N.A.

Mahabharata

महाभारत

Sanskrit

Paper - Printed

N.A.

120 Folio (Dronparva) 238 Folio (Shantiparv

9" x 5.5"

Incomplete

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तत्र सैन्धं महारथः ॥ ५१ ॥ अर्ज्जुनो जयतां श्रेष्ठः शरैरंशुसन्निभैः । एवं तत्र राजेन्द्र चतुरङ्गबलं तदा ॥ ५२ ॥ आकुलीकृत्य कौन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत् । द्रौणिं पञ्चाशताविध्यद्वृषसेनं त्रिभिः शरैः ॥ ५३ ॥ कृपायमाणः कौन्तेयः कृपं नवभिरार्द्दयत् । शल्यं षोड़शभिर्वाणैः कर्णं द्वाविंशता शरैः ॥ ५४ ॥ सैन्धवञ्च चतुःषष्ट्या विद्धा सिंह इवानदत् । सैन्धवस्तु तदा विद्धः शरैर्गाण्डीवधन्वना ॥ ५५ ॥ न चक्षमे सुसंक्रुद्धस्तोत्त्रार्द्दित इव द्विपः ॥ स वराहध्वजस्तूर्णं गार्द्धपत्रानजिह्मगान् ॥ ५६ ॥ क्रुद्धाशीविषसङ्काशान् कर्मारपरिमार्ज्जितान् । आकर्णपूर्णांश्चिक्षेप फाल्गुनस्य रथं प्रति ॥ ५७ ॥ त्रिभिस्तु विद्धा गोविन्दं नाराचैः षड़्भिरर्ज्जुनम । अष्टाभिर्वाजिनोऽविध्यद्ध्वजञ्चैकेन पत्रिणा ॥ ५८ ॥ स विक्षिप्यार्ज्जुनस्तीक्ष्णान् सैन्धवप्रहिताञ्छरान् । युगपत्तस्य चिच्छेद शराभ्यां सैन्धवस्य ह ॥ ५९ ॥ सारथेश्च शिरः कायात् ध्वजञ्च समलङ्कृतम् । स छिन्नयष्टिः सुमहान्शीर्य्यमाणः शराहतः ॥ ६० ॥ वराहः सिन्धुराजस्य पपाताग्निशिखोपमः । एतस्मिन्नेव काले तु द्रुतं गच्छति भास्करे ॥ ६१ ॥ अब्रवीत् पाण्डवं तत्र त्वरमाणो जनार्द्दनः । एष मध्ये कृतः षड़्भिः पार्थ वीरैर्महारथैः ॥ ६२ ॥ जीवितेप्सुर्महाबाहो भीतस्तिष्ठति सैन्धवः । एताननिर्ज्जित्य रणे षड्रथान् पुरुषर्षभ ॥ ६३ ॥ न शक्यः सैन्धवो हन्तुं यत्तो निर्व्याजमार्ज्जुन । योगमत्र विधास्यामि सूर्य्यस्यावरणं प्रति ॥ ६४ ॥ अस्तं गत इति व्यक्तं द्रक्ष्यत्येकः स सिन्धुराट् । हर्षेण जीविताकाङ्क्षी विनाशार्थं तव प्रभो ॥ ६५ ॥ न गोप्स्यति दुराचारः स आत्मानं कथञ्चन । तत्र छिद्रे प्रहर्त्तव्यं त्वयास्य कुरुसत्तम ॥ ६६ ॥ व्यपेक्षा नैव कर्त्तव्या गतोऽस्तमिति भास्करः । एवमस्त्विति बीभत्सुः केशवं प्रत्यभाषत ॥ ६७ ॥ ततोऽसृजत्तमः कृष्णः सूर्य्यस्यावरणं प्रति । योगी योगेन संयुक्तो योगिनामीश्वरो हरिः ॥ ६८ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

दृष्टे तस्मिंच कृष्णेन गतोऽस्तमिति भास्करः । तदोचा जहृषु-र्योधाः पार्थनाशान्नराधिप ॥ ६९ ॥ ते प्रहृष्टा रणे राजन्नाप-श्यन् सैनिका रविम् । उन्नाम्य वक्त्राणि तदा स च राजा जय-द्रथः ॥ ७० ॥ वीक्षमाणे ततस्तस्मिन् सिन्धुराजे दिवाकरम् । पुनरेवाब्रवीत् कृष्णो धनञ्जयमिदं वचः ॥ ७१ ॥ पश्य सिन्धुपतिं वीरं प्रेक्षमाणं दिवाकरम् । भयं हि विप्रमुच्यैतत्त्वत्तो भरत-सत्तम ॥ ७२ ॥ अयं कालो महाबाहो वधायास्य दुरात्मनः । छिन्धि मूर्द्धानमस्याशु कुरु साफल्यमात्मनः ॥ ७३ ॥ इत्येवं केशवे-नोक्तः पाण्डुपुत्रः प्रतापवान् । न्यवधीत्तावकं सैन्यं शरैरर्काग्नि-सन्निभैः ॥ ७४ ॥ कृपं विव्याध विंशत्या कर्णं पञ्चाशता शरैः । शल्यं दुर्य्योधनञ्चैव षड्भिः षड्भिरताड़यत् ॥ ७५ ॥ वृषसेनं तथाष्टाभिः षष्ट्या सैन्धवमेव च । तथैव च महाबाहुस्त्वदीयान् पाण्डुनन्दनः ॥ ७६ ॥ गाढं विद्ध्वा शरैराजन् जयद्रथमुपाद्रवत् । तं समीपस्थितं दृष्ट्वा लेलिहानमिवानलम् ॥ ७७ ॥ जयद्रथस्य गोप्तारः संशयं परमं गताः । ततः सर्वे महाराज तव योधा जयैषिणः ॥ ७८ ॥ सिषिचुः शरधाराभिः पाकशासनिमाहवे । सञ्छाद्यमानः कौन्तेयः शरजालैरनेकशः ॥ ७९ ॥ अक्रुध्यत् स महाबाहुरजितः कुरुनन्दनः । ततः शरमयं जालं तुमुलं पाक-शासनिः ॥ ८० ॥ व्यसृजत् पुरुषव्याघ्रस्तव सैन्यजिघांसया । ते हन्यमाना वीरेण योधा राजन्रणे तव ॥ ८१ ॥ प्रजह्नुः सैन्धवं भीता द्वौ समं नाभ्यधावताम् । तत्राद्भुतमपश्याम कुन्तीपुत्रस्य विक्रमम् ॥ ८२ ॥ तादृग्नभावी भूतो वा यच्चकार महायशाः । द्विपान् द्विपगतांश्चैव हयान् हयगतानपि ॥ ८३ ॥ तथा सार-थिनश्चैव न्यहन् रुद्रः पशूनिव । न तत्र समरे कश्चिन्मया दृष्टो नराधिप ॥ ८४ ॥ गजो वाजी नरो वापि यो न पार्थशराहतः । रजसा तमसा चैव योधाः सञ्छन्नचक्षुषः ॥ ८५ ॥ कश्मलं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

प्राविशत् घोरं नान्वजानन् परस्परम् । ते शरैर्भिन्नमर्माणः
सैनिकाः कालचोदिताः ॥ ८६ ॥ बभ्रमुश्चस्खलुः पेतुः सेदुर्म्लुश्च
भारत । तस्मिन् महाभीषणके प्रजानामिव सङ्क्षये ॥ ८७ ॥
रणे महति दुष्पारे वर्त्तमाने सुदारुणे । शोणितस्य प्रसेकेन
शीघ्रत्वादनिलस्य च ॥ ८८ ॥ अशाम्यत्तद्रजो भौममसृक्सिक्ते
धरातले । आनाभि निरमज्जंश्च रथचक्राणि शोणितैः ॥ ८९ ॥
मत्ता वेगवतो राजंस्तावकानां रणाङ्गणे । हस्तिनश्च हतारोहा
दारिताङ्गाः सहस्रशः ॥ ९० ॥ स्वान्यनीकानि मृद्नन्त आर्त्तनादाः
प्रदुद्रुवुः । हयाश्च पतितारोहाः पत्तयश्च नराधिप ॥ ९१ ॥
प्रदुद्रुवुर्भयाद्राजन् धनञ्जयशराहताः । मुक्तकेशा विकवचाः
क्षरन्तः क्षतजं क्षतैः ॥ ९२ ॥ प्रपलायन्त सन्त्रस्तास्त्यक्त्वा रण-
शिरो जनाः । ऊरुग्राहगृहीताश्च केचित्तत्राभवन् भुवि ॥ ९३ ॥
हतानाञ्चापरे मध्ये द्विरदानां निलिल्यिरे । एवं तव बलं राजन्
द्रावयित्वा धनञ्जयः ॥ ९४ ॥ न्यवधीत् सायकैर्घोरैः सिन्धु-
राजस्य रक्षिणः । कर्णं द्रौणिं कृपं शल्यं वृषसेनं सुयोधनम्
॥ ९५ ॥ छादयामास तीव्रेण शरजालेन पाण्डवः । न गृह्ण-
न्नक्षिपन्राजन्न मुञ्चन्नापि सन्दधन् ॥ ९६ ॥ अदृश्यतार्जुनः सङ्ख्ये
शीघ्रास्त्रत्वात् कथञ्चन । धनुर्मण्डलमेवास्य दृश्यते ह्यस्यतः सदा
॥ ९७ ॥ सायकाश्च व्यदृश्यन्त निश्चरन्तः समन्ततः । कर्णस्य तु
धनुश्छित्वा वृषसेनस्य चैव ह ॥ ९८ ॥ शल्यस्य सूतं भल्लेन रथ-
नीडादपातयत् । गाढविद्धावुभौ कृत्वा शरैः स्वस्रीयमातुलौ
॥ ९९ ॥ अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो द्रौणिशारद्वतौ रणे । एवं तान्
व्याकुलीकृत्य त्वदीयानां महारथान् ॥ १०० ॥ उज्जहार शरं
घोरं पाण्डवोऽनलसन्निभम् । इन्द्राशनिसमप्रख्यं दिव्यमन्त्राभि-
मन्त्रितम् ॥ १०१ ॥ सर्वभारसहं शश्वत् गन्धमाल्यार्चितं महत् ।
वज्रास्त्रेण संयोज्य विधिवत् कुरुनन्दनः ॥ १०२ ॥ नरा-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

दधन्महाबाहुर्गाण्डीवे क्षिप्रमर्जुनः । तस्मिन् सन्धीयमाने तु शरे ज्वलनतेजसि ॥ १०३ ॥ अन्तरीक्षे महानादो भूतानामभवन्नृप । अब्रवीच्च पुनस्तत्र त्वरमाणो जनार्द्दनः ॥ १०४ ॥ धनञ्जय शिरश्छिन्धि सैन्धवस्य दुरात्मनः । अस्तं महीधरं श्रेष्ठं यियासति दिवाकरः ॥ १०५ ॥ शृणुष्वैव च मे वाक्यं जयद्रथवधं प्रति । वृद्धक्षत्रः सैन्धवस्य पिता जगति विश्रुतः ॥ १०६ ॥ स कालेनेह महता सैन्धवं प्राप्तवान् सुतम् । जयद्रथममित्रघ्नं वागुवाचाशरीरिणी ॥ १०७ ॥ नृपमन्तर्हिता वाणी मेघदुन्दुभिनिस्वना । तवात्मजोऽयं मर्त्त्येषु कुलशीलदमादिभिः ॥ १०८ ॥ गुणैर्भविष्यति विभो सदृशो वंशयोर्द्वयोः । क्षत्रियप्रवरो लोके नित्यं शूराभिसत्कृतः ॥ १०९ ॥ किन्त्वस्य युध्यमानस्य सङ्ग्रामे क्षत्रियर्षभः । शिरश्छेत्स्यति संक्रुद्धः शत्रुरालक्षितो भुवि ॥ ११० ॥ एतच्छ्रुत्वा सिन्धुराजो ध्यात्वा चिरमरिन्दमः । ज्ञातीन् सर्वानुवाचेदं पुत्रस्नेहाभिपीडितः ॥ १११ ॥ सङ्ग्रामे युध्यमानस्य वहतो महतीं धुरम् । धरण्यां मम पुत्रस्य पातयिष्यति यः शिरः ॥ ११२ ॥ तस्यापि शतधा मूर्द्धा फलिष्यति न संशयः । एवमुक्त्वा ततो राज्ये स्थापयित्वा जयद्रथम् ॥ ११३ ॥ वृद्धक्षत्रो वनं यातस्तपस्येष्टं समास्थितः । सोऽयं तप्यति तेजस्वी तपो घोरं दुरासदम् ॥११४॥ समन्तपञ्चकादस्माद्बहिर्वानरकेतन । तस्माज्जयद्रथस्य त्वं शिरश्छित्त्वा महामृधे ॥ ११५ ॥ दिव्येनास्त्रेण रिपुहन् घोरेणाद्भुतकर्मणा । सकुण्डलं सिन्धुपतेः प्रभञ्जनसुतानुज ॥ ११६ ॥ उत्सङ्गे पातयस्वाशु वृद्धक्षत्रस्य भारत । अथ त्वमस्य मूर्द्धानं पातयिष्यसि भूतले ॥ ११७ ॥ तवापि शतधा मूर्द्धा फलिष्यति न संशयः । यथा चैतन्न जानीयात् स राजा पृथिवीपतिः ॥ ११८ ॥ तथा कुरु कुरुश्रेष्ठ दिव्यमस्त्रमुपाश्रितः । न ह्यसाध्यमकार्य्यं वा विद्यते तव किञ्चन ॥ ११९ ॥ समस्तेष्वपि लोकेषु त्रिषु वासव-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

नन्दन। एतच्छ्रुत्वा तु वचनं सृक्किणी परिसंलिहन् ॥ १२० ॥
इन्द्राशनिसमस्पर्शं दिव्यं मन्त्राभिमन्त्रितम्। सर्व्वभारसहं शश्व-
द्गन्धमाल्यार्च्चितं शरम् ॥ १२१ ॥ विससर्ज्जार्ज्जुनस्तूर्णं सैन्धवस्य
वधे धृतम्। स तु गाण्डीवनिर्मुक्तः शरः श्येन इवाशुगः ॥ १२२॥
शकुन्तमिव वृक्षाग्रात सैन्धवस्य शिरोऽहरत्। अहरत्तत् पुनश्चैव
शरैरूर्द्ध्वं धनञ्जयः ॥ १२३ ॥ दुर्हृदामप्रहर्षाय सुहृदां हर्षणाय
च। शरैः कदम्बकीकृत्य काले तस्मिंश्च पाण्डवः ॥ १२४ ॥ समन्त-
पञ्चकाद्वाह्यं शिरस्तद्व्यहरत्ततः। एतस्मिन्नेव काले तु वृद्धक्षत्रो
महीपतिः ॥ १२५ ॥ सन्ध्यामुपास्ते तेजस्वी सम्बन्धी तव मारिष।
उपासीनस्य तस्याथ कृष्णकेशं सकुण्डलम् ॥ १२६ ॥ सिन्धुराजस्य
मूर्द्धानमुत्सङ्गे तमपातयत्। तस्योत्सङ्गे निपतितं शिरस्तच्चारु-
कुण्डलम् ॥ १२७ ॥ वृद्धक्षत्रस्य नृपतेरलक्षितमरिन्दम। कृत-
जप्यस्य तस्याथ वृद्धक्षत्रस्य धीमतः ॥ १२८ ॥ उत्तिष्ठतस्तत्
सहसा पिरोऽगच्छद्धरातलम्। ततस्तस्य नरेन्द्रस्य पुत्रमूर्द्धनि
भूतलम् ॥ १२९ ॥ गते तस्यापि शतधा मूर्द्धागच्छदरिन्दम।
ततः सर्व्वाणि भूतानि विस्मयं जग्मुरुत्तमम् ॥ १३० ॥ वासुदेवश्च
बीभत्सुं प्रशशंसुर्महाबलम्। ततो विनिहते राजन् सिन्धुराजे
किरीटिना ॥ १३१ ॥ तमस्तद्वासुदेवेन संहृतं भरतर्षभ। पश्चाज्-
ज्ञातं महीपाल तव पुत्रैः सहानुगैः ॥ १३२ ॥ वासुदेवप्रयुक्तेयं
मायेति नृपसत्तम। एवं स निहतो राजन् पार्थेनामिततेजसा
॥ १३३ ॥ अक्षौहिणीरष्ट हत्वा जामाता तव सैन्धवः। ततो
दृष्ट्वा विनिहतं सिन्धुराजं जयद्रथम् ॥ १३४ ॥ पुत्राणां तव
नेत्रेभ्यो दुःखादश्र्वपतज्जलम्। ततो जयद्रथे राजन् हते पार्थेन
केशवः ॥ १३५ ॥ दध्मौ शङ्खं महाबाहुरर्ज्जुनश्च परन्तपः। भीम-
सेनोऽपि सङ्ग्रामे बोधयन्निव पाण्डवम् ॥ १३६ ॥ सिंहनादेन
महता पूरयामास रोदसी। तं श्रुत्वा तु महानादं धर्मपुत्रो

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

युधिष्ठिरः ॥ १३७ ॥ सैन्धवं निहतं मेने फाल्गुनेन महात्मना।
ततो वादित्रघोषेण स्वयोधानभ्यहर्षयत् ॥ १३८ ॥ अभ्यवर्त्तत
सङ्ग्रामे भारद्वाजं युयुत्सया। ततः प्रववृते राजन्नस्तं गच्छति
भास्करे ॥ १३९ ॥ द्रोणस्य सोमकैः सार्द्धं सङ्ग्रामो लोमहर्षणः।
ते तु सर्वप्रयत्नेन भारद्वाजं जिघांसवः ॥ १४० ॥ सैन्धवे निहते
राजन्नयुध्यन्त महारथाः। पाण्डवास्तु जयं लब्धा सैन्धवं विनि-
हत्य च ॥ १४१ ॥ अयोधयंस्ततो द्रोणं जयोन्मत्तास्ततस्ततः।
अर्जुनोऽपि रणे योधांस्तावकान् रथसत्तमान्। अयोधयन्महा-
राज तं हत्वा सैन्धवं नृपम् ॥ १४२ ॥ स देवशत्रूनिव देवराजः
किरीटमाली व्यधमत् समन्तात्। यथा तमांस्यभ्युदितस्तमोघ्नः
पूर्वां प्रतिज्ञां समवाप्य वीरः ॥ १४३ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि जयद्रथवधे
षट्चत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

धृतराष्ट्र उवाच। तस्मिन् विनिहते वीरे सैन्धवे सव्यसाचिना।
मामका यदकुर्वन्त तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ १ ॥
सञ्जय उवाच। सैन्धवं निहतं दृष्ट्वा रणे पार्थेन मारिष।
अमर्षवशमापन्नः कृपः शारद्वतस्तथा ॥ २ ॥ महता शरवर्षेण
पाण्डवं समवाकिरत्। द्रौणिश्चाभ्यद्रवत् पार्थं रथमास्थाय
फाल्गुनम् ॥ ३ ॥ तावेतौ रथिनां श्रेष्ठौ रथाभ्यां रथसत्तमौ।
उभावुभयतस्तीक्ष्णैर्विशिखैरभ्यवर्षताम् ॥ ४ ॥ स तथा शरवर्षाभ्यां
सुमहद्भ्यां महाभुजः। पीड्यमानः परामार्त्तिमगमद्रथिनाम्वरः
॥ ५ ॥ सोऽजिघांसुर्गुरुं सङ्ख्ये गुरोस्तनयमेव च। चकाराचार्य्यकं
तत्र कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ॥ ६ ॥ अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य्य द्रौणेः
शारद्वतस्य च। मन्दवेगानिषूंस्ताभ्यामजिघांसुरवासृजत् ॥ ७ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ते चापि भृशमस्यघ्नन् विशिखा जयचोदिताः । बहुलात्तु परा-
क्रान्तं शराणान्तावगच्छताम् ॥ ८ ॥ अथ शारद्वतो राजन्
कौन्तेयशरपीड़ितः । अवासीदद्रथोपस्थे मूर्च्छामभिजगाम च
॥ ९ ॥ विह्वलन्तमभिज्ञाय भर्त्तारं शरपीड़ितम् । ततोऽर्य्यामति
च ज्ञात्वा सारथिस्तमपाहरत् ॥ १० ॥ तस्मिन् भग्ने महाराज
कृपे शारद्वते युधि । अश्वत्थामाप्यपायासीत् पाण्डवेयाद्रथान्तरम्
॥ ११ ॥ दृष्ट्वा शारद्वतं पार्थो मूर्च्छितं शरपीड़ितम् । रथ एव
महेष्वासः कृपणं पर्य्यदेवयत् ॥ १२ ॥ अश्रुपूर्णमुखो दीनो वचन-
ञ्चेदमब्रवीत् । पश्यन्निदं महाप्राज्ञः क्षत्ता राजानमुक्तवान् ॥ १३ ॥
कुलान्तकरणे पापे जातमात्रे सुयोधने । नीयतां परलोकाय
साध्वयं कुलपांसनः ॥ १४ ॥ अस्माद्धि कुरुमुख्यानां महदुत्-
पत्स्यते भयम् । तदिदं समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः ॥ १५ ॥
तत्कृते ह्यद्य पश्यामि शरतल्पगतं गुरुम् । धिगस्तु क्षात्रमाचारं
धिगस्तु बलपौरुषम् । १६ ॥ को हि ब्राह्मणमाचार्य्यमभिद्रुह्येत
माद्दशः । ऋषिपुत्त्रो ममाचार्य्यो द्रोणस्य दयितः सखा ॥ १७ ॥
एष शेते रथोपस्थे मद्बाणैरभिपीड़ितः । अकामयानेन मया
विशिखैरर्द्दितो भृशम् ॥ १८ ॥ अवसीदन्रथोपस्थे प्राणान् पीड़-
यतीव मे । शरार्द्दितेन हि मया प्रेक्षणीयो महाद्युतिः ॥ १९ ॥
अभ्यस्तो बहुभिर्बाणैर्द्दशधर्मगतेन वै । शोचयत्येष नियतं भूयः
पुत्त्रवधाद्धि माम् ॥ २० ॥ कृपणं स्वरथे सन्नं पश्य कृष्ण यथा-
गतम् । उपाकृत्य तु वै विद्यामाचार्य्येभ्यो नरर्षभाः ॥ २१ ॥
प्रयच्छन्तीह ये कामान् देवत्वमुपयान्ति ते । ये तु विद्यामुपादाय
गुरुभ्यः पुरुषाधमाः ॥ २२ ॥ घ्नन्ति तानेव दुर्वृत्तास्ते वै निरय-
गामिनः । तदिदं नरकायाद्य कृतं कर्म मया ध्रुवम् । २३ ॥
आचार्य्यं शरवर्षेण रथे सादयता भृशम् । यत्तत् पूर्वमुपाकुर्व-
न्नस्त्रं मामब्रवीत् कृपः ॥ २४ ॥ न कथञ्चन कौरव्य प्रहर्त्तव्यं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

गुराविति। तदिदं वचनं साधोराचार्य्यस्य महात्मनः॥ २५॥
नानुष्ठितं तमेवाजौ विशिखैरभिवर्षता। नमस्तस्मै सुपूज्याय
गौतमायापलायिने॥ २६॥ धिगस्तु मम वार्ष्णेय यो ह्यस्मै
प्रहराम्यहम्। तथा विलपमाने तु सव्यसाचिनि तं प्रति॥ २७॥
सैन्धवं निहतं दृष्ट्वा राधेयः समुपाद्रवत्। तमापतन्तं राधेय-
मर्ज्जुनस्य रथं प्रति॥ २८॥ पाञ्चाल्यौ सात्यकिश्चैव सहसा समु-
पाद्रवन्। उपायान्तन्तु राधेयं दृष्ट्वा पार्थो महारथः॥ २९॥
प्रहसन्देवकीपुत्रमिदं वचनमब्रवीत्। एष प्रयात्याधिरथिः सात्यकेः
स्यन्दनं प्रति॥ ३०॥ न मृष्यति हतं नूनं भूरिश्रवसमाहवे।
यत्र यात्येष तत्र त्वं चोदयाश्वान् जनार्द्दन॥ ३१॥ मा सौम-
दत्तेः पदवीं गमयेत् सात्वतं वृषः। एवमुक्तो महाबाहुः केशवः
सव्यसाचिना॥ ३२॥ प्रत्युवाच महातेजाः कालयुक्तमिदं वचः।
अलमेष महाबाहुः कर्णायैको हि पाण्डव॥ ३३॥ किम्पुन-
र्द्रौपदेयाभ्यां सहितः सात्वतर्षभः। न च तावत् क्षमः पार्थ
कर्णेन तव सङ्गरः॥ ३४॥ प्रज्वलन्ती महोल्केव तिष्ठत्यस्य हि
वासवी। त्वदर्थं पूज्यमाना वै रक्ष्यते परवीरहन्॥ ३५॥ अतः
कर्णः प्रयात्वत्र सात्वतस्य यथातथा। अहं ज्ञास्यामि कौन्तेय काल-
मस्य दुरात्मनः। यत्रैनं विशिखैस्तीक्ष्णैः पातयिष्यसि भूतले॥३६॥

धृतराष्ट्र उवाच। योऽसौ कर्णेन वीरेण वार्ष्णेयस्य समा-
गमः। हते च भूरिश्रवसि सैन्धवे च निपातिते॥ ३७॥ सात्यकि-
श्चापि विरथः कं समारूढवान्रथम्। चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ
तन्ममाचक्ष्व सञ्जय॥ ३८॥

सञ्जय उवाच। हन्त ते वर्त्तयिष्यामि यथावृत्तं महारणे।
शुश्रूषस्व स्थिरो भूत्वा दुराचरितमात्मनः॥ ३९॥ पूर्व्वमेव हि
कृष्णस्य मनोगतमिदं प्रभो। विजेतव्यो यथा वीरः सात्यकिर्यूप-
केतुना॥ ४०॥ अतीतानागते राजन् स हि वेत्ति जनार्द्दनः।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ततः सूतं समानीय दारुकं सन्दिदेश ह ॥ ४१ ॥ रथो मे युज्यतां
कल्यमिति राजन्महाबलः । न हि देवा न गन्धर्वा न यक्षोरग-
राक्षसाः ॥ ४२ ॥ मानवाश्च विजेतारः कृष्णयोः सन्ति केचन ।
पितामहपुरोगाश्च देवाः सिद्धाश्च तं विदुः ॥ ४३ ॥ तयोः प्रभाव-
मतुलं शृणु युद्धन्तु तत्तथा । सात्यकिं विरथं दृष्ट्वा कर्णञ्चाभ्युद्यतं
युधि ॥ ४४ ॥ दध्मौ शङ्खं महानादमार्षभेणाथ माधवः । दारुको
वेत्ति सन्देशं श्रुत्वा शङ्खस्य च स्वनम् ॥ ४५ ॥ रथमन्वानयत्तस्मै
सुवर्णोच्छ्रितकेतनम् । स केशवस्यानुमते रथं दारुकसंयुतम् ॥४६॥
आरुरोह शिनेः पौत्रो ज्वलनादित्यसन्निभम् । कामगैः शैव्य-
सुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः ॥ ४७ ॥ हयोदग्रैर्महावेगैर्हेमभाण्डविभू-
षितैः । युक्तं समारुह्य च तं विमानप्रतिमं रथम् ॥ ४८ ॥ अभ्य-
द्रवत राधेयं प्रवपन् सायकान् बहून् । चक्ररक्षावपि तदा युधा-
मन्यूत्तमौजसौ ॥ ४९ ॥ धनञ्जयरथं हित्वा राधेयं प्रत्युदीयतुः ।
राधेयोऽपि महाराज शरवर्षं समुत्सृजन् ॥ ५० ॥ अभ्यद्रवत्
सुसंक्रुद्धो रणे शैनेयमच्युत । नैव दैवं न गान्धर्वं नासुरोरग-
राक्षसम् ॥ ५१ ॥ तादृशं भुवि नो युद्धं दिवि वा श्रुतमित्युत ।
उपारमत तत्सैन्यं सरथाश्वनरद्विपम् ॥ ५२ ॥ तयोर्दृष्ट्वा महा-
राज कर्म सम्मूढचेतनम् । सर्वे च समपश्यन्त तद्युद्धमतिमानुषम्
॥ ५३ ॥ तयोर्नृवरयोराजन् सारथ्यं दारुकस्य च । गतप्रत्या-
गतावृत्तैर्मण्डलैः सन्निवर्त्तनैः ॥ ५४ ॥ सारथेस्तु रथस्थस्य काश्य-
पेयस्य विस्मिताः । नभस्तलगताश्चैव देवगन्धर्वदानवाः ॥ ५५ ॥
अतीवावहिता द्रष्टुं कर्णशैनेययोरणम् । मित्रार्थे तौ पराक्रान्तौ
स्पर्द्धिनौ शुष्मिणौ रणे ॥ ५६ ॥ कर्णश्चामरसङ्काशो युयुधानश्च
सात्यकिः । अन्योऽन्यं तौ महाराज शरवर्षैरवर्षताम् ॥ ५७ ॥
प्रममाथ शिनेः पौत्रं कर्णः सायकवृष्टिभिः । अमृष्यमाणो निधनं
कौरव्यजलसन्धयोः ॥ ५८ ॥ कर्णः शोकसमाविष्टो महोरग इव

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

प्लवन्। स शैनेयं रथे क्रुद्धः प्रदहन्निव चक्षुषा ॥ ५९ ॥ अभ्य-
द्रवत वेगेन पुनः पुनररिन्दम। तन्तु सम्प्रेक्ष्य संक्रुद्धं सात्यकिः
प्रत्यविध्यत ॥ ६० ॥ महता शरवर्षेण गजः प्रतिगजं यथा।
तौ समेत्य नरव्याघ्रौ व्याघ्राविव तरस्विनौ ॥ ६१ ॥ अन्योऽन्यं
सन्ततक्षाते रणेऽनुपमविक्रमौ। ततः कर्णं शिनेः पौत्रः सर्व-
पारशवैः शरैः ॥ ६२ ॥ बिभेद सर्वगात्रेषु पुनः पुनररिन्दमम्।
सारथिञ्चास्य भल्लेन रथनीडादपाहरत् ॥ ६३ ॥ अश्वांश्च चतुरः
श्वेतान् निजघ्ने निशितैः शरैः। छित्वा ध्वजं शतेनैव शतधा
पुरुषर्षभः ॥ ६४ ॥ चकार विरथं कर्णं तव पुत्रस्य पश्यतः।
ततो विमनसो राजंस्तावका भरतर्षभ ॥ ६५ ॥ वृषसेनः कर्ण-
सुतः शल्यो मद्राधिपस्तथा। द्रोणपुत्रश्च शैनेयं सर्वतः पर्य्य-
वारयन् ॥ ६६ ॥ ततः पर्य्याकुलं सर्वं न प्राज्ञायत किञ्चन।
तथा सात्यकिना वीरे विरथे सूतजे कृते ॥ ६७ ॥ हाहाकार-
स्ततो राजन् सर्वसैन्येषु चाभवत्। कर्णोऽपि विह्वलो राजन्
सात्वतेनार्द्दितः शरैः ॥ ६८ ॥ दुर्य्योधनरथं राजन्नारुरोह विनिः-
श्वसन्। मानयंस्तव पुत्रस्य बाल्यात्प्रभृति सौहृदम् ॥ ६९ ॥
कृतां राज्यप्रदानेन प्रतिज्ञां परिपालयन्। तथा तु विरथे कर्णे
पुत्रान् वै तव पार्थिव ॥ ७० ॥ दुःशासनमुखान् शूरान्नावधीत्
सात्यकिर्वशी। रक्षन् प्रतिज्ञां भीमेन पार्थेन च कृतां पुरा ॥७१॥
विरथान् विह्वलांश्चक्रे न तु प्राणैर्व्ययोजयत्। भीमसेनेन तु
बधः पुत्राणान्ते प्रतिश्रुतः ॥ ७२ ॥ पुनर्द्यूते च पार्थेन बधः
कर्णस्य संश्रुतः। बधे त्वकुर्वन् यत्नं ते तस्य कर्णमुखा रथाः
॥ ७३ ॥ नाशक्नुवंश्च तं हन्तुं सात्यकिं प्रवरा रथाः। द्रौणिश्च
कृतवर्मा च तथैवान्ये महारथाः ॥ ७४ ॥ निर्ज्जिता धनुषैकेन
शतशः क्षत्रियर्षभाः। काङ्क्षता परलोकञ्च धर्मराजस्य च प्रियम्
॥ ७५ ॥ कृष्णयोः सदृशो वीर्य्ये सात्यकिः शत्रुकर्षणः। जित-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वान् सर्वसैन्यानि तावकानि हसन्निव ॥ ७६ ॥ कृष्णो वापि भवेल्लोके पार्थो वापि धनुर्धरः । शैनेयो वा नरश्रेष्ठ चतुर्थो नोपलभ्यते ॥ ७७ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अजय्यं रथमास्थाय वासुदेवस्य सात्यकिः । विरथं कृतवान् कर्णं वासुदेवसमो युधि ॥ ७८ ॥ दारुकेण समायुक्तः स्वबाहुबलदर्पितः । कच्चिदन्यं समारूढः स रथं सात्यकिः पुनः ॥ ७९ ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कुशलो ह्यसि भाषितुम् । असह्यं तमहं मन्ये तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ ८० ॥

सञ्जय उवाच । शृणु राजन् यथा तस्य रथमन्यं महामतिः । दारुकस्यानुजस्तूर्णं कल्पनाविधिकल्पितम् ॥ ८१ ॥ आयसैः काञ्चनैश्चापि पट्टैः सन्नद्धकूवरम् । तारासहस्रखचितं सिंहध्वजपताकिनम् ॥ ८२ ॥ अश्वैर्वातजवैर्युक्तं हेमभाण्डपरिच्छदैः । रथं सम्पादयामास मेघगम्भीरनिस्वनम् ॥ ८३ ॥ तं समारुह्य शैनेयस्तव सैन्यमुपाद्रवत् । दारुकोऽपि यथाकामं प्रययौ केशवान्तिकम् ॥ ८४ ॥ कर्णस्यापि महाराज शङ्खगोक्षीरपाण्डरैः । चित्रकाञ्चनसन्नाहैः सदश्वैर्वेगवत्तरैः ॥ ८५ ॥ हेमकक्ष्याध्वजोपेतं क्लृप्तयन्त्रपताकिनम् । अग्र्यं रथं सुयन्तारं बहुशस्त्रपरिच्छदम् ॥ ८६ ॥ उपाजह्रुस्तमास्थाय कर्णोऽप्यभ्यद्रवद्रिपून् । एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ८७ ॥ भूयश्चापि निबोध त्वं तवापनयजं क्षयम् । एकत्रिंशत्तव सुता भीमसेनेन पातिताः ॥ ८८ ॥ दुर्मुखं प्रमुखे कृत्वा सततं चित्रयोधिना । शतशो निहताः शूराः सात्वतेनार्जुनेन च ॥ ८९ ॥ भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा भगदत्तञ्च मारिष । एवमेष क्षयो वृत्तो राजन् दुर्मन्त्रिते तव ॥ ९० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्णसात्यकियुद्धे सप्तचत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

धृतराष्ट्र उवाच । तथा गतेषु शूरेषु तेषां मम च संयुगे ।
किं वै भीमस्तदाकार्षीत्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ १ ॥
सञ्जय उवाच । विरथो भीमसेनो वै कर्णवाक्शल्यपीडितः ।
अमर्षवशमापन्नः फाल्गुनं वाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ पुनः पुनस्तूव-
रक मूढ औदरिकेति च । अकृतास्त्रक मा योत्सीर्बाल संग्राम-
कातर ॥ ३ ॥ इति मामब्रवीत् कर्णः पश्यतस्ते धनञ्जय । एवं
वक्ता च मे वध्यस्तेन चोक्तोऽस्मि भारत ॥ ४ ॥ एतद्व्रतं महा-
बाहो त्वया सह कृतं मया । यथैतन्मम कौन्तेय तथा तव न
संशयः ॥ ५ ॥ तत् पालय नरश्रेष्ठ स्मरैतद्वचनं मम । यथा
भवति तत् सत्यं तथा कुरु धनञ्जय ॥ ६ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं
तस्य भीमस्यामितविक्रमः । ततोऽर्जुनोऽब्रवीत् कर्णं किञ्चिदभ्येत्य
संयुगे ॥ ७ ॥ कर्ण कर्ण वृथादृष्टे सूतपुत्रात्मसंस्तुत । अधर्म-
बुद्धे शृणु मे यत्त्वां वक्ष्यामि साम्प्रतम् ॥ ८ ॥ द्विविधं कर्म
शूराणां युद्धे जयपराजयौ । तौ चाप्यनित्यौ राधेय वासव-
स्यापि युध्यतः ॥ ९ ॥ मुमूर्षुर्युयुधानेन विरथो विकलेन्द्रियः ।
मद्वध्यस्त्वमिति ज्ञात्वा जित्वा जीवन् विसर्जितः ॥ १० ॥ यदृ-
च्छया भीमसेनं विरथं कृतवानसि । अधर्मस्त्वेष राधेय यत्त्वं
भीममवोचथाः ॥ ११ ॥ नारिं जित्वा विकत्थन्ते न च जल्पन्ति
दुर्वचः । न च किञ्चन निन्दन्ति सन्तः शूरा नरर्षभाः ॥ १२ ॥
त्वन्तु प्राकृतविज्ञानस्तत्तद्वदसि सूतज । युध्यमानं पराक्रान्तं शूर-
मार्यव्रते रतम् ॥ १३ ॥ यदवोचोऽप्रियं भीमं नैतत् सत्यं वच-
स्तव । पश्यतां सर्वसैन्यानां केशवस्य ममैव च ॥ १४ ॥ विरथो
भीमसेनेन कृतोऽसि बहुशो रणे । न च त्वां परुषं किञ्चिदुक्त-
वान् पाण्डुनन्दनः ॥ १५ ॥ यस्माद्बहु च रूक्षञ्च श्रावितस्ते
वृकोदरः । परोक्षं यच्च सौभद्रो युष्माभिर्निहतो मम ॥ १६ ॥
तस्मादस्यावलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि । त्वया तस्य धनुश्छिन्न-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मात्मनाशाय दुर्मते ॥ १७ ॥ तस्मादद्योऽसि मे मूढ सभृत्यबल-
वाहनः। कुरु त्वं सर्व्वकृत्यानि महत्ते भयमागतम् ॥ १८ ॥
हन्तास्मि वृषसेनं ते प्रेक्षमाणस्य संयुगे। ये चान्ये नूपयास्यन्ति
बुद्धिमोहेन मां नृपाः ॥ १९ ॥ तांश्च सर्व्वान् हनिष्यामि सत्ये-
नायुधमालभे। त्वाञ्च मूढाकृतप्रज्ञमभिमानिनमाहवे ॥ २० ॥
दृष्ट्वा दुर्य्योधनो मन्दो भूमं तप्स्यति पातितम्। अर्ज्जुनेन प्रति-
ज्ञाते वधे कर्णसुतस्य तु ॥ २१ ॥ महान् सुतुमुलः शब्दो बभूव
रथिनां तदा। तस्मिन्नाकुलसङ्ग्रामे वर्त्तमाने भयावहे ॥ २२ ॥
मन्दरश्मिः सहस्रांशुरस्तं गिरिमुपागमत्। ततो राजन् हृषी-
केशः सङ्ग्रामशिरसि स्थितम् ॥ २३ ॥ तीर्णप्रतिज्ञं बीभत्सुं
परिष्वज्येदमब्रवीत्। दिष्ट्या सम्पादिता जिष्णो प्रतिज्ञा महती
त्वया ॥ २४ ॥ दिष्ट्या च निहतः पापो वृद्धक्षत्रः सहात्मजः।
धार्त्तराष्ट्रबलं प्राप्य देवसेनाऽपि भारत ॥ २५ ॥ सीदेत समरे
जिष्णो नात्र कार्य्या विचारणा। न तं पश्यामि लोकेषु चिन्तयन्
पुरुषं क्वचित् ॥ २६ ॥ ऋते पुरुषव्याघ्र य एतद्योधयेद्बलम्।
महाप्रभावा बहवस्त्वया तुल्याधिकापि वा॥ २७ ॥ समेताः पृथिवी-
पाला धार्त्तराष्ट्रस्य शासनात्। ते त्वां प्राप्य रणे क्रुद्धं नाभ्यवर्त्तन्त
दंशिताः ॥ २८ ॥ तव वीर्य्यं बलञ्चैव रुद्रशक्रान्तकोपमम्।
नेदृशं शक्नुयात् कश्चिद्रणे कर्त्तुं पराक्रमम् ॥ २९ ॥ यादृशं
कृतवानद्य त्वमेकः शत्रुतापन। एवमेव हते कर्णे सानुबन्धे
दुरात्मनि ॥ ३० ॥ वर्द्धयिष्यामि भूयस्त्वां विजितारिं हत-
द्विषम्। तमर्ज्जुनः प्रत्युवाच प्रसादात्तव माधव ॥ ३१ ॥ प्रतिज्ञेयं
मया तीर्णा विबुधैरपि दुस्तरा। अनाश्चर्य्यो जयस्तेषां येषां
नाथोऽसि केशव ॥ ३२ ॥ त्वत्प्रसादान्महीं कृत्स्नां सम्प्राप्स्यति
युधिष्ठिरः। तव प्रभावो वार्ष्णेय तवैव विजयः प्रभो ॥ ३३ ॥
वर्द्धनीयास्तव वयं प्रेष्याश्च मधुसूदन। एवमुक्तः स्मयन् कृष्णः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

शनकैर्वाहयन् हयान्। दर्शयामास पार्थाय क्रूरमायोधनं महत् ॥ ३४ ॥

कृष्ण उवाच। पार्थयन्तो जयं युद्धे प्रथितश्च महद्यशः। पृथिव्यां शेरते शूराः पार्थिवास्त्वच्छरैर्हताः ॥ ३५ ॥ विकीर्णशस्त्राभरणा विपन्नाश्वरथद्विपाः। संछिन्नभिन्नवर्माणो वैक्लव्यं परमं गताः ॥ ३६ ॥ ससत्त्वा गतसत्त्वाश्च प्रभया परया युताः। सजीवा इव लक्ष्यन्ते गतसत्त्वा नराधिपाः ॥ ३७ ॥ तेषां शरैः स्वर्णपुङ्खैः शस्त्रैश्च विविधैस्तथा। वाहनैरायुधैश्चैव सम्पूर्णां पश्य मेदिनीम् ॥ ३८ ॥ वर्मभिश्चर्मभिर्हारैश्च शिरोभिश्च सकुण्डलैः। उष्णीषमुकुटैः स्रग्भिश्चूडामणिभिरेव च ॥ ३९ ॥ कण्ठसूत्रैरङ्गदैश्च निष्कैरपि च सुप्रभैः। अन्यैश्चाभरणैश्चित्रैर्भाति भारत मेदिनी ॥ ४० ॥ अनुकर्षैरुपासङ्गैः पताकाभिर्ध्वजैस्तथा। उपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकबन्धुरैः ॥ ४१ ॥ चक्रैः प्रमथितैश्चित्रैरक्षैश्च बहुधा रणे। युगैर्योक्त्रैः कलापैश्च धनुर्भिः सायकैस्तथा ॥ ४२ ॥ परिस्तोमैः कुथाभिश्च परिघैरङ्कुशैस्तथा। शक्तिभिर्भिन्दिपालैश्च तूणैः शूलैः परश्वधैः ॥ ४३ ॥ प्रासैश्च तोमरैश्चैव कुन्तैर्यष्टिभिरेव च। शतघ्नीभिर्भुशुण्डीभिः खड्गैः परशुभिस्तथा ॥ ४४ ॥ मुषलैर्मुद्गरैश्चैव गदाभिः कुणपैस्तथा। सुवर्णविकृताभिश्च कशाभिर्भरतर्षभ ॥ ४५ ॥ घण्टाभिश्च गजेन्द्राणां भाण्डैश्च विविधैरपि। स्रग्भिश्च नानाभरणैर्वस्त्रैश्चैव महाधनैः ॥ ४६ ॥ अपविद्धैर्बभौ भूमिर्ग्रहैर्द्यौरिव भारत। पृथिव्यां पृथिवीहेतोः पृथिवीपतयो हताः ॥ ४७ ॥ पृथिवीमुपगुह्याङ्गैः सुप्ताः कान्तामिव प्रियाम्। इमांश्च गिरिकूटाभान्नागानैरावतोपमान् ॥ ४८ ॥ क्षरतः शोणितं भूरि शस्त्रच्छेददरीमुखैः। दरीमुखैरिव गिरीन् गैरिकाम्बुपरिस्रवान् ॥ ४९ ॥ तांश्च बाणाहतान् वीर पश्य निष्टनतः क्षितौ। हयांश्च पतितान् पश्य स्वर्ण-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

आखर्डविभूषितान् ॥ ५० ॥ गन्धर्वनगराकारान्रथांश्च निहते-
श्वरान् । छिन्नध्वजपताकाग्रान् विचक्रान् हतसारथीन् ॥ ५१ ॥
निकृत्तकूवरयुगान् भग्नेषावन्धुरान् प्रभो । पश्य पार्थ हतान्
भूमौ विमानोपमदर्शनान् ॥ ५२ ॥ पत्तींश्च निहतान् वीर शत-
शोऽथ सहस्रशः । धनुर्भृतश्चर्मभृतः शयानान् रुधिरोक्षितान्
॥ ५३ ॥ महीमालिङ्ग्य सर्वाङ्गैः पांशुध्वस्तशिरोरुहान् । पश्य
योधान्महाबाहो त्वच्छरैर्भिन्नविग्रहान् ॥ ५४ ॥ चामरव्यजनैश्छत्रै-
र्ध्वजैश्चाश्वरथद्विपैः । विविधैश्च परिस्तोमैरश्वानाञ्च प्रकर्षणैः ॥५५॥
कुथाभिश्च विचित्राभिर्वरुथैश्च महाधनैः । संस्तीर्णां वसुधां पश्य
चित्रपट्टैरिवाचिताम् ॥ ५६ ॥ नागेभ्यः पतितानन्यान् कल्पितेभ्यो
द्विपैः सह । सिंहान् वज्रप्रणुन्नेभ्यो गिरिश्रृङ्गेभ्य इव च्युतान् ॥ ५७॥
संस्यूतान् वाजिभिः सार्द्धं धनुर्भिश्च तथापरान् । पदातीन्
सादिसङ्घांश्च क्षतजौघपरिप्लुतान् ॥ ५८ ॥ निपातितद्विपरथवाजि-
सङ्कुलमसृग्वसापिशितसमृद्धकर्द्दमम् । निशाचरश्ववृककपिशाचमोदनं
महीतलं नरवर पश्य दुर्द्दशम् ॥ ५९ ॥ इदं महत्त्वय्युपपद्यते प्रभो
रणाजिरे कर्मयशोऽभिवर्द्धनम् । शतक्रतौ चापि च देवसत्तमे
महाहवे जघ्नुषि दैत्यदानवान् ॥ ६० ॥

सञ्जय उवाच । एवं सन्दर्शयन् कृष्णो रणभूमिं किरीटिने ।
स्वैः समेतः समुदितैः पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥ ६१ ॥ सन्दर्शयन्नेव
किरीटिनेऽरिहा जनार्द्दनस्तामरिभूमिमञ्जसा । अजातशत्रुं समु-
पेत्य पाण्डवं निवेदयामास हतं जयद्रथम् ॥ ६२ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युद्धभूमिदर्शने
अष्टचत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सञ्जय उवाच । ततो राजानमभ्येत्य धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
ववन्दे संप्रहृष्टात्मा हते पार्थेन सैन्धवे ॥ १ ॥ दिष्ट्या वर्द्धसि
राजेन्द्र हतशत्रुर्नरोत्तम । दिष्ट्या निस्तीर्णवांश्चैव प्रतिज्ञामनुज-
स्तव ॥ २ ॥ त्वेवमुक्तः कृष्णेन हृष्टः परपुरञ्जयः । ततो
युधिष्ठिरो राजा रथादाप्लुत्य भारत ॥ ३ ॥ पर्य्यष्वजत्तदा
कृष्णावानन्दाश्रुपरिप्लुतः । प्रमृज्य वदनं शुभ्रं पुण्डरीकसमप्रभम्
॥ ४ ॥ अब्रवीद्वासुदेवञ्च पाण्डवञ्च धनञ्जयम् । दिष्ट्या पश्यामि
सङ्ग्रामे तीर्णभारौ महारथौ ॥ ५ ॥ दिष्ट्या च निहतः पापः
सैन्धवः पुरुषाधमः । कृष्णौ दिष्ट्या मम प्रीतिर्महती प्रतिपादिता
॥ ६ ॥ दिष्ट्या शत्रुगणाश्चैव निमग्नाः शोकसागरे । न तेषां
दुष्कृतं किञ्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ७ ॥ सर्वलोकगुरुर्येषां
त्वन्नाथो मधुसूदन । त्वत्प्रसादाद्धि गोविन्द वयं जेष्यामहे
रिपून् ॥ ८ ॥ यथा पूर्वं प्रसादात्ते दानवान् पाकशासनः ।
पृथिव्यां विजयो वापि त्रैलोक्यविजयोऽपि च ॥ ९ ॥ ध्रुवो हि
तेषां वार्ष्णेय येषां तुष्टोऽसि मानद । न तेषां विद्यते पापं
सङ्ग्रामे वा पराजयः ॥ १० ॥ त्रिदशेश्वरनाथस्त्वं येषां तुष्टोऽसि
मानद । त्वत्प्रसादात् हृषीकेश शक्रः सुरगणेश्वरः ॥ ११ ॥
त्रैलोक्यविजयं श्रीमान् प्राप्तवान्रणमूर्द्धनि । तव चैव प्रसादेन
त्रिदशास्त्रिदशेश्वर ॥ १२ ॥ अमरत्वं गताः कृष्ण लोकांश्चाश्नु-
वतेऽच्युतान् । त्वत्प्रसादसमुत्थेन विक्रमेणारिसूदन ॥ १३ ॥
सुरेशत्वं गतः शक्रो हत्वा दैत्यान् सहस्रशः । त्वत्प्रसादात्
हृषीकेश जगत् स्थावरजङ्गमम् ॥ १४ ॥ स्ववर्त्मनि स्थितं वीर
जपहोमेषु वर्त्तते । एकार्णवमिदं पूर्वं सर्वमासीत्तमोमयम् ॥ १५ ॥
त्वत्प्रसादान्महाबाहो जगत् प्राप्तं नरोत्तम । स्रष्टारं सर्वलोकानां
परमात्मानमव्ययम् ॥ १६ ॥ ये पश्यन्ति हृषीकेशं न ते मुह्यन्ति
कर्हिचित् । पुराणं परमं देवं देवदेवं सनातनम् ॥ १७ ॥ ये

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

प्रपन्नाः सुरगुरुं न ते मुह्यन्ति कर्हिचित् । अनादिनिधनं देवं लोककर्त्तारमव्ययम् ॥ १८ ॥ ये भक्तास्त्वां हृषीकेश दुर्गाण्यति तरन्ति ते । परं पुराणं पुरुषं पराणां परमञ्च यत् ॥ १९ ॥ प्रपद्यतस्तत् परमं परा भूतिर्विधीयते । यं गान्ति चतुरो वेदा यश्च वेदेषु गीयते ॥ २० ॥ तं प्रपद्ये महात्मानं भूतिमश्नाम्यनुत्तमाम् । परमेश परेशेश तिर्य्यगीश नरेश्वर ॥ २१ ॥ सर्व्वेश्वरेश्वरेशेश नमस्ते पुरुषोत्तम । त्वमीश ईश्वरेशान प्रभो वर्द्धस्व माधव ॥ २२ ॥ प्रभवाप्यय सर्व्वस्य सर्व्वात्मन् पृथुलोचन । धनञ्जयसखा यश्च धनञ्जयहितश्च यः ॥ २३ ॥ धनञ्जयस्य गोप्तारं प्रपद्य सुखमेधते । एवमुक्तौ महात्मानौ तदा केशवपाण्डवौ ॥ २४ ॥ तावब्रूतां तदा हृष्टौ राजानं पृथिवीपतिम् । तव कोपाग्निना दग्धः पापो राजा जयद्रथः ॥ २५ ॥ उदीर्णञ्चापि सुमहद्धार्त्तराष्ट्रबलं प्रभो । हन्यन्ते निहतास्चैव विनङ्क्ष्यन्ति च भारत ॥ २६ ॥ तव क्रोधाहता ह्येते कौरवाः शत्रुसूदनः । त्वां हि चक्षुर्हणं वीर कोपयित्वा सुयोधनः ॥ २७ ॥ समित्रबन्धुः समरे प्राणांस्त्यक्ष्यति दुर्म्मतिः । तव क्रोधहतः पूर्व्वं देवैरपि दुरासदः ॥ २८ ॥ शरतल्पगतः शेते भीष्मः कुरुपितामहः । दुर्लभो हि जयस्तेषां सङ्ग्रामे रिपुसूदन ॥ २९ ॥ याता मृत्युवशं ते च येषां द्वेष्टा च पाण्डवः । राज्यं प्राणाः प्रियाः पुत्राः सौख्यानि विविधानि च ॥ ३० ॥ अचिरात्तस्य नश्यन्ति यस्य क्रुद्धः परन्तप ॥ विनष्टान् कौरवान् मन्ये सपुत्रपशुबान्धवान् ॥ ३१ ॥ राजधर्म्मपरे नित्यं त्वयि क्रुद्धे परन्तप । ततो भीमो महाराज सात्यकिश्च महारथः ॥ ३२ ॥ अभिवाद्य गुरुं ज्येष्ठं मार्गणैः क्षतविक्षतौ । स्थितावास्तां महेष्वासौ पाञ्चाल्यैः परिवारितौ ॥ ३३ ॥ तौ दृष्ट्वा मुदितौ वीरौ प्राञ्जली समुपस्थितौ । अभ्यनन्दत कौन्तेयस्तावुभौ भीमसात्यकी ॥ ३४ ॥ दिष्ट्या पश्यामि वां शूरौ विमुक्तौ सैन्य-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वार्गरात्। द्रोणग्राहदुराधर्षात् हार्दिक्यमकरालयात्। दिष्ट्या नो निर्ज्जिताः सर्वे पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः॥ ३५॥ युवां विजयिनौ चापि दिष्ट्या पश्यामि संयुगे। दिष्ट्या द्रोणो जितः सङ्ख्ये हार्दिक्यश्च महारथः॥ ३६॥ दिष्ट्या विकर्णिभिः कर्णो रणे नीतः पराजयम्। विमुखश्च कृतः शल्यो युवाभ्यां पुरुषर्षभौ॥ ३७॥ दिष्ट्या युवां कुशलिनौ सङ्ग्रामात् पुनरागतौ। पश्यामि रथिनां श्रेष्ठावुभौ युद्धविशारदौ॥ ३८॥ मम वाक्यकरौ वीरौ मम गौरवयन्त्रितौ। सैन्यार्णवं समुत्तीर्णौ दिष्ट्या पश्यामि वासहम्॥ ३९॥ समरश्लाघिनौ वीरौ सङ्ग्रामेष्वपलायिनौ। मम प्राणसमौ चैव दिष्ट्या पश्यामि वासहम्॥ ४०॥ इत्युक्त्वा पाण्डवो राजन् युयुधानवृकोदरौ। सस्वजे पुरुषव्याघ्रौ हर्षाद्वाष्पं मुमोच ह॥ ४१॥ ततः प्रमुदितं सर्वं बलमासीद्विशाम्पते। पाण्डवानां रणे हृष्टं युद्धाय च मनो दधे॥ ४२॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरहर्षे
एकोनपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः॥ १४९॥

सञ्जय उवाच। सैन्धवे निहते राजन् पुत्रस्तव सुयोधनः। अश्रुक्लिन्नमुखो दीनो निरुत्साहो द्विषज्जये॥ १॥ दुर्मना निःश्वसन्दुष्टां भग्नदंष्ट्र इवोरगः। आगस्कृत् सर्वलोकस्य पुत्रस्तेऽर्त्तिं परामगात्॥ २॥ दृष्ट्वा तत् कदनं घोरं स्वबलस्य कृतं महत्। जिष्णुना भीमसेनेन सात्वतेन च संयुगे॥ ३॥ स विवर्णः कृशो दीनो वाष्पविप्लुतलोचनः। अमन्यतार्ज्जुनसमो न योद्धा भुवि विद्यते॥ ४॥ न द्रोणो न च राधेयो नाश्वत्थामा कृपो न च। क्रुद्धस्य प्रमुखे स्थातुं पर्य्याप्ता इति मारिष॥ ५॥ निर्ज्जित्य हि रणे पार्थः सर्वान्मम महारथान्। अवधीत्सैन्धवं सङ्ख्ये नैनं

कश्चिदवारयत् ॥ ६ ॥ सर्व्वथा हतमेवेदं पाण्डवैर्म्मे नरद्वलम् ।
न ह्यस्य विद्यते त्राता साक्षादपि पुरन्दरः ॥ ७ ॥ यमुपाश्रित्य
सङ्ग्रामे ख्यातः पञ्चकमुद्यमः । स कर्णो निर्ज्जितः सङ्ख्ये हतश्चैव
जयद्रथः ॥ ८ ॥ यस्य वीर्य्यं समाश्रित्य धर्म्मं याचन्तमच्युतम् ।
तृणवत्तमहं मन्ये स कर्णो निर्ज्जितो युधि ॥ ९ ॥ एवं भ्रान्त-
मना राजन्नुपायात् द्रोणमीक्षितुम् । आगस्कृत् सर्व्वलोकस्य
पुत्रस्ते भरतर्षभ ॥ १० ॥ ततस्तत् सर्व्वमाचख्यौ कुरूणां वैशसं
महत् । परान् विजयतश्चापि धार्त्तराष्ट्रान्निमज्जतः ॥ ११ ॥

दुर्य्योधन उवाच । पश्य मूर्द्धाभिषिक्तानामाचार्य्य कदनं
महत् । कृत्वा प्रमुखतो भीष्मं शूरं मम पितामहम् ॥ १२ ॥ तं
निहत्य प्रलुब्धोऽयं शिखण्डी पूर्णमानसः । पाञ्चालैः सहितः सर्व्वैः
सेनाग्रमभिवर्त्तते ॥ १३ ॥ अपरश्चापि दुर्द्धर्षः शिष्यस्ते सव्य-
साचिना । अक्षौहिणीः सप्त हत्वा हतो राजा जयद्रथः ॥ १४ ॥
अस्माद्विजयकामानां सुहृदामुपकारिणाम् । गन्तास्मि कथमानृण्यं
गतानां यमसादनम् ॥ १५ ॥ ये मदर्थं परीप्सन्ते वसुधां वसुधा-
धिपाः । ते हित्वा वसुधैश्वर्य्यं वसुधामधिशेरते ॥ १६ ॥ सोऽहं
कापुरुषः कृत्वा मित्राणां क्षयमीदृशम् । नाश्वमेधसहस्रेण पातु-
मात्मानमुत्सहे ॥ १७ ॥ मम लुब्धस्य पापस्य तथा धर्म्मापचायिनः ।
व्यायामेन जिगीषन्तः प्राप्ता वैवस्वतक्षयम् ॥ १८ ॥ कथं पतित-
वृत्तस्य पृथिवी सुहृदां द्रुहः । विवरं नाशकद्दातुं पृथिवी मम
दुर्म्मतेः ॥ १९ ॥ योऽयं रुधिररक्ताक्तो राज्ञां मध्ये पितामहः ।
किम्मु वक्ष्यति दुर्द्धर्षः समेत्य परलोकजित् ॥ २० ॥ जलसन्धं
महेष्वासं पश्य सात्यकिना हतम् । मदर्थमुद्यतं शूरं प्राणां-
स्त्यक्त्वा महारथ ॥ २१ ॥ काम्बोजं निहतं दृष्ट्वा तथालम्बुषमेव
च । अन्यान् बहूंश्च सुहृदो जीवितार्थोऽद्य को मम ॥ २२ ॥
व्यायच्छन्तो हताः शूरा मदर्थे येऽपराङ्मुखाः । यतमानाः परं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

शक्त्या विजेतुमहितांस्तम्॥ २३॥ तेषां गत्वाहमानृण्यमद्य शक्त्या
परन्तप। तर्पयिष्यामि तानेव जलेन यमुनामनु॥ २४॥ सत्यन्ते
प्रतिजानामि सर्वशस्त्रभृतांवर। इष्टापूर्त्तेन च अपि वीर्य्येण च
सुतैरपि॥ २५॥ निहत्य तान्रणे सर्वान् पाञ्चालान् पाण्डुभिः
सह। शान्तिं गन्तास्मि तेषां वा रणे गन्ता सलोकताम्॥ २६॥
सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः। हता मदर्थं सङ्ग्रामे
युध्यमानाः किरीटिना॥ २७॥ न हीदानीं सहाया मे परीप्-
सन्त्यनुपस्कृताः। श्रेयो हि पाण्डून्मन्यन्ते न तथास्मान्महाभुज
॥ २८॥ स्वयं हि मृत्युर्विहितः सत्यसन्धेन संयुगे। भवानुपेक्षां
कुरुते शिष्यत्वादर्ज्जुनस्य तु॥ २९॥ अतो हि निहताः सर्वे
येऽस्मज्जयचिकीर्षवः। कर्णमेव तु पश्यामि सम्प्रत्यस्मज्जयैषिणम्
॥ ३०॥ यो हि मित्रमविज्ञाय याथातथ्येन मन्दधीः। मित्रार्थे
योजयत्येनं तस्यार्थोऽवसीदति॥ ३१॥ तादृग्रूपं कृतमिदं
मम कार्य्यं सुहृत्तमैः। मोहाल्लुब्धस्य पापस्य जिह्मस्य धन-
मीहतः॥ ३२॥ हतो जयद्रथो राजा सौमदत्तिश्च वीर्य्यवान्।
अभीषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः॥ ३३॥ सोऽहमद्य
गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः। हता मदर्थं सङ्ग्रामे युध्यमानाः
किरीटिना॥ ३४॥ न हि मे जीवितेनार्थस्तानृते पुरुषर्षभान्।
आचार्य्यः पाण्डुपुत्राणामनुजानातु नो भवान्॥ ३५॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्य्योधनानुतापे
पञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः॥ १५०॥

धृतराष्ट्र उवाच। सिन्धुराजे हते तात समरे सव्यसाचिना।
तथैव भूरिश्रवसि किमासीद्वो मनस्तदा॥ १॥ दुर्य्योधनेन च

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

द्रोणस्तथोक्तः कुरुसंसदि । किमुक्तवान् परं तस्मै तन्ममाचक्ष्व
सञ्जय ॥ २ ॥
सञ्जय उवाच । निष्टानको महानासीत् सैन्यानां तव भारत ।
सैन्धवं निहतं दृष्ट्वा भूरिश्रवसमेव च ॥ ३ ॥ अवामन्यन्त ते सर्व्वे
तव पुत्रस्य मन्त्रितम् । येन मन्त्रेण निहताः शतशः पुरुषर्षभाः
॥ ४ ॥ द्रोणस्तु तद्वचः श्रुत्वा तव पुत्रस्य दुर्म्मनाः । ध्यात्वा
मुहूर्त्तं राजेन्द्र भृशमार्त्तोऽभ्यभाषत ॥ ५ ॥
द्रोण उवाच । दुर्य्योधन किमेवं मां वाक्शरैरुपविध्यसि ।
अजय्यं हि तदा सङ्ख्ये ब्रुवाणं सव्यसाचिनम् ॥ ६ ॥ एतेनैवार्ज्जुनं
ज्ञातुमलं कौरव संयुगे । यच्छिखण्ड्यवधीद्भीष्मं पाल्यमानः
किरीटिना ॥ ७ ॥ अवध्यं निहतं दृष्ट्वा संयुगे देवदानवैः । तदै-
वाज्ञासिषमहं नेयमस्तीति भारती ॥ ८ ॥ यः पुंसां त्रिषु लोकेषु
सर्व्वशूरममंस्महि । तस्मिन्निपतिते शूरे किं शेषं पर्य्युपास्महे
॥ ९ ॥ यान् स्म तान् ग्लहते तात शकुनिः कुरुसंसदि । अक्षान्
तेऽक्षा निशिता बाणास्ते शत्रुतापनाः ॥ १० ॥ त एव ते घ्नन्ति
तस्तात विशिखा जयनोदिताः । यांस्तदाख्यायमानस्त्वं विदु-
रेण न बुध्यसे ॥ ११ ॥ यास्ता विलपतश्चापि विदुरस्य महा-
त्मनः । धीरस्य वाचो नाश्रौषीः क्षेमाय वदतः शुभाः ॥ १२ ॥
तदिदं वर्त्तते घोरमागतं वैशसं महत् । तस्यावमानाद्वाक्यस्य
दुर्य्योधन कृते तव ॥ १३ ॥ योऽवमन्य वचः पथ्यं सुहृदामाप्त-
कारिणाम् । स्वमतं कुरुते मूढः स शोच्यो न चिरादिव ॥ १४ ॥
यच्च नः पश्यमानानां कृष्णामानाय्य यत् सभाम् । अनर्हतीं कुले
जातां सर्व्वधर्म्मानुचारिणीम् ॥ १५ ॥ तस्याधर्म्मस्य गान्धारे फलं
प्राप्तमिदं महत् । नो चेत् पापं परे लोके त्वमर्च्छेथास्ततोऽधि-
कम् ॥ १६ ॥ यच्च त्वं पाण्डवान् द्यूते विषमेण विजित्य च ।
प्राव्राजयस्तदारण्ये रौरवाजिनवाससः ॥ १७ ॥ पुत्राणामिव

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तेषां वै धर्ममाचरतां सदा। द्रुह्येत् को नु नरो लोके मद्दन्यो ब्राह्मणब्रुवः ॥ १८ ॥ पाण्डवानामयं कोपस्त्वया शकुनिना सह। आहृतो धृतराष्ट्रस्य सम्मते कुरुसंसदि ॥ १९ ॥ दुःशासनेन संयुक्तः कर्णेन परिवर्द्धितः। पितुर्वाक्यमनादृत्य त्वयाभ्यस्तः पुनः पुनः ॥ २० ॥ यत्ताः सर्वे पराभूताः पर्य्यवारयतार्ज्जुनम्। सिन्धुराजमपाश्रित्य स वो मध्ये कथं हतः ॥ २१ ॥ कथञ्च त्वयि कर्णे च कृपे शल्ये च जीवति। अश्वत्थाम्नि च कौरव्य निधनं सैन्धवो गतः ॥ २२ ॥ युध्यतः सर्वराजानस्तेजस्विनमुपासते। सिन्धुराजं परित्रातुं स वो मध्ये कथं हतः ॥ २३ ॥ मय्येव हि विशेषेण तथा दुर्य्योधन त्वयि। आशंसत परित्राणमर्ज्जुनात् स महीपतिः ॥ २४ ॥ ततस्तस्मिन् परित्राणमलब्धवति फाल्गुनात्। न किञ्चिदपि पश्यामि जीवितस्थानमात्मनः ॥ २५ ॥ मज्जन्तमिव चात्मानं धृष्टद्युम्नस्य किल्बिषे। पश्याम्यहत्वा पाञ्चालान् सह तेन शिखण्डिना ॥ २६ ॥ तस्मात् किमभितप्यन्तं वाक्शरैरुपकृन्तसि। अशक्तः सिन्धुराजस्य भूत्वा त्राणाय भारत ॥ २७ ॥ सौवर्णं सत्यसन्धस्य ध्वजमक्लिष्टकारिणः। अपश्यन् युधि भीष्मस्य कथमाशंससे जयम् ॥ २८ ॥ मध्ये महारथानाञ्च यत्राहन्यत सैन्धवः। हतो भूरिश्रवाश्चैव किं शेषं तत्र मन्यसे ॥ २९ ॥ कृप एव च दुर्द्धर्षो यदि जीवति पार्थिव। यो नागात् सिन्धुराजस्य वर्त्म तं पूजयाम्यहम् ॥ ३० ॥ यत्रापश्यं हतं भीष्मं पश्यतस्तेऽनुजस्य वै। दुःशासनस्य कौरव्य कुर्वाणं कर्म दुष्करम् ॥ ३१ ॥ अवध्यकल्पं सङ्ग्रामे देवैरपि सवासवैः। न ते वसुन्धरास्तीति तदाहं चिन्तये नृप ॥ ३२ ॥ इमानि पाण्डवानाञ्च सृञ्जयानाञ्च भारत। अनीकान्याद्रवन्ते मां सहितान्यद्य मारिष ॥ ३३ ॥ नाहत्वा सर्वपाञ्चालान् कवचस्य विमोक्षणम्। कर्त्तास्मि समरे कर्म धार्त्तराष्ट्र हितं तव ॥ ३४ ॥ राजन् ब्रूयाः सुतं मे त्वमश्व-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

स्थामानमाहवे । न सोमकाः प्रमोक्तव्या जीवितं परिरक्षता ॥३५॥
यच्च पित्रानुशिष्टोऽसि तद्वचः परिपालय । आनृशंस्ये दमे सत्ये
आर्ज्जवे च स्थिरो भव ॥ ३६ ॥ धर्म्मार्थकामकुशलो धर्म्मार्थावाप्य-
पीड़यन् । धर्म्मप्रधानकार्य्याणि कुर्य्याश्चेति पुनः पुनः ॥ ३७ ॥
दक्षिणाभिश्च सन्तर्प्य विप्राः पूज्याश्च सर्व्वशः । न चैषां विप्रियं
कार्य्यं ते हि वह्निशिखोपमाः ॥ ३८ ॥ एष त्वहमनीकानि प्रवि-
शाम्यरिसूदन । रणाय महते युक्तस्त्वया वाक्शल्यपीड़ितः
॥ ३९ ॥ त्वञ्च दुर्य्योधन बलं यदि शक्तोऽसि धारय । रात्रा-
वपि हि योत्स्यन्ति संरब्धाः कुरुसृञ्जयाः ॥ ४० ॥ एवमुक्त्वा
ततः प्रायात् द्रोणः पाण्डवसृञ्जयान् । मुष्णन् क्षत्रियतेजांसि
नक्षत्राणामिवांशुमान् ॥ ४१ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि जयद्रथवधपर्व्वणि द्रोणवाक्ये
एकपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

सञ्जय उवाच । ततो दुर्य्योधनो राजा द्रोणेनैव प्रचोदितः ।
अमर्षवशमापन्नो युद्धायैव मनो दधे ॥ १ ॥ अब्रवीच्च तदा कर्णं
पुत्रो दुर्य्योधनस्तव । पश्य कृष्णसहायेन पाण्डवेन किरीटिना
॥ २ ॥ आचार्य्यविहितं व्यूहं भित्त्वा देवैः सुदुर्भिदम् । तव
व्यायच्छमानस्य द्रोणस्य च महात्मनः ॥ ३ ॥ मिषतां योध-
मुख्यानां सैन्धवो विनिपातितः । पश्य राधेय राजानः पृथिव्यां
प्रवरा युधि ॥ ४ ॥ पार्थेनैकेन निहताः सिंहेनेवेतरे मृगाः ।
मम व्यायच्छमानस्य द्रोणस्य च महात्मनः ॥ ५ ॥ अल्पावशेषं
सैन्यं मे कृतं शक्रात्मजेन हि । कथं नियच्छमानस्य द्रोणस्य युधि
फाल्गुनः ॥ ६ ॥ प्रतिज्ञाया गतः पारं हत्वा सैन्धवमर्ज्जुनः ।
अनिच्छतः कथं वीर द्रोणस्य युधि पाण्डवः ॥ ७ ॥ भिन्द्यात्

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सुदुर्भेद्यं व्यूहं वर्तमानस्य संयुगे । प्रियो हि फाल्गुनोऽत्यर्थमाचा-
र्यस्य महात्मनः ॥ ८ ॥ ततोऽस्य दत्तवान् द्वारमयुद्धेनैव संयुगे ।
अभयं सैन्धवस्यादौ दत्त्वा द्रोणः परन्तपः ॥ ९ ॥ प्रादात् किरीटिने
द्वारं पश्य निर्गुणतां मम । यद्यदास्यदनुज्ञां वै पूर्वमेव गृहान्
प्रति ॥ १० ॥ सिन्धुराजस्य समरे नाभविष्यज्जनक्षयः । जयद्रथो
जीवितार्थी गच्छमानो गृहान् प्रति ॥ ११ ॥ मयानार्येण संरुद्धो
द्रोणात् प्राप्याभयं रणे । अद्य मे भ्रातरः क्षीणाश्चित्रसेनादयो
युधि । भीमसेनं समासाद्य पश्यतां नो दुरात्मनाम् ॥ १२ ॥

कर्ण उवाच । आचार्य्यं मा विगर्हस्व शक्त्या युध्यत्यसौ द्विजः ।
यथाबलं यथोत्साहं त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ॥ १३ ॥ यद्येनं
समतिक्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः । नात्र सूक्ष्मोऽपि दोषः स्या-
दाचार्य्यस्य कथञ्चन ॥ १४ ॥ कृती दक्षो युवा शूरः कृतास्त्रो
लघुविक्रमः । दिव्यास्त्रयुक्तमास्थाय रथं वानरलक्षणम् ॥ १५ ॥
कृष्णेन च गृहीताश्वमभेद्यकवचावृतः । गाण्डीवमजरं दिव्यं
धनुरादाय वीर्य्यवान् ॥ १६ ॥ प्रवर्षन्निशितान् बाणान् बाहु-
द्रविणदर्पितः । यदर्जुनोऽभ्ययाद्द्रोणमुपपन्नं हि तस्य तत् ॥ १७ ॥
आचार्य्यः स्थविरो राजन् शीघ्रयाने तथाक्षमः । बाहुव्यायाम-
चेष्टायामशक्तस्तु नराधिप ॥ १८ ॥ तेनैनमभ्यतिक्रान्तः श्वेताश्वः
कृष्णसारथिः । तस्माद्दोषं न पश्यामि द्रोणस्यानेन हेतुना ॥ १९ ॥
अजेयान् पाण्डवान्मन्ये द्रोणेनास्त्रविदा मृधे । तथा ह्येनमति-
क्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः ॥ २० ॥ दैवादिष्टोऽन्यथाभावो न
मन्ये विद्यते क्वचित् । यतो नो युध्यमानानां परं शक्त्या सुयो-
धन ॥ २१ ॥ सैन्धवो निहतो युद्धे दैवमात्रं परं स्मृतम् । परं
यत्नं कुर्वतां च त्वया सार्द्धं रणाजिरे ॥ २२ ॥ हत्वास्माकं
पौरुषञ्च दैवं पश्चात् करोति नः । सततं चेष्टमानानां निकृत्या
विक्रमेण च ॥ २३ ॥ दैवोपसृष्टः पुरुषो यत् कर्म कुरुते नृप ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

कृतं कृतं हि तत्तस्य दैवेन विनिपात्यते ॥ २४ ॥ यत् कर्त्तव्यं मनुष्येण व्यवसायवता सदा । तत् कार्य्यमविशङ्केन सिद्धिर्दैवे प्रतिष्ठिता ॥ २५ ॥ निकृत्या वञ्चिताः पार्था विषयोगैश्च भारत । दग्धा जतुगृहे चैव द्यूतेन च पराजिताः ॥ २६ ॥ राजनीतिं समाश्रित्य प्रहिताश्चैव काननम् । यत्नेन च कृतं तत्तद्दैवेन विनिपातितम् ॥ २७ ॥ युध्यस्व यत्नमास्थाय दैवं कृत्वा निरर्थकम् । यततस्तव तेषाञ्च दैवं मार्गेण यास्यति ॥ २८ ॥ न तेषां मतिपूर्वं हि सुकृतं विद्यते क्वचित् । दुष्कृतं तव वा वीर बुद्ध्या हीनं कुरूद्वह ॥ २९ ॥ दैवं प्रमाणं सर्व्वत्र सुकृतस्येतरस्य वा । अनन्यकर्म दैवं हि जागर्त्ति स्वपतामपि ॥ ३० ॥ बहूनि तव सैन्यानि योधाश्च बहवस्तव । न तथा पाण्डुपुत्राणामेवं युद्धमवर्त्तत ॥ ३१ ॥ तैरल्पैर्बहवो यूयं क्षयं नीताः प्रहारिणः । शङ्के दैवस्य तत् कर्म पौरुषं येन नाशितम् ॥ ३२ ॥

सञ्जय उवाच । एवं सम्भाषमाणानां बहु तत्तज्जनाधिप । पाण्डवानामनीकानि समदृश्यन्त संयुगे ॥ ३३ ॥ ततः प्रववृते युद्धं व्यतिषक्तरथद्विपम् । तावकानां परैः सार्द्धं राजन् दुर्मन्त्रिते तव ॥ ३४ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि जयद्रथवधपर्व्वणि पुनर्युद्धारम्भे द्विपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः समाप्तञ्च जयद्रथवधपर्व्व ॥ १५२ ॥

अथ घटोत्कचवधपर्व्व ।

सञ्जय उवाच । तदुदीर्णं गजानीकं बलं तव जनाधिप । पाण्डुसेनामतिक्रम्य योधयामास सर्व्वतः ॥ १ ॥ पाञ्चालाः कौरवाश्चैव योधयन्तः परस्परम् । यमराष्ट्राय महते परलोकाय दीक्षिताः ॥ २ ॥ शूराः शूरैः समागम्य शरतोमरशक्तिभिः । विव्यधुः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

समरे तूर्णं निन्युश्चैव यमक्षयम् ॥ ३ ॥ रथिनां रथिभिः सार्द्धं
रुधिरस्रावदारुणम्। प्रावर्त्तत महद्युद्धं निघ्नतामितरेतरम् ॥ ४ ॥
वारणाश्च महाराज समासाद्य परस्परम्। विषाणैरर्द्दयामासुः
सुसंक्रुद्धमदोत्कटाः ॥ ५ ॥ हयारोहान् हयारोहाः प्रासशक्ति-
परश्वधैः। बिभिदुस्तुमुले युद्धे प्रार्थयन्तो महद्यशः ॥ ६ ॥
पत्तयश्च महाबाहो शतशः शस्त्रपाणयः। अन्योऽन्यमभ्यधावन्त
नित्यं यत्ताः परन्तप ॥ ७ ॥ गोत्राणां नामधेयानां कुलानाञ्चैव
मारिष। श्रवणाद्धि विजानीमः पाञ्चालान् कुरुभिः सह ॥ ८ ॥
अन्योऽन्यं समरे योधाः शरशक्तिपरश्वधैः। प्रेषयन् परलोकाय
विचरन्तो ह्यभीतवत् ॥ ९ ॥ शरैर्द्दश दिशो राजंस्तेषां मुक्तैः
सहस्रशः। न भ्राजन्ते यथातत्त्वं भास्करेऽस्तं गतेऽपि च ॥ १० ॥
तथा प्रयुध्यमानेषु पाण्डवेयेषु भारत। दुर्य्योधनो महाराज
व्यवगाहत तद्बलम् ॥ ११ ॥ सैन्धवस्य बधेनैव भृशदुःखसमन्वितः।
मर्त्तव्यमिति सञ्चिन्त्य प्राविशत्तद्द्विषां बलम् ॥ १२ ॥ नादयन्रथ-
घोषेण कम्पयन्निव मेदिनीम्। अभ्यवर्त्तत पुत्रस्ते पाण्डवाना-
मनीकिनीम ॥ १३ ॥ स सन्निपातस्तुमुलस्तस्य तेषाञ्च भारत।
अभवत् सर्व्वसैन्यानामभावकरणो महान् ॥ १४ ॥ यथा मध्य-
न्दिने सूर्य्यं प्रतपन्तमिवांशुभिः। तथा तव सुतं मन्ये प्रतपन्तं
शरार्च्चिभिः ॥ १५ ॥ न शेकुर्भ्रातरं युद्धे पाण्डवाः प्रतिवीक्षितुम।
पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ॥ १६ ॥ पर्य्यधावन्त
पाञ्चाला बध्यमाना महात्मना। रुक्मपुङ्खैः प्रसन्नाग्रैस्तव पुत्रेण
धन्विना ॥ १७ ॥ अर्द्यमानाः शरैस्तौर्त्योन्यपतन् पाण्डुसैनिकाः।
न तादृशं रणे कर्म्म कृतवन्तः स्म पाण्डवाः ॥ १८ ॥ यादृशं कृत-
वान् राजा पुत्रस्तव विशाम्पते। पुत्रेण तव सा सेना पाण्डवी
मथिता रणे ॥ १९ ॥ नलिनी द्विरदेनेव समन्ताद्विप्रलोड़िता।
क्षीणतोयानिलार्काभ्यां हतत्विड़िव पद्मिनी ॥ २० ॥ बभूव पाण्डवी

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सेना तव पुत्रस्य तेजसा । पाण्डुसेनां हतां दृष्ट्वा तव पुत्रेण भारत ॥ २१ ॥ भीमसेनपुरोगास्तु पाञ्चालाः समुपाद्रवन् । स भीमसेनं दशभिर्माद्रीपुत्रौ त्रिभिस्त्रिभिः ॥ २२ ॥ विराटद्रुपदौ षड्भिः शतेन च शिखण्डिनम् । धृष्टद्युम्नञ्च सप्तत्या धर्म्मपुत्रञ्च सप्तभिः ॥ २३ ॥ कैकेयांश्चैव चेदींश्च बहुभिर्निशितैः शरैः । सात्वतं पञ्चभिर्विद्ध्वा द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ २४ ॥ घटोत्कचञ्च समरे विद्ध्वा सिंह इवानदत् । शतशश्चापरान् योधान् द्विपाश्वानां महारणे ॥ २५ ॥ शरैरापि चकर्त्तोग्रैः क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः । तस्य तान्निघ्नतः शत्रून् रुक्मपृष्ठं महद्धनुः ॥ २६ ॥ भल्लाभ्यां पाण्डवो ज्येष्ठस्त्रिधा चिच्छेद मारिष । विव्याध चैनं दशभिः सम्यगस्तैः शितैः शरैः ॥ २७ ॥ मर्म भित्त्वा तु ते सर्व्वे संलग्नाः क्षितिमाविशन् । ततः परिवृता योधाः परिवव्रुर्युधिष्ठिरम् ॥२८॥ वृत्रहत्ये यथा देवाः परिवव्रुः पुरन्दरम् । ततो युधिष्ठिरो राजा तव पुत्रस्य मारिष ॥ २९ ॥ शरं परमदुर्द्धर्षं प्रेषयामास संयुगे । स तेन भृशसंविद्धो निषसाद रथोत्तमे ॥ ३० ॥ ततः पाञ्चालसैन्यानां भृशमासीद्रवो महान् । हतो राजेति राजेन्द्र तव शब्दोऽभवन्महान् ॥ ३१ ॥ बाणशब्दरवश्चोग्रः शुश्रुवे तत्र भारत । अथ द्रोणो द्रुतं तत्र प्रत्यदृश्यत संयुगे ॥ ३२ ॥ हृष्टो दुर्य्योधनश्चापि दृढमादाय कार्मुकम् । तिष्ठतिष्ठेति राजानं ब्रुवन् पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३३ ॥ प्रत्युद्ययुश्च त्वरिताः पाञ्चाला राजगृद्धिनः । तान् द्रोणः प्रतिजग्राह परीप्सन् कुरुसत्तमम् ॥ ३४ ॥ चण्डवाताहतान्मेघान् निघ्नन्रश्मिमुचो यथा । ततो राजन्महानासीत् सङ्ग्रामो भूमिवर्द्धनः । तावकानां परेषाञ्च समेतानां युयुत्सया ॥ ३५ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि दुर्य्योधनपराभवे त्र्यःपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

धृतराष्ट्र उवाच। यत्तदा प्राविशत् पाण्डूनाचार्य्यः कुपितो बली। उक्त्वा दुर्य्योधनं सम्यक् मम शास्त्रातिगं सुतम्॥ १॥ प्रविश्य विचरन्तञ्च रथे शूरमवस्थितम्। कथं द्रोणं महेष्वासं पाण्डवाः समवारयन्॥ २॥ केऽरक्षन् दक्षिणञ्चक्रमाचार्य्यस्य महाहवे। के च वाममरक्षन्त निघ्नतः शात्रवान् दृढम्॥ ३॥ के चास्य पृष्ठतो गत्वा वीरा वीरस्य योधिनः। के पुरस्तादवर्त्तन्त रथिनस्तस्य शत्रवः॥ ४॥ मन्ये तानस्पृशच्छीतमतिवेलमनार्त्तवम्। मन्ये ते समवेपन्त गावो वै शिशिरे यथा॥ ५॥ यत् प्राविशन्महेष्वासः पाञ्चालानपराजितः। नृत्यन् स रथमार्गेषु सर्वशस्त्रभृतांवरः॥ ६॥ निर्द्दहन् सर्वसैन्यानि पाञ्चालानां रथर्षभः। धूमकेतुरिव क्रुद्धः कथं मृत्युमुपेयिवान्॥ ७॥

सञ्जय उवाच। सायाह्ने सैन्धवं हत्वा राज्ञा पार्थः समेत्य च। सात्यकिश्च महेष्वासो द्रोणमेवाभ्यधावताम्॥ ८॥ ततो युधिष्ठिरस्तूर्णं भीमसेनश्च पाण्डवः। पृथक्चमूभ्यां संसक्तौ द्रोणमेवाभ्यधावताम्॥ ९॥ तथैव नकुलो धीमान् सहदेवश्च दुर्जयः। धृष्टद्युम्नः शतानीको विराटश्च सकेकयः॥ १०॥ मत्स्याः शाल्वाः ससेनाश्च द्रोणमेव ययुर्युधि। द्रुपदश्च तथा राजा पाञ्चालैरभिरक्षितः॥ ११॥ धृष्टद्युम्नपिता राजन् द्रोणमेवाभ्यवर्त्तत। द्रौपदेया महेष्वासा राक्षसश्च घटोत्कचः॥ १२॥ ससेनास्तेऽभ्यवर्त्तन्त द्रोणमेव महाद्युतिम्। प्रभद्रकाश्च पाञ्चालाः षट्सहस्राः प्रहारिणः॥ १३॥ द्रोणमेवाभ्यवर्त्तन्त पुरस्कृत्य शिखण्डिनम्। तथेतरे नरव्याघ्राः पाण्डवानां महारथाः॥ १४॥ सहिताः सन्न्यवर्त्तन्त द्रोणमेव नरर्षभ। तेषु शूरेषु युद्धाय गतेषु भरतर्षभ॥ १५॥ बभूव रजनी घोरा भीरूणां भयवर्द्धिनी। योधानामशिवा घोरा राजन्नन्तकगामिनी॥ १६॥ कुञ्जराश्व मनुष्याणां प्राणान्तकरणी तदा। तस्यां रजन्यां घोरायां नदन्त्यः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सर्वतः शिवाः ॥ १७ ॥ न्यवेदयन् भयं घोरं सज्वालकवलैर्मुखैः ।
उलूकाश्चाप्यराशन्त शंसन्तो विपुलं भयम् ॥ १८ ॥ विशेषतः
कौरवाणां ध्वजिन्यामतिदारुणाः । ततः सैन्येषु राजेन्द्र शब्दः
समभवन्महान् ॥ १९ ॥ भेरीशब्देन महता मृदङ्गानां स्वनेन च ।
गजानां गर्ज्जितैश्चापि तुरङ्गाणाञ्च ह्रेषितैः ॥ २० ॥ खुरशब्द-
निनादैश्च तुमुलं सर्वतोऽभवत् । ततः समभवद्युद्धं सन्ध्यायामति-
दारुणम् ॥ २१ ॥ द्रोणस्य च महाराज सृञ्जयानाञ्च सर्वशः ।
तमसा चावृते लोके न प्राज्ञायत किञ्चन ॥ २२ ॥ सैन्येन रजसा
चैव समन्तादुच्छ्रितेन च । नरस्याश्वस्य नागस्य समसज्जत
शोणितम् ॥ २३ ॥ न पश्याम रजो भौमं कश्मलेनाभिसंवृताः ।
रात्रौ वंशवनस्येव दह्यमानस्य पर्वते ॥ २४ ॥ घोरश्चटचटाशब्दः
शस्त्राणां पतताममभूत् । मृदङ्गानकनिर्ह्रादैर्वल्लकीपटहैस्तथा ॥२५॥
चीत्कारैर्हेषिताकारैः सर्वमेवाकुलं विभो । नैव स्वे न परे राजन्
प्राज्ञायन्त तमोवृते ॥ २६ ॥ उन्मत्तमिव तत्सर्वम्बभूव रजनीमुखे ।
भौमं रजोऽथ राजेन्द्र शोणितेन समुच्छ्रितम् ॥ २७ ॥ शातकौ-
म्भैश्च कवचैर्भूषणैश्च तमोऽभ्यगात् । ततः सा भारती सेना मणि-
हेमविभूषिता ॥ २८ ॥ द्यौरिवासीत् सनक्षत्रा रजन्यां भरत-
र्षभ । गोमायुबलसङ्घुष्टा शक्तिध्वजसमाकुला ॥ २९ ॥ वार-
णाभिरुता घोरा क्ष्वेडितोत्क्रुष्टनादिता । ततोऽभवन्महाञ्छब्द-
स्तुमुलो लोमहर्षणः ॥ ३० ॥ समावृण्वन्दिशः सर्वा महेन्द्राशनि-
निस्वनः । सा निशीथे महाराज सेनादृश्यत भारती ॥ ३१ ॥
अङ्गदैः कुण्डलैर्निष्कैः शस्त्रैश्चैवावभासिता । तत्र नागा रथाश्चैव
जाम्बूनदविभूषिताः ॥ ३२ ॥ निशायां प्रत्यदृश्यन्त मेघा इव
सविद्युतः । ऋष्टिशक्तिगदाखड्गमुषलप्रासपट्टिशाः ॥ ३३ ॥
सम्पतन्तः स्म दृश्यन्ते भ्राजमाना इवाग्नयः । दुर्य्योधनपुरोवातां
रथगुल्मबलाहकाम् ॥ ३४ ॥ वादित्रघोषस्तनितां चापविद्युद्ध्वजै-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

र्वृताम्। द्रोणपाण्डवपर्जन्यां खड्गशक्तिगदाशनीम् ॥ ३५ ॥
शरधाराऽस्त्रपवनां भृशं शीतोष्णसङ्कुलाम्। घोरां विस्मापनीमुग्रां
जीवितच्छेदविप्लुताम् ॥ ३६ ॥ तां प्राविशन्नतिभयां सेनां युद्ध-
चिकीर्षवः। तस्मिन्रात्रिमुखे घोरे महाशब्दानिनादिते ॥ ३७ ॥
भीरूणां त्रासजनने शूराणां हर्षवर्द्धने। रात्रियुद्धे महाघोरे
वर्त्तमाने सुदारुणे ॥ ३८ ॥ द्रोणमभ्यद्रवन् क्रुद्धाः सहिताः पाण्डु-
सृञ्जयाः। ये ये प्रमुखतो राजन्नावर्त्तन्त महात्मनः ॥ ३९ ॥
तान् सर्वान् विमुखांश्चक्रे कांश्चिन्निन्ये यमक्षयम्। तानि नाग-
सहस्राणि रथानामयुतानि च ॥ ४० ॥ पदातिहयसङ्घानां प्रयुताः
न्यर्वुदानि च। द्रोणेनैकेन नाराचैर्निर्भिन्नानि निशामुखे ॥ ४१ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि द्रोणयुद्धे
चतुःपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच। तस्मिन् प्रविष्टे दुर्द्धर्षे सृञ्जयानमितौजसि।
अमृष्यमाणे संरब्धे का वोऽभूद्वै मतिस्तदा ॥ १ ॥ दुर्य्योधनं तथा
पुत्रमुक्त्वा शास्त्रातिगं मम। यत् प्राविशदमेयात्मा किं पार्थः
प्रत्यपद्यत ॥ २ ॥ निहते सैन्धवे वीरे भूरिश्रवसि चैव हि।
यदभ्यगान्महातेजाः पाञ्चालानपराजितः ॥ ३ ॥ किममन्यत दुर्द्धर्षे
प्रविष्टे शत्रुतापने। दुर्य्योधनस्तु किं कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ॥ ४ ॥
के च तं वरदं वीरमन्वयुर्द्विजसत्तमम्। के चास्य पृष्ठतः सूत
वीराः शूरस्य युध्यतः ॥ ५ ॥ के पुरस्तादयुध्यन्त निघ्नतः शात्रवान्रणे।
मन्येऽहं पाण्डवान् सर्वान् भारद्वाजशरार्द्दितान् ॥ ६ ॥
शिशिरे कम्पमाना वै कृशा गाव इव प्रभो। प्रविश्य स महेष्वासः
पाञ्चालानरिमर्द्दनः। कथं नु पुरुषव्याघ्रः पञ्चत्वमुपजग्मिवान् ॥ ७ ॥
सर्वेषु सैन्येषु च संहितेषु रात्रौ समेतेषु महारथेषु। संलोडय-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मानेषु पृथग्विधेषु कौ वस्तदानीं मतिमन्त आसन् ॥ ८ ॥ हतां-
श्चैव विषक्तांश्च पराभूतांश्च शंससि। रथिनो विरथांश्चैव कृतान्
युद्धेषु मामकान् ॥ ९ ॥ तेषां संलोड्यमानानां पाण्डवैर्हतचेत-
साम्। अन्धे तमसि मग्नानामभवत् का मतिस्तदा ॥ १० ॥
प्रहृष्टांश्चाप्युदग्रांश्च पाण्डवेयान् ब्रवीषि मे। अप्रहृष्टान् विमनसो
विवस्त्रांश्चैव मामकान् ॥ ११ ॥ कथमेषां ततः सूत पार्थानामप-
लायिनाम्। प्रकाशमभवद्रात्रौ कथं कुरुषु सञ्जय ॥ १२ ॥

सञ्जय उवाच। रात्रियुद्धे तदा राजन् वर्त्तमाने सुदारुणे।
द्रोणमभ्यद्रवन् सर्व्वे पाण्डवाः सह सोमकैः ॥ १३ ॥ ततो द्रोणः
कैकयांश्च धृष्टद्युम्नस्य चात्मजान्। सम्प्रैषयत् प्रेतलोकं सर्वा-
निषुभिराशुगैः ॥ १४ ॥ ये ये प्रमुखतो राजन्नवर्त्तन्त महारथाः।
तान् सर्वान् प्रेषयामास पितृलोकाय पार्थिवान् ॥ १५ ॥ प्रमथ्नन्तं
तदा वीरं भारद्वाजं महारथम्। अभ्यवर्त्तत संक्रुद्धः शिवी
राजा प्रतापवान् ॥ १६ ॥ तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य पाण्डवानां
महारथम्। विव्याध दशभिर्द्रोणः सर्वपारशवैः शरैः ॥ १७ ॥
तं शिविः प्रतिविव्याध त्रिंशद्भिः कङ्कपत्रकैः। सारथिञ्चास्य भल्लेन
स्मयमानो न्यपातयत् ॥ १८ ॥ तस्य द्रोणो हयान् हत्वा सार-
थिञ्च महात्मनः। अथास्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत्
॥ १९ ॥ ततोऽस्य सारथिं क्षिप्रमन्यं दुर्य्योधनोऽदिशत्। स
तेन संगृहीताश्वः पुनरभ्यद्रवदरीन् ॥ २० ॥ कलिङ्गानाञ्च सैन्येन
कलिङ्गस्य सुतो रणे। पूर्व्वं पितृबधात् क्रुद्धो भीमसेनमुपाद्रवत्
॥ २१ ॥ स भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः। विशोकं
त्रिभिराजघ्ने ध्वजमेकेन पत्रिणा ॥ २२ ॥ कलिङ्गानान्तु तं शूरं
क्रुद्धं क्रुद्धो वृकोदरः। रथाद्रथमभिद्रुत्य मुष्टिना निजघान ह
॥ २३ ॥ तस्य मुष्टिहतस्याजौ पाण्डवेन बलीयसा। सर्व्वाण्य-
स्थीनि सहसा प्रापतन् वै पृथक् पृथक् ॥ २४ ॥ तं कर्णो

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भ्रातरश्चास्य नाम्यघ्नन्त परन्तप। ते भीमसेनं नाराचैर्जघ्नुराशी-
विषोपमैः॥ २५॥ ततः स्वरथं त्यक्त्वा भीमो ध्रुवरथं गतः।
ध्रुवञ्चास्यन्तमनिशं मुष्टिना समपोथयत्॥ २६॥ स तथा पाण्डु-
पुत्रेण बलिनाभिहतोऽपतत्। तं निहत्य महाराज भीमसेनो
महाबलः॥ २७॥ जयरातरथं प्राप्य मुहुः सिंह इवानदत्।
जयरातमथाक्षिप्य नदन् सव्येन पाणिना॥ २८॥ तलेन नाश-
यामास कर्णस्यैवाग्रतः स्थितः। कर्णस्तु पाण्डवे शक्तिं काञ्चनीं
समवासृजत्॥ २९॥ ततस्तामवजग्राह प्रहसन् पाण्डुनन्दनः।
कर्णायैव च दुर्द्धर्षश्चिक्षेपाजौ वृकोदरः॥ ३०॥ तामापतन्तीं
चिच्छेद शकुनिस्तैलपायिना। एतत् कृत्वा महत् कर्म रणे-
ऽद्भुतपराक्रमः॥ ३१॥ पुनः स्वरथमास्थाय दुद्राव तव वाहि-
नीम्। तमायान्तं जिघांसन्तं भीमं क्रुद्धमिवान्तकम्॥ ३२॥
न्यवारयन्महाबाहुस्तव पुत्रो विशाम्पते। महता शरवर्षेण छाद-
यन्तो महारथाः॥ ३३॥ दुर्मदस्य ततो भीमः प्रहसन्निव
संयुगे। सारथिञ्च हयांश्चैव शरैर्निन्ये यमक्षयम्॥ ३४॥
दुर्मदस्तु ततो यानं दुष्कर्णस्यावचक्रमे। तावेकरथमारूढौ
भ्रातरौ परतापनौ॥ ३५॥ सङ्ग्रामशिरसो मध्ये भीमं द्वाव-
भ्यधावताम्। तथाम्बुपतिमित्रौ हि तारकं दैत्यसत्तमम्॥ ३६॥
ततस्तु दुर्मदश्चैव दुष्कर्णश्च तवात्मजौ। रथमेकं समारुह्य भीमं
बाणैरविध्यताम्॥ ३७॥ ततः कर्णस्य मिषतो द्रौणेर्दुर्य्योधनस्य
च। कृपस्य सोमदत्तस्य वाह्लीकस्य च पाण्डवः॥ ३८॥ दुर्मदस्य
च वीरस्य दुष्कर्णस्य च तं रथम्। पादप्रहारेण धरां प्रावेशय-
दरिन्दमः॥ ३९॥ ततः सुतौ तौ बलिनौ शूरौ दुष्कर्णदुर्मदौ।
मुष्टिनाहत्य संक्रुद्धो ममर्द्द च ननर्द्द च॥ ४०॥ ततो हाहाकृते
सैन्ये दृष्ट्वा भीमं नृपाब्रुवन्। रुद्रोऽयं भीमरूपेण धार्त्तराष्ट्रेषु
युध्यति॥ ४१॥ एवमुक्त्वा पलायन्ते सर्वे भारत पार्थिवाः।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

विसंज्ञा वाहयन् वाहान् च हौ सह धावतः ॥ ४२ ॥ ततो बले भृशलुलिते निशामुखे सुपूजितो नृपवृषभैर्वृकोदरः । महाबलः कमलविबुद्धलोचनो युधिष्ठिरं नृपतिमपूजयद्बली ॥ ४३ ॥ ततो यमौ द्रुपदविराटकैकया युधिष्ठिरश्चापि परां मुदं ययुः । वृकोदरं भृशमपूजयंश्च ते यथान्धके प्रतिनिहते हरं सुराः ॥ ४४ ॥ ततः सुतास्ते वरुणात्मजोपमा रुषान्विताः सह गुरुणा महात्मना । वृकोदरं सरथपदातिकुञ्जरा युयुत्सवो भृशमभिपर्य्यवारयन् ॥ ४५ ॥ ततोऽभवत्तिमिरघनैरिवावृते महाभये भयदमतीव दारुणम् । निशामुखे वृकबलगृध्रमोदनं महात्मनां नृपवर युद्धमुत्तमम् ॥ ४६ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि भीमपराक्रमे
पञ्चपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

सञ्जय उवाच । प्रायोपविष्टे तु हते पुत्रे सात्यकिना ततः । सोमदत्तो भृशं क्रुद्धः सात्यकिं वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ क्षत्रधर्म्मः पुरा दृष्टो यस्तु देवैर्महात्मभिः । तं त्वं सात्वत सन्त्यज्य दस्युधर्म्मे रतः कथम् ॥ २ ॥ पराङ्मुखाय दीनाय न्यस्तशस्त्राय याचते । क्षत्रधर्म्मरतः प्राज्ञः कथं नु प्रहरेद्रणे ॥ ३ ॥ द्वावेव किल वृष्णीनां तत्र मुख्यौ महारथौ । प्रद्युम्नश्च महातेजास्त्वञ्चैव युधि सात्वत ॥ ४ ॥ कथं प्रायोपविष्टाय पार्थेन छिन्नबाहवे । नृशंसम्पतनीयञ्च तादृशं कृतवानसि ॥ ५ ॥ कर्म्मणस्तस्य दुर्वृत्त फलं प्राप्नुहि संयुगे । अद्य छेत्स्यामि ते मूढ शिरो विक्रम्य पत्रिणा ॥ ६ ॥ शपे सात्वतपुत्राभ्यामिष्टेन सुकृतेन च । अनतीतामिमां रात्रिं यदि त्वां वीरमानिनम् ॥ ७ ॥ अरक्ष्यमाणं पार्थेन जिष्णुना ससुतानुजम् । न हन्यां नरके घोरे पतेयं वृष्टि-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

यांसन ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वा तु संक्रुद्धः सोमदत्तो महाबलः । दध्मौ शङ्खञ्च तारेण सिंहनादं ननाद च ॥ ९ ॥ ततः कमलपत्राक्षः सिंहदंष्ट्रो महाबलः । सात्यकिर्भृशसंक्रुद्धः सोमदत्तमथाब्रवीत् ॥ १० ॥ कौरवेय न मे त्रासः कथञ्चिदपि विद्यते । त्वया चार्द्ध मयान्यैश्च युध्यतो हृदि कश्चन ॥ ११ ॥ यदि सर्व्वेण सैन्येन गुप्तो मां योधयिष्यसि । तथापि न व्यथा काचित्त्वयि स्यान्मम कौरव ॥ १२ ॥ युद्धसारेण वाक्येन सतामवमतेन च । नाहं भीषयितुं शक्यः क्षत्रवृत्ते स्थितस्त्वया ॥ १२ ॥ यदि तेऽस्ति युयुत्साद्य मया सह नराधिप । निर्द्दयो निशितैर्वाणैः प्रहर प्रहरामि ते ॥ १३ ॥ हतो भूरिश्रवा राजंस्तव पुत्रो महारथः । शलश्चैव तदा वीर वृषसेनश्च कर्षितः ॥ १४ ॥ त्वाञ्चाप्यद्य वधिष्यामि सपुत्रं सहबान्धवम् । तिष्ठेदानीं रणे यत्तः कौरवोऽसि महाबलः ॥ १५ ॥ यस्मिन् दानं दमः शौचमहिंसा ह्रीर्धृतिः क्षमा । अनपायानि सर्व्वाणि नित्यं राज्ञि युधिष्ठिरे ॥ १६ ॥ मृदङ्गकेतोस्तस्य त्वं तेजसा निहतः पुरा । सकर्णसौबलः सङ्ख्ये विनाशमुपयास्यसि ॥ १७ ॥ शपेऽहं कृष्णचरणैरिष्टापूर्त्तेन चैव हि । यदि त्वां ससुतं वार्णेनहन्यां युधि रोषितः ॥ १८ ॥ अपयास्यसि चेत्त्यक्त्वा ततो मुक्तो भविष्यसि । एवमाभाष्य चान्योऽन्यं क्रोधसंरक्तलोचनौ ॥ १९ ॥ प्रवृत्तौ शरसम्पातं कर्त्तुं पुरुषसत्तमौ । ततो रथसहस्रेण हयानामयुतेन च ॥ २० ॥ दुर्य्योधनः सोमदत्तं परिवार्य्य व्यवस्थितः । शकुनिश्च सुसंक्रुद्धः सर्व्वशस्त्रपरिग्रहः ॥ २१ ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतो भ्रातृभिश्चेन्द्रविक्रमैः । स्यालस्तव महाराज वज्रसंहननो युवा ॥ २२ ॥ साग्रं शतसहस्रन्तु हयानां तस्य धीमतः । सोमदत्तं महेष्वासं समन्तात् पर्य्यवारयत् ॥ २३ ॥ रक्ष्यमाणश्च बलिभिश्छादयामास सात्यकिम् । तं छाद्यमानं विशिखैर्दृष्ट्वा सन्नतपर्व्वभिः ॥ २४ ॥ धृष्ट-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

द्युम्नोऽभ्ययात् क्रुद्धः प्रगृह्य महतीञ्चमूम् । चण्डवाताभिसृष्टाना-
मुदधीनामिव स्वनः ॥ २५ ॥ आसीद्राजन् बलौघानामन्योऽन्य-
मभिनिघ्नताम् । विव्याध सोमदत्तस्तु सात्वतं नवभिः शरैः ॥ २६ ॥
सात्यकिर्नवभिश्चैनमवधीत् कुरुपुङ्गवम् । सोऽतिविद्धो बलवता
समरे दृढधन्विना ॥ २७ ॥ रथोपस्थं समासाद्य मुमोह गत-
चेतनः । तं विमूढं समालक्ष्य सारथिस्त्वरयान्वितः ॥ २८ ॥
अपोवाह रणाद्वीरं सोमदत्तं महारथम् । तं विसंज्ञं समालक्ष्य
युयुधानशरार्द्दितम् ॥ २९ ॥ अभ्यधावत्ततो द्रोणो यदुवीरजिघां-
सया । तमायान्तमभिप्रेक्ष्य युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ ३० ॥ परि-
वव्रुर्महात्मानं परीप्सन्तो यदूद्वहम् । ततः प्रववृते युद्धं द्रोणस्य
सह पाण्डवैः ॥ ३१ ॥ बलेरिव सुरैः पूर्वं त्रैलोक्यजयकाङ्क्षया ।
ततः सायकजालेन पाण्डवानीकमावृणोत् ॥ ३२ ॥ भारद्वाजो
महातेजा विव्याध च युधिष्ठिरम् । सात्यकिं दशभिर्वाणैर्विंशत्या
पार्षतं शरैः ॥ ३३ ॥ भीमसेनञ्च नवभिर्नकुलं पञ्चभिस्तथा ।
सहदेवं तथाष्टाभिः शतेन च शिखण्डिनम् ॥ ३४ ॥ द्रौपदेयां-
स्तु महाबाहुः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः । विराटं मत्स्यमष्टाभिर्द्रुपदं
दशभिः शरैः ॥ ३५ ॥ युधामन्युं त्रिभिः षड्भिरुत्तमौजस-
माहवे । अन्यांश्च सैनिकान् विद्ध्वा युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ३६ ॥
ते वध्यमाना द्रोणेन पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः । प्राद्रवन् वै भया-
द्राजन् सार्त्तनादा दिशो दश ॥ ३७ ॥ काल्यमानन्तु तत्सैन्यं
दृष्ट्वा द्रोणेन फाल्गुनः । किञ्चिदागतसंरम्भो गुरुं पार्थोऽभ्य-
यात् द्रुतम् ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा द्रोणस्तु बीभत्सुमभिधावन्तमाहवे ।
सन्न्यवर्त्तत तत्सैन्यं पुनर्यौधिष्ठिरं नृप ॥ ३९ ॥ ततो युद्धमभू-
द्भूयो भारद्वाजस्य पाण्डवैः । द्रोणस्तव सुतैराजन् सर्वतः परि-
वारितः ॥ ४० ॥ व्यधमत् पाण्डुसैन्यानि तूलराशिमिवानलः ।
तं ज्वलन्तमिवादित्यं दीप्तानलसमद्युतिम् ॥ ४१ ॥ राजन्ननिश-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मत्यन्तं दृष्ट्वा द्रोणमरातिषिम् । सञ्चलीकृतधन्वानं तपन्तमिव
भास्करम् ॥ ४२ ॥ दहन्तमहितान् सैन्ये नैनं कश्चिदवारयत् ।
यो यो हि प्रमुखे तस्य तस्थौ द्रोणस्य पूरुषः ॥ ४३ ॥ तस्य तस्य
शिरश्छित्त्वा ययौ द्रोणशरः क्षितिम् । एवं सा पाण्डवी सेना
वध्यमाना महात्मना ॥ ४४ ॥ प्रदुद्राव पुनर्भीता पश्यतः सव्य-
साचिनः । सम्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा द्रोणेन निशि भारत ॥ ४५ ॥
गोविन्दमब्रवीज्जिष्णुर्गच्छ द्रोणरथं प्रति । ततो रजतगोक्षीर-
कुन्देन्दुसदृशप्रभान् ॥ ४६ ॥ चोदयामास दाशार्हो हयान्
द्रोणरथं प्रति । भीमसेनोऽपि तं दृष्ट्वा यान्तं द्रोणाय फाल्गुनम्
॥ ४७ ॥ स्वसारथिमुवाचेदं द्रोणानीकाय मां वह । सोऽपि
तस्य वचः श्रुत्वा विशोकोऽवाहयद्धयान् ॥ ४८ ॥ पृष्ठतः सत्य-
सन्धस्य जिष्णोर्भरतसत्तम । तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ यत्तौ द्रोणानीक-
मभिद्रुतौ ॥ ४९ ॥ पाञ्चालाः सृञ्जया मत्स्याश्चेदिकारूषकोशलाः ।
अन्वगच्छन्महाराज कैकयाश्च महारथाः ॥ ५० ॥ ततो राज-
न्नभूद्घोरः सङ्ग्रामो लोमहर्षणः । बीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरञ्च
वृकोदरः ॥ ५१ ॥ महद्भ्यां रथवृन्दाभ्यां बलं जगृहतुस्तव । तौ
दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ भीमसेनधनञ्जयौ ॥ ५२ ॥ धृष्टद्युम्नोऽभ्यया-
द्राजन् सात्यकिश्च महाबलः । चण्डवाताभिपन्नानामुदधीनामिव
स्वनः ॥ ५३ ॥ आसीद्राजन् बलौघानां तदान्योऽन्यमभिघ्नताम् ।
सौमदत्तिवधात् क्रुद्धो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे ॥ ५४ ॥ द्रौणिरभ्य-
द्रवत् क्रुद्धः सात्वतं रणमूर्द्धनि । तमापतन्तं समरे शैनेयस्य रथं
प्रति ॥ ५५ ॥ प्रत्यधयो महद्रक्षो भैमसेनिर्महाबलः । कार्ष्णा-
यसं महाघोरमृक्षचर्मावृतं महत् ॥ ५६ ॥ महान्तं रथमास्थाय
त्रिंशन्नल्वान्तरान्तरम् । विक्षिप्तयन्त्रमन्नाहं महामेघौघनिस्वनम्
॥ ५७ ॥ युक्तं गजनिभैर्वाहैर्न हयैर्नापि वारणैः । विक्षिप्तपक्ष-
चरणाविवृत्ताक्षेण कूजता ॥ ५८ ॥ ध्वजेनोच्छ्रितदण्डेन गृध्रराजेन

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

राजता । लोहिताङ्गपताकञ्च अन्त्रमालाविभूषितम् ॥ ५९ ॥
अष्टचक्रसमायुक्तमास्थाय विपुलं रथम् । शूलमुद्गरधारिण्या शैल-
पादपहस्तया ॥ ६० ॥ रक्षसां घोररूपाणामक्षौहिण्या समा-
वृतः । तमुद्यतमहाचापं निशम्य व्यथिता नृपाः ॥ ६१ ॥ युगान्त-
कालसमये दण्डहस्तमिवान्तकम् । ततस्तं गिरिशृङ्गाभं भीम-
रूपं भयावहम् ॥ ६२ ॥ दंष्ट्राकरालोग्रमुखं शङ्कुकर्णं महाहनुम् ।
जर्द्धकेशं विरूपाक्षं दीप्तास्यं निम्नोदरम् ॥ ६३ ॥ महाश्व-
भ्रगलद्वारं किरीटच्छन्नमूर्द्धजम् । त्रासनं सर्व्वभूतानां व्यात्तानन-
मिवान्तकम् ॥ ६४ ॥ वीक्ष्य दीप्तमिवायान्तं रिपुविक्षोभकारकम् ।
तमुद्यतमहाचापं राक्षसेन्द्रं घटोत्कचम् ॥ ६५ ॥ भयार्द्दिता प्रचु-
क्षोभ तव पुत्रस्य वाहिनी । वायुना क्षोभितावर्त्ता गङ्गेवोर्द्ध-
तरङ्गिणी ॥ ६६ ॥ घटोत्कचप्रमुक्तेन सिंहनादेन भीषिताः ।
प्रसुस्रवुर्गजा मूत्रं विव्यथुश्च नृपा भृशम् ॥ ६७ ॥ ततोऽश्मवृष्टि-
रत्यन्तमासीत्तत्र समन्ततः । सन्ध्याकालाधिकबलैर्विमुक्ताः राक्षसैः
क्षितौ ॥ ६८ ॥ आयसानि च चक्राणि भुशुण्ड्यः शक्तितोमराः ।
पतन्त्यविरताः शूलाः शतघ्न्यः पट्टिशास्तथा ॥ ६९ ॥ तदुग्रमति-
रौद्रञ्च दृष्ट्वा युद्धं नराधिपाः । तनयास्तव कर्णश्च व्यथिताः
सम्प्रदुद्रुवुः ॥ ७० ॥ तत्रैकोऽस्त्रबलश्लाघी द्रौणिर्मानी न विव्यथे ।
व्यधमच्च तदा मायां घटोत्कचविनिर्म्मिताम् ॥ ७१ ॥ विहतायान्तु
मायायाममर्षी स घटोत्कचः । विससर्ज्ज शरान् घोरांस्तेऽश्व-
त्थामानमाविशन् ॥ ७२ ॥ भुजगा इव वेगेन वल्मीकं क्रोध-
मूर्च्छिताः । ते शरा रुधिराक्ताङ्गा भित्त्वा शारद्वतीसुतम् ॥ ७३ ॥
विविशुर्धरणीं शीघ्रं वल्मीकमिव पन्नगाः । अश्वत्थामा तु
संक्रुद्धो लघुहस्तः प्रतापवान् ॥ ७४ ॥ घटोत्कचमतिक्रुद्धो बिभेद
दशभिः शरैः । घटोत्कचोऽतिविद्धस्तु द्रोणपुत्रेण मर्म्मसु ॥ ७५ ॥
चक्रं शतसहस्रारमगृह्णाद्रव्यथितो भृशम् । क्षुरान्तं बालसूर्य्याभं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मणिवज्रविभूषितम् ॥ ७६ ॥ अश्वत्थाम्नि स चिक्षेप भैमसेनि-
र्निशाचरः। वेगेन महता गच्छद्विक्षिप्तं द्रौणिना शरैः ॥ ७७ ॥
अभ्रागस्येव सज्वल्यस्तन्मोघमपतद्भुवि। घटोत्कचस्ततस्तूर्णं दृष्ट्वा
चक्रं निपातितम् ॥ ७८ ॥ द्रौणिं प्राच्छादयद्बाणैः स्वर्भानुरिव
भास्करम्। घटोत्कचसुतः श्रीमान् भिन्नाञ्जनचयोपमः ॥ ७९ ॥
रुरोध द्रौणिमायान्तं प्रभञ्जनमिवाद्रिराट्। पौत्रेण भीमसेनस्य
शरैः साञ्जनपर्वणा ॥ ८० ॥ बभौ मेघेन धाराभिर्गिरिर्मेरुरिवा-
र्दितः। अश्वत्थामा तु संक्रुद्धो रुद्रोपेन्द्रेन्द्रविक्रमः ॥ ८१ ॥
ध्वजमेकेन बाणेन चिच्छेदाञ्जनपर्वणः। द्वाभ्यान्तु रथयन्तारौ
त्रिभिश्चास्य त्रिवेणुकम् ॥ ८२ ॥ धनुरेकेन चिच्छेद चतुर्भिश्चतुरो
हयान्। विरथस्योद्यतं हस्ताद्धेमबिन्दुभिराचितम् ॥ ८३ ॥
विशिखेन सुतीक्ष्णेन खड्गमस्य द्विधाकरोत्। गदा हेमाङ्गदा
राजंस्तूर्णं हैडिम्बसूनुना ॥ ८४ ॥ भ्राम्योत्क्षिप्ता शरैश्चापि
द्रौणिनाहत्य पातिता। ततोऽन्तरीक्षमुत्पत्य कालमेघ इवोन्नदन्
॥ ८५ ॥ ववर्षाञ्जनपर्वा स द्रुमवर्षं नभस्तलात्। ततो माया-
धरं द्रौणिर्घटोत्कचसुतं दिवि ॥ ८६ ॥ मार्गणैरभिविव्याध घनं
सूर्य्य इवांशुभिः। सोऽतिवीर्य्यः पुनस्तस्थौ रथे हेमविभूषिते
॥ ८७ ॥ महीगत इवात्युच्चः श्रीमानञ्जनपर्वतः। तमयस्मय-
वर्माणं द्रौणिर्भीमात्मजात्मजम् ॥ ८८ ॥ जघानाञ्जनपर्वाणं
महेश्वर इवान्धकम्। अथ दृष्ट्वा हतं पुत्रमश्वत्थाम्ना महाबलम्
॥ ८९ ॥ द्रौणेः सकाशमभ्येत्य रोषात् प्रज्वलिताङ्गदः। प्राह
वाक्यमसंभ्रान्तो वीरं शारद्वतीसुतम्। दहन्तं पाण्डवानीकं वन-
मग्निमिवोत्थितम् ॥ ९० ॥

घटोत्कच उवाच। तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन् द्रोणपुत्र गमि-
ष्यसि। त्वामद्य निहनिष्यामि क्रौञ्चमग्निसुतो यथा ॥ ९१ ॥

अश्वत्थामोवाच। गच्छ वत्स सहान्यैस्त्वं युध्यस्वामरविक्रम।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

न तु पुत्रेण हैडिम्बे पिता न्याय्यः प्रबाधितुम् ॥ ९२ ॥ कामं खलु न मे रोषो हैडम्बे विद्यते त्वयि । किन्तु रोषाद्धितो जन्तुर्हन्यादात्मानमप्युत ॥ ९३ ॥

सञ्जय उवाच । श्रुत्वैवं क्रोधताम्राक्षः पुत्रशोकसमन्वितः । अश्वत्थामानमायस्तो भैमसेनिरभाषत ॥ ९४ ॥ किमहं कातरो द्रौणे पृथग्जन इवाहवे । यन्मां भीषयसे वाग्भिरसदेतद्वचस्तव ॥ ९५ ॥ भीमात् खल्वहमुत्पन्नः कुरूणां विपुले कुले । पाण्डवानामहं पुत्रः समरेष्वनिवर्त्तिनाम् ॥ ९६ ॥ राक्षसानामधिराजोऽहं दशग्रीवसमो बले । तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन् द्रोणपुत्र गमिष्यसि ॥ ९७ ॥ युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे । इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षो राक्षसः सुमहाबलः ॥ ९८ ॥ द्रौणिमभ्यद्रवत् क्रुद्धो गजेन्द्रमिव केशरी । रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्घटोत्कचः ॥ ९९ ॥ रथिनामृषभं द्रौणिं धाराभिरिव तोयदः । शरवृष्टिं शरैर्द्रौणिरप्राप्तान्तां व्यशातयत् ॥ १०० ॥ ततोऽन्तरीक्षे बाणानां सङ्ग्रामोऽन्य इवाभवत् । अथास्त्रसङ्घातकृतैर्विस्फुलिङ्गैस्तदा बभौ ॥ १०१ ॥ विभावरीमुखे व्योम खद्योतैरिव चित्रितम् । निशम्य निहतां मायां द्रौणिना रणमानिना । १०२॥ घटोत्कचस्तदा मायां ससर्ज्जान्तर्हितः पुनः । सोऽभवद्गिरिरत्युच्चः शिखरैस्तरुसङ्कटैः ॥ १०३ ॥ शूलप्रासासिमुषलजलप्रस्रवणो महान् । तमञ्जनचयप्रख्यं द्रौणिर्दृष्ट्वा महीधरम् ॥ १०४ ॥ प्रपतद्भिश्च बहुभिः शस्त्रसङ्घैर्न चुक्षुभे । ततः स्मयन्निव द्रौणिर्वज्रमस्त्रमुदैरयत् ॥ १०५ ॥ स तेनास्त्रेण शैलेन्द्रः क्षिप्तः क्षिप्रं व्यनश्यत । ततः स तोयदो भूत्वा नीलः सेन्द्रायुधो दिवि ॥१०६॥ अश्मवृष्टिभिरत्युग्रो द्रौणिं प्राच्छादयद्रणे । अथ सन्धाय वायव्यमस्त्रमस्त्रविदाम्वरः ॥ १०७॥ व्यधमत् द्रोणतनयो नीलमेघं समुत्थितम् । स मार्गणगणैर्द्रौणिर्दिशः प्रच्छाद्य सर्वशः ॥१०८॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

शतं रथसहस्राणां जघान द्विपदाम्वरः। स दृष्ट्वा पुनरायान्तं रथेनायतकार्मुकम्॥ १०९॥ घटोत्कचमसम्भ्रान्तं राचसैर्बहुभिर्वृतम्। सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तद्विरदविक्रमैः॥ ११०॥ गजस्थैश्च रथस्थैश्च वाजिपृष्ठगतैरपि। विकृतास्यशिरोग्रीवैर्हैडिम्बोऽनुचरैः सह॥ १११॥ पौलस्त्यैर्यातुधानैश्च तामसैश्चेन्द्रविक्रमैः। नानाशस्त्रधरैर्वीरैर्नानाकवचभूषितैः॥ ११२॥ महाभयङ्करैः क्रुद्धैः संरम्भादृत्तलोचनैः। उपस्थितैस्ततो युद्धे राचसैर्युद्धदुर्मदैः॥ ११३॥ विषसमभिसंप्रेच्य पुत्रं ते द्रौणिरब्रवीत्। तिष्ठ दुर्य्योधनाद्य त्वं न कार्य्यः सम्भ्रमस्त्वया॥ ११४॥ सहैभिर्भ्रातृभिर्वीरैः पार्थिवैश्चेन्द्रविक्रमैः। निहनिष्याम्यमित्रांस्ते तव नास्ति पराजयः। सत्यं ते प्रतिजानामि पर्य्याश्वासय वाहिनीम्॥११५॥

दुर्य्योधन उवाच। न त्वेतदद्भुतं मन्ये यत्ते महदिदं मनः। अस्मासु च परा भक्तिस्त्वयि गौतमिनन्दन॥ ११६॥

सञ्जय उवाच। अश्वत्थामानमुक्त्वैवं ततः सौवलमब्रवीत्। वृतं शतसहस्रेण रथानां रणशोभिनाम्॥ ११७॥ षष्ट्या रथसहस्रैश्च प्रयाहि त्वं धनञ्जयम्। कर्णश्च वृषसेनश्च कृपो नीलस्तथैव च॥ ११८॥ उदीच्याः कृतवर्मा च पुरुमित्रसुताः पुनः। दुःशासनो निकुम्भश्च कुण्डभेदी पुरुक्रमः॥ ११९॥ पुरञ्जयो दृढरथः पताकी हेमपुञ्जकः। शल्योऽरुणीन्द्रसेनाश्च सञ्जयो विजयो जयः॥ १२०॥ कमलाचः परक्राथी जयधर्मा सुदर्शनः। एते त्वामनुयास्यन्ति पत्तीनामयुतानि षट्॥ १२१॥ जहि भीमं यमौ चैव धर्मराजञ्च मातुल। असुरानिव देवेन्द्रो जयाशा त्वयि मे स्थिता॥ १२२॥ दारितान् द्रौणिना वाणैर्भृशं विचतविग्रहान्। जहि मातुल कौन्तेयान् असुरानिव पावकिः। १२३॥ एवमुक्तो ययौ शीघ्रं पुत्रेण तव सौवलः। पिप्रीषुस्ते सुतान्राजन् दिधचुश्चैव पाण्डवान्॥ १२४॥ अथ प्रववृते युद्धं द्रौणिराचसयो-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मृधे। विमावर्थां सुतुमुलं शक्रप्रह्लादयोरिव ॥ १२५ ॥ ततो
घटोत्कचो बाणैर्दशभिर्गौतमीसुतम्। जघानोरसि संक्रुद्धो विषाग्नि-
प्रतिमैर्दृढैः ॥ १२६ ॥ स तैरभ्याहतो गाढं शरैर्भीमसुतेरितैः।
प्रचचाल रथोपस्थे वाताहूत इव द्रुमः ॥ १२७ ॥ भूयश्चाञ्जलि-
केनास्य मार्गणेन महाप्रभम्। द्रौणिहस्तस्थितश्चापं चिच्छेदाशु
घटोत्कचः ॥ १२८ ॥ ततोऽन्यद्द्रौणिरादाय धनुर्भारसहं दृढम्।
ववर्ष विशिखांस्तीक्ष्णान् वारिधारा इवाम्बुदः ॥ १२९ ॥ ततः
शारद्वतीपुत्रः प्रेषयामास भारत। सुवर्णपुङ्खाञ्छत्रुघ्नान् खचरान्
खचरं प्रति ॥ १३० ॥ तद्बाणैरर्दितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम्।
सिंहैरिव बभौ मत्तं गजानां सङ्कुलं कुलम् ॥ १३१ ॥ विधम्य
राक्षसान् बाणैः साश्वसूतरथद्विपान्। ददाह भगवान् वह्नि-
र्भूतानीव युगक्षये ॥ १३२ ॥ स दग्ध्वाक्षौहिणीं बाणैर्नैरृतीं
रुरुचे भृशम्। पुरेव त्रिपुरं दग्ध्वा दिवि देवो महेश्वरः ॥१३३॥
युगान्ते सर्वभूतानि दग्ध्वेव वसुरुल्बणः। रराज जयतां श्रेष्ठो
द्रोणपुत्रस्तवाहितान् ॥ १३४ ॥ ततो घटोत्कचः क्रुद्धो रक्षसां
भीमकर्मणाम्। द्रौणिं हतेति महतीं चोदयामास तां चमूम्
॥ १३५ ॥ घटोत्कचस्य तामाज्ञां प्रतिगृह्याथ राक्षसाः। दंष्ट्रो-
ज्ज्वला महावक्त्रा घोररूपा भयावहाः ॥ १३६ ॥ व्यात्तानना
दीर्घजिह्वा क्रोधदीप्तेक्षणा भृशम्। सिंहनादेन महता नादयन्तो
वसुन्धराम् ॥ १३७ ॥ हन्तुमभ्यद्रवन् द्रौणिं नानाप्रहरणायुधाः।
शक्तीः शतघ्नीः परिघानशनीः शूलपट्टिशान् ॥ १३८ ॥ खड्गान्
गदा भिन्दिपालान् मुषलानि परश्वधान्। प्रासानसींस्तोमरांश्च
कुणपान् कम्पनाञ्छितान् ॥ १३९ ॥ शूलान् भुशुण्ड्यश्मगुडाः
स्थूणाः कार्ष्णायसीस्तथा। मुद्गरांश्च महाघोरान् समरे शत्रु-
दारकान् ॥ १४० ॥ द्रौणिमूर्द्धन्यमज्जन्त राक्षसा भीमविक्रमाः।
चिक्षिपुः क्रोधताम्राक्षाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १४१ ॥ तच्छस्त्र-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वर्षं सुमहद्द्रोणपुत्रस्य मूर्द्धनि । पतमानं समीच्याथ योधास्ते व्यथितामवन् ॥ १४२ ॥ द्रोणपुत्रस्तसम्भ्रान्तस्तद्वर्षं घोरमुच्छ्रितम् । शरैर्विध्वंसयामास वज्रकल्पैः शिलाशितैः ॥ १४३ ॥ ततोऽन्यैर्विशिखैस्तूर्णं स्वर्णपुङ्खैर्महामनाः । निजघ्ने राक्षसान् द्रौणिर्दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः ॥ १४४ ॥ तद्बाणैरर्दितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् । सिंहैरिव बभौ मत्तं गजानामाकुलं कुलम् ॥ १४५ ॥ ते राक्षसाः सुसंक्रुद्धा द्रोणपुत्रेण ताडिताः । क्रुद्धाः सम्प्राद्रवन् द्रौणिं जिघांसन्तो महाबलाः ॥ १४६ ॥ तत्राद्भुतमिमं द्रौणिर्दर्शयामास विक्रमम् । अशक्यं कर्त्तुमन्येन सर्वभूतेषु भारत ॥ १४७ ॥ यदेको राक्षसीं सेनां क्षणाद्द्रौणिर्महास्त्रवित् । ददाह ज्वलितैर्बाणैराक्षसेन्द्रस्य पश्यतः ॥ १४८ ॥ स दहन्राक्षसानीकं रराज द्रौणिराहवे । युगान्ते सर्वभूतानि सम्वर्त्तक इवानलः ॥ १४९ ॥ तं दहन्तमनीकानि शरैराशीविषोपमैः । तेषु राजसहस्रेषु पाण्डवेयेषु भारत ॥ १५० ॥ नैनं निरीक्षितुं कश्चित् शक्नोति द्रौणिमाहवे । ऋते घटोत्कचाद्वीराद्राक्षसेन्द्रान्महाबलात् ॥ १५१ ॥ स पुनर्भरतश्रेष्ठ क्रोधादुद्भ्रान्तलोचनः । तलं तलेन संहत्य सन्दश्य दशनच्छदम् ॥ १५२ ॥ स्वं सूतमब्रवीत् क्रुद्धो द्रोणपुत्राय मां वह । स ययौ घोररूपेण तेन जैत्रपताकिना ॥ १५३ ॥ द्वैरथं द्रोणपुत्रेण पुनरप्यरिसूदनः । स विनद्य महानादं सिंहवद्भीमविक्रमः ॥ १५४ ॥ चिक्षेपाविध्य सङ्ग्रामे द्रोणपुत्राय राक्षसः । अष्टघण्टां महाघोरामशनीं देवनिर्मिताम् ॥ १५५ ॥ तामवप्लुत्य जग्राह द्रौणिर्न्यस्य रथे धनुः । चिक्षेप चैनां तस्यैव स्यन्दनात् सोऽवपुप्लुवे ॥ १५६ ॥ साश्वसूतं ध्वजं वाहं भस्म कृत्वा महाप्रभा । विवेश वसुधां भित्त्वा साशनिर्भृशदारुणा ॥ १५७ ॥ द्रौणेस्तत् कर्म दृष्ट्वा तु सर्वभूतान्यपूजयन् । यदवप्लुत्य जग्राह घोरां शङ्करनिर्मिताम् ॥ १५८ ॥ धृष्टद्युम्नरथं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

शक्त्या भैमसेनिस्ततो नृप । धनुर्घोरं समादाय महदिन्द्रायुधो-
पमम् ॥ १५९ ॥ मुमोच निशितान् वाणान् पुनर्द्रौणेर्महात्मनः ।
धृष्टद्युम्नोऽप्यसम्भ्रान्तो मुमोचाशीविषोपमान् ॥ १६० ॥ सुवर्ण-
पुङ्खान् प्रवरान् द्रोणपुत्रस्य वक्षसि । ततो मुमोच नाराचान्
द्रौणिस्तांश्च सहस्रशः ॥ १६१ ॥ तावप्यग्निशिखाकारैर्जघ्नतुस्तस्य
मार्गणान् । अतितीव्रमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ १६२ ॥
योधानां प्रीतिजननं द्रौणेश्च भरतर्षभ । ततो रथसहस्रेण
द्विरदानां त्रिभिः शतैः ॥ १६३ ॥ षड्भिर्वाजिसहस्रैश्च भीमस्तं
देशमाव्रजत् । ततो भीमात्मजं वीरं धृष्टद्युम्नञ्च सानुजम् ॥१६४॥
अयोधयत धर्मात्मा द्रौणिरुत्कृष्टविक्रमः । तत्राद्भुततमं द्रौणि-
र्दर्शयामास विक्रमम् ॥ १६५ ॥ अशक्यं कर्त्तुमन्येन सर्वभूतेषु
भारत । निमेषान्तरमात्रेण साश्वसूतरथद्विपाम् ॥ १६६ ॥
अक्षौहिणीं राक्षसानां शितैर्वाणैरशातयत् । मिषतो भीम-
सेनस्य हैडिम्बेः पार्षतस्य च ॥ १६७ ॥ यमयोर्धर्मपुत्रस्य विज-
यस्याच्युतस्य च । प्रगाढमञ्जोगतिभिर्नाराचैरथ ताडिताः ॥१६८॥
निपेतुर्द्विरदा भूमौ विशृङ्गा इव पर्वताः । निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्च
विचरद्भिरितस्ततः ॥ १६९ ॥ रराज वसुधा कीर्णा विसर्पद्भि-
रिवोरगैः । छिन्नैः काञ्चनदण्डैश्च नृपच्छत्रैः क्षितिर्बभौ ॥ १७० ॥
द्यौरिवोदितचन्द्रार्का ग्रहाकीर्णा युगक्षये । प्रवृद्धध्वजमण्डूकां
भेरीविस्तीर्णकच्छपाम् ॥ १७१ ॥ छत्रहंसावलीजुष्टां फेणचामर-
मालिनीम् । कङ्कगृध्रमहाग्राहां नैकायुधझषाकुलाम् ॥ १७२ ॥
विस्तीर्णगजपाषाणां हतश्वमकराकुलाम् । रथक्षिप्तमहावप्रां
पताकारुचिरद्रुमाम् ॥ १७३ ॥ शरमीनां महारौद्रां प्रासशक्त्यृष्टि-
डुण्डुभाम् । मज्जामांसमहापङ्कां कवन्धावर्जितोडुपाम् ॥ १७४ ॥
केशशैवलकल्माषां भीरूणां कश्मलावहाम् । नागेन्द्रहययोधानां
शरीरव्ययसम्भवाम् ॥ १७५ ॥ शोणितौघमहावेगां द्रौणिः प्राव-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

र्त्तयन्नदीम्। योधार्त्तरवनिर्घोषां क्षतजोर्म्मिसमाकुलाम् ॥ १७६॥
पदातिभिर्महाघोरां यमक्षयमहोदधिम्। निपात्य राक्षसान्
बाणैर्द्रौणिर्हैडिम्बमार्द्दयत् ॥ १७७ ॥ पुनरप्यतिसंक्रुद्धः सवृको-
दरपार्षतान्। स नाराचगणैः पार्थान् द्रौणिर्विद्ध्वा महारथान्
॥ १७८ ॥ जघान सुरथं नाम द्रुपदस्य सुतं विभुः। पुनः शत्रु-
ञ्जयं नाम सुरथस्यानुजं रणे ॥ १७९ ॥ बलानीकं जयानीकं
जयञ्चाथ निजघ्निवान्। पुनः शरेण तीक्ष्णेन द्रौणिः सिंह इवो-
न्नदन् ॥ १८० ॥ जघान स पृषध्रञ्च चन्द्रसेनञ्च मानिनम्।
कुन्तीभोजसुतांश्चासौ दशभिर्दश जघ्निवान् ॥ १८१ ॥ श्रुतायुषञ्च
राजेन्द्र द्रौणिर्निन्ये यमक्षयम्। त्रिभिश्चान्यैः शरैस्तीक्ष्णैः सुपुङ्खै-
रक्तलोचनैः ॥ १८२ ॥ शत्रुञ्जयञ्च बलिनं शक्रलोकं निनाय ह।
अश्वत्थामा सुसंक्रुद्धः सन्धायोग्रमजिह्मगम् ॥ १८३ ॥ मुमोचा-
कर्णपूर्णेन धनुषा शरमुत्तमम्। यमदण्डोपमं घोरमुद्दिश्याशु
घटोत्कचम् ॥ १८४ ॥ स भित्त्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य महा-
शरः। विवेश वसुधां भित्त्वा सपुङ्खः पृथिवीपते ॥ १८५ ॥ तं
हतं पतितं ज्ञात्वा धृष्टद्युम्नो महारथः। द्रौणेः सकाशाद्राजेन्द्र
अपनिन्ये रथान्तरम् ॥ १८६ ॥ तथा पराङ्मुखरथं सैन्यं यौधि-
ष्ठिरं नृप। पराजित्य रिपून् वीरो द्रोणपुत्रो ननाद ह। पूजितः
सर्वलोकैश्च तव पुत्रैश्च मारिष ॥ १८७ ॥ अथ शरशतभिन्नकृत्त-
देहैर्हतपतितैः क्षणदाचरैः समन्तात्। निधनमुपगतैर्बभूव भूमि-
र्गिरिशिखरैरिव दुर्गमातिरौद्रा ॥ १८८ ॥ तं सिद्धगन्धर्वपिशाच-
सङ्घा नागाः सुपर्णाः पितरो वयांसि। रक्षोगणा भूतगणाश्च
द्रौणिमपूजयन्नप्सरसः सुराश्च ॥ १८९ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि अश्वत्थामयुद्धे
षट्पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सञ्जय उवाच । द्रुपदस्यात्मजान् दृष्ट्वा कुन्तिभोजसुतांस्तथा ।
द्रोणपुत्रेण निहतान्राक्षसांश्च सहस्रशः ॥ १ ॥ युधिष्ठिरो भीम-
सेनो धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः । युयुधानश्च संयत्ता युद्धायैव मनो
दधुः ॥ २ ॥ सोमदत्तः पुनः क्रुद्धो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे । महता
शरवर्षेण छादयामास भारत ॥ ३ ॥ ततः समभवद्युद्धमतीवा-
द्भुतदर्शनम् । त्वदीयानां परेषाञ्च घोरं विजयकाङ्क्षिणाम् ॥ ४ ॥
दशभिः सात्वतस्यार्थे भीमो विव्याध कौरवम् । सोमदत्तोऽपि
तं वीरं शतेन प्रत्यविध्यत ॥ ५ ॥ सात्वतस्त्वभिसंक्रुद्धः पुत्राधिभि-
रभिप्लुतम् । वृद्धं वृद्धगुणैर्युक्तं ययातिमिव नाहुषम् ॥ ६ ॥
विव्याध दशभिस्तीक्ष्णैः शरैर्वज्रनिपातिभिः । शक्त्या चैनं विनि-
र्भिद्य पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ७ ॥ ततस्तु सात्यकेरर्थे भीमसेनो
नवं दृढम् । मुमोच परिघं घोरं सोमदत्तस्य मूर्द्धनि ॥ ८ ॥
सात्वतोऽप्यग्निसङ्काशं मुमोच शरमुत्तमम् । सोमदत्तोरसि क्रुद्धः
सुपत्रं निशितं युधि ॥ ९ ॥ युगपत् पेततुर्वीरे घोरौ परिघ-
मार्गणौ । शरीरे सोमदत्तस्य स पपात महारथः ॥ १० ॥
विमोहिते तु तनये वाह्लीकस्तमुपाद्रवत् । विसृजञ्छरवर्षाणि
कालवर्षीव तोयदः ॥ ११ ॥ भीमोऽथ सात्वतस्यार्थे वाह्लीकं
नवभिः शरैः । प्रपीडयन्महात्मानं विव्याध रणमूर्द्धनि ॥ १२ ॥
प्रातिपीयस्तु संक्रुद्धः शक्तिं भीमस्य वक्षसि । निचखान महा-
बाहुः पुरन्दर इवाशनिम् ॥ १३ ॥ स तया निहतो भीमश्चचाल
च मुमोह च । प्राप्य चेतश्च बलवान् गदामस्मै ससर्ज ह ॥ १४ ॥
सा पाण्डवेन प्रहिता वाह्लीकस्य शिरोऽहरत् । स पपात हतः
पृथ्व्यां वज्राहत इव द्रुमः ॥ १५ ॥ तस्मिन् विनिहते वीरे वाह्लीके
पुरुषर्षभे । पुत्रास्तेऽभ्यर्द्दयन् भीमं दश दाशरथेः समाः ॥ १६ ॥
नागदत्तो दृढरथो वीरबाहुरयोभुजः । दृढः सुहस्तो विरजाः
प्रमाथश्चोग्रयाय्यपि ॥ १७ ॥ तान् दृष्ट्वा चुक्रुधे भीमो लक्ष्ये

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भारसाधनान्। एकमेकं समुद्दिश्य पातयामास मर्मसु ॥ १८ ॥
ते विद्वा व्यसवः पेतुः स्यन्दनेभ्यो हतौजसः। चण्डवातप्रभग्नास्तु
पर्वताग्रान्महीरुहाः ॥ १९ ॥ नाराचैर्दशभिर्भीमस्तान्निहत्य
तवात्मजान्। कर्णस्य दयितं पुत्रं वृषसेनमवाकिरत् ॥ २० ॥
ततो वृकरथो नाम भ्राता कर्णस्य विश्रुतः। विव्याध भीमं
नाराचैस्तं समभ्यवधीद्वली ॥ २१ ॥ ततः सप्तरथान् वीरः
स्यालानां तव भारत। निहत्य भीमो नाराचैः शतचन्द्रमपोथयत्
॥ २२ ॥ अमर्षयन्तो निहतं शतचन्द्रं महारथम्। शकुनेर्भ्रातरो
वीर गवाक्षः शरभो विभुः ॥ २३ ॥ अभिद्रुत्य शरैस्तीक्ष्णैर्भीमसेन-
मताडयत्। स ताड्यमानो नाराचैर्वृष्टिवेगैरिवाचलः ॥ २४ ॥
जघान पञ्चभिर्बाणैः पञ्च चातिबलान्नृपान्। तान् दृष्ट्वा निह-
तान् वीरान् विचेलुर्नृपसत्तमाः ॥ २५ ॥ ततो युधिष्ठिरः क्रुद्ध-
स्तवानीकमघातयत्। मिषतः कुम्भयोनेश्च पुत्राणां तव चानघ
॥ २६ ॥ अम्बष्ठान्मालवान् शूरांस्त्रिगर्त्तान् सशिबीनपि। प्राहि-
णोन्मृत्युलोकाय गणान् युद्धे युधिष्ठिरः ॥ २७ ॥ अभीषाहान्
शूरसेनान् वाह्लीकांश्च वसातिकान्। निकृत्य पृथिवीञ्चक्रे मांस-
शोणितकर्द्दमाम् ॥ २८ ॥ यौधेयान् मालवान्राजन् मद्रकांश्च गणान्
युधि। प्राहिणोद्यमलोकाय शूरान् बाणगणैः स्वयम् ॥ २९ ॥
हता हरत गृह्णीत विध्यत व्यवकृन्तत। अभवत्तुमुलः शब्दो
युधिष्ठिररथं प्रति ॥ ३० ॥ सैन्यानि द्रावयन्तन्तं द्रोणो दृष्ट्वा
युधिष्ठिरम्। चोदितस्तव पुत्रेण सायकैरभ्यवाकिरत् ॥ ३१ ॥
द्रोणस्तु परमः क्रुद्धो वायव्यास्त्रेण पाण्डवम्। विव्याध सोऽपि
तद्दिव्यमस्त्रमस्त्रेण जघ्निवान् ॥ ३२ ॥ तस्मिन्नस्त्रे विनिहते भार-
द्वाजो युधिष्ठिरे। वारुणं याम्यमाग्नेयं त्वाष्ट्रं सावित्रमेव च
॥ ३३ ॥ चिक्षेप परमक्रुद्धो जिघांसुः पाण्डुनन्दनम्। क्षिप्तानि
क्षिप्यमाणानि तानि चास्त्राणि धर्मवित् ॥ ३४ ॥ जघानास्त्रैर्महा-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

बाहुः कुम्भयोनेरविशसन् । सत्यां चिकीर्षमानस्तु प्रतिज्ञां कुम्भ-
सम्भवः ॥ ३५ ॥ प्रादुश्चक्रेऽस्त्रमैन्द्रं वै प्राजापत्यञ्च भारत ।
जिघांसुर्धर्मतनयं तव पुत्रहिते रतः ॥ ३६ ॥ पतिः कुरूणां
गजसिंहगामी विशालवक्षाः पृथुलोहिताक्षः । प्रादुश्चकारास्त्र-
महीनतेजा माहेन्द्रमन्यत् स जघान चास्त्रम् ॥ ३७ ॥ निहन्य-
मानेष्वस्त्रेषु द्रोणः क्रोधसमन्वितः । युधिष्ठिरवधं प्रेप्सुर्ब्राह्म-
मस्त्रमुदैरयत् ॥ ३८ ॥ नाज्ञासिषम् ततः किञ्चिद्घोरेण तमसा
वृते । सर्व्वभूतानि च त्रासं परं जग्मुर्विशाम्पते ॥ ३९ ॥ ब्रह्मास्त्र-
मुद्यतं दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र तदस्त्रं
पर्य्यवारयत् ॥ ४० ॥ ततः सैनिकमुख्यास्ते प्रशशंसुर्नरर्षभौ ।
द्रोणपार्थौ महेष्वासौ सर्व्वयुद्धविशारदौ ॥ ४१ ॥ ततः प्रमुच्य
कौन्तेयं द्रोणो द्रुपदवाहिनीम् । व्यधमत् सोऽस्त्रमस्त्रेण क्रोध-
पर्य्याकुलेक्षणः ॥ ४२ ॥ ते हन्यमाना द्रोणेन पाञ्चालाः प्राद्रवन्
भयात् । पश्यतो भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ ४३ ॥
ततः किरीटी भीमश्च सहसा संन्यवर्त्तताम् । महद्भ्यां रथवंशाभ्यां
प्रतिगृह्य बलं तदा ॥ ४४ ॥ बीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरञ्च
वृकोदरः । भारद्वाजं शरौघाभ्यां महद्भ्यामभ्यवर्षताम् ॥ ४५ ॥
कैकयाः सृञ्जयाश्चैव पाञ्चालाश्च महौजसः । अन्वगच्छन्महा-
राज मत्स्याश्च सह सात्वतैः ॥ ४६ ॥ ततः सा भारती सेना
वध्यमाना किरीटिना । तमसा निद्रया चैव पुनरेव व्यदीर्य्यत
॥ ४७ ॥ द्रोणेन वार्य्यमाणास्ते स्वयं तव सुतेन च । नाशक्यन्त
महाराज योधा वारयितुं तदा ॥ ४८ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि द्रोणयुधिष्ठिरयुद्धे
सप्तपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सञ्जय उवाच । उदीर्य्यमाणं तं दृष्ट्वा पाण्डवानां महद्बलम् । अविषह्यञ्च मन्वानः कर्णं दुर्य्योधनोऽब्रवीत् ॥ १ ॥ अयं स कालः सम्प्राप्तो मित्राणां मित्रवत्सल । त्रायस्व समरे कर्ण सर्व्वान् योधान्महारथान् ॥ २ ॥ पाञ्चालैः कैकयैर्मत्स्यैः पाण्डवैश्च महारथैः । वृतान् समन्तात् संक्रुद्धैर्निःश्वसद्भिरिवोरगैः ॥ ३ ॥ एते नदन्ति संहृष्टाः पाण्डवा जितकाशिनः । शक्रोपमाश्च बहवः पाञ्चालानां रथव्रजाः ॥ ४ ॥

कर्ण उवाच । परित्रातुमिह प्राप्तो यदि पार्थं पुरन्दरः । तमप्याशु पराजित्य ततो हन्तास्मि पाण्डवम् ॥ ५ ॥ सत्यं ते प्रतिजानामि समाश्वसिहि भारत । हन्तास्मि पाण्डुतनयान् पाञ्चालांश्च समागतान् ॥ ६ ॥ जयन्ते प्रतिदास्यामि वासवस्येव पावकिः । प्रियं तव मया कार्य्यमिति जीवितसमागमे ॥ ७ ॥ सर्व्वेषामेव पार्थानां फाल्गुनो बलवत्तरः । तस्यामोघां विमोक्ष्यामि शक्तिं शक्रविनिर्म्मिताम् ॥ ८ ॥ तस्मिन् हते महेष्वासे भ्रातरस्तस्य मानद । तव वश्या भविष्यन्ति वनं यास्यन्ति वा पुनः ॥९॥ मयि जीवति कौरव्य विषादं मा कृथाः क्वचित् । अहं जेष्यामि समरे सहितान् सर्व्वपाण्डवान् ॥ १० ॥ पाञ्चालान् केकयांश्चैव वृष्णींश्चापि समागतान् । बाणौघैः शकलीकृत्य तव दास्यामि मेदिनीम् ॥ ११ ॥

सञ्जय उवाच । एवं ब्रुवाणं कर्णन्तु कृपः शारद्वतोऽब्रवीत् । स्मयन्निव महाबाहुः सूतपुत्रमिदं वचः ॥ १२ ॥ शोभनं शोभनं कर्ण सनाथः कुरुपुङ्गवः । त्वया नाथेन राधेय वचसा यदि सिध्यति ॥ १३ ॥ बहुशः कत्थसे कर्ण कौरवस्य समीपतः । न तु ते विक्रमः कश्चिद्दृश्यते फलमेव वा ॥ १४ ॥ समागमः पाण्डुसुतैर्दृष्टस्ते बहुशो युधि । सर्व्वत्र निर्ज्जितश्चासि पाण्डवैः सूतनन्दन ॥ १५ ॥ ह्रियमाणे तदा कर्ण गन्धर्व्वैर्धृतराष्ट्रजे । तदा-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

युध्यन्त सैन्यानि त्वमेकोऽग्रे पलायिथाः ॥ १६ ॥ विराटनगरे चापि समेताः सर्व्वकौरवाः । पार्थेन निर्ज्जिता युद्धे त्वञ्च कर्ण सहानुजः ॥ १७ ॥ एकस्याप्यसमर्थस्त्वं फाल्गुनस्य रणाजिरे । कथमुत्सहसे जेतुं सकृष्णान् सर्व्वपाण्डवान् ॥ १८ ॥ अब्रुवन् कर्ण युध्यस्व कत्थसे बहु सूतज । अनुक्त्वा विक्रमेद्यस्तु तद्वै सत्पुरुषव्रतम् ॥ १९ ॥ गर्ज्जित्वा सूतपुत्र त्वं शारदाभ्रमिवाजलम् । निष्फलो दृश्यसे कर्ण तच्च राजा न बुध्यते ॥ २० ॥ तावद्गर्ज्जसि राधेय यावत् पार्थं न पश्यसि । आरात् पार्थं हि ते दृष्ट्वा दुर्लभं गर्ज्जितं पुनः ॥ २१ ॥ त्वमनासाद्य तान् बाणान् फाल्गुनस्य विगर्ज्जसि । पार्थसायकविद्धस्य दुर्लभं गर्ज्जितं तव ॥ २२ ॥ बाहुभिः क्षत्रियाः शूरा वाग्भिः शूरा द्विजातयः । धनुषा फाल्गुनः शूरः कर्णः शूरो मनोरथैः ॥ २३ ॥ तोषितो येन रुद्रोऽपि कः पार्थं प्रतिघातयेत् । एवं स रुषितस्तेन तदा शारद्वतेन ह ॥ २४ ॥ कर्णः प्रहरतां श्रेष्ठः कृपं वाक्यमथाब्रवीत् । शूरा गर्ज्जन्ति सततं प्रावृषीव बलाहकाः ॥ २५ ॥ फलञ्चाशु प्रयच्छन्ति बीजमुप्तं क्षिताविव । दोषमत्र न पश्यामि शूराणां रणमूर्द्धनि ॥ २६ ॥ तत्तद्विकत्थमानानां भारञ्चोद्वहतां युधि । यं भारं पुरुषो वोढुं मनसा हि व्यवस्यति ॥२७॥ दैवमस्य ध्रुवं तत्र साहाय्यायोपपद्यते । व्यवसायद्वितीयोऽहं मनसा भारमुद्वहन् ॥ २८ ॥ हत्वा पाण्डुसुतानाजौ सकृष्णान् सहसात्वतान् । गर्ज्जामि यद्यहं विप्र तव किन्तत्र नश्यति ॥ २९ ॥ वृथा शूरा न गर्ज्जन्ति शारदा इव तोयदाः । सामर्थ्यमात्मनो ज्ञात्वा ततो गर्ज्जन्ति पण्डिताः ॥ ३० ॥ सोऽहमद्य रणे यत्तौ सहितौ कृष्णपाण्डवौ । उत्सहे मनसा जेतुं ततो गर्ज्जामि गौतम ॥ ३१ ॥ पश्य त्वं गर्ज्जितस्यास्य फलं मे विप्र सानुगान् । हत्वा पाण्डुसुतानाजौ सहकृष्णान् ससात्वतान् । दुर्य्योधनाय दास्यामि पृथिवीं हतकण्टकाम् ॥ ३२ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

कृप उवाच । मनोरथप्रलापो मे न ग्राह्यस्तव सूतज । यदा-
क्षिपसि वै कृष्णौ धर्मराजञ्च पाण्डवम् ॥ ३३ ॥ ध्रुवस्तस्य जयः
कर्ण यत्र युद्धविशारदौ । देवगन्धर्वयक्षाणां मनुष्योरगपक्षिणाम्
॥ ३४ ॥ दंशितानामपि रणेऽजेयौ कृष्णपाण्डवौ । ब्रह्मण्यः
सत्यवाग्दान्तः पितृदैवतपूजकः ॥ ३५ ॥ सत्यधर्मरतश्चैव कृता-
स्त्रश्च विशेषतः । धृतिमांश्च कृतज्ञश्च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३६ ॥
भ्रातरश्चास्य बलिनः सर्वास्त्रेषु कृतश्रमाः । गुरुवृत्तिरताः प्राज्ञा
धर्मनित्या यशस्विनः ॥ ३७ ॥ सम्बन्धिनश्चेन्द्रवीर्य्याः स्वनुरक्ताः
प्रहारिणः । धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च दौर्मुखिर्जनमेजयः ॥ ३८ ॥
चन्द्रसेनो भद्रसेनः कीर्त्तिवर्मा ध्रुवो धरः । वसुचन्द्रो दामचन्द्रः
सिंहचन्द्रः सुतेजनः ॥ ३९ ॥ द्रुपदस्य तथा पुत्रा द्रुपदश्च महास्त्र-
वित् । येषामर्थाय संयत्तो मत्स्यराजः सहानुजः ॥ ४० ॥ गजा-
नीकः श्रुतानीको वीरभद्रः सुदर्शनः । श्रुतध्वजो बलानीको
जयानीको जयप्रियः ॥ ४१ ॥ विजयो लब्धलक्षश्च जयाश्वो रथ-
वाहनः । चन्द्रोदयः कामरथो विराटभ्रातरः शुभाः ॥ ४२ ॥
यमौ च द्रौपदेयाश्च राक्षसश्च घटोत्कचः । येषामर्थाय युध्यन्ते न
तेषां विद्यते क्षयः ॥ ४३ ॥ एते चान्ये च बहवो गणाः पाण्डु-
सुतस्य वै । कामं खलु जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ ४४ ॥
सयक्षराक्षसगणं सभूतभुजगद्विपम् । निःशेषमस्त्रवीर्य्येण कुर्य्यातां
भीमफाल्गुनौ ॥ ४५ ॥ युधिष्ठिरश्च पृथिवीं निर्द्दहेद्घोरचक्षुषा ।
अप्रमेयबलः शौरिर्येषामर्थे च दंशितः ॥ ४६ ॥ कथं तान् संयुगे
कर्ण जेतुमुत्सहसे परान् । महानपनयस्त्वेष तव नित्यं हि
सूतज । यस्त्वमुत्सहसे योद्धुं समरे शौरिणा सह ॥ ४७ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्तस्तु राधेयः प्रहसन् भरतर्षभ ।
अब्रवीच्च तदा कर्णो गुरुं शारद्वतं कृपम् ॥ ४८ ॥ सत्यमुक्तं
त्वया ब्रह्मन् पाण्डवान् प्रति यद्वचः । एते चान्ये च बहवो गुणाः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

पाण्डुसुतेषु वै ॥ ४९ ॥ अजेयाश्च रणे पार्था देवैरपि सवासवैः । सदैत्ययक्षगन्धर्वैः पिशाचोरगराक्षसैः ॥ ५० ॥ तथापि पार्थान् जेष्यामि शक्त्या वासवदत्तया । ममाप्यमोघा दत्तेयं शक्तिः शक्रेण वै द्विज ॥ ५१ ॥ एतया निहनिष्यामि सव्यसाचिनमाहवे । हते तु पाण्डवे कृष्णो भ्रातरश्चास्य सोदराः ॥ ५२ ॥ अनर्ज्जुना न शक्ष्यन्ति महीं भोक्तुं कथञ्चन । तेषु सर्व्वेषु नष्टेषु पृथिवीयं ससागरा ॥ ५३ ॥ अयत्नात् कौरवेन्द्रस्य वशे स्थास्यति गौतम । सुनीतैरिह सर्व्वाणि सिध्यन्ते नात्र संशयः ॥ ५४ ॥ एतमर्थमहं ज्ञात्वा ततो गर्ज्जामि गौतम । त्वन्तु वृद्धश्च विप्रश्च अशक्तश्चापि संयुगे ॥ ५५ ॥ कृतस्नेहश्च पार्थेषु ततो मामवमन्यसे । यद्येवं वक्ष्यसे भूयो ममाप्रियमिह द्विज ॥ ५६ ॥ ततस्ते खड्गमुद्यम्य जिह्वां छेत्स्यामि दुर्मते । यच्चापि पाण्डवान् विप्र स्तोतुमिच्छामि संयुगे ॥ ५७ ॥ भीषयन् सर्व्वसैन्यानि कौरवेयाणि दुर्मते । अत्रापि ब्रुवतो वाक्यं यथावच्छृणु गौतम ॥ ५८ ॥ दुर्य्योधनश्च द्रोणश्च शकुनिर्दुर्मुखो जयः । दुःशासनो वृषसेनो मद्रराजस्त्वमेव च ॥ ५९ ॥ सोमदत्तश्च भूरिश्च तथा द्रौणिर्विविंशतिः । तिष्ठन्ति दंशिता यत्र सर्व्वे युद्धविशारदाः ॥ ६० ॥ जयेदेतान्रणे को .हि शक्रतुल्यबलोऽप्यरिः । शूराश्च हि कृतास्त्राश्च बलिनः स्वर्गलिप्सवः ॥ ६१ ॥ धर्मज्ञा युद्धकुशला हन्युर्युद्धे सुरानपि । एते स्थास्यन्ति सङ्ग्रामे पाण्डवानां बधार्थिनः ॥ ६२ ॥ जयमाकाङ्क्षमाणाश्च कौरवेयस्य दंशिताः । दैवायत्तमहं मन्ये जयं सुबलिनामपि ॥ ६३ ॥ यत्र भीष्मो महाबाहुः शेते शरशताचितः । विकर्णश्चित्रसेनश्च वाह्लीकश्च जयद्रथः ॥ ६४ ॥ भूरिश्रवा जयश्चैव जलसन्धः सुदक्षिणः । शलश्च रथिनां श्रेष्ठो भगदत्तश्च वीर्य्यवान् ॥ ६५ ॥ एते चान्ये च बहवो देवैरपि च दुर्ज्जयाः । निहताः समरे शूरा पाण्डवैर्बलवत्तराः ॥ ६६ ॥ किमन्यद्दैवसंयोगान्मन्यसे पुरुषा-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

घम । यस्त्वेतान् स्तौषि सततं दुर्य्योधनरिपून् द्विज ॥ ६७ ॥
तेषामपि हताः शूरा शतशोऽथ सहस्रशः । क्षीयन्ते सर्वसैन्यानि
कुरूणां पाण्डवैः सह ॥ ६८ ॥ प्रभावं नात्र पश्यामि पाण्डवानां
कथञ्चन । यस्तान् बलवतो नित्यं मन्यसे हि नराधम ॥ ६९ ॥
यतिष्येऽहं परं शक्त्या योद्धुं तैः सह संयुगे । दुर्य्योधन हितार्थाय
जयो दैवे प्रतिष्ठितः ॥ ७० ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि कृपकर्णवाक्ये
अष्टपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

सञ्जय उवाच । तथा परुषितं दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मातुलम् ।
खड्गमुद्यम्य वेगेन द्रौणिरभ्यपतद्द्रुतम् ॥ १ ॥ ततः परम-
संक्रुद्धः सिंहो मत्तमिव द्विपम् । प्रेक्षतः कुरुराजस्य द्रौणिः
कर्णं समभ्ययात् ॥ २ ॥

अश्वत्थामोवाच । यदर्ज्जुनगुणांस्तथ्यान् कीर्त्तयानं नराधम ।
शूरं द्वेषात् सुदुर्बुद्धे त्वं भर्त्सयसि मातुलम् ॥ ३ ॥ विकत्थमानः
शौर्य्येण सर्वलोकधनुर्द्धरम् । दर्पोत्सेकगृहीतोऽद्य न किञ्चिद्गण-
यन्मृधे ॥ ४ ॥ क्व ते वीर्य्यं क्व चास्त्राणि यस्त्वां निर्ज्जित्य
संयुगे । गाण्डीवधन्वा हतवान् प्रेक्षतस्ते जयद्रथम् ॥ ५ ॥
येन साक्षान्महादेवः समरे योधितः पुरा । तमिच्छसि वृथा
जेतुं सूताधम मनोरथैः ॥ ६ ॥ यं हि कृष्णेन सहितं सर्वशस्त्र-
भृतांवरम् । जेतुं न शक्ताः सहिताः सेन्द्रा अपि सुरासुराः ॥७॥
लोकैकवीरमजितमर्ज्जुनं सूत संयुगे । किम्पुनस्त्वमलं जेतुं
सहैभिर्वसुधाधिपैः ॥ ८ ॥ कर्णाद्य पश्य दुर्बुद्धे तिष्ठेदानीं नरा-
धम । एष तेऽद्य शिरः कायादुद्धरामि सुदुर्मते ॥ ९ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सञ्जय उवाच। तमुद्यतन्तु वेगेन राजा दुर्य्योधनः स्वयम्।
न्यवारयन्महातेजाः कृपञ्च द्विपदां वरम्॥ १०॥
कर्ण उवाच। शूरोऽयं समरश्लाघी दुर्मतिश्च द्विजाधमः।
आसादयतु मद्वीर्य्यं मुञ्चैनं द्विजसत्तमम्॥ ११॥
अश्वत्थामोवाच। तवैतत् क्षम्यतेऽस्माभिः सूतात्मज सुदुर्मते। दर्पमुत्थितमेतत्ते फाल्गुनो नाशयिष्यति॥ १२॥
दुर्य्योधन उवाच। अश्वत्थामन् प्रसीदस्व क्षन्तुमर्हसि मानद। कोपः खलु न कर्त्तव्यः सूतपुत्रे त्वयानघ॥ १३॥ त्वयि कर्णे कृपे द्रोणे मद्रराजे च सौबले। महत् कार्य्यं समायातं प्रसीद द्विजसत्तम। १४॥ एते ह्यभिमुखाः सर्व्वे राधेयेन युयुत्सवः। आयान्ति पाण्डवाः ब्रह्मन्नाह्वयन्तः समन्ततः॥ १५॥
सञ्जय उवाच। प्रसाद्यमानस्तु ततो राज्ञा द्रौणिर्महामनाः। प्रससाद महाराज क्रोधवेगसमन्वितः॥ १६॥ ततः कृप उवाचेदमाचार्य्यः सुमहामनाः। सौम्यस्वभावाद्राजेन्द्र क्षिप्रमागतमार्द्दवः॥ १७॥
कृप उवाच। तवैतत् क्षम्यतेऽस्माभिः सूतात्मज सुदुर्मते। दर्पमुत्सिक्तमेतत्ते फाल्गुनो नाशयिष्यति॥ १८॥
सञ्जय उवाच। ततस्ते पाण्डवा राजन् पाञ्चालाश्च यशस्विनः। आजग्मुः सहितास्तत्र तर्ज्जयन्तः सहस्रशः॥ १९॥ कर्णोऽपि रथिनां श्रेष्ठश्चापमुद्यस्य वीर्य्यवान्। कौरवाग्र्यैः परिवृतः शक्रो देवगणैरिव॥ २०॥ पर्य्यतिष्ठत तेजस्वी स्वबाहुबलमाश्रितः। ततः प्रववृते युद्धं कर्णस्य सह पाण्डवैः॥ २१॥ भीषणं सुमहाराज सिंहनादविराजितम्। ततस्ते पाण्डवा राजन् पाञ्चालाश्च यशस्विनः॥ २२॥ दृष्ट्वा कर्णं महाबाहुमुच्चैः शब्दमथानदन्। अयं कर्णः कुतः कर्ण तिष्ठ कर्ण महारणे॥ २३॥ युध्यस्व सहितोऽस्माभिर्दुरात्मन् पुरुषाधम। अन्ये तु

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

दृष्ट्वा राधेयं क्रोधदीप्तेक्षणाब्रुवन् ॥ २४ ॥ बध्यतामयमुत्क्षिप्तः
सूतपुत्रोऽल्पचेतनः । सर्वैः पार्थिवशार्दूलैर्नानेनार्थोऽस्ति जीवता
॥ २५ ॥ अत्यन्तवैरी पार्थानां सततं पापपूरुषः । एष मूलं
ह्यनर्थानां दुर्य्योधनमते स्थितः ॥ २६ ॥ हतैनमिति जल्पन्तः
क्षत्रियाः समुपाद्रवन् । महता शरवर्षेण छादयन्तो महारथाः
॥ २७ ॥ बधार्थं सूतपुत्रस्य पाण्डवेयेन नोदिताः । तांस्तु सर्वां-
स्तथा दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रान्महाबलान् ॥ २८ ॥ न विव्यथे सूतपुत्रो
न च त्रासमगच्छत । दृष्ट्वा संहारकल्पं तमद्भुतं सैन्यसागरम्
॥ २९ ॥ प्रियकृत्तव पुत्राणां सङ्ग्रामेष्वपराजितः । सायकौघेन
बलवान् क्षिप्रकारी महाबलः ॥ ३० ॥ वारयामास तत् सैन्यं
समन्ताद्भरतर्षभ । ततस्तु शरवर्षेण पाण्डवाः समवारयन् ॥३१॥
धनूंषि ते विधुन्वानाः शतशोऽथ सहस्रशः । अयोधयन्त राधेयं
शक्रं दैत्या यथा पुरा ॥ ३२ ॥ शरवर्षन्तु तत् कर्णः पार्थिवैः
समुदीरितम् । शरवर्षेण महता समन्ताद्व्यधमद्बली ॥ ३३ ॥
तद्युद्धमभवत्तेषां कृतप्रतिकृतैषिणाम् । यथा देवासुरे युद्धे शक्रस्य
सह दानवैः ॥ ३४ ॥ तत्राद्भुतमपश्याम सूतपुत्रस्य लाघवम् ।
यदेनं समरे यत्ता नाप्नुवन्परे युधि ॥ ३५ ॥ निवार्य्य च
शरौघांस्तान् पार्थिवानां महारथः । युगेष्वीषासु छत्रेषु रथेषु
च हयेषु च ॥ ३६ ॥ आत्मनामाङ्कितान् घोरान् राधेयः प्राहि-
णोच्छरान् । ततस्ते व्याकुलीभूता राजानः कर्णपीड़िताः ॥३८॥
बभ्रमुस्तत्र तत्रैव गावः शीतार्द्दिता इव । हयानां बध्यमानानां
गजानां रथिनां तदा ॥ ३९ ॥ तत्र तत्र स्म दृश्यन्ते सङ्घाः कर्णेन
पीड़िताः । शरोभिः पतितैराजन् बाहुभिश्च समन्ततः ॥ ४० ॥
प्रकीर्णा वसुधा सर्वा शूराणामनिवर्त्तिनाम् । हतैश्च हन्यमानैश्च
निष्टनद्भिश्च सर्वशः ॥ ४१ ॥ बभूवायोधनं राजन् वैवस्वतपुरं
यथा । दुर्य्योधनस्ततो राजन् दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ॥ ४२ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

अश्वत्थामानमासाद्य ततो वाक्यमुवाच ह। असौ हि दृश्यते कर्णो दंशितः सर्व्वपार्थिवैः ॥ ४३ ॥ पश्येनां द्रवतीं सेनां कर्ण-सायकपीड़िताम् । कार्त्तिकेयसमुद्भूतामासुरीमिव तां चमूम् ॥४४॥ दृष्ट्वेमां निर्ज्जितां सेनां रणे कर्णेन धीमता । अभियात्येष बीभत्सुः सूतपुत्रजिघांसया ॥ ४५ ॥ तद्यथा पश्यमानानां सूत-पुत्रं महारथम् । न हन्यात् पाण्डवः सङ्ख्ये तथा नीतिर्विधी-यताम् ॥ ४६ ॥ ततो द्रौणिः कृपः शल्यो हार्द्दिक्यश्च महारथः । प्रत्युद्ययुस्तदा पार्थं सूतपुत्रस्य रक्षिणः ॥ ४७ ॥ आयान्तं वीक्ष्य कौन्तेयं शक्रं दैत्यचमूमिव । बीभत्सुरपि राजेन्द्र पाञ्चालैरभि-संवृतः । प्रत्युद्ययौ तदा कर्णं यथा वृत्रं पुरन्दरम् ॥ ४८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । संरब्धं फाल्गुनं दृष्ट्वा कालान्तकयमो-पमम् । कर्णो वैकर्त्तनः सूत प्रत्यपद्यत् किमुत्तरम् ॥ ४९ ॥ यो-ऽस्पर्द्धत च पार्थेन नित्यमेव महारथः । आशंसते च बीभत्सुमव-जेतुं सुदारुणः ॥ ५० ॥ स तु तं सहसा प्राप्तं नित्यमत्यन्त-वैरिणम् । कर्णो वैकर्त्तनः सूत किमन्यत् प्रत्यपद्यत ॥ ५१ ॥

सञ्जय उवाच । आयान्तं पाण्डवं दृष्ट्वा गजः प्रतिगजं यथा । असम्भ्रान्तस्ततः कर्णः प्रत्युदीयात् धनञ्जयम् ॥ ५२ ॥ तमापतन्तं वेगेन स्वर्णपुङ्खैरजिह्मगैः । छादयामास पार्थोऽथ कर्णन्तु विजयं शरैः ॥ ५३ ॥ तं कर्णं शरजालेन छादयामास पाण्डवः । ततः कर्णः सुसंरब्धः शरैस्त्रिभिरविध्यत ॥ ५४ ॥ तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा नामृष्यत महारथः । तस्मै बाणाञ्छिलाधौतान् प्रदीप्ताग्रा-नजिह्मगान् ॥ ५५ ॥ प्राहिणोत् सूतपुत्राय विंशतं शत्रुतापनः । विव्याध चैनं संरम्भात् बाणेनैकेन वीर्य्यवान् ॥ ५६ ॥ सव्ये भुजाग्रे बलवान्नाराचेन हसन्निव । तस्य विद्धस्य वेगेन कराच्चापं पपात ह ॥ ५७ ॥ पुनरादाय तच्चापं निमेषार्द्धान्महाबलः । छादयामास बाणौघैः फाल्गुनं कृतहस्तवत् ॥ ५८ ॥ शरवृष्टिन्तु

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तां मुक्तां सूतपुत्रेण भारत। व्यधमच्छरवर्षेण स्मयन्निव धनञ्जयः ॥ ५९ ॥ तौ परस्परमासाद्य छादयेतां समन्ततः। शरजालैर्महेष्वासैः कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ ६० ॥ तदद्भुतमभूद्युद्धं कर्णपाण्डवयोर्मृधे। उभयोर्वाशिताहेतोर्वन्ययोर्गजयोरिव ॥६१॥ ततः पार्थो महेष्वासो दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम्। मुष्टिदेशे धनुस्तस्य चिच्छेद त्वरयान्वितः ॥ ६२ ॥ अश्वांश्च चतुरो भल्लैरनयद्यमसादनम्। सारथेश्च शिरः कायादहरच्छत्रुतापनः ॥ ६३ ॥ अथैनं छिन्नधन्वानं हताश्वं हतसारथिम्। विव्याध सायकैः पार्थश्चतुर्भिः पाण्डुनन्दनः ॥ ६४ ॥ हताश्वात्तु रथात्तूर्णं अपप्लुत्य नरर्षभः। आरुरोह रथं तूर्णं कृपस्य शरपीड़ितः ॥ ६५ ॥ राधेयं निर्ज्जितं दृष्ट्वा तावका भरतर्षभ। धनञ्जयशरैर्नुन्नाः प्राद्रवन्त दिशो दश ॥ ६६ ॥ द्रवतस्तान् समालोक्य राजा दुर्य्योधनः स्वयम्। निवर्त्तयामास तदा वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥६७॥ अलं द्रुतेन वः शूरास्तिष्ठध्वं क्षत्रियर्षभाः। एष पार्थवधायाहं स्वयं गच्छामि संयुगे ॥ ६८ ॥ अहं पार्थं हनिष्यामि सपाञ्चालं समागतम्। अद्य मे युध्यमानस्य सह गाण्डीवधन्वना ॥ ६९ ॥ द्रक्ष्यन्ति विक्रमं पार्थाः कालस्येव युगक्षये। अद्य महाबाणजालानि विमुक्तानि सहस्रशः ॥ ७० ॥ द्रक्ष्यन्ति समरे पार्थाः शलभानामिवायतीः। अद्य बाणमयं वर्षं सृजतो मम धन्विनः ॥ ७१ ॥ जीमूतस्येव घर्मान्ते द्रक्ष्यन्ति मम सैनिकाः। जेष्याम्यद्य रणे पार्थं सायकैर्नतपर्वभिः ॥ ७२ ॥ तिष्ठध्वं समरे वीरा भयं त्यजत फाल्गुनात्। न हि मद्वीर्य्यमासाद्य फाल्गुनः प्रसहिष्यति ॥७३॥ यथा वेलां समासाद्य सागरो मकरालयः। इत्युक्त्वा प्रययौ राजा सैन्येन महता वृतः ॥ ७४ ॥ फाल्गुनं प्रति संरब्धः क्रोधसंरक्तलोचनः। तम्प्रयान्तं महाबाहुं दृष्ट्वा शारद्वतस्तदा ॥ ७५ ॥ अश्वत्थामानमासाद्य वाक्यञ्चेदमुवाच ह। एष राजा महाबाहु-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

रमर्षी क्रोधमूर्च्छितः ॥ ७६ ॥ पतङ्गवृत्तिमास्थाय फाल्गुनं योद्धुमिच्छति । यावन्नः पश्यमानानां प्राणान् पार्थेन संयुगे ॥ ७७ ॥ न जह्यात् पार्थिवश्रेष्ठस्तावत् वारय कौरवम् । यावत् फाल्गुनवाणानां गोचरं नाधिगच्छति ॥ ७८ ॥ कौरव्यः पार्थिवो वीरस्तावत्तिष्ठति संयुगे । यावत् पार्थशरैर्घोरैर्निर्मुक्तोरगसन्निभैः ॥ ७९ ॥ न भग्नोक्रियते राजा तावद्युद्धान्निवार्य्यताम् । अयुक्तमिव पश्यामस्तिष्ठत्स्वस्मासु मानद ॥ ८० ॥ स्वयं युद्धाय यद्राजा रणं यात्यसहायवान् । दुर्लभं जीवितं मन्ये कौरवस्य किरीटिना ॥ ८१ ॥ युध्यमानस्य समरे शार्दूलेनेव हस्तिनः । मातुलेनैवमुक्तस्तु द्रौणिः शस्त्रभृताम्वरः ॥ ८२ ॥ दुर्य्योधनमिदं वाक्यं त्वरितः समभाषत । मयि जीवति गान्धारे न युद्धं कर्त्तुमर्हसि ॥ ८३ ॥ मामनादृत्य कौरव्य तव नित्यं हितैषिणम् । न हि ते सम्भ्रमः कार्य्यः पार्थस्य विजयं प्रति । अहमावारयिष्यामि पार्थं तिष्ठ सुयोधन ॥ ८४ ॥

दुर्य्योधन उवाच । आचार्य्यः पाण्डुपुत्रान् वै पुत्रवत् परिरक्षति । त्वमप्युपेक्षां कुरुषे तेषु नित्यं ममारिषु ॥ ८५ ॥ मम वा मन्दभाग्यत्वान्मन्दस्ते विक्रमो युधि । धर्मराजप्रियार्थं वा द्रौपद्या वा न विद्म तत् ॥ ८६ ॥ धिगस्तु मम लुब्धस्य यत् कृते सर्वबान्धवाः । सुखकामाः परं दुःखं प्राप्नुवन्ति पराजिताः ॥ ८७ ॥ को हि शस्त्रभृतां श्रेष्ठो महेश्वरसमो युधि । शत्रून् न क्षपयेच्छक्तो यो न स्याद्गौतमीसुतः ॥ ८८ ॥ अश्वत्थामन् प्रसीदस्व नाशयैतान्ममाहितान् । तवास्त्रगोचरे शक्ताः स्थातुं देवा न दानवाः ॥ ८९ ॥ पाञ्चालान् सोमकांश्चैव जहि द्रौणे सहानुगान् । वयं शेषान् हनिष्यामस्त्वयैव परिरक्षिताः ॥ ९० ॥ एते हि सोमका विप्र पाञ्चालाश्च यशस्विनः । मम सैन्येषु संरब्धा विचरन्ति दवाग्निवत् ॥ ९१ ॥ तान् वारय महाबाहो कैकयांश्च नरोत्तम ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

पुरा कुर्वन्ति निःशेषं रक्ष्यमाणाः किरीटिना ॥ ९२ ॥ अश्वत्थामं-स्त्वरायुक्तो याहि शीघ्रमरिन्दम । आदौ वा यदि वा पश्चात्तवेदं कर्म ब्राह्मण ॥ ९३ ॥ त्वमुत्पन्नो महाबाहो पाञ्चालानां वधाय वै । करिष्यसि जगत् कृत्स्नमपाञ्चालं किलोद्यतः ॥ ९४ ॥ एवं सिद्धाब्रुवन्नार्य्या भविष्यति च तत्तथा । तस्मात्त्वं पुरुषव्याघ्र पाञ्चालान् जहि सानुगान् ॥ ९५ ॥ न तेऽस्त्रगोचरे शक्ताः स्थातुं देवाः सवासवाः । किमु पार्थाः सपाञ्चालाः सत्यमेतद्वचो मम ॥ ९६ ॥ न त्वां समर्थाः सङ्ग्रामे पाण्डवाः सह सोमकैः । बला-द्योधयितुं वीर सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ९७ ॥ गच्छ गच्छ महाबाहो न नः कालात्ययो भवेत् । द्रुयं हि द्रवते सेना पार्थ-सायकपीड़िता ॥ ९८ ॥ शक्तो ह्यसि महाबाहो दिव्येन स्वेन तेजसा । निग्रहे पाण्डुपुत्राणां पाञ्चालानाञ्च मानद ॥ ९९ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि दुर्य्योधनवाक्ये
एकोनषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

सञ्जय उवाच । दुर्य्योधनेनैवमुक्तो द्रौणिराहवदुर्मदः । चक्रारातिवधे यत्नमिन्द्रो दैत्यवधे यथा ॥ १ ॥ प्रत्युवाच महा-बाहुस्तव पुत्रमिदं वचः । सत्यमेतन्महाबाहो यथा वदसि कौरव ॥ २ ॥ प्रिया हि पाण्डवा नित्यं मम चापि पितुश्च मे । तथै-वावां प्रियौ तेषां न युद्धे तु कथञ्चन ॥ ३ ॥ शक्तितस्तात युध्या-वस्त्यक्त्वा प्राणानभीतवत् । अहं कर्णश्च शल्यश्च कृपो हार्द्दिक्य एव च ॥ ४ ॥ निमेषात् पाण्डवीं सेनां क्षपयेयुर्नृपोत्तम । ते चापि कौरवीं सेनां निमेषात् कुरुसत्तम ॥ ५ ॥ क्षपयेयुर्महाबाहो यदि न स्याम संयुगे । युध्यतः पाण्डवान् शक्त्या तेऽपि चास्मान् युयुत्सवः ॥ ६ ॥ तेजस्तु तेज आसाद्य प्रशमं याति भारत ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

अशक्या तरसा जेतुं पाण्डवानामनीकिनी ॥ ७ ॥ जीवत्सु पाण्डुपुत्रेषु तद्धि सत्यं ब्रवीमि ते । आत्मार्थं युध्यमानास्ते समर्थाः पाण्डुनन्दनाः ॥ ८ ॥ किमर्थं तव सैन्यानि न हनिष्यन्ति भारत । त्वन्तु लुब्धतमो राजन्निकृतिज्ञश्च कौरव ॥ ९ ॥ सर्वाभिशङ्की मानी च ततोऽस्मानभिशङ्कसे । मन्ये त्वं कुत्सितो राजन् पापात्मा पापपूरुषः ॥ १० ॥ अन्यानपि स नः क्षुद्र शङ्कसे पापभावितः । अहन्तु यत्नमास्थाय त्वदर्थं त्यक्तजीवितः ॥ ११ ॥ एष गच्छामि सङ्ग्रामं त्वत्कृते कुरुसत्तम । योत्स्यामि शत्रुभिः सार्द्धं हनिष्यामि परान् बहून् ॥ १२ ॥ पाञ्चालैः सह योत्स्यामि सोमकैः केकयैस्तथा । पाण्डवेयैश्च सङ्ग्रामे त्वत्प्रियार्थमरिन्दम ॥ १३ ॥ अद्य मद्बाणनिर्द्दग्धाश्चेदिपाञ्चालसोमकाः । सिंहेनेवार्द्दिता गावो विद्रविष्यन्ति सर्वतः ॥ १४ ॥ अद्य धर्मसुतो राजा दृष्ट्वा मम पराक्रमम् । अश्वत्थाममयं लोकं मंस्यते सह सोमकैः ॥ १५ ॥ आगमिष्यति निर्वेदं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । दृष्ट्वा विनिहतान् सङ्ख्ये पाञ्चालान् सह सोमकैः ॥ १६ ॥ ये मां युद्धे प्रयास्यन्ति तान् हनिष्यामि भारत । न हि ते वीर मोक्ष्यन्ते मद्बाहुबलपीड़िताः एवमुक्त्वा महाबाहुः पुत्रं दुर्य्योधनं तव । अभ्यवर्त्तत युद्धाय द्रावयन् सर्व्वधन्विनः ॥ १७ ॥ चिकीर्षुस्तव पुत्राणां प्रियं प्राणभृताम्वरः । ततोऽब्रवीत् सकैकेयान् पाञ्चालान् गौतमीसुतः ॥ १८ ॥ प्रहरध्वमितः सर्वे मम गात्रे महारथाः । स्थिरीभूताश्च युध्यध्वं दर्शयन्तोऽस्त्रलाघवम् ॥ १९ ॥ एवमुक्तास्तु ते सर्वे शस्त्रवृष्टिमपातयन् । द्रौणिं प्रति महाराज जलं जलधरा इव ॥ २० ॥ तान्निहत्य रणे द्रौणिर्द्दशवीरानपोथयत् । प्रमुखे पाण्डुपुत्राणां धृष्टद्युम्नस्य वा विभो ॥ २१ ॥ निहन्यमानाः समरे पाञ्चालाः सोमकास्तथा । परित्यज्य रणे द्रौणिं व्यद्रवन्त दिशो दश ॥ २२ ॥ तान् दृष्ट्वा द्रवतः शूरान् पाञ्चालान् सह सोमकैः ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

धृष्टद्युम्नो महाराज द्रौणिमभ्यद्रवद्युधि ॥ २३ ॥ ततः काञ्चन-चित्राणां सज्जनास्वदनादिनाम्। हतः शतेन शूराणां रथाना-मनिवर्त्तिनाम् ॥ २४ ॥ पुत्रः पाञ्चालराजस्य धृष्टद्युम्नो महा-रथः। द्रौणिमित्यब्रवीद्वाक्यं दृष्ट्वा योधान्निपातितान् ॥ २५ ॥ आचार्य्यपुत्र दुर्बुद्धे किमन्यैर्निहतैस्तव। प्रयुध्यस्व मया सार्द्धं यदि शूरोऽसि संयुगे ॥ २६ ॥ अहं त्वां निहनिष्यामि तिष्ठेदानीं स्थिरो भव। ततस्तमाचार्य्यसुतं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ॥ २७ ॥ मर्म्मभिद्भिः शरैस्तीक्ष्णैर्जघान भृशदारुणैः। ते तु पङ्क्तीकृता द्रौणिं शरा विविशुराशुगाः ॥ २८ ॥ रुक्मपुङ्खाः प्रसन्नाग्राः सर्वकायावदारणाः। मध्वर्थिन इवोद्दामा भ्रमराः पुष्पितं द्रुमम् ॥ २९ ॥ सोऽतिविद्धो भृशं क्रुद्धः पादाक्रान्त इवोरगः। मानी द्रौणिरसम्भ्रान्तः शरपाणिरभाषत ॥ ३० ॥ धृष्टद्युम्न स्थिरो भूत्वा मुहूर्त्तं प्रतिपालय। यावत्त्वां निशितैर्भल्लैः प्रेषयामि यम-क्षयम् ॥ ३१ ॥ द्रौणिरेवमथाभाष्य पार्षतं परवीरहा। छादया-मास बाणौघैः समन्ताल्लघुहस्तवत् ॥ ३२ ॥ सञ्छाद्यमानः समरे द्रौणिना युद्धदुर्मदः। द्रौणिं पाञ्चालतनयो वाग्भिरातर्जय-त्तदा ॥ ३३ ॥ न जानीषे प्रतिज्ञां मे विप्रोत्पत्तिं तथैव च। द्रोणं हत्वा किल मया हन्तव्यस्त्वं सुदुर्मते ॥ ३४ ॥ ततस्त्वाहं न हन्म्यद्य द्रोणे जीवति संयुगे। इमान्तु रजनीं प्राप्तां सुप्र-भातां सुदुर्मते ॥ ३५ ॥ निहत्य पितरं तेऽद्य ततस्त्वामपि संयुगे। नेष्यामि प्रेतलोकाय एतन्मे मनसि स्थितम् ॥ ३६ ॥ यस्ते पार्थेषु विद्वेषो या भक्तिः कौरवेषु च। तां दर्शय स्थिरो भूत्वा न मे जीवन् गमिष्यसि ॥ ३७ ॥ यो हि ब्राह्मण्यमुत्सृज्य क्षत्रधर्म-रतो द्विजः। स वध्यः सर्वलोकस्य यथा त्वं पुरुषाधम ॥ ३८ ॥ इत्युक्तः परुषं वाक्यं पार्षतेन द्विजोत्तमः। क्रोधमाहारयत्तीव्रं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३९ ॥ निर्द्दहन्निव चक्षुर्भ्यां पार्षतं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सोऽस्यवैक्षत । छादयानास समरे निखसन्नुरगो यथा ॥ ४० ॥
स ताड्यमानः समरे द्रौणिना पार्षतः शरैः । सर्व्वपाञ्चालसेनाभिः
संवृतो रथसत्तमः ॥ ४१ ॥ नाकम्पत महाबाहुः स्ववीर्य्यं समु-
पाश्रितः । सायकांश्चैव विविधानश्वत्थाम्नि मुमोच ह ॥ ४२ ॥
तौ पुनः संन्यवर्त्तेतां प्राणद्यूताभिदेविनौ । निवारयन्तौ वाणौ-
घान् परस्परममर्षणौ ॥ ४३ ॥ उत्सृजन्तौ महेष्वासौ शरवृष्टीः
समन्ततः । द्रौणिपार्षतयोर्युद्धं घोररूपं भयावहम् ॥ ४४ ॥
दृष्ट्वा सम्पूजयामासुः सिद्धचारणवातिकाः । शरौघैः पूरयन्तौ
तावाकाशं प्रदिशस्तथा ॥ ४५ ॥ अलक्ष्यौ समयुध्येतां महत् कृत्वा
शरैस्तमः । नृत्यमानाविव रणे मण्डलीकृतकार्म्मुकौ ॥ ४६ ॥
परस्परवधे युक्तौ सर्व्वभूतभयङ्करौ । अयुध्येतां महाबाहू चित्रं
लघु च सुष्टु च ॥ ४७ ॥ सम्पूज्यमानौ समरे योधमुख्यैः सह-
स्रशः । तौ प्रयुक्तौ रणे दृष्ट्वा वने वन्यौ गजाविव ॥ ४८ ॥
उभयोः सेनयोर्हर्षस्तुमुलः समपद्यत । सिंहनादरवाश्चासन् दध्मुः
शङ्खांश्च सैनिकाः ॥ ४९ ॥ वादित्राण्यभ्यवादन्त शतशोऽथ सह-
स्रशः । तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे भीरूणां भयवर्द्धने ॥ ५० ॥ मुहूर्त्त-
मिव तद्युद्धं समरूपमिवाभवत् । ततो द्रौणिर्महाराज पार्षतस्य
महात्मनः ॥ ५१ ॥ धनुर्ध्वजं तथा छत्रं तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
सूतमश्वांश्च चतुरो निहत्याभ्यद्रवद्रणे ॥ ५२ ॥ पाञ्चालांश्चैव
तान् सर्व्वान् शरैः सन्नतपर्व्वभिः । व्यद्रावयदमेयात्मा शतशोऽथ
सहस्रशः ॥ ५३ ॥ ततः प्रविव्यथे सेना पाण्डवी भरतर्षभ ।
दृष्ट्वा द्रौणेर्महत् कर्म्म वासवस्येव संयुगे ॥ ५४ ॥ शतेन च शतं
हत्वा पाञ्चालानां महारथः । त्रिभिश्च निशितैर्वाणैर्हत्वा त्रीन् वै
नरर्षभान् ॥ ५५ ॥ द्रौणिर्द्रुपदपुत्रस्य फाल्गुनस्य च पश्यतः ।
नाशयामास पाञ्चालान् भूयिष्ठं ये व्यवस्थिताः ॥ ५६ ॥ ते बध्य-
मानाः पाञ्चालाः समरे सह सृञ्जयैः । अगच्छन् द्रौणिमुत्सृज्य

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

विप्रकीर्णरथध्वजाः ॥ ५७ ॥ स जित्वा समरे शत्रून् द्रोणपुत्रो
महारथः । ननाद सुमहानादं तपान्ते जलदो यथा ॥ ५८ ॥
स निहत्य बहून् शूरानश्वत्थामा व्यरोचत । युगान्ते सर्वभूतानि
प्रदहन्निव पावकः ॥ ५९ ॥ सम्पूज्यमानो युधि कौरवेयैर्निर्जित्य
सङ्ग्रेऽरिगणान् सहस्रशः । व्यरोचत द्रोणसुतः प्रतापवान् यथा
सुरेन्द्रोऽरिगणान्निपात्य वै ॥ ६० ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि अश्वत्थामपराक्रमे
षष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६० ॥

सञ्जय उवाच । ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनश्च पाण्डवः ।
द्रोणपुत्रं महाराज समन्तात् पर्य्यवारयन् ॥ १ ॥ ततो दुर्य्यो-
धनो राजा भारद्वाजेन संवृतः । अभ्ययात् पाण्डवान् सङ्ग्रे
ततो युद्धमवर्त्तत ॥ २ ॥ घोररूपं महाभीमं भीरूणां भयवर्द्धनम् ।
अम्बष्ठान्मालवान् वङ्गाञ्छिवींस्त्रैगर्त्तकानपि ॥ ३ ॥ प्राहिणो-
न्मृत्युलोकाय गणान् क्रुद्धो युधिष्ठिरः । अभीषाहान् शूरसेनान्
क्षत्रियान् युद्धदुर्म्मदान् ॥ ४ ॥ निकृत्य पृथिवीञ्चक्रे भीमः शोणित-
कर्द्दमाम् । यौधेयान्नद्रिजान्राजन् मद्रकान्मालवानपि ॥ ५ ॥
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय किरीटी श्वेतवाहनः । प्रगाढमञ्जोगतिभि-
र्नाराचैरभिताड़िताः ॥ ६ ॥ निपेतुर्द्विरदा भूमौ द्विशृङ्गा इव
पर्वताः । निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्च चेष्टमानैस्ततस्ततः ॥ ७ ॥ रराज
वसुधा कीर्णा विसर्पद्भिरिवोरगैः । क्षिप्तैः कनकचित्रैश्च नृप-
च्छत्रैश्च भूर्बभौ ॥ ८ ॥ द्यौरिवादित्यचन्द्राद्यैर्ग्रहैः कीर्णा युग-
क्षये । हत प्रहरताभीता विध्यत व्यवकृन्तत ॥ ९ ॥ इत्यासी-
त्तुमुलः शब्दः स शोणाश्वरथं प्रति । द्रोणस्तु परमक्रुद्धो वाय-
व्यास्त्रेण संयुगे ॥ १० ॥ व्यधमत्तान्महावायुर्मेघानिव दुरत्ययः ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ते हन्यमाना द्रोणेन पाञ्चालाः प्राद्रवन् भयात् ॥ ११ ॥ पश्यतो भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः । किरीटी भीमसेनश्च सहसा सन्न्यवर्त्ततास् ॥ १२ ॥ महता रथवंशेन परिगृह्य बलं महत् । बीभत्सुर्द्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरञ्च वृकोदरः ॥ १३ ॥ भारद्वाजं शरौघाभ्यां महद्भ्यामभ्यवर्षताम् । तौ तथा सृञ्जयाश्चैव पाञ्चालाश्च महारथाः ॥ १४ ॥ अन्वगच्छन्महाराज मत्स्याश्च सह सोमकैः । तथैव तव पुत्रस्य रथोदाराः प्रहारिणः ॥ १५ ॥ महत्या सेनया राजन् जग्मुर्द्रोणरथं प्रति । ततः सा भारती सेना बध्यमाना किरीटिना ॥ १६ ॥ तमसा निद्रया चैव पुनरेव व्यदीर्य्यत । द्रोणेन वार्य्यमाणास्ते स्वयं तव सुतेन च ॥ १७ ॥ नाशक्यन्त महाराज योधा वारयितुं तदा । सा पाण्डुपुत्रस्य शरैर्बध्यमाना महाचमूः ॥ १८ ॥ तमसा संवृते लोके व्यद्रवत् सर्व्वतोमुखी । उत्सृज्य शतशो वाहांस्तत्र केचिन्नराधिपाः । व्यद्रवन्त महाराज भयाविष्टाः समन्ततः ॥ १९ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे
एकषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

सञ्जय उवाच । सोमदत्तन्तु संक्रुद्धो विधुन्वानं महद्धनुः । सात्यकिः प्राह यन्तारं सोमदत्ताय मां वह ॥ १ ॥ न ह्यहत्वा रणे शत्रुं वाह्लीकं कौरवाधमम् । निवर्त्तिष्ये रणो सूत सत्यमेतद्वचो मम ॥ २ ॥ ततः सम्प्रेषयद्यन्ता सैन्धवांस्तान्महाजवान् । तुरङ्गमाञ्छङ्खवर्णान् सर्व्वशस्त्रातिगान्रणे ॥ ३ ॥ तेऽवहन् युयुधानन्तु मनोमारुतरंहसः । यथेन्द्रं हरयो राजन् पुरा दैत्यवधोद्यतम् ॥ ४ ॥ तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य सात्वतं रभसं रणे । सोमदत्तो महाराज ह्यसम्भ्रान्तो न्यवर्त्तत ॥ ५ ॥ विमुञ्चञ्छर-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वर्षाणि पर्जन्य इव वृष्टिमान्। छादयामास शैनेयं भास्करं
जलदो यथा॥ ६॥ असम्भ्रान्तश्च समरे सात्यकिः कुरुपुङ्गवम्।
छादयामास बाणौघैः समन्ताद्भरतर्षभ॥ ७॥ सोमदत्तस्तु
तं दृष्ट्वा विव्याधोरसि माधवम्। सात्यकिश्चापि तं राजन्
अविध्यत् सायकैः शितैः॥ ८॥ तावन्योऽन्यं शरैः कृत्तौ व्यरो-
चेतां परस्परम्। सुपुष्पौ पुष्पसमये पुष्पिताविव किंशुकौ॥ ९॥
रुधिरोक्षितसर्वाङ्गौ कुरुवृष्णियशस्करौ। परस्परमवेक्षेतां दह-
न्ताविव लोचनैः॥ १०॥ रथमण्डलमार्गेषु चरन्तावरिमर्द्दनौ।
घोररूपौ हि तावास्तां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ॥ ११॥ शर-
संभिन्नगात्रौ तौ सर्वतः शकलीकृतौ। श्वाविधाविव राजेन्द्र
दृश्येतां शरविक्षतौ॥ १२॥ सुवर्णपुङ्खैरिषुभिराचितौ तौ व्यरो-
चताम्। खद्योतैरावृतौ राजन् प्रावृषीव वनस्पती॥ १३॥
सम्प्रदीपितसर्वाङ्गौ सायकैस्तौ महारथौ। अदृश्येतां रणे
क्रुद्धावुल्काभिरिव कुञ्जरौ॥ १४॥ ततो युधि महाराज सोम-
दत्तो महारथः। अर्द्धचन्द्रेण चिच्छेद माधवस्य महद्धनुः॥ १५॥
अथैनं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्पयत्। त्वरमाणस्त्वराकाले
पुनश्च दशभिः शरैः॥ १६॥ अथान्यद्धनुरादाय सात्यकिर्वेग-
वत्तरम्। पञ्चभिः सायकैस्तूर्णं सोमदत्तमविध्यत॥ १७॥ ततो-
ऽपरेण भल्लेन ध्वजञ्चिच्छेद काञ्चनम्। वाह्लीकस्य रणे राजन्
सात्यकिः प्रहसन्निव॥ १८॥ सोमदत्तस्त्वसम्भ्रान्तो दृष्ट्वा केतुं
निपातितम्। शैनेयं पञ्चविंशत्या सायकानां समाचिनोत्॥ १९॥
सात्वतोऽपि रणे क्रुद्धः सोमदत्तस्य धन्विनः। धनुश्चिच्छेद समरे
क्षुरप्रेण शितेन च॥ २०॥ अथैनं रुक्मपुङ्खानां शतेन नतपर्व-
णाम्। आचिनोत्तं महाराज भग्नदंष्ट्रमिवोरगम्॥ २१॥
अथान्यद्धनुरादाय सोमदत्तो महारथः। सात्यकिं छादयामास
शरवृष्ट्या महाबलः॥ २२॥ सोमदत्तञ्च संक्रुद्धो रणे विव्याध

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सात्यकिः । सात्यकिश्च भुजालेन सोमदत्तोऽभ्यपीड़यत् ॥ २३ ॥ दशभिः सात्वतस्यार्थे भीमोऽहन् वाह्लिकात्मजम् । सोमदत्तोऽप्यसम्भ्रान्तो भीममाच्छच्छतैः शरैः ॥ २४ ॥ ततस्तु सात्वतः क्रुद्धो हेमदण्डं नवं दृढम् । मुमोच परिघं घोरं सोमदत्तस्य वक्षसि ॥ २५ ॥ तमापतन्तं वेगेन परिघं घोरदर्शनम् । द्विधा चिच्छेद समरे प्रहसन्निव कौरवः ॥ २६ ॥ स पपात द्विधा छिन्न आयसः परिघो महान् । महीधरस्येव महच्छिखरं वज्रताड़ितम् ॥ २७ ॥ ततस्तु सात्यकी राजन् सोमदत्तस्य संयुगे । धनुश्चिच्छेद भल्लेन हस्तावापञ्च पञ्चभिः ॥ २८ ॥ ततश्चतुर्भिश्च शरैस्तूर्णं तान् तुरगोत्तमान् । समीपं प्रेषयामास प्रेतराजस्य भारत ॥ २९ ॥ सारथेश्च शिरः कायात् भल्लेनानतपर्व्वणा । जहार रथशार्दूलः प्रहसन्निव भारत ॥ ३० ॥ ततः शरं महाघोरं ज्वलन्तमिव पावकम् । मुमोच स्वर्णपुङ्खं तं तैलधौतं शिलाशितम् ॥ ३१ ॥ स विमुक्तो बलवता शैनेयेन शरोत्तमः । घोरस्तस्योरसि विभो निपपाताशु श्येनवत् ॥ ३२ ॥ सोऽतिविद्धो बलवता सात्वतेन महारथः । सोमदत्तो महाराज पपात च ममार च ॥ ३३ ॥ तं दृष्ट्वा निहतं तत्र सोमदत्तं महारथम् । तावका रथवंशेन युयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३४ ॥ पाण्डवाश्च महाराज सह सर्व्वैः प्रभद्रकैः । महत्या सेनया सार्द्धं द्रोणानीकमुपाद्रवन् ॥ ३५ ॥ ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धो भारद्वाजस्य सैनिकान् । शरैर्विद्रावयामास भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ ३६ ॥ सैन्यानि द्रावयन्तञ्च द्रोणो दृष्ट्वा युधिष्ठिरम् । अभिदुद्राव वेगेन क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ३७ ॥ ततः सुनिशितैर्व्वाणैः पार्थं विव्याध सप्तभिः । युधिष्ठिरोऽपि संक्रुद्धः प्रतिविव्याध पञ्चभिः ॥ ३८ ॥ सोऽतिविद्धो महेष्वासः सृक्किणी विलिहन्मुहुः । युधिष्ठिरस्य चिच्छेद ध्वजं कार्म्मुकमेव च ॥ ३९ ॥ ततो विधन्वा त्वरितस्त्वराकाले नृपो-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

त्तमः। अन्यदादत्त वेगेन कार्मुकं समरे दृढम् ॥ ४० ॥ ततः शरसहस्रेण द्रोणं विव्याध पाण्डवः। साश्वसूतध्वजरथं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४१ ॥ ततो मुहूर्त्तं व्यथितः शरघातप्रपीड़ितः। निषसाद रथोपस्थे द्रोणो ब्राह्मणपुङ्गवः ॥ ४२ ॥ प्रतिलभ्य ततः संज्ञां निश्वसन्नुरगो यथा। क्रोधेन महताविष्टो वायव्यास्त्रमथासृजत् ॥ ४३ ॥ असम्भ्रान्तस्ततः पार्थो धनुरादाय वीर्य्यवान्। तदस्त्रमस्त्रेण रणे स्तम्भयामास तस्य तु ॥ ४४ ॥ चिच्छेद च धनुर्दीर्घं ब्राह्मणस्य च पाण्डवः। अथान्यद्धनुरादाय द्रोणः क्षत्रियमर्द्दनः ॥ ४५ ॥ तदप्यस्य शितैर्भल्लैश्चिच्छेद कुरुपुङ्गवः। ततोऽब्रवीद्वासुदेवः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ४६ ॥ युधिष्ठिर महाबाहो यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु। उपारमस्व युद्धात्त्वं द्रोणाद्भारतसत्तम ॥ ४७ ॥ यतते हि सदा द्रोणो ग्रहणे तव संयुगे। नानुरूपमहं मन्ये युद्धमस्य त्वया सह ॥ ४८ ॥ योऽस्य सृष्टो विनाशाय स एवैनं हनिष्यति। परिवर्ज्य गुरुं याहि यत्र राजा सुयोधनः ॥ ४९ ॥ राज्ञा राजा हि योद्धव्यो नाराज्ञा युद्धमिष्यते। तत्र त्वं व्रज कौन्तेय हस्त्यश्वरथसंवृतः ॥ ५० ॥ यावन्मात्रेण च मया सहायेन धनञ्जयः। भीमश्च नरशार्दूलो युध्यते कौरवैः सह ॥ ५१ ॥ वासुदेववचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः। मुहूर्त्तं चिन्तयित्वा तु ततो दारुणमाहवम् ॥ ५२ ॥ प्रायाद्द्रुतममित्रघ्नो यत्र भीमो व्यवस्थितः। विनिघ्नंस्तावकान् योधान् व्यादितास्य इवान्तकः ॥ ५३ ॥ रथघोषेण महता नादयन् वसुधातलम्। स मेघ इव घर्मान्ते राजराजो युधिष्ठिरः ॥ ५४॥ भीमस्य निघ्नतः शत्रून् पार्ष्णिं जग्राह पाण्डवः। द्रोणोऽपि शत्रून् पाञ्चालान् व्यधमद्रजनीमुखे ॥ ५५ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि रात्रियुद्धे सोमदत्तवधे द्विषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सञ्जय उवाच । वर्त्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयानके ।
तमसा संवृते लोके रजसा च महीपते ॥ १ ॥ नापश्यन्त रणे
योधाः परस्परमवस्थिताः । अनुमानेन संज्ञाभिर्युध्यन्ते क्षत्रिय-
र्षभाः ॥ २ ॥ नरनागाश्वपत्तीनां महारौद्रक्षये विभो । द्रोण-
कर्णकृपा वीरा भीमपार्षतसात्वताः ॥ ३ ॥ अन्योऽन्यं क्षोभया-
मासुः सैन्यानि भरतर्षभ । बध्यमानानि सैन्यानि समन्तात्तैर्महा-
रथैः ॥ ४ ॥ तमसा संवृते चैव समन्ताद्विप्रदुद्रुवुः । ते सर्वतो
विद्रवन्तो योधा विस्रस्तचेतसः ॥ ५ ॥ अहन्यन्त महाराज धाव-
मानाश्च सर्वतः । महारथसहस्राणि जघ्नुरन्योऽन्यमाहवे ॥ ६ ॥
अन्धे तमसि मूढानि पुत्रस्य तव मन्त्रितैः । ततः सर्वाणि भूतानि
सेनामुखगाश्च भारत । व्यमुह्यन्त रणे तत्रास्तमसा संवृते सति॥७॥

धृतराष्ट्र उवाच । अथ संलोड्यमानानां पाण्डवैर्निहतौ-
जसाम् । अन्धे तमसि मग्नानामासीत् किं वो मनस्तदा ॥ ८ ॥
कथं प्रकाशस्तेषां वा मम सैन्यस्य वा पुनः । बभूव लोके तमसा
तथा सञ्जय संवृते ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । ततः सर्वाणि सैन्यानि हतशिष्टानि यानि
वै । सेनागोप्तॄनथादिश्य पुनर्व्यूहमकल्पयन् ॥ १० ॥ द्रोणः
पुरस्ताज्जघने तु मद्रस्तथा द्रौणिः पार्श्वतः सौबलश्च । स्वयञ्च
सर्वाणि बलानि राजन् राजाभ्ययाद्गोपयन् वै निशायाम् ॥ ११ ॥
उवाच सर्वांश्च पदातिसङ्घान् दुर्य्योधनः पार्थिवान् सान्त्वपूर्वम् ।
उत्सृज्य सर्वे परमायुधानि गृह्णीत हस्तैर्ज्वलितान् प्रदीपान्
॥ १२ ॥ ते चोदिताः पार्थिवसत्तमेन ततः प्रहृष्टा जगृहुः प्रदी-
पान् । देवर्षिगन्धर्वसुरर्षिसङ्घा विद्याधराश्चाप्सरसां गणाश्च
॥ १३ ॥ नागाः सयक्षोरगकिन्नराश्च हृष्टा दिविस्था जगृहुः
प्रदीपान् । दिग्दैवतेभ्यश्च समापतन्तोऽदृश्यन्त दीपाः ससुगन्धि-
तैलाः ॥ १४ ॥ विशेषतो नारदपर्वताभ्यां सम्बोध्यमानाः कुरु-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

पुङ्खवार्थम् । सा चैव भूयो ध्वजिनी विभक्ता व्यरोचताग्निप्रभया निशायाम् ॥ १५ ॥ महाधनैराभरणैश्च दीप्तैः शस्त्रैश्च दिव्यैरभिसम्पतद्भिः । रथे रथे पञ्च विदीपिकास्तु प्रदीपिका मत्तगजे त्रयश्च ॥ १६ ॥ प्रत्यश्वमेकश्च महाप्रदीपः कृतास्तु ताः पाण्डवकौरवेयैः । क्षणेन सर्वं विहिताः प्रदीपा व्यादीपयन्तो ध्वजिनीं तवाशु ॥ १७ ॥ सर्वान्तु सेनां परिशोभमानाः पदातिभिः पावकतैलहस्तैः । प्रकाश्यमाना ददृशुर्निशायां यथान्तरीक्षे जलदास्तडिद्भिः ॥ १८ ॥ प्रकाशितायान्तु ततो ध्वजिन्यां द्रोणोऽग्निकल्पः प्रपतन् समन्तात् । रराज राजेन्द्र सुवर्णवर्मा मध्यङ्गतः सूर्य्य इवांशुमाली ॥ १९ ॥ जाम्बूनदेष्वाभरणेषु चैव निष्केषु शुद्धेषु शरासनेषु । पीतेषु शस्त्रेषु च पावकस्य प्रतिप्रभास्तत्र तदा बभूवुः ॥ २० ॥ गदाश्च शैक्याः परिघाश्च शुभ्रा रथेषु शक्तयश्च विवर्त्तमानाः । प्रतिप्रभा रश्मिभिराजमीढ पुनः पुनः सञ्जनयन्ति दीपान् ॥ २१ ॥ छत्राणि बालव्यजनानि खड्गा दीप्ता महोल्काश्च तथैव राजन् । व्याघूर्णमानाश्च सुवर्णमाला व्यायच्छतां तत्र तदा विरेजुः ॥ २२ ॥ शस्त्रप्रभाभिश्च विराजमानं दीपप्रभाभिश्च तदा बलन्तत् । प्रकाशितञ्चाभरणप्रभाभिर्भृशं प्रकाशं नृपते बभूव ॥ २३ ॥ पीतानि शस्त्राण्यसृगुक्षितानि वीरावधूतानि सुशोभनानि । दीप्तां प्रभां प्राजनयन्त तत्र तपात्यये विद्युदिवान्तरीक्षे ॥ २४ ॥ प्रकम्पितानामभिघातवेगैरभिघ्नताञ्चापततां जवेन । वक्त्राण्यशोभन्त तदा नराणां वाय्वीरितानीव महाम्बुजानि ॥ २५ ॥ महावने दारुमये प्रदीप्ते यथा प्रभा भास्करस्याधिका स्यात् । तथा तदासीत् ध्वजिनी प्रदीप्ता महाभये तत्र तु भीमरूपा ॥ २६ ॥ तत् सम्प्रदीप्तं बलमस्मदीयं निशम्य पार्थास्त्वरितास्तथैव । सर्वेषु सैन्येषु पदातिसङ्घानबोधयंस्तेऽपि च चक्रुरेवम् ॥ २७ ॥ गजे गजे सप्त कृताः प्रदीपा रथे रथे चैव

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

रुच प्रदीपाः । द्वावश्वपृष्ठे परिपार्श्वतोऽन्ये ध्वजेषु चान्ये जघनेषु चान्ये ॥ २८ ॥ सेनासु सर्वासु च पार्श्वतोऽन्ये पश्चात् पुरस्ताच्च समन्ततश्च । मध्ये तथान्ये ज्वलितप्रदीपाः सेनाद्वयेऽपि स्म तदा बभूवुः ॥ २९ ॥ सर्वेषु सैन्येषु पदातिसङ्घाः सम्मिश्रिता हस्ति-रथाश्ववृन्दैः । मध्ये तथान्ये ज्वलिताग्निहस्ता व्यदीपयन् पाण्डुसुतस्य सेनाम् ॥ ३० ॥ तैस्तु प्रदीपैस्तु तथा प्रदीप्तं बलं यथासीद्दलवद्दलेन । भाः कुर्वता भानुमता ग्रहेण दिवाकरेणाग्नि-रिवाभितप्तः ॥ ३१ ॥ तयोः प्रभा पृथिवीमन्तरीचं सर्वं व्यतिक्रम्य दिशश्च वृद्धाः । तेन प्रकाशेन भृशं प्रकाशं तथा च तेषां तव चैव सैन्ये ॥ ३२ ॥ तेन प्रकाशेन दिवं गतेन सम्बोधिता देवगणाः समस्ताः । गन्धर्वयक्षाः सुरसिद्धसङ्घाः समागमन्नप्सरसश्च सर्वाः ॥ ३३ ॥ तद्देवगन्धर्वसमाकुलञ्च यक्षैश्च सिद्धाप्सरसांगणैश्च । हतैश्च वीरैर्दिवमाविशद्भिरायोधनं दिव्यकल्पं बभूव ॥ ३४ ॥ रथाश्वनागाकुलदीप्तदीप्तं संरब्धयोधं हतविद्रुताश्वम् । महद्बलं व्यूढनराश्वनागं सुरासुरव्यूहसमं बभूव ॥ ३५ ॥ तच्छक्तिसम्पर्क-सुचण्डवातं महारथाभ्रं नरवाजिनागम् । शरौघवर्षं रुधिराम्बु-धारं निशि प्रवृत्तं नरदेवयुद्धम् ॥ ३६ ॥ तस्मिन्महाग्निप्रतिमो महात्मा सन्तापयन् पाण्डवान् विप्रमुख्यः । गभस्तिभिर्मध्यगतो यथार्को वर्षात्यये तद्वदभून्नरेन्द्रः ॥ ३७ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि दीपोद्योतने
त्रिषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

सञ्जय उवाच । प्रकाशिते तथा लोके रजसा च समावृते । समाजग्मुरथो वीराः परस्परवधैषिणः ॥ १ ॥ ते समेत्य रणे राजन् शस्त्रप्रासासिधारिणः । परस्परमुदैक्षन्त परस्परकृता-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

गयः ॥ २ ॥ प्रदीपानां सहस्रैश्च दीप्यमानैः समन्ततः। रत्ना-
चितैः सुवर्णदण्डैर्गन्धतैलावसिञ्चितैः ॥ ३ ॥ देवगन्धर्वदीपाद्यैः
प्रभाभिरधिकोज्ज्वलैः। विरराज तदा भूमिर्ग्रहैर्द्यौरिव भारत
॥ ४ ॥ उल्काशतैः प्रज्वलितै रणभूमिर्व्यराजत। दह्यमानेव
लोकानामभावे च वसुन्धरा ॥ ५ ॥ व्यदीपन्त दिशः सर्वाः प्रदी-
पैस्तैः समन्ततः। वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्वृता वृक्षा इवाबभुः ॥ ६ ॥
असज्जन्त तदा वीरा राजन् वीरैः पृथक् पृथक्। नागा नागैः
समाजग्मुस्तुरगा हयसादिभिः ॥ ७ ॥ रथा रथिवरैरेव समा-
जग्मुर्मुदा युताः। तस्मिन्रात्रिमुखे घोरे पुत्रस्य तव शासनात् ॥८॥
चतुरङ्गस्य सैन्यस्य सम्पातश्च महानभूत्। ततोऽर्ज्जुनो महाराज
कौरवाणामनीकिनीम्। व्यधमत्त्वरया युक्तः क्षपयन् सर्व-
पार्थिवान् ॥ ९ ॥

धृतराष्ट्र उवाच। तस्मिन् प्रविष्टे संरब्धे मम पुत्रस्य वाहि-
नीम्। अमृष्यमाणे दुर्द्धर्षे किं व आसीन्मनस्तदा ॥ १० ॥ किम-
मन्यन्त सैन्यानि प्रविष्टे परतापने। दुर्य्योधनश्च किं कृत्यं प्राप्त-
कालममन्यत ॥ ११ ॥ के चैनं समरे वीरं प्रत्युद्ययुररिन्दमाः।
द्रोणञ्च के व्यरक्षन्त प्रविष्टे श्वेतवाहने ॥ १२ ॥ केऽरक्षन्
दक्षिणञ्चक्रं के च द्रोणस्य सव्यतः। के पृष्ठतोऽन्वरक्षन्त वीरा
वीरस्य युध्यतः ॥ १३ ॥ के पुरस्तादगच्छन्त निघ्नतः शात्रवान्रणे।
यत् प्राविशन्महेष्वासः पाञ्चालानपराजितः ॥ १४ ॥ नृत्यन्निव
नरव्याघ्रो रथमार्गेषु वीर्य्यवान्। यो ददाह शरैर्द्रोणः पाञ्चा-
लानां रथव्रजान् ॥ १५ ॥ धूमकेतुरिव क्रुद्धः कथं मृत्युमुपेयि-
वान्। अव्यग्रानेव हि परान् कथमस्यपराजितान् ॥ १६ ॥
हृष्टानुदीर्णान् सङ्ग्रामे न तु सञ्जय मामकान्। हतांश्चैव विद-
र्णांश्च विप्रकीर्णांश्च शंससि। रथिनो विरथांश्चैव कृतान् युद्धेषु
मामकान् ॥ १७ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सञ्जय उवाच । द्रोणस्य मतमाज्ञाय योद्धुकामस्य तां
गिरम् । दुर्य्योधनो महाराज वस्थान् भ्रातॄनभाषत ॥ १८ ॥
विकर्णश्चित्रसेनञ्च सपार्श्वन्तु तथैव च । दुर्द्धर्षं दीर्घबाहुञ्च ये च
तेषां पदानुगाः ॥ १९ ॥ द्रोणं यत्ताः पराक्रान्ताः सर्व्वे रक्षन्तु
पृष्ठतः । हार्द्दिक्यो दक्षिणञ्चक्रं शल्यश्चैवोत्तरं तथा ॥ २० ॥
त्रिगर्त्तानाञ्च ये शूरा हतशेषा महारथाः । तांश्चैव पुरतः सर्व्वान्
पुत्रस्ते समचोदयत् ॥ २१ ॥ आचार्य्यो हि समायुक्तो भृशं
यत्ताश्च पाण्डवाः । तं रक्षध्वं सुसंयुक्ता निघ्नन्तं शात्रवान् रणे ॥२२॥
द्रोणोऽपि बलवान् युद्धे क्षिप्रहस्तः पराक्रमी । निर्ज्जयेत्त्रिदशान्
युद्धे किमु पार्थान् ससोमकान् ॥ २३ ॥ ते यूयं सहिताः सर्व्वे
भृशं यत्ता महारथे । द्रोणं रक्षत दुर्द्धर्षं धृष्टद्युम्नान्महारथात्
॥ २४ ॥ पाण्डवेयेषु योधेषु योधं पश्याम्यहं न तम् । यो जयेत
रणे द्रोणं धृष्टद्युम्नादृते पुमान् ॥ २५ ॥ तत्र सर्व्वात्मना मन्ये
भारद्वाजस्य रक्षणम् । स गुप्तः सोमकान् हन्यात् सृञ्जयांश्च
क्रमागतान् ॥ २६ ॥ सृञ्जयेषु च सर्व्वेषु निहतेषु चमूमुखे । धृष्ट-
द्युम्नं रणे द्रौणिर्घातयिष्यत्यसंशयम् ॥ २७ ॥ तथार्ज्जुनं रणे
कर्णो विजेष्यति महारथः । भीमसेनमुखांश्चाहं युद्धे जेष्यामि
दंशितान् ॥ २८ ॥ शेषांश्च पाण्डवान् योधाः प्रसभं हीनतेजसः ।
सोऽयं मम जयो व्यक्तो दीर्घकालं भविष्यति ॥ २९ ॥ तस्मा-
द्रक्षत सङ्ग्रामे द्रोणमेव महारथम् । इत्युक्त्वा भरतश्रेष्ठ पुत्रो
दुर्य्योधनस्तव ॥ ३० ॥ व्यादिदेश तदा सैन्यं तस्मिंस्तमसि
दारुणे । ततः प्रववृते युद्धं रात्रौ भरतसत्तम ॥ ३१ ॥ उभयोः
सैन्ययोराजन् विजयं प्रतिकाङ्क्षिणोः । अर्ज्जुनः कौरवं सैन्य-
मर्ज्जुनञ्चापि कौरवाः ॥ ३२ ॥ नानाशस्त्रसमावायैरन्योऽन्यं पर्य्य-
पीड़यन् । द्रौणिः पाञ्चालराजानं भारद्वाजश्च सृञ्जयान् ॥ ३३ ॥
छादयाञ्चक्रिरे सङ्ख्ये शरैः सन्नतपर्व्वभिः । पाण्डुपाञ्चालसैन्यानां

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

कौरवाणाञ्च भारत ॥ ३५ ॥ आसीन्निष्टानको घोरो निघ्नता-
मितरेतरम्। नैवास्माभिर्न पूर्वैश्च दृष्टपूर्वन्तथाविधम्। यादृशं
युद्धमेवासीद्रात्रौ महाभयानकम् ॥ ३६ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि सङ्कुलयुद्धे
चतुःषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

सञ्जय उवाच। वर्त्तमाने तथा रौद्रे रात्रियुद्धे विशाम्पते।
सर्वभूतक्षयकरे धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १ ॥ अब्रवीत् पाण्डवांश्चैव
पाञ्चालांश्च ससोमकान्। मनुष्यरथनागानामभावाय नराधिप
॥ २ ॥ युधिष्ठिरोऽब्रवीद्राजा स्वान् योधान्मनुजाधिपः। अभ्या-
गच्छत गच्छध्वं द्रोणमेव जिघांसया ॥ ३ ॥ राज्ञस्ते वचना-
द्राजन् पाञ्चालाः सोमकास्तथा। द्रोणमेवाभ्यधावन्त नदन्तो
भैरवान्रवान् ॥ ४ ॥ तान् वयं प्रतिगर्ज्जन्तः प्रत्युद्यातास्त्वमर्षिताः।
यथाशक्ति यथोत्साहं यथासत्त्वञ्च संयुगे ॥ ५ ॥ कृतवर्मा तु
हार्द्दिक्यो युधिष्ठिरमुपाद्रवत्। द्रोणं प्रति समायान्तं मत्तो
मत्तमिव द्विपम् ॥ ६ ॥ शैनेयं शरवर्षाणि विसृजन्तं समन्ततः।
अभ्ययात् कौरवो राजन् भूरिः सङ्ग्राममर्द्दनः ॥ ७ ॥ सहदेव-
मथायान्तं द्रोणप्रेप्सुं महारथम्। कर्णो वैकर्त्तनो राजन्
वारयामास पाण्डवम् ॥ ८ ॥ भीमसेनं तथायान्तं रथेन रथिनां
वरम्। स्वयं दुर्य्योधनो युद्धे प्रतीपं मृत्युमाव्रजत् ॥ ९ ॥ नकुलञ्च
युधां श्रेष्ठं सर्वयुद्धविशारदम्। शकुनिः सौबलो राजन् वारया-
मास सत्वरः ॥ १० ॥ शिखण्डिनमथायान्तं रथेन रथिनां वरः।
कृपः शारद्वतो राजन् वारयामास संयुगे ॥ ११ ॥ प्रतिविन्ध्य-
मथायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः। दुःशासनो महाराज यत्तो यत्त-
मवारयत् ॥ १२ ॥ भैमसेनिमथायान्तं मायाशतविशारदम्।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

अश्वत्थामा महाराज राक्षसं संन्यवारयत् ॥ १३ ॥ द्रुपदं वृषसेनस्तु ससैन्यं सपदानुगम्। वारयामास समरे द्रोणप्रेप्सुं महाबलम् ॥ १४ ॥ विराटं द्रुतमायान्तं द्रोणस्य निधनं प्रति। मद्रराज सुसंक्रुद्धो वारयामास भारत ॥ १५ ॥ शतानीकमथायान्तं नाकुलिं रभस रणे। चित्रसेनो रुरोधैनं शरैर्द्रोणबधेप्सया ॥ १६ ॥ अर्ज्जुनन्तु युधां श्रेष्ठं प्राद्रवन्तं महारथम्। अलम्बुषो महाराज राक्षसेन्द्रो न्यवारयत् ॥ १७ ॥ ततो द्रोणं महेष्वासं निघ्नन्तं शत्रवान्रणे। धृष्टद्युम्नोऽथ पाञ्चाल्यो हृष्टरूपमवारयत् ॥ १८ ॥ तथान्यान् पाण्डुपुत्राणां समायातन्महारथान्। तावका रथिनो राजन् वारयामासुरोजसा ॥ १९ ॥ गजारोहा गजैस्तूर्णं सन्निपत्य महामृधे। योधयन्तश्च मद्नन्तः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २० ॥ निशीथे तुरगा राजन् द्रवन्तश्च परस्परम्। प्रत्यदृश्यन्त वेगेन पक्षवन्तो यथाद्रयः ॥ २१ ॥ सादिनः सादिभिः सार्द्धं प्रासशक्त्यृष्टिपाणयः। समागच्छन्महाराज विनदन्तः परस्परम् ॥ २२ ॥ नरास्तु बहवस्तत्र न्यहन्यन्त परस्परम्। गदाभिर्मुषलैश्चैव नानाशस्त्रैश्च सङ्घशः ॥ २३ ॥ कृतवर्म्मा तु हार्द्दिक्यो धर्म्मपुत्रं युधिष्ठिरम्। वारयामास संक्रुद्धो वेलेवोद्धतमर्ण्णवम् ॥ २४ ॥ युधिष्ठिरस्तु हार्द्दिक्यं विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः। पुनर्विव्याध विंशत्या तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २५ ॥ कृतवर्म्मा तु संक्रुद्धो धर्म्मराजस्य मारिष। धनुश्चिच्छेद भल्लेन तञ्च विव्याध सप्तभिः ॥ २६ ॥ अथान्यद्धनुरादाय धर्म्मपुत्रो महारथः। हार्द्दिक्यं दशभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ॥ २७ ॥ माधवस्तु रणे विद्धो धर्म्मपुत्रेण मारिष। प्राकम्पत च रोषेण सप्तभिश्चार्द्दयच्छरैः ॥ २८ ॥ तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा हस्तावापं निकृत्य तु। प्राहिणोन्निशितान् भल्लान् पञ्च राजञ्छिलाशितान् ॥ २९ ॥ तस्य तत् कवचं भित्त्वा हेमचित्रं महाधनम्। प्राविशन्

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

धरणीमुग्रा वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ३० ॥ अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्मुकम् । विव्याध पाण्डवं षष्ट्या पुनश्च दशभिः शरैः ॥ ३१ ॥ तस्य शक्तिममेयात्मा चिक्षेप भुजगोपमाम् । पाण्डवेन तदा क्षिप्ता रथे न्यस्य महद्धनुः ॥ ३२ ॥ सा हेमचित्रा महती पाण्डवेनानुप्रेषिता । निर्भिद्य दक्षिणं बाहुं प्राविशद्धरणीतलम् ॥ ३३ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु गृह्य पार्थो महद्धनुः । हार्द्दिक्यं छादयामास शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३४ ॥ ततस्तु तत्र वै शूरो वृष्णीनां प्रवरो रथी । व्यश्वसूतरथञ्चक्रे निमेषार्द्धाद्युधिष्ठिरम् ॥ ३५ ॥ ततस्तु पाण्डवो ज्येष्ठः खड्गचर्म समाददे । तदस्य निशितैर्भल्लैर्व्यधमन्माधवो रणे ॥ ३६ ॥ तोमरन्तु ततो गृह्य स्वर्णदण्डं दुरासदम् । अप्रैषीत् समरे तूर्णं हार्द्दिक्यस्य महात्मनः ॥ ३७ ॥ तमापतन्तं सहसा युधिष्ठिरभुजच्युतम् । द्विधा चिच्छेद हार्द्दिक्यः कृतहस्तः स्मयन्निव ॥ ३८ ॥ ततः शरशतेनाजौ धर्मपुत्रमवाकिरत् । कवचञ्च रणे क्रुद्धो बाणजालैरवाकिरत् ॥ ३९ ॥ हार्द्दिक्यशरसञ्छन्नं जाम्बूनदविभूषितम् । व्यशीर्य्यत रणे राजंस्ताराजालमिवाम्बरात् ॥ ४० ॥ स छिन्नवर्म्मा विरथः कृतवर्म्मशरार्द्दितः । अपयातो रणात्तूर्णं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ४१ ॥ कृतवर्म्मा तु निर्जित्य धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् । पुनर्द्रोणस्य जुगुपे चक्रमेव महारथः ॥ ४२ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि युधिष्ठिरापयाने पञ्चषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

सञ्जय उवाच । भूरिस्तु समरे राजन् शैनेयं रथिनाम्वरम् । आपतन्तमवारयत् प्रवणादिव कुञ्जरम् ॥ १ ॥ अथैनं सात्यकिः क्रुद्धः पञ्चभिर्निशितैः शरैः । विव्याध हृदये तस्य प्रास्रवत्तस्य

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

शोणितम् ॥ २ ॥ तथैव कौरवो युद्धे शैनेयं युद्धदुर्मदम् । दशभि-
र्विशिखैस्तूर्णमविध्यत भुजान्तरे ॥ ३ ॥ तावन्योऽन्यं महाराज
ततक्षाते परस्परम् । क्रोधसंरक्तनयनौ दृढे विस्फार्य्य कार्मुके
॥ ४ ॥ तयोरासीन्महाराज शरवृष्टिः सुदारुणा । क्रुद्धयोः
सायकमुचोर्य्यमान्तकनिकाशयोः ॥ ५ ॥ तावन्योऽन्यं महाराज
प्रच्छाद्य समरे स्थितौ । मुहूर्त्तञ्चैव तद्युद्धं समरूपमिवाभवत्
॥ ६ ॥ ततः क्रुद्धो महाराज शैनेयः प्रहसन्निव । धनुश्चिच्छेद
समरे कौरवस्य महात्मनः ॥ ७ ॥ अथैनं छिन्नधन्वानं नवभि-
र्निशितैः शरैः । विव्याध हृदये तूर्णं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत्
॥ ८ ॥ सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणां शत्रुतापनः । धनुरन्यत्
समादाय सात्वतं प्रत्यविध्यत ॥ ९ ॥ स विद्ध्वा सात्वतं वाणै-
स्त्रिभिरेव विशाम्पते । धनुश्चिच्छेद भल्लेन सुतीक्ष्णेन हसन्निव
॥ १० ॥ छिन्नधन्वा महाराज सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः । चिक्षेप
सुमहावेगां शक्तिं तस्य महोरसि ॥ ११ ॥ स तु शक्त्या विभि-
न्नाङ्गो निपपात रथोत्तमात् । लोहिताङ्ग इवाकाशाद्दीप्तरश्मि-
र्यदृच्छया ॥ १२ ॥ तन्तु दृष्ट्वा हतं शूरमश्वत्थामा महारथः ।
अभ्यधावत वेगेन शैनेयं प्रति भारत ॥ १३ ॥ तिष्ठ तिष्ठेति
चाभाष्य सात्यकिं स नराधिप । अभ्यवर्षच्छरौघेन मेरुं वृष्ट्या
यथाम्बुदः ॥ १४ ॥ तमापतन्तं वेगेन शैनेयस्य रथं प्रति ।
घटोत्कचोऽब्रवीद्राजन्नादं मुक्त्वा महारथः ॥ १५ ॥ तिष्ठ तिष्ठ न
मे जीवन् द्रोणपुत्र गमिष्यसि । एष त्वां निहनिष्यामि महिषं
षण्मुखो यथा ॥ १६ ॥ युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणा-
जिरे । इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षो राक्षसः परवीरहा ॥ १७ ॥
द्रौणिमभ्यद्रवत् क्रुद्धो गजेन्द्रमिव केशरी । रथाक्षमात्रैरिषुभि-
रभ्यवर्षद्घटोत्कचः ॥ १८ ॥ रथिनामृषभं द्रौणिं धाराभिरिव
तोयदः । तां वाणवृष्टिमप्राप्तां शरैराशीविषोपमैः ॥ १९ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

घातयामास समरे तरसा द्रौणिराहवे। ततः शरशतैस्तीक्ष्णै-
र्मर्मभेदिभिराशुगैः ॥ २० ॥ समाचिनोद्राक्षसेन्द्रं घटोत्कचमरि-
न्दमम्। स शरैराचितस्तेन राक्षसो रणमूर्द्धनि ॥ २१ ॥ व्यका-
शत महाराज श्वाविच्छललितो यथा। ततः क्रोधसमाविष्टो
भैमसेनिः प्रतापवान् ॥ २२ ॥ शरैरवचकर्त्तोग्रैर्द्रौणिं वज्राशनि-
स्वनैः। क्षुरप्रैरर्द्धचन्द्रैश्च नाराचैः सशिलीमुखैः ॥ २३ ॥ वराह-
कर्णैर्नालीकैर्विकर्णैश्चाप्यवीवृषत्। तां शस्त्रवृष्टिमतुलां वज्राशनि-
समस्वनाम् ॥ २४ ॥ पतन्तीमुपरि क्रूरा द्रौणिरव्यथितेन्द्रियः।
सुदुःसहां शरैर्घोरैर्दिव्यास्त्रपरिमन्त्रितैः ॥ २५ ॥ व्यधमत् स
महाराज महाभ्राणीव मारुतः। ततोऽन्तरीक्षे बाणानां सङ्ग्रा-
मोऽन्य इवाभवत् ॥ २६ ॥ घोररूपो महाराज योधानां हर्ष-
वर्द्धनः। तयोस्तु सङ्घर्षकृतैर्विस्फुलिङ्गैरितस्ततः ॥ २७ ॥ बभौ
निशामुखे व्योम खद्योतैरिव चित्रितम्। स मार्गणगणैर्द्रौणि-
र्दिशः प्रच्छाद्य सर्वशः ॥ २८ ॥ प्रियार्थं तव पुत्राणां राक्षसं
समवाकिरत्। ततः प्रववृते युद्धं द्रौणिराक्षसयोः पुनः ॥ २९ ॥
विगाढे रजनीमध्ये शक्रप्रह्लादयोरिव। ततो घटोत्कचो बाणै-
र्दशभिर्द्रौणिमाहवे ॥ ३० ॥ जघानोरसि संक्रुद्धः कालज्वलन-
सन्निभैः। स गाढविद्धो व्यथितो राक्षसेन महाबलः ॥ ३१ ॥
चचाल समरे द्रौणिर्वातनुन्न इव द्रुमः। स मोहमनुसंप्राप्तो
ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥ ३२ ॥ ततो हाहाकृतं सैन्यं तव सर्वं
जनाधिप। हतं स्म मेनिरे सर्वे तावकास्तं विशाम्पते ॥ ३३ ॥
तन्तु दृष्ट्वा तथावस्थमश्वत्थामानमाहवे। पाञ्चालाः सृञ्जयाश्चैव
सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥ ३४ ॥ प्रतिलभ्य ततः संज्ञामश्वत्थामा महा-
रथः। धनुः प्रपीड्य वामेन करेणामित्रकर्षणः ॥ ३५ ॥ मुमो-
चाकर्णपूर्णेन धनुषा शरमुत्तमम्। यमदण्डोपमं घोरमुद्दिश्याशु
घटोत्कचम् ॥ ३६ ॥ स भित्त्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य शरोत्तमः।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

विवेश वसुधामुग्रः सपुङ्खः पृथिवीपते ॥ ३७ ॥ सोऽतिविद्धो महा-
राज रथोपस्थ उपाविशत् । राक्षसेन्द्रः स बलवान् द्रौणिना
रणमानिना ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा विमूढं हैडिम्बं सारथिस्तं रणा-
जिरात् । द्रौणेः सकाशात् सम्भ्रान्तस्त्वपनिन्ये त्वरान्वितः ॥३९॥
तथा तु समरे विद्धा राक्षसेन्द्रं घटोत्कचम् । ननाद सुमहानादं
द्रोणपुत्रो महारथः ॥ ४० ॥ पूजितस्तव पुत्रैश्च सर्वयोधैश्च भारत ।
वपुषा प्रतिजज्वाल मध्याह्ने भास्करो यथा ॥ ४१ ॥ भीमसेनन्तु
युध्यन्तं भारद्वाजरथं प्रति । स्वयं दुर्य्योधनो राजा प्रत्यविध्य-
च्छितैः शरैः ॥ ४२ ॥ तं भीमसेनो नवभिः शरैर्विव्याध भारत ।
दुर्य्योधनोऽपि विंशत्या शराणां प्रत्यविध्यत ॥ ४३ ॥ तौ सायकैः
प्रतिच्छन्नावदृश्येतां रणाजिरे । मेघजालप्रतिच्छन्नौ नभसीवेन्द्-
भास्करौ ॥ ४४ ॥ ततो दुर्य्योधनो राजा भीमं विव्याध पत्रिभिः ।
पञ्चभिर्भरतश्रेष्ठ तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ४५ ॥ तस्य भीमो
धनुश्छित्त्वा ध्वजञ्च निशितैः शरैः । विव्याध कौरवश्रेष्ठं नवत्या
नतपर्व्वणाम् ॥ ४६ ॥ ततो दुर्य्योधनः क्रुद्धो धनुरन्यन्महत्तरम् ।
गृहीत्वा भरतश्रेष्ठो भीमसेनं शितैः शरैः ॥ ४७ ॥ अपीड़यद्रण-
मुखे पश्यतां सर्वधन्विनाम् । निहत्य तान् शरान् भीमो दुर्य्यो-
धनधनुश्च्युतान् ॥ ४८ ॥ कौरवं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समा-
र्पयत् । दुर्य्योधनस्तु संक्रुद्धो भीमसेनस्य मारिष ॥ ४९ ॥ क्षुर-
प्रेण धनुश्छित्त्वा दशभिः प्रत्यविध्यत । अथान्यद्धनुरादाय भीम-
सेनो महाबलः ॥ ५० ॥ विव्याध नृपतिं तूर्णं सप्तभिर्निशितैः
शरैः । तदप्यस्य धनुः क्षिप्रं चिच्छेद लघुहस्तवत् ॥ ५१ ॥
द्वितीयञ्च तृतीयञ्च चतुर्थं पञ्चमन्तथा । आत्तमात्तं महाराज
भीमस्य धनुराच्छिनत् ॥ ५२ ॥ तव पुत्रो महाराज जितकाशी
मदोत्कटः । स तदा छिद्यमानेषु कार्म्मुकेषु पुनः पुनः ॥ ५३ ॥
शक्तिञ्चिक्षेप समरे सर्वपारशवीं दृढाम् । मृत्योरिव स्वसारं हि

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

दीप्तां केतुशिखामिव ॥ ५४ ॥ सीमन्तमिव कुर्वन्तीं नभसोऽग्नि-
समप्रभाम् । अप्राप्तमेव तां शक्तिं त्रिधा चिच्छेद कौरवः ॥ ५५ ॥
पश्यतः सर्वलोकस्य भीमसेनस्य चाग्रतः । ततो भीमो महाराज
गदां गुर्वीं महाप्रभाम् ॥ ५६ ॥ चिक्षेपाविध्य वेगेन दुर्य्योधन-
रथं प्रति । ततः सा सहसा वाहांस्तव पुत्रस्य संयुगे ॥ ५७ ॥
सारथिञ्च गदा गुर्वी ममर्द्दास्य रथं पुनः । पुत्रस्तु तव राजेन्द्र
भीमाद्भीतः प्रणश्य च ॥ ५८ ॥ आरुरोह रथञ्चान्यं नन्दकस्य
महात्मनः । ततो भीमो हतं मत्वा निशामध्ये सुयोधनम् ॥ ५९ ॥
सिंहनादं महच्चक्रे तर्ज्जयन्निव कौरवान् । तावकाः सैनिकाश्चापि
मेनिरे निहतं नृपम् ॥ ६० ॥ ततो विचुक्रुशुः सर्वे हाहेति च
समन्ततः । तेषाञ्च निनदं श्रुत्वा त्रस्तानां सर्वयोधिनाम् ॥ ६१ ॥
भीमसेनस्य नादञ्च श्रुत्वा राजन्महात्मनः । ततो युधिष्ठिरो राजा
हतं मत्वा सुयोधनम् ॥ ६२ ॥ अभ्यवर्त्तत वेगेन यत्र पार्थो
वृकोदरः । पाञ्चालाः सृञ्जया मत्स्याः कैकेयाश्चेदयस्तथा ॥ ६३ ॥
सर्वोद्योगेनाभिजग्मुर्द्रोणमाशु जिघांसया । तत्रापि सुमहद्युद्धं
द्रोणस्यासीत् परैः सह । घोरे तमसि मग्नानां निघ्नतामितरे-
तरम् ॥ ६४ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि दुर्य्योधनापयाने
षट्षष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

सञ्जय उवाच । सहदेवमथायान्तं द्रोणप्रेप्सुं महारथम् ।
कर्णो वैकर्त्तनो राजन् वारयामास संयुगे ॥ १ ॥ सहदेवस्तु
राधेयं विद्ध्वा नवभिराशुगैः । पुनर्विव्याध समरे नवभिर्नतपर्वभिः
॥ २ ॥ तं कर्णः प्रतिविव्याध शतेन नतपर्वणाम् । सज्यञ्चास्य
धनुः शीघ्रं चिच्छेद लघुहस्तवत् ॥ ३ ॥ ततोऽन्यद्धनुरादाय

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

माद्रीपुत्रः प्रतापवान् । कर्णं विव्याध विंशत्या तदद्भुतमिवाभवत्
॥ ४ ॥ तस्य कर्णो हयान् हत्वा शरैः सन्नतपर्व्वभिः । सारथिं-
ञ्चास्य भल्लेन द्रुतं निन्ये यमक्षयम ॥ ५ ॥ विरथः सहदेवस्तु
खड्गचर्म्म समाददे । तदप्यस्य शितैर्वाणैर्व्यधमत् प्रहसन्निव
॥ ६ ॥ ततो गुर्व्वीं गदां घोरां हेमचित्रां महाबलः । प्रेषया-
मास समरे वैकर्त्तनरथं प्रति ॥ ७ ॥ तामापतन्तीं सहसा सह-
देवेन प्रेषिताम् । व्यष्टम्भयच्छरैः कर्णो भूमावेवास्यपातयत् ॥ ८ ॥
गदां विनिहतां दृष्ट्वा सहदेवस्त्वरान्वितः । शक्तिं चिक्षेप कर्णाय
तामप्यस्याच्छिनच्छरैः ॥ ९ ॥ माद्रीसुतस्ततस्तूर्णमवप्लुत्य रथो-
त्तमात् । प्रज्वलन्निव रोषेण दृष्ट्वा कर्णं व्यवस्थितम् ॥ १० ॥
रथचक्रं ततो गृह्य मुमोचाधिरथिं प्रति । तदापतद्वै सहसा
कालचक्रमिवोद्यतम् ॥ ११ ॥ शरैरनेकसाहस्रैरच्छिनत् सूत-
नन्दनः । तस्मिंश्छिन्ने रथाङ्गे तु सहदेवस्तु मारिष ॥ १२ ॥
ईषादण्डकयोक्त्राणि युगानि विविधानि च । हस्त्यङ्गानि तथा-
श्वांश्च मृतांश्च पुरुषान् बहून् ॥ १३ ॥ चिक्षेप कर्णमुद्दिश्य कर्ण-
स्तान् व्यधमच्छरैः । स निरायुधमात्मानं ज्ञात्वा माद्रवतीसुतः
॥ १४ ॥ वार्य्यमाणस्तु विशिखैः सहदेवो रणं जहौ । तमभि-
द्रुत्य राधेयो मुहूर्त्तं भरतर्षभ ॥ १५ ॥ अब्रवीत् प्रहसन् वाक्यं
सहदेवं सुनिष्ठुरम् । मा युध्यस्व रणे वीर विशिष्टैरथिभिः सह
॥ १६ ॥ सदृशैर्युध्य माद्रेय वचो मे नाभिशङ्कथाः । अथैनं
धनुषोऽग्रेण तुदन् भूयोऽब्रवीदिदम् । १७ ॥ एषोऽर्ज्जुनो रणे
यत्तो युध्यते कुरुभिः सह । तत्र वा गच्छ माद्रेय गृहं वा यदि
मन्यसे ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वा तु तं कर्णो रथेन रथिनाम्वरः ।
प्रायात् पाञ्चालराजस्य सैन्यानि प्रहसन्निव ॥ १९ ॥ बधप्राप्तन्तु
माद्रेयं नावधीत् समरेऽरिहा । कुन्त्याः स्मृत्वा वचो राजन् सत्य-
सन्धो महारथः ॥ २० ॥ सहदेवस्ततस्त्रस्तो विमनाः शर-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

पीड़ितः। कर्णवाक्शल्यविद्धस्र जीवितान्निरविद्यत ॥ २१ ॥ आरुरोह रथं तूर्णं पाञ्चाल्यस्य महात्मनः। जनमेजयस्य समरे त्वरायुक्तो महारथः ॥ २२ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि सहदेवापयाने सप्तषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

सञ्जय उवाच। विराटं सहसैनन्तु द्रोणार्थे द्रुतमागतम्। मद्रराजः शरौघेण छादयामास सर्वतः ॥ १ ॥ तयोः समभवद्युद्धं समरे दृढधन्विनोः। यादृशो ह्यभवद्राजन् बलिवासवयोः पुरा ॥ २ ॥ मद्रराजो महाराज विराटं वाहिनीपतिम्। आजघ्ने त्वरितस्तीक्ष्णः शतेन नतपर्वणाम् ॥ ३ ॥ प्रतिविव्याध तं राजा नवभिर्निशितैः शरैः। पुनश्चैनं त्रिसप्तत्या भूयश्चैव शतेन तु ॥ ४ ॥ तस्य मद्राधिपो हत्वा चतुरो रथवाजिनः। छत्रं ध्वजञ्च समरे शराभ्यां सन्न्यपातयत् ॥ ५ ॥ हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य महीपतिः। तस्थौ विस्फारयंश्चापं विमुञ्चन्निशिताञ्छरान् ॥ ६ ॥ शतानीकस्तु तं दृष्ट्वा भ्रातरं हतवाहनम्। रथेनाभ्यपतत्तूर्णं सर्वलोकस्य पश्यतः ॥ ७ ॥ शतानीकमथायान्तं मद्रराजो महीपतिः। विशिखैर्बहुभिर्विद्ध्वा ततो निन्ये यमक्षयम् ॥ ८ ॥ तस्मिंस्तु निहते वीरे विराटो वाहिनीपतिः। हताश्वाद्रथात्तूर्णं तमेवारुरुहे तदा ॥ ९ ॥ ततो विस्फार्य नयने क्रोधाद्द्विगुणविक्रमः। मद्रराजरथं तूर्णं छादयामास पत्रिभिः ॥ १० ॥ ततो मद्राधिपः क्रुद्धः शतेन नतपर्वणाम्। आजघानोरसि भृशं विराटं वाहिनीपतिम् ॥ ११ ॥ सोऽतिविद्धो बलवता रथोपस्थ उपाविशत्। कश्मलं चाविशत्तूर्णं स विराटो महारथः ॥ १२ । सारथिस्तमपोवाह समरे शरविक्षतम्। ततः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सा महती सेना प्राद्रवन्निशि भारत ॥ १३ ॥ बध्यमानाः शर-
शतैः सव्येनाहवशोभिना । तां दृष्ट्वा द्रवतीं सेनां वासुदेवधन-
ञ्जयौ ॥ १४ ॥ आयातौ तत्र राजेन्द्र यत्र शल्यो व्यवस्थितः ।
तौ तु प्रत्युद्ययौ राजन् राक्षसेन्द्रो ह्यलम्बुषः ॥ १५ ॥ अष्टचक्र-
समायुक्तमास्थाय प्रवरं रथम् । तुरङ्गवदनैर्युक्तं पिशाचैर्घोर-
दर्शनैः ॥ १६ ॥ लोहितार्द्रपताकं तं रथं माल्यविभूषितम् ।
कार्ष्णायसमयं घोरमृक्षचर्मसमावृतम् ॥ १७ ॥ रौद्रेण चित्रपक्षेण
विवृताक्षेण कूजता । ध्वजेनोच्छ्रितदण्डेन गृध्ररूपेण पत्रिणा ॥१८॥
स बभौ राक्षसो राजन् भिन्नाञ्जनचयोपमः । रुरोधार्ज्जुन-
मायान्तं प्रभञ्जनमिवाद्रिराट् ॥ १९ ॥ किरन्निषुगणान्राजन्
प्रायशोऽर्ज्जुनमूर्द्धनि । अतितीव्रमभवद्युद्धं नरराक्षसयोर्मृधे ॥२०॥
द्रष्टॄणां प्रीतिजननं सर्व्वेषां तव भारत । गृध्रकाकबलोलूककङ्क-
गोमायुहर्षणम् ॥ २१ ॥ तमर्ज्जुनः शरैः षड्भिरलम्बुषमता-
डयत् । दशभिश्च शितैर्बाणैर्ध्वजमस्याच्छिनत्तथा तस्य तु ॥ २२ ॥ सार-
थिञ्च त्रिभिर्बाणैस्त्रिभिरेव त्रिवेणुकम् । धनुरेकेन चिच्छेद चतुर्भि-
श्चतुरो हयान् ॥ २३ ॥ पुनः सज्जं कृतञ्चापं तदप्यस्य द्विधा-
च्छिनत् । अथैनं निशितैर्बाणैश्चतुर्भिर्भरतर्षभ ॥ २४ ॥ पार्थो-
ऽविध्यद्राक्षसेन्द्रं स विद्धः प्राद्रवद्भयात् । तं विजित्यार्ज्जुनस्तूर्णं
द्रोणान्तिकमुपाद्रवत् ॥ २५ ॥ किरञ्छरगणान्राजन् नरवारण-
वाजिषु । युध्यमाना महाराज पाण्डवेन यशस्विना ॥२६॥ सैनिका
न्यपतन्नुर्व्व्यां वातनुन्ना इव द्रुमाः । तेषु तूत्साद्यमानेषु पाण्डवेन
यशस्विना । सम्प्राद्रवन् भृशं सर्व्वे मृगा इव भयार्द्दिताः ॥ २७ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि अलम्बुषपराभवे
अष्टषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सञ्जय उवाच। शतानीकं शरैस्तूर्णं निर्दहन्तञ्चमूं तव।
चित्रसेनस्तव सुतो वारयामास भारत ॥ १ ॥ नाकुलिश्चित्रसेनन्तु
विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः। स च तं प्रतिविव्याध दशभिर्निशितैः शरैः
॥ २ ॥ चित्रसेनो महाराज शतानीकं पुनर्युधि। नवभिर्निशितै-
राजन्क्षुरैर्विव्याध वक्षसि ॥ ३ ॥ नाकुलिस्तस्य विशिखैर्वर्म सन्नत-
पर्वभिः। गात्रात् सञ्च्यावयामास तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४ ॥
सोऽपेतवर्मा पुत्रस्ते विरराज भृशं नृप। उत्सृज्य काले राजेन्द्र
निर्मोकमिव पन्नगः ॥ ५ ॥ ततोऽस्य निशितैर्बाणैर्ध्वजञ्चिच्छेद
नाकुलिः। धनुश्चैव महाराज यतमानस्य संयुगे ॥ ६ ॥ स
छिन्नधन्वा विरथो विवर्मा च महारथः। अथान्यद्धनुरादाय
सुदृढं वेगवत्तरम् ॥ ७ ॥ ततस्तूर्णं चित्रसेनो नाकुलिं नतपर्वभिः।
शरैर्विव्याध समरे भारतानां महारथः ॥ ८ ॥ शतानीकोऽथ
संक्रुद्धश्चित्रसेनस्य भारत। जघान चतुरो वाहान् सारथिञ्च
महाबलः ॥ ९ ॥ आप्लुत्य स रथात्तस्माच्चित्रसेनो महायशाः।
नाकुलिं पञ्चविंशत्या शराणामार्दयद्बली ॥ १० ॥ तस्य तत्कुर्वतः
कर्म नकुलस्य सुतो रणे। अर्द्धचन्द्रेण चिच्छेद चापं हेमपरि-
ष्कृतम् ॥ ११ ॥ स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः।
आरुरोह रथं शीघ्रं हार्द्दिक्यस्य महात्मनः ॥ १२ ॥ द्रुपदन्तु
सहानीकं द्रोणप्रेप्सुं महारथम्। वृषसेनो महाराज किर-
ञ्छरशतैस्तदा ॥ १३ ॥ यज्ञसेनस्तु समरे कर्णपुत्रं महारथम्।
षष्ट्या शराणां विव्याध बाह्वोरसि वा विभो ॥ १४ ॥ वृष-
सेनस्तु संक्रुद्धो यज्ञसेनं रथे स्थितम्। बहुभिः सायकैस्तूर्ण-
माजघान स्तनान्तरे ॥ १५ ॥ तावुभौ शरनुन्नाङ्गौ शरकण्टकिनौ
रणे। व्यराजेतां महाराज श्वाविधौ शललैरिव ॥ १६ ॥ रुक्म-
पुङ्खैरजिह्माग्रैः शरैः सन्नतपर्वभिः। रुधिरौघपरिक्लिन्नौ व्यरा-
जेतां महामृधे ॥ १७ ॥ तपनीयनिभौ चित्रौ कल्पवृक्षाविवाद्भुतौ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

किंशुकाविव पुष्पाढ्यौ प्रकाशेतां रणाजिरे ॥ १८ ॥ वृषसेनस्ततो
राजन् द्रुपदं नवभिः शरैः । विद्ध्वा विव्याध सप्तत्या पुनश्चान्यै-
स्त्रिभिः शरैः ॥ १९ ॥ ततः शरसहस्राणि विमुञ्चन् विबभौ रणे ।
कर्णपुत्रो महाराज वर्षमाण इवाम्बुदः ॥ २० ॥ द्रुपदस्तु ततः
क्रुद्धो वृषसेनस्य कार्मुकम् । द्विधा चिच्छेद भल्लेन पीतेन निशि-
तेन च ॥ २१ ॥ सोऽन्यत् कार्मुकमादाय रुक्मबद्धं नवं दृढम् ।
तूणादाकृष्य विमलं भल्लं पीतं शितं दृढम् ॥ २२ ॥ कार्मुके योज-
यित्वा तं द्रुपदं सन्निरीक्ष्य च । आकर्णपूर्णं मुमुचे त्रासयन् सर्व-
सोमकान् ॥ २३ ॥ हृदयं तस्य भित्त्वा च जगाम वसुधातलम् ।
कश्मलं प्राविशद्राजा वृषसेनशराहतः ॥ २४ ॥ सारथिस्तमपो-
वाह स्मरन् सारथिचेष्टितम् । तस्मिन् प्रभग्ने राजेन्द्र पाञ्चालानां
महारथे ॥ २५ ॥ ततस्तु द्रुपदानीकं शरैश्छिन्नतनुच्छदम् ।
सम्प्राद्रवच्चमूः सर्वा निशीथे भैरवे सति ॥ २६ ॥ प्रदीपैर्हि
परित्यक्तैः प्रज्वलद्भिः समन्ततः । व्यराजत मही राजन् वीताभ्रा
द्यौरिव ग्रहैः ॥ २७ ॥ तथाङ्गदैर्निपतितैर्व्यराजत वसुन्धरा ।
प्रावृट्काले महाराज विद्युद्भिरिव तोयदः ॥ २८ ॥ ततः कर्ण-
सुतत्रस्ताः समन्ताद्विप्रदुद्रुवुः । यथेन्द्रभयवित्रस्ता दानवास्तारका-
मये ॥ २९ ॥ तेनार्द्यमानाः सङ्ग्रामे पाञ्चालाः सोमकैः सह ।
व्यराजन्त महाराज प्रदीपैरिव भासिताः ॥ ३० ॥ तांस्तु निर्ज्जित्य
समरे कर्णपुत्रो व्यराजत । मध्यन्दिनमनुप्राप्तो घर्मांशुरिव भारत
॥ ३१ ॥ तेषु राजसहस्रेषु तावकेषु परेषु च । एक एव ज्वलं-
स्तस्थौ वृषसेनः प्रतापवान् ॥ ३२ ॥ स निर्जित्य रणे शूरान्
सोमकांश्च महारथान् । जगाम त्वरितो राजन् यत्र राजा
युधिष्ठिरः ॥ ३३ ॥ प्रतिविन्ध्यं समायान्तं प्रदहन्तं रणे रिपून् ।
दुःशासनस्तव सुतः प्रत्यगच्छन्महारथम् ॥ ३४ ॥ तयोः समागमो
राजंश्चित्ररूपो बभूव ह । व्यपेतजलदे व्योम्नि बुधभार्गवयो-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

रिव ॥ ३५ ॥ प्रतिविन्ध्यन्तु समरे कुर्वाणं कर्म दारुणम् । दुःशासनस्त्रिभिर्बाणैर्ललाटे समविध्यत ॥ ३६ ॥ सोऽतिविद्धो बलवता तव पुत्रेण धन्विना । विरराज महाराज सशृङ्ग इव पर्वतः ॥ ३७ ॥ दुःशासनन्तु समरे प्रतिविन्ध्यो महारथः । नवभिः सायकैर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ३८ ॥ तत्र भारत पुत्रस्ते कृतवान् कर्म दुष्करम् । प्रतिविन्ध्यहयानुग्रैः पातयामास सायकैः ॥ ३९ ॥ सारथिञ्चास्य भल्लेन ध्वजञ्च समपातयत् । रथञ्च तिलशो राजन् व्यधमत्तस्य धन्विनः ॥ ४० ॥ पताकाश्च सतूणीरा रश्मीन् योक्त्राणि च प्रभो । चिच्छेद तिलशः क्रुद्धः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ४१ ॥ विरथः स तु धर्मात्मा धनुष्पाणि-रवस्थितः । अयोधयत्तव सुतं किरञ्छरशतान् बहून् ॥ ४२ ॥ क्षुरप्रेण धनुस्तस्य चिच्छेद कृतहस्तवत् । अथैनं दशभिर्बाणै-श्छिन्नधन्वानमार्दयत् ॥ ४३ ॥ तं दृष्ट्वा भ्रातरं तत्र भ्रातरोऽस्य महारथाः । अन्ववर्त्तन्त वेगेन महत्या सेनया सह ॥ ४४ ॥ सोऽप्लुवत्तु ततो यानं सुतसोमस्य भास्वरम् । धनुर्गृह्य महाराज विव्याध तनयं तव ॥ ४५ ॥ ततस्तु तावकाः सर्वे परिवार्य्य सुतं तव । अभ्यवर्त्तन्त वेगेन महत्या सेनया वृताः ॥ ४६ ॥ ततः प्रववृते युद्धं तव तेषाञ्च भारत । निशीथे दारुणे काले यम-राष्ट्रविवर्द्धनम् ॥ ४७ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि शतानीकादियुद्धे एकोनसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

सञ्जय उवाच । नकुलं रभसं युद्धे निघ्नन्तं तव वाहिनीम् । अभ्ययात् सौबलः क्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् । १ ॥ कृतवैरौ तु तौ शूरावन्योऽन्यवधकाङ्क्षिणौ । शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योऽन्य-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

अभिजघ्नतुः ॥ २ ॥ यथैव नकुलो राजन् शरवर्षाण्यमुञ्चत ।
तथैव सौबलश्चापि शिक्षां सन्दर्शयन् युधि ॥ ३ ॥ तावुभौ समरे
राजञ्छरकण्टकिनौ तदा । व्यभ्राजेतां महाराज श्वाविधौ
शललैरिव ॥ ४ ॥ रुक्मपुङ्खैरजिह्माग्रैः शरैः छिन्नतनुच्छदौ ।
रुधिरौघपरिक्लिन्नौ व्यभ्राजेतां महामृधे ॥ ५ ॥ तपनीयनिभौ
चित्रौ कल्पवृक्षाविव द्रुमौ । किंशुकाविव चोत्फुल्लौ प्रकाशेते
रणाजिरे ॥ ६ ॥ तावुभौ समरे शूरौ शरकण्टकिनौ तदा ।
व्यराजेतां महाराज कण्टकैरिव शाल्मली ॥ ७ ॥ सुजिह्मं प्रेक्ष-
माणौ तौ राजन् विवृतलोचनौ । क्रोधरक्तान्तनयनैर्निर्दहन्तौ
परस्परम् ॥ ८ ॥ श्यालस्तव सुसंक्रुद्धो माद्रीपुत्रं हसन्निव ।
कर्णिनैकेन विव्याध हृदये निशितेन ह ॥ ९ ॥ नकुलस्तु भृशं
विद्धः श्यालेन तव धन्विना । निषसाद रथोपस्थे कश्मलञ्चैन-
माविशत् ॥ १० ॥ अत्यन्तवैरिणं दृप्तं दृष्ट्वा शत्रुं तथागतम् ।
ननाद शकुनिस्तत्र तपान्ते जलदो यथा ॥ ११ ॥ प्रतिलभ्य ततः
संज्ञां नकुलः पाण्डुनन्दनः । अभ्ययात् सौबलं भूयो व्यात्तानन
इवान्तकः ॥ १२ ॥ स क्रुद्धः शकुनिं षष्ट्या विव्याध भरतर्षभ ।
पुनश्चैनं शतेनैव नाराचानां स्तनान्तरे ॥ १३ ॥ ततोऽस्य सशर-
ञ्चापं मुष्टिदेशे द्विधाच्छिनत् । ध्वजञ्च त्वरितं छित्त्वा रथाद्भूमा-
ववपातयत् ॥ १४ ॥ विशिखेन च तीक्ष्णेन पीतेन निशितेन च ।
ऊरू निर्भिद्य चैकेन नकुलः पाण्डुनन्दनः ॥ १५ ॥ श्येनं सपक्षं
व्याधेन पातयामास तं तदा । सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ
उपाविशत् ॥ १६ ॥ ध्वजयष्टिं परिक्लिश्य कामिनीं कामुको यथा ।
तं विसंज्ञं निपतितं दृष्ट्वा श्यालं तवानघ ॥ १७ ॥ अपोवाह
रथेनाशु सारथिर्ध्वजिनीमुखात् । ततः सचुक्रुशुः पार्था ये च
तेषां पदानुगाः ॥ १८ ॥ निर्जित्य च रणे शत्रून् नकुलः शत्रु-
तापनः । अब्रवीत् सारथिं तत्र द्रोणानीकाय मां वह ॥ १९ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माद्रीपुत्रस्य सारथिः । प्रायात्तेन तदा राजन् येन द्रोणो व्यवस्थितः ॥ २० ॥ शिखण्डिनन्तु समरे द्रोणप्रेप्सुं महाबलम् । कृपः शारद्वतो यत्तः प्रत्युद्गच्छत वेगितः ॥ २१ ॥ गौतमं द्रुतमायान्तं द्रोणान्तिकमरिन्दमः । विव्याध नवभिर्बाणैः शिखण्डी प्रहसन्निव ॥ २२ ॥ तमाचार्य्यो महाराज विद्वा पञ्चभिराशुगैः । पुनर्विव्याध विंशत्या पुत्राणां प्रियकृत्तव ॥ २३ ॥ महद्युद्धं तयोरासीद्घोररूपं विशाम्पते । यथा देवासुरे युद्धे शम्बरामरराजयोः ॥ २४ ॥ शरजालावृतं व्योम चक्रतुस्तौ महारथौ । मेघाविव तपापाये वीरौ समरदुर्म्मदौ ॥ २५ ॥ प्रकृत्या घोररूपं तदासीद्घोरतरं ततः । रात्रिश्च भरतश्रेष्ठ योधानां युद्धशालिनाम् ॥ २६ ॥ कालरात्रिनिभा ह्यासीद्घोररूपा भयावहा । शिखण्डी तु महाराज गौतमस्य महद्धनुः ॥ २७ ॥ अर्द्धचन्द्रेण चिच्छेद सज्जं च शितान् शरान् । तस्य क्रुद्धः कृपो राजञ्छक्तिञ्चिक्षेप दारुणाम् ॥ २८ ॥ स्वर्णदण्डामकुण्ठाग्रां कर्मारपरिमार्ज्जिताम् । तामापतन्तीञ्चिच्छेद शिखण्डी दशभिः शरैः ॥ २९ ॥ सा पपात च मेदिन्यां शक्तिर्हेमविभूषिता । अथान्यद्धनुरादाय गौतमो वदतांवरः ॥ ३० ॥ प्राच्छादयच्छितैर्बाणैर्महाराज शिखण्डिनम् । स छाद्यमानः समरे गौतमेन महात्मना ॥ ३१ ॥ व्यषीदत रथोपस्थे शिखण्डी रथिनांवरः । सीदन्तञ्चैनमालोक्य कृपः शारद्वतो युधि ॥ ३२ ॥ आजघ्ने बहुभिर्बाणैर्जिघांसन्निव भारत । विमुखं तं रणे दृष्ट्वा याज्ञसेनिं महारथम् ॥ ३३ ॥ पाञ्चालाः सोमकाश्चैव परिवव्रुः समन्ततः । तथैव तव पुत्राश्च परिवव्रुर्द्विजोत्तमम ॥ ३४ ॥ महत्या सेनया सार्द्धं ततो युद्धमभूत् पुनः । रथिनाञ्च रणे राजन्नन्योऽन्यमभिधावताम् ॥ ३५ ॥ बभूव तुमुलः शब्दो मेघानामिव भारत । द्रवतां सादिनाञ्चैव गजानाञ्च विशाम्पते ॥ ३६ ॥ अन्योऽन्यं निघ्नतां राजन् क्रूरमायोधनं बभौ ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

पत्तीनां द्रवतां चैव पादशब्देन मेदिनी ॥ ३७ ॥ अकम्पत महा-राज पीथिवत्रस्ता भयादिव । रथिनो रथमारुह्य प्रद्रुता वेग-वत्तरम् ॥ ३८ ॥ अम्लह्नन् बहवो राजन् प्रलभान् वायसा इव । तथा गजान् प्रभिन्नाङ्गान् सुप्रभिन्ना महागजाः ॥ ३९ ॥ तस्मि-न्नेव पदे यत्ता निजघ्नन्ति स्म भारत । सादी सादिनमासाद्य पदातीयः पदातिनम् ॥ ४० ॥ समासाद्य रणेऽन्योऽन्यं संरब्धा नातिचक्रमुः । धावतां द्रवताञ्चैव पुनरावर्त्ततामपि ॥ ४१ ॥ बभूव तत्र सैन्यानां शब्दस्तु तुमुलो निशि । दीप्यमानाः प्रदी-पाश्च रथवारणवाजिषु ॥ ४२ ॥ अदृश्यन्त महाराज महोल्का इव खाच्च्युताः । सा निशा भरतश्रेष्ठ प्रदीपैरवभासिता ॥ ४३ ॥ दिवसप्रतिमा राजन् बभूव रणमूर्द्धनि । आदित्येन यथा व्याप्तं तमो घोरं प्रणश्यति ॥ ४४ ॥ तथा नष्टं तमो घोरं दीपैर्दीप्तै-रणे कृतम् । दिवञ्च पृथिवीञ्चैव दिशश्च प्रदिशस्तथा ॥ ४५ ॥ रजसा तमसा व्याप्ता द्योतिताः प्रभया पुनः । शस्त्राणां कवचा-नाञ्च मणीनाञ्च महात्मनाम् ॥ ४६ ॥ अन्तर्दधुः प्रभाः सर्वा दीप्ते-स्तैरवभासिताः । तस्मिन् युद्धे महारौद्रे वर्त्तमाने निशामुखे ॥ ४७ ॥ न कश्चिदविदद्राजन्नात्मानमयमस्मीति भारत । अवधीत् समरे पुत्रं पिता भरतसत्तम ॥ ४८ ॥ पुत्रश्च पितरं मोहात् सखायञ्च तथा सखा । सम्बन्धिनञ्च सम्बन्धी स्वस्त्रीयञ्चापि मातुलः ॥ ४९ ॥ स्वे स्वान् परे स्वकीयांश्च निजघ्नुस्तत्र भारत । निर्मर्य्यादमभू-द्राजन् रात्रौ युद्धं भयानकम् ॥ ५० ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि रात्रियुद्धे सप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७० ॥

———

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सञ्जय उवाच । तस्मिन् सुतुमुले युद्धे वर्त्तमाने भयावहे । धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमेवाभ्यवर्त्तत ॥ १ ॥ सन्दधानो धनुः श्रेष्ठं ज्यां विकर्षन् पुनः पुनः । अभ्यद्रवत द्रोणस्य रथं रुक्म-विभूषितम् ॥ २ ॥ धृष्टद्युम्नमथायान्तं द्रोणस्यान्तं चिकीर्षया । परिवव्रुर्महाराज पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ ३ ॥ तथा परिवृतं दृष्ट्वा द्रोणमाचार्य्यसत्तमम् । पुत्रास्ते सर्वतो यत्ता ररक्षुर्द्रोण-माहवे ॥ ४ ॥ बलार्णवौ ततस्तौ तु समेयातां निशामुखे । वातोद्धूतौ क्षुब्धसत्त्वौ भैरवौ सागराविव ॥ ५ ॥ ततो द्रोणं महाराज पाञ्चाल्यः पञ्चभिः शरैः । विव्याध हृदये तूर्णं सिंह-नादं ननाद च ॥ ६ ॥ तं द्रोणः पञ्चविंशत्या विद्धा भारत संयुगे । चिच्छेदान्येन भल्लेन धनुरस्य महाप्रभम् ॥ ७ ॥ धृष्ट-द्युम्नस्तु निर्विद्धो द्रोणेन भरतर्षभ । उत्ससर्ज्ज च धनुः शीघ्रं सन्दश्य दशनच्छदम् ॥ ८ ॥ ततः क्रुद्धो महाराज धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् । आददेऽन्यद्धनुः श्रेष्ठं द्रोणस्यान्तं चिकीर्षया ॥ ९ ॥ विकृष्य तद्धनुः श्रीमानाकर्णात् परवीरहा । द्रोणस्यान्तकरं घोरं व्यसृजत् सायकं ततः ॥ १० ॥ स विसृष्टो बलवता तस्मिन्नोद्रे महामृधे । भासयामास तत् सैन्यं दिवाकर इवोदितः ॥ ११ ॥ तन्तु दृष्ट्वा शरं घोरं देवगन्धर्व्वदानवाः । स्वस्त्यस्तु समरे राजन् द्रोणायेत्यब्रुवन् वचः ॥ १२ ॥ तन्तु सायकमायान्तमाचार्य्यस्य रथं प्रति । कर्णो द्वादशधा राजंश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ॥ १३ ॥ स छिन्नो बहुधा राजन् धृष्टद्युम्नस्य मारिष । निपपात शरस्तूर्णं निर्विषो भुजगो यथा ॥ १४ ॥ छित्त्वा तु समरे बाणान् शरैः सन्नतपर्वभिः । धृष्टद्युम्नं ततः कर्णो विव्याध निशितैः शरैः ॥ १५ ॥ पञ्चभिर्द्रौणपुत्रस्तु स्वयं द्रोणश्च पञ्चभिः । शल्यस्तु नवभिर्भल्लैस्त्रिभिर्दुःशासनस्तथा ॥ १६ ॥ दुर्य्योधनस्तु विंशत्या शकुनिश्चापि पञ्चभिः । पाञ्चाल्यं त्वरितोऽविध्यन् सर्व एव महा-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

रथाः ॥ १७ ॥ स विद्धः सप्तभिर्वीरै र्द्रौणिबाणार्थमाहवे । स चापि प्रतिविव्याध सर्व्वानेव त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १८ ॥ द्रोणं कर्णञ्च द्रौणिञ्च विव्याध तनयं तव । त्वरायुक्तो महाराज धृष्टद्युम्नो महामृधे ॥ १९ ॥ निर्भिन्ना धन्विना तेन धृष्टद्युम्नं पुनर्मृधे । विव्यधुः समवेतास्ते मुञ्चन्तो भैरवान् रवान् ॥ २० ॥ द्रुमसेनन्तु संक्रुद्धो राजन् विव्याध पत्रिणा । पुनश्च विशिखैस्तूर्णं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २१ ॥ स तु तं प्रतिविव्याध त्रिभिस्तीक्ष्णै-रजिह्मगैः । स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैः प्राणान्तकरणैर्युधि ॥ २२ ॥ भल्लेनान्येन तु पुनः सुवर्णोज्ज्वलकुण्डलम् । उन्ममाथ शिरः कायात् द्रुमसेनस्य संयुगे ॥ २३ ॥ तच्छिरः प्रापतद्भूमौ सन्द-ष्टौष्ठपुटं रणे । महावातसमुद्धूतं पक्वं तालफलं यथा ॥ २४ ॥ तांश्च विद्ध्वा पुनर्योधान् वीरः सुनिशितैः शरैः । राधेयस्याच्छि-नत् भल्लैः कार्म्मुकं चित्रयोधिनः ॥ २५ ॥ न च तन्ममृषे कर्णो धनुषश्छेदनं तदा । विलेखनमिवात्युग्रो लाङ्गूलस्य यथा हरिः ॥ २६ ॥ सोऽन्यद्धनुः समादाय क्रोधरक्तेक्षणः श्वसन् । अभ्य-वर्षच्छरौघेण धृष्टद्युम्नं महाबलम् ॥ २७ ॥ दृष्ट्वा कर्णन्तु संरब्धं ते वीराः षड्रथर्षभाः । पाञ्चालपुत्रं त्वरिताः परिवव्रुर्जिघांसवः ॥ २८ ॥ षण्णां योधप्रवीराणां तावकानां पुरस्कृतम् । मृत्यो-रास्यमनुप्राप्तं मेनिरे सैनिका विभो ॥ २९ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु दाशार्हो विकिरन् शरान् । धृष्टद्युम्नं पराक्रान्तं सात्यकिः प्रत्यपद्यत ॥ ३० ॥ तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य सात्वतं युद्धदुर्मदम् । राधेयो दशभिर्बाणैस्ततो विव्याध संयुगे ॥ ३१ ॥ तं सात्यकि-र्महाराज विव्याध दशभिः शरैः । पश्यतां सर्व्ववीराणां मागा-स्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३२ ॥ स सात्यकेस्तु बलिनः कर्णस्य च महात्मनः । आसीत् समागमो राजन् बलिवासवयोरिव ॥ ३३ ॥ त्रासयन्रथघोषेण क्षत्रियान् क्षत्रियर्षभः । राजीवलोचनं कर्णं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सात्यकिः प्रत्यविध्यत ॥ ३४ ॥ कम्पयन्निव घोषेण धनुषो वसुधां बली। सूतपुत्रो महाराज सात्यकिं प्रत्ययोधयत् ॥ ३५ ॥ विपाठकर्णिनाराचैर्वत्सदन्तैः क्षुरैरपि। कर्णः शरशतैश्चापि शैनेयं प्रत्यविध्यत ॥ ३६ ॥ तथैव युयुधानोऽपि वृष्णीनां प्रवरो युधि। अभ्यवर्षच्छरैः कर्णं तद्युद्धमभवत् समम् ॥ ३७ ॥ कर्णं प्रमुखतः कृत्वा पुत्रास्तव विशाम्पते। सात्यकिं विव्यधुः सर्वे समन्तान्निशितैः शरैः ॥ ३८ ॥ अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य्य तेषां कर्णस्य वा विभो। अविध्यत् सात्यकिस्तूर्णं वृषसेनं स्तनान्तरे ॥ ३९ ॥ तेन बाणेन निर्विद्धो वृषसेनो महाद्युतिः। न्यपतच्च रथे तूर्णं धनुरुत्सृज्य वीर्य्यवान् ॥ ४० ॥ ततः कर्णो हतं मत्वा वृषसेनं महारथम्। पुत्रशोकाभिसन्तप्तः सात्यकिं प्रत्यपीड़यत् ॥ ४१ ॥ पीड्यमानस्तु कर्णेन युयुधानो महारथः। विव्याध बहुभिः कर्णं त्वरमाणः पुनः पुनः ॥ ४२ ॥ स कर्णं दशभिर्विद्धा वृषसेनञ्च पञ्चभिः। सहस्तावापधनुषी तयोश्चिच्छेद सात्वतः ॥ ४३ ॥ तावन्ये धनुषी सज्ये कृत्वा शत्रुभयङ्करे। युयुधानमविध्येतां समन्तान्निशितैः शरैः ॥ ४४ ॥ वर्त्तमाने तथा रौद्रे तस्मिन् वीरवरक्षये। अतीव शुश्रुवे राजन् गाण्डीवस्य महास्वनः ॥ ४५ ॥ श्रुत्वा तु रथनिर्घोषं गाण्डीवस्य च निस्वनम्। सूतपुत्रोऽब्रवीद्राजन् दुर्य्योधनमिदं वचः ॥ ४६ ॥ एष सर्वाञ्चमूं हत्वा मुख्यशश्च नरर्षभान्। कौरवांश्च महेष्वासान् गाण्डीवनिनदो महान् ॥ ४७ ॥ श्रूयते रथनिर्घोषो वासवस्येव गर्ज्जतः। करोति पाण्डवो व्यक्तं कर्म्मौपयिकमात्मनः ॥ ४८ ॥ एष पार्थो महाराज मर्द्दयेत् सुमहाचमूः। विप्रकीर्णान्यनेकानि नावतिष्ठन्ति कर्हिचित् ॥ ४९ ॥ वातेनेव समुद्धूतमभ्रजालं विदीर्य्यते। सव्यसाचिनमासाद्य भिन्ना नौरिव सागरे ॥ ५० ॥ द्रवतां योधमुख्यानां गाण्डीवप्रेषितैः शरैः। पततां समरे राजन् श्रूयते निनदो

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

महान् ॥ ५१ ॥ शृणु दुन्दुभिनिर्घोषमर्जुनस्य रथं प्रति । निर्घोषे राजशार्दूल स्तनयित्नोरिवाम्बरे ॥ ५२ ॥ हाहाकाररवांश्चैव सिंहनादांश्च पुष्कलान् । शृणु शब्दान् बहुविधानर्जुनस्य रथं प्रति ॥ ५३ ॥ अयं मध्ये स्थितोऽस्माकं सात्यकिः सत्वताम्वरः । इह चेल्लप्स्यते लक्ष्यं कृतस्त्वान् जेष्यामहे परान् ॥ ५४ ॥ एवं पाञ्चालराजस्य पुत्रो द्रोणेन सङ्गतः । सर्वतः संवृतः शूरैरथैः पुरुषसत्तमैः ॥ ५५ ॥ सात्यकिं यदि हन्याम धृष्टद्युम्नञ्च पार्षतम् । असंशयं महाराज ध्रुवो नो विजयी भवेत् ॥ ५६ ॥ सौभद्रवदिमौ वीरौ परिवार्य्य महारथौ । प्रयताम महाराज निहन्तुं वृष्णिपार्षतौ ॥ ५७ ॥ सव्यसाची पुरोऽभ्येति द्रोणानीकाय भारत । संसक्तं सात्यकिं ज्ञात्वा बहुभिः कुरुपुङ्गवैः ॥५८॥ तत्र गच्छन्तु बहवः प्रवरारथसत्तमाः । यावत् पार्थो न जानाति सात्यकिं बहुभिर्वृतम् ॥ ५९ ॥ ते त्वरध्वं महाशूराः शराणां मोक्षणे भृशम् । यथा त्विह व्रजत्येष परलोकाय माधवः ॥६०॥ कर्णस्य मतमाज्ञाय पुत्रस्ते प्राह सौबलम् । यथेन्द्रः समरे राजन् प्राह विष्णुं महायशाः ॥ ६१ ॥ वृतः सहस्रैर्दशभिर्गजानामनिवर्त्तिनाम् । रथैश्च दशसाहस्रैर्वृतो याहि धनञ्जयम् ॥ ६२॥ दुःशासनो दुर्विषहः सुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः । एते त्वामनुयास्यन्ति पत्तिभिर्बहुभिर्वृताः ॥ ६३ ॥ जहि कृष्णौ महेष्वासौ धर्मराजञ्च मातुल । नकुलं सहदेवञ्च भीमसेनञ्च पाण्डवम् ॥ ६४ ॥ देवानामिव देवेन्द्रे जयाशा त्वयि मे स्थिता । जहि मातुल कौन्तेयानसुरानिव पावकिः ॥ ६५ ॥ एवमुक्तो ययौ पार्थान् तव पुत्रेण चोदितः । महत्या सेनया सार्द्धं तव पुत्रैश्च दंशितः ॥ ६६ ॥ प्रियार्थं तव पुत्रस्य दिधक्षुः पाण्डुनन्दनान् । ततः प्रववृते युद्धं तावकानां परैः सह ॥ ६७ ॥ प्रयाते सौबले राजन् पाण्डवानामनीकिनीम् । बलेन महता युक्तः सूतपुत्रस्तु सात्वतम् ॥ ६८ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

अभ्ययात्त्वरितो युद्धे किरन् शरशतान् बहून्। समेत्य तावकाः
सर्वे सात्यकिं पर्य्यवारयन्॥ ६९॥ भारद्वाजस्ततो गत्वा धृष्ट-
द्युम्नरथं प्रति। महद्युद्धं तदा चक्रे निशीथे भरतर्षभ। धृष्ट-
द्युम्नेन शूरेण पाञ्चाल्यैश्च महाद्भुतम्॥ ७०॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि सङ्कुलयुद्धे
एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७१॥

सञ्जय उवाच। ततस्ते पार्थिवाः सर्वे त्वदीया युद्धदुर्मदाः।
अमृष्यमाणाः संरब्धा युयुधानरथं प्रति॥ १॥ ते रथैः कल्पितै
राजन् हेमरत्नविभूषितैः। सादिभिश्च गजैश्चैव परिवव्रुः स्म
सात्वतम्॥ २॥ अथैनं कोष्ठकीकृत्य सर्वतस्ते महारथाः।
सिंहनादं महत् कृत्वा तर्ज्जयन्तश्चतुर्द्दिशम्॥ ३॥ तेऽभ्यवर्षञ्छरै-
स्तीक्ष्णैः सात्यकिं सत्यविक्रमम्। त्वरमाणा महावीरा माधवस्य
वधैषिणः॥ ४॥ तान् दृष्ट्वापततस्तूर्णं शैनेयः परवीरहा।
प्रत्यगृह्णान्महाबाहुः प्रमुञ्चन् विशिखान् बहून्॥ ५॥ तत्र वीरो
महेष्वासः सात्यकिर्युद्धदुर्मदः। निचकर्त्त शिरांस्युग्रैः शरैः सन्नत-
पर्वभिः॥ ६॥ हस्तिहस्तान् हयग्रीवान् बाहूनपि न साङ्गदान्।
क्षुरप्रैः शातयामास तावकानान्तु माधवः॥ ७॥ पतितैश्चामरैश्चैव
श्वेतच्छत्रैश्च भारत। बभूव धरणी पूर्णा नक्षत्रैर्द्यौरिव प्रभो
॥ ८॥ तेषान्तु युयुधानेन वध्यतां युधि भारत। बभूव तुमुलः
शब्दः प्रेतानामिव क्रन्दताम्॥ ९॥ तेन शब्देन महता पूरितेयं
वसुन्धरा। रात्रिः समभवच्चापि घोररूपा भयावहा॥ १०॥
दीर्य्यमाणं बलं दृष्ट्वा युयुधानशराहतम्। श्रुत्वा तु विपुलं नादं
निशीथे लोमहर्षणम्॥ ११॥ सुतस्तवाब्रवीद्राजन् सारथिं
रथिनाम्वरः। यत्रैष शब्दस्तत्राश्वांश्चोदयेति पुनः पुनः॥ १२॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ततो दुर्य्योधनो राजा दृढधन्वा जितक्लमः । शीघ्रहस्तश्चित्रयोधी
युयुधानमुपाद्रवत् ॥ १३ ॥ ततः पूर्णायतोत्सृष्टैर्मांसशोणित-
भोजनैः । दुर्य्योधनं द्वादशभिर्माधवः प्रत्यविध्यत ॥ १४ ॥ दुर्य्यो-
धनस्तेन तथा पूर्व्वमेवार्द्दितः शरैः । शैनेयं दशभिर्वाणैः प्रत्य-
विध्यदमर्षितः ॥ १५ ॥ ततः समभवद्युद्धमङ्ग, तोपमदर्शनम् ।
पाञ्चालानाञ्च सर्व्वेषां तावकानाञ्च सर्व्वशः ॥ १६ ॥ शैनेयस्तु रणे
क्रुद्धस्तव पुत्रं महारथम् । सायकानामशीत्या तु विव्याधोरसि
भारत ॥ १७ ॥ ततोऽस्य वाहान् समरे शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
सारथिञ्च रथात्तूर्णं पातयामास पत्रिणा ॥ १८ ॥ हताश्वे तु
रथे तिष्ठन् पुत्रस्तव विशाम्पते । मुमोच निशितान् वाणाञ्छैने-
यस्य रथं प्रति ॥ १९ ॥ शरान् पञ्चाशतस्तांस्तु शैनेयः कृत-
हस्तवत् । चिच्छेद समरे राजन् प्रेषितांस्तनयेन ते ॥ २० ॥
अथापरेण भल्लेन मुष्टिदेशे महद्धनुः । चिच्छेद रभसा युद्धे तव
पुत्रस्य माधवः ॥ २१ ॥ विरथो विधनुष्कश्च सर्व्वलोकेश्वरः प्रभुः ।
आरुरोह रथं तूर्णं भास्वरं कृतवर्म्मणः ॥ २२ ॥ दुर्य्योधने
परावृत्ते शैनेयस्तव वाहिनीम् । द्रावयामास विशिखैर्निशामध्ये
विशाम्पते ॥ २३ ॥ शकुनिश्चार्ज्जुनं राजन् परिवार्य्य समन्ततः ।
रथैरनेकसाहस्रैर्गजैश्चैव सहस्रशः ॥ २४ ॥ तथा हयसहस्रैश्च
तुमुलं सर्व्वतोऽकरोत् । ते महास्त्राणि दिव्यानि विकिरन्तो-
ऽर्ज्जुनं प्रति ॥ २५ ॥ अर्ज्जुनं योधयन्ति स्म क्षत्रियाः कालचोदिताः ।
तान्यर्ज्जुनः सहस्राणि रथवारणवाजिनाम् ॥ २६ ॥ प्रत्यवारय-
दायस्तः प्रकुर्व्वन् विमुखं रिपुम् । ततोऽर्ज्जुनमारप्सन्तं विव्याध
युधि सौवलः ॥ २७ ॥ रोषताम्रेक्षणः क्रुद्धो विंशत्या सायकै-
र्भृशम् । पुनश्चैव शतेनास्य संरुरोध महारथम् ॥ २८ ॥ तम-
र्ज्जुनस्तु विंशत्या विव्याध युधि भारत । अथेतरान् महेष्वासां-
स्त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत ॥ २९ ॥ निवार्य्य तान् वाणगणान् युधि

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

राजन् धनञ्जयः। निजघ्ने तावकान् योधान् वज्रवेगैः शरो-
त्तमैः ॥ ३० ॥ भुजैश्छिन्नैर्महाराज शरीरैश्च सहस्रशः। समा-
स्तीर्णा धरा तत्र बभौ पुष्पैरिवावृता ॥ ३१ ॥ शिरोभिः सकिरी-
टैश्च सुनसैश्चारुकुण्डलैः। सन्दष्टौष्ठपुटैः क्रुद्धैस्तथैवोद्वृत्तलोचनैः
॥ ३२ ॥ निष्कचूड़ामणिधरैः क्षत्रियाणां प्रियम्वदैः। चम्पकैरिव
विन्यस्तैः पर्वतैर्विबभौ मही ॥ ३३ ॥ कृत्वा तत् कर्म बीभत्सु-
रुग्रमुग्रपराक्रमः। स विद्ध्वा शकुनिं भूयः पञ्चभिर्नतपर्वभिः ॥३४॥
उलूकं पुनराजघ्ने युधि बाणेन रोषितः। तमुलूकं तथा विद्ध्वा
सौबलस्यैव पश्यतः ॥ ३५ ॥ ननाद च महानादं पूरयन् वसुधा-
तलम्। ततो देवेन्द्रतनयः शकुनेर्धनुराच्छिनत् ॥ ३६ ॥ निन्ये
च चतुरो वाहान् यमस्य सदनं प्रति। ततो रथादवप्लुत्य
सौबलो भरतर्षभ ॥ ३७ ॥ उलूकस्य रथं तूर्णमारुरोह त्वरा-
न्वितः। तावेकरथमारूढौ पितापुत्रौ महारथौ ॥ ३८ ॥ पार्थं
ववृषतुर्बाणैर्गिरिं मेघाविवोत्थितौ। ततो विद्ध्वा महाराज पाण्डवो
निशितैः शरैः ॥ ३९ ॥ विद्रावयंस्तव चमूं शतशोऽथ सहस्रशः।
अनिलेन यथाभ्राणि विच्छिन्नानि ततस्ततः ॥ ४० ॥ विच्छि-
न्नानि तथा राजन् बलान्यासन् विशाम्पते। तद्बलं भरतश्रेष्ठ
बध्यमानं तदा निशि ॥ ४१ ॥ प्रदुद्राव दिशः सर्वा वीक्षमाणं
भयार्द्दितम्। उत्सृज्य वाहान् समरे चोदयन्तस्तथापरे ॥ ४२ ॥
सन्त्रस्ताः पर्य्यवर्त्तन्त तस्मिंस्तमसि दारुणे। निर्ज्जित्य समरे
योधास्तावकान् भरतर्षभ ॥ ४३ ॥ दध्मतुर्मुदितौ शङ्खौ वासु-
देवधनञ्जयौ। धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणं विद्ध्वा त्रिभिः शरैः
॥ ४४ ॥ चिच्छेद धनुषस्तूर्णं ज्यां शितेन शरेण ह। स
विहाय धनुर्भूमौ द्रोणः क्षत्रियमर्द्दनः ॥ ४५ ॥ आददेऽन्यद्धनुः
शूरो वेगवत् सारवत्तमम्। धृष्टद्युम्नं ततो द्रोणो विद्ध्वा सप्तभि-
राशुगैः ॥ ४६ ॥ सारथिं पञ्चभिर्बाणैर्विव्याध भरतर्षभ। तं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

निवार्य्य शरैर्द्रौणं धृष्टद्युम्नो महारथः ॥ ४७ ॥ व्यधमत् कौरवीं सेनामासुरीं मघवानिव । बध्यमाने बले तस्मिंस्तव पुत्रस्य मारिष ॥ ४८ ॥ प्रावर्त्तत नदी घोरा शोणितोघतरङ्गिणी । उभयोः सेनयोर्मध्ये नराश्वद्विपवाहिनी ॥ ४९ ॥ यथा वैतरणी राजन् यमराष्ट्रं प्रति प्रभो । द्रावयित्वा तु तव सैन्यं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ॥ ५० ॥ अत्यराजत तेजस्वी शक्रो देवगणेष्विव । अथ दध्मुर्महाशङ्खान् धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ ॥ ५१ ॥ यमौ च युयुधानश्च पाण्डवश्च वृकोदरः । जित्वा राजसहस्राणि तावकानां तरस्विनाम् ॥ ५२ ॥ सिंहनादरवांश्चक्रुः पाण्डवा जितकाशिनः । पश्यतस्तव पुत्रस्य कर्णस्य च रणोत्कटाः । तथा द्रोणस्य शूरस्य द्रौणेश्चैव विशाम्पते ॥ ५३ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे
द्विसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

सञ्जय उवाच । विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा वध्यमानं महात्मभिः । क्रोधेन महताविष्टः पुत्रस्तव विशाम्पते ॥ १ ॥ अभ्येत्य सहसा कर्णं द्रोणञ्च जयतांवरम् । अमर्षवशमापन्नो वाक्यज्ञो वाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ भवद्भ्यामिह सङ्ग्रामः क्रुद्धाभ्यां सम्प्रवर्त्तितः । आहवे निहतं दृष्ट्वा सैन्धवं सव्यसाचिना ॥ ३ ॥ निहन्यमानां पाण्डूनां बलेन मम वाहिनीम् । भूत्वा तद्विजये शक्तावशक्ताविव पश्यतः ॥ ४ ॥ यद्यहं भवतोस्त्याज्यो न वाच्योऽस्मि तदैव हि । आवां पाण्डुसुतान् सङ्ख्ये जेष्याव इति मानदौ ॥ ५ ॥ तदैवाहं वचः श्रुत्वा भवद्भ्यामनुसम्मतम् । नाकरिष्यमिदं पार्थैर्वैरं योधविनाशनम् ॥ ६ ॥ यदि नाहं परित्याज्यो भवद्भ्यां पुरुषर्षभौ । युध्यतामनुरूपेण विक्रमेण सुविक्रमौ ॥ ७ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वाक्प्रतोदेन तौ वीरौ प्रयुन्नौ तनयेन ते। प्रावर्त्तयेतां तौ युद्धं घट्टिताविव पन्नगौ ॥ ८ ॥ ततस्तौ रथिनां श्रेष्ठौ सर्वलोकधनुर्द्धरौ। शैनेयप्रमुखान् पार्थानभिदुद्रुवतूरणे ॥ ९ ॥ तथैव सहिताः पार्थाः स्वेन सैन्येन सर्वशः। अभ्यवर्त्तन्त तौ वीरौ नर्द्दमानौ मुहुर्मुहुः ॥ १० ॥ अथ द्रोणो महेष्वासो दशभिः शिनिपुङ्गवम्। अविध्यत्त्वरितं क्रुद्धः सर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ११ ॥ कर्णश्च दशभिर्वाणैः पुत्रश्च तव सप्तभिः। दशभिर्वृषसेनश्च सौबलश्चापि सप्तभिः ॥ १२ ॥ एते कौरवसंक्रन्दे शैनेयं पर्य्यवाकिरन्। दृष्ट्वा च समरे द्रोणं निघ्नन्तं पाण्डवीं चमूम् ॥ १३ ॥ विव्यधुः सोमकास्तूर्णं समन्ताच्छरवृष्टिभिः। तत्र द्रोणोऽहरत् प्राणान् क्षत्रियाणां विशाम्पते ॥ १४ ॥ रश्मिभिर्भास्करो राजंस्तमांसीव समन्ततः। द्रोणेन वध्यमानानां पाञ्चालानां विशाम्पते ॥ १५ ॥ शुश्रुवे तुमुलः शब्दः क्रोशतामितरेतरम्। पुत्रानन्ये पितॄनन्ये भ्रातॄनन्ये च मातुलान् ॥ १६ ॥ भागिनेयान् वयस्यांश्च तथा सम्बन्धिबान्धवान्। उत्सृज्योत्सृज्य गच्छन्ति त्वरिता जीवितेप्सवः ॥ १७ ॥ अपरे मोहिता मोहात्तमेवाभिमुखा ययुः। पाण्डवानां बले योधाः परलोकं गताः परे ॥ १८ ॥ तथा सा पाण्डवी सेना पीड्यमाना महात्मना। निशि सम्प्राद्रवद्राजन् विसृज्योल्काः समन्ततः ॥ १९ ॥ पश्यतो भीमसेनस्य विजयस्याच्युतस्य च। यमयोर्धर्म्मपुत्रस्य पार्षतस्य च पश्यतः ॥ २० ॥ तमसा संवृते लोके न प्राज्ञायत किञ्चन। कौरवाणां प्रकाशेन दृश्यन्ते विद्रुताः परे ॥ २१ ॥ द्रवमाणन्तु तत् सैन्यं द्रोणकर्णौ महारथौ। जघ्नतुः पृष्ठतो राजन् किरन्तौ सायकान् बहून् ॥ २२ ॥ पाञ्चालेषु प्रभग्नेषु चीयमाणेषु सर्वतः। जनार्द्दनो दीनमनाः प्रत्यभाषत फाल्गुनम् ॥ २३ ॥ द्रोणकर्णौ महेष्वासावेतौ पार्षतसात्यकी। पाञ्चालैश्चैव सहितौ जघ्नतुः सायकैः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

युधि ॥ २४ ॥ सा तथा शरवर्षेण प्रभग्ना महती चमूः । वार्य्य-माणापि कौन्तेय पृतना नावतिष्ठते ॥ २५ ॥ तान्तु विद्रवतीं दृष्ट्वा जयतुः केशवार्ज्जुनौ । माभिद्रवत वित्रस्ता भयं त्यजत पाण्डवाः ॥ २६ ॥ एतावावां सर्वसैन्यैर्व्यूढौ सन्यगुदायुधौ । द्रोणञ्च सूतपुत्रञ्च प्रयातौ सम्प्रबाधितुम् ॥ २७ ॥ वृकोदरमया-यान्तं दृष्ट्वा तत्र जनार्द्दनः । पुनरेवाब्रवीद्राजन् हर्षयन्निव पाण्ड-वम् ॥ २८ ॥ एष भीमो रणश्लाघी वृतः सोमकपाण्डवैः । अभ्य-वर्त्तत वेगेन द्रोणकर्णौ महारथौ ॥ २९ ॥ एतेन सहितो युध्य पाञ्चालैश्च महारथैः । गच्छाश्वसन्तं समप्यद्य सैन्यानां पाण्डु-नन्दन ॥ ३० ॥ ततस्तौ पुरुषव्याघ्रावुभौ पाण्डवमाधवौ । द्रोण-कर्णौ समासाद्य धिष्ठितौ रणमूर्द्धनि ॥ ३१ ॥

सञ्जय उवाच । ततस्तत् पुनरावृत्तं युधिष्ठिरबलं महत् । यतो द्रोणश्च कर्णश्च परान् ममृदतुर्युधि ॥ ३२ ॥ सम्प्रहारस्तु तुमुलो निशीथे समवन्महान् । यथा सागरयो राजन् चन्द्रो-दयसमृद्धयोः ॥ ३३ ॥ तत उत्सृज्य पाणिभ्यां प्रदीपांस्तव वाहिनी । युयुधे पाण्डवैः सार्द्धमुन्मत्तवद्‌सम्भ्रमम् ॥ ३४ ॥ रजसा तमसा चैव सङ्ग्रामे भृशदारुणे । केवलं नामगोत्रेण प्रायुध्यन्त रणाजिरे ॥ ३५ ॥ अशूयन्त हि नामानि श्राव्यमाणानि पार्थिवैः । प्रहरद्भिर्महाराज स्वयम्वर इवाहवे ॥ ३६ ॥ निःशब्दमासीत् सहसा पुनः शब्दो महानभूत् । क्रुद्धानां युध्यमानानां जयतां जीवतामपि ॥ ३७ ॥ यत्र यत्र स्म दृश्यन्ते प्रदीपाः कुरुपुङ्गव । ते शूरास्तत्र तत्र स्म निपतन्ति पतङ्गवत् ॥ ३८ ॥ तथा संयुध्य-मानानां विगाढाभून्महानिशा । पाण्डवानाञ्च राजेन्द्र कौर-वाणाञ्च भारत ॥ ३९ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे
त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

६२ द्रो ७२

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सञ्जय उवाच। ततः कर्णौ रणे दृष्ट्वा पार्षतं परवीरहा। आजघानोरसि शरैर्बहुभिर्मर्ममेदिभिः ॥ १ ॥ प्रतिविव्याध तं कर्णं धृष्टद्युम्नो महारणे। पञ्चभिः सायकैस्तूर्णं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २ ॥ तावन्योऽन्यं शरैराजन् सञ्छाद्य सुमहारणे। पुनः पूर्णायतोत्सृष्टैर्विव्याधाते परस्परम् ॥ ३ ॥ ततः पाञ्चाल-मुख्यस्य धृष्टद्युम्नस्य संयुगे। सारथिञ्चतुरश्चाश्वान् कर्णौ निन्ये यमक्षयम् ॥ ४ ॥ कार्मुकप्रवरञ्चास्य चिच्छेद निशितैः शरैः। सारथिञ्चास्य भल्लेन रथनीड़ादपातयत् ॥ ५ ॥ धृष्टद्युम्नस्तु विरथो हताश्वो हतसारथिः। अवप्लुत्य रथात्तूर्णं गदामादाय वीर्य्यवान् ॥ ६ ॥ स बध्यमानः कर्णेन शरैः सन्नतपर्वभिः। गत्वा कर्णसमीपन्तु जघान चतुरो हयान् ॥ ७ ॥ पुनरावर्त्त्य वेगेन पार्षतः परवीरहा। अनञ्जयरथं क्षिप्रमारुह्य रथिनाम्वरः ॥ ८ ॥ प्रयातुकामः कर्णाय वारितो धर्मसूनुना। कर्णस्तु सुमहातेजाः सिंहनादविमिश्रितम् ॥ ९ ॥ धनुः शब्दं महच्चक्रे दध्मौ तारेण चाम्बुजम्। दृष्ट्वा विनिर्ज्जितं युद्धे पार्षतं ते महारथाः ॥ १० ॥ अमर्षवशमापन्नाः पाञ्चालाः सह सोमकैः। सूतपुत्रवधार्थाय शस्त्राण्यादाय सर्वशः ॥ ११ ॥ प्रययुः कर्णमुद्दिश्य मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनम्। कर्णस्यापि रथे वाहानन्यान् सूतोऽप्ययोजयत् ॥१२॥ शङ्खवर्णान् महावेगान् सैन्धवान् साधुवाहिनः। लब्धलक्षस्तु राधेयः पाञ्चालानां महारथान् ॥ १३ ॥ अभ्यपीड़यदायस्तः शरैर्मेघ इवाचलम्। सा पीड्यमाना कर्णेन पाञ्चालानामनी-किनी ॥ १४ ॥ सम्प्राद्रवत् सुसन्त्रस्ता सिंहेनेवार्द्दिता मृगी। प्रपतन्तो रथेभ्यश्च गजेभ्यश्च महीपते ॥ १५ ॥ रथेभ्यो रथिन-स्तूर्णमदृश्यन्त समन्ततः। धावमानस्य योधस्य क्षुरप्रैश्च महा-मृधे ॥ १६ ॥ बाहू चिच्छेद वै कर्णः शिरश्चैव सकुण्डलम्। जङ्घे चिच्छेद चान्यस्य गजस्थस्य विशाम्पते ॥ १७ ॥ वाजिपृष्ठगत-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

स्यापि भूमिष्ठस्य च मारिष। नाम्नाविसुर्वीवमाना बहवोऽन्ये महारथाः ॥ १८ ॥ संच्छिन्नान्यात्मगात्राणि वाहनानि च संयुगे। वध्यमानाः शरैर्घोरैः पाञ्चालाः सृञ्जयैः सह ॥ १९ ॥ तथा-र्विसन्दनाच्चापि सूतपुत्रञ्च मेनिरे। अपि स्वं समरे योधं भाव-मानं विचेतसः ॥ २० ॥ कर्णमेवाभ्यमन्यन्त ततो भीता द्रवन्ति ते। तान्यनीकानि भग्नानि द्रवमाणानि भारत ॥ २१ ॥ अभ्य-द्रवद्द्रुतं कर्णः सर्वतो विकिरञ्छरान्। वध्यन्ते समरे योधा धावमाना विचेतसः ॥ २२ ॥ नावतस्थुरवस्थातुं काल्यमाना महात्मना। कर्णेनाभ्याहता राजन् पाञ्चालाः परमेषुभिः ॥ २३ ॥ द्रोणेन च दिशः सर्वा वीक्ष्यमाणाः प्रदुद्रुवुः। ततो युधिष्ठिरो राजा स्वसैन्यं प्रेक्ष्य विद्रुत ॥ २४ ॥ अपयाने मतिं कृत्वा फाल्गुनं वाक्यमब्रवीत्। पश्य कर्णं महेष्वासं धनुष्पाणिमवस्थितम् ॥२५॥ निशीथे दारुणे काले तपन्तमिव भास्करम्। कर्णसायकनुन्नानां क्रोशतामेष निस्वनः ॥ २६ ॥ अनिशं श्रूयते पार्थ त्वद्बन्धूनामनाथ-वत्। यथा विसृजतश्चास्य सन्धानस्य चाशुगान् ॥ २७ ॥ पश्यामि नान्तरं पार्थ क्षपयिष्यति बान्धवान्। यदत्रानन्तरं कार्यं प्राप्तकालं प्रपश्यसि ॥ २८ ॥ कर्णस्य वधसंयुक्तं तत् कुरुष्व धन-ञ्जय। एवमुक्तो महाराज पार्थः कृष्णमथाब्रवीत् ॥ २९ ॥ भीतो धर्मसुतो राजा राधेयस्याद्य विक्रमात्। एवङ्गते प्राप्तकालं कर्णानीके पुनः पुनः ॥ ३० ॥ भवान् व्यवस्यतां शीघ्रं द्रवते हि वरूथिनी। द्रोणसायकनुन्नानां भग्नानां मधुसूदन ॥ ३१ ॥ कर्णेन त्रास्यमानानामवस्थानं न विद्यते। पश्यामीह तथा कर्णं विचरन्तमभीतवत् ॥ ३२ ॥ द्रवमाणान्रथोदारान् किरन्तं निशितैः शरैः। नैनं शक्ष्यामि संसोढुं चरन्तं रणमूर्द्धनि ॥ ३३ ॥ प्रत्यक्षं व्याघ्रशार्दूल पादस्पर्शमिवोरगः। स भवांस्तत्र यात्वाशु यत्र कर्णो महारथः। अहमेनं वधिष्यामि मां वैष मधुसूदन ॥ ३४ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वासुदेव उवाच। पश्यामि कर्णं कौन्तेय देवराजमिवाहवे। विचरन्तं नरव्याघ्रमतिमानुषविक्रमम् ॥ ३५ ॥ न तथान्योऽस्ति समरे प्रत्युद्याता धनञ्जय। ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र राक्षसाद्वा घटोत्कचात् ॥ ३६ ॥ न तु तावदहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ। समागमं महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे ॥ ३७ ॥ दीप्यमाना महोल्केव तिष्ठत्यस्य हि वासवी। त्वदर्थञ्च महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे ॥ ३८ ॥ रक्ष्यते शक्तिरेषा हि रौद्रं रूपं बिभर्त्ति च। सततञ्चानुरक्तो वै हितैषी च घटोत्कचः ॥ ३९ ॥ घटोत्कचस्तु राधेयं प्रत्युद्यातु महाबलः। स हि भीमेन बलिना जातः सुरपराक्रमः ॥ ४० ॥ तस्मिन्नस्त्राणि दिव्यानि राक्षसान्यासुराणि च। विजेष्यति रणे कर्णमिति मे नास्ति संशयः ॥ ४१ ॥ एवमुक्तो महाबाहुः पार्थः पुष्करलोचनः। आजुहावाथ तद्रक्षस्तच्चासीत् प्रादुरग्रतः ॥ ४२ ॥ कवची सशरः खड्गी सधन्वा च विशाम्पते। अभिवाद्य ततः कृष्णं पाण्डवञ्च धनञ्जयम् ॥ ४३ ॥ अब्रवीत् च तदा गर्वादयमस्मि प्रशाधि माम्। ततस्तं मेघसङ्काशं दीप्तास्यं दीप्तलोचनम्। अभ्यभाषत हैडिम्बं दाशार्हः प्रहसन्निव ॥ ४४ ॥

वासुदेव उवाच। घटोत्कच विजानीहि यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु। प्राप्तो विक्रमकालोऽयं तव नान्यस्य कस्यचित् ॥ ४५ ॥ स त्वं निमज्जतां युद्धे पाण्डवानां प्लवो भव। विविधानि तवास्त्राणि सन्ति माया च राक्षसी ॥ ४६ ॥ पश्य कर्णेन हैडिम्ब पाण्डवानामनीकिनी। काल्यमाना यथा गावः पालेन रणमूर्द्धनि ॥ ४७ ॥ एष कर्णो महेष्वासो मतिमान् दृढविक्रमः। पाण्डवानामनीकेषु दहति क्षत्रियर्षभान् ॥ ४८ ॥ किरन्तः शरवर्षाणि महान्ति दृढधन्विनः। नाशक्नुवन्नवस्थातुं पीड्यमानाः शरार्च्चिषा ॥ ४९ ॥ निशीथे सूतपुत्रेण शरवर्षेण पीड़िताः। एते

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

द्रवन्ति पाञ्चालाः सिंहेनेवार्द्दिता मृगाः ॥ ५० ॥ एतस्यैवं प्रवृ-
त्तस्य सूतपुत्रस्य संयुगे । निषिद्धा विद्यते नान्यस्त्वामृते भीम-
विक्रम ॥ ५१ ॥ स त्वं कुरु महाबाहो कर्म युक्तमिहात्मनः ।
मातुलानां पितॄणाञ्च तेजसा च बलेन च ॥ ५२ ॥ एतदर्थं हि
हैडिम्ब पुत्रानिच्छन्ति मानवाः । कथं न तारयेद्दुर्गात् स त्वं
तारय बान्धवान् ॥ ५३ ॥ इच्छन्ति पितरः पुत्रान् स्वार्थहेतो-
र्घटोत्कच । इह लोकात् परे लोके तारयिष्यन्ति ये हिताः ॥५४॥
तवाप्यसहृशं घोरं बलं युद्धे महात्मनः । सङ्ग्रामे युध्यमानस्य न
समस्तव विद्यते ॥ ५५ ॥ पाण्डवानां प्रभग्नानां कर्णेन निशि
सायकैः । मज्जतां धार्त्तराष्ट्रेषु भव पारं परन्तप ॥ ५६ ॥ रात्रौ
हि राक्षसा भूयो भवन्त्यमितविक्रमाः । बलवन्तः सुदुर्धर्षाः
शूरा विक्रान्तयोधिनः ॥ ५७ ॥ जहि कर्णं महेष्वासं निशीथे
मायया रणे । पार्था द्रोणं वधिष्यन्ति धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥५८॥

सञ्जय उवाच । केशवस्य वचः श्रुत्वा बीभत्सुरपि राक्षसम् ।
अभ्यभाषत कौरव्य घटोत्कचमरिन्दमम् ॥ ५९ ॥ घटोत्कच भवां-
श्चैव दीर्घबाहुश्च सात्यकिः । मतौ मे सर्वसैन्येषु भीमसेनस्तु
पाण्डवः ॥ ६० ॥ स भवान् यातु कर्णेन द्वैरथं संयुगे निशि ।
सात्यकिः पृष्ठतो गोप्ता भविष्यति महारथः ॥ ६१ ॥ जहि कर्णं
रणे शूरं सात्वतेन सहायवान् । यथेन्द्रस्तारकं पूर्वं स्कन्देन
सह जघ्निवान् ॥ ६२ ॥

घटोत्कच उवाच । अलमेवास्मि कर्णाय द्रोणायालञ्च भारत ।
अन्येषां क्षत्रियाणां वै कृतास्त्राणां महात्मनाम् ॥ ६३ ॥ अद्य
दास्यामि सङ्ग्रामं सूतपुत्राय तं निशि । यं जनाः सम्प्रवक्ष्यन्ति
यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ ६४ ॥ न चात्र शूरान्मोक्ष्यामि न भीतान्न
कृताञ्जलीन् । सर्वमेव वधिष्यामि राक्षसं धर्ममास्थितः ॥ ६५ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा महाबाहुर्हैडिम्बिः परवीरहा ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

अभ्ययात्तुमुले कर्णं तव सैन्यं विभीषयन्॥ ६६॥ तमापतन्तं
संक्रुद्धं दीप्तास्यं दीप्तमूर्द्धजम्। प्रहसन् पुरुषव्याघ्रः प्रतिजग्राह
सूतजः॥ ६७॥ तयोः समभवद्युद्धं कर्णराक्षसयोर्मृधे। गर्जतो
राजशार्दूल शक्रप्रह्लादयोरिव॥ ६८॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि घटोत्कचयाने
चतुःसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः॥ १७४॥

सञ्जय उवाच। दृष्ट्वा घटोत्कचं राजन् सूतपुत्ररथं प्रति।
प्रतियातं महाबाहुं जिघांसुं कर्णमाहवे॥ १॥ अब्रवीत्तव
पुत्रस्ते दुःशासनमिदं वचः। एतद्रक्षो रणे तूर्णं दृष्ट्वा कर्णस्य
विक्रमम्॥ २॥ अभियाति रणे कर्णं तद्वारय महारथम्।
वृतः सैन्येन महता याहि यत्र महाबलः॥ ३॥ कर्णो वैकर्त्तनो
युद्धे राक्षसेन युयुत्सति। रक्ष कर्णं रणे यत्तो वृतः सैन्येन
मानद॥ ४॥ मा कर्णं राक्षसो घोरः प्रमादान्नाशयिष्यति।
एतस्मिन्नन्तरे राजन् जटासुरसुतो बली॥ ५॥ दुर्य्योधनमुपा-
गम्य प्राह प्रहरतांवरः। दुर्य्योधन तवामित्रान् प्रख्यातान्
युद्धदुर्मदान्॥ ६॥ पाण्डवान् हन्तुमिच्छामि त्वयाज्ञप्तः सहा-
नुगान्। जटासुरो मम पिता राक्षसाग्र्यो बली पुरा॥ ७॥
प्रयुज्य कर्म रक्षोघ्नं क्षुद्रैः पार्थैर्निपातितः। तस्यापचिति-
मिच्छामि शत्रुशोणितपूजया॥ ८॥ शत्रुमांसैश्च राजेन्द्र मामनु-
ज्ञातुमर्हसि। तमब्रवीत्ततो राजा प्रीयमाणः पुनः पुनः॥ ९॥
द्रोणकर्णादिभिः सार्द्धं पर्य्याप्तोऽहं द्विषज्जये। त्वन्तु गच्छ मया-
ज्ञप्तो जहि युद्धे घटोत्कचम्॥ १०॥ राक्षसं क्रूरकर्माणं रक्षो
मानुषसम्भवम्। पाण्डवानां हितं नित्यं हस्त्यश्वरथघातिनम्॥ ११॥
वैहायसगतं युद्धे प्रेषयेर्यमसादनम्। तथेत्युक्त्वा महाकायः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

समाहूय घटोत्कचम् ॥ १२ ॥ जाटासुरिर्भैमसेनिं नानाशस्त्रैरवा-
किरत् । अलम्बुषञ्च कर्णञ्च कुरुसैन्यञ्च दुस्तरम् ॥ १३ ॥
हैड़िम्बिः प्रममाथैको महावातोऽम्बुदानिव । ततो मायाबलं
दृष्ट्वा रचस्तूर्णमलम्बुषः ॥ १४ ॥ घटोत्कचं शरव्रातैर्नानालिङ्गैः
समाकिरत् । विद्ध्वा तु बहुभिर्वाणैर्भैमसेनिमलम्बुषः ॥ १५ ॥
व्यद्रावयच्छरैस्तूर्णं पाण्डवानामनीकिनीम् । तेन विद्राव्यमाणानि
पाण्डुसैन्यानि भारत ॥ १६ ॥ निशीथे विप्रकीर्य्यन्त वातनुन्ना
घना इव । घटोत्कचशरैर्नुन्ना तथैव तव वाहिनी ॥ १७ ॥ निशीथे
प्राद्रवद्राजन्नुत्सृज्योल्का सहस्रशः । अलम्बुषस्ततः क्रुद्धो भैम-
सेनिं महामृधे ॥ १८ ॥ आजघ्ने बहुभिर्वाणैस्तोत्रैरिव महा-
द्विपम् । तिलशश्च ततो यानं सूतं सर्वायुधानि च ॥ १९ ॥ घटो-
त्कचः प्रचिच्छेद प्राहसच्चातिभैरवम् । ततः कर्णं शरव्रातैः
कुरूंश्चापि सहस्रशः ॥ २० ॥ अलम्बुषञ्चाभ्यवर्षन्मेघो मेरुमिवा-
चलम् । ततः सञ्चुक्षुभे सैन्यं कुरूणां राक्षसार्द्दितम् ॥ २१ ॥
उपर्य्युपरि चान्योऽन्यं चतुरङ्गं ममर्द्द ह । जाटासुरिर्महाराज
विरथो हतसारथिः ॥ २२ ॥ घटोत्कचं रणे क्रुद्धो मुष्टिनाभ्यहनच्च
सः । मुष्टिनाभ्याहतः सोऽथ प्रचचाल घटोत्कचः ॥ २३ ॥ क्षिति-
कम्पे यथा शैलः सवृक्षस्तृणगुल्मवान् । ततः स परिघाभेन
द्विषद्घ्नेन तु बाहुना ॥ २४ ॥ जाटासुरिं भैमसेनिरवधीत्
क्रोधमूर्च्छितः । ततः प्रमथ्य तं क्रुद्धं तूर्णं हैड़िम्बराक्षिपत्
॥ २५ ॥ हाभ्यां भुजाभ्यां संगृह्य निष्पिपेष महीतले । जाटा-
सुरिर्मोक्षयित्वा आत्मानञ्च घटोत्कचात् ॥ २६ ॥ पुनरुत्थाय वेगेन
घटोत्कचमुपाद्रवत् । अलम्बुषोऽपि विक्षिप्य समुत्क्षिप्य च
राक्षसम् ॥ २७ ॥ घटोत्कचं रणे रोषान्निष्पिपेष महीतले ।
तयोः समभवद्युद्धं गर्ज्जतोरतिकाययोः ॥ २८ ॥ घटोत्कचाल-
म्बुषयोस्तुमुलं लोमहर्षणम् । विशेषयन्तावन्योऽन्यं मायाभि-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

रातिमानिनौ ॥ २९ ॥ युयुधाते महावीर्य्याविन्द्रवैरोचनाविव ।
पावकाम्बुनिधी भूत्वा पुनर्गरुड़तक्षकौ ॥ ३० ॥ पुनर्मेघमहा-
वातौ पुनर्वज्रमहाचलौ । पुनः कुञ्जरशार्दूलौ पुनः स्वर्भानु-
भास्करौ ॥ ३१ ॥ एवं मायाशतसृजावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ । भृश-
चित्रमयुध्येतामलम्बुषघटोत्कचौ ॥ ३२ ॥ परिघैश्च गदाभिश्च प्रासैः
मुद्गरपट्टिशैः । मुषलैः पर्वताग्रैश्च तावन्योऽन्यं विजघ्नतुः ॥ ३३ ॥
हयाभ्याञ्च गदाभ्याञ्च पदातिरथिनौ पुनः । युयुधाते महामायौ
राक्षसौ प्रवरौ युधि ॥ ३४ ॥ ततो घटोत्कचो राजन्नलम्बुष-
वधेप्सया । उत्पपात भृशं क्रुद्धः श्येनवन्निपपात च ॥ ३५ ॥
गृहीत्वा च महाकायं राक्षसेन्द्रमलम्बुषम् । उद्यतं न्यवधीद्भूमौ
मयं विष्णुरिवाहवे ॥ ३६ ॥ ततो घटोत्कचः खड्गमुद्गृह्याद्भुत-
दर्शनम् । रौद्रस्य कायाद्धि शिरो भीमं विकृतदर्शनम् ॥ ३७ ॥
स्फुरतस्तस्य समरे नदतश्चातिभैरवम् । विचकर्त्त महाराज शत्रो-
रमितविक्रमः ॥ ३८ ॥ शिरस्तच्चापि सङ्गृह्य केशेषु रुधिरोक्षितम् ।
ययौ घटोत्कचस्तूर्णं दुर्य्योधनरथं प्रति ॥ ३९ ॥ अभ्येत्य च महा-
बाहुः स्मयमानः स राक्षसः । शिरो रथेऽस्य निक्षिप्य विकृतानन-
मूर्द्धजम् ॥ ४० ॥ प्राणदद्भैरवं नादं प्रावृषीव बलाहकः । अब्रवीच्च
ततो राजन् दुर्य्योधनमिदं वचः ॥ ४१ ॥ एष ते निहतो बन्धुस्त्वया
संदृष्टविक्रमः । पुनर्द्रष्टासि कर्णस्य निष्ठामेतां तथात्मनः ॥ ४२ ॥
स्वधर्ममर्थं कामञ्च त्रितयं योऽभिवाञ्छति । रिक्तपाणिर्न पश्येत
राजानं ब्राह्मणं स्त्रियम् ॥ ४३ ॥ सुप्रीतस्तावत् तिष्ठस्व यावत्
कर्णं वधाम्यहम् । एवमुक्त्वा ततः प्रायात् कर्णं प्रति नरेश्वर ॥ ४४ ॥
किरञ्छरशतांस्तीक्ष्णान् विमुञ्चन् कर्णमूर्द्धनि । ततः समभवद्युद्धं
घोररूपं भयानकम् । विस्मापनं महाराज नरराक्षसयोर्मृधे ॥ ४५ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि अलम्बुषवधे
पञ्चसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

धृतराष्ट्र उवाच । यत्तद्वैकर्त्तनः कर्णो राक्षसञ्च घटोत्कचः । निशीथे समसज्जेतां तद्युद्धमभवत् कथम् ॥ १ ॥ कीदृशञ्चाभवद्रूपं तस्य घोरस्य रक्षसः । रथश्च कीदृशस्तस्य हयाः सर्व्वायुधानि च ॥ २ ॥ किम्प्रमाणा हयास्तस्य रथकेतुर्धनुस्तथा । कीदृशं वर्म्म चैवास्य शिरस्त्राणञ्च कीदृशम् । पृष्टस्त्वमेतदाचक्ष्व कुशलो ह्यसि सञ्जय ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । लोहिताक्षो महाकायस्ताम्रास्यो निम्नितोदरः । ऊर्द्ध्वरोमा हरित्श्मश्रुः शङ्कुकर्णो महाहनुः ॥ ४ ॥ आकर्णाद्दारितास्यश्च तीक्ष्णदंष्ट्रः करालवान् । सुदीर्घताम्रजिह्वौष्ठो लम्बभ्रूः स्थूलनासिकः ॥ ५ ॥ नीलाङ्गो लोहितग्रीवो गिरिवर्ष्मा भयङ्करः । महाकायो महाबाहुर्महाशीर्षो महाबलः ॥ ६ ॥ विकृतः परुषस्पर्शो विकटोद्बद्धपिण्डिकः । स्थूलस्फिग्गूढनाभिश्च शिथिलोपचयो महान् ॥ ७ ॥ तथैव हस्ताभरणो महामायोऽङ्गदी तथा । उरसा धारयन्निष्कमग्निमालां यथाचलः ॥ ८ ॥ तस्य हेममयञ्चित्रं बहुरूपकशोभितम् । तोरणप्रतिमं शुभ्रं किरीटं मूर्द्ध्न्यशोभत ॥ ९ ॥ कुण्डले बालसूर्य्याभे मालां हेममयीं शुभाम् । धारयन् विपुलं कांस्यं कवचञ्च महाप्रभम् ॥ १० ॥ किङ्किणीशतनिर्घोषं रक्तध्वजपताकिनम् । ऋक्षचर्म्मावनद्धाङ्गं नल्वमात्रं महारथम् ॥ ११ ॥ सर्व्वायुधवरोपेतमास्थितं ध्वजमालिनम् । अष्टचक्रसमायुक्तं मेघगम्भीरनिस्वनम् ॥ १२ ॥ मत्तमातङ्गसङ्काशा लोहिताक्षा विभीषणाः । कामवर्णजवोपेता बलवन्तश्च ते हयाः ॥ १३ ॥ वहन्तो राक्षसं घोरं बलवन्तो जितश्रमाः । विपुलाभिः सटाभिस्ते ह्रेषमाणा मुहुर्मुहुः ॥ १४ ॥ राक्षसोऽस्य विरूपाक्षः सूतो दीप्तास्यकुण्डलः । रश्मिभिः सूर्य्यरश्म्याभैः सञ्जग्राह हयान्रणे ॥ १५ ॥ स तेन सहितस्तस्थावरुणेन यथा रविः । संसक्त इव चाभ्रेण यथाद्रि-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

संहता महान् ॥ १६ ॥ दिवस्पृक् सुमहाकेतुः स्यन्दनेऽस्य समु-
च्छ्रितः । रक्तोत्तमाङ्गः क्रव्यादो गृध्रः परमभीषणः ॥ १७ ॥
वाववायनिनिर्घोषं दृढज्यमतिविक्षिपन् । व्यक्तं किष्कुपरीणाहं
द्वादशारत्निकार्मुकम् ॥ १८ ॥ रथाक्षमात्रैरिषुभिः सर्वाः प्रच्छा-
दयन् दिशः । तस्यां वीरापहारिण्यां निशायां कर्णमभ्ययात्
॥ १९ ॥ तस्य विक्षिपतश्चापं रथे विष्टभ्य तिष्ठतः । अश्रूयत
धनुर्घोषो विस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ २० ॥ तेन वित्रास्यमानानि तव
सैन्यानि भारत । समकम्पन्त सर्वाणि सिन्धोरिव महोर्मयः ॥२१॥
तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य विरूपाक्षं विभीषणम् । उत्स्मयन्निव
राधेयस्त्वरमाणो न्यवारयत् ॥ २२ ॥ ततः कर्णोऽभ्ययादेनमस्य-
न्नस्यन्तमन्तिकात् । मातङ्गमिव मातङ्गो यूथर्षभ इवर्षभम् ॥२३॥
स सन्निपातस्तुमुलस्तयोरासीद्विशाम्पते । कर्णराक्षसयोराजन्निन्द्र-
शम्बरयोरिव ॥ २४ ॥ तौ प्रगृह्य महाभीमे धनुषी भीमनिस्वने ।
प्रच्छादयेतामन्योऽन्यं तक्षमाणौ महेषुभिः ॥ २५ ॥ ततः पूर्णा-
यतोत्सृष्टैः शरैः सन्नतपर्वभिः । व्यदारयेतामन्योऽन्यं कांस्ये
निर्भिद्य वर्मणी ॥ २६ ॥ तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महा-
द्विपौ । रथशक्तिभिरन्योऽन्यं विशिखैस्तौ ततक्षतुः ॥ २७ ॥
संछिन्दन्तौ च गात्राणि सन्दधानौ च सायकान् । दहन्तौ च
शरव्रातैर्दुष्प्रेक्ष्यौ च बभूवतुः ॥ २८ ॥ तौ शरक्षतसर्वाङ्गौ शोणि-
तौघपरिप्लुतौ । विभ्राजेतां यथा वारिस्रवन्तौ गैरिकाचलौ ॥२९॥
तौ शराग्रविभिन्नाङ्गौ निर्भिदन्तौ परस्परम् । नाकम्पयेतामन्योन्यं
यतमानौ महारथौ ॥ ३० ॥ तत् प्रवृत्तं निशायुद्धं चिरं सम-
मिवाभवत् । प्राणयोर्दीव्यतोराजन् कर्णराक्षसयोर्मृधे ॥ ३१ ॥
तस्य सन्दधतस्तीक्ष्णान् शरांश्चासक्तमस्यतः । धनुर्घोषेण वित्रस्ताः
स्वे परे च तदाभवन् ॥ ३२ ॥ घटोत्कचं तदा कर्णो न विशेषयते
नृप । प्रादुश्चक्रे ततो दिव्यमस्त्रमस्त्रविदाम्वरः ॥ ३३ ॥ कर्णेन

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

अर्पितं दृष्ट्वा दिव्यमस्त्रं घटोत्कचः। प्रादुश्चक्रे ततो मायां राक्षसीं
राक्षसेश्वरः ॥ ३४ ॥ शूलपर्वतधारिण्या शैलमुद्गरहस्तया।
रक्षसां घोररूपाणां महत्या सेनया वृतः ॥ ३५ ॥ समुद्यतमहा-
अस्त्रं दृष्ट्वा ते व्यथिता नृपाः। भूतान्तकमिवायान्तं कालदण्डोग्र-
धारिणम् ॥ ३६ ॥ घटोत्कचप्रमुक्तेन सिंहनादेन भीषिताः।
प्रसुस्रुवुर्गजा मूत्रं विव्यथुश्च नरा भृशम् ॥ ३७ ॥ ततोऽश्मवृष्टि-
रत्युग्रा महतासीत् समन्ततः। अर्द्धरात्राधिकबलैर्विमुक्ता राक्षसै-
र्भृशम् ॥ ३८ ॥ आयसानि च चक्राणि भुशुण्ड्यः शक्तितोमराः।
पतन्त्यविरलाः शूलाः शतघ्न्यः पट्टिशास्तथा ॥ ३९ ॥ तदुग्रमति-
रौद्रञ्च दृष्ट्वा युद्धं नराधिपाः। पुत्राश्च तव योधाश्च व्यथिता
विप्रदुद्रुवुः ॥ ४० ॥ तत्रैकोऽस्त्रबलश्लाघी कर्णो मानी न विव्यथे।
व्यधमत् स शरैर्मायां घटोत्कचविनिर्मिताम्। विससर्ज्ज शरान्
घोरान् सूतपुत्रवधेप्सया ॥ ४१ ॥ ततस्ते रुधिराभ्यक्ता भित्त्वा
कर्णं महाहवे। विविशुर्धरणीं बाणाः संक्रुद्धा इव पन्नगाः ॥ ४२ ॥
सूतपुत्रस्तु संक्रुद्धो लघुहस्तः प्रतापवान्। घटोत्कचमतिक्रम्य
बिभेद दशभिः शरैः ॥ ४३ ॥ घटोत्कचो विनिर्भिन्नः सूतपुत्रेण
मर्मसु। चक्रं दिव्यं सहस्रारमगृह्लाद्व्यथितो भृशम् ॥ ४४ ॥
क्षुरान्तं बालसूर्य्याभं मणिरत्नविभूषितम्। चिक्षेपाधिरथेः क्रुद्धो
भैमसेनिर्जिघांसया ॥ ४५ ॥ प्रविद्धमतिवेगेन विच्छिन्नं कर्णसायकैः।
अभागस्येव सङ्कल्पस्तन्मोघमपतद्भुवि ॥ ४६ ॥ घटोत्कचः सुसं-
क्रुद्धो दृष्ट्वा चक्रं निपातितम्। कर्णं प्राच्छादयद्बाणैः स्वर्भानु-
रिव भास्करम् ॥ ४७ ॥ सूतपुत्रस्त्वसम्भ्रान्तो रुद्रोपेन्द्रेन्द्रविक्रमः।
घटोत्कचरथं तूर्णं छादयामास पत्रिभिः ॥ ४८ ॥ घटोत्कचेन तु
गदा नद्धहेमाङ्गदा तदा। क्षिप्ता भ्राम्य शरैश्चापि कर्णेनाभ्या-
हतापतत् ॥ ४९ ॥ ततोऽन्तरीक्षमुत्पत्य कालमेघ इवोन्नदन्।
प्रववर्ष महाकायो द्रुमवर्षं नभस्तलात् ॥ ५० ॥ ततो मायाविनं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

कर्णो भीमसेनसुतं दिवि । मार्गणैरभिविव्याध घनं सूर्य्य इवांशुभिः ॥ ५१ ॥ तस्य सर्वान् हयान् हत्वा सञ्छिद्य शतधा रथम् । अभ्यवर्षच्छरैः कर्णः पर्ज्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ ५२ ॥ न तस्यासीद्‌निर्भिन्नं गात्रे द्व्यङ्गुलमन्तरम् । सोऽदृश्यत मुहूर्त्तेन श्वाविच्छललितो यथा ॥ ५३ ॥ न हयान्न रथं तस्य न ध्वजं न घटोत्कचम् । दृष्टवन्तः स्म समरे शरौघेनाभिसंवृतम् ॥ ५४ ॥ स तु कर्णस्य तद्दिव्यमस्त्रमस्त्रेण शातयन् । मायायुद्धेन मायावी सूतपुत्रमयोधयत् ॥ ५५ ॥ सोऽयोधयत्तदा कर्णं मायया लाघवेन च । अलक्ष्यमाणानि दिवि शरजालानि सम्पतन् ॥ ५६ ॥ भैमसेनिर्महामायो मायया कुरुसत्तम । विचचाराक्षमनात्मानं मोहयन्निव भारत ॥ ५७ ॥ स तु कृत्वा विरूपाणि वदनान्यशुभानि च । अग्रसत् सूतपुत्रस्य दिव्यान्यस्त्राणि वीर्य्यवान् ॥ ५८ ॥ पुनश्चापि महाकायः सञ्छिन्नः शतधा रणे । हतसत्त्वो निरुत्साहो पतितः समदृश्यत ॥ ५९ ॥ हतं तं मन्यमानाश्च प्रणेदुः कुरुपुङ्गवाः । अथ देहैर्नवैरन्यैर्दिक्षु सर्वास्वदृश्यत ॥ ६० ॥ पुनश्चापि महाकायः शतशीर्षः शतोदरः । व्यदृश्यत महाराज मैनाक इव पर्वतः ॥ ६१ ॥ अङ्गुष्ठमात्रो भूत्वा च पुनरेव स राक्षसः । सागरोर्म्मिरिवोद्धूतस्तिर्य्यगूर्द्ध्वमवर्त्तत ॥ ६२ ॥ वसुधां दारयित्वा च पुनरप्सु न्यमज्जत । अदृश्यत तदा तत्र पुनरुन्मज्जितोऽन्यतः ॥ ६३ ॥ सोऽवतीर्य्य पुनस्तस्थौ रथे हेमपरिष्कृतम् । क्षितिं खञ्च दिशश्चैव माययाभ्येत्य दंशितः ॥ ६४ ॥ गत्वा कर्णरथाभ्याशं विचलत् कुण्डलाननः । प्राह वाक्यमसम्भ्रान्तः सूतपुत्रं विशाम्पते ॥ ६५ ॥ तिष्ठेदानीं क्व मे जीवन् सूतपुत्र गमिष्यसि । युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे ॥ ६६ ॥ इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षं रक्षः क्रूरपराक्रमम् । उत्पपातान्तरीक्षञ्च जहास च सुविस्तरम् ॥ ६७ ॥ कर्णमभ्यहनच्चैव गजेन्द्रमिव केशरी । रथाक्ष-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मावैरिषुभिरभ्यवर्षद्घटोत्कचः ॥६८॥ रथिनामृषभं कर्णं धाराभिरिव तोयदः । शरवृष्टिञ्च तं कर्णो दूरात् प्राप्तामशातयत् ॥६९॥ दृष्ट्वा च विहतां मायां कर्णेन भरतर्षभ । घटोत्कचस्ततो मायां ससर्ज्जान्तर्हितः पुनः ॥ ७० ॥ सोऽभवद्गिरिरत्युच्चः शिखरैस्तरुसङ्कटैः । शूलप्रासासिमुषलैर्ज्जलप्रस्रवणो महान् ॥ ७१ ॥ तमञ्जनचयप्रख्यं कर्णो दृष्ट्वा महीधरम् । प्रपातैरायुधान्युग्राण्युद्वहन्तं न चुक्षुभे ॥ ७२ ॥ स्मयन्निव ततः कर्णो दिव्यमस्त्रमुदैरयत् । ततः सोऽस्त्रेण शैलेन्द्रो विक्षिप्तो वै व्यनश्यत ॥ ७३ ॥ ततः स तोयदो भूत्वा नीलः सेन्द्रायुधो दिवि । अश्मवृष्टिभिरत्युग्रः सूतपुत्रमवाकिरत् ॥ ७४ ॥ अथ सन्धाय वायव्यमस्त्रमस्त्रविदांवरः । व्यधमत् कालमेघं तं कर्णो वैकर्त्तनो वृषः ॥ ७५ ॥ स मार्गणगणैः कर्णो दिशः प्रच्छाद्य सर्वशः । जघानास्त्रं महाराज घटोत्कचसमीरितम् ॥ ७६ ॥ ततः प्रहस्य समरे भैमसेनिर्म्महाबलः । प्रादुश्चक्रे महामायां कर्णं प्रति महारथम् ॥ ७७ ॥ स दृष्ट्वा पुनरायान्तं रथेन रथिनांवरम् । घटोत्कचमसम्भ्रान्तं राक्षसैर्बहुभिर्वृतम् ॥ ७८ ॥ सिंहशार्दूलसदृशैर्म्मत्तमातङ्गविक्रमैः । गजस्थैश्च रथस्थैश्च वाजिपृष्ठगतैस्तथा ॥ ७९ ॥ नानाशस्त्रधरैर्घोरैर्नानाकवचभूषणैः । वृतं घटोत्कचं क्रूरैर्म्मरुद्भिरिव वासवम् ॥ ८० ॥ दृष्ट्वा कर्णो महेष्वासो योधयामास राक्षसम् । घटोत्कचस्ततः कर्णं विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः ॥ ८१ ॥ ननाद भैरवं नादं भीषयन् सर्वपार्थिवान् । भूयश्चाञ्जलिकेनाथ समार्गणगणं महत् ॥ ८२ ॥ कर्णहस्तस्थितञ्चापं चिच्छेदाशु घटोत्कचः । अथान्यद्धनुरादाय दृढम्भारसहं महत् ॥ ८३ ॥ विचकर्ष बलात् कर्ण इन्द्रायुधमिवोच्छ्रितम् । ततः कर्णो महाराज प्रेषयामास सायकान् ॥ ८४ ॥ सुवर्णपुङ्खाञ्छत्रुघ्नान् खचरान् राक्षसान् प्रति । तद्बाणैरर्द्दितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ॥ ८५ ॥ सिंहेनेवार्द्दितं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वन्यं गजानामाकुलं कुलम्। विधम्य राक्षसान् वाणैः साश्वसूतगजान् विभुः ॥ ८६ ॥ ददाह भगवान् वह्निर्भूतानीव युगक्षये। स हत्वा राक्षसीं सेनां शुशुभे सूतनन्दनः ॥ ८७ ॥ पुरेव त्रिपुरं दग्ध्वा दिवि देवो महेश्वरः। तेषु राजसहस्रेषु पाण्डवेयेषु मारिष ॥ ८८ ॥ नैनं निरीक्षितुमपि कश्चिच्छक्नोति पार्थिव। ऋते घटोत्कचाद्राजन् राक्षसेन्द्रान्महाबलात् ॥ ८९ ॥ भीमवीर्य्यबलोपेतात् क्रुद्धाद्वैवस्वतादिव। तस्य क्रुद्धस्य नेत्राभ्यां पावकः समजायत ॥ ९० ॥ महोल्काभ्यां यथा राजन् सार्चिषः स्नेहबिन्दवः। तलं तलेन संहत्य सन्दश्य दशनच्छदम् ॥ ९१ ॥ रथमास्थाय च पुनर्मायया निर्म्मितं ततः। युक्तं गजनिभैर्वाहैः पिशाचवदनैः खरैः ॥ ९२ ॥ स सूतमब्रवीत् क्रुद्धः सूतपुत्राय मां वह। स ययौ घोररूपेण रथेन रथिनाम्वरः ॥ ९३ ॥ द्वैरथं सूतपुत्रेण पुनरेव विशाम्पते। स चिक्षेप पुनः क्रुद्धः सूतपुत्राय राक्षसः ॥ ९४ ॥ अष्टचक्रां महाघोरामशनीं रुद्रनिर्म्मिताम्। तामवप्लुत्य जग्राह कर्णो न्यस्य रथे धनुः ॥ ९५ ॥ चिक्षेप चैनां तस्यैव स्यन्दनात् सोऽवपुप्लुवे। साश्वसूतध्वजं यानं भस्म कृत्वा महाप्रभा ॥ ९६ ॥ विवेश वसुधां भित्त्वा सुरास्तत्र विसिस्मियुः। कर्णञ्च सर्वभूतानि पूजयामासुरञ्जसा ॥ ९७ ॥ यदवप्लुत्य जग्राह देवसृष्टां महाशनीम्। एवं कृत्वा रणे कर्ण आरुरोह रथं पुनः ॥ ९८ ॥ ततो मुमोच विशिखान् सूतपुत्रः परन्तपः। अशक्यं कर्त्तुमन्येन सर्वभूतेषु मानद ॥ ९९ ॥ यदकार्षीत्तदा कर्णः सङ्ग्रामे भीमदर्शने। स हन्यमानो नाराचैर्धाराभिरिव पर्वतः ॥ १०० ॥ गन्धर्वनगराकारः पुनरन्तरधीयत। एवं स वै महाकायो मायया लाघवेन च ॥ १०१ ॥ अस्त्राणि तानि दिव्यानि जघान रिपुसूदनः। निहन्यमानेष्वस्त्रेषु मायया तेन रक्षसा ॥ १०२ ॥ असम्भ्रान्तस्ततः कर्णस्तद्रक्षः प्रत्ययोधयत्।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ततः क्रुद्धो महाराज भैमसेनिर्महाबलः ॥ १०३ ॥ चकार बहुधात्मानं भीषयाणो महारथान् । ततो द्विरदाः समापेतुः सिंहव्याघ्रतरक्षवः ॥ १०४ ॥ अग्निजिह्वास्तु भुजगा विहगाश्चाप्ययोमुखाः । आकीर्य्यमाणो विशिखैः कर्णचापच्युतैः शरैः ॥ १०५ ॥ नगराजसमप्रख्यस्तत्रैवान्तरधीयत । राक्षसाश्च पिशाचाश्च यातुधानास्तथैव च ॥ १०६ ॥ शालावृकाश्च बहवो वृकाश्च विकृताननाः । ते कर्णं भक्षयिष्यन्तः सर्व्वतः समुपाद्रवन् ॥ १०७ ॥ अथैनं वाग्भिरुग्राभिस्त्रासयाञ्चक्रिरे तदा । उद्यतैर्बहुभिर्घोरैरायुधैः शोणितोक्षितैः ॥ १०८ ॥ तेषामनेकैरेकैकं कर्णो विव्याध चाशुगैः । प्रतिहत्य तु तां मायां दिव्येनास्त्रेण राक्षसीम् ॥ १०९ ॥ आजघान हयान् घोरान् शरैः सन्नतपर्व्वभिः । ते भग्ना विकृताङ्गाश्च छिन्नपृष्ठाश्च सायकैः ॥ ११० ॥ वसुधामन्वपद्यन्त पश्यतस्तस्य रक्षसः । स भग्नमायो हैड़िम्बिः कर्णं वैकर्त्तनं ततः । एष ते विदधे मृत्युमित्युक्त्वान्तरधीयत ॥ १११ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि कर्णघटोत्कचयुद्धे षट्सप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

सञ्जय उवाच । तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने कर्णराक्षसयोर्मृधे । अलायुधो राक्षसेन्द्रो वीर्य्यवानभ्यवर्त्तत ॥ १ ॥ महत्या सेनया युक्तः सुयोधनमुपागमत् । राक्षसानां विरूपाणां सहस्रैः परिवारितः ॥ २ ॥ नानारूपधरैर्वीरैः पूर्व्ववैरमनुस्मरन् । तस्य ज्ञातिर्हि विक्रान्तो ब्राह्मणादो बको हतः ॥ ३ ॥ किर्म्मीरश्च महातेजा हिड़िम्बश्च तथा सखा । स दीर्घकालाध्युषितं पूर्व्ववैरमनुस्मरन् ॥ ४ ॥ विज्ञायैतन्निशायुद्धं जिघांसुर्भीममाहवे । स मत्त इव मातङ्गः संक्रुद्ध इव चोरगः ॥ ५ ॥ दुर्य्योधनमिदं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वाक्यमब्रवीद्युद्धलालसः । विदितं ते महाराज यथा भीमेन
राक्षसाः ॥ ६ ॥ हिडिम्बबककिर्मीरा निहता मम बान्धवाः ।
परामर्शश्च कन्याया हिडिम्बायाः कृतः पुरा ॥ ७ ॥ किमन्य-
द्राक्षसानन्यानस्मांश्च परिभूय ह । तमहं सगणं राजन् सवाजि-
रथकुञ्जरम् ॥ ८ ॥ हैडिम्बिञ्च सहामात्यं हन्तुमभ्यागतः स्वयम् ।
अद्य कुन्तीसुतान् सर्वान् वासुदेवपुरोगमान् ॥ ९ ॥ हत्वा सम्भ-
क्षयिष्यामि सर्वैरनुचरैः सह । निवारय बलं सर्वं वयं योत्स्याम
पाण्डवान् ॥ १० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हृष्टो दुर्योधनस्तदा ।
प्रतिगृह्याब्रवीद्वाक्यं भ्रातृभिः परिवारितः ॥ ११ ॥ त्वां पुरस्कृत्य
सगणं वयं योत्स्यामहे परान् । न हि वैरान्तमनसः स्थास्यन्ति
मम सैनिकाः ॥ १२ ॥ एवमस्त्विति राजानमुक्त्वा राक्षसपुङ्गवः ।
अभ्ययात्त्वरितो भीमं सहितः पुरुषादकैः ॥ १३ ॥ दीप्यमानेन
वपुषा रथेनादित्यवर्चसा । तादृशेनैव राजेन्द्र यादृशेन घटोत्-
कचः ॥ १४ ॥ तस्याप्यतुलनिर्घोषो बहुतोरणचित्रितः । ऋक्ष-
चर्मावनद्धाङ्गो नल्वमात्रो महारथः ॥ १५ ॥ तस्यापि तुरगाः
शीघ्रं हस्तिकायाः खरस्वराः । शतं युक्ता महाकाया मांस-
शोणितभोजनाः ॥ १६ ॥ तस्यापि रथनिर्घोषो महामेघरवो-
पमः । तस्यापि सुमहच्चापं दृढज्यं बलवत्तरम् ॥ १७ ॥ तस्या-
प्यक्षसमा बाणा रुक्मपुङ्खाः शिलाशिताः । सोऽपि वीरो महा-
बाहुर्यथैव स घटोत्कचः ॥ १८ ॥ तस्यापि गोमायुबलाभिगुप्तो
बभूव केतुर्ज्वलनार्कतुल्यः । स चापि रूपेण घटोत्कचस्य श्रीमत्तमो
व्याकुलदीपितास्यः ॥ १९ ॥ दीप्ताङ्गदो दीप्तकिरीटमाली बद्ध-
स्रगुष्णीषनिबद्धखड्गः । गदी भुशुण्डी मुषली हली च शरा-
सनी वारणतुल्यवर्मा ॥ २० ॥ रथेन तेनानलवर्चसा तदा विद्रा-
वयन् पाण्डववाहिनीं ताम् । रराज सङ्ख्ये परिवर्त्तमानो विद्यु-
न्माली मेघ इवान्तरीक्षे ॥ २१ ॥ ते चापि सर्वे प्रवरा नरेन्द्रा

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

महाबला वर्म्मिणश्चर्म्मिणश्च । हर्षान्विता युयुधुस्तत्र राजन् समन्ततः पाण्डवयोधवीराः ॥ २२ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि अलायुधयुद्धे सप्तसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

सञ्जय उवाच । तमागतमभिप्रेक्ष्य भीमकर्म्माणमाहवे । हर्षमाहारयाञ्चक्रुः कुरवः सर्व्व एव ते ॥ १ ॥ तथैव तव पुत्रास्ते दुर्य्योधनपुरोगमाः । अप्लवाः प्लवमासाद्य तर्त्तुकामा इवार्णवम् ॥ २ ॥ पुनर्ज्जातमिवात्मानं मन्वानाः पार्थिवास्तदा । अलायुधं राक्षसेन्द्रं स्वागतेनाभ्यपूजयन् ॥ ३ ॥ तस्मिंस्त्वमानुषे युद्धे वर्त्तमाने भयावहे । कर्णराक्षसयोर्न्नक्तं दारुणप्रतिदर्शनम् ॥ ४ ॥ उपप्रैक्षन्त पाञ्चालाः स्मयमानाः सराजकाः । तथैव तावका राजन् रक्षमाणास्ततस्ततः ॥ ५ ॥ चुक्रुशुर्न्नैदमस्तीति द्रोणद्रौणिकृपादयः । तत् कर्म्म दृष्ट्वा सम्भ्रान्ता हैडिम्बस्य रणाजिरे ॥ ६ ॥ सर्व्वमाविग्नमभवत् हाहाभूतमचेतनम् । तव सैन्यं महाराज निराशं कर्णजीविते ॥ ७ ॥ दुर्य्योधनस्तु सम्प्रेक्ष्य कर्णमार्त्तिं परां गतम् । अलायुधं राक्षसेन्द्रमाहूयेदमथाब्रवीत् ॥ ८ ॥ एष वैकर्त्तनः कर्णो हैडिम्बेन समागतः । कुरुते कर्म्म सुमहद्यदस्यौपयिकं मृधे ॥ ९ ॥ पश्यैतान् पार्थिवान् शूरान् निहतान् भैमसेनिना । नानाशस्त्रैरभिहतान् पादपानिव दन्तिना ॥ १० ॥ तवैष भागः समरे राजमध्ये मया कृतः । तवैवानुमते वीर तं विक्रम्य निवर्हय ॥ ११ ॥ पुरा वैकर्त्तनं कर्णमेष पापो घटोत्कचः । मायाबलमुपाश्रित्य माहन्याच्छत्रुकर्षण ॥ १२ ॥ एवमुक्तः स राज्ञा तु राक्षसस्तीव्रविक्रमः । तथेत्युक्त्वा महाबाहुर्घटोत्कचमुपाद्रवत् ॥ १३ ॥ ततः कर्णं समुत्सृज्य भैमसेनिररिन्दम प्रभो । प्रत्यमित्रमुपायान्तं मर्द्दयामास मार्गणैः ॥ १४ ॥ ततः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

समभवद्युद्धं क्रूरयो राक्षसेन्द्रयोः । मत्तयोर्वाशिताहेतोर्द्विपयो-
रिव कानने ॥ १५ ॥ राक्षसाद्विप्रमुक्तस्तु कर्णोऽपि रथिना-
म्वरः । अभ्यद्रवद्भीमसेनं रथेनादित्यवर्चसा ॥ १६ ॥ तमायान्त-
मनादृत्य दृष्ट्वा ग्रस्तं घटोत्कचम् । अलायुधेन समरे सिंहेनेव
गवाम्पतिम् ॥ १७ ॥ रथेनादित्यवपुषा भीमः प्रहरताम्वरः ।
किरन् शरौघान् प्रययावलायुधरथं प्रति ॥ १८ ॥ तमायान्त-
मभिप्रेक्ष्य स तदालायुधः प्रभो । घटोत्कचं समुत्सृज्य भीमसेनं
ततोऽभ्ययात् ॥ १९ ॥ तं भीमः सहसाभ्येत्य राक्षसान्तकरः प्रभो ।
सगणं राक्षसेन्द्रं तं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २० ॥ तथैवालायुधो
राजञ्छिलाधौतैरजिह्मगैः । अभ्यवर्षत कौन्तेयं पुनः पुन-
ररिन्दमः ॥ २१ ॥ तथा ते राक्षसाः सर्वे भीमसेनमुपाद्रवन् ।
नानाप्रहरणा भीमास्त्वत्सुतानां जयैषिणः ॥ २२ ॥ स
ताड्यमानो बहुभिर्भीमसेनो महाबलः । पञ्चभिः पञ्चभिः सर्वां-
स्तानविध्यच्छितैः शरैः ॥ २३ ॥ ते युध्यमाना भीमेन राक्षसाः
क्रूरबुद्धयः । विनेदुश्च महानादान् दुद्रुवुश्च दिशो दश ॥ २४ ॥
तांस्त्रास्यमानान् भीमेन दृष्ट्वा रक्षो महाबलम् । अभिदुद्राव
वेगेन शरैश्चैनमवाकिरत् ॥ २५ ॥ तं भीमसेनः समरे तीक्ष्णाग्रै-
रक्षिणोच्छरैः । अलायुधस्ततस्तांस्तान् भीमेन विशिखान्रणे ॥ २६ ॥
चिच्छेद कांश्चित् समरे त्वरया कांश्चिदग्रहीत् । स तं दृष्ट्वा
राक्षसेन्द्रं भीमो भीमपराक्रमः ॥ २७ ॥ गदां चिक्षेप वेगेन वज्र-
पातोपमां तदा । तामापतन्तीं वेगेन गदां ज्वालाकुलां ततः
॥ २८ ॥ गदया ताड्यामास सा गदा भीममाद्रवत् । स राक्ष-
सेन्द्रं कौन्तेयः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २९ ॥ तानप्यस्याकरोन्मोघा-
न्राक्षसो निशितैः शरैः । ते चापि राक्षसाः सर्वे सैनिका भीम-
रूपिणः ॥ ३० ॥ शासनाद्राक्षसेन्द्रस्य निजघ्नुरथ कुञ्जरान् ।
पाञ्चालाः सृञ्जयाश्चैव वाजिनः परमद्विपाः ॥ ३१ ॥ न शान्तिं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सेमिरे तत्र राक्षसैर्भृशपीडिताः । तं दृष्ट्वा तु महाघोरं वर्त्तमानं महाहवम् ॥ ४२ ॥ अब्रवीत् पुरुषश्रेष्ठो धनञ्जयमिदं वचः । पश्य भीमं महाबाहुं राक्षसेन्द्रवशङ्गतम् ॥ ४३ ॥ पदमस्यानुगच्छ त्वं मा विचारय पाण्डव । धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च युधामन्यूत्तमौजसौ ॥ ४४ ॥ सहितौ द्रौपदेयाश्च कर्णं यान्तु महारथाः । नकुलः सहदेवश्च युयुधानश्च वीर्य्यवान् ॥ ४५ ॥ इतरान्राक्षसान् घ्नन्तु शासनात्तव पाण्डव । त्वमपीमां महाबाहो चमूं द्रोणपुरस्कृताम् ॥ ४६ ॥ वारयस्व महाबाहो महद्धि भयमागतम् । एवमुक्ते तु कृष्णेन यथोद्दिष्टा रथोत्तमाः ॥ ४७ ॥ जग्मुर्वैकर्त्तनं कर्णं राक्षसांश्चेतरान्रणे । अथ पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैराशीविषोपमैः ॥ ४८ ॥ धनुश्चिच्छेद भीमस्य राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् । हयांश्चैव शितैर्बाणैः सारथिञ्च महाबलः ॥ ४९ ॥ जघान मिषतः सङ्ख्ये भीमसेनस्य भारत । सोऽवतीर्य्य रथोपस्थाद्धताश्वो हतसारथिः ॥ ५० ॥ तस्मै गुर्वीं गदां घोरां स विनद्योत्ससर्ज्ज ह । ततस्तां भीमनिर्घोषामापतन्तीं महागदाम् ॥ ५१ ॥ गदया राक्षसो घोरो निजघान ननाद च । तद्दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रस्य घोरं कर्म्म भयावहम् ॥ ५२ ॥ भीमसेनः प्रहृष्टात्मा गदामुग्रां परामृशत् । तयोः समभवद्युद्धं तुमुलं नररक्षसोः ॥ ५३ ॥ गदानिपातसंह्रादैर्भुवं कम्पयतो भृशम् । गदाविमुक्तौ तौ भूयः समासाद्येतरेतरम् ॥ ५४ ॥ मुष्टिभिर्वज्रसंह्रादैरन्योऽन्यमभिजघ्नतुः । रथचक्रैर्युगैरक्षैरधिष्ठानैरुपस्करैः ॥ ५५ ॥ यथासन्नमुपादाय तौ जघ्नतुरमर्षणौ । तौ विक्षरन्तौ रुधिरं समासाद्येतरेतरम् ॥ ५६ ॥ मत्ताविव महानागौ चकृषाते परस्परम् । तदपश्यद्धृषीकेशः पाण्डवानां हिते रतः । स भीमसेनरक्षार्थं हैडिम्बिं प्रत्यचोदयत् ॥ ५७ ॥

इति द्रोणपर्व्वणि घटोत्कचवधपर्व्वणि अलायुधयुद्धे अष्टसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सञ्जय उवाच। सन्दृश्य भीमं समरे रक्षसा ग्रस्तमन्तिकात्। वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं घटोत्कचमिदं ततः ॥ १ ॥ पश्य भीमं महाबाहो रक्षसा ग्रस्तमाहवे। पश्यतां सर्वसैन्यानां तव चैव महाद्युते ॥ २ ॥ स कर्णं त्वं समुत्सृज्य राक्षसेन्द्रमलायुधम्। जहि क्षिप्रं महाबाहो पश्चात् कर्णं वधिष्यसि ॥ ३ ॥ स वार्ष्णेयवचः श्रुत्वा कर्णमुत्सृज्य वीर्य्यवान्। युयुधे राक्षसेन्द्रेण वकभ्रात्रा घटोत्कचः ॥ ४ ॥ तयोस्तु तुमुलं युद्धं बभूव निशि रक्षसोः। अलायुधस्य चैवोग्रं हैडिम्बस्य च भारत ॥ ५ ॥ अलायुधस्य योधांस्तु राक्षसान् घोरदर्शनान्। वेगेनापततः शूरान् प्रगृहीतशरासनान् ॥ ६ ॥ आत्तायुधः सुसंक्रुद्धो युयुधानो महारथः। नकुलः सहदेवश्च विभिदुर्निशितैः शरैः ॥ ७ ॥ सर्वांश्च समरे राजन् किरीटी क्षत्रियर्षभान्। परिचिक्षेप बीभत्सुः सर्वतः प्रक्षिपन् शरान् ॥ ८ ॥ कर्णश्च समरे राजन् व्यद्रावयत पार्थिवान्। धृष्टद्युम्नशिखण्ड्यादीन् पाञ्चालानां महारथान् ॥ ९ ॥ तान् वध्यमानान् दृष्ट्वा तु भीमो भीमपराक्रमः। अभ्ययात्त्वरितः कर्णं विशिखान् विकिरन्रणे ॥ १० ॥ ततस्तेऽप्याययुर्हत्वा राक्षसान् यत्र सूतजः। नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महारथः ॥ ११ ॥ ते कर्णं योधयामासुः पाञ्चाला द्रोणमेव तु। अलायुधस्तु संक्रुद्धो घटोत्कचमरिन्दमम् ॥ १२ ॥ परिघेनातिकायेन ताडयामास मूर्द्धनि। स तु तेन प्रहारेण भैमसेनिर्महाबलः ॥ १३ ॥ ईषन्मूर्च्छान्वितात्मानं स्तम्भयामास वीर्य्यवान्। ततो दीप्ताग्निसङ्काशां शतघण्टामलङ्कृताम् ॥ १४ ॥ चिक्षेप समरे तस्मै गदां काञ्चनभूषणाम्। सा हयान् सारथिञ्चास्य रथञ्चास्य महास्वनम् ॥ १५ ॥ चूर्णयामास वेगेन निसृष्टा भीमकर्मणा। स भग्नहयचक्राक्षाद्विमीर्णध्वजकूबरात् ॥ १६ ॥ उत्पपात रथात्तूर्णं मायामास्थाय राक्षसीम्। स समास्थाय मायान्तु ववर्ष

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

रुधिरं बहु ॥ १७ ॥ विद्युद्विभ्राजितञ्चासीत्तिमिराभ्राकुलं नभः ।
ततो वज्रनिपाताश्च साशनिस्तनयित्नवः ॥ १८ ॥ महांश्चटचटा-
शब्दस्तत्रासीद्धि महाहवे । तां प्रेक्ष्य विहितां मायां राक्षसो
राक्षसेन तु ॥ १९ ॥ ऊर्द्ध्वमुत्पत्य हैड़िम्बिस्तां मायां मायया-
वधीत् । सोऽभिवीक्ष्य हतां मायां मायावी माययैव ह ॥ २० ॥
अश्मवर्षं सुतुमुलं विससर्ज्ज घटोत्कचे । अश्मवर्षं स तद्घोरं शर-
वर्षेण वीर्य्यवान् ॥ २१ ॥ दिक्षु विध्वंसयामास तदद्भुतमिवा-
भवत् । ततो नानाप्रहरणैरन्योऽन्यमभिवर्षताम् ॥ २२ ॥ आयसैः
परिघैः शूलैर्गदामुषलमुद्गरैः । पिनाकैः करवालैश्च तोमरप्रास-
कम्पनैः ॥ २३ ॥ नाराचैर्निशितैर्भल्लैः शरैश्चक्रैः परश्वधैः । अयो-
गुड़ैर्भिन्दिपालैर्गोशीर्षोलूखलैरपि ॥ २४ ॥ उत्पाट्य च महा-
शाखैर्विविधैर्ज्जगतीरुहैः । शमीपीलुकरीरैश्च चम्पकैश्चैव भारत
॥२५॥ इङ्गुदीवदरीभिश्च कोविदारैश्च पुष्पितैः । पलाशैरारिमेदैश्च
प्लक्षन्यग्रोधपिप्पलैः ॥ २६ ॥ महद्भिः संयुगे तस्मिन्नन्योऽन्यमभि-
जघ्नतुः । विविधैः पर्वताग्रैश्च नानाधातुभिराचितैः ॥ २७ ॥
तेषां शब्दो महानासीद्वज्राणां भिद्यतामिव । युद्धं तत्राभवद्घोरं
भैम्यलायुधयोर्नृप ॥ २८ ॥ हरीन्द्रयोर्यथा राजन् वालिसुग्री-
वयोः पुरा । तौ युद्ध्वे विविधैर्घोरैरायुधैर्विशिखैस्तथा ॥ २९ ॥
प्रगृह्य निशितौ खड्गावन्योऽन्यमभिजघ्नतुः । तावन्योऽन्यमभि-
द्रुत्य केशेषु सुमहाबलौ ॥ ३० ॥ प्रभिन्नगात्रौ प्रस्वेदं सुस्रुवाते
जनाधिप । रुधिरञ्च महाकायावभिवृष्टाविवाम्बुदौ ॥ ३१ ॥
अथाभिपत्य वेगेन समुद्भ्राम्य च राक्षसम् । बलेनाक्षिप्य हैड़िम्बि-
स्चकर्त्तास्य शिरो महत् ॥ ३२ ॥ सोऽपहृत्य शिरस्तस्य कुण्ड-
लाभ्यां विभूषितम् । ततः सुतुमुलं नादं ननाद सुमहाबलः ॥३३॥
हतं दृष्ट्वा महाकायं वकज्ञातिमरिन्दमम् । पाञ्चालाः पाण्डवा-
श्चैव सिंहनादान् विनेदिरे ॥ ३४ ॥ ततो भेरीसहस्राणां शङ्खा-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

नामयुतानि च। अवादयन् पाण्डवेयास्तस्मिन्रक्षसि पातिते ॥३४॥ अतीव सा निशा तेषां बभूव विजयावहा। विद्योतमाना विबभौ समन्ताद्दीपमालिनी॥ ३५॥ अलायुधस्य तु शिरो भीमसेनिर्महाबलः। दुर्योधनस्य प्रमुखे चिक्षेप गतचेतसः॥ ३६॥ अथ दुर्योधनो दृष्ट्वा हतं वीरमलायुधम्। बभूव परमोद्विग्नः सह सैन्येन भारत॥ ३७॥ तेनह्यस्य प्रतिज्ञातं भीमसेनमहं युधि। हन्तेति स्वयमागम्य स्मरता वैरमुत्तमम्॥ ३८॥ ध्रुवं स तेन हन्तव्य इत्यमन्यत पार्थिवः। जीवितश्चिरकालाय भ्रातॄणामित्यमन्यत॥ ३९॥ स तं दृष्ट्वा विनिहतं भीमसेनात्मजेन वै। प्रतिज्ञां भीमसेनस्य पूर्णामेवाभ्यमन्यत॥ ४०॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि अलायुधवधे
एकोनाशीत्यधिकशततोऽध्यायः॥ १७९॥

सञ्जय उवाच। निहत्यालायुधं रक्षः प्रहृष्टात्मा घटोत्कचः। ननाद विविधान्नादान् वाहिन्याः प्रमुखे स्थितः॥ १॥ तस्य तं तुमुलं शब्दं श्रुत्वा कुञ्जरकम्पनम्। तावकानां महाराज भयमासीत् सुदारुणम्॥ २॥ अलायुधविषक्तन्तु भैमसेनिं महाबलम्। दृष्ट्वा कर्णो महाबाहुः पाञ्चालान् समुपाद्रवत्॥ ३॥ दशभिर्दशभिर्बाणैर्धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ। दृढैः पूर्णायतोत्सृष्टैर्विभेद नतपर्वभिः॥ ४॥ ततः परमनाराचैर्युधामन्यूत्तमौजसौ। सात्यकिञ्च रथोदारं कम्पयामास मार्गणैः॥ ५॥ तेषामप्यस्यतां सङ्ख्ये सर्वेषां सव्यदक्षिणम्। मण्डलान्येव चापानि व्यदृश्यन्त जनाधिप॥ ६॥ तेषां ज्यातलनिर्घोषो रथनेमिस्वनश्च ह। मेघानामिव घर्मान्ते बभूव तुमुलो निशि॥ ७॥ ज्यानेमिघोषस्तनयित्नुमांश्च धनुस्तडिन्मण्डलकेतुशृङ्गः। शरौघवर्षाकुलवृष्टि-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सांश्च सङ्ग्रामसेघः स बभूव राजन् ॥ ८ ॥ तदद्भुतं शैल इवा-प्रकम्प्यो वर्षं महाश्मैलसमानरूपः । विध्वंसयामास रणे नरेन्द्र वैकर्त्तनः शत्रुगणावमर्द्दी ॥ ९ ॥ स तोमरैर्वज्रनिपाततुल्यैः शितैः शरैः काञ्चनचित्रपुङ्खैः । शत्रून् व्यपोहन् समरे महात्मा वैकर्त्तनः पुत्रहितैरतस्ते ॥ १० ॥ संछिन्नभिन्नध्वजिनश्च केचित्तीक्ष्णैः शरैरर्द्दितभिन्नदेहाः । केचिद्विसूता विहयाश्च केचिद्वैकर्त्तनेनाशु कृता बभूवुः ॥ ११ ॥ अविन्दमानस्त्वथ शर्म सङ्ख्ये यौधिष्ठिरं तद्बलमभ्यपद्यत । तान् प्रेक्ष्य भग्नान् विमुखीकृतांश्च घटोत्कचो रोषमतीव चक्रे ॥ १२ ॥ आस्थाय तं काञ्चनरत्नचित्रं रथोत्तमं सिंहवत् संननाद । वैकर्त्तनं कर्णमुपेत्य चापि विव्याध वज्र-प्रतिमैः पृषत्कैः ॥ १३ ॥ तौ कर्णिनाराचशिलीमुखैश्च नालीक-दण्डाशनिवत्सदन्तैः । वराहकर्णैः सविषाणशृङ्गैः क्षुरप्रवङ्कैश्च ववर्षतुः खम् ॥ १४ ॥ तदाणवर्षावृतमन्तरीक्षं तिर्य्यग्गताभिः समरे रराज । सुवर्णपुङ्खज्वलितप्रभाभिर्विचित्रपुष्पाभिरिव स्रजोभिः ॥ १५ ॥ समं हि तावप्रतिमप्रभावावन्योऽन्यमाजघ्नतु-रुत्तमास्त्रैः । तयोर्हि वीरोत्तमयोर्न कश्चिद्ददर्श तस्मिन् समरे विशेषम् ॥ १६ ॥ अतीव तं चित्रमतुल्यरूपं बभूव युद्धं रवि-भीमसून्वोः । समाकुलं शस्त्रनिपातघोरं दिवीव राहुंशुमतोः प्रदीप्तम् ॥ १७ ॥

सञ्जय उवाच । घटोत्कचो यदा कर्णं न विशेषयते नृप । ततः प्रादुश्चकारोग्रमस्त्रमस्त्रविदाम्वरः ॥ १८ ॥ तेनास्त्रेण हयान् पूर्वं निहत्य तस्य राक्षसः । सारथिञ्चैव हैड़िम्बः क्षिप्रमन्तर-धीयत ॥ १९ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तथा त्वन्तर्हिते तस्मिन् कूटयोधिनि राक्षसे । मामकैः प्रतिपन्नं तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ॥ २० ॥

सञ्जय उवाच । अन्तर्हितं राक्षसं तं विदित्वा सम्प्राक्रोशन्

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

कुरवः सर्व एव। कथं नायं राक्षसः कूटयोधी हन्यात् कर्णं समरे पश्यमानः॥ २१॥ ततः कर्णो लघुचित्रास्त्रयोधी सर्वा दिशो व्यावृणोद्बाणजालैः। न वै किञ्चिदप्यपश्यत भूतं तमोभूते सायकैरन्तरीक्षे॥ २२॥ न चाददानो न च सन्दधानो न चेषुधी स्पृश्यमानः कराग्रैः। अदृश्यद्वै लाघवात् सूतपुत्रः सर्वं बाणैश्छादयानोऽन्तरीक्षम्॥ २३॥ ततो मायां विहितामन्तरीक्षे घोरां भीमां राक्षसीं दारुणेन। तां पश्यामो लोहिताभ्रप्रकाशां देदीप्यन्तीमग्निशिखामिवोग्राम्॥ २४॥ ततस्ततो विद्युतः प्रादुरासन्नुल्काश्चापि ज्वलिताः कौरवेन्द्र। घोषश्चासां प्रादुरासीत् सुघोरः सहस्रशो नदतां दुन्दुभीनाम्॥ २५॥ ततः शराः प्रापतन् रुक्मपुङ्खाः शक्तयः प्रासा मुसलान्यायुधानि। परश्वधास्तैलधौताश्च खड्गाः प्रदीप्ताग्राः पट्टिशास्तोमराश्च॥ २६॥ मयूखिनः परिघा लोहबद्धा गदाश्चित्राः शितधाराश्च शूलाः। गुर्व्यो गदा हेमपट्टावनद्धाः शतघ्न्यश्च प्रादुरासन् समन्तात्॥ २७॥ महाशिलाश्चापतंस्तत्र तत्र सहस्रशः साशनयश्च वज्राः। चक्राणि चानेकशतक्षुराणि प्रादुर्बभूवुर्ज्वलनप्रभाणि॥ २८॥ तां शक्तिपाषाणपरश्वधानां प्रासर्ष्टिवज्राशनिमुद्गराणाम्। वृष्टिं विशालां ज्वलितां पतन्तीं कर्णः शरौघैर्न शशाक हन्तुम्॥ २९॥ शराहतानां पततां हयानां वज्राहतानाञ्च महागजानाम्। शस्त्राहतानाञ्च महारथानां महान्निनादः पततां बभूव॥ ३०॥ सुभीमनानाविधशस्त्रपातैर्घटोत्कचेनाभिहतं समन्तात्। दौर्योधनं तद्बलमार्त्तमासीदृशावर्त्तमानं ददृशे भ्रमत्तत्॥ ३१॥ हाहाकृतं सम्परिवर्त्तमानं संलीयमानञ्च विषण्णरूपम्। ते चार्य्यभावात् पुरुषप्रवीराः पराङ्मुखा न बभूवुस्तदानीम्॥ ३२॥ तां राक्षसीं घोरतरां सुभीमां वृष्टिं महाशस्त्रमयीं पतन्तीम्। दृष्ट्वा बलौघांश्च निपात्यमानान् महद्भयं तव पुत्रान् विवेश॥ ३३॥ शिवाश्च

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

परस्परं बलं ज्ञात्वा तत्रात्मानं नियोजयेत् ॥ २९ ॥ दण्डेनोपनतं शत्रुं यो राजा न नियच्छति। स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ ३० ॥ सुपुष्पितः स्यादफलः फलवान् स्याद्दुरारुहः। आमः स्यात् पक्कसङ्काशो न च शीर्य्येत कस्यचित् ॥ ३१ ॥ आशां कालवतीं कुर्य्यात्ताञ्च विघ्नेन योजयेत्। विघ्नं निमित्ततो ब्रूयात् निमित्तञ्चापि हेतुतः ॥ ३२ ॥ भीतवत् संविधातव्यं यावद्भयमनागतम्। आगतन्तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्त्तव्यमभीतवत् ॥ ३३ ॥ न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति। संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥ ३४ ॥ अनागतं विजानीयात् यच्छेद्भयमुपस्थितम्। पुनर्वृद्धिभयात् किञ्चिदनिवृत्तं निशामयेत् ॥ ३५ ॥ प्रत्युपस्थितकालस्य सुखस्य परिवर्ज्जनम्। अनागतसुखाशा च नैव बुद्धिमतां नयः ॥ ३६ ॥ योऽरिणा सह सन्धाय सुखं स्वपिति विश्वसन्। स वृक्षाग्रे प्रसुप्तो वा पतितः प्रतिबुध्यते ॥ ३७ ॥ कर्म्मणा येन तेनैव मृदुना दारुणेन च। उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्म्ममाचरेत् ॥३८॥ ये सपत्नाः सपत्नानां सर्वांस्तानुपसेवयेत्। आत्मनश्चापि बोद्धव्याश्चारा विनिहिताः परैः ॥ ३९ ॥ चारस्त्वविदितः कार्य्य आत्मनोऽथ परस्य च। पाषण्डांस्तापसादींश्च परराष्ट्रे प्रवेशयत् ॥ ४० ॥ उद्यानेषु विहारेषु प्रपास्वावसथेषु च। पानागारे प्रवेशेषु तीर्थेषु च सभासु च ॥४१॥ धर्माभिचारिणः पापाश्चौरा लोकस्य कण्टकाः। समागच्छन्ति तान् बुद्ध्वा नियच्छेच्छमयीत च ॥ ४२ ॥ न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत्। विश्वासाद्भयमभ्येति नापरीक्ष्य च विश्वसेत् ॥ ४३ ॥ विश्वासयित्वा तु परं तत्त्वभूतेन हेतुना। अथास्य प्रहरेत् काले किञ्चित् विचलिते पदे ॥ ४४ ॥ शङ्कामपि शङ्केत नित्यं शङ्केत शङ्कितान्। भयं ह्यशङ्किताज्जातं मूलमपि कृन्तति ॥ ४५ ॥ अवधानेन मौनेन काषायेण जटाजिनैः। ...शसयित्वा द्वेष्टारमवलुम्पेद्यथा वृक ॥ ४६ ॥ पुत्रो वा यदि

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

कुरवः सर्व एव। कथं नायं राक्षसः कूटयोधी हन्यात् कर्णं समरे पश्यमानः॥२१॥ ततः कर्णो लघुचित्रास्त्रयोधी सर्वा दिशो व्यावृणोद्बाणजालैः। न वै किञ्चिद्व्यपश्येत भूतं तमोभूते सायकैरन्तरीक्षे॥२२॥ न चाददानो न च सन्दधानो न चेषुधी स्पृश्यमानः कराग्रैः। अदृश्यद्दै लाघवात् सूतपुत्रः सर्वैर्बाणै-श्छादयानोऽन्तरीक्षम्॥२३॥ ततो मायां विहितामन्तरीक्षे घोरां भीमां राक्षसीं दारुणेन। तां पश्यामो लोहिताभ्रप्रकाशां देदीप्यन्तीमग्निशिखामिवोग्राम्॥२४॥ ततस्ततो विद्युतः प्रादुरासन्नुल्काश्चापि ज्वलिताः कौरवेन्द्र। घोषश्चान्यः प्रादुरासीत् सुघोरः सहस्रशो नदतां दुन्दुभीनाम्॥२५॥ ततः शराः प्रापतन् रुक्मपुङ्खाः शक्त्यः प्रासा मुसलान्यायुधानि। पर-श्वधास्तैलधौताश्च खड्गाः प्रदीप्ताग्राः पट्टिशास्तोमराश्च॥२६॥ मयूखिनः परिघा लोहबद्धा गदाश्चित्राः शितधाराश्च शूलाः। गुर्व्यो गदा हेमपट्टावनद्धाः शतघ्न्यश्च प्रादुरासन् समन्तात्॥२७॥ महाशिलाश्चापतंस्तत्र तत्र सहस्रशः साशनयश्च वज्राः। चक्राणि चानेकशतक्षुराणि प्रादुर्बभूवुर्ज्वलनप्रभाणि॥२८॥ तां शक्ति-पाशासिपरश्वधानां प्रासर्ष्टिवज्राशनिमुद्गराणाम्। वृष्टिं विशालां ज्वलितां पतन्तीं कर्णः शरौघैर्न शशाक हन्तुम्॥२९॥ शरा-हतानां पततां हयानां वज्राहतानाञ्च महागजानाम्। शस्त्रा-हतानाञ्च महारथानां महान्निनादः पततां बभूव॥३०॥ सुभीम-नानाविधशस्त्रपातैर्घटोत्कचेनाभिहतं समन्तात्। दौर्य्योधनं तद्बलमार्त्तमासीदावर्त्तमानं ददृशे भ्रमत्तत्॥३१॥ हाहाकृतं सम्परिवर्त्तमानं संलीयमानञ्च विषण्णरूपम्। ते चार्य्यभावात् पुरुषप्रवीराः पराङ्मुखा न बभूवुस्तदानीम्॥३२॥ तां राक्षसीं घोरतरां सुभीमां वृष्टिं महाशस्त्रमयीं पतन्तीम्। दृष्ट्वा बलो-घांश्च निपात्यमानान् महद्भयं तव पुत्रान् विवेश॥३३॥ शिवाश्च

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

परस्परं बलं ज्ञात्वा तत्रात्मानं नियोजयेत् ॥ २९ ॥ दण्डेनोपनतं शत्रुं यो राजा न नियच्छति। स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ ३० ॥ सुपुष्पितः स्यादफलः फलवान् स्याद्दुरारुहः। आमः स्यात् पक्वसङ्काशो न च शीर्य्येत कस्यचित् ॥ ३१ ॥ आशां कालवतीं कुर्य्यात्ताञ्च विघ्नेन योजयेत्। विघ्नं निमित्ततो ब्रूयात् निमित्तञ्चाभिहेतुतः ॥ ३२ ॥ भीतवत् संविधातव्यं यावद्भयमनागतम्। आगतन्तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्त्तव्यमभीतवत् ॥ ३३ ॥ न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति। संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥ ३४ ॥ अनागतं विजानीयात् यच्छेद्भयमुपस्थितम्। पुनर्व्वृद्धिभयात् किञ्चिदनिवृत्तं निशामयेत् ॥ ३५ ॥ प्रत्युपस्थितकालस्य सुखस्य परिवर्ज्जनम्। अनागतसुखाशा च नैव बुद्धिमतां नयः ॥ ३६ ॥ योऽरिणा सह सन्धाय सुखं स्वपिति विश्वसन्। स वृक्षाग्रे प्रसुप्तो वा पतितः प्रतिबुध्यते ॥ ३७ ॥ कर्म्मणा येन तेनैव मृदुना दारुणेन च। उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्म्ममाचरेत् ॥ ३८ ॥ ये सपत्नाः सपत्नानां सर्व्वांस्तानुपसेवयेत्। आत्मनश्चापि बोद्धव्याश्चारा विनिहिताः परैः ॥ ३९ ॥ चारश्चविदितः कार्य्य आत्मनोऽथ परस्य च। पाषण्डांस्तापसादींश्च परराष्ट्रे प्रवेशयेत् ॥ ४० ॥ उद्यानेषु विहारेषु प्रपास्वावसथेषु च। पानागारे प्रवेशेषु तीर्थेषु च सभासु च ॥ ४१ ॥ धर्म्माभिचारिणः पापाश्चौरा लोकस्य कण्टकाः। समागच्छन्ति तान् बुद्ध्वा नियच्छेच्छमयीत च ॥ ४२ ॥ न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत्। विश्वासाद्भयमभ्येति नापरीक्ष्य च विश्वसेत् ॥ ४३ ॥ विश्वासयित्वा तु परं तत्त्वभूतेन हेतुना। अथास्य प्रहरेत् काले किञ्चित् विचलिते पदे ॥ ४४ ॥ अशङ्क्यमपि शङ्केत नित्यं शङ्केत शङ्कितान्। भयं ह्यशङ्किताज्जातं समूलमपि कृन्तति ॥ ४५ ॥ अवधानेन मौनेन काषायेण जटाजिनैः। विश्वासयित्वा द्वेष्टारमवलुम्पेद्यथा वृकः ॥ ४६ ॥ पुत्रो वा यदि

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वा भ्राता पिता वा यदि वा सुहृत्। अर्थस्य विघ्नं कुर्वाणा हन्तव्या भूतिमिच्छता ॥ ४७ ॥ गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्य्याकार्य्यमजानतः। उत्पथप्रतिपन्नस्य दण्डो भवति शासनम् ॥ ४८ ॥ अभ्युत्थानाभिवादाभ्यां सम्प्रदानेन केनचित्। प्रतिपुष्पफलाघाती तीक्ष्णतुण्ड इव द्विजः ॥ ४९ ॥ नाच्छित्त्वा परमर्माणि नाकृत्वा कर्म्म दारुणम्। नाहत्वा मत्स्यघातीव प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ ५० ॥ नास्ति जात्या रिपुर्नाम मित्रञ्चापि न विद्यते। सामर्थ्ययोगाज्जायन्ते मित्राणि रिपवस्तथा ॥ ५१ ॥ अमित्रं नैव मुञ्चेत वदन्तं करुणान्यपि। दुःखं तत्र न कर्त्तव्यं हन्यात् पूर्वापकारिणम् ॥५२॥ संग्रहानुग्रहे यत्नः सदा कार्य्योऽनसूयता। निग्रहश्चापि यत्नेन कर्त्तव्यो भूतिमिच्छता ॥ ५३ ॥ प्रहरिष्यन् प्रियं ब्रूयात् प्रहृत्यैव प्रियोत्तरम्। असिनापि शिरश्छित्त्वा शोचेत च रुदेत च ॥ ५४ ॥ निमन्त्रयीत सान्त्वेन सम्मानेन तितिक्षया। लोकाराधनमित्येतत् कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ ५५ ॥ न शुष्कवैरं कुर्वीत बाहुभ्यां न नदीं तरेत्। अनर्थकमनायुष्यं गोविषाणस्य भक्षणम्। दन्ताश्च परिमृज्यन्ते रसश्चापि न लभ्यते ॥ ५६ ॥ त्रिवर्गस्त्रिविधा पीड़ा अनुबन्धास्तथैव च। अनुबन्धं तथा ज्ञात्वा पीड़ाश्च परिवर्ज्जयेत् ॥ ५७ ॥ ऋणशेषमग्निशेषं शत्रुशेषन्तथैव च। पुनः पुनः प्रवर्द्धन्ते तस्मात् शेषमकारयेत् ॥ ५८ ॥ वर्द्धमानमृणं तिष्ठेत् परिभूताश्च शत्रवः। जनयन्ति भयं तीव्रं व्याधयश्चाप्युपेक्षिताः ॥ ५९ ॥ नासम्यक्कृतकारी स्यादप्रमत्तः सदा भवेत्। कण्टकोऽपि हि दुश्छिन्नो विकारं कुरुते चिरम् ॥ ६० ॥ वधेन च मनुष्याणां मार्गाणां दूषणेन च। आगाराणां विनाशैश्च परराष्ट्रं विनाशयेत् ॥ ६१ ॥ गृध्रदृष्टिर्वकालीनः श्वचेष्टः सिंहविक्रमः। अनुद्विग्नः काकशङ्की भुजङ्गचरितञ्चरेत् ॥ ६२ ॥ शूरमञ्जलिपातेन भीरुं भेदेन भेदयेत्। लुब्धमर्थप्रदानेन समं तुल्येन विग्रहः ॥ ६३ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

श्रेणीमुख्योपजापेषु वल्लभानुनयेषु च। अमात्यान् परिरक्षेत भेद-सङ्घातयोरपि ॥ ६४ ॥ मृदुरित्यवजानन्ति तीक्ष्ण इत्युद्विजन्ति च। तीक्ष्णकाले भवेत्तीक्ष्णो मृदुकाले मृदुर्भवेत् ॥ ६५ ॥ मृदुनैव मृदुं छिन्धि मृदुना हन्ति दारुणम्। नासाध्यं मृदुना किञ्चित्तस्मात्तीक्ष्णतरो मृदुः ॥ ६६ ॥ काले मृदुर्यो भवति काले भवति दारुणः। प्रसाधयति कृत्यानि शत्रुञ्चाप्यधितिष्ठति ॥ ६७ ॥ पण्डितेन विरुद्धः सन् दूरस्थोऽस्मीति नाश्वसेत्। दीर्घौ बुद्धिमतो बाहू याभ्यां हिंसति हिंसितः ॥ ६८ ॥ न तत्तरेद्यस्य न पारमुत्तरेन्न तद्धरेद्यत् पुनराहरेत् परः। न तत् खनेद्यस्य न मूलमुद्धरेन्नतं हन्याद्यस्य शिरो न पातयेत् ॥ ६९ ॥ इतीदमुक्तं वृजिनाभिसंहितं न चैतदेवं पुरुषः समाचरेत्। परप्रयुक्तेन कथं विभावयेदतो मयोक्तं भवतो हितार्थिना ॥ ७० ॥

भीष्म उवाच। यथावदुक्तं वचनं हितार्थिना निशम्य विप्रेण सुवीरराष्ट्रपः। तथाकरोद्वाक्यमदीनचेतनः श्रियञ्च दीप्तां बुभुजे सबान्धवः ॥ ७१ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्व्वणि कणिकोपाख्याने चत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १४० ॥

युधिष्ठिर उवाच। हीने परमके धर्म्मे सर्व्वलोकाभिलङ्घिते। अधर्म्मे धर्म्मतां नीते धर्म्मे चाधर्म्मतां गते ॥ १ ॥ मर्य्यादासु विनष्टासु क्षुभिते धर्म्मनिश्चये। राजभिः पीड़िते लोके परैर्वापि विशाम्पते ॥ २ ॥ सर्व्वाश्रमेषु मूढेषु कर्म्मसूपहतेषु च। कामाल्लोभाच्च मोहाच्च भयं पश्यत्सु भारत ॥ ३ ॥ अविश्वस्तेषु सर्व्वेषु नित्यं भूतेषु पार्थिव। निकृत्या हन्यमानेषु वञ्चयत्सु परस्परम् ॥ ४ ॥ सम्प्रदीप्तेषु देशेषु ब्राह्मणे चातिपीड़िते। अवर्षति च पर्ज्जन्ये

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मिथो भेदे समुत्थिते ॥ ५ ॥ सर्वस्मिन् दस्युसाद्भूते पृथिव्यामुप-
जीवने। केन स्विद्ब्राह्मणो जीवेज्जघन्ये काल आगते ॥ ६ ॥
अतितिक्षुः पुत्रपौत्रानुक्रोशान्नराधिप। कथमापत्सु वर्त्तेत तन्मे
ब्रूहि पितामह ॥ ७ ॥ कथञ्च राजा वर्त्तेत लोके कलुषतां गते।
कथमर्थाच्च धर्माच्च न हीयेत परन्तप ॥ ८ ॥

भीष्म उवाच। राजमूला महाबाहो योगक्षेमसुवृष्टयः।
प्रजासु व्याधयश्चैव मरणञ्च भयानि च ॥ ९ ॥ कृतं त्रेता द्वापरञ्च
कलिश्च भरतर्षभ। राजमूला इति गतिर्मम नास्त्यत्र संशयः ॥१०॥
तस्मिंस्त्वभ्यागते काले प्रजानां दोषकारके। विज्ञानबलमास्थाय
जीवितव्यं भवेत्तदा ॥ ११ ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरा-
तनम्। विश्वामित्रस्य सम्वादं चाण्डालस्य च पक्कणे ॥ १२ ॥
त्रेताद्वापरयोः सन्धौ तदा दैवविधिक्रमात्। अनावृष्टिरभूद्घोरा
लोके द्वादशवार्षिकी ॥ १३ ॥ प्रजानामतिवृद्धानां युगान्ते समुप-
स्थिते। त्रेताविमोक्षसमये द्वापरे प्रतिपादने ॥ १४ ॥ न ववर्ष
सहस्राक्षः प्रतिलोमोऽभवद्गुरुः। जगाम दक्षिणं मार्गं सोमो
व्यावृत्तलक्षणः ॥ १५ ॥ नावश्यायोऽपि तत्राभूत् कुत एवाभ्र-
राजयः। नद्यः संक्षिप्ततोयौघाः किञ्चिदन्तर्गतास्ततः ॥ १६ ॥
सरांसि सरितश्चैव कूपाः प्रस्रवणानि च। हतत्विषो न लक्ष्यन्ते
निसर्गाद्दैवकारितात् ॥ १७ ॥ उपशुष्कजलस्थाया विनिवृत्तसभा
प्रपा। निवृत्तयज्ञस्वाध्याया निर्वषट्कारमङ्गला ॥ १८ ॥ उच्छिन्न-
कृषिगोरक्षा निवृत्तविपणापणा। निवृत्तयूपसम्भारा विप्रनष्ट-
महोत्सवा ॥ १९ ॥ अस्थिसञ्चयसङ्कीर्णा महाभूतारवाकुला।
शून्यभूयिष्ठनगरा दग्धग्रामनिवेशना ॥ २० ॥ क्वचिच्चौरैः क्वचि-
च्छस्त्रैः क्वचिद्राजभिरातुरैः। परस्परभयाच्चैव शून्यभूयिष्ठनिर्जना
॥ २१ ॥ गतदैवतसंस्थाना वृद्धलोकनिराकृता। गोऽजाविमहिषी-
हीना परस्परपराहृता ॥ २२ ॥ हतविप्रा हतारक्षा प्रनष्टौषधि-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सञ्चया। सर्वभूततरुप्राया बभूव वसुधा तदा॥ २३॥ तस्मिन् प्रतिभये काले चते धर्मे युधिष्ठिर। बभ्रमुः चुधिता मर्त्याः खादमानाः परस्परम्॥ २४॥ ऋषयो नियमांस्त्यक्त्वा परित्यज्याग्निदैवताः। आश्रमान् संपरित्यज्य पर्य्यधावन्नितस्ततः॥ २५॥ विश्वामित्रोऽथ भगवान् महर्षिरनिकेतनः। चुधापरिगतो धीमान् समन्तात् पर्य्यधावत॥ २६॥ त्यक्त्वा दारांश्च पुत्रांश्च कस्मिंश्चिज्जनसंसदि। भैच्याभच्यसमो भूत्वा निरग्निरनिकेतनः॥ २७॥ स कदाचित् परिपतन् श्वपचानां निवेशनम्। हिंस्राणां प्राणिघातानामाससाद वने क्वचित्॥ २८॥ विभिन्नकलसाकीर्णं श्वचर्म्मच्छेदनायुतम्। वराहखरभग्नास्थिकपालघटसङ्कुलम्॥ २९॥ मृतचैलपरिस्तीर्णं निर्माल्यकृतभूषणम्। सर्पनिर्मोकमालाभिः कृतचिह्नं कुटीमठम्॥ ३०॥ कुक्कुटारावबहुलं गर्द्दभध्वनिनादितम्। उद्घोषद्भिः खरैर्वाक्यैः कलहद्भिः परस्परम्॥ ३१॥ उलूकपचिध्वजिभिर्द्दैवतायतनैर्वृतम्। लोहघण्टापरिष्कारं श्वयूथपरिवारितम्॥ ३२॥ तत् प्रविश्य चुधाविष्टो विश्वामित्रो महानृषिः। आहारान्वेषणे युक्तः परं यत्नं समास्थितः॥ ३३॥ न च क्वचिदविन्दत् स भिचमाणोऽपि कौशिकः। मांसमन्नं फलं मूलमन्यद्वा तत्र किञ्चन॥ ३४॥ अहो कृच्छ्रं मया प्राप्तमिति निश्चित्य कौशिकः। पपात भूमौ दौर्बल्यात् तस्मिंश्चाण्डालपक्कणे॥ ३५॥ स चिन्तयामास मुनिः किन्नु मे सुकृतं भवेत्। कथं वृथा न मृत्युः स्यादिति पार्थिवसत्तम॥ ३६॥ स ददर्श श्वमांसस्य कुतन्त्रीं विततां मुनिः। चाण्डालस्य गृहे राजन् सद्यः शस्त्रहतस्य वै॥ ३७॥ संचिन्तयामास तदा स्तैन्यं कार्य्यमितो मया। न हीदानीमुपायो मे विद्यते प्राणधारणे॥ ३८॥ आपत्सु विहितं स्तैन्यं विशिष्टञ्च महीयसः। विप्रेण प्राणरचार्थं कर्त्तव्यमितिनिश्चयः॥ ३९॥ हीनादादेयमादौ स्यात् समानात्तदनन्तरम्। असम्भवे वाददीत

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

विशिष्टादपि धार्म्मिकात्॥ ४०॥ सोऽहमन्त्यावसानाय हराम्येनां प्रतिग्रहात्। न स्तैन्यदोषं पश्यामि हरिष्यामि श्वजाघनीम्। एतां बुद्धिं समास्थाय विश्वामित्रो महामुनिः। तस्मिन् देशे स सुष्वाप श्वपचो यत्र भारत॥ ४१॥ स विगाढ़ां निशां दृष्ट्वा सुप्ते चाण्डालपक्कणे। शनैरुत्थाय भगवान् प्रविवेश कुटीमतः॥ ४२॥ सुप्त इव चाण्डालः श्लेष्मापिहितलोचनः। परिभिन्नस्वरो रूक्षः प्रोवाचाप्रियदर्शनः॥ ४३॥

श्वपच उवाच। कः कुतन्त्रीं घटयति सुप्ते चाण्डालपक्कणे। जागर्म्मि नात्र सुप्तोऽस्मि हतोऽसीति च दारुणः॥ ४४॥ विश्वामित्रस्ततो भीतः सहसा तमुवाच ह। तत्र व्रीड़ाकुलमुख सोद्वेगस्तेन कर्म्मणा॥ ४५॥ विश्वामित्रोऽहमायुष्मन्नागतोऽहं बुभुक्षितः। मा वधीर्म्मम सद्बुद्धे यदि सम्यक् प्रपश्यसि॥ ४६॥ चाण्डालस्तद्वचः श्रुत्वा महर्षेर्भावितात्मनः। शयनादुपसंभ्रान्त उद्ययौ प्रति तं ततः॥ ४७॥ स विसृज्याश्रुनेत्राभ्यां बहुमानात् कृताञ्जलिः। उवाच कौशिकं रात्रौ ब्रह्मन् किन्ते चिकीर्षितम्॥ ४८॥ विश्वामित्रस्तु मातङ्गमुवाच परिसान्त्वयन्। क्षुधितोऽहं गतप्राणो हरिष्यामि श्वजाघनीम्॥ ४९॥ क्षुधितः कलुषं यातो नास्ति ह्रीरशनार्थिनः। क्षुच्च मां दूषयत्यत्र हरिष्यामि श्वजाघनीम्॥५०॥ अवसीदन्ति मे प्राणाः श्रुतिर्मे नश्यति क्षुधा। दुर्बलो नष्टसंज्ञश्च भक्ष्याभक्ष्यविवर्ज्जितः। सोऽधर्म्मं बुध्यमानोऽपि हरिष्यामि श्वजाघनीम्॥ ५१॥ अटन् भैक्ष्यं न विन्दामि यदा युष्माकमालये। तदा बुद्धिः कृता पापे हरिष्यामि श्वजाघनीम्॥ ५२॥ अग्निर्मुखं पुरोधाश्च देवानां शुचिषाड़्विभुः। यथावत् सर्वभुग्ब्रह्मा तथा मां विद्धि धर्म्मतः॥ ५३॥ तमुवाच स चाण्डालो महर्षे शृणु मे वचः। श्रुत्वा तत्त्वं तथा तिष्ठ यथा धर्मो न हीयते॥ ५४॥ धर्मं तवापि विप्रर्षे शृणु यत्ते ब्रवीम्यहम्। शृगालादधमं श्वानं प्रव-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

हन्ति मनीषिणः । तस्याप्यधम उद्देशः शरीरस्य श्वजाघनी ॥५५॥ नेदं सम्यक् व्यवसितं महर्षे धर्म्मगर्हितम् । चाण्डालस्वस्य हरण-मभक्ष्यस्य विशेषतः ॥ ५६ ॥ साध्वन्यमनुपश्य त्वमुपायं प्राणधारणे । न मांसलोभात्तपसो नाशस्ते स्यान्महामुने ॥ ५७ ॥ जानता विहितं धर्मं न कार्य्यो धर्मसङ्करः । मा स्म धर्मं परित्याक्षीस्त्वं हि धर्म-भृतांवरः ॥ ५८ ॥ विश्वामित्रस्ततो राजन्नित्युक्तो भरतर्षभ । क्षुधार्त्तः प्रत्युवाचेदं पुनरेव महामुनिः ॥ ५९ ॥ निराहारस्य सुमहान्मम कालोऽभिधावतः । न विद्यतेऽप्युपायश्च कश्चिन्मे प्राण-धारणे ॥ ६० ॥ येन येन विशेषेण कर्मणा येन केनचित् । अभ्यु-ज्जीवेत् सादमानः समर्थो धर्ममाचरेत् ॥ ६१ ॥ ऐन्द्रो धर्म्मः क्षत्रियाणां ब्राह्मणानामथाग्निकः । ब्रह्मवह्निर्मम बलं भक्ष्यामि शमयन् क्षुधाम् ॥ ६२ ॥ यथा यथैव जीवेद्धि तत् कर्त्तव्यमहेलया । जीवितं मरणात् श्रेयो जीवन् धर्म्ममवाप्नुयात् ॥ ६३ ॥ सोऽहं जीवितमाकाङ्क्षन्नभक्ष्यस्यापि भक्षणम् । व्यवस्ये बुद्धिपूर्वं वै तद्भवा-ननुमन्यताम् ॥ ६४ ॥ जीवन् धर्म्मं चरिष्यामि प्रणोत्स्याम्यशुभानि तु । तपोभिर्विद्यया चैव ज्योतींषीव महत्तमः ॥ ६५ ॥

श्वपच उवाच । नैतत् खादन् प्राप्नुते दीर्घमायुर्नैव प्राणा-न्नामृतस्येव तृप्तिः । भिक्षामन्यां भिक्ष मा ते मनोऽस्तु श्वभक्षणे श्वा ह्यभक्ष्यो द्विजानाम् ॥ ६६ ॥

विश्वामित्र उवाच । न दुर्भिक्षे सुलभं मांसमन्यत् श्वपाक नान्यन्मम चास्ति वित्तम् । क्षुधार्त्तश्चाहमगतिर्निराशः श्वमांसे-ऽस्मिन् षड्रसान् साधु मन्ये ॥ ६७ ॥

श्वपच उवाच । पञ्च पञ्च नखा भक्ष्या ब्रह्मक्षत्रस्य वै विशः । यथा शास्त्रं प्रमाणन्ते माभक्ष्ये मानसं कृथाः ॥ ६८ ॥

विश्वामित्र उवाच । अगस्त्येनासुरो जग्धो वातापिः क्षुधितेन वै । अहमापद्गतः क्षुत्तो भक्षयिष्ये श्वजाघनीम् ॥ ६९ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

श्वपच उवाच। भिक्षामन्यामाहरेति न च कर्त्तुमिहार्हसि। न नूनं कार्य्यमेतद्वै हर कामं श्वजाघनीम् ॥ ७० ॥

विश्वामित्र उवाच। शिष्टा वै कारणं धर्म्मे तद्वृत्तमनुवर्त्तये। परां मेध्याशनादेनां भक्ष्यां मन्ये श्वजाघनीम् ॥ ७१ ॥

श्वपच उवाच। असता यत् समाचीर्णं न स धर्म्मः सनातनः। नाकार्य्यमिह कार्य्यं वै मा छलेनाशुभं कृथाः ॥ ७२ ॥

विश्वामित्र उवाच। न पातकं नावमतमृषिः सन् कर्त्तुमर्हति। समौ च श्वमृगौ मन्ये तस्माद्भक्ष्ये श्वजाघनीम् ॥ ७३ ॥

श्वपच उवाच। यद्‌ब्राह्मणार्थे कृतमर्थितेन तेनर्षिणा तद्-वस्त्राधिकारे। स वै धर्मो यत्र न पापमस्ति सर्वैरुपायैर्गुरवो हि रक्ष्याः ॥ ७४ ॥

विश्वामित्र उवाच। मित्रञ्च मे ब्राह्मणस्यायमात्मा प्रियश्च मे पूज्यतमश्च लोके। तं भर्त्तुकामोऽहमिमां जिहीर्षे नृशंसानामीदृ-शानां न बिभ्ये ॥ ७५ ॥

श्वपच उवाच। कामं नरा जीवितं सन्त्यजन्ति न चाभक्ष्ये क्वचित् कुर्वन्ति बुद्धिम्। सर्वान् कामान् प्राप्नुवन्तीह विद्वन् प्रियस्व कामं सहितः क्षुधैव ॥ ७६ ॥

विश्वामित्र उवाच। स्थाने भवेत् संशयः प्रेत्यभावे निःसंशयः कर्म्मणां वै विनाशः। अहं पुनर्व्रतनित्यः शमात्मा मूलं रक्ष्यं भक्षयिष्याम्यभक्ष्यम् ॥ ७७ ॥ बुद्ध्यात्मके व्यक्तमस्तीति पुण्यं मोहात्मके यत्र यथा श्वभक्षे। यद्यप्येतत् संशयात्मा चरामि नाहं भविष्यामि यथा त्वमेव ॥ ७८ ॥

श्वपच उवाच। गोपनीयमिदं दुःखमिति मे निश्चिता मतिः। दुष्कृतोऽब्राह्मणः सन् यस्त्वामहमुपालभे ॥ ७९ ॥

विश्वामित्र उवाच। पिबन्त्येवोदकं गावो मण्डूकेषु रुवत्स्वपि। न तेऽधिकारो धर्म्मेऽस्ति मा भूरात्मप्रशंसकः ॥ ८० ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

श्वपच उवाच । सुहृद्भूत्वानुशास्मि त्वां कृपा हि त्वयि मे द्विज ।
यदिदं श्रेय आधत्स्व मा लोभात् पापकं कृथाः ॥ ८१ ॥

विश्वामित्र उवाच । सुहृन्मे त्वं सुखिप्सुश्चेदापदो मां समुद्धर । जानेऽहं धर्म्मतोऽत्मानं शौनीमुत्सृज्य जाघनीम् ॥ ८२ ॥

श्वपच उवाच । नैवोत्सहे भवतो दातुमेतां नोपेक्षितुं ह्रियमाणं स्वमन्नम् । उभौ स्यावः पापलोकावलिप्तौ दाता चाहं ब्राह्मणस्त्वं प्रतीच्छन् ॥ ८३ ॥

विश्वामित्र उवाच । अद्याहमेतत् वृजिनं कर्म्म कृत्वा जीवंश्चरिष्यामि महापवित्रम् । स पूतात्मा धर्म्ममेवाभिपत्स्ये यदेतयोर्गुरु तद्वै ब्रवीहि ॥ ८४ ॥

श्वपच उवाच । आत्मैव साक्षी कुलधर्म्मकृत्ये त्वमेव जानासि यदत्र दुष्कृतम् । यो ह्याद्रियाद्भक्ष्यमिति श्वमांसं मन्ये न तस्यास्ति विवर्ज्जनीयम् ॥ ८५ ॥

विश्वामित्र उवाच । उपादाने खादने चास्ति दोषः कार्य्यात्यये नित्यमत्रापवादः । यस्मिन् हिंसा नानृतं वाच्यलेशोऽभक्ष्यक्रिया यत्र न तद्गरीयः ॥ ८६ ॥

श्वपच उवाच । यद्येष हेतुस्तव खादनेऽस्य न ते वेदः कारणं नार्य्यधर्म्मः । तस्माद्भक्ष्येऽभक्षणे वा द्विजेन्द्र दोषं न पश्यामि यथेदमत्र ॥ ८७ ॥

विश्वामित्र उवाच । नैवातिपापं भक्षमाणस्य दृष्टं सुरान्तु पीत्वा पततीति शब्दः । अन्योऽन्यकार्य्याणि यथा तथैव न पापमात्रेण कृतं हिनस्ति ॥ ८८ ॥

श्वपच उवाच । अस्थानतो हीनतः कुत्सिताद्वा तद्विद्वांसं बाधते साधुवृत्तम् । स्थानं पुनर्यो लभतेऽभिसङ्गात्तेनापि दण्डः सहितव्य एव ॥ ८९ ॥

भीष्म उवाच । एवमुक्त्वा निववृते मातङ्गः कौशिकं तदा ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

विश्वामित्रो जहारैव कृतबुद्धिः श्वजाघनीम् ॥ ९० ॥ ततो जग्राह स श्वाङ्गं जीवितार्थी महामुनिः। सदारस्तामुपाहृत्य वने भोक्तुमियेष सः ॥ ९१ ॥ तथास्य बुद्धिरभवत् विधिनाहं श्वजाघनीम्। भक्षयामि यथाकामं पूर्वं सन्तर्प्य देवताः ॥ ९२ ॥ ततोऽग्निमुपसंहृत्य ब्राह्मेण विधिना मुनिः। ऐन्द्राग्नेयेन विधिना चरुं श्रपयत स्वयम् ॥ ९३ ॥ ततः समारभत् कर्म्म दैवं पित्र्यञ्च भारत। आहूय देवानिन्द्रादीन् भागं भागं विधिक्रमात् ॥ ९४ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु प्रववर्ष स वासवः। सञ्जीवयन् प्रजाः सर्वा जनयामास चौषधीः ॥ ९५ ॥ विश्वामित्रोऽपि भगवांस्तपसा दग्धकिल्बिषः। कालेन महता सिद्धिमवाप परमाद्भुताम् ॥ ९६ ॥ स संहृत्य च तत् कर्म्म अनास्वाद्य च तद्धविः। तोषयामास देवांश्च पितॄंश्च द्विजसत्तमः ॥ ९७ ॥ एवं विद्वानदीनात्मा व्यसनस्थो जिजीविषुः। सर्वोपायैरुपायज्ञो दीनमात्मानमुद्धरेत् ॥ ९८ ॥ एतां बुद्धिं समास्थाय जीवितव्यं सदा भवेत्। जीवन् पुण्यमवाप्नोति पुरुषो भद्रमश्नुते ॥ ९९ ॥ तस्मात् कौन्तेय विदुषा धर्म्माधर्म्मविनिश्चये। बुद्धिमास्थाय लोकेऽस्मिन् वर्त्तितव्यं कृतात्मना ॥ १०० ॥

इति शान्तिपर्व्वणि आपद्धर्म्मानुशासनपर्व्वणि विश्वामित्रसंवादे एकचत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

युधिष्ठिर उवाच। यदि घोरं समुद्दिष्टमश्रद्धेयमिवानृतम्। अस्ति स्विद्दस्युमर्य्यादा यामहं परिवर्ज्जये ॥ १ ॥ संमुह्यामि विषीदामि धर्म्मे मे शिथिलीकृतः। उद्यमं नाधिगच्छामि कदाचित् परिसान्त्वयन् ॥ २ ॥

भीष्म उवाच। नैतत् श्रुत्वागमादेव तव धर्म्मानुशासनम्। प्रज्ञासमवहारोऽयं कविभिः संभृतं मधु ॥ ३ ॥ बह्व्यः प्रतिविधा-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तव्या प्रज्ञा राज्ञा ततस्ततः। नैकशाखेन धर्म्मेण यत्रैषा संप्रवर्त्तते ॥ ४ ॥ बुद्धिसंजननो धर्म्म आचारश्च सतां सदा। श्रेयो भवति कौरव्य सदा तद्विद्धि मे वचः ॥ ५ ॥ बुद्धिश्रेष्ठो हि राजानश्चरन्ति विजयैषिणः। धर्म्मः प्रतिविधातव्यो बुद्ध्या राज्ञा ततस्ततः ॥ ६ ॥ नैकशाखेन धर्म्मेण राज्ञो धर्मो विधीयते। दुर्ब्बलस्य कुतः प्रज्ञा पुरस्तादनुपाहृता ॥ ७ ॥ अद्वैधज्ञः पथि द्वैधे संशयं प्राप्तुमर्हति। बुद्धिद्वैधं वेदितव्यं पुरस्तादेव भारत ॥ ८ ॥ पार्श्वतः करणं प्राज्ञो विषम्भित्वा प्रकारयेत्। जनस्तच्चरितं धर्मं विजानात्यन्यथान्यथा ॥ ९ ॥ अमिथ्याज्ञानिनः केचिन्मिथ्याविज्ञानिनः परे। तद्वै यथायथं बुद्ध्वा ज्ञानमाददते सताम् ॥ १० ॥ परिमुष्णन्ति शास्त्राणि धर्म्मस्य परिपन्थिनः। वैषम्यमर्थविद्यानां निरर्थाः ख्यापयन्ति ते ॥ ११ ॥ आजिजीविषवो विद्यां यशःकामौ समन्ततः। ते सर्व्वे नृप पापिष्ठा धर्म्मस्य परिपन्थिनः ॥ १२ ॥ अपक्कमतयो मन्दा न जानन्ति यथायथम्। यथा ह्यशास्त्रकुशलाः सर्व्वत्रायुक्तिनिष्ठिताः ॥ १३ ॥ परिमुष्णन्ति शास्त्राणि शास्त्रदोषानुदर्शिनः। विज्ञातमर्थं विद्यानां न सम्यगिति वर्त्तते ॥ १४ ॥ निन्दया परविद्यानां स्वविद्यां ख्यापयन्ति च। वागस्त्रा वाक्छुरीभूता दुग्धविद्याफला इव ॥ १५ ॥ तान् विद्यावणिजो विद्धि राक्षसानिव भारत। व्याजेन सद्भिर्विहितो धर्म्मस्ते परिहास्यति ॥ १६ ॥ न धर्म्मवचनं वाचा नैव बुद्ध्येति नः श्रुतम्। इति बार्हस्पतं ज्ञानं प्रोवाच मघवा स्वयम् ॥ १७ ॥ न त्वेव वचनं किञ्चिदनिमित्तादिहोच्यते। सुविनीतेन शास्त्रेण न व्यवस्यन्तथापरे ॥ १८ ॥ लोकयात्रामिहैके तु धर्मं प्राहुर्मनीषिणः। समुद्दिष्टं सतां धर्मं स्वयमूहेत पण्डितः ॥ १९ ॥ अमर्षाच्छास्त्रसम्मोहादविज्ञानाच्च भारत। शास्त्रं प्राज्ञस्य वदतः समूहे यात्यदर्शनम् ॥ २० ॥ आगतागमया बुद्ध्या न चान्येन प्रशस्यते। अज्ञानाज्ञ्

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ज्ञानहेतुत्वाद्वचनं साधु मन्यते ॥ २१ ॥ अनया हतमेवेदमिति शास्त्रमपार्थकम्। दैतेयानुशना प्राह संशयच्छेदनं पुरा ॥ २२ ॥ ज्ञानमप्यपदेश्यं हि यथा नास्ति तथैव तत्। तं तथा छिन्नमूलेन सन्नोदयितुमर्हसि ॥ २३ ॥ अन्यव्यवहितं यो वा नेदं वाक्यमुपाश्नुते। उग्रायैव हि सृष्टोऽसि कर्म्मणे न त्वमीहसे ॥ २४ ॥ अङ्ग मामन्ववेक्षस्व राजन्याय बुभूषते। यथा प्रमुच्यते त्वन्यो यदर्थं न प्रमोदते ॥ २५ ॥ अजोऽश्वः क्षत्रमित्येतत् सदृशं ब्रह्मणा कृतम्। तस्मादभीक्ष्णं भूतानां यात्रा काचित् प्रसिध्यति ॥ २६ ॥ यस्त्ववध्यवधे दोषः स वध्यस्यावधे स्मृतः। सा चैव खलु मर्य्यादा यामयं परिवर्ज्जयेत् ॥ २७ ॥ तस्मात्तीक्ष्णः प्रजा राजा स्वधर्मे स्थापयेत्ततः। अन्योऽन्यं भक्षयन्तो हि प्रचरेयुर्वृका इव ॥ २८ ॥ यस्य दस्युगणा राष्ट्रे ध्वाङ्क्षा मत्स्यान् जलादिव। विहरन्ति परस्वानि स वै क्षत्रियपांसनः ॥ २९ ॥ कुलीनान् सचिवान् कृत्वा वेदविद्यासमन्वितान्। प्रशाधि पृथिवीं राजन् प्रजा धर्मेण पालयन् ॥ ३० ॥ विहीनं कर्म्मणान्यायं यः प्रगृह्णाति भूमिपः। उपायस्याविशेषज्ञं तद्वै क्षत्रं नपुंसकम् ॥ ३१ ॥ नैवोग्रं नैव चानुग्रं धर्मेणेह प्रशस्यते। उभयं न व्यतिक्रामेदुग्रो भूत्वा मृदुर्भव ॥ ३२ ॥ कष्टः क्षत्रियधर्मोऽयं सौहृदं त्वयि मे स्थितम्। उग्रकर्म्मणि सृष्टोऽसि तस्मात् राज्यं प्रशाधि वै ॥ ३३ ॥ अशिष्टनिग्रहो नित्यं शिष्टस्य परिपालनम्। एवं शुक्रोऽब्रवीद्धीमानापत्सु भरतर्षभ ॥ ३४ ॥

युधिष्ठिर उवाच। अस्ति चेदिह मर्य्यादा यामन्यो नाभिलङ्घयेत्। पृच्छामि त्वां सतां श्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ३५ ॥

भीष्म उवाच। ब्राह्मणानेव सेवेत विद्यावृद्धांस्तपस्विनः। श्रुतचारित्रवृत्ताढ्यान् पवित्रं ह्येतदुत्तमम् ॥ ३६ ॥ या देवतासु वृत्तिस्ते सास्तु विप्रेषु नित्यदा। क्रुद्धैर्हि विप्रैः कर्माणि कृतानि

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

बहुधा नृप ॥ ३७ ॥ प्रीत्या यशो भवेन्मुख्यमप्रीत्या परमं भयम् ।
प्रीत्या ह्यमृतवद्विप्राः क्रुद्धाश्चैव विषं तथा ॥ ३८ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि
द्विचत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १४२॥

युधिष्ठिर उवाच । पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
शरणं पाल्यमानस्य यो धर्मस्तं ब्रवीहि मे ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । महान् धर्मो महाराज शरणागतपालने ।
अर्हं प्रष्टुं भवांश्चैव प्रश्नं भरतसत्तम ॥ २ ॥ शिविप्रभृतयो राज-
न्राजानः शरणागतान् । परिपाल्य महात्मानः संसिद्धिं परमाङ्गताः
॥ ३ ॥ श्रूयते च कपोतेन शत्रुः शरणमागतः । पूजितश्च यथा-
न्यायं स्वैश्च मांसैर्निमन्त्रितः ॥ ४ ॥

युधिष्ठिर उवाच । कथं कपोतेन पुरा शत्रुः शरणमागतः ।
स्वमांसं भोजितः काञ्च गतिं लेभे स भारत ॥ ५ ॥

भीष्म उवाच । शृणु राजन् कथां दिव्यां सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
नृपतेर्मुचुकुन्दस्य कथितां भार्गवेण वै ॥ ६ ॥ इममर्थं पुरा पार्थ
मुचुकुन्दो नराधिपः । भार्गवं परिपप्रच्छ प्रणतः पुरुषर्षभ ॥७ ॥
तस्मै शुश्रूषमाणाय भार्गवोऽकथयत् कथाम् । इमां यथा कपोतेन
सिद्धिः प्राप्ता नराधिप ॥ ८ ॥

मुनिरुवाच । धर्म्मनिश्चयसंयुक्तां कामार्थसहितां कथाम् ।
शृणुष्वावहितो राजन् गदतो मे महाभुज ॥ ९ ॥ कश्चित् क्षुद्र-
समाचारः पृथिव्यां कालसम्मितः । विचचार महारण्ये घोरः
शकुनिलुब्धकः ॥ १० ॥ काकोल इव कृष्णाङ्गो रक्ताक्षः काल-
सम्मितः । दीर्घजङ्घो ह्रस्वपादो महावक्त्रो महाहनुः ॥ ११ ॥
नैव तस्य सुहृत् कश्चिन्न सम्बन्धी न बान्धवः । स हि तैः सम्परि-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

त्यक्तस्तेन रौद्रेण कर्म्मणा ॥ १२ ॥ नरः पापसमाचारस्त्यक्तव्यो दूरतो बुधैः। आत्मानं योऽभिसंधत्ते सोऽन्यस्य स्यात् कथं हितः ॥ १३ ॥ ये नृशंसा दुरात्मानः प्राणिप्राणहरा नराः। उद्वेजनीया भूतानां व्याला इव भवन्ति ते ॥ १४ ॥ स वै ह्यारकमादाय द्विजान् हत्वा वने सदा। चकार विक्रयं तेषां पतङ्गानां जनाधिप ॥ १५ ॥ एवन्तु वर्त्तमानस्य तस्य वृत्तिं दुरात्मनः। अगमत् सुमहान् कालो न चाधर्म्ममबुध्यत ॥ १६ ॥ तस्य भार्य्यासहायस्य रममाणस्य शाश्वतम्। दैवयोगविमूढस्य नान्या वृत्तिररोचत ॥ १७ ॥ ततः कदाचित्तस्याथ वनस्थस्य समन्ततः। पातयन्निव वृक्षांस्तान् सुमहान् वातसम्भ्रमः ॥ १८ ॥ मेघसङ्कुलमाकाशं विद्युन्मण्डलमण्डितम्। संछन्नस्तु मुहूर्त्तेन नौसार्थैरिव सागरः ॥ १९ ॥ वारिधारासमूहेन संप्रवृष्टः शतक्रतुः। क्षणेन पूरयामास सलिलेन वसुन्धराम् ॥ २० ॥ ततो धाराकुले काले सम्भ्रमन्नष्टचेतनः। शीतार्त्तस्तद्वनं सर्वमाकुलेनान्तरात्मना ॥ २१ ॥ नैव निम्नं स्थलं वापि सोऽविन्दत विहङ्गहा। पूरितो हि जलौघेन तस्य मार्गो वनस्य तु ॥ २२ ॥ पक्षिणो वर्षवेगेण हता लीनास्तदाभवन्। मृगाः सिंहा वराहाश्च स्थलमाश्रित्य शेरते ॥ २३ ॥ महता वातवर्षेण त्रासितास्ते वनौकसः। भयार्त्ताश्च क्षुधार्त्ताश्च बभ्रमुः सहिता वने ॥ २४ ॥ स तु शीतहतैर्गात्रैर्न जगाम न तस्थिवान्। ददर्श पतितां भूमौ कपोतीं शीतविह्वलाम् ॥ २५ ॥ दृष्ट्वार्त्तोऽपि हि पापात्मा स तां पञ्जरकेऽक्षिपत्। स्वयं दुःखाभिभूतोऽपि दुःखमेवाकरोत् परे ॥ २६ ॥ पापात्मा पापकारित्वात् पापमेव चकार सः। सोऽपश्यद्वनषण्डेषु मेघनीलं वनस्पतिम् ॥ २७ ॥ सेव्यमानं विहङ्गौघैश्छायावासफलार्थिभिः। धात्रा परोपकाराय स साधुरिव निर्मितः ॥ २८ ॥ अथाभवत् क्षणेनैव वियद्विमलतारकम्। महत्सर इवोत्फुल्लं कुमुदच्छुरितोदकम् ॥ २९ ॥ ताराढ्यं कुसु-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ढाकारमाकाशं निर्म्मलं बहु। घनैर्मुक्तं नभो दृष्ट्वा लुब्धकः शीत-विह्वलः। दिशो विलोकयामास विशाढ़ां प्रेच्य शर्वरीम्॥ ३०॥ दूरतो मे निवेशश्च अस्माद्देशादिति प्रभो। कृतबुद्धिर्द्रुमे तस्मिन् वस्तुं तां रजनीं ततः॥ ३१॥ साञ्जलिः प्रणतिं कृत्वा वाक्यमाह वनस्पतिम्। शरणं यामि यान्यस्मिन् दैवतानि वनस्पतौ॥ ३२॥ स शिलायां शिरः कृत्वा पर्णान्यास्तीर्य्य भूतले। दुःखेन महता-विष्टस्ततः सुष्वाप पक्षिहा॥ ३३॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि कपोतलुब्धक-संवादे त्रिचत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः॥ १४३॥

भीष्म उवाच। अथ वृक्षस्य शाखायां विहङ्गः ससुहृज्जनः। दीर्घकालोषितो राजन् तत्र चित्रतनूरुहः॥ १॥ तस्य कल्यं गता भार्य्या चरितुं नाभ्यवर्त्तत। प्राप्ताञ्च रजनीं दृष्ट्वा स पक्षी पर्य्य-तप्यत॥ २॥ वातवर्षं महच्चासीन्न चागच्छति मे प्रिया। किन्नु तत् कारणं येन साद्यापि न निवर्त्तते॥ ३॥ अपि स्वस्ति भवे-त्तस्याः प्रियाया मम कानने। तया विरहितं चेदं शून्यमद्य गृहं मम॥ ४॥ पुत्रपौत्रवधूभृत्यैराकीर्णमपि सर्वतः। भार्य्याहीनं गृहस्थस्य शून्यमेव गृहं भवेत्॥ ५॥ न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते। गृहन्तु गृहिणीहीनमरण्यसदृशं मतम्॥ ६॥ यदि सा रक्तनेत्रान्ता चित्राङ्गी मधुरस्वरा। अद्य नायाति मे कान्ता न कार्य्यं जीवितेन मे॥ ७॥ न भुङ्क्ते मय्यभुक्ते या नास्नाते स्नाति सुव्रता। नातिष्ठत्युपतिष्ठेत न शेतेऽशयिते मयि॥ ८॥ हृष्टे भवति सा हृष्टा दुःखिते मयि दुःखिता। प्रोषिते दीनवदना क्रुद्धे च प्रियवादिनी॥ ९॥ पतिव्रता पतिगतिः पतिप्रियहिते रता। यस्य स्यात्तादृशी भार्य्या धन्यः स पुरुषो भुवि॥ १०॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सा हि श्रान्तं क्षुधार्त्तञ्च जानीते मां तपस्विनी। अनुरक्ता स्थिरा चैव भक्ता स्निग्धा यशस्विनी ॥ ११ ॥ वृक्षमूलेऽपि दयिता यस्य तिष्ठति तद्गृहम्। प्रासादेऽपि तया हीनः कान्तार इति निश्चितम् ॥ १२ ॥ धर्मार्थकामकालेषु भार्य्या पुंसः सहायिनी। विदेशगमने चास्य सैव विश्वासकारिका ॥ १३ ॥ भार्य्या हि परमो ह्यर्थः पुरुषस्येह पठ्यते। असहायस्य लोकेऽस्मिन् लोकयात्रासहायिनी ॥ १४ ॥ तथा रोगाभिभूतस्य नित्यं कृच्छ्रगतस्य च। नास्ति भार्य्यासमं किञ्चित् नरस्यार्त्तस्य भेषजम् ॥ १५ ॥ नास्ति भार्य्यासमो बन्धुर्नास्ति भार्य्यासमा गतिः। नास्ति भार्य्यासमो लोके सहायो धर्म्मसंग्रहे ॥ १६ ॥ यस्य भार्य्या गृहे नास्ति साध्वी च प्रियवादिनी। अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥१७॥

इति शान्तिपर्व्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्व्वणि भार्य्याप्रशंसायां चतुश्चत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १४४॥

भीष्म उवाच। एवं विलपतस्तस्य श्रुत्वा तु करुणं वचः। गृहीता शकुनिघ्नेन कपोती वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥

कपोत्युवाच। अहोऽतीव सुभाग्याहं यस्या मे दयितः पतिः। असतो वा सतो वापि गुणानेवं प्रभाषते ॥ २ ॥ न सा स्त्री ह्यभिमन्तव्या यस्यां भर्त्ता न तुष्यति। तुष्टे भर्त्तरि नारीणां तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥ ३ ॥ अग्निसाक्षिकमित्येव भर्त्ता वै दैवतं परम् ॥ ४ ॥ दावाग्निनेव निर्द्दग्धा सपुष्पस्तवका लता। भस्मीभवति सा नारी यस्या भर्त्ता न तुष्यति ॥ ५ ॥ इति सञ्चिन्त्य दुःखार्त्ता भर्त्तारं दुःखितं तदा। कपोती लुब्धकेनापि गृहीता वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ हन्त वक्ष्यामि ते श्रेयः श्रुत्वा तु कुरु तत्तथा। शरणागतसन्त्राता भव कान्त विशेषतः ॥ ७ ॥ एष शाकुनिकः शेते तवावासं समा-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

श्रितः। शीतार्त्तश्च क्षुधार्त्तश्च पूजामस्मै समाचर ॥ ८ ॥ यो हि कश्चिद्द्विजं हन्याद्गाञ्च लोकस्य मातरम्। शरणागतञ्च यो हन्यात् तुल्यं तेषाञ्च पातकम् ॥ ९ ॥ यास्माकं विहिता वृत्तिः कपोती जातिधर्म्मतः। सा न्याय्याऽऽत्मवता नित्यं तद्विधेनानुवर्त्तितुम् ॥ १० ॥ यस्तु धर्मं यथाशक्ति गृहस्थो ह्यनुवर्त्तते। स प्रेत्य लभते लोका-नक्षयानिति शुश्रुम ॥ ११ ॥ स त्वं सन्तानवानद्य पुत्रवानसि च द्विज। तत् स्वदेहे दयां त्यक्त्वा धर्मार्थौ परिगृह्य च। पूजा-मस्मै प्रयुङ्क्ष्व त्वं प्रीयेतास्य मनो यथा ॥ १२ ॥ मत्कृते मा च सन्तापं कुर्वीथास्त्वं विहङ्गम। शरीरयात्राकृत्यार्थमन्यान् दारा-नुपैष्यसि ॥ १३ ॥ इति सा शकुनी वाक्यं पञ्जरस्था तपस्विनी। अतिदुःखान्विता प्राह भर्त्तारं समुदीक्ष्य च ॥ १४ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि कपोतलुब्धक-सम्वादे पञ्चचत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

भीष्म उवाच। स पत्न्या वचनं श्रुत्वा धर्म्मयुक्तिसमन्वितम्। हर्षेण महता युक्तो वाष्पव्याकुललोचनः ॥ १ ॥ तं वै शाकुनिकं दृष्ट्वा विधिदृष्टेन कर्म्मणा। पूजयामास यत्नेन स पक्षी पक्षी-जीविनम् ॥ २ ॥ उवाच स्वागतं तेऽद्य ब्रूहि किं करवाणि ते। सन्तापश्च न कर्त्तव्यः स्वगृहे वर्त्तते भवान् ॥ ३ ॥ तद्ब्रवीतु भवान् क्षिप्रं किं करोमि किमिच्छसि। प्रणयेन ब्रवीमि त्वां त्वं हि नः शरणागतः ॥ ४ ॥ अरावप्युचितं कार्य्यमातिथ्यं गृहमागते। छेत्तु-मप्यागते छायां नोपसंहरते द्रुमः ॥ ५ ॥ शरणागतस्य कर्त्तव्य-मातिथ्यं हि प्रयत्नतः। पञ्चयज्ञप्रवृत्तेन गृहस्थेन विशेषतः ॥ ६ ॥ पञ्चयज्ञांस्तु यो मोहात् न करोति गृहाश्रमे। तस्य नायं न च

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

परो लोको भवति धर्म्मतः ॥ ७ ॥ तद्ब्रूहि मां सुविस्रब्धो यत्त्वं वाचा वदिष्यसि। तत् करिष्याम्यहं सर्वं मा त्वं शोके मनः कृथाः ॥ ८ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शकुनिं लुब्धकोऽब्रवीत्। बाधते खलु मां शीतं हिमत्राणं विधीयताम् ॥ ९ ॥ एवमुक्तस्ततः पक्षी पर्णान्यास्तीर्य्य भूतले। यथा शक्त्या हि पर्णेन ज्वलनार्थं द्रुतं ययौ ॥ १० ॥ गत्वाङ्गारककर्मान्तं गृहीत्वाग्निमथागमत्। ततः शुष्केषु पर्णेषु पावकं सोऽप्यदीपयत् ॥ ११ ॥ स संदीप्तं महत् कृत्वा तमाह शरणागतम्। प्रतापय सुविस्रब्धः स्वगात्राण्यकुतोभयः ॥ १२ ॥ स तथोक्तस्तथेत्युक्त्वा लुब्धो गात्राण्यपातयत्। अग्निप्रत्यागतप्राणस्ततः प्राह विहङ्गमम् ॥ १३ ॥ दत्तमाहारमिच्छामि त्वया क्षुद्बाधते हि माम्। स तद्वचः प्रतिश्रुत्य वाक्यमाह विहङ्गमः ॥ १४ ॥ न मेऽस्ति विभवो येन नाशयेयं क्षुधान्तव। उत्पन्नेन हि जीवामो वयं नित्यं वनौकसः ॥ १५ ॥ सञ्चयो नास्ति चास्माकं मुनीनामिव भोजने। इत्युक्त्वा तं तदा तत्र विवर्णवदनोऽभवत् ॥ १६ ॥ कथं नु खलु कर्त्तव्यमिति चिन्तापरस्तदा। बभूव भरतश्रेष्ठ गर्हयन् वृत्तिमात्मनः ॥ १७ ॥ मुहूर्त्तात्लब्धसंज्ञस्तु स पक्षी पक्षिघातिनम्। उवाच तर्पयिष्ये त्वां मुहूर्त्तं प्रतिपालय ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वा शुष्कपर्णैस्तु समुज्वाल्य हुताशनम्। हर्षेण महताविष्टः स पक्षी वाक्यमब्रवीत् ॥ १९ ॥ ऋषीणां देवतानाञ्च पितॄणाञ्च महात्मनाम्। श्रुतः पूर्वं मया धर्मो महानतिथिपूजने ॥ २० ॥ कुरुष्वानुग्रहं सौम्य सत्यमेतद्‌ब्रवीमि ते। निश्चिता खलु मे बुद्धिरतिथिप्रतिपूजने ॥ २१ ॥ ततः कृतप्रतिज्ञो वै स पक्षी प्रहसन्निव। तमग्निं त्रिः परिक्रम्य प्रविवेश महामतिः ॥ २२ ॥ अग्निमध्ये प्रविष्टन्तु लुब्धो दृष्ट्वा तु पक्षिणम्। चिन्तयामास मनसा किमिदं वै मया कृतम् ॥ २३ ॥ अहो मम नृशंसस्य गर्हितस्य स्वकर्म्मणा। अधर्म्मः सुमहान् घोरो भविष्यति न

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

संशयः ॥ २४ ॥ एवं बहुविधं भूरि विललाप स लुब्धकः। गर्हयन् स्वानि कर्माणि द्विजं दृष्ट्वा तथागतम् ॥ २५ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि कपोतलुब्धकसम्वादे षट्चत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

भीष्म उवाच। ततः स लुब्धकः पश्यन् कृपयाभिपरिप्लुतः। कपोतमग्नौ पतितं वाक्यं पुनरुवाच ह ॥ १ ॥ किमीदृशं नृशंसेन मया कृतमबुद्धिना। भविष्यति हि मे नित्यं पातकं कृशजीविनः ॥ २ ॥ स विनिन्दंस्तथात्मानं पुनः पुनरुवाच ह। अविश्वास्यः सुदुर्बुद्धिः सदा निकृतिनिश्चयः ॥ ३ ॥ शुभं कर्म्म परित्यज्य योऽहं शकुनिलुब्धकः। नृशंसस्य ममाद्यायं प्रत्यादेशो न संशयः। दत्तः स्वमांसं ददता कपोतेन महात्मना ॥ ४ ॥ सोऽहं त्यक्ष्ये प्रियान् प्राणान् पुत्रान् दारान् विसृज्य च। उपदिष्टो हि मे धर्मः कपोतेन महात्मना ॥ ५ ॥ अद्यप्रभृति देहं स्वं सर्वभोगैर्विवर्ज्जितम्। यथा स्वल्पं सरो ग्रीष्मे शोषयिष्याम्यहं तथा ॥ ६ ॥ क्षुत्पिपासातपसहः कृशो धमनिसन्ततः। उपवासैर्बहुविधैश्चरिष्ये पारलौकिकम् ॥ ७ ॥ अहो देहप्रदानेन दर्शितातिथिपूजना। तस्माद्धर्मं चरिष्यामि धर्मो हि परमा गतिः। दृष्टो धर्मो हि धर्मिष्ठे यादृशो विहगोत्तमे ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वा विनिश्चित्य रौद्रकर्मा स लुब्धकः। महाप्रस्थानमाश्रित्य प्रययौ संशितव्रतः ॥ ९ ॥ ततो यष्टिं शलाकाश्च क्षारकं पञ्जरं तथा। तांश्च बद्धां कपोतीं स प्रमुच्य विससर्ज्ज ह ॥ १० ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि कपोतलुब्धकसम्वादे सप्तचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच। ततो गते शकुनिके कपोती प्राह दुःखिता।
संस्मृत्य सा च भर्त्तारं रुदती शोककर्षिता ॥ १ ॥ नाहं ते विप्रियं
कान्त कदाचिदपि संस्मरे। सर्वापि विधवा नारी बहुपुत्रापि
शोचति। शोच्या भवति बन्धूनां पतिहीना तपस्विनी ॥ २ ॥ लालि-
ताहं त्वया नित्यं बहुमानाच्च पूजिता। वचनैर्मधुरैः स्निग्धैरसं-
क्लिष्टमनोहरैः ॥ ३ ॥ कन्दरेषु च शैलानां नदीनां निर्झरेषु च।
द्रुमाग्रेषु च रम्येषु रमिताहं त्वया सह ॥ ४ ॥ आकाशगमने चैव
विहृताहं त्वया सुखम्। रमामि स्म पुरा कान्त तन्मे नास्त्यद्य
किञ्चन ॥ ५ ॥ मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः।
अमितस्य हि दातारं भर्त्तारं का न पूजयेत् ॥ ६ ॥ नास्ति भर्तृ-
समो नाथो नास्ति भर्तृसमं सुखम्। विसृज्य धनसर्वस्वं भर्त्ता
वै शरणं स्त्रियाः ॥ ७ ॥ न कार्य्यमिह मे नाथ जीवितेन त्वया
विना। पतिहीना तु का नारी सती जीवितुमुत्सहेत् ॥ ८ ॥
एवं विलप्य बहुधा करुणं सा सुदुःखिता। पतिव्रता संप्रदीप्तं
प्रविवेश हुताशनम् ॥ ९ ॥ ततश्चित्राङ्गदधरं भर्त्तारं सान्वपश्यत।
विमानस्थं सुकृतिभिः पूज्यमानं महात्मभिः ॥ १० ॥ चित्रमाल्या-
म्बरधरं सर्वाभरणभूषितम्। विमानशतकोटीभिरावृतं पुण्य-
कर्मभिः ॥ ११ ॥ ततः स्वर्गं गतः पक्षी विमानवरमास्थितः।
कर्मणा पूजितस्तत्र रेमे स सह भार्य्यया ॥ १२ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि कपोतलुब्धक-
सम्वादे अष्टचत्वारिंशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

भीष्म उवाच। विमानस्थौ तु तौ राजन् लुब्धकः खे ददर्श
ह। दृष्ट्वा तौ दम्पती दुःखादचिन्तयत तां गतिम् ॥ १ ॥ ईदृ-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

येनैव तपसा गच्छेयं परमां गतिम् । इति बुद्ध्या विनिश्चित्य गमनायोपचक्रमे ॥ २ ॥ महाप्रस्थानमाश्रित्य लुब्धकः पक्षिजीवकः । निश्चेष्टो मरुदाहारो निर्म्ममः स्वर्गकाङ्क्षया ॥ ३ ॥ ततोऽपश्यत् सुविस्तीर्णं हृद्यं पद्माभिभूषितम् । नानापक्षिगणाकीर्णं सरः शीतजलं शिवम् ॥ ४ ॥ पिपासार्त्तोऽपि तद्दृष्ट्वा तृप्तः स्यान्नात्र संशयः । उपवासकृशोऽत्यर्थं स तु पार्थिव लुब्धकः ॥ ५ ॥ अनवेक्ष्यैव संहृष्टः श्वापदाध्युषितं वनम् । महान्तं निश्चयं कृत्वा लुब्धकः प्रविवेश ह । प्रविशन्नेव स वनं निगृहीतः स कण्टकैः ॥ ६ ॥ स कण्टकैर्विभिन्नाङ्गो लोहितार्द्रीकृतच्छविः । बभ्राम तस्मिन् विजने नानामृगसमाकुले ॥ ७ ॥ ततो द्रुमाणां महतां पवनेन वने तदा । उदतिष्ठत सङ्घर्षात् सुमहान् हव्यवाहनः ॥ ८ ॥ तद्वनं वृक्षसम्पूर्णं लताविटपसंकुलम् । ददाह पावकः क्रुद्धो युगान्ताग्निसमप्रभः ॥ ९ ॥ स ज्वालैः पवनोद्धूतैर्विस्फुलिङ्गैः समन्ततः । ददाह तद्वनं घोरं मृगपक्षिसमाकुलम् ॥ १० ॥ ततः स देहमोक्षार्थं संहृष्टेन प्रचेतसा । अभ्यधावत वर्द्धन्तं पावकं लुब्धकस्तदा ॥ ११ ॥ ततस्तेनाग्निना दग्धो लुब्धको नष्टकल्मषः । जगाम परमां सिद्धिं ततो भरतसत्तम ॥ १२ ॥ ततः स्वर्गस्थमात्मानमपश्यद्विगतज्वरः । यक्षगन्धर्वसिद्धानां मध्ये भ्राजन्तमिन्द्रवत् ॥ १३ ॥ एवं खलु कपोतश्च कपोती च पतिव्रता । लुब्धकेन सह स्वर्गं गताः पुण्येन कर्मणा ॥ १४ ॥ यापि चैवं विधा नारी भर्त्तारमनुवर्त्तते । विराजते हि सा क्षिप्रं कपोतीव दिविस्थिता ॥ १५ ॥ एवमेतत् पुरावृत्तं लुब्धकस्य महात्मनः । कपोतस्य च धर्मिष्ठा गतिः पुण्येन कर्मणा ॥ १६ ॥ यश्चेदं शृणुयान्नित्यं यश्चेदं परिकीर्त्तयेत् । नाशुभं विद्यते तस्य मनसापि प्रमादतः ॥ १७ ॥ युधिष्ठिर महानेष धर्मो धर्मभृताम्वर । गोघ्नेष्वपि भवेदस्मिन्निष्कृतिः पापकर्मणः ॥ १८ ॥ न निष्कृतिर्भवेत्तस्य यो हन्या-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

च्छरणागतम् । इतिहासमिमं श्रुत्वा पुण्यं पापप्रणाशनम् । न
दुर्गतिमवाप्नोति स्वर्गलोकञ्च गच्छति ॥ १९ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि कपोतलुब्धक-
सम्वादे एकोनपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

युधिष्ठिर उवाच । अबुद्धिपूर्वं यः पापं कुर्य्याद्भरतसत्तम ।
मुच्यते स कथं तस्मादेतत् सर्वं ब्रवीहि मे ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । अत्र ते वर्त्तयिष्यामि पुराणमृषिसंस्तुतम् ।
इन्द्रोतः शौनको विप्रो यदाह जनमेजयम् ॥ २ ॥ आसीद्राजा
महावीर्य्यः पारीक्षिज्जनमेजयः । अबुद्धिपूर्वमागच्छद्ब्रह्महत्यां
महीपतिः ॥ ३ ॥ तं ब्राह्मणाः सर्व एव तत्यजुः सपुरोहिताः । स
जगाम वनं राजा दह्यमानो दिवानिशम् ॥ ४ ॥ प्रजाभिः स
परित्यक्तश्चकार कुशलं महत् । अतिवेलं तपस्तेपे दह्यमानः स
मन्युना ॥ ५ ॥ ब्रह्महत्यापनोदार्थमपृच्छद्ब्राह्मणान् बहून् ।
पर्य्यटन् पृथिवीं कृत्स्नां देशे देशे नराधिप ॥ ६ ॥ तत्रेतिहासं
वक्ष्यामि धर्मस्यास्योपबृंहनम् । दह्यमानः पापकृत्या जगाम
जनमेजयः ॥ ७ ॥ चरिष्यमाण इन्द्रोतं शौनकं संशितव्रतम ।
समासाद्योपजग्राह पादयोः परिपीड़यन् ॥ ८ ॥ ऋषिर्दृष्ट्वा नृपं
तत्र जगर्हे सुभृशं तदा । कर्त्ता पापस्य महतो भ्रूणहा किमिहा-
गतः ॥ ९ ॥ किन्त्वयाऽस्मासु कर्त्तव्यं मा मांस्प्राक्षीः कथञ्चन । गच्छ
गच्छ न ते स्थानं प्रीणात्यस्मानिति ब्रुवन् ॥ १० ॥ रुधिरस्येव ते
गन्धः शवस्येव च दर्शनम् । अशिवः शिवसङ्काशो मृतो जीवन्निवा-
टसि ॥ ११ ॥ अन्तर्मृत्युरशुद्धात्मा पापमेवानुचिन्तयन् । प्रबुध्यसे
प्रस्वपिषि वर्त्तसे परमेऽसुखे ॥ १२ ॥ मोघन्ते जीवितं राजन्
परिक्लिष्टञ्च जीवसि । पापायैव हि सृष्टोऽसि कर्मणे हि यवीयसे
॥ १३ ॥ बहुकल्याणमिच्छन्त ईहन्ते पितरः सुतान् । तपसा

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

दैवतेज्याभिर्वन्दनेन तितिक्षया ॥ १४ ॥ पितृवंशमिमं पश्य त्वत्कृते नरकं गतम् । निरर्थाः सर्वं एवैषमाशाबन्धास्त्वदाश्रयाः ॥१५॥ यान् पूजयन्तो विन्दन्ति स्वर्गमायुर्यश प्रजाः । तेषु त्वं सततं द्वेष्टा ब्राह्मणेषु निरर्थकः ॥ १६ ॥ इमं लोकं विमुच्य त्वमवाङ्मूर्द्धा पतिष्यसि । अशाश्वतीः शाश्वतीश्च समाः पापेन कर्मणा ॥ १७ ॥ अर्द्यमानो यत्र गृध्रैः शितिकण्ठैरयोमुखैः । ततश्च पुनरावृत्य पापयोनिं गमिष्यसि ॥ १८ ॥ यदि त्वं मन्यसे राजन्नायमस्ति कुतः परः । प्रतिस्मारयितारस्त्वां यमदूता यमक्षये ॥ १९ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि इन्द्रोतजनमेजय-
संवादे पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५० ॥

भीष्म उवाच । एवमुक्तः प्रत्युवाच तं मुनिं जनमेजयः । गर्ह्यं भवान् गर्हयति निन्द्यं निन्दति मां पुनः ॥ १ ॥ किं कार्य्यं मां धिक्कुरुते तस्मात्त्वाहं प्रसादये । सर्वं ह्रीदं दुष्कृतं मे ज्वलाम्यग्नाविवाहितः ॥ २ ॥ स्वकर्माण्यभिसन्धाय नाभिनन्दति मे मनः । प्राप्तं घोरं भयं नूनं मया वैवस्वतादपि ॥ ३ ॥ तत्तु शल्यमनिर्हृत्य कथं शक्ष्यामि जीवितुम् । सर्वं मन्युं विनीय त्वमभि मां वद शौनक ॥ ४ ॥ महानासं ब्राह्मणानां भूयो वक्ष्यामि साम्प्रतम् । अस्तु शेषं कुलस्यास्य मा पराभूदिदं कुलम् ॥ ५ ॥ न हि ब्राह्मणशस्तानां शेषो भवितुमर्हति । स्तुतीरलभमानानां सम्विदं वेदनिश्चयात् । निर्विद्यमानः सुभृशं भूयो वक्ष्यामि साम्प्रतम् ॥ ६ ॥ भूयश्चैवाभिरक्षन्ति निर्धनान्निर्जना इव ॥ ७ ॥ न ह्ययज्ञा अमुं लोकं प्राप्नुवन्ति कथञ्चन । अयातान् प्रतितिष्ठन्ति पुलिन्दशवरा इव ॥ ८ ॥ अविज्ञायैव मे प्रज्ञां बालस्येव सुपण्डितः । ब्रह्मन् पितेव पुत्रस्य प्रीतिमान् भव शौनक ॥ ९ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

शौनक उवाच । किमाश्चर्य्यं यद्‌प्राज्ञो बहु कुर्य्यादसाम्प्रतम् ।
इति वै पण्डितो भूत्वा भूतानां नानुकुप्यते ॥ १० ॥ प्रज्ञाप्रासाद-
मारुह्य अशोच्यः शोचते जनान् । जगतीस्थानिवाद्रिस्थः प्रज्ञया
प्रतिपत्स्यति ॥ ११ ॥ न चोपलभते भद्रं न च कार्य्याणि पश्यति ।
निर्विण्णो वा परोक्षो वा धिक्कृतः सर्वसाधुषु ॥ १२ ॥ विदितं
भवतो वीर्य्यं माहात्म्यं वेद आगमे । कुरुष्वेह यथाशान्ति ब्रह्मा
शरणमस्तु ते ॥ १३ ॥ तद्वै पारत्रिकं तात ब्राह्मणानामकुप्यताम् ।
अथ वा तप्यसे पापे धर्ममेवानुपश्य वै ॥ १४ ॥

जनमेजय उवाच । अनुतप्ये च पापेन न च धर्मं विलोपये ।
बुभूषुं भजमानञ्च प्रीतिमान् भव शौनक ॥ १५ ॥

शौनक उवाच । छित्त्वा दम्भञ्च मानञ्च प्रीतिमिच्छामि ते नृप ।
सर्वभूतहिते तिष्ठ धर्मञ्चैव प्रतिस्मरन् ॥ १६ ॥ न भयान्न च
कार्पण्यान्न लोभात्त्वामुपाह्वये । तां मे दैवीं गिरं सत्यां शृणु त्वं
ब्राह्मणैः सह ॥ १७ ॥ सोऽहं न केनचिच्चार्थी त्वाञ्च धर्मादुपा-
ह्वये । क्रोशतां सर्वभूतानां हाहाधिगिति जल्पताम् ॥ १८ ॥
वक्ष्यन्ति मामधर्मज्ञं त्यक्ष्यन्ति सुहृदो जनाः । ता वाचः सुहृदः
श्रुत्वा संज्वरिष्यन्ति मे भृशम् ॥ १९ ॥ केचिदेव महाप्राज्ञाः प्रति-
ज्ञास्यन्ति तत्त्वतः । जानीहि मे कृतं तात ब्राह्मणान् प्रति भारत
॥ २० ॥ यथा ते मत्कृते क्षेमं लभेरंस्तत्तथा कुरु । प्रतिजानीहि
चाद्रोहं ब्राह्मणानां नराधिप ॥ २१ ॥

जनमेजय उवाच । नैव वाचा न मनसा पुनर्जातु न कर्मणा ।
द्रोग्धास्मि ब्राह्मणान् विप्र चरणावपि ते स्पृशे ॥ २२ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि इन्द्रोतजनमेजय-
संवादे एकपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

शौनक उवाच। तस्मात्तेऽहं प्रवक्ष्यामि धर्म्ममावृत्तचेतसे। श्रीमन्महाबलस्तुष्टः स्वयं धर्म्ममवेक्षसे॥ १॥ पुरस्ताद्दारुणो भूत्वा सुचित्रतरमेव तत्। अनुगृह्णाति भूतानि स्वेन वृत्तेन पार्थिवः॥२॥ कृत्स्नं लोकं स दहति इति लोको व्यवस्यति। यत्र त्वं तादृशो भूत्वा धर्म्ममेवानुपश्यसि॥ ३॥ हित्वा तु सुचिरं भक्ष्यं भोज्यांश्च तप आस्थितः। इत्येतदभिभूतानामद्भुतं जनमेजय॥ ४॥ योऽदुर्लभो भवेद्दाता कृपणो वा तपोधनः। अनाश्चर्य्यं तदित्याहु-र्नातिदूरेण वर्त्तते॥ ५॥ एतदेव हि कार्पण्यं समग्रमसमीक्षितम्। यच्छ्रेत् समीक्ष्यैव स्यात् भवेत्तस्मिंस्ततो गुणः॥ ६॥ यज्ञो दानं दया वेदाः सत्यञ्च पृथिवीपते। पञ्चैतानि पवित्राणि षष्ठं सुचरितं तपः। तदेव राज्ञां परमं पवित्रं जनमेजय॥ ७॥ तेन सम्यग्-गृहीतेन श्रेयांसं धर्म्ममाप्स्यसि। पुण्यदेशाभिगमनं पवित्रं परमं स्मृतम्॥ ८॥ अत्राप्युदाहरन्तीमां गाथां गीतां ययातिना। यो मर्त्त्यः प्रतिपद्येत आयुर्जीवितमात्मनः। यज्ञमेकान्ततः कृत्वा तत् संन्यस्य तपश्चरेत्॥ ९॥ पुण्यमाहुः कुरुक्षेत्रं कुरुक्षेत्रात् सरस्वतीम्। सरस्वत्याश्च तीर्थानि तीर्थेभ्यश्च पृथूदकम्। यत्राव-गाह्य पीत्वा च नैनं श्वो मरणं तपेत्॥ १०॥ महासरः पुष्कराणि प्रभासोत्तरमानसे। कालोदकञ्च गन्तासि लब्धायुर्जीविते पुनः॥ ११॥ सरस्वतीदृषद्वत्योः सङ्गमो मानसः सरः। स्वाध्यायशीलः स्थानेषु सर्व्वेष्वेवमुपस्पृशेत्। त्यागधर्म्मः पवित्राणां सन्न्यासं मनु-रब्रवीत्॥ १२॥ अत्राप्युदाहरन्तीमा गाथाः सत्यवता कृताः। यथा कुमारः सत्यो वै नैव पुण्यो न पापकृत्॥ १३॥ न ह्यस्ति सर्व्वभूतेषु दुःखमस्मिन् कुतः सुखम्। एवं प्रकृतिभूतानां सर्व्व-संसर्गयायिनाम्॥ १४॥ त्यजतां जीवितं श्रेयो निवृत्ते पुण्य-पातके। यत्त्वेव राज्ञो ज्यायिष्ठं कार्य्याणां तद्ब्रवीमि ते॥ १५॥ बलेन सम्विभागैश्च जय स्वर्गं जनेश्वर। यस्यैव बलमोजश्च स

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

धर्म्मस्य प्रभुर्नरः ॥ १६ ॥ ब्राह्मणार्थं सुखार्थं हि त्वं पाहि वसुधां नृप। यथैवैतान् पुराक्षिप्सीस्तथैवैतान् प्रसादय ॥ १७ ॥ अपि धिक्क्रियमाणोऽपि त्यज्यमानोऽप्यनेकधा। आत्मनो दर्शनाद्विप्रान्न हन्तास्मीति मार्गय। घटमानः स्वकार्य्येषु कुरु निःश्रेयसं परम् ॥ १८ ॥ हिमाग्निघोरसदृशो राजा भवति कश्चन। लाङ्गलाशनिकल्पो वा भवेदन्यः परन्तपः ॥ १९ ॥ न विशेषेण गन्तव्यमविच्छिन्नेन वा पुनः। न जातु नाहमस्मीति सुप्रसक्तमसाधुषु ॥ १७ ॥ विकर्म्मणा तप्यमानः पापाद्विपरिमुच्यते। नैतत् कार्य्यं पुनरिति द्वितीयात् परिमुच्यते ॥ २१ ॥ चरिष्ये धर्म्ममेवेति तृतीयात् परिमुच्यते। शुचिस्तीर्थान्यनुचरन् बहुत्वात् परिमुच्यते। कल्याणमनुकर्त्तव्यं पुरुषेण बुभूषता ॥ २२ ॥ ये सुगन्धीनि सेवन्ते तथागन्धा भवन्ति ते। ये दुर्गन्धीनि सेवन्ते तथागन्धा भवन्ति ते ॥२३॥ तपश्चर्य्यापरः सद्यः पापाद्विपरिमुच्यते। संवत्सरमुपास्याग्निमभिशस्तः प्रमुच्यते ॥ २४ ॥ त्रीणि वर्षाण्युपास्याग्निं भ्रूणहा विप्रमुच्यते। महासरः पुष्कराणि प्रभासोत्तरमानसे। अभ्येत्य योजनशतात् भ्रूणहा विप्रमुच्यते ॥ २५ ॥ यावतः प्राणिनो हन्यात्तज्जातीयांस्तु तावतः। प्रमीयमाणानुन्मोच्य प्राणिहा विप्रमुच्यते ॥ २६ ॥ अपि चाप्सु निमज्जेत जपंस्त्रिरघमर्षणम्। यथाश्वमेधावभृथस्तथा तन्मनुरब्रवीत् ॥ २७ ॥ तत् क्षिप्रं नुदते पापं सत्कारं लभते तथा। अपि चैनं प्रसीदन्ति भूतानि जड़मूकवत् ॥२८॥ बृहस्पतिं देवगुरुं सुरासुराः सर्वे समेत्याभ्यनुयुज्य राजन्। धर्म्यं फलं वेत्थ फलं महर्षे तथैव तस्मिन्नरके पारलोक्य ॥ २९ ॥ उभे तु यस्य सदृशे भवेतां किंस्वित्तयोस्तत्र जयोऽथ न स्यात्। आचक्ष्व नः पुण्यफलं महर्षे कथं पापं नुदते धर्म्मशीलः ॥ ३० ॥

बृहस्पतिरुवाच। कृत्वा पापं पूर्वमबुद्धिपूर्वं पुण्यानि चेत् कुरुते बुद्धिपूर्वम्। स तत् पापं नुदते पुण्यशीलो वासो यथा

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मलिनं चारयुक्तया ॥ ३१ ॥ पापं कृत्वाभिमन्येत नाहमस्मीति पूरुषः । तच्चिकीर्षति कल्याणं श्रद्दधानोऽनसूयकः ॥ ३२॥ छिद्राणि विवृतान्येव साधूनां चावृणोति यः । यः पापं पुरुषः कृत्वा कल्याणमभिपद्यते ॥ ३३ ॥ यथादित्यः प्रातरुद्यंस्तमः सर्वं व्यपोहति । कल्याणमाचरन्नेवं सर्वपापं व्यपोहति ॥ ३४ ॥

भीष्म उवाच । एवमुक्त्वा तु राजानमिन्द्रोतो जनमेजयम् । याजयामास विधिवत् वाजिमेधेन शौनकः ॥ ३५ ॥ ततः स राजा व्यपनीतकल्मषः श्रियोवृतः प्रज्वलिताग्निरूपवान् । विवेश राज्यं स्वममित्रकर्षणो यथा दिवं पूर्णवपुर्निशाकरः ॥ ३६ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि इन्द्रोतजनमेजयसंवादे द्विपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः॥ १५२ ॥

युधिष्ठिर उवाच । कच्चित् पितामहेनासीच्छ्रुतं वा दृष्टमेव च । कश्चिन्मर्त्त्यो मृतो राजन् पुनरुज्जीवितोऽभवत् ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । शृणु राजन् यथावृत्तमितिहासं पुरातनम् । गृध्रजम्बुकसंवादं यो वृत्तो नैमिषे पुरा ॥ २ ॥ कस्यचित् ब्राह्मणस्यासीत् दुःखलब्धः सुतो मृतः । बाल एव विशालाक्षो बालग्रहनिपीड़ितः ॥ ३ ॥ दुःखिताः केचिदादाय बालमप्राप्तयौवनम् । कुलसर्वस्वभूतं वै रुदन्तः शोकविह्वलाः ॥ ४ ॥ बालं मृतं गृहीत्वाथ श्मशानाभिमुखाः स्थिताः । अङ्केनैव च संक्राम्य रुरुदुर्भृशदुःखिताः ॥ ५ ॥ शोचन्तस्तस्य पूर्वोक्तान् भाषितांश्चासकृत् पुनः । तं बालं भूतले क्षिप्य प्रतिगन्तुं न शक्नुयुः ॥ ६ ॥ तेषां रुदितशब्देन गृध्रोऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् । एकात्मजमिमं लोके त्यक्त्वा गच्छत मा चिरम् ॥ ७ ॥ इह पुंसां सहस्राणि स्त्रीसहस्राणि चैव ह । समानीतानि कालेन हित्वा वै यान्ति बान्धवाः ॥ ८ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

संपश्यत जगत् सर्वं सुखदुःखैरधिष्ठितम्। संयोगो विप्रयोगश्च पर्य्यायेणोपलभ्यते ॥ ९ ॥ गृहीत्वा येऽनुतिष्ठन्ति येऽनुयान्ति च तान्मृतान्। तेऽप्यायुषः प्रमाणेन स्वेन गच्छन्ति जन्तवः ॥ १० ॥ अलं स्थित्वा श्मशानेऽस्मिन् गृध्रगोमायुसंकुले। कङ्कालबहुले रौद्रे सर्वप्राणिभयङ्करे ॥ ११ ॥ न मर्त्त्यो जीविते कश्चित् कालधर्म्म-मुपागतः। प्रियो वा यदि वा द्वेष्यः प्राणिनां गतिरीदृशी ॥ १२ ॥ सर्वेण खलु मर्त्तव्यं मर्त्त्यलोके प्रसूयता। कृतान्तविहिते मार्गे मृतं को जीवयिष्यति ॥ १३ ॥ कर्मान्तविरते लोके अस्तं गच्छति भास्करः। गम्यतां स्वमधिष्ठानं सुतस्नेहं विसृज्य वै ॥ १४ ॥ ततो गृध्रवचः श्रुत्वा विक्रोशन्त इव ते तदा। बान्धवास्तेऽभ्यगच्छन्त पुत्र-मुत्सृज्य भूतले ॥ १५ ॥ विनिश्चित्याथ च तदा विक्रोशन्तस्तत-स्ततः। मृतमित्येव गच्छन्तो निराशास्तस्य दर्शने ॥ १६ ॥ निश्चि-तार्थश्च ते सर्वे संत्यजन्तः स्वमात्मजम्। निराशा जीविते तस्य मार्गमावृत्य धिष्ठिताः ॥ १७ ॥ ततो ध्वाङ्क्षसवर्णस्तु बिलान्निःसृत्य जम्बुकः। गच्छमानान् स्म तानाह निर्घृणाः खलु बान्धवाः ॥ १८ ॥ आदित्योऽयं स्थितो मूढाः स्नेहं कुरुत मा भयम्। बहुरूपो मुहूर्त्तश्च जीवेदपि कदाचन ॥ १९ ॥ दर्भान् भूमौ विनिक्षिप्य पुत्रस्नेहविनाकृताः। श्मशाने सुतमुत्सृज्य कस्मात् गच्छत निर्घृणाः ॥ २० ॥ न वोऽस्त्यस्मिन् सुते स्नेहो बाले मधुरभाषिणि। यस्य भाषितमात्रेण प्रसादमधिगच्छत ॥ २१ ॥ ते पश्यत सुतस्नेहो यादृशः पशुपक्षिणाम्। न तेषां धारयित्वा तान् कश्चिदस्ति फलागमः ॥ २२ ॥ चतुष्पात् पक्षिकीटानां प्राणिनां स्नेहसङ्गिनाम्। परलोकगतिस्थानां मुनियज्ञक्रिया इव ॥ २३ ॥ तेषां पुत्राभि-रामाणामिह लोके परत्र च। न गुणो दृश्यते कश्चित् प्रजाः सन्धारयन्ति च ॥ २४ ॥ अपश्यतां प्रियान् पुत्रांस्तेषां शोको न तिष्ठति। न च पुष्णन्ति संवृद्धास्ते मातापितरौ क्वचित् ॥ २५ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मानुषाणां कृतः स्नेहो येषां शोको भविष्यति । इमं कलेवरं पुत्रं क्व नु त्यक्त्वा गमिष्यथ ॥ २६ ॥ चिरं मुञ्चत वाष्पञ्च चिरं स्नेहेन पश्यत । एवं विधानि हीष्टानि दुष्प्रजानि विशेषतः ॥ २७ ॥ क्षीणस्याथाभियुक्तस्य श्मशानाभिमुखस्य च । बान्धवा यत्र तिष्ठन्ति तत्रान्यो नावतिष्ठते ॥ २८ ॥ सर्व्वस्य दयिताः प्राणाः सर्व्वः स्नेहञ्च विन्दति । तिर्य्यग्योनिष्वपि सतां स्नेहं पश्यत यादृशम् ॥२९॥ त्यक्त्वा कथं गच्छतेमं पद्मलोलायतेक्षणम् । यथा नवोद्वाहकृतं स्नानमाल्यविभूषितम् ॥ ३० ॥ जम्बुकस्य वचः श्रुत्वा कृपणं परिदेवतः । न्यवर्त्तन्त तदा सर्व्वे शवार्थं ते स्म मानुषाः ॥ ३१ ॥

गृध्र उवाच । अहो वत नृशंसेन जम्बुकेनाल्पमेधसा । क्षुद्रेणोक्ता हीनसत्त्वा मानुषाः किं निवर्त्तथ ॥ ३२ ॥ पञ्चभूतपरित्यक्तं शून्यं काष्ठत्वमागतम् । कस्मात् शोचथ निश्चेष्टमात्मानं किन्न शोचथ ॥ ३३ ॥ तपः कुरुत वै तीव्रं मुच्यध्वं येन किल्बिषात् । तपसा लभ्यते सर्व्वं विलापः किं करिष्यति ॥ ३४ ॥ अनिष्टानि च भाग्यानि जातानि सह मृत्युना । येन गच्छति बालोऽयं दत्त्वा शोकमनन्तकम् ॥ ३५ ॥ धनं गावः सुवर्णञ्च मणिरत्नमथापि च । अपत्यञ्च तपोमूलं तपो योगाच्च लभ्यते ॥ ३६ ॥ यथा कृता च भूतेषु प्राप्यते सुखदुःखिता । गृहीत्वा जायते जन्तुर्दुःखानि च सुखानि च ॥ ३७ ॥ न कर्म्मणा पितुः पुत्रः पिता वा पुत्रकर्म्मणा । मार्गेणानेन गच्छन्ति बद्धाः सुकृतदुष्कृतैः ॥ ३८ ॥ धर्म्मञ्चरत यत्नेन यथाधर्म्मान्निवर्त्तत । वर्त्तध्वञ्च यथाकालं दैवतेषु द्विजेषु च ॥ ३९ ॥ शोकं त्यजत दैन्यञ्च सुतस्नेहान्निवर्त्तत । त्यज्यतामयमाकाशे ततः शीघ्रं निवर्त्तत ॥ ४० ॥ यत् करोति शुभं कर्म्म तथा कर्म्म सुदारुणम् । तत् कर्त्तैव समश्नाति बान्धवानां किमत्र ह ॥ ४१ ॥ इह त्यक्त्वा न तिष्ठन्ति बान्धवा बान्धवं प्रियम् । स्नेहमुत्सृज्य गच्छन्ति वाष्पपूर्णाविलेक्षणाः ॥ ४२ ॥ प्राज्ञो वा यदि

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वा मूर्खः सधनो निर्धनोऽपि वा । सर्वे कालवशं यान्ति शुभा-
शुभसमन्विताः ॥ ४३ ॥ किं करिष्यथ शोचित्वा मृतं किमनुशोचथ ।
सर्वस्य हि प्रभुः कालो धर्म्मतः समदर्शनः ॥ ४४ ॥ यौवनस्थांश्च
बालांश्च वृद्धान् गर्भगतानपि । सर्वानाविशते मृत्युरेवं भूतमिदं
जगत् ॥ ४५ ॥

जम्बुक उवाच । अहो मन्दीकृतः स्नेहो गृध्रेणेहाल्पबुद्धिना ।
पुत्रस्नेहाभिभूतानां युष्माकं शोचतां भृशम् ॥ ४६ ॥ समैः सम्यक्-
प्रयुक्तैश्च वचनैः प्रत्ययोत्तरैः । यद्गच्छति जनस्थानं स्नेहमुत्सृज्य
दुस्त्यजम् ॥ ४७ ॥ अहो पुत्रवियोगेन मृतशून्योपसेवनात् । क्रोशतां
सुभृशं दुःखं विवत्सानां गवामिव ॥ ४८ ॥ अद्य शोकं विजानामि
मनुष्याणां महीतले । स्नेहं हि करुणं दृष्ट्वा ममाप्यश्रूण्यथा-
पतन् ॥ ४९ ॥ यत्नो हि सततं कार्य्यस्ततो दैवेन सिध्यति । दैवं
पुरुषकारश्च कृतान्तेनोपपद्यते ॥ ५० ॥ अनिर्व्वेदः सदा कार्य्यो
निर्व्वेदाद्धि कुतः सुखम् । प्रयत्नात् प्राप्यते ह्यर्थः कस्माद्गच्छथ
निर्द्दयाः ॥ ५१ ॥ आत्ममांसोपवृत्तञ्च शरीरार्द्धमयीं तनुम् ।
पितॄणां वंशकर्त्तारं वने त्यक्त्वा क्व यास्यथ ॥ ५२ ॥ अथवास्तं
गते सूर्य्ये सन्ध्याकाल उपस्थिते । ततो नेष्यथ वा पुत्रं इहस्था
वा भविष्यथ ॥ ५३ ॥

गृध्र उवाच । अद्य वर्षसहस्रं मे साग्रं जातस्य मानुषाः ।
न च पश्यामि जीवन्तं मृतं स्त्रीपुंनपुंसकम् ॥ ५४ ॥ मृता गर्भेषु
जायन्ते जातमात्रा म्रियन्ति च । चंक्रमन्तो म्रियन्ते च यौवनस्था-
स्तथापरे ॥ ५५ ॥ अनित्यानीह भाग्यानि चतुष्पात्पक्षिणामपि ।
जङ्गमानां नगानाञ्चाप्यायुरग्रेऽवतिष्ठते ॥ ५६ ॥ इष्टदारवियुक्ताश्च
पुत्रशोकान्वितास्तथा । दह्यमानाः स्म शोकेन गृहं गच्छन्ति
नित्यशः ॥ ५७ ॥ अनिष्टानां सहस्राणि तथेष्टानां शतानि च ।
उत्सृज्येह प्रयाता वै बान्धवा भृशदुःखिताः ॥ ५८ ॥ त्यज्यतामेष

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

निस्तेजाः शून्यः काष्ठत्वमागतः । अन्यदेहविषक्तं हि शावं काष्ठत्व-
मागतम् । त्यक्तजीवस्य चैवास्य कस्माद्धित्वा न गच्छथ ॥ ५९ ॥
निरर्थको ह्ययं स्नेहो निष्फलश्च परिग्रहः । चक्षुर्भ्यां न च
कर्णाभ्यां संशृणोति समीक्षते ॥ ६० ॥ अस्मादेनं समुत्सृज्य स्व-
गृहान् गच्छताशु वै ॥ ६१ ॥ मोक्षधर्माश्रितैर्वाक्यैर्हेतुमद्भिः
सुनिष्ठुरैः । मयोक्ता गच्छत क्षिप्रं स्वं स्वमेव निवेशनम् ॥ ६२ ॥
प्रज्ञाविज्ञानयुक्तेन बुद्धिसंज्ञाप्रदायिना । वचनं श्राविता नूनं
मानुषाः संनिवर्त्तत । शोको द्विगुणतां याति दृष्ट्वा स्मृत्वा च चेष्टि-
तम् ॥ ६३ ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा सन्निवृत्तास्तु मानुषाः । अपश्यत्तं
तदा सुप्तं द्रुतमागत्य जम्बुकः ॥ ६४ ॥

जम्बुक उवाच । इमं कनकवर्णाभं भूषणैः समलंकृतम् ।
गृध्रवाक्यात् कथं पुत्रं त्यजध्वं पितृपिण्डदम् ॥ ६५ ॥ न स्नेहस्य
च विच्छेदो विलापरुदितस्य च । मृतस्यास्य परित्यागात्ततो वै
भविता ध्रुवम् ॥ ६६ ॥ श्रूयते शम्बुके शूद्रे हते ब्राह्मणदारकः ।
जीवितो धर्म्ममासाद्य रामात् सत्यपराक्रमात् ॥ ६७ ॥ तथा
श्वेतस्य राजर्षेर्बालो दिष्टान्तमागतः । श्वेतेन धर्म्मनिष्ठेन मृतः
सञ्जीवितः पुनः ॥ ६८ ॥ तथा कश्चिद्भवेत् सिद्धो मुनिर्वा देवतापि
वा । कृपणानामनुक्रोशं कुर्य्याद्वो रुदतामिह ॥ ६९ ॥ इत्युक्तास्ते
न्यवर्त्तन्त शोकार्त्ताः पुत्रवत्सलाः । अङ्के शिरः समाधाय रुरुदुर्बहु
विस्तरम् । तेषां रुदितशब्देन गृध्रोऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् ॥ ७० ॥

गृध्र उवाच । अश्रुपातपरिक्लिन्नः पाणिस्पर्शप्रपीड़ितः । धर्म-
राजप्रयोगाच्च दीर्घनिद्रां प्रवेशितः ॥ ७१ ॥ तपसापि हि संयुक्ता
धनवन्तो महाधियः । सर्वे मृत्युवशं यान्ति तदिदं प्रेतपत्तनम्
॥ ७२ ॥ बालवृद्धसहस्राणि सदा सन्त्यज्य बान्धवाः । दिनानि
चैव रात्रीश्च दुःखं तिष्ठन्ति भूतले ॥ ७३ ॥ अलं निर्बन्धमागत्य
शोकस्य परिधारणे । अप्रत्ययकृतं ह्यस्य पुनरद्येह जीवितम् ॥७४॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

नैष जम्बुकवाक्येन पुनः प्राप्स्यति जीवितम्। मृतस्योत्सृष्टदेहस्य पुनर्देहो न विद्यते ॥ ७५ ॥ नैव मूर्त्तिप्रदानेन जम्बुकस्य शतैरपि। शक्यो जीवयितुं ह्येष बालो वर्षशतैरपि ॥ ७६ ॥ अथ रुद्रः कुमारो वा ब्रह्मा वा विष्णुरेव च। वरमस्मै प्रयच्छेयुस्ततो जीवेदयं शिशुः ॥ ७७ ॥ नैव वास्रविमोक्षेण न वाश्वासकृतेन च। न दीर्घरुदितेनायं पुनर्जीवं गमिष्यति ॥ ७८ ॥ अहञ्च क्रोष्टुकश्चैव यूयं ये चास्य बान्धवाः। धर्माधर्मौ गृहीत्वेह सर्वे वर्त्तामहेऽध्वनि ॥ ७९ ॥ अप्रियं परुषञ्चापि परद्रोहं परस्त्रियम्। अधर्ममनृतञ्चैव दूरात् प्राज्ञो विवर्ज्जयेत् ॥ ८० ॥ धर्मं सत्यं शुभं न्याय्यं महतीं प्राणिनां दयाम्। अजिह्मत्वमशाठ्यञ्च यत्नतः परिमार्गत ॥ ८१ ॥ मातरं पितरञ्चापि बान्धवान् सुहृदस्तथा। जीवतो ये न पश्यन्ति तेषां धर्मविपर्य्ययः ॥ ८२ ॥ यो न पश्यति चक्षुर्भ्यां नेङ्गते च कथञ्चन। तस्य निष्ठावसानान्ते रुदन्तः किं करिष्यथ ॥८३॥ इत्युक्तास्ते सुतं त्यक्त्वा भूमौ शोकपरिप्लुताः। दह्यमानाः सुतस्नेहात् प्रययुर्बान्धवा गृहम् ॥ ८४ ॥

जम्बुक उवाच। दारुणो मर्त्त्यलोकोऽयं सर्वप्राणिविनाशनम्। इष्टबन्धुवियोगश्च तथेहाल्पञ्च जीवितम् ॥ ८५ ॥ बह्वलीकमसत्यञ्चाप्यतिवादाप्रियम्वदम्। इमं प्रेक्ष्य पुनर्भावं दुःखशोकविवर्द्धनम्। न मे मानुषलोकोऽयं मुहूर्त्तमपि रोचते ॥ ८६ ॥ अहो धिक् गृध्रवाक्येन सन्निवर्त्तथ मानुषाः। प्रदीप्ताः पुत्रशोकेन यथैवाबुद्धयस्तथा ॥ ८७ ॥ कथं गच्छत निःस्नेहाः सुतस्नेहं विसृज्य च। श्रुत्वा गृध्रस्य वचनं पापस्येहाकृतात्मनः ॥ ८८ ॥ सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम्। सुखदुःखावृते लोके नेहास्त्येकमनन्तरम् ॥ ८९ ॥ इमं क्षितितले त्यक्त्वा बालं रूपसमन्वितम्। कुलशोभाकरं मूढाः पुत्रं त्यक्त्वा क्व यास्यथ ॥ ९० ॥ रूपयौवनसम्पन्नं द्योतमानमिव श्रिया। जीवन्तमिव पश्यामि मनसा नात्र

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

संशय ॥ ९१ ॥ विनाशश्चाप्यनर्होऽस्य सुखं प्राप्स्यथ मानुषाः। पुत्रशोकाभितप्तानां भविष्यतश्च वै क्षमम् ॥ ९२ ॥ दुःखसम्भावनां कृत्वा धारयित्वा सुखं स्वयम्। त्यक्त्वा गमिष्यथ क्वाद्य समुत्सृज्याल्पबुद्धिवत् ॥ ९३ ॥

भीष्म उवाच। तथा धर्म्मविरोधेन प्रियमिथ्याभिधायिना। श्मशानवासिना नित्यं रात्रिं मृगयता नृप ॥ ९४ ॥ ततो मध्यस्थतां नीता वचनैरमृतोपमैः। जम्बुकेन स्वकार्य्यार्थं बान्धवास्तस्य धिष्ठिताः ॥ ९५ ॥

गृध्र उवाच। अयं प्रेतसमाकीर्णो यक्षराक्षससेवितः। दारुणः काननोद्देशः कौशिकैरभिनादितः ॥ ९६ ॥ भीमः सुघोरश्च तथा नीलमेघसमप्रभः। अस्मिन्शवं परित्यज्य प्रेतकार्य्याण्युपासत ॥९७॥ भानुर्यावत् प्रयातस्तं यावच्च विमला दिशः। तावदेनं परित्यज्य प्रेतकार्य्याण्युपासत ॥ ९८ ॥ नदन्ति परुषं श्येनाः शिवाः क्रोशन्ति दारुणम्। मृगेन्द्राः प्रतिनर्द्दन्ति रविरस्तञ्च गच्छति ॥ ९९ ॥ चिताधूमेन नीलेन संरज्यन्ते च पादपाः। श्मशाने च निराहाराः प्रतिनर्द्दन्ति देवताः ॥ १०० ॥ सर्व्वे विकृतदेहाश्चाप्यस्मिन् देशे सुदारुणे। युष्मान् प्रधर्षयिष्यन्ति विकृता मांसभोजिनः ॥ १०१ ॥ क्रूरश्चायं वनोद्देशो भयमद्य भविष्यति। त्यज्यतां काष्ठभूतोऽयं मृष्यतां जाम्बुकं वचः ॥ १०२ ॥ यदि जम्बुकवाक्यानि निष्फलान्यनृतानि च। श्रोष्यथ भ्रष्टविज्ञानास्ततः सर्व्वे विनङ्क्ष्यथ ॥ १०३ ॥

जम्बुक उवाच। स्थीयतां नेह भेतव्यं यावत्तपति भास्करः। तावदस्मिन् सुतस्नेहादनिर्व्वेदेन वर्त्तत ॥ १०४ ॥ स्वैरं रुदन्तो विस्रब्धाश्चिरं स्नेहेन पश्यत। दारुणेऽस्मिन् वनोद्देशे भयं वो न भविष्यति ॥ १०५ ॥ अयं सौम्यो वनोद्देशः पितॄणां निधनाकरः। स्थीयतां यावदादित्यः किं वः क्रव्यादभाषितैः ॥ १०६ ॥ यदि

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

गृध्रस्य वाक्यानि तीव्राणि रभसानि च। गृह्णीत मोहितात्मानः सुतो वो न भविष्यति ॥ १०७ ॥

भीष्म उवाच। गृध्रोऽस्तमितमाह गतो गतो नेति च जम्बुकः। मृतस्य तं परिजनमूचतुस्तौ क्षुधान्वितौ ॥ १०८ ॥ स्वकार्य्यबद्धकक्षौ तौ राजन् गृध्रोऽथ जम्बुकः। क्षुत्पिपासापरिश्रान्तौ शास्त्रमालम्ब्य जल्पतः ॥ १०९ ॥ तयोर्विज्ञानविदुषोर्द्वयोर्मृगपतत्त्रिणोः। वाक्यैरमृतकल्पैस्तैः प्रतिष्ठन्ति व्रजन्ति च ॥ ११० ॥ शोकदैन्यसमाविष्टा रुदन्तस्तस्थिरे तदा। स्वकार्य्यकुशलाभ्यान्ते संभ्राम्यन्ते हि नैपुणात् ॥ १११ ॥ तथा तयोर्विवदतोर्विज्ञानविदुषोर्द्वयोः। बान्धवानां स्थितानाञ्चाप्युपातिष्ठत शङ्करः। देव्या प्रणोदितो देवः कारुण्याद्रीकृतेक्षणः ॥ ११२ ॥ ततस्तानाह मनुजान् वरदोऽस्मीति शङ्करः। ते प्रतूयचुरिदं वाक्यं दुःखिताः प्रणताः स्थिताः ॥ ११३ ॥ एकपुत्रविहीनानां सर्व्वेषां जीवितार्थिनाम्। पुत्रस्य नो जीवदानाज्जीवितं दातुमर्हसि ॥ ११४ ॥ एवमुक्तः स भगवान् वारिपूर्णेन पाणिना। जीवितं स कुमाराय प्रादाद्वर्षशतानि वै ॥ ११५ ॥ तथा गोमायुगृध्राभ्यां प्राददत् क्षुद्विनाशनम्। वरं पिनाकी भगवान् सर्व्वभूतहिते रतः ॥ ११६ ॥ ततः प्रणम्य ते देवं श्रेयोहर्षसमन्विताः। कृतकृत्याः सुसंहृष्टाः प्रातिष्ठन्त तदा विभो ॥ ११७ ॥ अनिर्व्वेदेन दीर्घेण निश्चयेन ध्रुवेण च। देवदेवप्रसादाच्च क्षिप्रं फलमवाप्यते ॥ ११८ ॥ पश्य दैवस्य संयोगं बान्धवानाञ्च निश्चयम्। कृपणानान्तु रुदतां कृतमश्रुप्रमार्ज्जनम् ॥ ११९ ॥ पश्य चाल्पेन कालेन निश्चयान्वेषणेन च। प्रसादं शङ्करात् प्राप्य दुःखिताः सुखमाप्नुवन् ॥ १२० ॥ ते विस्मिताः प्रहृष्टाश्च पुत्रसञ्जीवनात् पुनः। बभूवुर्भरतश्रेष्ठ प्रसादात् शङ्करस्य वै ॥ १२१ ॥ ततस्ते त्वरिता राजंस्त्यक्त्वा शोकं शिशूद्भवम्। विविशुः पुत्रमादाय नगरं हृष्टमानसाः। एषा बुद्धिः समस्तानां

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

चातुर्वर्ण्ये निदर्शिताः ॥ १२२ ॥ धर्मार्थमोक्षसंयुक्तमितिहासमिमं शुभम् । श्रुत्वा मनुष्यः सततमिह प्रेत्य च मोदते ॥ १२३ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि गृध्रजम्बुक-
संवादे त्रिपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

युधिष्ठिर उवाच । बलिनः प्रत्यमित्रस्य नित्यमासन्नवर्त्तिनः ।
उपकारापकाराभ्यां समर्थस्योद्यतस्य च ॥ १ ॥ मोहाद्विकत्थना-
मात्रैरसारोऽल्पबलो लघुः । वाग्भिरप्रतिरूपाभिरभिद्रुत्य पिता-
मह ॥ २ ॥ आत्मनो बलमास्थाय कथं वर्त्तेत मानवः । आग-
च्छतोऽतिक्रुद्धस्य तस्योद्धरणकाम्यया ॥ ३ ॥

भीष्म उवाच । अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
सम्वादं भरतश्रेष्ठ शाल्मलेः पवनस्य च ॥ ४ ॥ हिमवन्तं समा-
साद्य महानासीद्वनस्पतिः । वर्षपूगाभिसंवृद्धः शाखी स्कन्धी पला-
शवान् ॥ ५ ॥ तत्र स्म मत्तमातङ्गा धर्मार्त्ताः श्रमकर्षिताः । विश्रा-
म्यन्ति महाबाहो तथान्या मृगजातयः ॥ ६ ॥ नल्वमात्रपरीणाहो
घनच्छायो वनस्पतिः । सारिकाशुकसंजुष्टः पुष्पवान् फलवानपि
॥ ७ ॥ सार्थिका वणिजश्चापि तापसाश्च वनौकसः । वसन्ति तत्र
मार्गस्थाः सुरम्ये नगसत्तमे ॥ ८ ॥ तस्य ता विपुलाः शाखा दृष्ट्वा
स्कन्धञ्च सर्वशः । अभिगम्याब्रवीदेनं नारदो भरतर्षभ ॥ ९ ॥
अहो नु रमणीयस्त्वं अहो चासि मनोहरः । प्रीयामहे त्वया नित्यं
तरुप्रवरशाल्मले ॥ १० ॥ सदैव शकुनास्तात मृगाश्चाथ तथा
गजा । वसन्ति तव संहृष्टा मनोहर मनोहराः ॥ ११ ॥ तव
शाखा महाशाख स्कन्धाश्च विपुलास्तथा । न वै प्रभग्नान् पश्यामि
मारुतेन कथञ्चन ॥ १२ ॥ किन्नु ते पवनस्तात प्रीतिमानथ वा
सुहृत् । त्वां रक्षति सदा येन वनेऽत्र पवनो ध्रुवम् ॥ १३ ॥ भग-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वान् पवनः स्थानादुच्चानुच्चावचानपि । पर्वतानाञ्च शिखराण्या-
चालयति वेगवान् ॥ १४ ॥ शोषयत्येष पातालं वहन् गन्धवहः
शुचिः । सरांसि सरितश्चैव सागरांश्च तथैव च ॥ १५ ॥ संरक्षति
त्वां पवनः सखित्वेन न संशयः । तस्मात्त्वं बहुशाखोऽपि पर्णवान्
पुष्पवानपि ॥ १६ ॥ इदञ्च रमणीयन्ते वनं भाति वनस्पते । यदिमे
विहगास्तात रमन्ते मुदितास्त्वयि ॥ १७ ॥ एषां पृथक्समस्तानां
श्रूयते मधुरस्वरः । पुष्पसम्मोदने काले वाशतां सुमनोहरम् ॥१८॥
तथेमे गर्ज्जिता नागाः स्वयूथकुलशोभिताः । घर्मार्त्तास्त्वां समा-
साद्य सुखं विन्दन्ति शाल्मले ॥ १९ ॥ तथैव मृगजातीभिरन्याभि-
रभिशोभसे । तथा सर्वाधिवासैश्च शोभसे मेरुवद्द्रुम ॥ २० ॥
ब्राह्मणैश्च तपःसिद्धैस्तापसैः श्रमणैस्तथा । त्रिपिष्टपसमं मन्ये
तवायतनमेव ह ॥ २१ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि पवनशाल्मलि-
संवादे चतुःपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

नारद उवाच । बन्धुत्वादथ वा सख्यात् शाल्मले नात्र संशयः ।
पालयत्येव सततं भीमः सर्वत्रगोऽनिलः ॥ १ ॥ न्यग्भावं परमं
वायोः शाल्मले त्वमुपागतः । तवाहमस्मीति सदा येन रक्षति
मारुतः ॥ २ ॥ न तं पश्याम्यहं वृक्षं पर्वतं वेश्म चेदृशम् । यन्न
वायुबलाद्भग्नं पृथिव्यामिति मे मतिः ॥ ३ ॥ त्वं पुनः कारणैर्नूनं
रक्ष्यसे शाल्मले यथा । वायुना सपरीवारस्तेन तिष्ठस्यसंशयम् ॥४॥
शाल्मलिरुवाच । न मे वायुः सखा ब्रह्मन्न बन्धुर्न च मे
सुहृत् । परमेष्ठी तथा नैव येन रक्षति चानिलः ॥ ५ ॥ मम
तेजो बलं भीमं वायोरपि हि नारद । कलामष्टादशीं प्राणैर्न मे
प्राप्नोति मारुतः ॥ ६ ॥ आगच्छन् पुरुषो वायुर्मया विष्टम्भितो

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

बलात् । भञ्जन् द्रुमान् पर्वतांश्च यच्चान्यदपि किञ्चन ॥ ७ ॥ स मया बहुशो भग्नः प्रभञ्जन् वै प्रभञ्जनः । तस्मान्न बिभ्ये देवर्षे क्रुद्धादपि समीरणात् ॥ ८ ॥

नारद उवाच । शाल्मले विपरीतं ते दर्शनं नात्र संशयः । न हि वायोर्बलेनास्ति भूतं तुल्यबलं क्वचित् ॥ ९ ॥ इन्द्रो यमो वैश्रवणो वरुणश्च जलेश्वरः । नैतेऽपि तुल्या मरुतः किं पुनस्त्वं वनस्पते ॥ १० ॥ यच्च किञ्चिदिह प्राणी चेष्टते शाल्मले भुवि । सर्वत्र भगवान् वायुश्चेष्टाप्राणकरः प्रभुः ॥ ११ ॥ एष चेष्टयते सम्यक् प्राणिनः सम्यगायतः । असम्यगायतो भूयश्चेष्टते विकृतं नृषु ॥ १२ ॥ स त्वमेवंविधं वायुं सर्वसत्त्वभृतांवरम् । न पूजयसि पूज्यं त्वं किमन्यद्बुद्धिलाघवात् ॥ १३ ॥ असारश्चापि दुर्मेधाः केवलं बहु भाषसे । क्रोधादिभिरवच्छन्नो मिथ्या वदसि शाल्मले ॥ १४ ॥ मम रोषः समुत्पन्नस्त्वय्येवं संप्रभाषति । ब्रवीम्येष स्वयं वायोस्तव दुर्भाषितं बहु ॥ १५ ॥ चन्दनैः स्यन्दनैः शालैः सरलैर्देवदारुभिः । वेतसैर्धन्वनैश्चापि ये चान्ये बलवत्तराः । तैश्चापि नैवं दुर्बुद्धे क्षिप्तो वायुः कृतात्मभिः ॥ १६ ॥ तेऽपि जानन्ति वायोश्च बलमात्मन एव च । तस्मात्त्वं वै नमस्यन्ति श्वसनं तरुसत्तमाः ॥ १७ ॥ त्वन्तु मोहान्न जानीषि वायोर्बलमनन्तकम् । एवं तस्माद्गमिष्यामि सकाशं मातरिश्वनः ॥ १८ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि पवनशाल्मलिसम्वादे पञ्चपञ्चाशदधिकशततोऽध्याय ॥ १५५ ॥

भीष्म उवाच । एवमुक्त्वा तु राजेन्द्र शाल्मलिं ब्रह्मवित्तमः । नारदः पवने सर्वं शाल्मलेर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥

नारद उवाच । हिमवत्पृष्ठजः कश्चित् शाल्मलिः परिवार-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वान् । वृहन्मूलो वृहच्छाखः स त्वां वायोऽवमन्यते ॥ २ ॥ बहु-
न्याक्षेपयुक्तानि त्वामाह वचनानि सः । न युक्तानि मया वायो
तानि वक्तुं तवाग्रतः ॥ ३ ॥ जानामि त्वामहं वायो सर्वप्राणभृता-
म्वरम् । वरिष्ठञ्च गरिष्ठञ्च क्रोधे वैवस्वतं यथा ॥ ४ ॥

भीष्म उवाच । एतत्तु वचनं श्रुत्वा नारदस्य समीरणः ।
शाल्मलिं तमुपागम्य क्रुद्धो वचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥

वायुरुवाच । शाल्मले नारदो वाक्यं त्वयोक्तो मद्विगर्हणम् ।
अहं वायुः प्रभावन्ते दर्शयाम्यात्मनो बलात् ॥ ६ ॥ अहं त्वामभि-
जानामि विदिताश्चासि मे द्रुम । पितामहः प्रजासर्गे त्वयि विश्रा-
न्तवान् प्रभुः ॥७॥ तस्य विश्रमणादेष प्रसादो मत्कृतस्तव । रक्ष्यसे
तेन दुर्बुद्धे नात्मवीर्य्याद्द्रुमाधम ॥ ८ ॥ यन्मां त्वमवजानीषे यथान्यं
प्राकृतं तथा । दर्शयाम्येष चात्मानं यथा मां नावमन्यसे ॥ ९ ॥

भीष्म उवाच । एवमुक्तस्ततः प्राह शाल्मलिः प्रहसन्निव ।
पवन त्वञ्च मे क्रुद्धो दर्शयात्मानमात्मना ॥ १० ॥ मयि वै त्यज्यतां
क्रोधः किं मे क्रुद्धः करिष्यसि । न ते बिभेमि पवन यद्यपि त्वं
स्वयं प्रभुः । बलाधिकोऽहं त्वत्तश्च न भीः कार्य्या मया तव ॥ ११ ॥
ये तु बुद्ध्या हि बलिनस्ते भवन्ति बलीयसः । प्राणमात्रबला ये
वै नैव ते बलिनो मताः ॥ १२ ॥ इत्येवमुक्तः पवनः स्व इत्येव
ब्रवीद्वचः । दर्शयिष्यामि ते तेजस्ततो रात्रिरुपागमत् ॥ १३ ॥
अथ निश्चित्य मनसा शाल्मलिर्वातकारितम् । पश्यमानस्तदात्मान-
मसमं मातरिश्वना ॥ १४ ॥ नारदे यन्मया प्रोक्तं पवनं प्रति
तन्मृषा । असमर्थो ह्यहं वायोर्बलेन बलवान् हि सः ॥ १५ ॥
मारुतो बलवान्नित्यं यथा वै नारदोऽब्रवीत् । अहन्तु दुर्बलो-
ऽन्येभ्यो वृक्षेभ्यो नात्र संशयः ॥ १६ ॥ किन्तु बुद्ध्या समो नास्ति
मया कश्चिद्वनस्पतिः । तदहं बुद्धिमास्थाय भयं मोक्ष्ये समीरणात्
॥ १७ ॥ यदि तां बुद्धिमास्थाय तिष्ठेयुः पर्णिनो वने । अरिष्टाः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

स्युः सदा क्रुद्धात् पवनान्नात्र संशयः ॥ १८ ॥ ते तु बाला न जानन्ति यथा वै तान् समीरणः । समीरयति संक्रुद्धो यथा जाना-म्यहं तथा ॥ १९ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्व्वणि पवनशाल्मलि-सम्वादे षट्पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

भीष्म उवाच । ततो निश्चित्य मनसा शाल्मलिः क्षुभितस्तदा । शाखास्कन्धान् प्रशाखाश्च स्वयमेव व्यशातयत् ॥ १ ॥ स परित्यज्य शाखाश्च पत्राणि कुसुमानि च । प्रभाते वायुमायान्तं प्रत्यैक्षत वनस्पतिः ॥ २ ॥ ततः क्रुद्धः श्वसन् वायुः पातयन् वै महाद्रुमान् । आजगामाथ तं देशमास्ते यत्र स शाल्मलिः ॥ ३ ॥ तं हीनपर्णं पतिताग्रशाखं विशीर्णपुष्पं प्रसमीक्ष्य वायुः । उवाच वाक्यं स्मय-मान एव मुदायुतः शाल्मलिमुग्रशाखम् ॥ ४ ॥

वायुरुवाच । अहमप्येवमेवं त्वां कुर्व्वाणः शाल्मले रुषा । आत्मना यत् कृतं कृच्छ्रं शाखानामपकर्षणम् ॥ ५ ॥ हीनपुष्पाग्र-शाखस्त्वं शीर्णाङ्कुरपलाशकः । आत्मदुर्म्मन्त्रितेनेह मद्वीर्य्यवशगः कृतः ॥ ६ ॥

भीष्म उवाच । एतत् श्रुत्वा वचो वायोः शाल्मलिर्व्रीड़ितस्तदा । अतप्यत वचः श्रुत्वा नारदो यत्तदाब्रवीत् ॥ ७ ॥ एवं हि राज-शार्दूल दुर्ब्बलः सन् बलीयसा । वैरमारभते बालस्तप्यते शाल्मलि-र्यथा ॥ ८ ॥ तस्माद्वैरं न कुर्व्वीत दुर्ब्बलो बलवत्तरैः । शोचेद्धि वैरं कुर्व्वाणो यथा वै शाल्मलिस्तथा ॥ ९ ॥ न हि वैरं महात्मानो विवृ-ण्वन्त्यपकारिषु । शनैः शनैर्म्महाराज दर्शयन्ति स्म ते बलम् ॥ १० ॥ वैरं न कुर्व्वीत नरो दुर्ब्बुद्धिर्ब्बुद्धिजीविना । बुद्धिर्ब्बुद्धिमतो याति तृणेष्विव हुताशनः ॥ ११ ॥ न हि बुद्ध्या समं किञ्चिद्विद्यते पुरुषे

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

नृप। तथा बलेन राजेन्द्र न समोऽस्तीह कश्चन ॥ १२ ॥ तस्मात् क्षमेत बालाय जड़ान्धबधिराय च। बलाधिकाय राजेन्द्र तद्दृष्टं त्वयि शत्रुहन् ॥ १३ ॥ अक्षौहिण्यो दशैका च सप्त चैव महाद्युते। बलेन न समा राजन्नर्जुनस्य महात्मनः ॥ १४ ॥ निहताश्चैव भग्नाश्च पाण्डवेन यशस्विना। चरता बलमास्थाय पाकशासनिना मृधे ॥ १५ ॥ उक्ताश्च ते राजधर्मा आपधर्माश्च भारत। विस्तरेण महाराज किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १६ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि पवनशाल्मलिसम्वादे सप्तपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

युधिष्ठिर उवाच। पापस्य यदधिष्ठानं यतः पापं प्रवर्त्तते। एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तत्त्वेन भरतर्षभ ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। पापस्य यदधिष्ठानं तत् शृणुष्व नराधिप। एको लोभो महाग्राहो लोभात् पापं प्रवर्त्तते ॥ २ ॥ अतः पापमधर्म्मश्च तथा दुःखमनुत्तमम्। निकृत्या मूलमेतद्धि येन पापकृतो जनाः ॥ ३ ॥ लोभात् क्रोधः प्रभवति लोभात् कामः प्रवर्त्तते। लोभान्मोहश्च माया च मानस्तम्भः परासुता ॥ ४ ॥ अक्षमा ह्रीपरित्यागः श्रीनाशो धर्म्मसंक्षयः। अभिध्याप्रख्यता चैव सर्वं लोभात् प्रवर्त्तते ॥ ५ ॥ अत्यागश्चातितर्षश्च विकर्म्मसु च या क्रिया। कुलविद्या मदश्चैव रूपैश्वर्य्यमदस्तथा ॥ ६ ॥ सर्वभूतेष्वभिद्रोहः सर्वभूतेष्वसत्कृतिः। सर्वभूतेष्वविश्वासः सर्वभूतेष्वनार्ज्जवम् ॥ ७ ॥ हरणं परवित्तानां परदाराभिमर्षणम्। वाग्वेगो मनसो वेगो निन्दावेगस्तथैव च ॥ ८ ॥ उपस्थोदरयोर्वेगो मृत्युवेगश्च दारुणः। ईर्षावेगश्च बलवान् मिथ्यावेगश्च दुर्ज्जयः। रसवेगश्च दुर्वार्य्यः श्रोत्रवेगश्च दुःसहः ॥ ९ ॥ कुत्सा विकत्था मात्सर्य्यं पापं दुष्करकारिता।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

साहसानाञ्च सर्व्वेषामकार्य्याणां क्रियास्तथा ॥ १० ॥ जातौ बाल्ये च कौमारे यौवने चापि मानवाः । न सन्त्यजन्त्यात्मकर्म्म यो न जीर्य्यति जीर्य्यतः ॥ ११ ॥ यो न पूरयितुं शक्यो लोभः प्राप्त्या कुरूद्वह । नित्यं गम्भीरतोयाभिरापगाभिरिवोदधिः । न प्रहृष्यति यो लाभैः कामैर्यश्च न तृप्यति ॥ १२ ॥ यो न देवैर्न गन्धर्व्वैर्नासुरैर्न महोरगैः । ज्ञायते नृप तत्त्वेन सर्व्वैर्भूतगणैस्तथा । स लोभः सह मोहेन विजेतव्यो जितात्मना ॥ १३ ॥ दम्भो द्रोहश्च निन्दा च पैशुन्यं मत्सरस्तथा । भवन्त्येतानि कौरव्य लुब्धानामकृतात्मनाम् ॥ १४ ॥ सुमहान्त्यपि शास्त्राणि धारयन्ति बहुश्रुताः । छेत्तारः संशयानाञ्च क्लिश्यन्तीहाल्पबुद्धयः ॥ १५ ॥ द्वेषक्रोधप्रसक्ताश्च शिष्टाचारबहिष्कृताः । अन्तःक्रूरा वाङ्मधुराः कूपाश्छन्नास्तृणैरिव ॥१६॥ धर्म्मवैतंसिकाः क्षुद्रा मुष्णन्ति ध्वजिनो जगत् । कुर्व्वते च बहून् मार्गांस्तान् हेतुबलमाश्रिताः । सतां मार्गान् विलुम्पन्ति लोभज्ञानेष्ववस्थिताः ॥ १७ ॥ धर्म्मस्य क्रियमाणस्य लोभग्रस्तैर्दुरात्मभिः । या या विक्रियते संस्था ततः सापि प्रपद्यते ॥ १८ ॥ दर्पः क्रोधो मदः स्वप्नो हर्षः शोकोऽभिमानिता । एत एव हि कौरव्य दृश्यन्ते लुब्धबुद्धिषु ॥ १९ ॥ एतानशिष्टान् बुध्यस्व नित्यं लोभसमन्वितान् । शिष्टांस्तु परिपृच्छेथा यान् वक्ष्यामि शुचिव्रतान् ॥ २० ॥ येष्वावृत्तिभयं नास्ति परलोकभयं न च । नामिषेषु प्रसङ्गोऽस्ति न प्रियेष्वप्रियेषु च ॥२१॥ शिष्टाचारः प्रियो येषु दमो येषु प्रतिष्ठितः । सुखदुःखं समं येषां सत्यं येषां परायणम् ॥ २२ ॥ दातारो न गृहीतारो दयावन्तस्तथैव च । पितृदेवातिथेयाश्च नित्योद्युक्तास्तथैव च ॥ २३ ॥ सर्व्वोपकारिणो वीराः सर्व्वधर्म्मानुपालकाः । सर्व्वभूतहिताश्चैव सर्व्वदेयाश्च भारत ॥ २४ ॥ न ते चालयितुं शक्या धर्म्मव्याहारकारिणः । न तेषां भिद्यते वृत्तं यत् पुरा साधुभिः कृतम् ॥ २५ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

न वाग्मिनो न चपला न रौद्राः सत्पथे स्थिताः। ते सेव्याः साधुभि-
र्नित्यं येष्वहिंसाप्रतिष्ठिता: ॥ २६ ॥ कामक्रोधव्यपेता ये निर्ममा
निरहङ्कृताः। सुव्रताः स्थिरमर्य्यादास्तानुपास्स्व च पृच्छ च
॥ २७ ॥ न धनार्थं यशोऽर्थं वा धर्म्मस्तेषां युधिष्ठिर। अवश्यं
कार्य्य इत्येव शरीरस्य क्रियास्तथा ॥ २८ ॥ न भयं क्रोधचापल्ये
न शोकस्तेषु विद्यते। न धर्म्मध्वजिनश्चैव न गुह्यं किञ्चिदास्थिताः
॥ २९ ॥ येष्वलोभस्तथामोहो ये च सत्यार्ज्जवे स्थिताः। तेषु
कौन्तेय रज्येथा येषां न भ्रश्यते पुनः ॥ ३० ॥ ये न हृष्यन्ति
लाभेषु नालाभेषु व्यथन्ति च। निर्ममा निरहङ्काराः सत्त्वस्थाः
समदर्शिनः ॥ ३१ ॥ लाभालाभौ सुखदुःखे च तात प्रियाप्रियं
मरणं जीवितञ्च। समानि येषां स्थिरविक्रमाणां बुभुत्सतां सत्त्व-
पथस्थितानाम् ॥ ३२ ॥ धर्म्मप्रियांस्तान् सुमहानुभावान् दान्तो-
ऽप्रमत्तश्च समर्च्चयेथाः। दैवात् सर्वे गुणवन्तो भवन्ति शुभाशुभे
वाक्प्रलापास्तथान्ये ॥ ३३ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि
अष्टपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

युधिष्ठिर उवाच। अनर्थानामधिष्ठानमुक्तो लोभः पितामह।
अज्ञानमपि वै तात श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। करोति पापं योऽज्ञानान्नात्मनो वेत्ति च
क्षयम्। प्रद्वेष्टि साधुवृत्तांश्च स लोकस्यैति वाच्यताम् ॥ २ ॥
अज्ञानान्निरयं याति तथाज्ञानेन दुर्गतिम्। अज्ञानात् क्लेशमाप्नोति
तथापत्सु निमज्जति ॥ ३ ॥

युधिष्ठिर उवाच। अज्ञानस्य प्रवृत्तिञ्च स्थानं वृद्धिं क्षयो-
दयौ। मूलं योगं गतिं कालं कारणं हेतुमेव च ॥ ४ ॥ श्रोतु-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मिच्छामि तत्त्वेन यथावदिह पार्थिव । अज्ञानप्रसवं हीदं यद्दुःख-
मुपलक्ष्यते ॥ ५ ॥

भीष्म उवाच । रागो द्वेषस्तथा मोहो हर्षः शोकोऽभि-
मानिता । कामः क्रोधश्च दर्पश्च तन्द्रा चालस्यमेव च ॥ ६ ॥ इच्छा
द्वेषस्तथा तापः परवृद्ध्युपतापिता । अज्ञानमेतन्निर्द्दिष्टं पापाना-
ञ्चैव याः क्रियाः ॥ ७ ॥ एतस्य वा प्रवृत्तेश्च वृद्ध्यादीन् यांश्च
पृच्छसि । विस्तरेण महाराज शृणु तच्च विशेषतः ॥ ८ ॥ उभा-
वेतौ समफलौ समदोषौ च भारत । अज्ञानञ्चातिलोभश्चाप्येकं
जानीहि पार्थिव ॥ ९ ॥ लोभप्रभवमज्ञानं वृद्धं भूयः प्रवर्द्धते ।
स्थानं स्थाने क्षयं क्षीणे उपैति विविधां गतिम् ॥ १० ॥ मूलं
लोभस्य मोहो वै कालात्मगतिरेव च । छिन्ने भिन्ने तथा लोभे
कारणं काल एव च ॥ ११ ॥ तस्याज्ञानाद्धि लोभो हि लोभा-
दज्ञानमेव च । सर्व्वदोषास्तथा लोभात्तस्माल्लोभं विवर्ज्जयेत् ॥ १२ ॥
जनको युवनाश्वश्च वृषादर्भिः प्रसेनजित् । लोभक्षयाद्दिवं प्राप्ता-
स्तथैवान्ये जनाधिपाः ॥ १३ ॥ प्रत्यक्षन्तु कुरुश्रेष्ठ त्यज लोभ-
मिहात्मना । त्यक्त्वा लोभं सुखं लोके प्रेत्य चानुचरिष्यसि ॥ १४ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्व्वणि
एकोनषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

युधिष्ठिर उवाच । स्वाध्यायि कृतयत्नस्य नरस्य च पितामह ।
धर्म्मकामस्य धर्मात्मन् किं नु श्रेय इहोच्यते ॥ १ ॥ बहुधा दर्शने
लोके श्रेयो यदिह मन्यसे । अस्मिंल्लोके परे चैव तन्मे ब्रूहि
पितामह ॥ २ ॥ महानयं धर्म्मपथो बहुशाखश्च भारत । किञ्चि-
दिवेह धर्माणामनुष्ठेयतमं मतम् ॥ ३ ॥ धर्म्मस्य महतो राजन्
बहुशाखस्य तत्त्वतः । यन्मूलं परमं तात तत्सर्व्वं ब्रूहि तत्त्वतः ॥ ४ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच। हन्त ते कथयिष्यामि येन श्रेयो ह्यवाप्स्यसि। पीत्वामृतमिव प्राज्ञो ज्ञानतृप्तो भविष्यसि ॥ ५ ॥ धर्मस्य विधयो नैके ये वै प्रोक्ता महर्षिभिः। स्वं स्वं विज्ञानमाश्रित्य दमस्तेषां परायणम् ॥ ६ ॥ दमं निःश्रेयसं प्राहुर्वृद्धा निश्चयदर्शिनः। ब्राह्मणस्य विशेषेण दमो धर्म्मः सनातनः ॥ ७ ॥ दमात्तस्य क्रियासिद्धिर्यथावदुपलभ्यते। दमो दानं तथा यज्ञानधीतं चातिवर्त्तते ॥ ८ ॥ दमस्तेजो वर्द्धयति पवित्रञ्च दमः परम्। विपाप्मा तेजसा युक्तः पुरुषो विन्दते महत् ॥ ९ ॥ दमेन सदृशं धर्म्मं नान्यं लोकेषु शुश्रुम। दमो हि परमो लोके प्रशस्तः सर्वकर्म्मणाम् ॥ १० ॥ प्रेत्य चात्र मनुष्येन्द्र परमं विन्दते सुखम्। दमेन हि समायुक्तो महान्तं धर्म्ममश्नुते ॥ ११ ॥ सुखं दान्तः प्रस्वपिति सुखञ्च प्रतिबुध्यते। सुखं पर्य्येति लोकांश्च मनश्चास्य प्रसीदति ॥ १२ ॥ अदान्तः पुरुषः क्लेशमभीक्ष्णं प्रतिपद्यते। अनर्थांश्च बहूनन्यान् प्रसृजत्यात्मदोषजान् ॥ १३ ॥ आश्रमेषु चतुर्ष्वाहुर्दममेवोत्तमं व्रतम्। तस्य लिङ्गानि वक्ष्यामि येषां समुदयो दमः ॥ १४ ॥ क्षमा धृतिरहिंसा च समता सत्यमार्ज्जवम्। इन्द्रियाभिजयो दाक्ष्यं मार्द्दवं ह्रीरचापलम् ॥ १५ ॥ अकार्पण्यमसंरम्भः सन्तोषः प्रियवादिता। अविहिंसानसूया चाप्येषां समुदयो दमः ॥ १६ ॥ गुरुपूजा च कौरव्य दयाभूतेषु पैशुनम्। जनवादं मृषावादं स्तुतिनिन्दाविवर्ज्जनम् ॥ १७ ॥ कामं क्रोधञ्च लोभञ्च दर्पं स्तम्भं विकत्थनम्। रोषमीर्षावमानञ्च नैव दान्तो निषेवते ॥ १८ ॥ अनिन्दितो ह्यकामात्मा नाल्पेष्वर्थ्यनसूयकः। समुद्रकल्पः स नरो न कथञ्चन पूर्य्यते ॥ १९ ॥ अहं त्वयि मम त्वञ्च मयि ते तेषु चाप्यहम्। पूर्वसम्बन्धिसंयोगान्नैतद्दान्तो निषेवते ॥ २० ॥ सर्वा ग्राम्यास्तथारण्या याश्च लोके प्रवृत्तयः। निन्दाञ्चैव प्रशंसाञ्च यो नाश्रयति मुच्यते ॥ २१ ॥ मैत्रोऽथ शीलसम्पन्नः प्रसन्नात्मात्मविच्च यः। मुक्तस्य विविधैः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सङ्गैस्तस्य प्रेत्य फलं महत् ॥ २२ ॥ सुवृत्तः शीलसम्पन्नः प्रस-न्नात्मात्मविद्बुधः । प्राप्येह लोके सत्कारं सुगतिं प्रतिपद्यते ॥ २३ ॥ कर्म्म यत् शुभमेवेह सद्भिराचरितञ्च यत् । तदेव ज्ञानयुक्तस्य मुनेर्वर्त्म न हीयते ॥ २४ ॥ निष्क्रम्य वनमास्थाय ज्ञानयुक्तो जितेन्द्रियः । कालाकाङ्क्षी चरत्येवं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ २५ ॥ अभयं यस्य भूतेभ्यो भूतानामभयं यतः । तस्य देहाद्विमुक्तस्य भयं नास्ति कुतश्चन ॥ २६ ॥ अवाचिनोति कर्म्माणि न च सम्प्रचिनोति ह । समः सर्व्वेषु भूतेषु मैत्रायणगतिश्चरेत् ॥ २७ ॥ शकुनीना-मिवाकाशे जले वारिचरस्य च । यथा गतिर्न दृश्येत तथा तस्य न संशयः ॥ २८ ॥ गृहानुत्सृज्य यो राजन्मोक्षमेवाभिपद्यते । लोकास्तेजोमयास्तस्य कल्पन्ते शाश्वतीः समाः ॥ २९ ॥ सन्न्यस्य सर्व्वकर्म्माणि सन्न्यस्य विधिवत्तपः । सन्न्यस्य विविधा विद्याः सर्व्वं सन्न्यस्य चैव ह ॥ ३० ॥ कामे शुचिरणावृत्तः प्रसन्नात्मात्मवि-च्छुचिः । प्राप्येह लोके सत्कारं स्वर्गं समभिपद्यते ॥ ३१ ॥ यच्च पैतामहं स्थानं ब्रह्मराशिसमुद्भवम् । गुहायां पिहितं नित्यं तद्दमेनाभिगम्यते ॥ ३२॥ ज्ञानारामस्य बुद्धस्य सर्व्वभूताविरोधिनः । नावृत्तिभयमस्तीह परलोकभयं कुतः ॥ ३३ ॥ एक एव दमे दोषो द्वितीयो नोपपद्यते । यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ ३४ ॥ एकोऽस्य सुमहाप्राज्ञ दोषः स्यात् सुमहान् गुणः । क्षमया विपुला लोकाः सुलभा हि सहिष्णुता ॥ ३५ ॥ दान्तस्य किमरण्येन तथा-दान्तस्य भारत । यत्रैव निवसेद्दान्तस्तदरण्यं स चाश्रयः ॥ ३६ ॥

वैशम्पायन उवाच । एतद्भीष्मस्य वचनं श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः । अमृतेनेव संतृप्तः प्रहृष्टः समपद्यत ॥ ३७ ॥ पुनश्च परिपप्रच्छ भीष्मं धर्म्मभृतांवरम् । ततः प्रीतः स चोवाच तस्मै सर्व्वं कुरूद्वहः ॥ ३८ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि आपद्धर्म्मानुशासनपर्व्वणि दमप्रशंसायां षष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६० ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच। सर्वमेतत्तपोमूलं कवयः परिचक्षते। न ह्यतप्त-
तपा मूढ़ः क्रियाफलमवाप्नुते ॥ १ ॥ प्रजापतिरिदं सर्वं तपसैवा-
सृजत् प्रभुः। तथैव वेदानृषयस्तपसा प्रतिपेदिरे ॥ २ ॥ तपसैव
ससर्ज्जान्नं फलमूलानि यानि च। त्रींल्लोकांस्तपसा सिद्धाः पश्यन्ति
सुसमाहिताः ॥ ३ ॥ औषधान्यगदादीनि क्रियाश्च विविधास्तथा।
तपसैव हि सिध्यन्ति तपोमूलं हि साधनम् ॥ ४ ॥ यद्दुराप भवेत्
किञ्चित् तत् सर्वं तपसो भवेत्। ऐश्वर्य्यमृषयः प्राप्तास्तपसैव न
संशयः ॥ ५ ॥ सुरापोऽसम्मतादायी भ्रूणहा गुरुतल्पगः। तपसैव
सुतप्तेन नरः पापाद्विमुच्यते ॥ ६ ॥ तपसो बहुरूपस्य तैस्तैर्द्वारैः
प्रवर्त्ततः। निवृत्तस्य वर्त्तमानस्य तपो नानशनात् परम् ॥ ७ ॥
अहिंसा सत्यवचनं दानमिन्द्रियनिग्रहः। एतेभ्यो हि महाराज
तपो नानशनात् परम् ॥ ८ ॥ न दुष्करतरं दानान्नातिमातर-
माश्रमः। त्रैविद्येभ्यः परं नास्ति सन्न्यासः परमं तपः ॥ ९ ॥
इन्द्रियाणीह रक्षन्ति स्वर्गधर्माभिगुप्तये। तस्मादर्थे च धर्मे च
तपो नानशनात् परम् ॥ १० ॥ ऋषयः पितरो देवा मनुष्या मृग-
पक्षिणः। यानि चान्यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ११ ॥
तपःपरायणाः सर्वे सिध्यन्ति तपसा च ते। इत्येवं तपसा देवा
महत्त्वं प्रतिपेदिरे ॥ १२ ॥ इमानीष्टविभागानि फलानि तपसः
सदा। तपसा शक्यते प्राप्तुं देवत्वमपि निश्चयात् ॥ १३ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि तपःकथने
एकषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

युधिष्ठिर उवाच। सत्यं धर्मं प्रशंसन्ति विप्रर्षिपितृदेवताः।
सत्यमिच्छाम्यहं श्रोतुं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥ सत्यं किं
लक्षणं राजन् कथं वा तदवाप्यते। सत्यं प्राप्य भवेत् किञ्च कथ-
ञ्चैव तदुच्यताम् ॥ २ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच । चातुर्वर्ण्यस्य धर्माणां सङ्करो न प्रशस्यते । अविकारितमं सत्यं सर्व्ववर्णेषु भारत ॥ ३ ॥ सत्यं सत्सु सदा धर्म्मः सत्यं धर्म्मः सनातनः । सत्यमेव नमस्येत सत्यं हि परमा गतिः ॥४॥ सत्यं धर्म्मस्तपो योगः सत्यं ब्रह्म सनातनम् । सत्यं यज्ञः परः प्रोक्तः सर्व्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ५ ॥ आकारानिह सत्यस्य यथावदनुपूर्व्वशः । लक्षणञ्च प्रवक्ष्यामि सत्यस्येह यथाक्रमम् ॥ ६ ॥ प्राप्यते च यथा सत्यं तच्च श्रोतुमिहार्हसि । सत्यं त्रयोदशविधं सर्व्वलोकेषु भारत ॥ ७ ॥ सत्यञ्च समता चैव दमश्चैव न संशयः । अमात्सर्य्यं क्षमा चैव ह्रीस्तितिक्षानसूयता ॥ ८ ॥ त्यागो ध्यानमथार्य्यत्वं धृतिश्च सततं दया । अहिंसा चैव राजेन्द्र सत्याकारास्त्रयोदश ॥ ९ ॥ सत्यं नामाव्ययं नित्यमविकारि तथैव च । सर्व्वधर्माविरुद्धेन योगेनैतदवाप्यते ॥ १० ॥ आत्मनीष्टे तथानिष्टे रिपौ च समता तथा । इच्छाद्वेषक्षयं प्राप्य कामक्रोधक्षयं तथा ॥ ११ ॥ दमोनान्यस्पृहा नित्यं गाम्भीर्य्यं धैर्य्यमेव च । अभयं रोगशमनं ज्ञानेनैतदवाप्यते ॥ १२ ॥ अमात्सर्य्यं बुधाः प्राहुर्द्दाने धर्मे च संयमः । अवस्थिते च नित्यञ्च सत्येनामत्सरी भवेत् ॥१३॥ अक्षमायाः क्षमायाश्च प्रियाणीहाप्रियाणि च । क्षमते सम्मतः साधुः साध्वाप्नोति च सत्यवाक् ॥ १४ ॥ कल्याणं कुरुते वाढं धीमान्न ग्लायते क्वचित् । प्रशान्तवाङ्मना नित्यं ह्रीस्तु धर्मादवाप्यते ॥ १५ ॥ धर्मार्थहेतोः क्षमते तितिक्षा क्षान्तिरुच्यते । लोकसंग्रहणार्थं वै सा तु धैर्य्येण लभ्यते ॥ १६ ॥ त्यागः स्नेहस्य यस्त्यागो विषयाणां तथैव च । रागद्वेषप्रहीणस्य त्यागो भवति नान्यथा ॥ १७ ॥ आर्य्यता नाम भूतानां यः करोति प्रयत्नतः । शुभं कर्म्म निराकारो वीतरागस्तथैव च ॥ १८ ॥ धृतिर्नाम सुखे दुःखे यथा नाप्नोति विक्रियाम् । तां भजेत सदा प्राज्ञो य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ १९ ॥ सर्व्वथा क्षमिणा भाव्यं तथा सत्यपरेण च ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वीतहर्षभयक्रोधो धृतिमाप्नोति पण्डितः ॥ २० ॥ अद्रोहः सर्व-
भूतेषु कर्म्मणा मनसा गिरा। अनुग्रहश्च दानञ्च सतां धर्मः सना-
तनः ॥ २१ ॥ एते त्रयोदशाकाराः पृथक् सत्यैकलक्षणाः। भजन्ते
सत्यमेवेह वृंहयन्ते च भारत ॥ २२ ॥ नान्तः शक्यो गुणानाञ्च
वक्तुं सत्यस्य पार्थिव। अतः सत्यं प्रशंसन्ति विप्राः सपितृदेवताः
॥ २३ ॥ नास्ति सत्यात् परो धर्मो नानृतात् पातकं परम्।
स्थितिर्हि सत्यं धर्मस्य तस्मात् सत्यं न लोपयेत् ॥ २४ ॥ उपैति
सत्याद्दानं हि तथा यज्ञाः सदक्षिणाः। त्रेताग्निहोत्रं वेदाश्च ये
चान्ये धर्म्मनिश्चयाः ॥ २५ ॥ अश्वमेधसहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया
धृतम्। अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ २६ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि सत्यकथने
द्विषष्ट्यधिकशततोऽध्याय ॥ १६२ ॥

युधिष्ठिर उवाच। यतः प्रभवति क्रोधः कामो वा भरतर्षभ।
शोकमोहौ विधित्सा च परासुत्वञ्च तद्वद ॥ १ ॥ मात्सर्य्यं मद
ईर्षा च कुत्सासूया कृपा भयम्। एतत् सर्वं महाप्राज्ञ याथा-
तथ्येन मे वद ॥ २ ॥

भीष्म उवाच। त्रयोदशैतेऽतिबलाः शत्रवः प्राणिनां स्मृताः।
उपासते महाराज समन्तात् पुरुषानिह ॥ ३ ॥ एते प्रमत्तं पुरुष-
मप्रमत्तास्तुदन्ति च। वृका इव विलुम्पन्ति दृष्ट्वैव पुरुषं बलात्
॥ ४ ॥ एभ्यः प्रवर्त्तते दुःखमेभ्यः पापं प्रवर्त्तते। इति मर्त्त्यो
विजानीयात् सततं पुरुषर्षभ ॥ ५ ॥ एतेषामुदयं स्थानं क्षयञ्च
पृथिवीपते। हन्त ते कीर्त्तयिष्यामि क्रोधस्योत्पत्तिमादितः।
यथातत्त्वं क्षितिपते तदिहैकमनाः शृणु ॥ ६ ॥ लोभात् क्रोधः
प्रभवति परदोषैरुदीर्य्यते। क्षमया तिष्ठते राजन् क्षमया विनि-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri.

वर्त्तते ॥ ७ ॥ सङ्कल्पाज्जायते कामः सेव्यमानो विवर्द्धते । यदा प्राज्ञो विरमते तदा सद्यः प्रणश्यति ॥ ८ ॥ परासूया क्रोधलोभादन्तरा प्रतिमुच्यते । दयया सर्वभूतानां निर्वेदाद्विनिवर्त्तते । अवद्यदर्शनादिति तत्त्वज्ञानाच्च धीमताम् ॥ ९ ॥ अज्ञानप्रभवो मोहः पापाभ्यासात् प्रवर्त्तते । यदा प्राज्ञेषु रमते तदा सद्यः प्रणश्यति ॥ १० ॥ विरुद्धानीह शास्त्राणि पश्यन्तीह कुरूद्वह । विधित्सा जायते तत्र तत्त्वज्ञानान्निवर्त्तते ॥ ११ ॥ प्रीत्या शोकः प्रभवति वियोगात्तस्य देहिनः । यदा निवर्त्तकं वेत्ति तदा सद्यः प्रणश्यति ॥ १२ ॥ परासुता क्रोधलोभादभ्यासाच्च प्रवर्त्तते । दयायाः सर्वभूतानां निर्वेदात् सा निवर्त्तते ॥ १३ ॥ सत्यत्यागात्तु मात्सर्य्यमहितानाञ्च सेवया । एतत्तु चीयते तात साधूनामुपसेवनात् ॥ १४ ॥ कुलात् ज्ञानात्तथैश्वर्य्यान्मदो भवति देहिनाम् । एभिरेव तु विज्ञातैः स च सद्यः प्रणश्यति ॥ १५ ॥ ईर्षा कामात् प्रभवति संहर्षाच्चैव जायते । इतरेषान्तु सत्त्वानां प्रज्ञया सा प्रणश्यति ॥ १६ ॥ विभ्रमाल्लोकबाह्यानां द्वेष्यैर्वाक्यैरसम्मतैः । कुत्सा संजायते राजन् लोकान् प्रेक्ष्याभिशाम्यति ॥ १७ ॥ प्रतिकर्त्तुं न शक्ता ये बलस्थायापकारिणे । असूया जायते तीव्रा कारुण्याद्विनिवर्त्तते ॥ १८ ॥ कृपणान् सन्ततं दृष्ट्वा ततः सञ्जायते कृपा । धर्म्मनिष्ठां यदा वेत्ति तदा शाम्यति सा कृपा ॥ १९ ॥ अज्ञानप्रभवो लोभो भूतानां दृश्यते सदा । अस्थिरत्वञ्च भोगानां दृष्ट्वा ज्ञात्वा निवर्त्तते ॥ २० ॥ एतान्येव जितान्याहुः प्रशमाच्च त्रयोदश । एते हि धार्त्तराष्ट्राणां सर्वे दोषास्त्रयोदश । त्वया सत्यार्थिना नित्यं विजिता ज्येष्ठसेवनात् ॥ २१ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि लोभोपाख्याने त्रिषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

युधिष्ठिर उवाच। आनृशंस्यं विजानामि दर्शनेन सतां सदा।
नृशंसान्न विजानामि तेषां कर्म्म च भारत ॥ १ ॥ कण्टकान् कूप-
मग्निञ्च वर्ज्जयन्ति यथा नराः। तथा नृशंसकर्माणं वर्ज्जयन्ति
नरा नरम् ॥ २ ॥ नृशंसो हि दहेदर्त्तं प्रेत्य चेह च भारत।
तस्मात्तं ब्रूहि कौरव्य तस्य कर्म्म विनिश्चयम् ॥ ३ ॥
भीष्म उवाच। स्पृहा स्यादगर्हिता चैव विधित्सा चैव कर्म-
णाम्। आक्रोष्टा क्रुश्यते चैव वञ्चितो बुध्यते स च ॥ ४ ॥ दत्ता-
नुकीर्त्तिर्विषमः क्षुद्रो नैकृतिकः शठः। असम्विभागी मानी च
तथा सङ्गी विकत्थनः ॥ ५ ॥ सर्वाभिशङ्की पुरुषो बालिशः कृप-
णोऽथवा। वर्गप्रशंसी सततमाश्रमद्वेषसङ्करी ॥ ६ ॥ हिंसाविहारः
सततमविशेषगुणागुणः। बह्वलीको मनस्वी च लुब्धोऽत्यर्थं नृशंस-
कृत् ॥ ७ ॥ धर्म्मशीलं गुणोपेतं पापमित्यवगच्छति। आत्म-
शीलप्रमाणेन न विश्वसिति कस्यचित् ॥ ८ ॥ परेषां यत्र दोषः
स्यात्तद्गुह्यं संप्रकाशयेत्। समानेष्वेव दोषेषु वृत्त्यर्थमुपघातयेत्
॥ ९ ॥ तथोपकारिणञ्चैव मन्यते वञ्चितं परम्। दत्त्वापि च धनं
काले सन्तपत्युपकारिणे ॥ १० ॥ भक्ष्यं पेयमथो लेह्यं यच्चान्यत्
साधु भोजनम्। प्रेक्ष्यमाणेषु योऽश्नीयान्नृशंसमिति तं वदेत् ॥११॥
ब्राह्मणेभ्यः प्रदायाग्रं यः सुहृद्भिः सहाश्नुते। स प्रेत्य लभते
स्वर्गमिह चानन्त्यमश्नुते ॥ १२ ॥ एष ते भरतश्रेष्ठ नृशंसः परि-
कीर्त्तितः। सदा विवर्ज्जनीयो हि पुरुषेण विजानता ॥ १३ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि नृशंसकथने
चतुःषष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच। हृतार्थो यच्चमाणश्च सर्ववेदान्तगश्च यः। आचार्य्यपितृकार्य्यार्थं स्वाध्यायार्थमथापि च ॥ १ ॥ एते वै साधवो दृष्टा ब्राह्मणा धर्म्मभिक्षवः। निःस्वेभ्यो देयमेतेभ्यो दानं विद्या च भारत ॥ २ ॥ अन्यत्र दक्षिणादानं देयं भरतसत्तम। अन्येभ्योऽपि बहिर्वेदिनाकृतान्नं विधीयते ॥ ३ ॥ सर्वरत्नानि राजा हि यथार्हं प्रतिपादयेत्। ब्राह्मणा एव वेदाश्च यज्ञाश्च बहुदक्षिणाः। अन्योऽन्यं विभवाचारा यजन्ते गुणतः सदा ॥ ४ ॥ यस्य त्रैवार्षिकं भक्तं पर्य्याप्तं भृत्यवृत्तये। अधिकं वापि विद्येत स सोमं पातुमर्हति ॥ ५ ॥ यज्ञश्चेत् प्रतिरुद्धः स्यादङ्गेनैकेन यज्वनः। ब्राह्मणस्य विशेषेण धार्म्मिके सति राजनि ॥ ६ ॥ यो वैश्यः स्याद्बहुपशुर्हीनक्रतुरसोमपः। कुटुम्बात्तस्य तद्वित्तं यज्ञार्थं पार्थिवो हरेत् ॥ ७ ॥ आहरेदथ नो किञ्चित् कामं शूद्रस्य वेश्मनः। न हि यज्ञेषु शूद्रस्य कश्चिदस्ति परिग्रहः ॥ ८ ॥ योऽनाहिताग्निः शतगुरयज्वा च सहस्रगुः। तयोरपि कुटुम्बाभ्यामाहरेदविचारयन् ॥ ९ ॥ अदातृभ्यो हरेद्वित्तं विख्याप्य नृपतिः सदा। तथैव चरतो धर्म्मो नृपतेः स्यादथाखिलः ॥ १० ॥ तथैव शृणु मे भक्तं भक्तानि षडनश्नतः। अश्वस्तनविधानेन हर्त्तव्यं हीनकर्म्मणा ॥११॥ खलात् क्षेत्रात्तथारामाद्यतो वाप्युपपद्यते। आख्यातव्यं नृपस्यैतत् पृच्छतेऽपृच्छतेऽपि वा ॥ १२ ॥ न तस्मै धारयेद्दण्डं राजा धर्म्मेण धर्म्मवित्। क्षत्रियस्य तु बालिश्याद्ब्राह्मणः क्लिश्यते क्षुधा ॥ १३ ॥ श्रुतशीले समाज्ञाय वृत्तिमस्य प्रकल्पयेत्। अथैनं परिरक्षेत पिता पुत्रमिवौरसम् ॥ १४ ॥ दृष्टिं वैश्वानरीं नित्यं निर्वपेदब्दपर्य्यये। अनुकल्पः परो धर्म्मो धर्म्मवादैस्तु केवलम् ॥ १५ ॥ विश्वैर्देवैश्च साध्यैश्च ब्राह्मणैश्च महर्षिभिः। आपत्सु मरणाद्भीतैर्विधिप्रतिनिधीकृतः ॥ १६ ॥ प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्त्तते। न साम्परायिकं तस्य दुर्मतेर्विद्यते फलम् ॥ १७ ॥ न ब्राह्मणो

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

निवेदेत किञ्चिद्राजनि वेदवित् । स्ववीर्य्याद्राजवीर्य्याच्च स्ववीर्य्यं बलवत्तरम् । कर्त्ता शास्ता विधाता च ब्राह्मणो देव उच्यते ॥१९॥ तस्मिन्नाकुशलं ब्रूयान्न शुष्कामीरयेद्गिरम् । क्षत्रियो बाहुवीर्य्येण तरेदापदमात्मनः ॥ २० ॥ धनैर्वैश्यश्च शूद्रश्च मन्त्रहोमैश्च वै द्विजः । नैव कन्या न युवतिर्न्नामन्त्रज्ञो न बालिश ॥ २१ ॥ परिवेष्टाग्निहोत्रस्य भवेन्नासंस्कृतस्तथा । नरके निपतन्त्येते जुह्वानाः स च यस्य तत् । तस्माद्वैतानकुशलो होता स्याद्वेदपारगः ॥ २२ ॥ प्राजापत्यमदत्त्वान्नमग्न्याधेयस्य दक्षिणाम् । अनाहिताग्निरिति स प्रोच्यते धर्मदर्शिभिः ॥ २३ ॥ पुण्यानि यानि कुर्वीत श्रद्दधानो जितेन्द्रियः । अनाप्तदक्षिणैर्यज्ञैर्न यजेत कथञ्चन ॥ २४ ॥ प्रजाः पशूंश्च स्वर्गञ्च हन्ति यज्ञो ह्यदक्षिणः । इन्द्रियाणि यशः कीर्त्तिमायुश्चाप्यवकृन्तति ॥ २५ ॥ उदक्यामासते ये च ये च केचिदनग्नय । कुलं वाश्रोत्रियं येषां ते सर्व्वे शूद्रकर्म्मिणः ॥ २६ ॥ उदपानोदके ग्रामे ब्राह्मणो वृषलीपतिः । उषित्वा द्वादशसमाः शूद्रकर्म्मैव गच्छति ॥ २६ ॥ अभार्य्यां शयने बिभ्रत् शूद्रं वृद्धञ्च वै द्विजः । अब्राह्मणं मन्यमानस्तृणेष्वासीत पृष्ठतः । तथा संशुध्यते राजन् शृणु चात्र वचो मम ॥ २८ ॥ यदेकरात्रेण करोति पापं निकृष्टवर्णं ब्राह्मणः सेवमानः । स्थानाशनाभ्यां विहरन् व्रती स त्रिभिर्व्वर्षैः शमयेदात्मपापम् ॥ २९ ॥ न नर्म्मयुक्तमनृतं हिनस्ति, न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । न गुर्व्वर्थे नात्मनो जीवितार्थे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ ३० ॥ श्रद्दधानः शुभां विद्यां हीनादपि समाप्नुयात् । सुवर्णमपि चामेध्यादाददीताविचारयन् ॥ ३१ ॥ स्त्रीरत्नं दुष्कुलाच्चापि विषादप्यमृतं पिबेत् । अदूष्या हि स्त्रियो रत्नमाप इत्येव धर्मतः ॥ ३२ ॥ गोब्राह्मणहितार्थञ्च वर्णानां सङ्करेषु च । वैश्यो गृह्णीत शस्त्राणि परित्राणार्थमात्मनः ॥ ३३ ॥ सुरापानं ब्रह्महत्या गुरुतल्पमथापि वा । अनिर्द्देश्यानि मन्यन्ते

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

प्राणान्तमिति धारणा: ॥ ३४ ॥ सुवर्णसंहरणं स्तैन्यं विप्रस्वञ्चेति पातकम् । विहरन्मद्यपानाच्च अगम्यागमनादपि ॥ ३५ ॥ पतितैः सम्प्रयोगाच्च ब्राह्मणीयोनितस्तथा । अचिरेण महाराज पतितो वै भवत्युत ॥ ३६ ॥ सम्वत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् । याजनाध्यापनाद्यौनान्न तु यानासनाशनात् ॥ ३७ ॥ एतानि हित्वा-तोऽन्यानि निर्द्देश्यानीति भारत । निर्द्देश्यानेन विधिना कालेना-व्यसनी भवेत् ॥ ३८ ॥ अन्नं वीर्थं गृहीतव्यं प्रेतकर्मण्यपातिते । त्रिषु त्वेतेषु पूर्वेषु न कुर्वीत विचारणम् ॥ ३९ ॥ अमात्यान् वा गुरून् वापि जह्याद्धर्मेण धार्मिकः । प्रायश्चित्तानि कर्माणि न ते-ऽर्हन्ति संविद्म् । अधर्मकारी धर्मेण तपसा हन्ति किल्बिषम् ॥ ४० ॥ ब्रुवंस्तेन इति स्तेनं तावत् प्राप्नोति किल्बिषम् । अस्तेनं स्तेन इत्युक्त्वा द्विगुणं पापमाप्नुयात् ॥ ४१ ॥ त्रिभागं ब्रह्महत्याया: कन्या प्राप्नोति दुष्यती । यस्तु दूषयिता तस्याः शेषं प्राप्नोति पाप्मनः ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणानवगूर्य्येह स्पृष्ट्वा गुरुतरं भवेत् । वर्षाणां हि शतं तात प्रतिष्ठां नाधिगच्छति ॥ ४३ ॥ सहस्रञ्चैव वर्षाणां निपात्य नरकं वसेत् । तस्मान्नैवावगूर्य्येत नैव जातु निपातयेत् ॥ ४४ ॥ शोणितं यावतः पांशून् संगृह्णीयाद्द्विजक्षतात् । तावतीः स समा राजन् नरके प्रतिपद्यते ॥ ४५ ॥ भ्रूणहाहवमध्ये तु शुध्यते शस्त्रपाततः । आत्मानं जुहुयादग्नौ समिद्धे तेन शुध्यते ॥ ४६ ॥ सुरापो वारुणीमुष्णां पीत्वा पापात् प्रमुच्यते । तया स काये निर्द्दग्धे मृत्युना प्रेत्य शुध्यति । लोकांश्च लभते विप्रो नान्यथा लभते हि सः ॥ ४७ ॥ गुरुतल्पमधिष्ठाय दुरात्मा पाप-चेतनः । सूर्मीं ज्वलन्तीमाश्लिष्य मृत्युना सोऽभिशुध्यति ॥ ४८ ॥ अथ वा शिश्नवृषणावादायाञ्जलिना स्वयम् । नैर्ऋतीं दिश-मास्थाय निपतेत् स त्वजिह्मगः ॥ ४९ ॥ ब्राह्मणार्थेऽपि वा प्राणान् संत्यजेत् तेन शुध्यति । अश्वमेधेन वापीष्ट्वा अथ वा गोसवेन वा ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

अग्निष्टोमेन वा सम्यगिह प्रेत्य च पूज्यते ॥ ५० ॥ तथैव द्वादश-
समाः कापाली ब्रह्महा भवेत्। ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं स्वकर्म-
ख्यापयन्मुनिः ॥ ५१ ॥ एवं वा तपसा युक्तो ब्रह्महा स मुनिर्भवेत्।
एवन्तु समभिज्ञातामात्रेयीम्वा निपातयेत् ॥ ५२ ॥ द्विगुणा ब्रह्म-
हत्या वै आत्रेयीनिधने भवेत्। सुरापो नियताहारो ब्रह्मचारी
क्षितीशयः ॥ ५३ ॥ ऊर्द्ध्वं त्रिभ्योऽपि वर्षेभ्यो यजेताग्निष्टुतापरम्।
ऋषभैकसहस्रं गा दत्त्वा शौचमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥ वैश्यं हत्वा तु
वर्षे द्वे ऋषभैकशतञ्च गाः। शूद्रं हत्वाब्दमेवैकमृषभञ्च शतञ्च
गाः। श्ववराहखरान् हत्वा शौद्रमेव व्रतं चरेत् ॥५५ ॥ मार्ज्जार-
चाषमण्डूकान् काकं व्यालञ्च मूषिकम्। उक्तः पशुसमो दोषो
राजन् प्राणिनिपातनात् ॥ ५६ ॥ प्रायश्चित्तान्यथान्यानि प्रवक्ष्या-
म्यनुपूर्व्वशः। अल्पे वाप्यथ शोचेत पृथक् सम्वत्सरञ्चरेत् ॥ ५७ ॥
त्रीणि श्रोत्रियभार्य्यायां परदारे च द्वे स्मृते। काले चतुर्थे भुञ्जानो
ब्रह्मचारी व्रती भवेत् ॥ ५८ ॥ स्थानासनाभ्यां विहरेत त्रिरह्नो-
ऽभ्युपयन्नृपः। एवमेव निराकर्त्ता यश्चाग्नीन् परिशुध्यति ॥ ५९ ॥
त्यजेत्यकारणे यश्च पितरं मातरं गुरुम्। पतितः स्यात् स
कौरव्य यथा धर्म्मेषु निश्चयः। ग्रासाच्छादनमात्रन्तु दद्यादिति
निदर्शनम् ॥ ६० ॥ भार्य्यायां व्यभिचारिण्यां निरुद्धायां विशेषतः।
यत् पुंसः परदारेषु तदेनाञ्चारयेद्व्रतम् ॥ ६१ ॥ श्रेयांसं शयनं
हित्वा यान्यत् पापं नियच्छति। श्वभिस्तामर्द्दयेद्राजा संस्थाने
बहुविस्तरे ॥ ६२ ॥ पुमांसमुन्नयेत् प्राज्ञः शयने तप्त आयसे।
अप्यादधीत दारूणि तत्र दह्येत पापकृत् ॥ ६३ ॥ एष दण्डो
महाराज स्त्रीणां भर्त्तृव्यतिक्रमात्। सम्वत्सराभिशस्तस्य दुष्टस्य
द्विगुणो भवेत् ॥ ६४ ॥ द्वे तस्य त्रीणि वर्षाणि चत्वारि सह
सेविनि। कुचरः पञ्चवर्षाणि चरद्भैक्ष्यं मुनिव्रतः ॥ ६५ ॥ परि-
वित्तिः परिवेत्ता या चैव परिविद्यते। पाणिग्राहश्च धर्म्मेण सर्वे

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ते पतिताः स्मृताः ॥ ६६ ॥ चरेयुः सर्व्व एवैते वीरहा यद्व्रत-
ञ्चरेत्। चान्द्रायणं चरेन्मासं कृच्छ्रं वा पापशुद्धये ॥ ६७ ॥ परि-
वेत्ता प्रयच्छेत परिविन्नाय तां स्नुषाम्। ज्येष्ठेन त्वभ्यनुज्ञातो
यवीयानप्यनन्तरम्। एवञ्च मोक्षमाप्नोति तौ च सा चैव धर्म्मतः
॥ ६८ ॥ अमानुषीषु गोवर्ज्जं अनावृष्टिर्न्न दूष्यति। अधिष्ठातार-
मन्तारं पशूनां पुरुषं विदुः ॥ ६९ ॥ परिधायोर्द्ध्वबालन्तु पात्र-
मादाय मृण्मयम्। चरेत् सप्तगृहान्भिक्षां स्वकर्म्म परिकीर्त्तयन्
॥ ७० ॥ तत्रैव लब्धभोजी स्यात् द्वादशाहात् स शुध्यति। चरेत्
सम्वत्सरञ्चापि तद्व्रतं येन कृन्तति ॥ ७१ ॥ भवेत्तु मानुषिष्वेवं
प्रायश्चित्तमनुत्तमम्। दानं वा दानशक्तेषु सर्व्वमेतत् प्रकल्पयेत्
॥ ७२ ॥ अनास्तिकेषु गोमात्रं दानमेकं प्रचक्षते ॥७३ ॥ श्ववराह-
मनुष्याणां कुक्कुटस्य खरस्य च। मांसं मूत्रं पुरीषं वा प्राश्य
संस्कारमर्हति ॥ ७४ ॥ ब्राह्मणस्तु सुरापस्य गन्धमाद्राय सोमपः।
अपस्त्र्यहं पिबेदुष्णां त्र्यहमुष्णं पयः पिबेत् ॥ ७५ ॥ त्र्यहमुष्णं
पयः पीत्वा वायुभक्षो भवेत्त्र्यहम्। एवमेतत् समुद्दिष्टं प्रायश्चित्तं
सनातनम्। ब्राह्मणस्य विशेषेण यदज्ञानेन सम्भवेत्॥ ७६ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि आपद्धर्म्मानुशासनपर्व्वणि प्रायश्चित्तीये
पञ्चषष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

वैशम्पायन उवाच। कथान्तरमथासाद्य खड्गयुद्धविशारदः।
नकुलः शरतल्पस्थमिदमाह पितामहम् ॥ १ ॥

नकुल उवाच। धनुः प्रहरणं श्रेष्ठमतीवात्र पितामह।
यतस्तु मम धर्म्मज्ञ खड्ग एव सुसंशितः ॥ २ ॥ विशीर्णे कार्म्मुके
राजन् प्रक्षीणेषु च वाजिषु। खड्गेन शक्यते युद्धे साध्वात्मा
परिरक्षितुम् ॥ ३ ॥ शरासनधरांश्चैव गदाशक्तिधरांस्तथा। एकः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

खड्गधरो वीरः समर्थः प्रतिबाधितुम् ॥ ४ ॥ एतन्मे संशयश्चैव कौतूहलमतीव च। किंस्वित् प्रहरणं श्रेष्ठं सर्वयुद्धेषु पार्थिव ॥५॥ कथञ्चोत्पादितः खड्गः कस्मै चार्थाय केन च। पूर्वाचार्यञ्च खड्गस्य प्रब्रूहि त्वं पितामह ॥ ६ ॥

वैशम्पायन उवाच। तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माद्रीपुत्रस्य धीमतः। स तु कौशलसंयुक्तं सूक्ष्मचित्रार्थसम्मतम् ॥ ७ ॥ ततस्तस्योत्तरं वाक्यं स्वरवर्णोपपादितम्। शिक्षया चोपपन्नाय द्रोणशिष्याय भारत ॥ ८ ॥ उवाच स तु धर्मज्ञो धनुर्वेदस्य पारगः। शरतल्पगतो भीष्मो नकुलाय महात्मने ॥ ९ ॥

भीष्म उवाच। तत्त्वं शृणुष्व माद्रेय यदेतत् परिपृच्छसि। प्रबोधितोऽस्मि भवता धातुमानिव पर्वतः ॥ १० ॥ सलिलैकार्णवं तात पुरा सर्वमभूदिदम्। निष्प्रकम्पमनाकाशमनिर्देश्यमहीतलम् ॥ ११ ॥ तमसावृतमस्पर्शमतिगम्भीरदर्शनम्। निःशब्दञ्चाप्रमेयञ्च तत्र जज्ञे पितामहः ॥ १२ ॥ सोऽसृजद्वातमग्निञ्च भास्करञ्चापि वीर्य्यवान्। आकाशमसृजच्चोर्द्ध्वमधो भूमिञ्च नैर्ऋतीम् ॥ १३ ॥ नभः सचन्द्रतारञ्च नक्षत्राणि ग्रहांस्तथा। सम्वत्सरानृतून्मासान् पक्षानथ लवान् क्षणान् ॥ १४ ॥ ततः शरीरं लोकस्थं स्थापयित्वा पितामहः। जनयामास भगवान् पुत्रानुत्तमतेजसः ॥ १५ ॥ मरीचिमृषिमत्रिञ्च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम्। वशिष्ठाङ्गिरसौ चोभौ रुद्रञ्च प्रभुमीश्वरम् ॥ १६ ॥ प्राचेतसस्तथा दक्षः कन्याः षष्टिमजीजनत्। ता वै ब्रह्मर्षयः सर्वाः प्रजार्थं प्रतिपेदिरे ॥ १७॥ ताभ्यो विश्वानि भूतानि देवाः पितृगणास्तथा। गन्धर्वाप्सरसश्चैव रक्षांसि विविधानि च ॥ १८ ॥ पतत्रिमृगमीनाश्च प्लवङ्गाश्च महोरगाः। तथा पक्षिगणाः सर्वे जलक्षितिविचारिणः ॥१९॥ उद्भिदः स्वेदजाश्चैव साण्डजाश्च जरायुजाः। जज्ञे तात जगत् सर्वं तथा स्थावरजङ्गमम् ॥ २० ॥ भूतसर्गमिमं कृत्वा सर्वलोकपिता-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मद्धः । शाश्वतं वेदपठितं धर्म्मं प्रयुयुजे ततः ॥ २१ ॥ तस्मिन् धर्म्मे स्थिता देवाः सहाचार्य्यपुरोहिताः । आदित्या वसवो रुद्राः ससाध्या मरुदश्विनः ॥ २२ ॥ भृग्वत्र्यङ्गिरसः सिद्धाः कश्यपश्च तपोधनः । वशिष्ठगौतमागस्त्यास्तथा नारदपर्व्वतौ ॥ २३ ॥ ऋषयो वालिखिल्याश्च प्रभासाः सिकतास्तथा । घृतपाः सोमवायव्या वैश्वानरमरीचिपाः ॥ २४ ॥ आकृष्टाश्चैव हंसाश्च ऋषयो वाग्नियोनयः । वानप्रस्थाः प्रश्नयश्च स्थिता ब्रह्मानुशासने ॥ २५ ॥ दानवेन्द्रास्त्वतिक्रम्य तत् पितामहशासनम् । धर्म्मस्यापचयं चक्रुः क्रोधलोभसमन्विताः ॥ २६ ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षो विरोचनः । शम्बरो विप्रचित्तिश्च प्रह्लादो नमुचिर्बलिः ॥ २७ ॥ एते चान्ये च बहवः सगणा दैत्यदानवाः । धर्म्मसेतुमतिक्रम्य रेमिरेऽधर्म्मनिश्चयाः ॥ २८ ॥ सर्व्वे तुल्याभिजातीया यथा देवास्तथा वयम् । इत्येवं धर्म्ममास्थाय स्पर्द्धमानाः सुरर्षिभिः ॥ २९ ॥ न प्रियं नाप्यनुक्रोशं चक्रुर्भूतेषु भारत । त्रीनुपायानतिक्रम्य दण्डेन रुरुधुः प्रजाः ॥ ३० ॥ न जग्मुः संविदन्तेश्च दर्पादसुरसत्तमाः । अथैव भगवान् ब्रह्मा ब्रह्मर्षिभिरुपस्थितः ॥ ३१ ॥ तथा हिमवतः शृङ्गे सुरम्ये पद्मतारके । शतयोजनविस्तारे मणिरत्नचयाचिते ॥ ३२ ॥ तस्मिन् गिरिवरे पुत्र पुष्पितद्रुमकानने । तस्थौ स विबुधश्रेष्ठो ब्रह्मा लोकार्थसिद्धये ॥ ३३ ॥ ततो वर्षसहस्रान्ते वितानमकरोत् प्रभुः । विधिना कल्पदृष्टेन यथावच्चोपपादितम् ॥ ३४ ॥ ऋषिभिर्यज्ञपटुभिर्यथावत् कर्म्मकर्त्तृभिः । समिद्भिः परिसंकीर्णं दीप्यमानैश्च पावकैः ॥ ३५ ॥ काञ्चनैर्यज्ञभाण्डैश्च भ्राजिष्णुभिरलंकृतम् । वृतं देवगणैश्चैव प्रवरैर्यज्ञमण्डलम् ॥ ३६ ॥ तथा ब्रह्मर्षिभिश्चैव सदस्यैरुपशोभितम् । तत्र घोरतमं वृत्तमृषीणां मे परिश्रुतम् ॥ ३७ ॥ चन्द्रमोविमलं व्योम यथाभ्युदिततारकम् । विकीर्य्याग्निं तथा भूतमुत्थितं श्रूयते तदा ॥ ३८ ॥ नीलोत्पल-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

दलश्यामं तीक्ष्णदंष्ट्रं कृशोदरम्। प्रांशुं दुर्द्धर्षणञ्चापि अति-
तेजस्तथैव च ॥ ३९ ॥ तस्मिन्नुत्पतमाने च प्रचचाल वसुन्धरा।
महोर्म्मिकलितावर्त्तश्चुक्षुभे स महोदधिः ॥ ४० ॥ पेतुरुल्का महोत्-
पाताः शाखाश्च मुमुचुर्द्रुमाः। अप्रशान्ता दिशः सर्वाः पवनाश्चा-
शिवो ववौ। मुहुर्मुहुश्च भूतानि चाव्यथन्त भयात्तदा ॥ ४१ ॥
ततः स तुमुलं दृष्ट्वा तच्च भूतमुपस्थितम्। महर्षिसुरगन्धर्वानुवा-
चेदं पितामहः ॥ ४२ ॥ मयैवं चिन्तितं भूतमसिर्नाम्नैष वीर्य्यवान्।
रक्षणाय च लोकस्य वधाय च सुरद्विषाम् ॥ ४३ ॥ ततस्तद्रूप-
मुत्सृज्य बभौ निस्त्रिंश एव सः। विमलस्तीक्ष्णधारश्च कालान्तक
इवोद्यतः ॥ ४४ ॥ तत स शितिकण्ठाय रुद्रायर्षभकेतवे। ब्रह्मा
ददावसिं तीक्ष्णमधर्म्मप्रतिवारणम् ॥ ४५ ॥ ततः स भगवान् रुद्रो
महर्षिजनसंस्तुतः। प्रगृह्यासिममेयात्मा रूपमन्यच्चकार ह ॥ ४६ ॥
चतुर्बाहुः स्पृशन्मूर्द्ध्ना भूस्थितोऽपि दिवाकरम्। ऊर्द्ध्वदृष्टिर्महा-
लिङ्गो मुखाज्ज्वालाः समुत्सृजन् ॥ ४७ ॥ विकुर्वन् बहुधा वर्णा-
न्नीलपाण्डरलोहितान्। बिभ्रत् कृष्णाजिनं वासो हेमप्रवरतार-
कम् ॥ ४८ ॥ नेत्रञ्चैकं ललाटेन भास्करप्रतिमं वहन्। शुशुभाते-
ऽतिविमले द्वे नेत्रे कृष्णपिङ्गले ॥ ४९ ॥ ततो देवो महादेवः
शूलपाणिर्भगाक्षिहा। संप्रगृह्य तु निस्त्रिंशं कालाग्निसमवर्च्चसम्
॥ ५० ॥ त्रिकूटं चर्म्म चोद्यम्य सविद्युतमिवाम्बुदम्। चचार
विविधान्मार्गान् महाबलपराक्रमः। विधुन्वन्नसिमाकाशे तथा
युद्धचिकीर्षया ॥ ५१ ॥ तस्य नादं विनदतो महाहासञ्च मुञ्चतः।
बभौ प्रतिभयं रूपं तदा रुद्रस्य भारत ॥ ५२ ॥ तद्रूपधारिणं
रुद्रं रौद्रकर्म्मचिकीर्षया। निशम्य दानवाः सर्वे हृष्टाः समभि-
दुद्रुवुः ॥ ५३ ॥ अश्मभिश्चाप्यवर्षन्त प्रदीप्तैश्च तथोल्मुकैः। घोरैः
प्रहरणैश्चान्यैः क्षुरधारैरयोमयैः ॥ ५४ ॥ ततस्तु दानवानीकं
संप्रणेतारमच्युतम्। रुद्रं दृष्ट्वा बलोद्भूतं प्रमुमोह चचाल च ॥५५॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

चित्रं शीघ्रपदत्वाच्च चरन्तमसिपाणिनम् । तमेकमसुराः सर्वे सहस्रमिति मेनिरे ॥ ५६ ॥ छिन्दन् भिन्दन् रुजन् कृन्तन् दारयन् पोथयन्नपि । अचरद्वैरिसङ्घेषु दावाग्निरिव कक्षगः ॥ ५७ ॥ असिवेगप्रभग्नास्ते छिन्नबाहूरुवक्षसः । संप्रकृत्तोत्तमाङ्गाश्च पेतुरुर्व्यां महाबलाः ॥ ५८ ॥ अपरे दानवा भग्नाः खड्गपातावपीड़िताः । अन्योऽन्यमभिनन्दन्तो दिशः संप्रतिपेदिरे ॥ ५९ ॥ भूमिं केचित् प्रविविशुः पर्वतानपरे तथा । अपरे जग्मुराकाशमपरेऽम्भ समाविशन् ॥ ६० ॥ तस्मिन्महति सम्वृत्ते समरे भृशदारुणे । बभूव भूः प्रतिभया मांसशोणितकर्द्दमा ॥ ६१ ॥ दानवानां शरीरैश्च पतितैः शोणितोक्षितैः । समाकीर्णा महाबाहो शैलैरिव सकिंशुकैः ॥ ६२ ॥ रुधिरेण परिक्लिन्ना प्रबभौ वसुधा तदा । रक्तार्द्रवसना श्यामा नारीव मदविह्वला ॥ ६३ ॥ स रुद्रो दानवान् हत्वा कृत्वा धर्मोत्तरं जगत् । रौद्रं रूपमथोत्क्षिप्य चक्रे रूपं शिवं शिवः ॥ ६४ ॥ ततो महर्षयः सर्वे सर्वे देवगणास्तथा । जयेनाद्भुतकल्पेन देवदेवं तथार्च्चयन् ॥ ६५ ॥ ततः स भगवान् रुद्रो दानवक्षतजोक्षितम् । असिं धर्म्मस्य गोप्तारं ददौ सत्कृत्य विष्णवे ॥ ६६ ॥ विष्णुर्मरीचये प्रादात् मरीचिर्भगवानपि । महर्षिभ्यो ददौ खड्गमृषयो वासवाय च ॥ ६७ ॥ महेन्द्रो लोकपालेभ्यो लोकपालास्तु पुत्रक । मनवे सूर्य्यपुत्राय ददुः खड्गं सुविस्तरम् ॥ ६८ ॥ ऊचुश्चैनं तथा वाक्यं मानुषाणां त्वमीश्वरः । असिना धर्म्मगर्भेण पालयस्व प्रजा इति ॥ ६९ ॥ धर्म्मसेतुमतिक्रान्ताः स्थूलसूक्ष्मात्मकारणात् । विभज्य दण्डं रक्ष्यास्तु धर्म्मतो न यदृच्छया ॥ ७० ॥ दुर्वाचा निग्रहो दण्डो हिरण्यापचयस्तथा । व्यङ्गता च शरीरस्य वधो वानल्पकारणात् ॥ ७१ ॥ असेरेतानि रूपाणि दुर्वारादीनि निर्दिशेत् । असेरेवं प्रमाणानि

परिपाल्य व्यतिक्रमात् ॥ ७२ ॥ अभिषिच्याथ पुत्रं स्वं प्रजाना-
मधिपं ततः। मनुः प्रजानां रक्षार्थं क्षुपाय प्रददावसिम् ॥ ७३ ॥
क्षुपाज्जग्राह चेक्ष्वाकुरिक्ष्वाकोश्च पुरूरवाः। आयुश्च तस्माल्लेभे तं
नहुषश्च ततो भुवि ॥ ७४ ॥ ययातिर्नहुषाच्चापि पूरुस्तस्माच्च
लब्धवान्। अमूर्त्तरयसस्तस्मात्ततो भूमिशयो नृपः ॥ ७५ ॥
भरतश्चापि दौष्मन्तिर्लेभे भूमिशयादसिम्। तस्माल्लेभे च धर्मज्ञो
राजन्नैलविलस्तथा ॥ ७६ ॥ ततस्त्वैलविलाल्लेभे धुन्धुमारो नरे-
श्वरः। धुन्धुमाराच्च काम्बोजो मुचुकुन्दस्ततोऽलभत् ॥ ७७ ॥
मुचुकुन्दान्मरुत्तश्च मरुत्तादपि रैवतः। रैवताद्युवनाश्वश्च युव-
नाश्वात् ततो रघुः ॥ ७८ ॥ इक्ष्वाकुवंशजस्तस्माद्धरिणाश्वः प्रताप-
वान्। हरिणाश्वादसिं लेभे शुनकः शुनकादपि। उशीनरो वै
धर्मात्मा तस्माद्भोजः सयादवः ॥ ७९ ॥ यदुभ्यश्च शिविर्लेभे शिवे-
श्चापि प्रतर्द्दनः। प्रतर्द्दनादष्टकश्च पृषदश्वोऽष्टकादपि ॥ ८० ॥
पृषदश्वाद्भरद्वाजो द्रोणस्तस्मात् कृपस्ततः। ततस्तु भ्रातृभिः सार्द्धं
परमासिमवाप्तवान् ॥ ८१ ॥ कृत्तिकाश्चास्य नक्षत्रमसेरग्निश्च दैव-
तम्। रोहिणीगोत्रमस्याथ रुद्रश्च गुरुरुत्तमः ॥ ८२ ॥ असेरष्टौ
हि नामानि रहस्यानि निबोध मे। पाण्डवेय सदा यानि कीर्त्तय-
ल्लभते जयम् ॥ ८३ ॥ असिर्विशसनः खड्गस्तीक्ष्णधारो दुरासदः।
श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्मपालस्तथैव च ॥ ८४ ॥ अग्र्यः प्रहरणा-
नाञ्च खड्गो माद्रवतीसुत। महेश्वरप्रणीतश्च पुराणे निश्चयं
गतः ॥ ८५ ॥ पृथुस्तूत्पादयामास धनुराद्यमरिन्दम। तेनेयं
पृथिवी दुग्धा शस्यानि सुबहून्यपि। धर्मेण च यथाकालं वैण्येन
परिरक्षता ॥ ८६ ॥ तदेतदार्षं माद्रेय प्रमाणं कर्त्तुमर्हसि।
असेश्च पूजा कर्त्तव्या सदा युद्धविशारदैः ॥ ८७ ॥ इत्येष प्रथमः
कल्पो व्याख्यातस्ते सविस्तरात्। असेरुत्पत्तिसंसर्गौ यथावद्भरत-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

र्षभ ॥ ८८ ॥ सर्व्वथैतदिदं श्रुत्वा खड्गसाधनमुत्तमम् । लभते
पुरुषः कीर्त्तिं प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते ॥ ८९ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्व्वणि खड्गोत्पत्ति-
कथने षट्षष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

वैशम्पायन उवाच । इत्युक्तवति भीष्मे तु तूष्णीं भूते युधि-
ष्ठिरः । पप्रच्छावसथं गत्वा भ्रातॄन् विदुरपञ्चमान् ॥ १ ॥ धर्म्मे
चार्थे च कामे च लोकवृत्तिः समाहिता । तेषां गरीयान् कतमो
मध्यमः को लघुश्च कः ॥ २ ॥ कस्मिंश्चात्मा निधातव्यस्त्रिवर्गविजयाय
वै । संहृष्टा नैष्ठिकं वाक्यं यथावद्वक्तुमर्हथ ॥ ३ ॥ ततोऽर्थ-
गतितत्त्वज्ञः प्रथमं प्रतिभानवान् । जगाद विदुरो वाक्यं धर्म्म-
शास्त्रमनुस्मरन् ॥ ४ ॥

विदुर उवाच । बाहुश्रुत्यं तपस्त्यागः श्रद्धा यज्ञक्रिया क्षमा ।
भावशुद्धिर्दया सत्यं संयमश्चात्मसम्पदः ॥ ५ ॥ एतदेवाभिपद्यस्व
मा तेऽभूच्चलितं मनः । एतन्मूलौ हि धर्मार्थावेतदेकपदं हि मे
॥ ६ ॥ धर्म्मेणैवर्षयस्तीर्णा धर्म्मे लोकाः प्रतिष्ठिताः । धर्म्मेण देवा
ववृधुर्धर्म्मे चार्थः समाहितः ॥ ७ ॥ धर्मो राजन् गुणश्रेष्ठो मध्यमो
ह्यर्थ उच्यते । कामो यवीयानिति च प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ८ ॥
तस्माद्धर्म्मप्रधानेन भवितव्यं यतात्मना । तथा च सर्व्वभूतेषु वर्त्ति-
तव्यं यथात्मनि ॥ ९ ॥

वैशम्पायन उवाच । समाप्तवचने तस्मिन्नर्थशास्त्रविशारदः ।
पार्थो धर्मार्थतत्त्वज्ञो जगौ वाक्यं प्रचोदितः ॥ १० ॥

अर्जुन उवाच । कर्म्मभूमिरियं राजन्निह वार्त्ता प्रशस्यते ।
कृषिर्वाणिज्यगोरक्ष्यं शिल्पानि विविधानि च ॥ ११ ॥ अर्थ इत्येव
सर्व्वेषां कर्म्मणामव्यतिक्रमः । न ऋतेऽर्थेन वर्त्तेते धर्म्मकामाविति

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

श्रुतिः ॥ १२ ॥ विषयैश्चार्थवान् धर्ममाराधयितुमुत्तमम्। कामञ्च चरितुं शक्तो दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥ १३ ॥ अर्थस्यावयवावेतौ धर्मकामाविति श्रुतिः। अर्थसिद्धा विनिर्वृत्तावुभावेतौ भविष्यतः ॥ १४ ॥ तद्गतार्थं हि पुरुषं विशिष्टतरयोनयः। ब्रह्माणमिव भूतानि सततं पर्य्युपासते ॥ १५ ॥ जटाजिनधरा दान्ताः पङ्कदिग्धा जितेन्द्रियाः। मुण्डा निस्तन्तवश्चापि वसन्त्यर्थार्थिनः पृथक् ॥ १६ ॥ काषायवसनाश्चान्ये श्मश्रुला ह्रीनिषेविणः। विद्वांसश्चैव शान्ताश्च मुक्ताः सर्वपरिग्रहैः ॥ १७ ॥ अर्थार्थिनः सन्ति केचिदपरे स्वर्गकाङ्क्षिणः। कुलप्रत्यागमाश्चैके स्वं स्वं धर्ममनुष्ठिताः ॥ १८ ॥ आस्तिका नास्तिकाश्चैव नियताः संयमे परे। अप्रज्ञानं तमोभूतं प्रज्ञानन्तु प्रकाशिता ॥ १९ ॥ भृत्यान् भोगैर्द्विषो दण्डैर्यो योजयति सोऽर्थवान्। एतन्मतिमतां श्रेष्ठ मतं मम यथायथम् ॥२०॥ अनयोस्तु निबोध त्वं वचनं वाक्यकण्ठयोः ॥ २१ ॥

वैशम्पायन उवाच। ततो धर्मार्थकुशलौ माद्रीपुत्रावनन्तरम्। नकुलः सहदेवश्च वाक्यं जगदतुः परम् ॥ २२ ॥

नकुलसहदेवावूचतुः। आसीनश्च शयानश्च विचरन्नपि वा स्थितः। अर्थयोगं दृढं कुर्य्याद्योगैरुच्चावचैरपि ॥ २३ ॥ अस्मिंस्तु वै विनिर्वृत्ते दुर्लभे परमं प्रिये। इह कामानवाप्नोति प्रत्यक्षं नात्र संशयः ॥२४॥ योऽर्थो धर्मेण संयुक्तो धर्मो यश्चार्थसंयुतः। तद्धिलामृतसम्वादं तस्मादेतौ मताविह ॥ २५ ॥ अनर्थस्य न कामोऽस्ति तथार्थोऽधर्मिणः कुतः। तस्मादुद्विजते लोको धर्मार्थाद्यो वहिष्कृतः ॥ २६ ॥ तस्माद्धर्मप्रधानेन साध्योऽर्थः संयतात्मना। विश्वस्तेषु हि भूतेषु कल्पते सर्वमेव हि ॥२७॥ धर्मं समाचरेत् पूर्वं ततोऽर्थं धर्मसंयुतम्। ततः कामं चरेत् पश्चात् सिद्धार्थस्य हि तत् परम् ॥२८॥

वैशम्पायन उवाच। विरेमतुस्तु तद्वाक्यमुक्त्वा तावश्विनीसुतौ। भीमसेनस्तदा वाक्यमिदं वक्तुं प्रचक्रमे ॥ २९ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीमसेन उवाच । नाकामः कामयत्यर्थं नाकामो धर्ममिच्छति। नाकामः काममानोऽस्ति तस्मात् कामो विशिष्यते ॥ ३० ॥ कामेन युक्ता ऋषयस्तपस्ये तु समाहिताः । पलाशफलमूलादा वायुभक्षाः सुसंयताः ॥ ३१ ॥ वेदोपवेदेष्वपरे युक्ताः स्वाध्यायपारगाः। श्राद्धयज्ञक्रियायाञ्च तथा दानप्रतिग्रहे ॥ ३२ ॥ वणिजः कर्षका गोपाः कारवः शिल्पिनस्तथा । दैवकर्मकृतश्चैव युक्ताः कामेन कर्मसु ॥ ३३ ॥ समुद्रञ्चा विशन्त्यन्ये नराः कामेन संयुताः । कामो हि विविधाकारः सर्वं कामेन सन्ततम् ॥ ३४ ॥ नास्ति नासी-न्नाभविष्यत् भूतं कामात्मकात् परम् । एतत् सारं महाराज धर्मार्थावत्र संस्थितौ ॥ ३५ ॥ नवनीतं यथा दध्नस्तथा कामोऽर्थ-धर्मतः । श्रेयस्तैलं हि पिण्याकात् घृतं श्रेय उदश्वितः ॥ ३६ ॥ श्रेयः पुष्पफलं काष्ठात् कामो धर्मार्थयोर्वरः । पुष्पतो माध्वीकरसः काम आस्यां तथा स्मृतः । कामो धर्मार्थयोर्योनिः कामश्चाथ तदा-त्मकः ॥३७॥ नाकामतो ब्राह्मणाः स्वन्नमर्थान्नाकामतो ददति ब्राह्म-णेभ्यः । नाकामतो विविधा लोकचेष्टा तस्मात् कामः प्राक् त्रिवर्गस्य दृष्टः ॥३८॥ सुचारुवेशाभिरलङ्कृताभिर्मदोत्कटाभिः प्रियदर्शनाभिः । रमस्व योषाभिरुपेत्य कामं कामो हि राजन्य परो भवेन्नः ॥ ३९ ॥ बुद्धिर्ममैषा परिखास्थितस्य मा भूद्विचारस्तव धर्मपुत्र। स्यात् संहितं सद्भिरफल्गु सारं मसेति वाक्यं परमानृशंसम् ॥४०॥ धर्मार्थ-कामाः सममेव सेव्या यो ह्येकभक्तः स नरो जघन्यः । तयोस्तु दाक्ष्यं प्रवदन्ति मध्यं स उत्तमो योऽभिरतस्त्रिवर्गे। प्राज्ञः सुहृ-च्चन्दनसारलिप्तो विचित्रमाल्याभरणैरुपेतः ॥ ४१ ॥

वैशम्पायन उवाच । ततो वचः संग्रहविस्तरेण प्रोक्ताथ वीरान् विरराम भीमः ॥ ४२ ॥ ततो मुहूर्त्तादथ धर्मराजो वाक्यानि तेषामनुचिन्त्य सम्यक् । उवाच वाचा वितथं स्मरन् वै लब्धश्रुतो धर्मभृतां वरिष्ठः ॥ ४३ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

युधिष्ठिर उवाच। निःसंशयं निश्चितधर्मशास्त्राः सर्व्वे भवन्तो विदितप्रमाणाः। विज्ञातुकामस्य ममेह वाक्यमुक्तं यद्वै नैष्ठिकं तत् श्रुतं मे॥ ४४॥ इदं त्ववश्यं गदतो ममापि वाक्यं निबोधध्व-मनन्यभावाः। यो वै न पापे निरतो न पुण्ये नार्थे न धर्म्मे मनुजो न कामे। विमुक्तदोषः समलोष्टकाञ्चनो विमुच्यते दुःखसुखार्थ-सिद्धेः॥ ४५॥ भूतानि जातिस्मरणात्मकानि जराविकारैश्च सम-न्वितानि। भूयश्च तैस्तैः प्रतिबोधितानि मोक्षं प्रशंसन्ति न तच्च विद्मः॥ ४६॥ स्नेहेन युक्तस्य न चास्ति मुक्तिरिति स्वयम्भूर्भग-वानुवाच। बुधाश्च निर्वाणपरा भवन्ति तस्मान्न कुर्य्यात् प्रिय-मप्रियञ्च॥ ४७॥ एतत् प्रधानञ्च न कामकारो यथा नियुक्तोऽस्मि तथा करोमि। भूतानि सर्व्वाणि विधिर्नियुङ्क्ते विधिर्बलीयानिति वित्त सर्व्वे॥ ४८॥ न कर्म्मणाप्नोत्यनवाप्यमर्थं यद्भावितद्वै भवतीति वित्त। त्रिवर्गहीनोऽपि हि विन्दतेऽर्थं तस्मादिदं लोकहिताय गुह्यम्॥ ४९॥

वैशम्पायन उवाच। ततस्तदग्र्यं वचनं मनोगतं समस्तमाज्ञाय ततो हि हेतुमत्। तदा प्रणेमुश्च जहर्षिरे च ते कुरुप्रवीराय च चक्रिरेऽञ्जलिम्॥ ५०॥ सुचारुवर्णाक्षरचारुभूषितां मनोनुगां निर्द्धुतवाक्यकण्टकाम्। निशम्य तां पार्थिव पार्थभाषितां गिरं नरेन्द्राः प्रशशंसुरेव ते॥ ५१॥ स चापि तान् धर्म्मसुतो महा-मनास्तदा प्रतीतान् प्रशशंस वीर्य्यवान्। पुनश्च पप्रच्छ सरिद्वरासुतं ततः परं धर्म्ममहीनचेतसम्॥ ५२॥

इति शान्तिपर्व्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्व्वणि षड्ज-गीतायां सप्तषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः॥ १६७॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

युधिष्ठिर उवाच । पितामह महाप्राज्ञ कुरूणां प्रीतिवर्द्धन: । प्रश्नं कञ्चित् प्रवक्ष्यामि तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥ कीदृशाः मानवाः सौम्याः कैः प्रीतिः परमा भवेत् । आयत्याञ्च तदात्वे च के क्षमास्तान् वदस्व मे ॥ २ ॥ न हि तत्र धनं स्फीतं न च सम्बन्धिबान्धवाः । तिष्ठन्ति यत्र सुहृदस्तिष्ठन्तीति मतिर्मम ॥ ३ ॥ दुर्लभो हि सुहृत् श्रोता दुर्लभश्च हितः सुहृत् । एतत् धर्म्मभृतां श्रेष्ठ सर्वं व्याख्यातुमर्हति ॥ ४ ॥

भीष्म उवाच । सन्धेयान् पुरुषान्राजन्नसन्धेयांश्च तत्त्वतः । वदतो मे निबोध त्वं निखिलेन युधिष्ठिर ॥ ५ ॥ लुब्धः क्रूर-स्त्यक्तधर्मा निकृतिः शठ एव च । क्षुद्रः पापसमाचारः सर्वशङ्की तथालसः ॥ ६ ॥ दीर्घसूत्रोऽनृजुः क्रुष्टो गुरुदारप्रधर्षकः । व्यस-नेयः परित्यागी दुरात्मा निरपत्रपः ॥ ७ ॥ सर्वतः पापदर्शी च नास्तिको वेदनिन्दकः । संप्रकीर्णेन्द्रियो लोके यः कामं निरत-श्चरेत् ॥ ८ ॥ असत्यो लोकविद्विष्टः समये चानवस्थितः । पिशुनो-ऽथाकृतप्रज्ञो मत्सरी पापनिश्चयः ॥ ९ ॥ दुःशीलोऽथाकृतात्मा च नृशंसः कितवस्तथा । मित्रैरपकृतिर्नित्यमिच्छतेऽर्थं परस्य यः ॥ १० ॥ ददतश्च यथाशक्ति यो न तुष्यति मन्दधीः । अधैर्य्यमपि यो युङ्क्ते सदा मित्रं नरर्षभ ॥ ११ ॥ अस्थानक्रोधनोऽयुक्तो यश्चाकस्माद्विरुध्यते । सुहृदश्चैव कल्याणानाशु त्यजति किल्बिषी ॥ १२ ॥ अल्पेऽप्यपकृते मूढ़स्तथाज्ञानात् कृतेऽपि च । कार्य्यसेवी च मित्रेषु मित्रद्वेषी नराधिप ॥ १३ ॥ शत्रुर्मित्रमुखो यश्च जिह्म-प्रेक्षी विलोचनः । न विरज्यति कल्याणे यस्त्यजेत्तादृशं नरम् ॥ १४ ॥ पानपो द्वेषणः क्रोधी निर्घृणः पुरुषस्तथा । परोपतापी मित्रध्रुक् तथा प्राणिवधे रतः ॥ १५ ॥ कृतघ्नश्चाधमो लोके न सन्धेयः कदाचन । छिद्रान्वेषी ह्यसन्धेयः सन्धेयानपि मे शृणु ॥ १६ ॥ कुलीना वाक्यसम्पन्ना ज्ञानविज्ञानकोविदाः । रूपवन्तो

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

गुणोपेतास्तथालुब्धा जितश्रमाः ॥ १७ ॥ सन्मित्राश्च कृतज्ञाश्च सर्वज्ञा लोभवर्जिताः । माधुर्य्यगुणसम्पन्नाः सत्यसन्धा जितेन्द्रियाः ॥ १८ ॥ व्यायामशीलाः सततं कुलपुत्राः कुलोद्वहाः । दोषैर्विमुक्ताः प्रथितास्ते ग्राह्याः पार्थिवैर्नराः ॥ १९ ॥ यथाशक्तिसमाचाराः संप्रतुष्यन्ति हि प्रभो । नास्थाने क्रोधवन्तश्च न चाकस्मादिरागिणः ॥ २० ॥ विरक्ताश्च न दूष्यन्ति मनसाप्यर्थकोविदाः । आत्मानं पीडयित्वापि सुहृत्कार्य्यपरायणाः ॥ २१ ॥ विरज्यन्ति न मित्रेभ्यो वासो रक्तमिवाविकम् । क्रोधाच्च लोभमोहाभ्यां नानर्थं युवतीषु च ॥ २२ ॥ न दर्शयन्ति सुहृदो विश्वस्ता धर्म्मवत्सलाः । लोष्ट्रकाञ्चनतुल्यार्थाः सुहृत्सु दृढ़बुद्धयः ॥ २३ ॥ ये चरन्त्यभिमानानि निसृष्टात्मविभूषणाः । संगृह्णन्तः परिजनं स्वास्यर्थपरमाः सदा ॥ २४ ॥ ईदृशैः पुरुषश्रेष्ठैर्यः सन्धिं कुरुते नृपः । तस्य विस्तीर्य्यते राज्यं ज्योत्स्ना ग्रहपतेरिव ॥ २५ ॥ शस्त्रनित्या जितक्रोधा बलवन्तो रणे सदा । जन्मशीलगुणोपेताः सन्धेयाः पुरुषोत्तमाः ॥ २६ ॥ ये च दोषसमायुक्ता नराः प्रोक्ता मयानघ । तेषामप्यधमा राजन् कृतघ्ना मित्रघातकाः । त्यक्तव्यास्तु दुराचाराः सर्व्वेषामिति निश्चयः ॥ २७ ॥

युधिष्ठिर उवाच । विस्तरेणार्थ सम्बन्धं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । मित्रद्रोही कृतघ्नश्च यः प्रोक्तस्तद्वदस्व मे ॥ २८ ॥

भीष्म उवाच । हन्त ते वर्त्तयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् । उदीच्यां दिशि यद्वृत्तं म्लेच्छेषु मनुजाधिप ॥ २९ ॥ ब्राह्मणो मध्यदेशीयः कश्चिद्वै ब्रह्मवर्ज्जितम् । ग्रामं वृद्धियुतं वीक्ष्य प्राविशद्भैक्ष्यकाङ्क्षया ॥ ३० ॥ तत्र दस्युर्धनयुतः सर्व्ववर्णविशेषवित् । ब्रह्मण्यः सत्यसन्धश्च दाने च निरतोऽभवत् ॥ ३१ ॥ तस्य क्षयमुपागम्य ततो भिक्षामयाचत । प्रतिश्रयञ्च वासार्थं भिक्षाञ्चैवाथ वार्षिकीम् ॥ ३२ ॥ प्रादात्तस्मै च विप्राय वस्त्रञ्च सदशं नवम् ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

नारीञ्चापि वयोपेतां भर्त्रा विरहितां तथा ॥ ३३ ॥ एतत् सम्प्राप्य हृष्टात्मा दस्योः सर्वं द्विजस्तथा । तस्मिन् गृहवरे राजंस्तया रेमे स गौतमः ॥ ३४ ॥ कुटुम्बार्थञ्च दास्याश्च साहाय्यञ्चाप्यथाकरोत् । तत्रावसत् स वर्षांश्च समृद्धे शवरालये ॥ ३५ ॥ वाणवेधे परं यत्नमकरोच्चैव गौतम । चक्राङ्गान् स च नित्यं वै सर्वतो वनगोचरान् ॥ ३६ ॥ जघान गौतमो राजन् यथा दस्युगणस्तथा । हिंसापटुर्घृणाहीनः सदा प्राणिवधे रतः । गौतमः सन्निकर्षेण दस्युभिः समतामियात् ॥ ३७ ॥ तथा तु वसतस्तस्य दस्युग्रामे सुखं तदा । अगमन् बहवो मासा निघ्नतः पक्षिणो बहून् ॥ ३८ ॥ ततः कदाचिदपरो द्विजस्तं देशमागतः । जटाचीराजिनधरः स्वाध्यायपरमः शुचिः ॥ ३९ ॥ विनीतो नियताहारो ब्रह्मण्यो वेदपारगः । स ब्रह्मचारी तद्देश्यः सखा तस्यैव सुप्रियः ॥ ४० ॥ तं दस्युग्राममगमद्यत्रासौ गौतमोऽवसत् । स तु विप्रगृहान्वेषी शूद्रान्नपरिवर्ज्जकः । ग्रामे दस्युसमाकीर्णे व्यचरत् सर्वतो दिशम् ॥ ४१ ॥ ततः स गौतमगृहं प्रविवेश द्विजोत्तमः ॥ ४२ ॥ गौतमश्चापि सम्प्राप्तस्तावन्योऽन्येन सङ्गतौ ॥ ४३ ॥ चक्राङ्गभारस्कन्धन्तं धनुष्पाणिं धृतायुधम् । रुधिरेणावसिक्ताङ्गं गृहद्वारमुपागतम् ॥ ४४ ॥ तं दृष्ट्वा पुरुषादाभमपध्वस्तं क्षयागतम् । अभिज्ञाय द्विजो राजन्निदं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ४५ ॥ किमिदं कुरुषे मोहाद्विप्रस्त्वं हि कुलोद्वहः । मध्यदेशपरिज्ञातो दस्युभावं गतः कथम् ॥ ४६ ॥ पूर्वान् स्मर द्विज ज्ञातीन् प्रख्यातान् वेदपारगान् । तेषां वंशेऽभिजातस्त्वमीदृशः कुलपांसनः ॥ ४७ ॥ अवबुद्ध्यात्मनात्मानं सत्त्वं शीलं श्रुतं दमम् । अनुक्रोशञ्च संस्मृत्य त्यज वासमिदं द्विज ॥ ४८ ॥ एवमुक्तः स सुहृदा तेन तत्र हितैषिणा । प्रत्युवाच ततो राजन् विनिश्चित्य तदार्त्तवत् ॥ ४९ ॥ निर्धनोऽस्मि द्विजश्रेष्ठ नापि वेदविदप्यहम् । वित्तार्थमिह सम्प्राप्तं विद्धि मां द्विजसत्तम ॥ ५० ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

त्वद्दर्शनात्तु विप्रेन्द्र कृतार्थोऽस्म्यद्य वै द्विज। आवां हि सह यास्याव: श्वो वसस्वाद्य शर्वरीम् ॥ ५१ ॥ स तत्र न्यवसद्विप्रो घृणी किञ्चिदसंस्पृशन्। क्षुधितश्छन्द्यमानोऽपि भोजनं नाभ्यनन्दत ॥ ५२ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि कृतघ्नोपाख्याने अष्टषष्ट्यधिकशततोऽध्याय: ॥ १६८ ॥

भीष्म उवाच। तस्यां निशायां व्युष्टायां गते तस्मिन् द्विजोत्तमे। निष्क्रम्य गौतमोऽगच्छत् समुद्रं प्रति भारत ॥ १ ॥ सामुद्रिकान् स वणिजस्ततोऽपश्यत् स्थितान् पथि। स तेन सह सार्थेन प्रययौ सागरं प्रति ॥ २ ॥ स तु सार्थो महाराजन् कस्मिंश्चिद्गिरिगह्वरे। मत्तेन द्विरदेनाथ निहत: प्रायशोऽभवत् ॥ ३ ॥ स कथञ्चिद्भयात्तस्माद्विमुक्तो ब्राह्मणस्तदा। कान्दिग्भूतो जीवितार्थी प्रादुद्रावोत्तरां दिशम् ॥ ४ ॥ स तु सार्थपरिभ्रष्टस्तस्माद्देशात्तथाच्युत:। एकाकी व्यचरत्तत्र वने किंपुरुषो यथा ॥ ५ ॥ अपन्थानमथासाद्य समुद्राभिसरं तदा। आससाद वनं रम्यं दिव्यं पुष्पितपादपम् ॥ ६ ॥ सर्वर्त्तुकैराम्रवणै: पुष्पितैरुपशोभितम्। नन्दनोद्देशसदृशं यक्षकिन्नरसेवितम् ॥ ७ ॥ शालैस्तालैस्तमालैश्च कालागुरुवनैस्तथा। चन्दनस्य च मुख्यस्य पादपैरुपशोभितम् ॥ ८ ॥ गिरे: प्रस्थेषु रम्येषु तेषु तेषु सुगन्धिषु। समन्ततो द्विजश्रेष्ठास्तत्राकूजन्त वै तदा ॥ ९ ॥ मनुष्यवदनास्त्वन्ये भारुण्डा इति विश्रुता:। भूलिङ्गशकुनास्त्वन्ये सामुद्रा: पर्वतोद्भवा: ॥ १० ॥ स तान्यतिमनोज्ञानि विहङ्गानां रुतानि वै। शृण्वन् सुरमणीयानि विप्रोऽगच्छत स गौतम: ॥ ११ ॥ ततोऽपश्यत् सुरम्ये वै सुवर्णसिकताचिते। देशे समे सुखे चित्रे स्वर्गोद्देशसमे नृप ॥ १२ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

श्रिया जुष्टं महावृक्षं न्यग्रोधञ्च सुमण्डलम् । शाखाभिरनुरूपाभिर्भूयिष्ठच्छत्रसन्निभम् ॥ १३ ॥ तस्य मूलञ्च संसिक्तं वरचन्दनवारिणा । दिव्यपुष्पान्वितं श्रीमत् पितामहसभोपमम् ॥ १४ ॥ तं दृष्ट्वा गौतमः प्रीतो मनःकान्तमनुत्तमम् । मेध्यं सुरगृहप्रख्यं पुष्पितैः पादपैर्वृतम् ॥ १५ ॥ तमासाद्य मुदायुक्तस्तस्याधस्तादुपाविशत् । तत्रासीनस्य कौन्तेय गौतमस्य सुखः शिवः ॥ १६ ॥ पुष्पाणि समुपस्पृश्य प्रववावनिलः शुभः । ह्लादयन् सर्वगात्राणि गौतमस्य तदा नृप ॥ १७ ॥ स तु विप्रः प्रशान्तश्च स्पृष्टः पुण्येन वायुना । सुखमासाद्य सुष्वाप भास्करश्चास्तमभ्ययात् ॥ १८ ॥ ततोऽस्तं भास्करे याति सन्ध्याकाल उपस्थिते । आजगाम स्वभवनं ब्रह्मलोकात् खगोत्तमः ॥ १९ ॥ नाड़ीजङ्घ इति ख्यातो दयितो ब्रह्मणः सखा । वकराजो महाप्राज्ञः कश्यपस्यात्मसंभवः ॥ २० ॥ राजधर्मेति विख्यातो बभूवाप्रतिमो भुवि । देवकन्यासुतः श्रीमान् विद्वान् देवसमप्रभः ॥ २१ ॥ मृष्टाभरणसम्पन्नो भूषणैरर्कसन्निभैः । भूषितः सर्वगात्रेषु देवगर्भः श्रिया ज्वलन् ॥ २२ ॥ तमागतं खगं दृष्ट्वा गौतमो विस्मितोऽभवत् । क्षुत्पिपासापरिश्रान्तो हिंसार्थी चाप्यवैक्षत ॥ २३ ॥

राजधर्मोवाच । स्वागतं भवतो विप्र दिष्ट्या प्राप्तोऽसि मे गृहम् । अस्तञ्च सविता यातः सन्ध्येयं समुपस्थिता ॥ २४ ॥ मम त्वं निलयं प्राप्तः प्रियातिथिरनिन्दितः । पूजितो यास्यसि प्रातर्विधिदृष्टेन कर्म्मणा ॥ २५ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्व्वणि कृतघ्नोपाख्याने एकोनसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच। गिरं तां मधुरां श्रुत्वा गौतमो विस्मितस्तदा। कौतूहलान्वितो राजन् राजधर्माणमैक्षत ॥ १ ॥

राजधर्मोवाच। भोः कश्यपस्य पुत्रोऽहं माता दाक्षायणी च मे। अतिथिस्त्वं गुणोपेतः स्वागतं ते द्विजोत्तम ॥ २ ॥

भीष्म उवाच। तस्मै दत्त्वा स सत्कारं विधिदृष्टेन कर्मणा। शालपुष्पमयीं दिव्यां वृषीं वै समकल्पयत् ॥ ३ ॥ भगीरथरथाक्रान्तदेशान् गङ्गानिषेवितान्। ये चरन्ति महामीनास्तांश्च तस्यान्वकल्पयत् ॥ ४ ॥ वह्निञ्चापि सुसंदीप्तं मीनांश्चापि सुपीवरान्। स गौतमायातिथये न्यवेदयत काश्यपिः ॥ ५ ॥ भुक्तवन्तञ्च तं विप्रं प्रीतात्मानं महातपाः। क्लमापनयनार्थं स पक्षाभ्यामभ्यवीजयत् ॥ ६ ॥ ततो विश्रान्तमासीनं गोत्रप्रश्नमपृच्छत। सोऽब्रवीद्गौतमोऽस्मीति ब्रह्म नान्यदुदाहरत् ॥ ७ ॥ तस्मै पर्णमयं दिव्यं दिव्यपुष्पाभिवासितम्। गन्धाढ्यं शयनं प्रादात् स शिश्ये तत्र वै सुखम् ॥ ८ ॥ अथोपविष्टं शयने गौतमं धर्मराट् तदा। पप्रच्छ काश्यपो वाग्मी किमागमनकारणम् ॥ ९ ॥ ततोऽब्रवीद्गौतमस्तं दरिद्रोऽहं महामते। समुद्रगमनाकाङ्क्षी द्रव्यार्थमिति भारत ॥१०॥ तं काश्यपोऽब्रवीत् प्रीतो नोत्कण्ठां कर्त्तुमर्हसि। कृतकार्य्यो द्विजश्रेष्ठ सद्रव्यो यास्यसे गृहान् ॥ ११ ॥ चतुर्विधा ह्यर्थसिद्धिर्वृहस्पतिमतं यथा। पारंपर्य्यं तथा दैवं काम्यं मैत्रमिति प्रभो ॥ १२ ॥ प्रादुर्भूतोऽस्मि ते मित्रं सुहृत्त्वञ्च मम त्वयि। सोऽहं तथा यतिष्यामि भविष्यति यथार्थवान् ॥ १३ ॥ ततः प्रभातसमये सुखं दृष्ट्वाब्रवीदिदम्। गच्छ सौम्य पथानेन कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ १४ ॥ इतस्त्रियोजनं गत्वा राक्षसाधिपतिर्महान्। विरूपाक्ष इति ख्यातः सखा मम महाबलः ॥ १५ ॥ तं गच्छ द्विजमुख्य त्वं स मद्वाक्यप्रचोदितः। कामानभीप्सितांस्तुभ्यं दाता नास्त्यत्र संशयः ॥ १६ ॥ इत्युक्तः प्रययौ राजन् गौतमो विगतक्लमः। फलान्यमृत-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

कल्पानि भक्षयन् स यथेष्टतः ॥ १७ ॥ चन्दनागुरुमुख्यानि त्वक्पत्राणां वनानि च। तस्मिन् पथि महाराज सेवमानो द्रुतं ययौ ॥ १८ ॥ ततो मेरुव्रजं नाम नगरं शैलतोरणम्। शैलप्राकारवप्रञ्च शैलयन्त्राकुलं तथा ॥ १९ ॥ विदितश्चाभवत्तस्य राक्षसेन्द्रस्य धीमतः। प्रहितः सुहृदा राजन् प्रीयमाणो प्रियातिथिः ॥ २० ॥ ततः स राक्षसेन्द्रः स्वान् प्रेष्यानाह युधिष्ठिर। गौतमो नगरद्वाराच्छीघ्रमानीयतामिति ॥ २१ ॥ ततः पुरवरात्तस्मात् पुरुषाः श्येनचेष्टनाः। गौतमेत्यभिभाषन्तः पुरद्वारमुपागमन् ॥२२॥ ते तमूचुर्महाराज राजप्रेष्यास्तदा द्विजम्। त्वरस्व तूर्णमागच्छ राजा त्वां द्रष्टुमिच्छति ॥ २३ ॥ राक्षसाधिपतिर्वीरो विरूपाक्ष इति श्रुतः। स त्वां त्वरति वै द्रष्टुं तत् क्षिप्रं संविधीयताम् ॥ २४ ॥ ततः स प्राद्रवद्विप्रो विस्मयाद्विगतक्लमः। गौतमः परमर्द्धिं तां पश्यन् परमविस्मितः ॥ २५ ॥ तैरेव सहितो राज्ञो वेश्म तूर्णमुपाद्रवत्। दर्शनं राक्षसेन्द्रस्य काङ्क्षमाणो द्विजस्तदा ॥ २६ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि कृतघ्नोपाख्याने सप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७० ॥

भीष्म उवाच। ततः स विदितो राज्ञः प्रविश्य गृहमुत्तमम्। पूजितो राक्षसेन्द्रेण निषसादासनोत्तमे ॥ १ ॥ पृष्टश्च गोत्रचरणं स्वाध्यायब्रह्मचारिकम्। न तत्र व्याजहारान्यत् गोत्रमात्राद्दृते द्विजः ॥ २ ॥ ब्रह्मवर्चसहीनस्य स्वाध्यायोपरतस्य च। गोत्रमात्रविदो राजा निवासं समपृच्छत ॥ ३ ॥

राक्षस उवाच। क्व ते निवासः कल्याण किं गोत्रा ब्राह्मणी च ते। तत्त्वं ब्रूहि न भीः कार्य्या विश्वसस्व यथासुखम् ॥ ४ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

गौतम उवाच। मध्यदेशप्रसूतोऽहं वासो मे शबरालये। शूद्रा पुनर्भूर्भार्य्या मे सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ५ ॥

भीष्म उवाच। ततो राजा विममृशे कथं कार्य्यमिदं भवेत्। कथं वा सुकृतं मे स्यादिति बुद्ध्यान्वचिन्तयत ॥ ६ ॥ अयं वै जन्मना विप्रः सुहृत्तस्य महात्मनः। सम्प्रेषितश्च तेनायं काश्यपेन ममान्तिकम् ॥ ७ ॥ तस्य प्रियं करिष्यामि स हि मामाश्रितः सदा। भ्राता मे बान्धवाश्चासौ सखा च हृदयङ्गमः ॥ ८ ॥ कार्त्तिक्यामद्य भोक्तारः सहस्रं मे द्विजोत्तमाः। तत्रायमपि भोक्ता च देयमस्मै च मे धनम् ॥ ९ ॥ स चाद्य दिवसः पुण्यो अतिथिश्चायमागतः। सङ्कल्पितञ्चैव धनं किं विचार्य्यमतः परम् ॥ १० ॥ ततः सहस्रं विप्राणां विदुषां समलङ्कृतम्। स्नातानामनुसंप्राप्तं सुमहत्क्षौमवाससाम् ॥ ११ ॥ तानागतान् द्विजश्रेष्ठान् विरूपाक्षो विशाम्पते। यथार्हं प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १२ ॥ वृष्यस्तेषान्तु सन्नस्ता राक्षसेन्द्रस्य शासनात्। भूमौ वरकुशास्तीर्णाः प्रेष्यैर्भरतसत्तम ॥ १३ ॥ तासु ते पूजिता राज्ञा निषण्णा द्विजसत्तमाः। तिलदर्भोदकेनाथ अर्चिता विधिवद्द्विजाः ॥ १४ ॥ विश्वेदेवाः सपितरः साग्नयश्चोपकल्पिताः। विलिप्ताः पुष्पवन्तश्च सुप्रचाराः सुपूजिताः ॥ १५ ॥ व्यराजन्त महाराज नक्षत्रपतयो यथा। ततो जाम्बूनदीः पात्रीर्वज्राङ्का विमलाः शुभाः ॥ १६ ॥ वरान्नपूर्णा विप्रेभ्यः प्रादान्मधुघृतप्लुताः। तस्य नित्यं सदाषाढ्यां माघ्याञ्च बहवो द्विजाः ॥ १७ ॥ ईप्सितं भोजनवरं लभन्ते सत्कृतं सदा। विशेषतस्तु कार्त्तिक्यां द्विजेभ्यः संप्रयच्छति ॥ १८ ॥ शरद्व्यपाये रत्नानि पौर्णमास्यामिति श्रुतिः। सुवर्णं रजतञ्चैव मणीनथ च मौक्तिकान् ॥ १९ ॥ वज्रान्महाधनांश्चैव वैदूर्य्याजिनराङ्कवान्। रत्नराशीन् विनिक्षिप्य दक्षिणार्थे स भारत ॥ २० ॥ ततः प्राह द्विजश्रेष्ठान् विरूपाक्षो महाबलः। गृह्णीत रत्नान्येतानि

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

यथोत्साहं यथेष्टतः ॥ २१ ॥ येषु येषु च भाण्डेषु भुक्तं वो द्विज-
सत्तमाः । तान्येवादाय गच्छध्वं स्ववेश्मानीति भारत ॥ २२ ॥
इत्युक्तवचने तस्मिन् राक्षसेन्द्रे महात्मनि । यथेष्टं तानि रत्नानि
जगृहुर्ब्राह्मणर्षभाः ॥ २३ ॥ ततो महार्हास्ते सर्व्वे रत्नैरभ्यर्चिताः
शुभैः । ब्राह्मणा हृष्टवसनाः सुप्रीताः स्म ततोऽभवन् ॥ २४ ॥ तत-
स्तान् राक्षसेन्द्रश्च द्विजानाह पुनर्वचः । नानादिग्भ्यागतान् राजन्
राक्षसान् प्रतिषिध्य वै ॥ २५ ॥ अद्यैकं दिवसं विप्रा न वोऽस्तीह
भयं क्वचित् । राक्षसेभ्यः प्रमोदध्वमिष्टतो यातमाचिरम् ॥ २६ ॥
ततः प्रदुद्रुवुः सर्व्वे विप्रसङ्घाः समन्ततः । गौतमोऽपि सुवर्णस्य
भारमादाय सत्वरः ॥ २७ ॥ कृच्छ्रात् समुद्वहन् भारं न्यग्रोधं
समुपागमत् । न्यषीदच्च परिश्रान्तः क्लान्तश्च क्षुधितश्च सः ॥ २८ ॥
ततस्तमभ्यगाद्राजन् राजधर्मा खगोत्तमः । स्वागतेनाभिनन्द्यंश्च
गौतमं मित्रवत्सलः ॥ २९ ॥ तस्य पक्षाग्रविक्षेपैः क्लमं व्यपनयत्
खगः । पूजां चाप्यकरोद्धीमान् भोजनं चाप्यकल्पयत् ॥ ३० ॥
स भुक्तवान् सुविश्रान्तो गौतमोऽचिन्तयत्तदा । हाटकस्याभिरूपस्य
भारोऽयं सुमहान्मया ॥ ३१ ॥ गृहीतो लोभमोहाभ्यां दूरञ्च गमनं
मम । न चास्ति पथि भोक्तव्यं प्राणसंधारणं मम ॥ ३२ ॥ किं
कृत्वा धारयेयं वै प्राणानित्यभ्यचिन्तयत् । ततः स पथि भोक्तव्यं
प्रेक्षमाणो न किञ्चन ॥ ३३ ॥ कृतघ्नः पुरुषव्याघ्र मनसेदमचिन्त-
यत् । अयं वकपतिः पार्श्वे मांसराशिः स्थितो महान् ॥ ३४ ॥
इमं हत्वा गृहीत्वा च यास्येऽहं समभिद्रुतम् ॥ ३५ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि आपद्धर्म्मानुशासनपर्व्वणि कृतघ्नोपाख्याने
एकसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच। अथ तत्र महार्चिष्मानग्निर्वातसारथिः।
तस्याविदूरे रक्षार्थं खगेन्द्रेण कृतोऽभवत्॥ १॥ स चापि पार्श्वे सुष्वाप विश्वस्तो बकराट् तदा। कृतघ्नस्तु स दुष्टात्मा तं जिघांसुरथाग्रतः॥ २॥ ततोऽलातेन दीप्तेन विश्वस्तं निजघान तम्। निहत्य च मुदायुक्तः सोऽनुबन्धं न दृष्टवान्॥ ३॥ स तं विपक्षरोमाणं कृत्वाग्नावपचत्तदा। तं गृहीत्वा सुवर्णञ्च ययौ द्रुततरं द्विजः॥ ४॥ ततोऽन्यस्मिन् गते चाह्नि विरूपाक्षोऽब्रवीत् सुतम्। न प्रेक्षे राजधर्माणमद्य पुत्र खगोत्तमम्॥ ५॥ स पूर्वसन्ध्यां ब्रह्माणं वन्दितुं याति सर्वदा। मांञ्चादृष्ट्वा कदाचित् स न गच्छति स्वं गृहं खगः॥ ६॥ उभे द्विरात्रं सन्ध्ये वै नाभ्यगात् स ममालयम्। तस्मान्न शुध्यते भावो मम स ज्ञायतां सुहृत्॥ ७॥ स्वाध्यायेन वियुक्तो हि ब्रह्मवर्चसवर्जितः। तं गतस्तत्र मे शङ्का हन्यात्तं स द्विजाधमः॥ ८॥ दुराचारस्तु दुर्बुद्धिरिङ्गितैर्लक्षितो मया। निष्कृपो दारुणाकारो दुष्टो दस्युरिवाधमः। गौतमः स गतस्तत्र तेनोद्विग्नं मनो मम॥ ९॥ पुत्र शीघ्रमितो गत्वा राजधर्मनिवेशनम्। ज्ञायतां स विशुद्धात्मा यदि जीवति मा चिरम्॥ १०॥ स एवमुक्तस्त्वरितो रक्षोभिः सहितो ययौ। न्यग्रोधं तत्र चापश्यत् कङ्कालं राजधर्मणः॥ ११॥ स रुदन्नगमत् पुत्रो राक्षसेन्द्रस्य धीमतः। त्वरमाणः परं शक्त्या गौतमग्रहणाय वै॥ १२॥ ततोऽविदूरे जग्राह गौतमं राक्षसास्तदा। राजधर्मशरीरञ्च पक्षास्थिचरणोज्झितम्॥ १३॥ तमादायाथ रक्षांसि द्रुतं मेरुव्रजं ययु। राज्ञश्च दर्शयामासुः शरीरं राजधर्मणः। कृतघ्नं पुरुषं तञ्च गौतमं पापकारिणम्॥ १४॥ रुरोद राजा तं दृष्ट्वा सामात्यः सपुरोहितः। आर्त्तनादश्च सुमहानभूत्तस्य निवेशने॥ १५॥ सस्त्रीकुमारञ्च पुरं बभूवास्वस्थमानसम्। अथाब्रवीन्नृपः पुत्रं पापोऽयं बध्यतामिति॥ १६॥ अस्य मांसैरिमे सर्वे विहरन्तु यथेष्टतः॥१७॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

पापाचारः पापकर्मा पापात्मा पापसाधनः । हन्तव्योऽयं मम मति-
र्भवद्भिरिति राक्षसाः ॥ १८ ॥ इत्युक्ता राक्षसेन्द्रेण राक्षसा घोर-
विक्रमाः । नैच्छन्त तं भक्षयितुं पापकर्माणमित्युत ॥ १९ ॥
दस्यूनां दीयतामेष साध्वद्य पुरुषाधमः । इत्यूचुस्ते महाराज
राक्षसेन्द्रं निशाचराः ॥ २० ॥ शिरोभिः प्रणताः सर्वे व्याहर-
न्राक्षसाधिपम् । न दातुमर्हसि त्वन्नो भक्षणायास्य किल्बिषम् ॥२१॥
एवमस्त्विति तानाह राक्षसेन्द्रो निशाचरान् । दस्यूनां दीयतामेष
कृतघ्नोऽद्यैव राक्षसाः ॥ २२ ॥ इत्युक्ता राक्षसास्तेन शूलपट्टिश-
पाणयः । कृत्वा तं खण्डशः पापं दस्युभ्यः प्रददुस्तदा ॥ २३ ॥
दस्यवश्चापि नैच्छन्त तमत्तुं पापकारिणम् । क्रव्यादा अपि राजेन्द्र
कृतघ्नं नोपभुञ्जते ॥ २४ ॥ ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चौरे भग्नव्रते
तथा । निष्कृतिर्विहिता राजन् कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ २५ ॥
मित्रद्रोही कृतघ्नश्च नृशंसश्च नराधमः । क्रव्यादैः कृमिभिश्चा-
न्यैर्न भुज्यन्ते हि तादृशाः ॥ २६ ॥

इति शान्तिपर्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्वणि कृतघ्नोपाख्याने
द्विसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

भीष्म उवाच । ततश्चितां बकपतेः कारयामास राक्षसः ।
रत्नैर्गन्धैश्च बहुभिर्वस्त्रैश्च समलंकृताम् ॥ १ ॥ ततः प्रज्वाल्य नृपति-
र्बकराजं प्रतापवान् । प्रेतकार्य्यञ्च विधिवद्राक्षसेन्द्रश्चकार ह ॥ २ ॥
तस्मिन् कालेऽपि सुरभिर्देवी दाक्षायणी शुभा । उपरिष्टात्तत-
स्तस्य सा बभूव पयस्विनी ॥ ३ ॥ तस्या वक्त्राच्च्युतः फेनः क्षीर-
मिश्रस्तदानघ । सोऽपतद्वै ततस्तस्यां चितायां राजधर्मणः ॥ ४ ॥
ततः संजीवितस्तेन बकराजस्तदानघ । उत्पत्य च समीयाय विरू-
पाक्षं बकाधिपः ॥ ५ ॥ ततोऽभ्ययाद्देवराजो विरूपाक्षपुरं तदा ।
प्राह चेदं विरूपाक्षं दिष्ट्या संजीवितस्त्वया ॥ ६ ॥ श्रावयामास

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

चेन्द्रस्तं विरूपाक्षं पुरातनम् । यथा शापः पुरा दत्तो ब्रह्मणा राजधर्मिणः ॥ ७ ॥ यदा वकपती राजन् ब्रह्माणं नोपसर्पति । ततो रोषादिदं प्राह खगेन्द्राय पितामहः ॥ ८ ॥ यस्मान्मूढ़ो मम सभां नागतोऽसौ वकाधमः । तस्माद्वधं स दुष्टात्मा न चिरात् समवाप्स्यति ॥ ९ ॥ तदयं तस्य वचनान्निहतो गौतमेन वै । तेनैवामृतसिक्तश्च पुनः संजीवितो वकः ॥ १० ॥ राजधर्मा वकः प्राह प्रणिपत्य पुरन्दरम् । यदि तेऽनुग्रहकृता मयि बुद्धिः सुरेश्वर । सखा यो मे सुदयितो गौतमो जीवितादयम् ॥ ११ ॥ तस्य वाक्यं समादाय वासवः पुरुषर्षभः । सिक्त्वामृतेन तं विप्रं गौतमं जीवयत्तदा ॥ १२ ॥ स भाण्डोपस्करं राजंस्तमासाद्य वकाधिपः । संपरिष्वज्य सुहृदं प्रीत्या परमया युतः ॥ १३ ॥ अथ तं पापकर्माणं राजधर्मा वकाधिपः । विसर्ज्जयित्वा सधनं प्रविवेश स्वमालयम् ॥ १४ ॥ यथोचितञ्च स वको ययौ ब्रह्मसदस्तथा । ब्रह्मा चैनं महात्मानमातिथ्येनाभ्यपूजयत् ॥ १५ ॥ गौतमश्चापि संप्राप्य पुनस्तं शवरालयम् । शूद्रायां जनयामास पुत्रान् दुष्कृतकारिणः ॥ १६ ॥ शापश्च सुमहांस्तस्य दत्तः सुरगणैस्तदा । कुक्षौ पुनर्भ्वाः पापोऽयं जनयित्वाचिरात् सुतान् । निरयं प्राप्स्यति महत् कृतघ्नोऽयमिति प्रभो ॥ १७ ॥ एतत् प्राह पुरा सर्वं नारदो मम भारत । संस्मृत्य चापि सुमहदाख्यानं भरतर्षभ । मयापि भवते सर्वं यथावदनुवर्णितम् ॥ १८ ॥ कुतः कृतघ्नस्य यशः कुतः स्थानं कुतः सुखम् । अश्रद्धेयः कृतघ्नो हि कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ १९ ॥ मित्रद्रोहो न कर्त्तव्यः पुरुषेण विशेषतः । मित्र ध्रुक् नरकं घोरमनन्तं प्रतिपद्यते ॥ २० ॥ कृतज्ञेन सदा भाव्यं मित्रकामेन चैव ह । मित्राच्च लभते सर्वं मित्रात् पूजां लभेत च ॥ २१ ॥ मित्राद्भोगांश्च भुञ्जीत मित्रेणापत्सु मुच्यते । सत्कारैरुत्तमैर्मित्रं पूजयेत विचक्षणः ॥ २२ ॥ परित्याज्यो बुधैः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

पापः कृतघ्नो निरपत्रपः । मित्रद्रोही कुलाङ्गारः पापकर्मा नराधमः ॥ २३ ॥ एष धर्म्मभृतांश्रेष्ठ प्रोक्तः पापो मया तव । मित्रद्रोही कृतघ्नो वै किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ २४ ॥

वैशम्पायन उवाच । एतच्छ्रुत्वा तदा वाक्यं भीष्मेणोक्तं महात्मना । युधिष्ठिरः प्रीतमना बभूव जनमेजय ॥ २५ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि आपद्धर्मानुशासनपर्व्वणि कृतघ्नोपाख्याने त्रिसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

समाप्तश्चापद्धर्म्मपर्व ॥

अथ मोक्षधर्म्मपर्व ॥

युधिष्ठिर उवाच । धर्माः पितामहेनोक्ता राजधर्माश्रिताः शुभाः । धर्म्ममाश्रमिणां श्रेष्ठं वक्तुमर्हसि पार्थिव ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । सर्व्वत्र विहितो धर्म्मः सत्यप्रेत्य तपःफलम् । बहुद्वारस्य धर्म्मस्य नेहास्ति विफला क्रिया ॥ २ ॥ यस्मिन् यस्मिंस्तु विषये यो यो याति विनिश्चयम् । स तमेवाभिजानाति नान्यं भरतसत्तम ॥ ३ ॥ यथा यथा च पर्य्येति लोकतन्त्रमसारवत् । तथा तथा विरागोऽत्र जायते नात्र संशयः ॥ ४ ॥ एवं व्यवसिते लोके बहुदोषे युधिष्ठिर । आत्ममोक्षनिमित्तं वै यतेत मतिमान्नरः ॥ ५ ॥

युधिष्ठिर उवाच । नष्टे धने वा दारे वा पुत्रे पितरि वा मृते । यया बुद्ध्या नुदेच्छोकं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ ६ ॥

भीष्म उवाच । नष्टे धने वा दारे वा पुत्रे पितरि वा मृते । अहो दुःखमिति ध्यायन् शोकस्यापचितिञ्चरेत् ॥ ७ ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । यथा सेनजितं विप्रः कश्चिदेत्याब्रवीत् सुहृत् ॥ ८ ॥ पुत्रशोकाभिसन्तप्तं राजानं शोकविह्वलम् । विषण्णमनसं दृष्ट्वा विप्रो वचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥ किन्नु खलसि मूढ़स्त्वं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

शोच्यः किमनुशोचसि । यदा त्वामपि शोचन्तः शोच्या यास्यन्ति तां गतिम् ॥ १० ॥ त्वञ्चैवाहञ्च ये चान्ये त्वामुपासन्ति पार्थिव । सर्वे तत्र गमिष्यामो यत एवागता वयम् ॥ ११ ॥

सेनजिदुवाच । का बुद्धिः किं तपो विप्र कः समाधिस्तपोधन । किं ज्ञानं किं श्रुतञ्चैव यत् प्राप्य न विषीदसि ॥ १२ ॥

ब्राह्मण उवाच । पश्य भूतानि दुःखेन व्यतिषक्तानि सर्वशः । उत्तमाधममध्यानि तेषु तेष्विह कर्म्मसु ॥ १३ ॥ आत्मापि चायं न मम सर्वा वा पृथिवी मम । यथा मम तथान्येषामिति चिन्त्य न मे व्यथा ॥ १४ ॥ एतां बुद्धिमहं प्राप्य न प्रहृष्ये न च व्यथे ॥ १५ ॥ यथा काष्ठञ्च काष्ठञ्च समेयातां महोदधौ । समेत्य च व्यपेयातां तद्वद्भूतसमागमः ॥ १६ ॥ एवं पुत्राश्च पौत्राश्च ज्ञातयो बान्धवास्तथा । तेषां स्नेहो न कर्त्तव्यो विप्रयोगो ध्रुवो हि तैः ॥ १७ ॥ अदर्शनादापतितः पुनश्चादर्शनं गतः । न त्वासौ वेद न त्वन्तं कः सन् कमनुशोचसि ॥ १८ ॥ तृष्णार्त्तिप्रभवं दुःखं दुःखार्त्तिप्रभवं सुखम् । सुखात् संजायते दुःखं दुःखमेवं पुनः पुनः ॥ १९ ॥ सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् । सुखदुःखे मनुष्याणां चक्रवत् परिवर्त्ततः ॥ २० ॥ सुखात्त्वं दुःखमापन्नः पुनरापत्स्यसे सुखम् । न नित्यं लभते दुःखं न नित्यं लभते सुखम् । शरीरमेवायतनं दुःखस्य च सुखस्य च ॥ २१ ॥ शरीरमेवायतनं सुखस्य दुःखस्य चाप्यायतनं शरीरम् । यद्यच्छरीरेण करोति कर्म्म तेनैव देही समुपाश्नुते च तत् ॥ २२ ॥ जीवितञ्च शरीरेण जातैव सह जायते । उभे सह विवर्त्तेते उभे सह विनश्यतः ॥ २३ ॥ स्नेहपाशैर्बहुविधैराविष्टविषया जनाः । अकृतार्थाश्च सीदन्ते जले सैकतसेतवः ॥ २४ ॥ स्नेहेन तिलवत् सर्वं सर्गचक्रे निपीड्यते । तिलपीडैरिवाक्रम्य क्लेशैरज्ञानसम्भवैः ॥ २५ ॥ सञ्चिनोत्यशुभं कर्म्म कलत्रापेक्षया नरः । एकः क्लेशानवाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥२६॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

पुत्रदारकुटुम्बेषु प्रसक्ताः सर्व्वमानवाः । शोकपङ्कार्णवे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥ २७ ॥ पुत्रनाशे वित्तनाशे ज्ञातिसम्बन्धिनामपि । प्राप्यते सुमहद्दुःखं दावाग्निप्रतिमं विभो ॥ २८ ॥ दैवायत्तमिदं सर्व्वं सुखदुःखे भवाभवौ ॥ २९ ॥ असुहृत्सुहृच्चापि सशत्रुर्मित्रवानपि । सप्रज्ञः प्रज्ञया हीनो दैवेन लभते सुखम् ॥ ३० ॥ नालं सुखाय सुहृदो नालं दुःखाय शत्रवः । न च प्रज्ञालमर्थानां न सुखानामलं धनम् ॥ ३१ ॥ न बुद्धिर्धनलाभाय न जाड्यमसमृद्धये । लोकपर्य्यायवृत्तान्तं प्राज्ञो जानाति नेतरः ॥ ३२ ॥ बुद्धिमन्तञ्च शूरञ्च मूढ़ं भीरुं जड़ं कविम् । दुर्ब्बलं बलवन्तञ्च भागिनं भजते सुखम् ॥ ३३ ॥ धेनुर्वत्सस्य गोपस्य स्वामिनस्तस्करस्य च । पयः पिबति यस्तस्या धेनुस्तस्येति निश्चयः ॥ ३४ ॥ ये च मूढ़तमा लोके ये च बुद्धेः परं गताः । ते नराः सुखमेधन्ते क्लिश्यत्यन्तरितो जनः ॥ ३५ ॥ अन्त्येषु रेमिरे धीरा न ते मध्येषु रेमिरे । अन्त्यप्राप्तिं सुखं प्राहुर्दुःखमन्तरमन्त्ययोः ॥ ३६ ॥ ये च बुद्धिसुखं प्राप्ता द्वन्द्वातीता विमत्सराः । तान्नैवार्था न चानर्था व्यथयन्ति कदाचन ॥ ३७ ॥ अथ ये बुद्धिमप्राप्ता व्यतिक्रान्ताश्च मूढ़ताम् । तेऽतिवेलं प्रहृष्यन्ति सन्तापमुपयान्ति च ॥ ३८ ॥ नित्यं प्रमुदिता मूढ़ा दिवि देवगणा इव । अवलेपेन महता परिभूत्या विचेतसः ॥ ३९ ॥ सुखं दुःखान्तमालस्यं दुःखं दाक्ष्यं सुखोदयम् । भूतिश्चैवं श्रिया सार्द्धं दक्षे वसति नालसे ॥ ४० ॥ सुखं वा यदि वा दुःखं प्रियं वा यदि वाप्रियम् । प्राप्तं प्राप्तमुपासीत हृदयेनापराजितः ॥ ४१ ॥ शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च । दिवसे दिवसे मूढ़माविशन्ति न पण्डितम् ॥ ४२ ॥ बुद्धिमन्तं कृतप्रज्ञं शुश्रूषुमनसूयकम् । दान्तं जितेन्द्रियञ्चापि शोको न स्पृशते नरम् ॥ ४३ ॥ एतां बुद्धिं समास्थाय गुप्तचित्तश्चरेद्बुधः । उदयास्तमयज्ञं हि न शोकः स्प्रष्टुमर्हति ॥ ४४ ॥ यन्निमित्तं भवे-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

च्छोकस्तापो वा दुःखमेव च। आयासो वा यतो मूलमेकाङ्गमपि तत्त्यजेत् ॥ ४५ ॥ किञ्चिदेव ममत्वेन यदा भवति कल्पितम्। तदेव परितापार्थं सर्वं संपद्यते तदा ॥ ४६ ॥ यद्यत्त्यजति कामानां तत् सुखस्याभिपूर्य्यते। कामानुसारी पुरुषः कामाननुविनश्यति ॥ ४७ ॥ यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत् सुखम्। तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः षोड़शीं कलाम् ॥ ४८ ॥ पूर्वदेहकृतं कर्म्म शुभं वा यदि वाशुभम्। प्राज्ञं मूढ़ं तथा शूरं भजते यादृशं कृतम् ॥ ४९ ॥ एवमेव किलैतानि प्रियाण्येवाप्रियाणि च। जीवेषु परिवर्त्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ ५० ॥ एतां बुद्धिं समास्थाय सुखमास्ते गुणान्वितः। सर्वान् कामान् जुगुप्सेत कोपं कुर्वीत पृष्ठतः ॥ ५१ ॥ वृत्त एष हृदि प्रौढ़ो मृत्युरेष मनोभवः। क्रोधो नामशरीरस्थो देहिनां प्रोच्यते बुधैः ॥ ५२ ॥ यदा संहरते कामान् कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः। तदात्मज्योतिरात्मायमात्मन्येव प्रपश्यति ॥ ५३ ॥ किञ्चिदेव ममत्वेन यदा भवति कल्पितम्। तदेव परितापार्थं सर्वं संपद्यते तदा ॥ ५४ ॥ न बिभेति यदा चायं यदा चास्मान्न बिभ्यति। यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ५५ ॥ उभे सत्यानृते त्यक्त्वा शोकानन्दौ भयाभये। प्रियाप्रिये परित्यज्य प्रशान्तात्मा भविष्यसि ॥ ५६ ॥ यदा न कुरुते भावं सर्वभूतेषु पापकम्। कर्म्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ५७ ॥ या दुस्त्यजा दुर्म्मतिभिर्या न जीर्य्यति जीर्य्यतः। योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तान्तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥ ५८ ॥ अत्र पिङ्गलया गीता गाथाः श्रूयन्ति पार्थिव। यथा सा कृच्छ्रकालेऽपि लेभे धर्म्मं सनातनम् ॥ ५९ ॥ सङ्केते पिङ्गला वेश्या कान्तेनासीद्विनाकृता। अथ कृच्छ्रगता शान्तां बुद्धिमास्थापयत्तदा ॥ ६० ॥

पिङ्गलोवाच। उन्मत्ताहमनुन्मत्तं कान्तमन्ववसं चिरम्। अन्तिके मरणं सन्तं नैनमध्यगमं पुरा ॥ ६१ ॥ एकस्थूणं नवद्वार-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मपिधास्याम्यगारकम् । का हि कान्तमिहायान्तमयं कान्तेति मंस्यते ॥ ६२ ॥ अकामां कामरूपेण धूर्त्ता नरकरूपिणः । न पुनर्वञ्चयिष्यन्ति प्रतिबुद्धास्मि जागमि ॥ ६३ ॥ अनर्थो हि भवेदर्थो दैवात् पूर्वकृतेन वा । संबुद्धाहं निराकारा नाहमद्याजितेन्द्रिया ॥ ६४ ॥ सुखं निराशः स्वपिति नैराश्यं परमं सुखम् । आशामनाशां कृत्वा हि सुखं स्वपिति पिङ्गला ॥ ६५ ॥

भीष्म उवाच । एतैश्चान्यैश्च विप्रस्य हेतुमद्भिः प्रभाषितैः । पर्य्यवस्थापितो राजा सेनजिन्मुमुदे सुखी ॥ ६६ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि पिङ्गलागीतायां चतुःसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

युधिष्ठिर उवाच । अतिक्रामति कालेऽस्मिन् सर्वभूतक्षयावहे । किं श्रेयः प्रतिपद्येत तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । पितुः पुत्रेण संवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ २ ॥ द्विजातेः कस्यचित् पार्थ स्वाध्यायनिरतस्य वै । बभूव पुत्रो मेधावी मेधावी नाम नामतः ॥ ३ ॥ सोऽब्रवीत् पितरं पुत्रः स्वाध्यायकरणे रतम् । मोक्षधर्मार्थकुशलो लोकतत्त्व विचक्षणः ॥ ४ ॥

पुत्र उवाच । धीरः किं स्वित् तात कुर्य्यात् प्रजानन् क्षिप्रं ह्यायुर्भ्रश्यते मानवानाम् । पितस्तदाचक्ष्व यथार्थयोगं ममानुपूर्व्या येन धर्म्मञ्चरेयम् ॥ ५ ॥

पितोवाच । वेदानधीत्य ब्रह्मचर्य्येण पुत्र पुत्रानिच्छेत पावनार्थं पितॄणाम् । अग्नीनाधाय विधिवच्चेष्टयज्ञो वनं प्रविश्याथ मुनिर्बुभूषेत् ॥ ६ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

पुत्र उवाच। एवमभ्याहते लोके समन्तात् परिवारिते।
अमोघासु पतन्तीषु किं धीर इव भाषसे ॥ ७ ॥

पितोवाच। कथमभ्याहतो लोकः केन वा परिवारितः।
अमोघाः का पतन्तीह किन्नु भीषयसीव माम् ॥ ८ ॥

पुत्र उवाच। मृत्युनाभ्याहतो लोको जरया परिवारितः।
अमोघा रात्रयश्चापि नित्यमायान्ति यान्ति च ॥ ९ ॥ यदाहमेत-ज्जानामि न मृत्युस्तिष्ठतीति ह। सोऽहं कथं प्रतीक्षिष्ये ज्ञानेनापिहितश्चरन् ॥ १० ॥ रात्र्यां रात्र्यां व्यतीतायामायुरल्पतरं यदा। तदैव वन्ध्यं दिवसमिति विद्याद्विचक्षणः ॥ ११ ॥ गाधोदके मत्स्य इव सुखं विन्देत कस्तदा। अनवाप्तेषु कामेषु मृत्युरभ्येति मानवम् ॥ १२ ॥ पुष्पाणीव विचिन्वन्तमन्यत्र गतमानसम्। वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥ १३ ॥ अद्यैव कुरु यच्छ्रेयो मा त्वां कालोऽत्यगादयम्। अकृतेष्वेव कार्य्येषु मृत्युर्वै सम्प्रकर्षति ॥ १४ ॥ श्वः कार्य्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्णिकम्। न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतमस्य न वा कृतम् ॥ १५ ॥ को हि जानाति कस्याद्य मृत्युकालो भविष्यति। युवैव धर्मशीलः स्यादनित्यं खलु जीवितम्। कृते धर्मे भवेत् कीर्त्तिरिह प्रेत्य च वै सुखम् ॥ १६ ॥ मोहेन हि समाविष्टः पुत्रदारार्थमुद्यतः। कृत्वा कार्य्यमकार्य्यं वा पुष्टिमेषां प्रयच्छति ॥ १७ ॥ तं पुत्रपशुसम्पन्नं व्यासक्तमनसं नरम्। सुप्तं व्याघ्रो मृगमिव मृत्युरादाय गच्छति ॥ १८ ॥ सञ्चिन्वानकमेवैनं कामानामवितृप्तकम्। व्याघ्रः पशुमिवादाय मृत्युरादाय गच्छति ॥ १९ ॥ इदं कृतमिदं कार्य्यमिदमन्यत् कृताकृतम्। एवमीहासुखासक्तं कृतान्तः कुरुते वशे ॥ २० ॥ कृतानां फलमप्राप्तं कर्म्मणां कर्म्मसंज्ञितम्। क्षेत्रापणगृहासक्तं मृत्युरादाय गच्छति ॥ २१ ॥ दुर्बलं बलवन्तञ्च शूरं भीरुं जडं कविम्। अप्राप्तं सर्वकामार्थान्मृत्युरादाय गच्छति ॥ २२ ॥ मृत्यु-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

जरा च व्याधिश्च दुःखञ्चानेककारणम् । अनुषक्तं यदा देहे किं स्वस्थ इव तिष्ठसि ॥ २३ ॥ जातमेवान्तकोऽन्ताय जरा चान्वेति देहिनम् । अनुषक्ता द्वयेनैते भावाः स्थावरजङ्गमाः ॥ २४ ॥ मृत्योर्वा मुखमेतद्वै या ग्रामे वसतो रतिः । देवानामेष वै गोष्ठो यदरण्यमिति श्रुतिः ॥ २५ ॥ निबन्धनी रज्जुरेषा या ग्रामे वसतो रतिः । छित्त्वैतां सुकृतो यान्ति नैनां छिन्दन्ति दुष्कृतः ॥ २६ ॥ न हिंसयति यः प्राणान्मानोवाक्कायहेतुभिः । जीवितार्थापनयनैः कर्म्मभिर्न स बध्यते ॥ २७ ॥ न मृत्युसेनामायान्तीं जातु कश्चित् प्रबाधते । ऋते सत्यमसत्याज्यं सत्ये ह्यमृतमाश्रितम् ॥ २८ ॥ तस्मात् सत्यव्रताचारः सत्ययोगपरायणः । सत्यागमः सदा दान्तः सत्येनैवान्तकं जयेत् ॥ २९ ॥ अमृतञ्चैव मृत्युश्च द्वयं देहे प्रतिष्ठितम् । मृत्युरापद्यते मोहात् सत्येनापद्यतेऽमृतम् ॥ ३० ॥ सोऽहं ह्यहिंस्रः सत्यार्थी कामक्रोधवहिष्कृतः । समदुःखसुखः क्षेमी मृत्युं हास्याम्यमर्त्त्यवत् ॥ ३१ ॥ शान्तियज्ञरतो दान्तो ब्रह्मयज्ञे स्थितो मुनिः । वाङ्मनःकर्म्मयज्ञश्च भविष्याम्युदगायने ॥ ३२ ॥ पशुयज्ञैः कथं हिंस्रैर्मादृशो यष्टुमर्हति । अन्तवद्भिरिव प्राज्ञः क्षेत्रयज्ञैः पिशाचवत् ॥ ३३ ॥ यस्य वाङ्मनसी स्यातां सम्यक् प्रणिहिते सदा । तपस्त्यागश्च योगश्च स वै परममाप्नुयात् ॥ ३४ ॥ नास्ति विद्यासमं चक्षुर्नास्ति सत्यसमं तपः । नास्ति रागसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं सुखम् ॥ ३५ ॥ आत्मन्येवात्मना जात आत्मनिष्ठोऽप्रजोऽपि वा । आत्मन्येव भविष्यामि न मां तारयति प्रजा ॥ ३६ ॥ नैतादृशं ब्राह्मणस्यास्ति वित्तं यथैकता समता सत्यता च । शीलं स्थितिर्दण्डनिधानमार्ज्जवं ततस्ततश्चोपरमः क्रियाभ्यः ॥ ३७ ॥ किन्ते धनैर्बान्धवैर्वापि किन्ते किन्ते दारैर्ब्राह्मण यो मरिष्यसि । आत्मानमन्विच्छ गुहां प्रविष्टं पितामहास्ते क्व गताः पिता च ॥ ३८ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच। पुत्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा यथाकार्षीत् पिता नृप। तथा त्वमपि वर्त्तस्व सत्यधर्म्मपरायणः ॥ ३९ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि पितापुत्रसंवादे पञ्चसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

युधिष्ठिर उवाच। धनिनोऽथाधना ये च वर्त्तयन्ते स्वतन्त्रिणः। सुखदुःखागमस्तेषां कः कथं वा पितामह ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्। शम्पाकेनेह मुक्तेन गीतं शान्तिगतेन च ॥ २ ॥ अब्रवीन्मां पुरा कश्चिद्ब्राह्मणस्त्यागमास्थितः। क्लिश्यमानः कुदारेण कुचैलेन बुभुक्षया ॥ ३ ॥ उत्पन्नमिह लोके वै जन्मप्रभृति मानवम्। विविधान्युपवर्त्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ ४ ॥ तयोरेकतरे मार्गे यदेनमभिसंनयेत्। न सुखं प्राप्य संहृष्येन्नासुखं प्राप्य संज्वरेत् ॥ ५ ॥ न वै चरसि यच्छ्रेय आत्मनो वा यदीश्वषि। अकामात्मापि हि सदा धुरमुद्यम्य चैव ह ॥ ६ ॥ अकिञ्चनः परिपतन् सुखमास्वादयिष्यसि। अकिञ्चनः सुखं शेते समुत्तिष्ठति चैव ह ॥ ७ ॥ आकिञ्चन्यं सुखं लोके पथ्यं शिवमनामयम्। अनमित्रपथो ह्येष दुर्लभः सुलभो मतः ॥ ८ ॥ अकिञ्चनस्य शुद्धस्य उपपन्नस्य सर्वतः। अवेक्षमाणस्त्रींल्लोकान्न तुल्यमिह लक्षये ॥ ९ ॥ आकिञ्चन्यञ्च राज्यञ्च तुलया समतोलयम्। अत्यरिच्यत दारिद्र्यं राज्यादपि गुणाधिकम् ॥ १० ॥ आकिञ्चन्ये च राज्ये च विशेषः सुमहानयम्। नित्योद्विग्नो हि धनवान् मृत्योरास्यगतो यथा ॥ ११ ॥ नैवास्याग्निर्न चारिष्टो न मृत्युर्न च दस्यवः। प्रभवन्ति धनत्यागाद्विमुक्तस्य निराशिषः ॥ १२ ॥ तं वै सदा कामचरमनुपस्तीर्णशायिनम्। बाहूपधानं शाम्यन्तं प्रशंसन्ति दिवौकसः ॥ १३ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

धनवान् क्रोधलोभाभ्यामाविष्टो नष्टचेतनः । तीर्य्यगीत्त्व शुष्कमुखः पापको भ्रुकुटीमुखः ॥ १४ ॥ निर्द्दशन्नधरोष्ठञ्च क्रुद्धो दारुणभाषिता । कस्तमिच्छेत् परिद्रष्टुं दातुमिच्छति चेन्महीम् ॥ १५ ॥ श्रिया ह्यभीक्ष्णं संवासो मोहयत्यविचक्षणम् । स तस्य चित्तं हरति शारदाभ्रमिवानिलः । तथैनं रूपमानश्च धनमानश्च विन्दति ॥ १६ ॥ अभिजातोऽस्मि सिद्धोऽस्मि नास्मि केवलमानुषः । इत्येभिः कारणैस्तस्य त्रिभिश्चित्तं प्रमाद्यति ॥ १७ ॥ सम्प्रसक्तमना भोगान् विसृज्य पितृसञ्चितान् । परिक्षीणाः परस्वानामादानं साधु मन्यते ॥ १८ ॥ तमतिक्रान्त मर्य्यादमाददानं ततस्ततः । प्रतिषेधन्ति राजानो लुब्धा मृगमिवेषुभिः ॥ १९ ॥ एवमेतानि दुःखानि तानि तानीह मानवम् । विविधान्युपपद्यन्ते गात्रसंस्पर्शजान्यपि ॥ २० ॥ तेषां परमदुःखानां बुद्ध्या भैषज्यमाचरेत् । लोकधर्म्ममवज्ञाय ध्रुवाणामध्रुवैः सह ॥ २१ ॥ नात्यक्त्वा सुखमाप्नोति नात्यक्त्वा विन्दते परम् । नात्यक्त्वा चाभयः शेते त्यक्त्वा सर्व्वं सुखी भव ॥२२॥ इत्येतद्धास्तिनपुरे ब्राह्मणेनोपवर्णितम् । शम्पाकेन पुरा मह्यं तस्मात्त्यागः परो मतः ॥ २३ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि शम्पाकगीतायां षट्सप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

युधिष्ठिर उवाच । ईहमानः समारम्भान् यदि नासादयेद्धनम् । धनतृष्णाभिभूतश्च किं कुर्व्वन् सुखमाप्नुयात् ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । सर्व्वसाम्यमनायासः सत्यवाक्यञ्च भारत । निर्व्वेदश्चाविधित्सा च यस्य स्यात् स सुखी नरः ॥ २ ॥ एतान्येव पदान्याहुः पञ्च वृद्धाः प्रशान्तये । एष स्वर्गश्च धर्म्मश्च सुखञ्चानुत्तमं मतम् ॥ ३ ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । निर्व्वेदा-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मङ्किना गीतं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ ४ ॥ ईहमानो धनं मङ्कि-र्भग्नेहश्च पुनः पुनः। केनचिद्धनशेषेण क्रीतवान् दम्यगोयुगम् ॥५॥ सुसंबद्धौ तु तौ दम्यौ दमनायाभिनिःसृतौ। आसीनमुष्ट्रं मध्येन सहसैवाभ्यधावताम् ॥ ६ ॥ तयोः सम्प्राप्तयोरुष्ट्रः स्कन्धदेशममर्षणः। उत्थायोत्क्षिप्य तौ दम्यौ प्रससार महाजवः ॥ ७ ॥ ह्रियमाणौ तु तौ दम्यौ तेनोष्ट्रेण प्रमाथिना। म्रियमाणौ च संप्रेक्ष्य मङ्किस्तत्राब्रवीदिदम् ॥ ८ ॥ न चैवाविहितं शक्यं दक्षेणापीहितं धनम्। युक्तेन श्रद्धयासम्यगीहां समनुतिष्ठता ॥ ९ ॥ कृतस्य पूर्वं चानर्थैर्युक्तस्याप्यनुतिष्ठतः। इमं पश्यत सङ्गत्या मम दैवमुपप्लवम् ॥ १० ॥ उद्यम्योद्यम्य मे दम्यौ विषमे नैव गच्छतः। उत्क्षिप्य काकतालीयमुत्पथेनैव धावतः ॥ ११ ॥ मणीवोष्ट्रस्य लम्बेते प्रियौ वत्सतरौ मम। शुद्धं हि दैवमेवेदं हठेनैवास्ति पौरुषम् ॥ १२ ॥ यदि वाप्युपपद्येत पौरुषं नाम कर्हिचित्। अन्विष्यमाणं तदपि दैवमेवावतिष्ठते ॥ १३ ॥ तस्मान्निर्वेद एवेह गन्तव्यः सुखमिच्छता। सुखं स्वपिति निर्विण्णो निराशश्चार्थसाधने ॥ १४ ॥ अहो सम्यक् शुकेनोक्तं सर्वतः परिमुच्यता। प्रतिष्ठता महारण्यं जनकस्य निवेशनात् ॥ १५ ॥ यः कामानाप्नुयात् सर्वान् यश्चैतान् केवलांस्त्यजेत्। प्रापणात् सर्वकामानां परित्यागो विशिष्यते ॥१६॥ नान्तं सर्वविधित्सानां गतपूर्वोऽस्ति कश्चन। शरीरे जीविते चैव तृष्णा मन्दस्य वर्द्धते ॥ १७ ॥ निवर्त्तस्व विधित्साभ्यः शाम्य निर्विद्य कामुक। असकृच्चासि निकृतो न च निर्विद्यसे ततः ॥ १८ ॥ यदि नाहं विनाश्यस्ते यद्येवं रमसे मया। मा मां योजय लोभेन वृथा त्वं वित्तकामुक ॥ १९ ॥ सञ्चितं सञ्चितं द्रव्यं नष्टं तव पुनः पुनः। कदाचिन्मोक्ष्यसे मूढ़ धनेहां धनकामुक ॥ २० ॥ अहो नु मम बालिश्यं योऽहं क्रीड़नकस्तव। किन्त्वेवं जातु पुरुषः परेषां प्रेष्यतामियात् ॥ २१ ॥ न पूर्वे न परे जातु कामानामन्तमाप्नुवन्।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

त्यक्त्वा सर्वसमारम्भान् प्रतिबुद्धोऽस्मि जागृमि ॥ २२ ॥ नूनं ते हृदयं काम वज्रसारमयं दृढम् । यदनर्थशताविष्टं शतधा न विदीर्यते ॥ २३ ॥ जानामि काम त्वां चैव यच्च किञ्चित् प्रियं तव । तवाहं प्रियमन्विच्छन्नात्मन्युपलभे सुखम् ॥ २४ ॥ काम जानामि ते मूलं सङ्कल्पात् किल जायसे । न त्वां सङ्कल्पयिष्यामि समूलो न भविष्यसि ॥ २५ ॥ ईहा धनस्य न सुखा लब्ध्वा चिन्ता च भूयसी । लब्धनाशो यथा मृत्युर्लब्धं भवति वा न वा ॥ २६ ॥ परित्यागे न लभते ततो दुःखतरं नु किम् । न च तुष्यति लब्धेन भूय एव च मार्गति ॥ २७ ॥ अनुतर्षुल एवार्थः स्वादु गाङ्गमिवोदकम् । मद्विलापनमेतत्तु प्रतिबुद्धोऽस्मि सन्त्यज ॥ २८ ॥ य इमं मामकं देहं भूतग्रामं समाश्रितः । स यात्वितो यथाकामं वसतां वा यथासुखम् ॥ २९ ॥ न युष्मास्विह मे प्रीतिः कामलोभानुसारिषु । तस्मादुत्सृज्य कामान् वै सत्यमेवाश्रयाम्यहम् ॥ ३० ॥ सर्वभूतान्यहं देहे पश्यन्मनसि चात्मनः । योगी बुद्धिं श्रुते सत्त्वं मनो ब्रह्मणि धारयन् ॥ ३१ ॥ विहरिष्याम्यनासक्तः सुखी लोकान्निरामयः । यथा मां त्वं पुनर्नैवं दुःखेषु प्रणिधास्यसि ॥ ३२ ॥ त्वया हि मे प्रणुन्नस्य गतिरन्या न विद्यते । तृष्णाशोकश्रमाणां हि त्वं कामप्रभवः सदा ॥ ३३ ॥ धननाशोऽधिकं दुःखं मन्ये सर्वमहत्तरम् । ज्ञातयो ह्यवमन्यन्ते मित्राणि च धनाच्युतम् ॥ ३४ ॥ अवज्ञानसहस्रैस्तु दोषाः कष्टतरा धने । धने सुखकला या तु सापि दुःखे विधीयते ॥ ३५ ॥ धनमस्येति पुरुषं पुरो निघ्नन्ति दस्यवः । क्लिश्यन्ति विविधैर्दण्डैर्नित्यमुद्वेजयन्ति च ॥ ३६ ॥ अर्थलोलुपता दुःखमिति बुद्धं चिरान्मया । यद्यदालम्बसे काम तत्तदेवानुरुध्यसे । अतत्त्वज्ञोऽसि बालश्च दुस्तोषोऽपूरणोऽनलः ॥ ३७ ॥ नैव त्वं वेत्थ सुलभं नैव त्वं वेत्थ दुर्लभम् । पातालमिव दुष्पूरो मां दुःखैर्योक्तुमिच्छसि । नाहमद्य समावेष्टुं शक्यः काम पुन-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

स्वया ॥ ३८ ॥ निर्वेदमहमासाद्य द्रव्यनाशाद्यदृच्छया । निवृत्तिं परमां प्राप्य नाद्य कामान् विचिन्तये ॥ ३९ ॥ अतिक्लेशान् सहामीह नाहं बुध्याम्यबुद्धिमान् । निकृतो धननाशेन शये सर्वाङ्गविज्वरः ॥ ४० ॥ परित्यजामि काम त्वां हित्वा सर्वमनोगतीः । न त्वं मया पुनः काम वत्स्यसे न च रंस्यसे ॥ ४१ ॥ क्षमिष्ये क्षिपमाणानां न हिंसिष्ये विहिंसितः । द्वेष्यमुक्तः प्रियं वक्ष्याम्यनादृत्य तदप्रियम् । तृप्तः स्वस्थेन्द्रियो नित्यं यथालब्धेन वर्त्तयन् ॥ ४२ ॥ न सकामं करिष्यामि त्वामहं शत्रुमात्मनः । निर्वेदं निर्वृतिं तृप्तिं शान्तिं सत्यं दमं क्षमाम् । सर्वभूतदयाञ्चैव विद्धि मां समुपागतम् ॥ ४३ ॥ तस्मात् कामश्च लोभश्च तृष्णा कार्पण्यमेव च । त्यजन्तु मां प्रतिष्ठन्तं सत्त्वस्थो ह्यस्मि साम्प्रतम् ॥ ४४ ॥ प्रहाय कामं लोभञ्च सुखं प्राप्तोऽस्मि साम्प्रतम् । नाद्य लोभवशं प्राप्तो दुःखं प्राप्स्याम्यनात्मवान् ॥ ४५ ॥ यद्यत्त्यजति कामानां तत् सुखस्याभिपूर्य्यते । कामस्य वशगो नित्यं दुःखमेव प्रपद्यते ॥ ४६ ॥ कामानुबन्धं नुदते यत्किञ्चित् पुरुषो रजः । कामक्रोधोद्भवं दुःखमह्रीररतिरेव च ॥ ४७ ॥ एष ब्रह्म प्रविष्टोऽहं ग्रीष्मे शीतमिव ह्रदम् । शाम्यामि परिनिर्वामि सुखं मासेति केवलम् ॥ ४८ ॥ यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत् सुखम् । तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः षोड़शीं कलाम् ॥ ४९ ॥ आत्मना सप्तमं कामं हत्वा शत्रुमिवोत्तमम् । प्राप्यावध्यं ब्रह्मपुरं राजेव स्यामहं सुखी ॥ ५० ॥ एतां बुद्धिं समास्थाय मङ्किर्निर्वेदमागतः । सर्वान् कामान् परित्यज्य प्राप्य ब्रह्म महत्सुखम् ॥ ५१ ॥ दम्यनाशकृते मङ्किरमृतत्वं किलागमत् । अच्छिनत् काममूलं न तेन प्राप महत्सुखम् ॥ ५२ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि मङ्किगीतायां सप्तसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच । अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । गीतं विदेहराजेन जनकेन प्रशाम्यता ॥ १ ॥ अनन्तं वत मे वित्तं यस्य मे नास्ति किञ्चन । मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे दह्यति किञ्चन ॥ २ ॥ अत्रैवोदाहरन्तीमं बोध्यस्य पदसञ्चयम् । निर्व्वेदं प्रति विन्यस्तं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ ३ ॥ बोध्यं शान्तमृषिं राजा नहुषः पर्य्यपृच्छत । निर्व्वेदाच्छान्तिमापन्नं शास्त्रप्रज्ञानतर्पितम् ॥ ४ ॥ उपदेशं महाप्राज्ञ शमस्योपदिशस्व मे । कां बुद्धिं समनुध्याय शान्तश्चरसि निर्वृतः ॥ ५ ॥

बोध्य उवाच । उपदेशेन वर्त्तामि नानुशास्मीह कञ्चन । लक्षणं तस्य वक्ष्येऽहं तत् स्वयं परिमृश्यताम् ॥ ६ ॥ पिङ्गला कुररः सर्पः सारङ्गान्वेषणं वने । इषुकारः कुमारी च षड़ेते गुरवो मम ॥ ७ ॥

भीष्म उवाच । आशा बलवती राजन्नैराश्यं परमं सुखम् । आशां निराशां कृत्वा तु सुखं स्वपिति पिङ्गला ॥ ८ ॥ सामिषं कुररं दृष्ट्वा बध्यमानं निरामिषैः । आमिषस्य परित्यागात् कुररः सुखमेधते ॥ ९ ॥ गृहारम्भो हि दुःखाय न सुखाय कदाचन । सर्पः परकृतं वेश्म प्रविश्य सुखमेधते ॥ १० ॥ सुखं जीवन्ति मुनयो भैक्ष्यवृत्तिं समाश्रिताः । अद्रोहेणैव भूतानां सारङ्गा इव पक्षिणः ॥ ११ ॥ इषुकारो नरः कश्चिदिषावासक्तमानसः । समीपेनापि गच्छन्तं राजानं नावबुद्धवान् ॥ १२ ॥ बहूनां कलहो नित्यं द्वयोः संकथनं ध्रुवम् । एकाकी विचरिष्यामि कुमारीशङ्खको यथा ॥१३॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि बोध्यगीतायां अष्टसप्तत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

युधिष्ठिर उवाच । केन वृत्तेन वृत्तज्ञ वीतशोकश्चरेन्महीम् । किञ्च कुर्व्वन्नरो लोके प्राप्नोति गतिमुत्तमाम् ॥ १ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच। अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्। प्रह्लादस्य च संवादं मुनेराजगरस्य च॥ २॥ चरन्तं ब्राह्मणं कश्चित् कल्यचित्तमनामयम्। पप्रच्छ राजा प्रह्लादो बुद्धिमान् बुद्धिसम्मतम्॥ ३॥

प्रह्लाद उवाच। स्वस्थः शक्तो मृदुर्दान्तो निर्विधित्सोऽनसूयकः। सुवाक् प्रगल्भो मेधावी प्राज्ञश्चरसि बालवत्॥ ४॥ नैव प्रार्थयसे लाभं नालाभेष्वनुशोचसि। नित्यतृप्त इव ब्रह्मन्नकिञ्चिद्दिव मन्यसे॥ ५॥ स्रोतसा ह्रियमाणासु प्रजासु विमना इव। धर्म्मकामार्थकार्य्येषु कूटस्थ इव लक्ष्यसे॥ ६॥ नानुतिष्ठसि धर्मार्थौ न कामे चापि वर्त्तसे। इन्द्रियार्थाननादृत्य मुक्तश्चरसि साक्षिवत्॥ ७॥ का नु प्रज्ञा श्रुतं वा किं वृत्तिर्वा का नु ते मुने। क्षिप्रमाचक्ष्व मे ब्रह्मन् श्रेयो यदिह मन्यसे॥ ८॥

भीष्म उवाच। अनुयुक्तः स मेधावी लोकधर्म्मविधानवित्। उवाच श्लक्ष्णया वाचा प्रह्लादमनपार्थया॥ ९॥ पश्य प्रह्लाद भूतानामुत्पत्तिमनिमित्ततः। ह्रासं वृद्धिं विनाशञ्च न प्रहृष्ये न च व्यथे॥ १०॥ स्वभावादेव संदृश्या वर्त्तमानाः प्रवृत्तयः। स्वभावनिरताः सर्वाः परितुष्ये न केनचित्॥ ११॥ पश्य प्रह्लाद संयोगान् विप्रयोगपरायणान्। सञ्चयांश्च विनाशान्तान्न क्वचिद्विदधे मनः॥ १२॥ अन्तवन्ति च भूतानि गुणयुक्तानि पश्यतः। उत्पत्तिनिधनज्ञस्य किं कार्य्यमवशिष्यते॥ १३॥ जलजानामपि ह्यन्तं पर्य्यायेणोपलक्षये। महतामपि कायानां सूक्ष्माणाञ्च महोदधौ॥ १४॥ जङ्गमस्थावराणाञ्च भूतानामसुराधिप। पार्थिवानामपि व्यक्तं मृत्युं पश्यामि सर्वशः॥ १५॥ अन्तरीक्षचराणाञ्च दानवोत्तम पक्षिणाम्। उत्तिष्ठते यथाकालं मृत्युर्बलवतामपि॥ १६॥ दिवि सञ्चरमाणानि ह्रस्वानि च महान्ति च। ज्योतींष्यपि यथाकालं पतमानानि लक्षये॥ १७॥ इति भूतानि संपश्यन्ननुषक्तानि

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मृत्युना। सर्वसामान्यगो विद्वान् कृतकृत्यः सुखं स्वपे॥ १८॥
सुमहान्तमपि ग्रासं ग्रसे लब्धं यदृच्छया। शये पुनरभुञ्जानो
दिवसानि बहून्यपि॥ १९॥ आशयन्त्यपि मामन्नं पुनर्बहुगुणं बहु।
पुनरल्पं पुनस्तोकं पुनर्नैवोपपद्यते॥ २०॥ कणान् कदाचित्
खादामि पिण्याकमपि च ग्रसे। भक्षये शालिमांसानि भक्ष्यां-
श्चोच्चावचान् पुनः॥ २१॥ शये कदाचित् पर्य्यङ्के भूमावपि पुनः
शये। प्रासादे चापि मे शय्या कदाचिदुपपद्यते॥ २२॥ धारयामि
च चीराणि शाणक्षौमाजिनानि च। महार्हाणि च वासांसि धार-
याम्यहमेकदा॥ २३॥ न सन्निपतितं धर्म्यमुपभोगं यदृच्छया।
प्रत्याचक्षे न चाप्येनमनुरुध्ये सुदुर्लभम्॥ २४॥ अचलमनिधनं
शिवं विशोकं शुचिमतुलं विदुषां मते प्रविष्टम्। अनभिमतमसेवितं
विमूढैर्व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि॥ २५॥ अचलितमतिरच्युतः
स्वधर्मात् परिमितसंसरणः परावरज्ञः। विगतभयकषायलोभ-
मोहो व्रतमिदमजगरं शुचिश्चरामि॥ २६॥ अनियतफलभक्ष्य-
भोज्यपेयं विधिपरिणामविभक्तदेशकालम्। हृदयसुखमसेवितं
कदर्य्यैर्व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि॥ २७॥ इदमिदमिति तृष्णा-
याभिभूतं जनमनवाप्तधनं विषीदमानम्। निपुणमनुनिशम्य तत्त्व-
बुद्ध्या व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि॥ २८॥ बहुविधमनुदृश्य
चार्थहेतोः कृपणमिहार्य्यमनार्य्यमाश्रयन्तम्। उपशमरुचिरात्म-
वान् प्रशान्तो व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि॥ २९॥ सुखमसुख-
मलाभमर्थलाभं रतिमरतिं मरणञ्च जीवितञ्च। विधिनियतमवेक्ष्य
तत्त्वतोऽहं व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि॥ ३०॥ अपगतभयराग-
मोहदर्पो धृतिमतिबुद्धिसमन्वितः प्रशान्तः। उपगतफलभोगिनो
निशम्य व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि॥ ३१॥ अनियतशयनाशनः
प्रकृत्या दमनियमव्रतसत्यशौचयुक्तः। अपगतफलसञ्चयः प्रहृष्टो
व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि॥ ३२॥ अपगतमसुखार्थमीहनार्थै-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

रुपगतबुद्धिरवेच्य चात्मसंस्थम्। हृषितमनियतं मनो नियन्तुं व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि॥ ३३॥ न हृदयमनुरुध्य वाङ्मनो वा प्रियसुखदुर्लभतामनित्यताञ्च। तदुभयमुपलच्चयन्निवाहं व्रतमिदमाजगरं शुचिश्चरामि॥ ३४॥ बहुकथितमिदं हि बुद्धिमद्भिः कविभिरभिप्रथयद्भिरात्मकीर्त्तिम्। इदमिदमिति तत्र तत्र तत्तत् स्वपरमतैर्गहनं प्रतर्कयद्भिः॥ ३५॥ तदहमनुनिशम्य विप्रपातं पृथगभिपन्नमिहाबुधैर्मनुष्यैः। अनवसितमनन्तदोषपारं नृषु विचरामि विनीतदोषतृष्णः॥ ३६॥

भीष्म उवाच। अजगरचरितं व्रतं महात्मा य इह नरोऽनुचरेद्विनीतरागः। अपगतभयलोभमोहमन्युः स खलु सुखी विचरेदिमं विहारम्॥ ३७॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि प्रह्लादाजगरसंवादे एकोनाशीत्यधिकशततोऽध्यायः॥ १७९॥

युधिष्ठिर उवाच। बान्धवाः कर्म्म वित्तं वा प्रज्ञा चेह पितामह। नरस्य का प्रतिष्ठा स्यादेतत् पृष्टो वदस्व मे॥ १॥

भीष्म उवाच। प्रज्ञा प्रतिष्ठा भूतानां प्रज्ञा लाभः परो मतः। प्रज्ञा निःश्रेयसी लोके प्रज्ञा स्वर्गो मतः सताम्॥ २॥ प्रज्ञया प्रापितार्थो हि बलिरैश्वर्य्यसङ्क्षये। प्रह्लादो नमुचिर्मङ्किस्तस्याः किं विद्यते परम्॥ ३॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्। इन्द्रकाश्यपसंवादं तन्निबोध युधिष्ठिर॥ ४॥ वैश्यः कश्चिदृषिसुतं काश्यपं संशितव्रतम्। रथेन पातयामास श्रीमान् दृप्तस्तपस्विनम्॥ ५॥ आर्त्तः स पतितः क्रुद्धस्त्यक्त्वात्मानमथाब्रवीत्। मरिष्याम्यधनस्येह जीवितार्थो न विद्यते॥ ६॥ तथा मुमूर्षुमासीनमकूजन्तमचेतसम्। इन्द्रः शृगालरूपेण बभाषे क्षुब्धमानसम्॥ ७॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मनुष्ययोनिमिच्छन्ति सर्व्वभूतानि सर्व्वशः । मनुष्यत्वे च विप्रत्वं सर्व्व एवाभिनन्दति ॥ ८ ॥ मनुष्यो ब्राह्मणश्चासि श्रोत्रियश्चासि काश्यप । सुदुर्लभमवाप्यैतन्न दोषान्मर्त्तुमर्हसि ॥ ९ ॥ सर्व्वे लाभाः साभिमाना इति सत्या च ते श्रुतिः । सन्तोषणीयरूपोऽसि लोभात् यदभिमन्यसे ॥ १० ॥ अहो सिद्धार्थता तेषां येषां सन्तीह पाणयः । अतीव स्पृहये तेषां येषां सन्तीह पाणयः ॥ ११ ॥ पाणिमद्भ्यः स्पृहास्माकं तथा तव धनस्य वै । न पाणिलाभादधिको लाभः कश्चन विद्यते ॥ १२ ॥ अपाणित्वादयं ब्रह्मन् कण्टकं नोद्धरामहे । जन्तूनुच्चावचानङ्गे दशतो न कषाम वा ॥ १३ ॥ अथ येषां पुनः पाणी देवदत्तौ दशाङ्गुलौ । उद्धरन्ति कृमीनङ्गाद्दशतो निकषन्ति च ॥ १४ ॥ वर्षाहिमातपानाञ्च परित्राणानि कुर्व्वते । चैलमन्नं सुखं शय्यां निवातञ्चोपभुञ्जते ॥ १५ ॥ अधिष्ठाय च गां लोके भुञ्जते वाहयन्ति च । उपायैर्बहुभिश्चैव वश्यानात्मनि कुर्व्वते ॥ १६ ॥ ये खल्वजिह्वाः कृपणाः अल्पप्राणा अपाणयः । सहन्ते तानि दुःखानि दिष्ट्या त्वं न तथा मुने ॥ १७ ॥ दिष्ट्या त्वं न शृगालो वै न कृमिर्न च मूषिकः । न सर्पो न च मण्डूको न चान्यः पापयोनिजः ॥ १८ ॥ एतावतापि लाभेन तोष्टुमर्हसि काश्यप । किं पुनर्योऽसि सत्त्वानां सर्व्वेषां ब्राह्मणोत्तमः ॥ १९ ॥ इमे मां कृमयोऽदन्ति येषामुद्धरणाय वै । नास्ति शक्तिरपाणित्वात् पश्यावस्थामिमां मम ॥ २० ॥ अकार्य्यमिति चैवेमं नात्मानं संत्यजाम्यहम् । नातः पापीयसीं योनिं पतेयमपरामिति ॥ २१ ॥ मध्ये वै पापयोनीनां शार्गालीं यामहं गतः । पापीयस्यो बहुतरा इतोऽन्याः पापयोनयः ॥ २२ ॥ जात्यैवैके सुखितराः सन्त्यन्ये भृशदुःखिताः । नैकान्तं सुखमेवेह क्वचित् पश्यामि कस्यचित् ॥ २३ ॥ मनुष्या ह्याढ्यतां प्राप्य राज्यमिच्छन्त्यनन्तरम् । राज्याद्देवत्वमिच्छन्ति देवत्वादिन्द्रतामपि ॥ २४ ॥ भवेस्त्वं यद्यपि त्वाढ्यो न राजा न च

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

दैवतम् । देवत्वं प्राप्य चेन्द्रत्वं नैव तुष्येस्तथा सति ॥ २५ ॥ न
तृप्तिः प्रियलाभेऽस्ति तृष्णा नाद्भिः प्रशाम्यति । संप्रज्वलति सा
भूयः समिद्भिरिव पावकः ॥ २६ ॥ अस्त्येव त्वयि शोकोऽपि हर्ष-
स्थापि तथा त्वयि । सुखदुःखे तथा चोभे तत्र का परिदेवना ॥२७॥
परिच्छिद्यैव कामानां सर्व्वेषां चैव कर्म्मणाम् । मूलं बुद्धीन्द्रियग्रामं
शकुन्तानिव पञ्जरे ॥ २८ ॥ न द्वितीयस्य शिरसश्छेदनं विद्यते
क्वचित् । न च पाणेस्तृतीयस्य यन्नास्ति न ततो भयम् ॥ २९ ॥
न खल्वप्यरसज्ञस्य कामः क्वचन जायते । संस्पर्शाद्दर्शनाद्वापि
श्रवणाद्वापि जायते ॥ ३० ॥ न त्वं स्मरसि वारुण्या लट्वाकानाञ्च
पक्षिणाम् । ताभ्याञ्चाभ्यधिको भक्ष्यो न कश्चिद्विद्यते क्वचित् ॥ ३१ ॥
यानि चान्यानि भूतेषु भक्ष्यजातानि काश्यप । येषामभुक्तपूर्व्वन्ते
तेषामस्मृतिरेव च ॥ ३२ ॥ अप्राशनमसंस्पर्शमसंदर्शनमेव च ।
पुरुषस्यैष नियमो मन्ये श्रेयो न संशयः ॥ ३३ ॥ पाणिमन्तो
बलवन्तो धनवन्तो न संशयः । मनुष्या मानुषैरेव दासत्वमुप-
पादिताः ॥ ३४ ॥ बधबन्धपरिक्लेशैः क्लिश्यन्ति च पुनः पुनः । ते
खल्वपि रमन्ते च मोदन्ते च हसन्ति च ॥ ३५ ॥ अपरे बाहुबलिनः
कृतविद्या मनस्विनः । जुगुप्सितां सुकृपणां पापवृत्तिमुपासते
॥ ३६ ॥ उत्सहन्ते च ते वृत्तिमन्यामप्युपसेवितुम् । स्वकर्म्मणा
तु नियतं भवितव्यन्तु तत्तथा ॥ ३७ ॥ न पुल्कसो न चाण्डाल
आत्मानं त्यक्तुमिच्छति । तया तुष्टः स्वया योन्या मायां पश्यस्व
यादृशीम् ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा कुणीन् पक्षहतान् मनुष्यानामयाविनः ।
सुखं पूर्णः स्वया योन्या लब्धलाभोऽसि काश्यप ॥ ३९ ॥ यदि
ब्राह्मण देहस्ते निरातङ्को निरामयः । अङ्गानि च समग्राणि न
च लोकेषु धिक्कृतः ॥ ४० ॥ न केनचित् प्रवादेन सत्येनैवाप-
हारिणा । धर्मायोत्तिष्ठ विप्रर्षे नात्मानं त्यक्तुमर्हसि ॥ ४१ ॥
यदि ब्रह्मन् शृणोष्येतत् श्रद्धास्यसि च मे वचः । वेदोक्तस्यैव धर्म्मस्य

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

फलं सुखमवाप्स्यसि ॥ ४२ ॥ स्वाध्यायमग्निसंस्कारमप्रमत्तोऽनु-
पालय । सत्यं दमञ्च दानञ्च स्पर्द्धिष्ठा मा च केनचित् ॥ ४३ ॥ ये
केचन स्वाध्ययनाः प्राप्ता यजनयाजनम् । कथं ते वानुशोचेयुर्ध्यायेयु-
र्वाप्यशोभनम् । इच्छन्तस्ते विहाराय सुखं महदवाप्नुयुः ॥ ४४ ॥
उत जाताः सुनक्षत्रे सुतिथौ सुमुहूर्त्तजाः । यज्ञदानप्रजेहायां
यतन्ते शक्तिपूर्वकम् ॥ ४५ ॥ नक्षत्रेष्वासुरेष्वन्ये दुस्तिथौ दुर्मुहू-
र्त्तजाः । संपतन्त्यासुरीं योनिं यज्ञप्रसववर्ज्जिताः ॥ ४६ ॥ अह-
मासं पण्डितको हैतुको वेदनिन्दकः । आन्वीक्षिकीं तर्कविद्या-
मनुरक्तो निरर्थिकाम् ॥ ४७ ॥ हेतुवादान् प्रवदिता वक्ता सं-
सत्सु हेतुमत् । आक्रोष्टा चातिवक्ता च ब्रह्मवाक्येषु वै द्विजान्
॥ ४८ ॥ नास्तिकः सर्व्वशङ्की च मूर्खः पण्डितमानिकः । तस्येयं
फलनिर्व्वृत्तिः शृगालत्वं मम द्विज ॥ ४९ ॥ अपि जातु तथा तत्स्या-
दहोरात्रशतैरपि । यदहं मानुषीं योनिं शृगालः प्राप्नुयां पुनः
॥ ५० ॥ सन्तुष्टश्चाप्रमत्तश्च यज्ञदानतपोरतः । ज्ञेयज्ञाता भवेयं
वै वर्ज्यवर्ज्जयिता तथा ॥ ५१ ॥ ततः स मुनिरुत्थाय काश्यपस्त-
मुवाच ह । अहो वतासि कुशलो बुद्धिमांश्चेति विस्मितः ॥ ५२ ॥
समवैक्षत तं विप्रो ज्ञानदीर्घेण चक्षुषा । ददर्श चैनं देवानां देव-
मिन्द्रं शचीपतिम् ॥ ५३ ॥ ततः संपूजयामास काश्यपो हरिवाह-
नम् । अनुज्ञातस्तु तेनाथ प्रविवेश स्वमालयम् ॥ ५४ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि शृगालकाश्यपसंवादे
अशीत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८० ॥

युधिष्ठिर उवाच । यद्यस्ति दत्तमिष्टं वा तपस्तप्तं तथैव च ।
गुरूणां वापि शुश्रूषा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच। आत्मनानर्थयुक्तेन पापे निविश्यते मनः। स्वकर्म्मकलुषं कृत्वा कृच्छ्रे लोके विधीयते॥ २॥ दुर्भिक्षादेव दुर्भिक्षं क्लेशात् क्लेशं भयाद्भयम्। मृतेभ्यः प्रमृतं यान्ति दरिद्राः पापकारिणः॥ ३॥ उत्सवादुत्सवं यान्ति स्वर्गात् स्वर्गं सुखात् सुखम्। श्रद्दधानाश्च दान्ताश्च धनाढ्याः शुभकारिणः॥ ४॥ व्यालकुञ्जरदुर्गेषु सर्पचौरभयेषु च। हस्तावापेन गच्छन्ति नास्तिकाः किमतः परम्॥ ५॥ प्रियदेवातिथेयाश्च वदान्याः प्रियसाधवः। क्षेम्यमात्मवतां मार्गमास्थिता हस्तदक्षिणम्॥ ६॥ पुलाका इव धान्येषु पुत्तिका इव पक्षिषु। तद्विधास्ते मनुष्याणां येषां धर्मो न कारणम्॥ ७॥ सुशीघ्रमपि धावन्तं विधानमनुधावति। शेते सह शयानेन येन येन यथाकृतम्॥ ८॥ उपतिष्ठति तिष्ठन्तं गच्छन्तमनुगच्छति। करोति कुर्वतः कर्म्म छायेवानुविधीयते॥ ९॥ येन येन यथा यद्यत् पुरा कर्म्म समीहितम्। तत्तदेव नरो भुङ्क्ते नित्यं विहितमात्मना॥ १०॥ स्वकर्म्मफलनिक्षेपं विधान-परिरक्षितम्। भूतग्राममिमं कालः समन्तात् परिकर्षति॥ ११॥ अचोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च। स्वं कालं नाति-वर्त्तन्ते तथा कर्म्म पुराकृतम्॥ १२॥ सम्मानश्चावमानश्च लाभा-लाभौ क्षयोदयौ। प्रवृत्तानि निवर्त्तन्ते विधानान्ते पुनः पुनः॥१३॥ आत्मना विहितं दुःखमात्मना विहितं सुखम्। गर्भशय्यामुपादाय भुज्यते पौर्वदेहिकम्॥ १४॥ बालो युवा च वृद्धश्च यत् करोति शुभाशुभम्। तस्यां तस्यामवस्थायां तत्फलं प्रतिपद्यते॥ १५॥ यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम्। तथा पूर्वकृतं कर्म्म कर्त्तारमनुगच्छति॥१६॥ समुन्नमग्रतो वस्त्रं पश्चाच्छुध्यति कर्मणा। उपवासैः प्रतप्तानां दीर्घं सुखमनन्तकम॥ १७॥ दीर्घकालेन तपसा सेवितेन तपोवने। धर्म्मनिर्द्धूतपापानां संपद्यन्ते मनोरथाः॥ १८॥ शकुनानामिवाकाशे मत्स्यानामिव चोदके। पदं यथा

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

न दृश्येत तथा ज्ञानविदां गतिः ॥ १९ ॥ अलमन्यैरुपालम्भैः कीर्त्ति-तैश्च व्यतिक्रमैः। पेशलञ्चानुरूपञ्च कर्त्तव्यं हितमात्मन ॥ २० ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि
एकाशीत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

युधिष्ठिर उवाच। कुतः सृष्टमिदं विश्वं जगत्स्थावरजङ्गमम्। प्रलये च कमभ्येति तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥ ससागरः सगगणः सशैलः सबलाहकः। सभूमिः साग्निपवनो लोकोऽयं केन निर्मितः ॥ २ ॥ कथं सृष्टानि भूतानि कथं वर्णविभक्तयः। शौचाशौचं कथं तेषां धर्माधर्मविधिः कथम् ॥ ३ ॥ कीदृशो जीवतां जीवः क्व वा गच्छन्ति ये मृताः। अस्माल्लोकादमुं लोकं सर्वं शंसतु नो भवान् ॥ ४ ॥

भीष्म उवाच। अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्। भृगुणाभिहितं शास्त्रं भरद्वाजाय पृच्छते ॥ ५ ॥ कैलासशिखरे दृष्ट्वा दीप्यमानं महौजसम्। भृगुं महर्षिमासीनं भरद्वाजोऽन्वपृच्छत ॥ ६ ॥

भरद्वाज उवाच। ससागरः सगगणः सशैलः सबलाहकः। सभूमिः साग्निपवनो लोकोऽयं केन निर्मितः ॥ ७ ॥ कथं सृष्टानि भूतानि कथं वर्णविभक्तयः। शौचाशौचं कथं तेषां धर्माधर्मविधिः कथम् ॥ ८ ॥ कीदृशो जीवतां जीवः क्व वा गच्छन्ति ये मृताः। परलोकमिमञ्चापि सर्वं शंसितुमर्हसि ॥ ९ ॥ एवं स भगवान् पृष्टो भरद्वाजेन संशयम्। ब्रह्मर्षिर्ब्रह्मसङ्काशः सर्वं तस्मै ततोऽब्रवीत् ॥ १० ॥

भृगुरुवाच। मानसो नाम यः पूर्वो विश्रुतो वै महर्षिभिः। अनादिनिधनो देवस्तथाभेद्योऽजरामरः ॥ ११ ॥ अव्यक्त इति

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

विख्यातः शाश्वतोऽथाक्षयोऽव्ययः। यतः सृष्टानि भूतानि जायन्ते च म्रियन्ति च॥ १२॥ सोऽसृजत् प्रथमं देवो महान्तं नाम नामतः॥ १३॥ महान् ससर्ज्जाहङ्कारं स चापि भगवानथ। आकाशमिति विख्यातं सर्वभूतधरः प्रभुः॥ १४॥ आकाशादभवद्वारि सलिलादग्निमारुतौ। अग्निमारुतसंयोगात्ततः समभवन्मही॥ १५॥ ततस्तेजोमयं दिव्यं पद्मं सृष्टं स्वयम्भुवा। तस्मात् पद्मात् समभवत् ब्रह्मा वेदमयो निधिः॥ १६॥ अहङ्कार इति ख्यातः सर्वभूतात्मभूतकृत्। ब्रह्मा वै स महातेजा य एते पञ्च धातवः॥ १७॥ शैलास्तस्यास्थिसंज्ञास्तु मेदो मांसञ्च मेदिनी। समुद्रास्तस्य रुधिरमाकाशमुदरं तथा॥ १८॥ पवनश्चैव निश्वासस्तेजोऽग्निर्निम्नगाः शिराः। अग्नीषोमौ तु चन्द्रार्कौ नयने तस्य विश्रुते॥ १९॥ नभश्चोर्द्ध्वं शिरस्तस्य क्षितिः पादौ भुजा दिशः। दुर्विज्ञेयो ह्यचिन्त्यात्मा सिद्धैरपि न संशयः॥ २०॥ स एष भगवान् विष्णुरनन्त इति विश्रुतः। सर्वभूतात्मभूतस्थो दुर्विज्ञेयोऽकृतात्मभिः॥ २१॥ अहङ्कारस्य यः स्रष्टा सर्वभूतभवाय वै। यतः समभवद्विश्वं पृष्टोऽहं यदिह त्वया॥ २२॥

भरद्वाज उवाच। गगणस्य दिशाञ्चैव भूतलस्यानिलस्य वा। कान्यत्र परिमाणानि संशयं छिन्धि तत्त्वतः॥ २३॥

भृगुरुवाच। अनन्तमेतदाकाशं सिद्धदैवतसेवितम्। रम्यं नानाश्रयाकीर्णं यस्यान्तो नाधिगम्यते॥ २४॥ ऊर्द्ध्वं गतेरधस्तात्तु चन्द्रादित्यौ न दृश्यतः। तत्र देवाः स्वयं दीप्ता भास्कराभाग्निवर्च्चसः॥ २५॥ ते चानन्तं न पश्यन्ति नभसः प्रथितौजसः। दुर्गमत्वादनन्तत्वादिति मे विद्धि मानद॥ २६॥ उपरिष्टोपरिष्टात्तु प्रज्वलद्भिः स्वयंप्रभैः। निरुद्धमेतदाकाशमप्रमेयं सुरैरपि॥ २७॥ पृथिव्यन्ते समुद्रास्तु समुद्रान्ते तमः स्मृतम्। तमसोऽन्ते जलं प्राहुर्जलस्यान्तेऽग्निरेव च॥ २८॥ रसातलान्ते सलिलं जलान्ते पन्न-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

गाधिपाः । तदन्ते पुनराकाशमाकाशान्ते पुनर्जलम् ॥ २९ ॥ एवमन्तं भगवतः प्रमाणं सलिलस्य च । अग्निमारुततोयेभ्यो दुर्ज्ञेयं दैवतैरपि ॥ ३० ॥ अग्निमारुततोयानां वर्णाः क्षितितलस्य च । आकाशसदृशा ह्येते भिद्यन्ते तत्त्वदर्शनात् ॥ ३१ ॥ पठन्ति चैवं मुनयः शास्त्रेषु विविधेषु च । त्रैलोक्यसागरे चैव प्रमाणं विहितं यथा ॥ ३२ ॥ अदृश्याय त्वगम्याय कः प्रमाणमुदाहरेत् ॥ ३३ ॥ सिद्धानां देवतानाञ्च यदा परिमिता गतिः । तदा गौणमनन्तस्य नामानन्तेति विश्रुतम् । नामधेयानुरूपस्य मानसस्य महात्मनः ॥ ३४ ॥ तदा तु दिव्यं यद्रूपं ह्रसते वर्द्धते पुनः । कोऽन्यस्तद्वेदितुं शक्तो योऽपि स्यात्तद्विधोऽपरः ॥ ३५ ॥ ततः पुष्करतः सृष्टः सर्वज्ञो मूर्त्तिमान् प्रभुः । ब्रह्मा धर्म्ममयः पूर्वः प्रजापतिरनुत्तमः ॥ ३६ ॥

भरद्वाज उवाच । पुष्कराद्यदि सम्भूतो ज्येष्ठं भवति पुष्करम् । ब्रह्माणं पूर्वजञ्चाह भवान् सन्देह एष मे ॥ ३७ ॥

भृगुरुवाच । मानसस्येह या मूर्त्तिर्ब्रह्मत्वं समुपागता । तस्यासनविधानार्थं पृथिवी पद्ममुच्यते ॥ ३८ ॥ कर्णिका तस्य पद्मस्य मेरुर्गगणमुच्छ्रितः । तस्य मध्ये स्थितो लोकान् सृजते जगतः प्रभुः ॥ ३९ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि भृगुभरद्वाजसंवादे
द्व्यशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

भरद्वाज उवाच । प्रजाविसर्गं विविधं कथं संसृजते प्रभुः । मेरुमध्ये स्थितो ब्रह्मा तद्ब्रूहि द्विजसत्तम ॥ १ ॥

भृगुरुवाच । प्रजाविसर्गं विविधं मानसो मनसासृजत् । संरक्षणार्थं भूतानां सृष्टं प्रथमतो जलम् ॥ २ ॥ यत् प्राणः सर्वभूतानां वर्द्धन्ते येन च प्रजाः । परित्यक्ताश्च नश्यन्ति तेनेदं सर्व-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मावृतम् ॥ ३ ॥ पृथिवी पर्वता मेघा मूर्त्तिमन्तश्च ये परे। सर्वं तद्वारुणं ज्ञेयमापस्तस्तम्भिरे यतः ॥ ४ ॥

भरद्वाज उवाच। कथं सलिलमुत्पन्नं कथं चैवाग्निमारुतौ। कथं वा मेदिनी सृष्टेत्यत्र मे संशयो महान् ॥ ५ ॥

भृगुरुवाच। ब्रह्मकल्पे पुरा ब्रह्मन् ब्रह्मर्षीणां समागमे। लोकसम्भवसन्देहः समुत्पन्नो महात्मनाम् ॥ ६ ॥ तेऽतिष्ठन् ध्यानमालम्ब्य मौनमास्थाय निश्चलाः। त्यक्ताहाराः पवनपा दिव्यं वर्षशतं द्विजाः ॥ ७ ॥ तेषां ब्रह्ममयी वाणी सर्वेषां श्रोत्रमागमत्। दिव्या सरस्वती तत्र सम्बभूव नभस्तलात् ॥ ८ ॥ पुरा स्तिमितमाकाशमनन्तमचलोपमम्। नष्टचन्द्रार्कपवनं प्रसुप्तमिव सम्बभौ ॥ ९ ॥ ततः सलिलमुत्पन्नं तमसीवापरं तमः। तस्माच्च सलिलोत्पीड़ादुदतिष्ठत मारुतः ॥ १० ॥ यथा भाजनमच्छिद्रं निःशब्दमिव लक्ष्यते। तच्चाम्भसा पूर्य्यमाणं सशब्दं कुरुतेऽनिलः ॥ ११ ॥ यथा सलिलसंरुद्धे नभसोऽन्ते निरन्तरे। भित्त्वार्णवतलं वायुः समुत्पतति घोषवान् ॥ १२ ॥ स एष चरते वायुरर्णवोत्पीड़सम्भवः। आकाशस्थानमासाद्य प्रशान्तिं नाधिगच्छति ॥१३॥ तस्मिन् वाय्वम्बुसङ्घर्षे दीप्ततेजा महाबलः। प्रादुरभूदूर्द्ध्वशिखः कृत्वा निस्तिमिरं नभः ॥ १४ ॥ अग्निः पवनसंयुक्तः खं समाक्षिपते जलम्। सोऽग्निर्मारुतसंयोगाद्घनत्वमुपपद्यते ॥ १५ ॥ तस्याकाशन्निपततः स्नेहस्तिष्ठति योऽपरः। स सङ्घातत्वमापन्नो भूमित्वमनुगच्छति ॥ १६ ॥ रसानां सर्वगन्धानां स्नेहानां प्राणिनां तथा। भूमिर्योनिरिह ज्ञेया यस्यां सर्वं प्रसूयते ॥ १७ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि भृगुभरद्वाजसंवादे त्र्यशीत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भरद्वाज उवाच। य एते धातव पञ्च ब्रह्मा यानसृजत् पुरा। आवृता यैरिमे लोका महाभूताभिसंज्ञितैः ॥ १ ॥ यदासृजत् सहस्राणि भूतानां स महामतिः। पञ्चानामेव भूतत्वं कथं समुपपद्यते ॥ २ ॥

भृगुरुवाच। अमितानां महाशब्दो यान्ति भूतानि सम्भवम्। ततस्तेषां महाभूतशब्दोऽयमुपपद्यते ॥ ३ ॥ चेष्टा वायुः खमाकाश-मुष्माग्निः सलिलं द्रवः। पृथिवी चात्र सङ्घातः शरीरं पाञ्च-भौतिकम् ॥ ४ ॥ इत्येतैः पञ्चभिर्भूतैर्युक्तं स्थावरजङ्गमम्। श्रोत्रं घ्राणं रसः स्पर्शोदृष्टिश्चेन्द्रियसंज्ञकाः ॥ ५ ॥

भरद्वाज उवाच। पञ्चभिर्यदि भूतैस्तु युक्ताः स्थावरजङ्गमाः। स्थावराणां न दृश्यन्ते शरीरे पञ्च धातवः ॥ ६ ॥ अनुष्मणामचे-ष्टानां घनानाञ्चैव तत्त्वतः। वृक्षाणां नोपलभ्यन्ते शरीरे पञ्च धातवः ॥ ७ ॥ न शृण्वन्ति न पश्यन्ति न गन्धरसवेदिनः। न च स्पर्शं विजानन्ति ते कथं पाञ्चभौतिकाः ॥ ८ ॥ अद्रवत्वादनग्नित्वा-दभूमित्वादवायुतः। आकाशस्याप्रमेयत्वाद्वृक्षाणां नास्ति भौति-कम् ॥ ९ ॥

भृगुरुवाच। घनानामपि वृक्षाणामाकाशोऽस्ति न संशयः। तेषां पुष्पफलव्यक्तिर्नित्यं समुपपद्यते ॥ १० ॥ उष्मतो म्लायते पर्णं त्वक् फलं पुष्पमेव च। म्लायते शीर्य्यते चापि स्पर्शस्तेनात्र विद्यते ॥ ११ ॥ वाय्वग्न्यशनिनिर्घोषैः फलं पुष्पं विशीर्य्यते। श्रोत्रेण गृह्यते शब्दस्तस्माच्छृण्वन्ति पादपाः ॥ १२ ॥ वल्ली वेष्टयते वृक्षं सर्वतश्चैव गच्छति। न ह्यदृष्टेश्च मार्गोऽस्ति तस्मात् पश्यन्ति पादपाः ॥ १३ ॥ पुण्यापुण्यैस्तथा गन्धैर्धूपैश्च विविधैरपि। अरोगाः पुष्पिताः सन्ति तस्माज्जिघ्रन्ति पादपाः ॥ १४ ॥ पादैः सलिल-पानाच्च व्याधीनाञ्चापि दर्शनात्। व्याधिप्रतिक्रियात्वाच्च विद्यते रसनं द्रुमे ॥ १५ ॥ वक्त्रेणोत्पलनालेन यथोर्द्ध्वं जलमाददेत्।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तथा पवनसंयुक्तः पादैः पिबति पादपः ॥ १६ ॥ सुखदुःखयोश्च ग्रहणात् छिन्नस्य च विरोहणात् । जीवं पश्यामि वृक्षाणामचैतन्यं न विद्यते ॥ १७ ॥ तेन तज्जलमादत्तं जरयत्यग्निमारुतौ । आहार-परिणामाच्च स्नेहो वृद्धिश्च जायते ॥ १८ ॥ जङ्गमानाञ्च सर्वेषां शरीरे पञ्चधातवः । प्रत्येकशः प्रभिद्यन्ते यैः शरीरं विचेष्टते ॥१९॥ त्वक् च मांसं तथास्थीनि मज्जा स्नायुश्च पञ्चमम् । इत्येतदिह सङ्घातं शरीरे पृथिवीमयम् ॥ २० ॥ तेजो ह्यग्निस्तथाक्रोधश्चक्षु-रुष्मा तथैव च । अग्निर्जरयते यच्च पञ्चाग्नेयाः शरीरिणः ॥ २१ ॥ श्रोत्रं घ्राणं तथास्यञ्च हृदयं कोष्ठमेव च । आकाशात् प्राणिना-मेते शरीरे पञ्च धातवः ॥ २२ ॥ श्लेष्मा पित्तमथ स्वेदो वशा शोणितमेव च । इत्यापः पञ्चधा देहे भवन्ति प्राणिनां सदा ॥ २३ ॥ प्राणात्प्राणयते प्राणी व्यानाद्व्यायच्छते तथा । गच्छत्यपानोऽध-श्चैव समानो हृद्यवस्थितः ॥ २४ ॥ उदानादुच्छ्वसिति च प्रतिभेदाच्च भाषते । इत्येते वायवः पञ्च चेष्टयन्तीह देहिनम् ॥ २५ ॥ भूमे-र्गन्धगुणान् वेत्ति रसञ्चाद्भ्यः शरीरवान् । ज्योतिषा चक्षुषा रूपं स्पर्शं वेत्ति च वायुना ॥ २६ ॥ गन्धः स्पर्शो रसो रूपं शब्दश्चात्र गुणाः स्मृताः । तस्य गन्धस्य वक्ष्यामि विस्तराभिहितान् गुणान् ॥ २७ ॥ इष्टश्चानिष्टगन्धश्च मधुरः कटुरेव च । निर्हारी संहतः स्निग्धो रूक्षो विशद एव वा ॥ २८ ॥ एवं नवविधो ज्ञेयः पार्थिवो गन्धविस्तरः । ज्योतिः पश्यति चक्षुर्भ्यां स्पर्शं वेत्ति च वायुना ॥२९॥ शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसश्चापि गुणाः स्मृताः । रसज्ञानन्तु वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ३० ॥ रसो बहुविधः प्रोक्त ऋषिभिः प्रथितात्मभिः । मधुरो लवणस्तिक्तः कषायोऽम्लः कटुस्तथा ॥ ३१ ॥ एष षड्विधविस्तारो रसो वारिमयः स्मृतः । शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च त्रिगुणं ज्योतिरुच्यते ॥ ३२ ॥ ज्योतिः पश्यति रूपाणि रूपञ्च बहुधा स्मृतम् । ह्रस्वो दीर्घस्तथा स्थूलश्चतुरस्रोऽनुवृत्त-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वान् ॥ ३३ ॥ शुक्लः कृष्णस्तथा रक्तो नीलः पीतोऽरुणस्तथा । कठिनश्चिक्कणः श्लक्ष्णः पिच्छिलो मृदुदारुणः ॥ ३४ ॥ एवं षोड़श-विस्तारो ज्योतीरूपगुणः स्मृतः । वायव्यस्तु गुणः स्पर्शः स्पर्शश्च बहुधा स्मृतः ॥ ३५ ॥ उष्णः शीतः सुखो दुःखः स्निग्धो विषद एव च । तथा खरो मृदुः श्लक्ष्णो लघुर्गुरुतरोऽपि च ॥ ३६ ॥ शब्दस्पर्शौ च विज्ञेयौ द्विगुणो वायुरित्युत । एवमेकादशविधो वायव्यो गुण उच्यते ॥ ३७ ॥ तत्रैकगुणमाकाशं शब्द इत्येव तत् स्मृतम् । तस्य शब्दस्य वच्यामि विस्तरं विविधात्मकम् ॥ ३८ ॥ षड़्ज ऋषभगान्धारौ मध्यमो धैवतस्तथा । पञ्चमश्चापि विज्ञेय-स्तथा चापि निषादवान् ॥ ३९ ॥ एष सप्तविधः प्रोक्तो गुण आकाशसम्भवः । ऐश्वर्य्येण तु सर्वत्र स्थितोऽपि पटहादिषु ॥ ४० ॥ मृदङ्गभेरीशङ्खानां स्तनयित्नो रथस्य च । यः कश्चिच्छ्रूयते शब्दः प्राणिनोऽप्राणिनोऽपि वा । एतेषामेव सर्वेषां विषये संप्रकीर्त्तितः ॥ ४१ ॥ एवं बहुविधाकारः शब्द आकाशसम्भवः । आकाशजं शब्दमाहुरेभिर्वायुगुणैः सह ॥ ४२ ॥ अव्याहतैश्चेतयते न वेत्ति विषमस्थितैः । आप्याय्यन्ते च ते नित्यं धातवस्तैस्तु धातुभिः ॥४३॥ आपोऽग्निर्मारुतश्चैव नित्यं जाग्रति देहिषु । मूलमेते शरीरस्य व्याप्य प्राणानिह स्थिताः ॥ ४४ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि भृगुभरद्वाजसंवादे चतुरशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

भरद्वाज उवाच । पार्थिवं धातुमासाद्य शारीरोऽग्निः कथं प्रभो । अवकाशविशेषेण कथं वर्त्तयतेऽनिलः ॥ १ ॥

भृगुरुवाच । वायोर्गतिमहं ब्रह्मन् कथयिष्यामि तेऽनघ । प्राणिनामनिलो देहान् यथा चेष्टयते बली ॥ २ ॥ श्रितो मूर्द्धान-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मग्निस्तु शरीरं परिपालयन् । प्राणो मूर्द्धनि चाग्नौ च वर्त्तमानो विचेष्टते ॥ ३ ॥ स जन्तुः सर्वभूतात्मा पुरुषः स सनातनः । मनो बुद्धिरहङ्कारो भूतानि विषयाश्च सः । एवंत्विह स सर्वत्र प्राणेन परिचाल्यते ॥ ४ ॥ पृष्ठतस्तु समानेन स्वां स्वां गतिमुपाश्रितः । वस्तिमूलं गुदञ्चैव पावकं समुपाश्रितः ॥ ५ ॥ वहन् मूत्रं पुरीषञ्चाप्यपानः परिवर्त्तते । प्रयत्ने कर्म्मणि बले य एकस्त्रिषु वर्त्तते ॥ ६ ॥ उदान इति तं प्राहुरध्यात्मविदुषो जनाः । सन्धिष्वपि च सर्वेषु सन्निविष्टस्तथानिलः ॥ ७ ॥ शरीरेषु मनुष्याणां व्यान इत्युपदिश्यते ॥ ८ ॥ धातुष्वग्निस्तु विततः समानेन समीरितः । रसान् धातूंश्च दोषांश्च वर्त्तयन्नवतिष्ठते ॥ ९ ॥ अपानप्राणयोर्मध्ये प्राणापानसमाहितः । समन्वितस्त्वधिष्ठानं सम्यक् पचति पावकः ॥ १० ॥ आस्यं हि पायुपर्य्यन्तमन्ते स्याद्गुदसंज्ञितम् । स्रोतस्तस्मात् प्रजायन्ते सर्वस्रोतांसि देहिनाम् ॥ ११ ॥ प्राणानां सन्निपाताच्च सन्निपातः प्रजायते । ऊष्मा चाग्निरिति ज्ञेयो योऽन्नं पचति देहिनाम् ॥ १२ ॥ अग्निवेगवहः प्राणो गुदान्ते प्रतिहन्यते । स ऊर्द्धमागम्य पुनः समुत्क्षिपति पावकम् ॥ १३ ॥ पक्वाशयस्त्वधो नाभ्या ऊर्द्धमामाशयः स्थितः । नाभिमध्ये शरीरस्य सर्वे प्राणाश्च संस्थिताः ॥ १४ ॥ प्रस्थिता हृदयात् सर्वे तिर्य्यगूर्द्ध्वमधस्तथा । वहन्त्यन्नरसान्नाड्यो दश प्राणप्रचोदिताः ॥ १५ ॥ एष मार्गोऽथ योगानां येन गच्छन्ति तत्पदम् । जितक्लमाः समा धीरा मूर्द्धन्यात्मानमादधन् ॥ १६ ॥ एवं सर्वेषु विहितः प्राणापानेषु देहिनाम् । तस्मिन् समिध्यते नित्यमग्निः स्थाल्यामिवाहितः ॥ १७ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि भृगुभरद्वाजसंवादे पञ्चाशीत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भरद्वाज उवाच । यदि प्राणयते वायुर्वायुरेव विचेष्टते ।
श्वसित्याभाषते चैव तस्माज्जीवो निरर्थकः ॥ १ ॥ यदुष्मभाव
आग्नेयो वह्निना पच्यते यदि । अग्निर्जरयते चैव तस्माज्जीवो
निरर्थकः ॥ २ ॥ जन्तोः प्रमीयमाणस्य जीवो नैवोपलभ्यते ।
वायुरेव जहात्येनमुष्मभावश्च नश्यति ॥ ३ ॥ यदि वायुमयो जीवः
संश्लेषो यदि वायुना । वायुमण्डलवद्दृश्यो गच्छेत् सह मरुद्गणैः
॥ ४ ॥ संश्लेषो यदि वातेन यदि तस्मात् प्रणश्यति । महार्णव-
विमुक्तत्वादन्यत् सलिलभाजनम् ॥ ५ ॥ कूपे वा सलिलं दद्यात्
प्रदीपं वा हुताशने । क्षिप्रं प्रविश्य नश्येत यथा नश्यत्यसौ तथा
॥ ६ ॥ पञ्चधारणके ह्यस्मिन् शरीरे जीवितं कुतः । तेषामन्य-
तराभावाच्चतुर्णां नास्ति संग्रहः ॥ ७ ॥ नश्यन्त्यापो ह्यनाहारा-
द्वायुरुच्छ्वासनिग्रहात् । नश्यते कोष्ठभेदात् खमग्निर्नश्यत्यभोज-
नात् ॥ ८ ॥ व्याधिव्रणपरिक्लेशैर्मेदिनी चैव शीर्य्यते । पीड़ितेऽन्य-
तरे ह्येषां सङ्घातो याति पञ्चधा ॥ ९ ॥ तस्मिन् पञ्चत्वमापन्ने जीवः
किमनुधावति । किं वेदयति वा जीवः किं शृणोति ब्रवीति च
॥ १० ॥ एषा गौः परलोकस्थं तारयिष्यति मामिति । यो दत्त्वा
म्रियते जन्तुः सा गौः कं तारयिष्यति ॥ ११ ॥ गौश्च प्रतिग्रहीता
च दाता चैव समं यदा । इहैव विलयं यान्ति कुतस्तेषां समागमः
॥ १२ ॥ विहगैरुपभुक्तस्य शैलाग्रात् पतितस्य च । अग्निना चोप-
युक्तस्य कुतः संजीवनं पुनः ॥ १३ ॥ छिन्नस्य यदि वृक्षस्य न
मूलं प्रतिरोहति । वीजान्यस्य प्ररोहन्ते मृतः क्व पुनरेष्यति ॥१४॥
वीजमात्रं पुरा सृष्टं यदेतत् परिवर्त्तते । मृता मृताः प्रणश्यन्ति
वीजाद्वीजं प्रवर्त्तते ॥ १५ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि भृगुभरद्वाजसंवादे
षड़शीत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भृगुरुवाच । न प्रणाशोऽस्ति जीवस्य दत्तस्य च कृतस्य च । याति देहान्तरं प्राणी शरीरन्तु विशीर्य्यते ॥ १ ॥ न शरीराश्रितो जीवस्तस्मिन्नष्टे प्रणश्यति । समिधामिव दग्धानां यथाग्निर्दृश्यते तथा ॥ २ ॥

भरद्वाज उवाच । अग्निर्यथा तथा तस्य यदि नाशो न विद्यते । इन्धनस्योपयोगान्ते स चाग्निर्नोपलभ्यते ॥ ३ ॥ नश्यतीत्येव जानामि शान्तमग्निमनिन्धनम् । गतिर्यस्य प्रमाणं वा संस्थानं वा न विद्यते ॥ ४ ॥

भृगुरुवाच । समिधामुपयोगान्ते यथाग्निर्नोपलभ्यते । आकाशानुगतत्वाद्धि दुर्ग्राह्यो हि निराश्रयः ॥ ५ ॥ तथा शरीरसंत्यागे जीवो ह्याकाशवत् स्थितः । न गृह्यते सुसूक्ष्मत्वात् यथा ज्योतिर्न संशयः ॥ ६ ॥ प्राणान् धारयते ह्यग्निः स जीव उपधार्य्यताम् । वायुसन्धारणो ह्यग्निर्नश्यत्युच्छ्वासनिग्रहात् ॥ ७ ॥ तस्मिन्नष्टे शरीराग्नौ ततो देहमचेतनम् । पतितं याति भूमित्वमयनं तस्य हि क्षितिः ॥ ८ ॥ जङ्गमानां हि सर्व्वेषां स्थावराणां तथैव च । आकाशं पवनोऽभ्येति ज्योतिस्तमनुगच्छति ॥ ९ ॥ तेषां त्रयाणामेकत्वाद्द्वयं भूमौ प्रतिष्ठितम् ॥ १० ॥ यत्र खं तत्र पवनस्तत्राग्निर्यत्र मारुतः । अमूर्त्तयस्ते विज्ञेया मूर्त्तिमन्तः शरीरिणाम् ॥ ११ ॥

भरद्वाज उवाच । यद्यग्निमारुतौ भूमिः खमापश्च शरीरिषु । जीवः किं लक्षणस्तत्रेत्येतदाचक्ष्व मेऽनघ ॥ १२ ॥ पञ्चात्मके पञ्चरतौ पञ्चविज्ञानचेतने । शरीरे प्राणिनां जीवं वेत्तुमिच्छामि यादृशम् ॥ १३ ॥ मांसशोणितसङ्घाते मेदःस्नाय्वस्थिसञ्चये । भिद्यमाने शरीरे तु जीवो नैवोपलभ्यते ॥ १४ ॥ यद्यजीवं शरीरन्तु पञ्चभूतसमन्वितम् । शारीरे मानसे दुःखे कस्तां वेदयते रुजम् ॥ १५ ॥ शृणोति कथितं जीवः कर्णाभ्यां न शृणोति तत् । महर्षे

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मनसि व्यग्रे तस्माज्जीवो निरर्थकः ॥ १६ ॥ सर्वं पश्यति यद्दृश्यं मनोयुक्तेन चक्षुषा । मनसि व्याकुले चक्षुः पश्यन्नपि न पश्यति ॥ १७ ॥ न पश्यति न चाघ्राति न शृणोति न भाषते । न च स्पर्शरसौ वेत्ति निद्रावशगतः पुनः ॥ १८ ॥ हृष्यति क्रुध्यते कोऽत्र शोचत्युद्विजते च कः । इच्छति ध्यायति द्वेष्टि वाचमीरयते च कः ॥ १९ ॥

भृगुरुवाच । न पञ्चसाधारणमत्र किञ्चिच्छरीरमेको वहतेऽन्तरात्मा । स वेत्ति गन्धांश्च रसान् श्रुतीश्च स्पर्शञ्च रूपञ्च गुणाश्च येऽन्ये ॥ २० ॥ पञ्चात्मके पञ्चगुणप्रदर्शी स सर्वगात्रानुगतोऽन्तरात्मा । स वेत्ति दुःखानि सुखानि चात्र तद्विप्रयोगात्तु न वेत्ति देहः ॥ २१ ॥ यदा न रूपं न स्पर्शो नोष्मभावश्च पावके । तदा शान्ते शरीराग्नौ देहत्यागेन नश्यति ॥ २२ ॥ आपोमयमिदं सर्वमापो मूर्त्तिः शरीरिणाम् । तत्रात्मा मानसो ब्रह्मा सर्वभूतेषु लोककृत् ॥ २३ ॥ आत्मा क्षेत्रज्ञ इत्युक्तः संयुक्तः प्राकृतैर्गुणैः । तैरेव तु विनिर्मुक्तः परमात्मेत्युदाहृतः ॥ २४ ॥ आत्मानं त्वं विजानीहि सर्वलोकहितात्मकम् । तस्मिन् यः संश्रितो देहे ह्यबिन्दुरिव पुष्करे ॥ २५ ॥ क्षेत्रज्ञं तं विजानीहि नित्यं लोकहितात्मकम । तमो रजश्च सत्त्वञ्च विद्धि जीवगुणानिमान् ॥ २६ ॥ सचेतनं जीवगुणं वदन्ति स चेष्टते चेष्टयते च सर्वम् । अतः परं क्षेत्रविदो वदन्ति प्रावर्त्तयत् यो भुवनानि सप्त ॥ २७ ॥ न जीवनाशोऽस्ति हि देहभेदे मिथ्यैतदाहुर्मृत इत्यबुद्धाः । जीवस्तु देहान्तरितः प्रयाति दशार्द्धता तस्य शरीरभेदः ॥ २८ ॥ एवं सर्वेषु भूतेषु गूढश्चरति संवृताः । दृश्यते त्वग्र्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया तत्त्वदर्शिभिः ॥ २९ ॥ तं पूर्वापररात्रेषु युञ्जानः सततं बुधः । लघ्वाहारो विशुद्धात्मा पश्यत्यात्मानमात्मनि ॥ ३० ॥ चित्तस्य हि प्रसादेन हित्वा कर्म्म शुभाशुभम् । प्रसन्नात्मात्मनि स्थित्वा सुख-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मानन्त्यमश्नुते ॥ ३१ ॥ मानसोऽग्निः शरीरेषु जीव इत्यभिधीयते। सृष्टिः प्रजापतेरेषा भूताध्यात्मविनिश्चये ॥ ३२ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि भृगुभरद्वाजसंवादे सप्ताशीत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

भृगुरुवाच। असृजद्ब्राह्मणानेव पूर्वं ब्रह्मा प्रजापतीन्। आत्मतेजोऽभिनिर्वृत्तान् भास्कराग्निसमप्रभान् ॥ १ ॥ ततः सत्यञ्च धर्मञ्च तपो ब्रह्म च शाश्वतम्। आचारञ्चैव शौचञ्च स्वर्गाय विदधे प्रभुः ॥ २ ॥ देवदानवगन्धर्वा दैत्यासुरमहोरगाः। यक्षराक्षस-नागाश्च पिशाचा मनुजास्तथा ॥ ३ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च द्विजसत्तम। ये चान्ये भूतसङ्घानां वर्णांस्तांश्चापि निर्ममे ॥ ४ ॥ ब्राह्मणानां सितो वर्णः क्षत्रियानान्तु लोहितः। वैश्यानां पीतको वर्णः शूद्राणामसितस्तथा ॥ ५ ॥

भरद्वाज उवाच। चातुर्वर्ण्यस्य वर्णेण यदि वर्णो विभिद्यते। सर्वेषां खलु वर्णानां दृश्यते वर्णसङ्करः ॥ ६ ॥ कामः क्रोधो भयं लोभः शोकश्चिन्ता क्षुधा श्रमः। सर्वेषां न प्रभवति कस्माद्वर्णो विभज्यते ॥ ७ ॥ स्वेदमूत्रपुरीषाणि श्लेष्मा पित्तं सशोणितम्। तनुः क्षरति सर्वेषां कस्माद्वर्णो विभज्यते ॥ ८ ॥ जङ्गमानामसंख्येयाः स्थावराणाञ्च जातयः। तेषां विविधवर्णानां कुतो वर्णविनिश्चयः ॥ ९ ॥

भृगुरुवाच। न विशेषोऽस्ति वर्णानां सर्वं ब्राह्ममिदं जगत्। ब्रह्मणा पूर्वसृष्टं हि कर्म्मभिर्वर्णतां गतम् ॥ १० ॥ कामभोगप्रियास्तीक्ष्णाः क्रोधनाः प्रियसाहसाः। त्यक्तस्वधर्मा रक्ताङ्गास्ते द्विजाः क्षत्रतां गताः ॥ ११ ॥ गोभ्यो वृत्तिं समास्थाय पीताः कृष्युपजीविनः। स्वधर्मान्नानुतिष्ठन्ति ते द्विजा वैश्यतां गताः ॥ १२ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

हिंसानृतप्रिया लुब्धाः सर्वकर्मोपजीविनः । कृष्णाः शौचपरि-
भ्रष्टास्ते द्विजाः शूद्रतां गताः ॥ १३ ॥ इत्येतैः कर्म्मभिर्व्यस्ता द्विजा
वर्णान्तरं गताः । धर्मो यज्ञक्रिया तेषां नित्यं नप्रतिषिध्यते ॥१४॥
इत्येते चतुरो वर्णा येषां ब्राह्मी सरस्वती । विहिता ब्रह्मणा पूर्वं
लोभात्त्वज्ञानतां गताः ॥ १५ ॥ ब्राह्मणा ब्रह्मतन्त्रस्थास्तपस्तेषां
न नश्यति । ब्रह्म धारयतां नित्यं व्रतानि नियमांस्तथा ॥ १६ ॥
ब्रह्म चैव परं सृष्टं ये न जानन्ति तेऽद्विजाः । तेषां बहुविधा-
स्त्वन्यास्तत्र तत्र हि जातयः ॥ १७ ॥ पिशाचा राक्षसा प्रेता
विविधा म्लेच्छजातयः । प्रनष्टज्ञानविज्ञानाः स्वच्छन्दाचारचेष्टिताः
॥ १८ ॥ प्रजा ब्राह्मणसंस्काराः स्वकर्म्मकृतनिश्चयाः । ऋषिभिः
स्वेन तपसा सृज्यन्ते चापरे परैः ॥ १९ ॥ आदिदेवसमुद्भूता ब्रह्म-
मूलाक्षयाव्यया । या सृष्टिर्मानसी नाम धर्म्मतन्त्रपरायणा ॥२०॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि भृगुभरद्वाजसंवादे
अष्टाशीत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

भरद्वाज उवाच । ब्राह्मणः केन भवति क्षत्रियो वा द्विजो-
त्तम । वैश्यः शूद्रश्च विप्रर्षे तद्ब्रूहि वदतां वर ॥ १ ॥
भृगुरुवाच । जातकर्मादिभिर्यस्तु संस्कारैः संस्कृतः शुचिः ।
वेदाध्ययनसम्पन्नः षट्सु कर्म्मस्ववस्थितः ॥ २ ॥ शौचाचारस्थितः
सम्यग्विघसाशी गुरुप्रियः । नित्यव्रती सत्यपरः स वै ब्राह्मण
उच्यते ॥ ३ ॥ सत्यं दानमथाद्रोह आनृशंस्यंत्रपा घृणा । तपश्च
दृश्यते यत्र स ब्राह्मण इति स्मृतः ॥ ४ ॥ क्षत्रजं सेवते कर्म्म वेदा-
ध्ययनसङ्गतः । दानादानरतिर्यस्तु स वै क्षत्रिय उच्यते ॥ ५ ॥
विशत्याशु पशुभ्यश्च कृष्यादानरतिः शुचिः । वेदाध्ययनसम्पन्नः
स वैश्य इति संज्ञितः ॥६॥ सर्वभक्षरतिर्नित्यं सर्वकर्म्मकरोऽशुचिः ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

त्यक्तवेदस्त्वनाचारः स वै शूद्र इति स्मृतः ॥ ७ ॥ शूद्रे चैतद्भवे-
ल्लक्ष्यं द्विजे तच्च न विद्यते न वै शूद्रो भवेच्छूद्रो ब्राह्मणो ब्राह्मणो
न च ॥ ८ ॥ सर्वोपायैस्तु लोभस्य क्रोधस्य च विनिग्रहः । एतत्
पवित्रं ज्ञानानां तथा चैवात्मसंयमः ॥ ९ ॥ वार्य्यौ सर्वात्मना तौ
हि श्रेयोघातार्थमुच्छ्रितौ ॥ १० ॥ नित्यं क्रोधाच्छ्रियं रक्षेत्तपो
रक्षेच्च मत्सरात् । विद्यां मानापमानाभ्यामात्मानन्तु प्रमादतः ॥११॥
यस्य सर्वे समारम्भा निराशीर्बन्धना द्विज । त्यागे यस्य हुतं सर्वं
स त्यागी स च बुद्धिमान् ॥ १२ ॥ अहिंस्रः सर्वभूतानां मैत्रायण-
गतश्चरेत् । परिग्रहान् परित्यज्य भवेद्बुद्ध्या जितेन्द्रियः । अशोकं
स्थानमातिष्ठेदिह चामुत्र चाभयम् ॥ १३ ॥ तपोनित्येन दान्तेन
मुनिना संयतात्मना । अजितं जेतुकामेन भाव्यं सङ्गेष्वसङ्गिना
॥ १४ ॥ इन्द्रियैर्गृह्यते यद्यत्तत्तद्व्यक्तमिति स्थितिः । अव्यक्तमिति
विज्ञेयं लिङ्गग्राह्यमतीन्द्रियम् ॥ १५ ॥ अविश्रम्भे न गन्तव्यं विश्रम्भे
धारयेन्मनः । मनः प्राणे समाधीयात् प्राणं ब्रह्मणि धारयेत् ॥१६॥
निर्वेदादेव निर्वाणं न च किञ्चिद्विचिन्तयेत् । सुखं वै ब्राह्मणो
ब्रह्म निर्वेदेनाधिगच्छति ॥ १७ ॥ शौचेन सततं युक्तः सदाचार-
समन्वितः । सानुक्रोशश्च भूतेषु तद्द्विजातिषु लक्षणम् ॥ १८ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि भृगुभरद्वाजसंवादे
एकोननवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

भृगुरुवाच । सत्यं ब्रह्म तपःसत्यं सत्यं विसृजते प्रजा ।
सत्येन धार्य्यते लोकः स्वर्गं सत्येन गच्छति ॥ १ ॥ अनृतं तमसो
रूपं तमसा नीयते ह्यधः । तमोग्रस्ता न पश्यन्ति प्रकाशन्तमसा-
वृताः ॥ २ ॥ स्वर्गः प्रकाश इत्याहुर्नरकं तम एव च । सत्यानृतं
तदुभयं प्राप्यते जगतीचरैः ॥ ३ ॥ अत्राप्येवंविधा लोके वृत्तिः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सत्यानृते भवेत् । धर्माधर्मौ प्रकाशश्च तमो दुःखं सुखं तथा ॥ ४॥ तत्र यत् सत्यं स धर्मो यो धर्म्मः स प्रकाशो यः प्रकाशस्तत् सुखमिति । तत्र यदनृतं सोऽधर्मो योऽधर्म्मस्तत्तमो यत्तमस्तद्दुःखमिति ॥ ५ ॥ अत्रोच्यते शारीरैर्मानसैर्दुःखैः सुखैश्चाप्यसुखोदयैः । लोकसृष्टिं प्रपश्यन्तो न मुह्यन्ति विचक्षणाः ॥ ६ ॥ तत्र दुःखविमोक्षार्थं प्रयतेत विचक्षणः । सुखं ह्यनित्यं भूतानां इह लोके परत्र च ॥ ७ ॥ राहुग्रस्तस्य सोमस्य यथा ज्योत्स्ना न भासते । तथा तमोऽभिभूतानां भूतानां नश्यते सुखम् ॥ ८॥ तत् खलु द्विविधं सुखमुच्यते शारीरं मानसञ्च । इह खल्वमुष्मिंश्च लोके वस्तुप्रवृत्तयः सुखार्थमभिधीयन्ते । न ह्यतः परं त्रिवर्गफलं विशिष्टतरमस्ति स एव काम्यो गुणविशेषो धर्मार्थगुणारम्भस्तद्धेतुरस्योत्पत्तिः सुखप्रयोजनार्थ आरम्भः ॥ ९ ॥

भरद्वाज उवाच । यदेतद्भवता विहितं सुखानां परमा स्थितिरिति न तदुपगृह्णीमो न ह्येषामृषीणां महति स्थितानामप्राप्य एव काम्यो गुणविशेषो न चैनमभिलषन्ति च तपसि श्रूयते त्रिलोककृद्ब्रह्मा प्रभुरेकाकी तिष्ठति ब्रह्मचारी न कामसुखेष्वात्मानमवदधाति अपि च भगवान् विश्वेश्वर उमापतिः काममभिवर्त्तमानमनङ्गत्वेन शममनयत् । तस्माद्ब्रूमो न तु महात्मभिरयं प्रतिगृहीतो न त्वेष तावद्विशिष्टो गुणविशेष इति नैतद्भगवतः । प्रत्येमि भगवता तूक्तं सुखान्न परमस्तीति लोकप्रवादो हि द्विविधः फलोदयः । सुकृतात् सुखमवाप्यते दुष्कृताद्दुःखमिति ॥ १० ॥

भृगुरुवाच । अत्रोच्यते अनृतात् खलु तमः प्रादुर्भूतं ततस्तमोग्रस्ता अधर्म्ममेवानुवर्त्तन्ते न धर्म्मं क्रोधलोभहिंसानृतादिभिरवच्छन्नाः । न खल्वस्मिंल्लोके नामुत्र सुखमाप्नुवन्ति विविधव्याधिरुजोपतापैरवकीर्य्यन्ते । वधबन्धनपरिक्लेशादिभिश्च क्षुत्पिपासाश्रमकृतैरुपतापैरुपतप्यन्ते वर्षवातात्युष्णातिशीतकृतैश्च प्रति-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भयैः शारीरैर्दुःखैरुपतप्यन्ते। बन्धधनविनाशविप्रयोगकृतैश्च मानसैः शोकैरभिभूयन्ते जरामृत्युकृतैश्चान्यैरिति ॥ ११ ॥ यस्त्वेतैः शारीरमानसैर्दुःखैर्न संस्पृश्यते स सुखं वेद ॥ १२ ॥ न चैते दोषाः स्वर्गे प्रादुर्भवन्ति तत्र खलु भवति सुसुखः पवनः स्वर्गे गन्धश्च सुरभिस्तथा। क्षुत्पिपासाश्रमो नास्ति न जरा न च पापकम् ॥ १३ ॥ नित्यमेव सुखं स्वर्गे सुखं दुःखमिहोभयम्। नरके दुःखमेवाहुः सुखं तत् परमं पदम् ॥ १४ ॥ पृथिवी सर्वभूतानां जनित्री तद्विधाः स्त्रियः। पुमान् प्रजापतिस्तत्र शुक्रं तेजोमयं विदुः ॥ १५ ॥ इत्येतल्लोकनिर्माणं ब्रह्मणा विहितं पुरा। प्रजाः समनुवर्त्तन्ते स्वैः स्वैः कर्म्मभिरावृताः ॥ १६ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि भृगुभरद्वाजसंवादे नवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९० ॥

भरद्वाज उवाच। दानस्य किं फलं प्राहुर्धर्म्मस्य चरितस्य च। तपसश्च सुतप्तस्य स्वाध्यायस्य हुतस्य वा ॥ १ ॥

भृगुरुवाच। हुतेन शाम्यते पापं स्वाध्यायैः शान्तिरुत्तमा। दानेन भोगानित्याहुस्तपसा स्वर्गमाप्नुयात् ॥ २ ॥ दानन्तु द्विविधं प्राहुः परत्रार्थमिहैव च। सद्भ्यो यद्दीयते किञ्चित्तत् परत्रोपतिष्ठते ॥ ३ ॥ असद्भ्यो दीयते यत्तु तद्दानमिह भुज्यते। यादृशं दीयते दानं तादृशं फलमश्नुते ॥ ४ ॥

भरद्वाज उवाच। किं कस्य धर्माचरणं किम्वा धर्म्मस्य लक्षणम्। धर्म्मः कतिविधो वापि तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥ ५ ॥

भृगुरुवाच। स्वधर्माचरणे युक्ता ये भवन्ति मनीषिणः। तेषां स्वर्गफलावाप्तिर्योऽन्यथा स विमुह्यते ॥ ६ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भरद्वाज उवाच। यदेतच्चातुराश्रम्यं ब्रह्मणाविहितं पुरा। तेषां स्वे स्वे समाचारास्तान्मे वक्तुमिहार्हसि ॥ ७ ॥

भृगुरुवाच। पूर्वमेव भगवता ब्रह्मणा लोकहितमनुतिष्ठता धर्म्मसंरक्षणार्थमाश्रमाश्चत्वारोऽभिनिर्दिष्टाः। तत्र गुरुकुलवासमेव प्रथममाश्रममुदाहरन्ति। सम्यगत्र शौचसंस्कारनियमव्रतविनियतात्मा उभे सन्ध्ये भास्कराग्निदैवतान्युपस्थाय विहाय तन्द्रालस्ये गुरोरभिवादनवेदाभ्यासश्रवणपवित्रीकृतान्तरात्मा त्रिषवणमुपस्पृश्य ब्रह्मचर्य्याग्निपरिचरणगुरुशुश्रूषानित्यभिक्षाभैक्षादिसर्वनिवेदितान्तरात्मा गुरुवचननिर्द्देशानुष्ठानाप्रतिकूलो गुरुप्रसादलब्धस्वाध्यायतत्परः स्यात् ॥ ८ ॥ भवति चात्र श्लोकः। गुरुं यस्तु समाराध्य द्विजो वेदमवाप्नुयात्। तस्य स्वर्गफलावाप्तिः सिध्यते चास्यमानसमिति ॥ ९ ॥ गार्हस्थ्यं खलु द्वितीयमाश्रमं वदन्ति तस्य समुदाचारलक्षणं सर्वमनुव्याख्यास्यामः। समावृत्तानां सदाचाराणां सहधर्म्मचर्य्याफलार्थिनां गृहाश्रमो विधीयते। धर्मार्थकामावाप्तिर्ह्यत्र त्रिवर्गसाधनमपेक्ष्यागर्हितेन कर्म्मणा धनान्यादाय स्वाध्यायोपलब्धप्रकर्षेण वा ब्रह्मर्षिनिर्मितेन वा अद्रिसारगतेन वा हव्यकव्यनियमाभ्यासदैवतप्रसादोपलब्धेन वा धनेन गृहस्थो गार्हस्थ्यं वर्त्तयेत्। तद्धि सर्वाश्रमाणां मूलमुदाहरन्ति। गुरुकुल निवासिनः परिव्राजका ये चान्ये सङ्कल्पितव्रतनियमधर्मानुष्ठायिनस्तेषामप्यतएव भिक्षावलिसंविभागाः प्रवर्त्तन्ते ॥ १० ॥ वानप्रस्थानाञ्च द्रव्योपस्कार इति प्रायशः खल्वेते साधवः साधुपथ्योदनाः स्वाध्यायप्रसङ्गिनस्तीर्थाभिगमनदेशदर्शनार्थं पृथिवीं पर्य्यटन्ति। तेषां प्रत्युत्थानाभिगमनमनसूयावाक्प्रदानसुखशक्त्यासनसुखशयनाभ्यवहारसत्क्रिया चेति ॥ ११ ॥ भवति चात्र श्लोकः। अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते। स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति ॥ १२ ॥ अपि चात्र यज्ञक्रियाभिर्द्देवताः प्रीयन्ते निवापेन

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

पितरो विद्याभ्यासश्रवणधारणेन ऋषयः अपत्योत्पादनेन प्रजापतिरिति ॥ १३ ॥ श्लोकौ चात्र भवतः । वत्सलाः सर्वभूतेभ्यो वाच्याः श्रोत्रसुखा गिरः । परितापोपघातश्च पारुष्यञ्चात्र गर्हितम् ॥ १४ ॥ अवज्ञानमहङ्कारो दम्भश्चैव विगर्हितः । अहिंसा सत्यमक्रोधः सर्वाश्रमगतं तपः ॥ १५ ॥ अपि चात्र माल्याभरणवस्त्राभ्यङ्गनित्योपभोग नृत्यगीतवादित्रश्रुतिसुखनयनाभिरामदर्शनानां प्राप्तिर्भक्ष्यभोज्यलेह्यपेयचूष्याणामभ्यवहार्य्याणां विविधानामुपभोगः स्वविहारसन्तोषकामसुखावाप्तिरिति ॥ १६ ॥ त्रिवर्गगुणनिर्वृत्तिर्यस्य नित्यं गृहाश्रमे । स सुखान्यनुभूयेह शिष्टानां गतिमाप्नुयात् ॥ १७ ॥ उञ्छवृत्तिर्गृहस्थो यः स्वधर्मचरणे रतः । त्यक्तकामसुखारम्भः स्वर्गस्तस्य न दुर्लभः ॥ १८ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि भृगुभरद्वाजसंवादे
एकनवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

भृगुरुवाच । वानप्रस्थाः खल्वपि धर्ममनुसरन्तः पुण्यानि तीर्थानि नदीप्रस्रवणानि सुविविक्तेष्वरण्येषु मृगमहिषवराहशार्दूलवनगजाकीर्णेषु तपस्यन्तोऽनुसञ्चरन्ति त्यक्तग्राम्यवस्त्राभ्यवहारोपभोगा वन्यौषधिफलमूलपर्णपरिमितविचित्रनियताहाराः स्थानासनिनो भूमिपाषाणसिकताशर्कराबालुकाभस्मशायिनः काशकुशचर्मवल्कलसंवृताङ्गाः केशश्मश्रुनखरोमधारिणो नियतकालोपस्पर्शना अस्कन्दितकालबलिहोमानुष्ठायिनः समित्कुशकुसुमापहारसंमार्जनलब्धविश्रामाः शीतोष्णवर्षपवनविष्टम्भविभिन्नसर्वत्वचो विविधनियमोपयोगचर्यानुष्ठानविहितपरिशुष्कमांसशोणितत्वगस्थिभूता धृतिपराः सत्त्वयोगाच्छरीराण्युद्वहन्ते ॥ १॥ यस्त्वेतां नियतचर्य्यां ब्रह्मर्षिविहितां चरेत् । स दहेदग्निवद्दोषान् जयेल्लोकांश्च

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

दुर्ज्ञेयान् ॥ २ ॥ परिव्राजकानां पुनराचारः। तद्यथा। विमुच्याग्निधनकलत्रपरिवर्हंणसङ्गेष्वात्मानं स्नेहपाशानवधूयपरिव्रजन्ति समलोष्टाश्मकाञ्चनास्त्रिवर्गप्रवृत्तेष्वसक्तबुद्धयः। अरिमित्रोदासीनानां तुल्यदर्शनाः। स्थावरजरायुजाण्डजसंस्वेदजोद्भिज्जानां भूतानां वाङ्मनःकर्म्मभिरनभिद्रोहिनोऽनिकेताः पर्वतपुलिनवृक्षमूलदेवतायतनान्यनुचरन्तो वासार्थमुपेयुर्नगरं ग्रामं वा नगरे पञ्चरात्रिका ग्रामे चैकरात्रिकाः प्रविश्य च प्राणधारणार्थं द्विजातीनां भवनान्यसंकीर्णकर्म्मणामुपतिष्ठेयुः। पात्रपतितायाचितभैक्ष्याः कामक्रोधदर्पलोभमोहकार्पण्यदम्भपरिवादाभिमानहिंसानिवृत्ता इति ॥ ३ ॥ भवन्ति चात्र श्लोकाः। अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्वा यश्चरते मुनिः। न तस्य सर्वभूतेभ्यो भयमुत्पद्यते क्वचित् ॥ ४ ॥ कृत्वाग्निहोत्रं स्वशरीरसंस्थं शारीरमग्निं स्वमुखे जुहोति। विप्रस्तु भैक्ष्योपगतैर्हविर्भिश्चिताग्निना स व्रजते हि लोकान् ॥ ५ ॥ मोक्षाश्रमं यश्चरते यथोक्तं शुचिः सुसंकल्पितयुक्तबुद्धिः। अनिन्धनं ज्योतिरिव प्रशान्तं स ब्रह्मलोकं श्रयते द्विजातिः ॥ ६ ॥

भरद्वाज उवाच। अस्माल्लोकात् परो लोकः श्रूयते नोपलभ्यते। तमहं ज्ञातुमिच्छामि तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥ ७ ॥

भृगुरुवाच। उत्तरे हिमवत्पार्श्वे पुण्ये सर्वगुणान्विते। पुण्यः क्षेम्यश्च काम्यश्च स परो लोक उच्यते ॥ ८ ॥ तत्र ह्यपापकर्माणः शुचयोऽत्यन्तनिर्मलाः। लोभमोहपरित्यक्ता मानवा निरुपद्रवाः ॥ ९ ॥ स स्वर्गसदृशो देशस्तत्रयुक्ताः शुभा गुणाः। काले मृत्युः प्रभवति स्पृशन्ति व्याधयो न च ॥ १० ॥ न लोभः परदारेषु स्वदारनिरतो जनः। नान्योऽन्यं बध्यते तत्र द्रव्येषु च न विस्मयः। परो ह्यधर्मो नैवास्ति सन्देहो नापि जायते ॥ ११ ॥ कृतस्य तु फलं तत्र प्रत्यक्षमुपलभ्यते। पानासनाशनोपेताः प्रासादभवनाश्रयाः ॥ १२ ॥ सर्वकामैर्वृताः केचिद्धेमाभरणभूषिताः। प्राण-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

धारणमात्रन्तु केषाञ्चिदुपपद्यते ॥ १३ ॥ श्रमेण महता केचित् कुर्वन्ति प्राणधारणाम्। इह धर्मपराः केचित् केचिन्नैकृतिका नराः। सुखिता दुःखिताः केचिन्निर्धना धनिनोऽपरे ॥ १४ ॥ इह श्रमभयं मोहः क्षुधा तीव्रा च जायते। लोभश्चार्थकृतो नृणां येन मुह्यन्ति पण्डिताः ॥ १५ ॥ इह वार्त्ता बहुविधा धर्माधर्मस्य कारिणः। यस्तद्वेदोभयं प्राज्ञः पाप्मना न स लिप्यते ॥ १६ ॥ सोपधं निकृतिः स्तेयं परिवादो ह्यसूयिता। परोपघातो हिंसा च पैशुन्यमनृतं तथा ॥ १७ ॥ एतानासेवते यस्तु तपस्तस्य प्रहीयते। यस्त्वेतान्नाचरेद्विद्वान् तपस्तस्य विवर्द्धते ॥ १८ ॥ इह चिन्ता बहुविधा धर्माधर्मस्य कर्म्मणः। कर्म्मभूमिरियं लोके इह कृत्वा शुभाशुभम्। शुभैः शुभमवाप्नोति तथाशुभमथान्यथा ॥ १९ ॥ इह प्रजापतिः पूर्वं देवाः सर्षिगणास्तथा। इष्टेष्टतपसः पूता ब्रह्मलोकमुपाश्रिताः ॥ २० ॥ उत्तरः पृथिवीभागः सर्व्वपुण्यतमः शुभः। इहस्थास्तत्र जायन्ते ये वै पुण्यकृतो जनाः ॥ २१ ॥ यद्वि सत्कारमृच्छन्ति तिर्य्यग्योनिषु चापरे। क्षीणायुषस्तथा चान्ये नश्यन्ति पृथिवीतले ॥ २२ ॥ अन्योऽन्यभक्षणासक्ता लोभमोहसमन्विताः। इहैव परिवर्त्तन्ते न ते यान्त्युत्तरां दिशम् ॥ २३ ॥ ये गुरून् पर्य्युपासन्ते नियता ब्रह्मचारिणः। पन्थानं सर्व्वलोकानां विजानन्ति मनीषिणः ॥ २४ ॥ इत्युक्तोऽयं मया धर्मः सङ्क्षिप्तो ब्रह्मनिर्मितः। धर्माधर्मौ हि लोकस्य यो वै वेत्ति स बुद्धिमान् ॥२५ ॥

भीष्म उवाच। इत्युक्तो भृगुणा राजन् भरद्वाजः प्रतापवान्। भृगुं परमधर्मात्मा विस्मितः प्रत्यपूजयत् ॥ २६ ॥ एष ते प्रसवो राजन् जगतः सम्प्रकीर्त्तितः। निखिलेन महाप्राज्ञ किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ २७ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि भृगुभरद्वाजसंवादे द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

युधिष्ठिर उवाच। आचारस्य विधिं तात प्रोच्यमानं त्वयानघ। श्रोतुमिच्छामि धर्मज्ञ सर्व्वज्ञो ह्यसि मे मतः॥ १॥

भीष्म उवाच। दुराचारा दुर्विचेष्टा दुष्प्रज्ञाः प्रियसाहसाः। असन्तस्त्विति विख्याताः सन्तश्चाचारलक्षणाः॥ २॥ पुरीषं यदि वा मूत्रं ये न कुर्वन्ति मानवाः। राजमार्गे गवां मध्ये धान्यमध्ये च ते शुभाः॥ ३॥ शौचमावश्यकं कृत्वा देवतानाञ्च तर्पणम्। धर्म्ममाहुर्मनुष्याणामुपस्पृश्य नदीं भवेत्॥ ४॥ सूर्य्यं सदोपतिष्ठेत न च सूर्य्योदये स्वपेत्। सायं प्रातर्ज्जपेत् सन्ध्यां तिष्ठन् पूर्वां तथेतराम्॥ ५॥ पञ्चार्द्रो भोजनं भुञ्ज्यात् प्राङ्मुखो मौनमास्थितः। न निन्द्यादन्नभक्ष्यांश्च स्वादु स्वादु च भक्षयेत्॥ ६॥ आर्द्रपाणिः समुत्तिष्ठेत् नार्द्रपादः स्वपेन्निशि। देवर्षिर्नारदः प्राह एतदाचारलक्षणम्॥ ७॥ शुचिं देशमनड्वाहं देवं गोष्ठं चतुष्पथम्। ब्राह्मणं धार्मिकं चैत्यं नित्यं कुर्य्यात् प्रदक्षिणम्॥ ८॥ अतिथीनाञ्च सर्व्वेषां प्रेष्याणां स्वजनस्य च। सामान्यं भोजनं भृत्यैः पुरुषस्य प्रशस्यते॥ ९॥ सायं प्रातर्मनुष्याणामशनं देवनिर्म्मितम्। नान्तरा भोजनं दृष्टमुपवासी तथा भवेत्॥ १०॥ होमकाले तथा जुह्वदृतुकाले तथा व्रजन्। अनन्यस्त्रीजनः प्राज्ञो ब्रह्मचारी तथा भवेत्॥ ११॥ अमृतं ब्राह्मणोच्छिष्टं जनन्या हृदयं कृतम्। तज्जनाः पर्य्युपासन्ते सत्यं सन्तः समासते॥ १२॥ लोष्टमर्द्दी तृणच्छेदी नखखादी तु यो नरः। नित्योच्छिष्टः सङ्कुसुको नेहायुर्विन्दते महत्॥ १३॥ यजुषा संस्कृतं मांसं निवृत्तो मांसभक्षणात्। न भक्षयेद्वृथामांसं पृष्ठमांसञ्च वर्ज्जयेत्॥ १४॥ स्वदेशे परदेशे वा अतिथिं नोपवासयेत्। काम्यकर्म्मफलं लब्ध्वा गुरूणामुपपादयेत्॥ १५॥ गुरुभ्य आसनं देयं कर्त्तव्यञ्चाभिवादनम्। गुरूनभ्यर्च्च्य युज्यन्ते आयुषा यशसा श्रिया॥ १६॥ नेक्षेतादित्य-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सुद्यन्तं न च नग्नां परस्त्रियम् । मैथुनं सततं धर्म्यं गुह्ये चैव समाचरेत् ॥ १७ ॥ तीर्थानां हृदयं तीर्थं शुचीनां हृदयं शुचिः । सर्वमार्य्यकृतं चौक्षं बालसंस्पर्शनानि च ॥ १८ ॥ दर्शने दर्शने नित्यं सुखप्रश्नमुदाहरेत् । सायं प्रातश्च विप्राणां प्रदिष्टमभिवादनम् ॥ १९ ॥ देवागारे गवांमध्ये ब्राह्मणानां क्रियापथे । स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणं पाणिमुद्धरेत् ॥ २० ॥ सायं प्रातश्च विप्राणां पूजनञ्च यथाविधि । पण्यानां शोभते पण्यं कृषीणां वाद्यते कृषिः । बहुकारश्च शस्यानां वाह्ये वाह्ये गवां तथा ॥ २१ ॥ सम्पन्नं भोजने नित्यं पानीये तर्पणं तथा । सुशृतं पायसे ब्रूयाद्यवाग्वां कृषरे तथा ॥ २२ ॥ श्मश्रुकर्मणि सम्प्राप्ते क्षुते स्नानेऽथ भोजने । व्याधितानाञ्च सर्वेषामायुष्यमभिनन्दनम् ॥ २३ ॥ प्रत्यादित्यं न मेहेत न पश्येदात्मनः शकृत् । सह स्त्रियाथशयनं सहभोज्यञ्च वर्ज्जयेत् ॥ २४ ॥ त्वंकारं नामधेयञ्च ज्येष्ठानां परिवर्ज्जयेत् । अवराणां समानानामुभयेषां न दुष्यति ॥ २५ ॥ हृदयं पापवृत्तानां पापमाख्याति वैकृतम् । ज्ञानपूर्वं विनश्यन्ति गूहमाना महाजने ॥ २६ ॥ ज्ञानपूर्वं कृतं पापं छादयन्त्यबहुश्रुताः । नैनं मनुष्याः पश्यन्ति पश्यन्त्येव दिवौकसः ॥ २७ ॥ पापेनापिहितं पापं पापमेवानुवर्त्तते । धर्मेणापिहितो धर्मो धर्ममेवानुवर्त्तते । धार्मिकेण कृतो धर्मो धर्ममेवानुवर्त्तते ॥ २८ ॥ पापं कृतं न स्मरतीह मूढो विवर्त्तमानस्य तदेति कर्त्तुः । राहुर्यथा चन्द्रमुपैति चापि तथाबुधं पापमुपैति कर्म ॥ २९ ॥ आशया सञ्चितं द्रव्यं दुःखेनैवोपभुज्यते । तद्बुधा न प्रशंसन्ति मरणं न प्रतीक्षते ॥ ३० ॥ मानसं सर्वभूतानां धर्ममाहुर्मनीषिणः । तस्मात् सर्वेषु भूतेषु मनसा शिवमाचरेत् ॥ ३१ ॥ एक एव चरेद्धर्मं नास्ति धर्मे सहायता । केवलं विधिमासाद्य सहायः किं करिष्यति ॥ ३२ ॥ धर्मो योनि-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मनुष्याणां देवानाममृतं दिवि । प्रेतभावे सुखं धर्माच्छृण्वत्तैरुप-
भुज्यते ॥ ३३ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि आचारविधौ
त्रिनवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

युधिष्ठिर उवाच । अध्यात्मं नाम यदिदं पुरुषस्येह चिन्त्यते ।
यदध्यात्मं यथा चैतत्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥ कुतः सृष्टमिदं
विश्वं ब्रह्मन् स्थावरजङ्गमम् । प्रलये च कमभ्येति तन्मे वक्तु-
मिहार्हसि ॥ २ ॥

भीष्म उवाच । अध्यात्ममिति मां पार्थ यदेतदनुपृच्छसि ।
तद्व्याख्यास्यामि ते तात श्रेयस्करतमं सुखम् ॥ ३ ॥ सृष्टिप्रलय-
संयुक्तमाचार्य्यैः परिदर्शितम् । यज्ज्ञात्वा पुरुषो लोके प्रीतिं
सौख्यञ्च विन्दति । फललाभश्च तस्य स्यात् सर्वभूतहितञ्च तत् ॥४॥
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् । महाभूतानि भूतानां
सर्वेषां प्रभवाप्ययौ ॥ ५ ॥ यतः सृष्टानि तत्रैव तानि यान्ति पुनः
पुनः । महाभूतानि भूतेभ्यः सागरस्योर्मयो यथा ॥ ६ ॥ प्रसार्य्य
च यथाङ्गानि कूर्मः संहरते पुनः । तद्वद्भूतानि भूतात्मा सृष्टानि
संहरते पुनः ॥ ७ ॥ महाभूतानि पञ्चैव सर्वभूतेषु भूतकृत् । अक-
रोत्तेषु वैषम्यं तत्तु जीवो न पश्यति ॥ ८ ॥ शब्दः श्रोत्रं तथा
खानि त्रयमाकाशयोनिजम् । वायोः स्पर्शस्तथा चेष्टा त्वक् चैव
त्रितयं स्मृतम् ॥ ९ ॥ रूपञ्चक्षुस्तथा पाकस्त्रिविधं तेज उच्यते ।
रसः क्लेदश्च जिह्वा च त्रयो जलगुणाः स्मृताः ॥ १० ॥ घ्रेयं घ्राणं
शरीरञ्च एते भूमिगुणास्त्रयः । महाभूतानि पञ्चैव षष्ठञ्च मन
उच्यते ॥ ११ ॥ इन्द्रियाणि मनश्चैव विज्ञानान्यस्य भारत । सप्तमो
बुद्धिरित्याहुः क्षेत्रज्ञः पुनरष्टमः ॥ १२ ॥ चक्षुरालोचनायैव

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

संशयं कुरुते मनः। बुद्धिरध्यवसानाय क्षेत्रज्ञः साक्षिवत् स्थितः
॥ १३ ॥ ऊर्द्धं पादतलाभ्यां यदर्वाक् चोर्द्धञ्च पश्यति। एतेन
सर्वमेवेदं विद्ध्यभिव्याप्तमन्तरम् ॥ १४ ॥ पुरुषैरिन्द्रियाणीह
वेदितव्यानि कृत्स्नशः। तमो रजश्च सत्त्वञ्च तेऽपि भावास्तदा-
श्रिताः ॥ १५ ॥ एतां बुद्धा नरो बुद्ध्या भूतानामागतिं गतिम्।
समवेक्ष्य शनैश्चैव लभते शममुत्तमम् ॥ १६ ॥ गुणैर्नीयते बुद्धि-
र्बुद्धिरेवेन्द्रियाण्यपि। मनःषष्ठानि भूतानि बुद्ध्यभावे कुतो गुणाः
॥ १७ ॥ इति तन्मयमेवैतत सर्वं स्थावरजङ्गमम्। प्रलीयते
चोद्भवति तस्मान्निर्द्दिश्यते तथा ॥ १८॥ येन पश्यति तच्चक्षुः शृणोति
श्रोत्रमुच्यते। जिघ्रति घ्राणमितयाह्नरसं जानाति जिह्वया ॥ १९ ॥
त्वचा स्पर्शयते स्पर्शं बुद्धिर्विक्रियते सकृत्। येन प्रार्थयते किञ्चि-
त्तदा भवति तन्मनः ॥ २० ॥ अधिष्ठानानि बुद्धेर्हि पृथगर्थानि
पञ्चधा। इन्द्रियाणीति तान्याहुस्तान्यदृश्योऽधितिष्ठति ॥ २१ ॥
पुरुषे तिष्ठती बुद्धिस्त्रिषु भावेषु वर्त्तते। कदाचिल्लभते प्रीतिं
कदाचिदनुशोचति ॥ २२ ॥ न सुखेन न दुःखेन कदाचिदपि वर्त्तते।
एवं नराणां मनसि त्रिषु भावेष्ववस्थिता ॥ २३ ॥ सेयं भावात्मिका
भावांस्त्रीनेतानतिवर्त्तते। सरितां सागरो भर्त्ता महावेलामिवो-
र्म्मिवान् ॥ २४ ॥ अतिभावगता बुद्धिर्भावे मनसि वर्त्तते। प्रवर्त्त-
मानन्तु रजस्तद्भावमनुवर्त्तते ॥ २५ ॥ इन्द्रियाणि हि सर्वाणि
प्रवर्त्तयति सा तदा। प्रीतिः सत्त्वं रजः शोकस्तमो मोहस्तु ते
त्रयः ॥ २६ ॥ ये ये च भावा लोकेऽस्मिन् सर्वेष्वेतेषु वै त्रिषु।
इति बुद्धिगतिः सर्वा व्याख्याता तव भारत ॥ २७ ॥ इन्द्रियाणि
च सर्वाणि विजेतव्यानि धीमता। सत्त्वं रजस्तमश्चैव प्राणिनां
संश्रिता सदा ॥ २८ ॥ त्रिविधा वेदना चैव सर्वसत्त्वेषु दृश्यते।
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति भारत ॥ २९ ॥ सुखस्पर्शः
सत्त्वगुणो दुःखस्पर्शो रजोगुणः। तमोगुणेन संयुक्तो भवतो

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

व्यावहारिकी ॥ ३० ॥ तत्र यत् प्रीतिसंयुक्तं काये मनसि वा भवेत्। वर्त्तते सात्त्विको भाव इत्याचक्षीत तत्तथा ॥ ३१ ॥ अथ यद्दुःखसंयुक्तमप्रीतिकरमात्मनः। प्रवृत्तं रज इत्येव तन्न संरभ्य चिन्तयेत् ॥ ३२ ॥ अथ यन्मोहसंयुक्तमव्यक्तविषयं भवेत्। अप्रतर्क्यमविज्ञेयं तमस्तदुपधारयेत् ॥ ३३ ॥ प्रहर्षः प्रीतिरानन्दः सुखं संशान्तचित्तता। कथञ्चिदभिवर्त्तन्त इत्येते सात्त्विका गुणाः ॥ ३४ ॥ अतुष्टिः परितापश्च शोको लोभस्तथाक्षमा। लिङ्गानि रजसस्तानि दृश्यन्ते हेत्वहेतुभिः ॥ ३५ ॥ अवमानस्तथा मोहः प्रमादः स्वप्नतन्द्रिता। कथञ्चिदभिवर्त्तन्ते विविधास्तामसा गुणाः ॥ ३६ ॥ दूरगं बहुधागामि प्रार्थनासंशयात्मकम्। मनः सुनियतं यस्य स सुखी प्रेत्य चेह च ॥३७॥ सत्त्वक्षेत्रज्ञयोरेतदन्तरं पश्य सूक्ष्मयोः। सृजते तु गुणानेक एको न सृजते गुणान् ॥ ३८ ॥ मशकोडुम्बरौ वापि सम्प्रयुक्तौ यथा सदा। अन्योऽन्यमेतौ स्याताञ्च सम्प्रयोगस्तथा तयोः ॥ ३९ ॥ पृथग्भूतौ प्रकृत्या तौ सम्प्रयुक्तौ च सर्वदा। यथा मत्स्यो जलञ्चैव संप्रयुक्तौ तथैव तौ ॥ ४० ॥ न गुणा विदुरात्मानं स गुणान् वेत्ति सर्वशः। परिद्रष्टा गुणानान्तु संसृष्टा मन्यते तथा ॥ ४१ ॥ इन्द्रियैस्तु प्रदीपार्थं कुरुते बुद्धिसप्तमैः। निर्विचेष्टैरजानद्भिः परमात्मा प्रदीपवत् ॥ ४२ ॥ सृजते हि गुणान् सत्त्वं क्षेत्रज्ञः परिपश्यति। सम्प्रयोगस्तयोरेष सत्त्वक्षेत्रज्ञयोर्ध्रुवः ॥ ४३ ॥ आश्रयो नास्ति सत्त्वस्य क्षेत्रज्ञस्य च कश्चन। सत्त्वं मनः संसृजते न गुणान् वै कदाचन ॥ ४४ ॥ रश्मींस्तेषां स मनसा यदा सम्यङ्नियच्छति। तदा प्रकाशतेऽस्यात्मा घटे दीपो ज्वलन्निव ॥ ४५ ॥ त्यक्त्वा यः प्राकृतं कर्म्म नित्यमात्मरतिर्मुनिः। सर्वभूतात्मभूतस्मात् स गच्छेदुत्तमां गतिम् ॥ ४६ ॥ यथा वारिचरः पक्षी सलिलेन न लिप्यते। एवमेव कृतप्रज्ञो भूतेषु परिवर्त्तते ॥ ४७ ॥ एवं स्वभावमेवैतत् स्वबुद्ध्या विहरेन्नरः। अशोच-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

नप्रह्लष्टश्च समो विगतमत्सरः ॥ ४८ ॥ स्वभावयुक्त्या युक्तस्तु च नित्यं सृजते गुणान्। ऊर्णनाभिर्यथा सूत्रं विज्ञेयास्तन्तुवद्गुणाः ॥ ४९ ॥ प्रध्वस्ता न निवर्त्तन्ते निवृत्तिर्नोपलभ्यते। प्रत्यक्षेण परोक्षं तदनुमानेन सिध्यति ॥ ५० ॥ एवमेके व्यवस्यन्ति निवृत्तिरिति चापरे। उभयं संप्रधार्य्यैतदध्यवस्येत यथा मति ॥ ५१ ॥ इतीमं हृदयग्रन्थिं बुद्धिभेदमयं दृढम्। विमुच्य सुखमासीत न शोचेच्छिन्नसंशयः ॥ ५२ ॥ मलिनाः प्राप्नुयुः सिद्धिं यथा पूर्णां नदीं नराः। अवगाह्य सुविद्वांसो विद्धि ज्ञानमिदं तथा ॥ ५३ ॥ महानद्या हि पारज्ञस्तप्यते न तदन्यथा। न तु तप्यति तत्त्वज्ञः फले जाते तरत्युत। एवं ये विदुरध्यात्मं कैवल्यं ज्ञानमुत्तमम् ॥ ५४ ॥ एतां बुद्धा नरः सर्वां भूतानामागतिं गतिम्। अवेक्ष्य च शनैर्बुद्ध्या लभते शमनन्ततः ॥ ५५ ॥ त्रिवर्गो यस्य विदितः प्रेक्ष्य यश्च विमुञ्चति। अन्विष्य मनसा युक्तस्तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः ॥ ५६ ॥ न चात्मा शक्यते द्रष्टुमिन्द्रियैश्च विभागशः। तत्र तत्र विसृष्टैश्च दुर्वार्य्यैश्चाकृतात्मभिः ॥ ५७ ॥ एतद्बुद्धा भवेद्बुद्धः किमन्यद्बुद्धलक्षणम्। विज्ञाय तद्धि मन्यन्ते कृतकृत्या मनीषिणः ॥ ५८ ॥ न भवति विदुषां ततो भयं वै यदविदुषां सुमहद्भयं भवेत्। न हि गतिरधिकास्ति कस्यचित् सति हि गुणे प्रवदन्त्यतुल्यताम् ॥ ५९ ॥ यः करोत्यनभिसन्धिपूर्वकं तच्च निर्नुदति यत् पुरा कृतम्। नाप्रियं तदुभयं कुतः प्रियं तस्य तज्जनयतीह कुर्वतः ॥ ६० ॥ लोकमातुरमसूयते जनस्तस्य तज्जनयतीह सर्वतः ॥ ६१ ॥ लोक आतुरजनान्विरावियंस्तत्तदेव बहु पश्य शोचतः। तत्र पश्य कुशलानशोचतो ये विदुस्तदुभयं पदं सताम् ॥ ६२ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि अध्यात्मकथने चतुर्नवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच । हन्त वक्ष्यामि ते पार्थ ध्यानयोगं चतुर्विधम् ।
यं ज्ञात्वा शाश्वतीं सिद्धिं गच्छन्तीह महर्षयः ॥ १ ॥ यथा स्वनु-
ष्ठितं ध्यानं तथा कुर्वन्ति योगिनः । महर्षयो ज्ञानतृप्ता निर्वाण-
गतमानसाः ॥ २ ॥ नावर्त्तन्ते पुनः पार्थ मुक्ताः संसारदोषतः ।
जन्मदोषपरिक्षीणाः स्वभावे पर्य्यवस्थिताः ॥ ३ ॥ निर्द्वन्द्वा नित्य-
सत्त्वस्था विमुक्ता निष्परिग्रहाः । असङ्गान्यविवादीनि मनःशान्ति-
कराणि च ॥ ४ ॥ तत्र ध्यानेन संश्लिष्टमेकाग्रं धारयेन्मन । पिण्डी-
कृत्येन्द्रियग्राममासीनः काष्ठवन्मुनिः ॥ ५ ॥ शब्दं न विन्देच्छ्रोत्रेण
त्वचा स्पर्शं न वेदयेत् । रूपं न चक्षुषा विन्द्याज्जिह्वया न रसां-
स्तथा ॥ ६ ॥ घ्रेयाण्यपि च सर्व्वाणि जह्याद्ध्यानेन योगवित् ।
पञ्चवर्गप्रमाथीनि नेच्छेच्चैतानि वीर्य्यवान् ॥ ७ ॥ ततो मनसि
संगृह्य पञ्चवर्गं विचक्षणः । समादध्यान्मनो भ्रान्तमिन्द्रियैः सह
पञ्चभिः ॥ ८ ॥ विसञ्चारि निरालम्बं पञ्चद्वारञ्चलाचलम् । पूर्व्वं
ध्यानपथे धीरः समादध्यान्मनोऽन्तरा ॥ ९ ॥ इन्द्रियाणि मनश्चैव
यदा पिण्डीकरोत्ययम् । एष ध्यानपथः पूर्व्वो मया समनुवर्णितः
॥ १० ॥ तस्य तत् पूर्वसंरुद्धमात्मनः षष्ठमान्तरम् । स्फुरिष्यति
समुद्भ्रान्ता विद्युदम्बुधरे यथा ॥ ११ ॥ जलविन्दुर्यथा लोलः
पर्णस्थः सर्व्वतश्चलः । एवमेवास्य चित्तञ्च भवति ध्यानवर्त्मनि ॥१२॥
समाहितं क्षणं किञ्चिद्ध्यानवर्त्मनि तिष्ठति । पुनर्वायुपथं भ्रान्तं
मनो भवति वायुवत् ॥ १३ ॥ अनिर्व्वेदो गतक्लेशो गततन्द्रीरमत्-
सरी । समादध्यात् पुनश्चेतो ध्यानेन ध्यानयोगवित् ॥ १४ ॥ विचा-
रश्च विवेकश्च वितर्कश्चोपजायते । मुनेः समादधानस्य प्रथमं ध्यान-
मादितः ॥ १५ ॥ मनसा क्लिश्यमानस्तु समाधानञ्च कारयेत् । न
निर्व्वेदं मुनिर्गच्छेत् कुर्य्यादेवात्मनो हितम् ॥ १६ ॥ पांशुभस्म-
करीषाणां यथा वै राशयश्चिताः । सहसा वारिणा सिक्ता न
[illegible] भावनम् ॥ १७ ॥ किञ्चित् स्निग्धं यथा च स्याच्छुष्क-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

युधिष्ठिर उवाच। गतीनामुत्तमा प्राप्तिः कथिता जापकेष्विह। एकैवैषा गतिस्तेषामुत यान्त्यपरामपि ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। शृणुष्वावहितो राजन् जापकानां गतिं विभो। यथा गच्छन्ति निरयाननेकान् पुरुषर्षभ ॥ २ ॥ यथोक्तपूर्वं पूर्वं यो नानुतिष्ठति जापकः। एकादशक्रियस्त्वत्र निरयं स च गच्छति ॥ ३ ॥ अवमानेन कुरुते न प्रीयति न हृष्यति। ईदृशो जापको याति निरयं नात्र संशयः ॥ ४ ॥ अहङ्कारकृतश्चैव सर्वे निरयगामिनः। परावमानी पुरुषो भविता निरयोपगः ॥ ५ ॥ अभिध्यापूर्वकं जप्यं कुरुते यश्च मोहितः। यत्रास्य रागः पतति तत्र तत्रोपपद्यते ॥ ६ ॥ अथैश्वर्यप्रवृत्तेषु जापकस्तत्र रज्यते। स एव निरयस्तस्य नासौ तस्मात् प्रमुच्यते ॥ ७ ॥ रागेण जापको जप्यं कुरुते तत्र मोहितः। यत्रास्य रागः पतति तत्र तत्रोपपद्यते ॥ ८ ॥ दुर्बुद्धिरकृतप्रज्ञश्चले मनसि तिष्ठति। चलामेव गतिं याति निरयं वा नियच्छति ॥ ९ ॥ अप्रज्ञेयं समतिक्रान्ता प्रमादान्नावधारिता। अकृतप्रज्ञको बालो मोहं गच्छति जापकः ॥ १० ॥ स मोहान्निरयं याति तत्र गत्वानुशोचति। दृढग्राही करोमीति जप्यं जपति जापकः। न सम्पूर्णो न संयुक्तो निरयं सोऽनुगच्छति ॥ ११ ॥

युधिष्ठिर उवाच। अनिवृत्तं परं यत्तदव्यक्तं ब्रह्मणि स्थितम्। तद्भूतो जापकः कस्मात् स शरीरमिहाविशेत् ॥ १२ ॥

भीष्म उवाच। दुष्प्रज्ञानेन निरया बहवः समुदाहृताः। प्रशस्तं जापकत्वञ्च दोषाश्चैते तदात्मकाः ॥ १३ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि जापकोपाख्याने सप्तनवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

युधिष्ठिर उवाच। कीदृशं निरयं याति जापको वर्णयस्व मे। कौतूहलं हि राजन्मे तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। धर्म्मस्यांशप्रसूतोऽसि धर्म्मिष्ठोऽसि स्वभावतः। धर्म्ममूलाश्रयं वाक्यं शृणुष्वावहितोऽनघ ॥ २ ॥ अमूनि यानि स्थानानि देवानां परमात्मनाम्। नानासंस्थानवर्णानि नानारूपफलानि च ॥ ३ ॥ दिव्यानि कामचारीणि विमानानि सभास्तथा। आक्रीड़ा विविधा राजन् पद्मिन्यश्चैव काञ्चनाः ॥ ४ ॥ चतुर्णां लोकपालानां शुक्रस्याथ वृहस्पतेः। मरुतां विश्वदेवानां साध्यानामश्विनोरपि ॥ ५ ॥ रुद्रादित्यवसूनाञ्च तथान्येषां दिवौकसाम्। एते वै निरयास्तात स्थानस्य परमात्मनः ॥ ६ ॥ अभयञ्चानिमित्तञ्च न तत् क्लेशसमावृतम्। द्वाभ्यां मुक्तं त्रिभिर्मुक्तमष्टाभिस्त्रिभिरेव च ॥ ७ ॥ चतुर्लक्षणवर्ज्जन्तु चतुष्कारणवर्ज्जितम्। अप्रहर्षमनानन्दमशोकं विगत क्लमम् ॥ ८ ॥ कालः सम्पद्यते तत्र कालस्तत्र न वै प्रभुः। स कालस्य प्रभूराजन् स्वर्गस्यापि तथेश्वरः ॥ ९ ॥ आत्मकेवलतां प्राप्तस्तत्र गत्वा न शोचति। ईदृशं परमं स्थानं निरयास्ते च तादृशाः ॥ १० ॥ एते ते निरयाः प्रोक्ताः सर्व एव यथायथम्। तस्य स्थानवरस्येह सर्वे निरयसंज्ञिताः ॥ ११ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि जापकोपाख्याने अष्टनवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

युधिष्ठिर उवाच। कालमृत्युयमानान्ते इक्ष्वाकोर्ब्राह्मणस्य च। विवादो व्याहृतः पूर्वं तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्। इक्ष्वाकोः सूर्य्यपुत्रस्य यद्वृत्तं ब्राह्मणस्य च ॥ २ ॥ कालस्य मृत्योश्च [illegible]यद्वृत्तं तन्निबोध मे। यथा स तेषां संवादो यस्मिन् स्थाने-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ऽपि चाभवत् ॥ ३ ॥ ब्राह्मणो जापकः कश्चिद्धर्म्मवृत्तो महायशाः । षड़ङ्गविन्महाप्राज्ञः पैप्पलादिः स कौशिकः ॥ ४ ॥ तस्यापरोक्षं विज्ञानं षड़ङ्गेषु बभूव ह । वेदेषु चैव निष्णातो हिमवत्पाद-संश्रयः ॥ ५ ॥ सोऽन्त्यं ब्राह्मं तपस्तेपे संहितां संयतो जपन् । तस्य वर्षसहस्रन्तु नियमेन तथा गतम् ॥ ६ ॥ स देव्या दर्शितः साक्षात् प्रीतास्मीति तदा किल । जप्यमावर्त्तयंस्तूष्णीं न स तां किञ्चिदब्रवीत् ॥ ७ ॥ तस्यानुकम्पया देवी प्रीता समभवत्तदा । वेदमाता ततस्तस्य तज्जप्यं समपूजयत् ॥ ८ ॥ समाप्तजप्यस्तूत्थाय शिरसा पादयोस्तथा । पपात देव्या धर्म्मात्मा वचनञ्चेदमब्रवीत् ॥ ९ ॥ दिष्ट्या देवि प्रसन्ना त्वं दर्शनञ्च गता मम । यदि चापि प्रसन्नासि जप्ये मे रमतां मनः ॥ १० ॥

सावित्र्युवाच । किम्प्रार्थयसि विप्रर्षे किञ्चेष्टं करवाणि ते । प्रब्रूहि जपतां श्रेष्ठ सर्वं तत्ते भविष्यति ॥ ११ ॥ इत्युक्तः स तदा देव्या विप्रः प्रोवाच धर्म्मवित् । जप्यं प्रति ममेच्छेयं वर्द्धत्विति पुनः पुनः ॥ १२ ॥ मनसश्च समाधिर्मे वर्द्धताहरह शुभे । तत्त-थेति ततो देवी मधुरं प्रत्यभाषत ॥ १३ ॥ इदञ्चैवापरं प्राह देवी तत्प्रियकाम्यया । निरयं नैव याता त्वं यत्र याता द्विजर्षभाः ॥ १४ ॥ यास्यसि ब्रह्मणः स्थानमनिमित्तमनिन्दितम् । साधये भविता चैतत् यत्त्वयाहमिहार्थिता ॥ १५ ॥ नियतो जप चैवाग्रो धर्म्मस्त्वां समुपैष्यति । कालो मृत्युर्यमश्चैव समायास्यन्ति तेऽन्ति-कम् । भविता च विवादोऽत्र तव तेषाञ्च धर्म्मतः ॥ १६ ॥

भीष्म उवाच । एवमुक्त्वा भगवती जगाम भवनं स्वकम् । ब्राह्मणोऽपि जपन्नास्ते दिव्यं वर्षशतं तथा । सदा दान्तो जित-क्रोधः सत्यसन्धोऽनसूयकः ॥ १७ ॥ समाप्ते नियमे तस्मिन्नथ विप्रस्य धीमतः । साक्षात् प्रीतस्तदा धर्म्मो दर्शयामास तं द्विजम् ॥ १८ ॥

धर्म्म उवाच । द्विजाते पश्य मां धर्म्ममहं त्वां द्रष्टुमा[illegible] ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

जपस्यास्य फलं यत्तत सम्प्राप्तं तच्च मे शृणु ॥ १९ ॥ जिता लोका-
स्त्वया सर्वे ये दिव्या ये च मानुषाः। देवानां निलयान् साधो
सर्वानुत्क्रम्य यास्यसि ॥ २० ॥ प्राणत्यागं कुरु मुने गच्छ लोकान्
यथेप्सितान्। त्यक्त्वात्मनः शरीरञ्च ततो लोकानवाप्स्यसि ॥ २१ ॥

ब्राह्मण उवाच। किन्नु लोकैर्हि मे धर्म्म गच्छ त्वञ्च यथा-
सुखम्। बहुदुःखसुखं देहं नोत्सृजेयमहं विभो ॥ २२ ॥

धर्म्म उवाच। अवश्यं भो शरीरं ते त्यक्तव्यं मुनिपुङ्गव।
स्वर्गमारोह भो विप्र किं वा वै रोचतेऽनघ ॥ २३ ॥

ब्राह्मण उवाच। न रोचये स्वर्गवासं विना देहमहं विभो।
गच्छ धर्म्म न मे श्रद्धा स्वर्गं गन्तुं विनात्मना ॥ २४ ॥

धर्म्म उवाच। अलं देहे मनः कृत्वा त्यक्त्वा देहं सुखी भव।
गच्छ लोकानरजसो यत्र गत्वा न शोचसि ॥ २५ ॥

ब्राह्मण उवाच। रमे जपन्महाभाग किन्नु लोकैः सनातनैः।
सशरीरेण गन्तव्यं मया स्वर्गं न वा विभो ॥ २६ ॥

धर्म्म उवाच। यदि त्वं नेच्छसि त्यक्तुं शरीरं पश्य वै द्विज।
एष कालस्तथा मृत्युर्यमश्च त्वामुपागताः ॥ २७ ॥

भीष्म उवाच। अथ वैवस्वतः कालो मृत्युश्च त्रितयं विभो।
ब्राह्मणं तं महाभागमुपगम्येदमब्रुवन् ॥ २८ ॥

यम उवाच। तपसोऽस्य सुतप्तस्य तथा सुचरितस्य च।
फलप्राप्तिस्तव श्रेष्ठो यमोऽहं त्वामुपब्रुवे ॥ २९ ॥

काल उवाच। यथावदस्य जप्यस्य फलं प्राप्तमनुत्तमम्।
कालस्ते स्वर्गमारोढुं कालोऽहं त्वामुपागतः ॥ ३० ॥

मृत्युरुवाच। मृत्युं मां विद्धि धर्म्मज्ञ रूपिणं स्वयमागतम्।
कालेन चोदितो विप्र त्वामितो नेतुमद्य वै ॥ ३१ ॥

ब्राह्मण उवाच। स्वागतं सूर्य्यपुत्राय कालाय च महात्मने।
मृत्यवे च धर्म्माय किं कार्य्यं करवाणि वः ॥ ३२ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच। अर्घ्यं पाद्यञ्च दत्त्वा स तेभ्यस्तत्र समागमे। अब्रवीत् परमप्रीतः स्वशक्त्या किं करोमि वः॥ ३३॥ तस्मिन्नेवाथ काले तु तीर्थयात्रामुपागतः। इक्ष्वाकुरगमत्तत्र समेता यत्र ते विभो॥ ३४॥ सर्वानेव तु राजर्षिः सम्पूज्याथ प्रणम्य च। कुशल-प्रश्नमकरोत् सर्वेषां राजसत्तमः॥ ३५॥ तस्मै सोऽथासनन्दत्त्वा पाद्यमर्घ्यं तथैव च। अब्रवीद्ब्राह्मणो वाक्यं कृत्वा कुशलसंविदम् ॥ ३६॥ स्वागतन्ते महाराज ब्रूहि यद्यदिहेच्छसि। स्वशक्त्या किं करोमीह तद्भवान् प्रब्रवीतु माम्॥ ३७॥

राजोवाच। राजाहं ब्राह्मणश्च त्वं यदा षट्कर्मसंस्थितः। ददानि वसु किञ्चित्ते प्रथितं तद्वदस्व मे॥ ३८॥

ब्राह्मण उवाच। द्विविधा ब्राह्मणा राजन् धर्मश्च द्विविधः स्मृतः। प्रवृत्ताश्च निवृत्ताश्च निवृत्तोऽहं प्रतिग्रहात्॥ ३९॥ तेभ्यः प्रयच्छ दानानि ये प्रवृत्ता नराधिप। अहं न प्रतिगृह्णामि किमिष्टं किं ददामि ते। ब्रूहि त्वं नृपतिश्रेष्ठ तपसा साधयामि किम्॥४०॥

राजोवाच। क्षत्रियोऽहं न जानामि देहीति वचनं क्वचित्। प्रयच्छ युद्धमित्येवं वादिनः स्मो द्विजोत्तम॥ ४१॥

ब्राह्मण उवाच। तुष्यसि त्वं स्वधर्मेण तथा तुष्टा वयं नृप। अन्योऽन्यस्यान्तरं नास्ति यदिष्टं तत् समाचर॥ ४२॥

राजोवाच। स्वशक्त्याहं ददानीति त्वया पूर्वमुदाहृतम्। याचे त्वां दीयतां मह्यं जप्यस्यास्य फलं द्विज॥ ४३॥

ब्राह्मण उवाच। युद्धं मम सदा वाणी याचतीति विकत्थसे। न च युद्धं मया सार्द्धं किमर्थं याचसे पुनः॥ ४४॥

राजोवाच। वाग्वज्रा ब्राह्मणाः प्रोक्ताः क्षत्रिया बाहुजीविनः। वाग्युद्धं तदिदं तीव्रं मम विप्र त्वया सह॥ ४५॥

ब्राह्मण उवाच। सैवाद्यापि प्रतिज्ञा मे स्वशक्त्या किं प्रदीयताम्। ब्रूहि दास्यामि राजेन्द्र विभवे सति मा चिरम्॥ ४६॥

दृष्ट्वा

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

राजोवाच। यत्तदर्षशतं पूर्णं जप्यं व जपता त्वया। फलं प्राप्तं तत् प्रयच्छ मम दित्सुर्भवान् यदि ॥ ४७ ॥

ब्राह्मण उवाच। परमं गृह्यतां तस्य फलं यज्जपितं मया। अर्द्धन्त्वमविचारेण फलं तस्य समाप्नुहि ॥ ४८ ॥ अथ वा सर्वमेवेह मामकं जापकं फलम्। राजन् प्राप्नुहि कामं त्वं यदि सर्वमिहेच्छसि ॥ ४९ ॥

राजोवाच। कृतं सर्वेण भद्रं ते जप्यं यद्याचितं मया। स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि किञ्च तस्य फलं वद ॥ ५० ॥

ब्राह्मण उवाच। फलप्राप्तिं न जानामि दत्तं यज्जपितं मया। अयं धर्मश्च कालश्च यमो मृत्युश्च साक्षिणः ॥ ५१ ॥

राजोवाच। अज्ञातमस्य धर्मस्य फलं किं मे करिष्यति। फलं ब्रवीषि धर्मस्य न चेज्जप्यकृतस्य माम्। प्राप्नोतु तत् फलं विप्रो नाहमिच्छे ससंशयम् ॥ ५२ ॥

ब्राह्मण उवाच। नाददेऽपरवक्तव्यं दत्तञ्चास्य फलं मया। वाक्यं प्रमाणं राजर्षे ममाद्य तव चैव हि ॥ ५३ ॥ नाभिसन्धिर्मया जप्ये कृतपूर्वः कदाचन। जप्यस्य राजशार्दूल कथं वेत्स्याम्यहं फलम् ॥ ५४ ॥ ददस्वेति त्वया चोक्तं ददानीति मया तथा। न वाचं दूषयिष्यामि सत्यं रक्ष स्थिरो भव ॥ ५५ ॥ अथैवं वदतो मेऽद्य वचनं न करिष्यसि। महानधर्मो भविता तव राजन्मृषाकृतः ॥ ५६ ॥ न युक्तान्तु मृषावाणीं त्वया वक्तुमरिन्दम। तथा मयाप्यभिहितं मिथ्या कर्त्तुं न शक्यते ॥ ५७ ॥ संश्रुतञ्च मया पूर्वं ददानीत्यविचारितम्। तद्गृह्णीष्वाविचारेण यदि सत्ये स्थितो भवान् ॥ ५८ ॥ इहागम्य हि मां राजन् जाप्यं फलमयाचिथाः। तन्मे निसृष्टं गृह्णीष्व भव सत्ये स्थिरोऽपि च ॥ ५९ ॥ नायं लोकोऽस्ति न परो न च पूर्वान् स तारयेत्। कुत एव जनिष्यांस्तु मृषा- [illegible] ॥ ६० ॥ न यज्ञफलदानानि नियमास्तारयन्ति हि।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

यथा सत्यं परे लोके तथेह पुरुषर्षभ ॥ ६१ ॥ तपांसि यानि चीर्णानि चरिष्यन्ति च यत्तपः । शतैः शतसहस्रैश्च तैः सत्यान्न विद्यते ॥ ६२ ॥ सत्यमेकाक्षरं ब्रह्म सत्यमेकाक्षरं तपः । सत्यमेकाक्षरो यज्ञः सत्यमेकाक्षरं श्रुतम् ॥ ६३ ॥ सत्यं वेदेषु जागर्त्ति फलं सत्ये परं स्मृतम् । सत्याद्धर्मो दमश्चैव सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ६४ ॥ सत्यं वेदास्तथाङ्गानि सत्यं विद्यास्तथा विधिः । व्रतचर्य्या तथासत्यमोङ्कारः सत्यमेव च ॥ ६५ ॥ प्राणिनां जननं सत्यं सत्यं सन्ततिरेव च । सत्येन वायुरभ्येति सत्येन तपते रविः ॥ ६६ ॥ सत्येन चाग्निर्दहति स्वर्गः सत्ये प्रतिष्ठितः । सत्यं यज्ञस्तपो वेदास्तोभा मन्त्राः सरस्वती ॥ ६७ ॥ तुलामारोपितो धर्मः सत्यञ्चैवेति नः श्रुतम् । समकक्षां तुलयतो यतः सत्यं ततोऽधिकम् ॥ ६८ ॥ यतो धर्मस्ततः सत्यं सर्वं सत्येन वर्द्धते । किमर्थमनृतं कर्म कर्त्तुं राजंस्त्वमिच्छसि ॥ ६९ ॥ सत्ये कुरु स्थिरं भावं मा राजन्ननृतं कृथाः । कस्मात्त्वमनृतं वाक्यं देहीति कुरुतेऽशुभम् ॥ ७० ॥ यदि जप्यफलं दत्तं मया नैषिष्यसे नृप । धर्मेभ्यः संपरिभ्रष्टो लोकाननुचरिष्यसि ॥ ७१ ॥ संश्रुत्य यो न दित्सेत याचित्वा यश्च नेच्छति । उभावनृतिकावेतौ न मृषा कर्त्तुमर्हसि ॥ ७२ ॥

राजोवाच । योद्धव्यं रक्षितव्यञ्च क्षत्रधर्मः किल द्विज । दातारः क्षत्रियाः प्रोक्ता गृह्णीयां भवतः कथम् ॥ ७३ ॥

ब्राह्मण उवाच । न छन्दयामि ते राजन्नापि ते गृहमाव्रजम् । इहागम्य तु याचित्वा न गृह्णीषि पुनः कथम् ॥ ७४ ॥

धर्म्म उवाच । अविवादोऽस्तु युवयोर्वित्तं मां धर्ममागतम् । द्विजो दानफलैर्युक्तो राजा सत्यफलेन च ॥ ७५ ॥

स्वर्ग उवाच । स्वर्गं मां विद्धि राजेन्द्र रूपिणं स्वयमागतम् । अविवादोऽस्तु युवयोरुभौ तुल्यफलौ युवाम् ॥ ७६ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

राजोवाच । कृतं स्वर्गेण मे कार्य्यं गच्छ स्वर्गं यथागतम् । विप्रो यदीच्छते गन्तुं चीर्णं गृह्णातु मे फलम् ॥ ७७ ॥

ब्राह्मण उवाच । बाल्ये यदि स्यादज्ञानान्मया हस्तः प्रसारितः । निवृत्तलक्षणं धर्ममुपासे संहितां जपन् ॥ ७८ ॥ निवृत्तं मां चिराद्राजन् विप्रलोभयसे कथम् । स्वेन कार्य्यं करिष्यामि त्वत्तो नेच्छे फलं नृप । तपःस्वाध्यायशीलोऽहं निवृत्तश्च प्रतिग्रहात् ॥ ७९ ॥

राजोवाच । यदि विप्र विसृष्टं ते जप्यस्य फलमुत्तमम् । आवयोर्यत् फलं किञ्चित् सहितं नौ तदस्त्विह ॥ ८० ॥ द्विजाः प्रतिग्रहे युक्ता दातारो राजवंशजाः । यदि धर्मः श्रुतो विप्र सहैव फलमस्तु नौ ॥ ८१ ॥ मा वा भूत् सहभोज्यन्नौ मदीयं फलमाप्नुहि । प्रतीच्छ मत्कृतं धर्मं यदि ते मय्यनुग्रहः ॥ ८२ ॥

भीष्म उवाच । ततो विकृतवेशौ द्वौ पुरुषौ समुपस्थितौ । गृहीत्वान्योऽन्यमाविष्ट्य कुचेलावूचतुर्वचः ॥ ८३ ॥ न मे धारयसीत्येको धारयामीति चापरः । इहास्ति नौ विवादोऽयमयं राजानुशासकः ॥ ८४ ॥ सत्यं ब्रवीम्यहमिदं न मे धारयते भवान् । अनृतं वदसीह त्वमृणं ते धारयाम्यहम् ॥ ८५ ॥ तावुभौ भृशसन्तप्तौ राजानमिदमूचतुः । परीक्ष त्वं यथा स्याव नावामिव विगर्हितौ ॥ ८६ ॥

विरूप उवाच । धारयामि नरव्याघ्र विकृतस्येह गोः फलम् । ददतश्च न गृह्णाति विकृतो मे महीपते ॥ ८७ ॥

विकृत उवाच । न मे धारयते किञ्चित् विरूपोऽयं नराधिप । मिथ्या ब्रवीत्ययं हि त्वां सत्याभासं नराधिप ॥ ८८ ॥

राजोवाच । विरूप किं धारयते भवानस्य ब्रवीतु मे । श्रुत्वा तथा करिष्येऽहमिति मे धीयते मनः ॥ ८९ ॥

[illegible]व । शृणुष्वावहितो राजन् यथैतद्धारयाम्यहम् ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

विकृतस्यास्य राजर्षे निखिलेन नराधिप ॥ ९० ॥ अनेन धर्मप्राप्त्यर्थं शुभा दत्ता पुरानघ। धेनुर्विप्राय राजर्षे तपःस्वाध्यायशीलिने ॥ ९१ ॥ तस्याश्चायं मया राजन् फलमभ्येत्य याचितः। विकृतेन च मे दत्तं विशुद्धेनान्तरात्मना ॥ ९२ ॥ ततो मे सुकृतं कर्म कृतमात्मविशुद्धये। गावौ च कपिले क्रीत्वा वत्सले बहुदोहने ॥ ९३ ॥ ते चोञ्छवृत्तये राजन्मया समपवर्ज्जिते। यथाविधि यथाश्रद्धं तदस्याहं पुनः प्रभो ॥ ९४ ॥ इहाद्यैव गृहीत्वा तु प्रयच्छे द्विगुणं फलम्। एवं स्यात् पुरुषव्याघ्र कः शुद्धः कोऽत्र दोषवान् ॥ ९५ ॥ एवं विवदमानौ स्वस्त्वामिहाभ्यागतौ नृप। कुरु धर्ममधर्मं वा विनये नौ समादध ॥ ९६ ॥ यदि नेच्छति मे दानं यथादत्तमनेन वै। भवानत्र स्थिरो भूत्वा मार्गे स्थापयिताद्य नौ ॥ ९७ ॥

राजोवाच। दीयमानं न गृह्णासि ऋणं कस्मात्त्वमद्य वै। यथैव तेऽभ्यनुज्ञातं तथा गृह्णीष्व मा चिरम् ॥ ९८ ॥

विकृत उवाच। धारयामीत्यनेनोक्तं ददानीति तथा मया। नायं मे धारयत्यद्य गच्छतां यत्र वाञ्छति ॥ ९९ ॥

राजोवाच। ददतोऽस्य न गृह्णासि विषमं प्रतिभाति मे। दण्ड्यो हि त्वं मम मतो नास्त्यत्र खलु संशयः ॥ १०० ॥

विकृत उवाच। मयास्य दत्तं राजर्षे गृह्णीयां तत् कथं पुनः। काममत्रापराधो मे दण्डमाज्ञापय प्रभो ॥ १०१ ॥

विरूप उवाच। दीयमानं यदि मया नैषिष्यसि कथञ्चन। नियंस्यति त्वां नृपतिरयं धर्मानुशासकः ॥ १०२ ॥

विकृत उवाच। स्वं मया याचितेनेह दत्तं कथमिहाद्य तत्। गृह्णीयां गच्छतु भवानभ्यनुज्ञां ददानि ते ॥ १०३ ॥

ब्राह्मण उवाच। श्रुतमेतत्त्वया राजन्ननयोः कथितं द्वयोः। प्रतिज्ञातं मया यत्ते तद्गृहाणाविचारितम् ॥ १०४ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

राजोवाच। प्रस्तुतं सुमहत् कार्य्यमनयोर्गह्वरं यथा। जापकस्य दृढ़ीकारः कथमेतद्भविष्यति॥ १०५॥ यदि तावन्न गृह्णामि ब्राह्मणेनापवर्ज्जितम्। कथं न लिप्येयमहं पापेन महताद्य वै॥ १०६॥ तौ चोवाच स राजर्षिः कृतकार्य्यौ गमिष्यतः। नेदानीं मामिहासाद्य राजधर्मो भवेन्मृषा॥ १०७॥ स्वधर्मः परिपाल्यस्तु राज्ञामिति विनिश्चयः। विप्रधर्मश्च गहनो मामनात्मानमाविशत्॥ १०८॥

ब्राह्मण उवाच। गृहाण धारयेऽहञ्च याचितं संश्रुतं मया। न चेद्ग्रहीष्यसे राजन् शपिष्ये त्वां न संशयः॥ १०९॥

राजोवाच। धिग्राजधर्मं यस्यायं कार्य्यस्येह विनिश्चयः। इत्यर्थं मे ग्रहीतव्यं कथं तुल्यं भवेदिति॥ ११०॥ एष पाणिरपूर्वं मे निक्षेपार्थं प्रसारितः। यन्मे धारयसे विप्र तदिदानीं प्रदीयताम्॥ १११॥

ब्राह्मण उवाच। संहितां जपता यावान् गुणः कश्चित् कृतो मया। तत् सर्वं प्रतिगृह्णीष्व यदि किञ्चिदिहास्ति मे॥ ११२॥

राजोवाच। जलमेतन्निपतितं मम पाणौ द्विजोत्तम। सममस्तु सहैवास्तु प्रतिगृह्णातु वै भवान्॥ ११३॥

विरूप उवाच। कामक्रोधौ विद्धि नौ त्वमावाभ्यां कारितो भवान्। सहेति च यदुक्तं ते समा लोकास्तवास्य च॥ ११४॥ नायं धारयते किञ्चिज्जिज्ञासा त्वत्कृते कृता। कालो धर्मस्तथा मृत्युः कामक्रोधौ तथा युवाम्॥ ११५॥ सर्वमन्योऽन्यनिष्कर्षे निघृष्टं पश्यतस्तव। गच्छ लोकान् जितान् स्वेन कर्मणा यत्र वाञ्छसि॥ ११६॥

भीष्म उवाच। जापकानां फलावाप्तिर्मया ते सम्प्रदर्शिता। गतिः स्थानञ्च लोकाश्च जापकेन यथा जिताः॥ ११७॥ प्रयाति संहिताध्यायी ब्राह्मणं परमेष्ठिनम्। अथ वाग्निं समायाति सूर्य्य-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

माविशतेऽपि वा ॥ ११८ ॥ स तैजसेन भावेन यदि तत्र रमत्युत ।
गुणांस्तेषां समाधत्ते रागेण प्रतिमोहितः ॥ ११९ ॥ एवं सोमे
तथा वायौ भूम्याकाशशरीरगः । स रागस्तत्र वसति गुणांस्तेषां
समाचरन् ॥ १२० ॥ अथ तत्र विरागी स गच्छति त्वथ संशयम् ।
परममव्ययमिच्छन् स तमेवाविशते पुनः ॥ १२१ ॥ अमृताच्चामृतं
प्राप्तः शान्तीभूतो निरात्मवान् । ब्रह्मभूतः स निर्द्वन्द्वः सुखी शान्तो
निरामयः ॥ १२२ ॥ ब्रह्मस्थानमनावर्त्तमेकमक्षरसंज्ञकम् । अदुःख-
मजरं शान्तं स्थानं तत् प्रतिपद्यते ॥ १२३ ॥ चतुर्भिर्लक्षणैर्हीनं
तथा षड्भिः सषोडशैः । पुरुषं तमतिक्रम्य आकाशं प्रतिपद्यते
॥ १२४ ॥ अथ नेच्छति रागात्मा सर्वं तदधितिष्ठति । यच्च प्रार्थ-
यते तच्च मनसा प्रतिपद्यते ॥ १२५ ॥ अथ वा वेक्षते लोकान्
सर्वान्निरयसंज्ञितान् । निस्पृहः सर्वतो मुक्तस्तत्र वै रमते सुखम्
॥ १२६ ॥ एवमेषा महाराज जापकस्य गतिर्यथा । एतत्ते सर्व-
माख्यातं किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १२७ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि जापकोपाख्याने
नवनवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

युधिष्ठिर उवाच । किमुत्तरं तदा तौ स्म चक्रतुस्तस्य भाषिते ।
ब्राह्मणो वाथ वा राजा तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥ अथ वा तौ
गतौ तत्र यदेतत् कीर्त्तितं त्वया । संवादो वा तयोः कोऽभूत्
किम्वा तौ तत्र चक्रतुः ॥ २ ॥

भीष्म उवाच । तथेत्येवं प्रतिश्रुत्य धर्मं सम्पूज्य च प्रभो ।
यमं कालञ्च मृत्युञ्च स्वर्गं सम्पूज्य चार्हतः ॥ ३ ॥ पूर्वं ये चापरे
तत्र समेता ब्राह्मणर्षभाः । सर्वान् सम्पूज्य शिरसा राजानं सो-
ऽब्रवीद्द्विजः ॥ ४ ॥ फलेनानेन संयुक्तो राजर्षे गच्छ मुख्यताम् ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भवता चाप्यनुज्ञातो जपेयं भूय एव ह ॥ ५ ॥ वरश्च मम पूर्वं हि दत्तो देव्या महाबल। श्रद्धा ते जपतो नित्यं भवत्विति विशाम्पते ॥ ६ ॥

राजोवाच। यद्येवमफला सिद्धिः श्रद्धा च जपितुं तव। गच्छ विप्र मया सार्द्धं जापकं फलमाप्नुहि ॥ ७ ॥

ब्राह्मण उवाच। कृतः प्रयत्नः सुमहान् सर्व्वेषां सन्निधाविह। सहतुल्यफलावावां गच्छावो यत्र नौ गतिः ॥ ८ ॥ व्यवसायं तयोस्तत्र विदित्वा त्रिदशेश्वरः। सह देवैरुपययौ लोकपालैस्तथैव च ॥ ९ ॥ साध्याश्च विश्वे मरुतो वाद्यानि सुमहान्ति च। नद्यः शैलाः समुद्राश्च तीर्थानि विविधानि च ॥ १० ॥ तपांसि संयोगविधिर्व्वेदाः स्तोभाः सरस्वती। नारदः पर्व्वतश्चैव विश्वावसुर्हाहा हुहुः ॥ ११ ॥ गन्धर्व्वश्चित्रसेनश्च परिवारगणैर्युतः। नागाः सिद्धाश्च मुनयो देवदेवः प्रजापतिः ॥ १२ ॥ विष्णुः सहस्रशीर्षश्च देवोऽचिन्त्यः समागमात्। अवाद्यन्तान्तरीक्षे च भेर्य्यस्तूर्य्याणि वा विभो ॥ १३ ॥ पुष्पवर्षाणि दिव्यानि तत्र तेषां महात्मनाम्। ननृतुश्चाप्सरःसङ्घास्तत्र तत्र समन्ततः ॥ १४ ॥ अथ स्वर्गस्तथा रूपी ब्राह्मणं वाक्यमब्रवीत्। संसिद्धस्त्वं महाभागस्त्वञ्च सिद्धस्तथा नृप ॥ १५ ॥ अथ तौ सहितौ राजन्नन्योऽन्यविधिना ततः। विषयप्रतिसंहारमुभाविव प्रचक्रतुः ॥ १६ ॥ प्राणापानावथोदानं समानं व्यानमेव च। एवं तौ मनसि स्थाप्य दधतुः प्राणयोर्मनः ॥ १७ ॥ उपस्थाप्योदरे तौ च नासिकाग्रमधो भ्रुवोः। भ्रुकुट्याञ्चैव मनसा शनैर्धारयतस्तदा ॥ १८ ॥ निश्चेष्टाभ्यां शरीराभ्यां स्थिरदृष्टी समाहितौ। जितात्मानौ तथाधाय मूर्द्धन्यात्मानमेव च ॥ १९ ॥ तालुदेशमथोद्दाल्य ब्राह्मणस्य महात्मनः। ज्योतिर्ज्वाला सुमहती जगाम त्रिदिवं तदा ॥ २० ॥ हाहाकारस्तथा दिक्षु सर्व्वेषां सुमहा[illegible]त्। तज्ज्योतिस्तूयमानं स्म ब्राह्मणं प्राविशत्तदा ॥ २१ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ततः स्वागतमित्याह तत्तेजः प्रपितामहः। प्रादेशमात्रं पुरुषं प्रत्युद्गम्य विशाम्पते॥ २२॥ भूयश्चैवापरं प्राह वचनं मधुरं तदा। जापकैस्तुल्यफलता योगानां नात्र संशयः॥ २३॥ योगस्य तावदेतेभ्यः प्रत्यक्षं फलदर्शनम्। जापकानां विशिष्टन्तु प्रत्युत्थानं समाहितम्॥ २४॥ उष्यतां मयि चेत्युक्त्वा चेतयत् सततं पुनः। अथास्यं प्रविवेशास्य ब्राह्मणो विगतज्वरः॥ २५॥ राजाप्येतेन विधिना भगवन्तं पितामहम्। यथैव द्विजशार्दूलस्तथैव प्राविशत्तदा॥ २६॥ स्वयम्भुवमथो देवा अभिवाद्य ततोऽब्रुवन्। जापकानां विशिष्टन्तु प्रत्युत्थानं समाहितम्॥ २७॥ जापकार्थमयं यत्नो यदर्थं वयमागताः। कृतपूजाविमौ तुल्यौ त्वया तुल्यफलाविमौ॥ २८॥ योगजापकयोर्दृष्टिं फलं सुमहदद्य वै। सर्वांल्लोकानतिक्रम्य गच्छेतां यत्र वाञ्छितम्॥ २९॥

ब्रह्मोवाच। महास्मृतिं पठेद्यस्तु तथैवानुस्मृतिं शुभाम्। तावप्येतेन विधिना गच्छेतां मत्सलोकताम्॥ ३०॥ यश्च योगी भवेद्भक्तः सोऽपि नास्त्यत्र संशयः। विधिनानेन देहान्ते मम लोकानवाप्नुयात्॥ ३१॥ साधये गम्यताञ्चैव यथा स्थानानि सिद्धये॥ ३२॥

भीष्म उवाच। इत्युक्त्वा स तदा देवस्तत्रैवान्तरधीयत। आमन्त्र्य च ततो देवा ययुः स्वं स्वं निवेशनम्॥ ३३॥ ते च सर्वे महात्मानो धर्मं सत्कृत्य तत्र वै। पृष्ठतोऽनुययू राजन् सर्वे सुप्रीतचेतसः॥ ३४॥ एतत् फलं जापकानां गतिश्चैषा प्रकीर्त्तिता। यथाश्रुतं महाराज किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥ ३५॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि जापकोपाख्याने द्विशततमोऽध्यायः॥ २००॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

युधिष्ठिर उवाच। किं फलं ज्ञानयोगस्य वेदानां नियमस्य च। भूतात्मा च कथं ज्ञेयस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्। मनोः प्रजापतेर्वादं महर्षेश्च वृहस्पतेः ॥ २ ॥ प्रजापतिं श्रेष्ठतमं प्रजानां देवर्षिसङ्घप्रवरो महर्षिः। वृहस्पतिः प्रश्नमिमं पुराणं पप्रच्छ शिष्योऽथ गुरुं प्रणम्य ॥ ३ ॥ यत् कारणं यत्र विधिः प्रवृत्तो ज्ञाने फलं यत् प्रवदन्ति विप्राः। यन्मन्त्रशब्दैरकृतप्रकाशं तदुच्यतां मे भगवन् यथावत् ॥ ४ ॥ यच्चार्थशास्त्रागममन्त्रविद्भि-र्यज्ञैरनेकैरथ गोप्रदानैः। फलं महद्भिर्यदुपास्यते च किन्तत् कथं वा भविता क्व वा तत् ॥ ५ ॥ मही महीजः पवनोऽन्तरीक्षं जलौ-कसश्चैव जलं दिवञ्च। दिवौकसश्चापि यतः प्रसूतास्तदुच्यतां मे भगवान् पुराणम् ॥ ६ ॥ ज्ञानं यतः प्रार्थयते नरो वै ततस्तदर्था भवति प्रवृत्तिः। न चाप्यहं वेद परं पुराणं मिथ्याप्रवृत्तिञ्च कथं नु कुर्य्याम् ॥ ७ ऋक्सामसङ्घांश्च यजूंषि चापि छन्दांसि नक्षत्रगतिं निरुक्तम्। अधीत्य च व्याकरणं सकल्पं शिक्षाञ्च भूतप्रकृतिं न वेद्मि ॥८॥ स मे भवान् शंसतु सर्वमेतत् सामान्यशब्दैश्च विशेषणैश्च। स मे भवान् शंसतु तावदेतज्ज्ञाने फलं कर्म्मणि वा यदस्ति। यथा च देहाच्च्यवते शरीरी पुनः शरीरञ्च यथाभ्युपैति ॥ ९ ॥

मनुरुवाच। यद्यत् प्रियं यस्य सुखं यदाहुस्तदेव दुःखं प्रवदन्त्यनिष्टम्। इष्टञ्च मे स्यादितरच्च न स्यादेतत्कृते कर्मविधिः प्रवृत्तः ॥ १० ॥ इष्टन्त्वनिष्टञ्च न मां भजेतेत्येतत्कृते ज्ञानविधिः प्रवृत्तः ॥ ११ ॥ कामात्मकाश्छन्दसि कर्म्मयोगा एभिर्विमुक्तः परमश्नुवीत। नानाविधे कर्म्मपथे सुखार्थी नरः प्रवृत्तो निरयं प्रयाति ॥ १२ ॥

वृहस्पतिरुवाच। इष्टन्त्वनिष्टञ्च सुखासुखे च शाशीस्त्वव-च्छन्ति [illegible] संभिय ॥ १३ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मनुरुवाच । एभिर्विमुक्तः परमाविवेश एतत्कृते कर्म्मविधिः
प्रवृत्तः । कामात्मकांश्छन्दति कर्म्मयोग एभिर्विमुक्तः परमा-
ददीत ॥ १४ ॥ आत्मादिभिः कर्म्मभिरिध्यमानो धर्म्मे प्रवृत्तो द्युति-
मान् सुखार्थी । परं हि तत् कर्म्मपथादपेतं निराशिषं ब्रह्म परं
ह्युपैति ॥ १५ ॥ प्रजाः सृष्टा मनसा कर्मणा च द्वावेवैतौ सत्पथौ
लोकजुष्टौ । दृष्टं कर्म शाश्वतञ्चान्तवच्च मनस्त्यागः कारणं नान्य-
दस्ति ॥ १६ ॥ स्वेनात्मना चक्षुरिव प्रणेता निशात्यये तमसा सं-
वृतात्मा । ज्ञानन्तु विज्ञानगुणेन युक्तं कर्माशुभं पश्यति वर्ज्जनीयम्
॥ १७ ॥ सर्पान् कुशाग्राणि तथोदपानं ज्ञात्वा मनुष्याः परिवर्ज्ज-
यन्ति । अज्ञानतस्तत्र पतन्ति केचित् ज्ञाने फलं पश्य यथा विशि-
ष्टम् ॥ १८ ॥ कृत्स्नस्तु मन्त्रो विधिवत्प्रयुक्तो यज्ञा यथोक्तास्त्विह
दक्षिणाश्च । अन्नप्रदानं मनसः समाधिः पञ्चात्मकं कर्मफलं वदन्ति
॥ १९ ॥ गुणात्मकं कर्म वदन्ति वेदास्तस्मान्मन्त्रो मन्त्रपूर्वं हि
कर्म । विधिर्विधेयं मनसोपपत्तिः फलस्य भोक्ता तु तथा शरीरी
॥ २० ॥ शब्दाश्च रूपाणि रसाश्च पुण्याः स्पर्शाश्च गन्धाश्च शुभा-
स्तथैव । नरो न संस्थानगतः प्रभुः स्यादेतत् फलं सिध्यति कर्म
लोके ॥ २१ ॥ यद्यच्छरीरेण करोति कर्म शरीरयुक्तः समुपा-
श्नुते तत् । शरीरमेवायतनं सुखस्य दुःखस्य चाप्यायतनं शरी-
रम् ॥ २२ ॥ वाचा तु यत् कर्म करोति किञ्चिद्वाचैव सर्वं समुपा-
श्नुते तत् । मनस्तु यत् कर्म करोति किञ्चिन्मनस्थ एवायमुपाश्नुते
तत् ॥ २३ ॥ यथा यथा कर्मगुणं फलार्थी करोत्ययं कर्मफले
निविष्टः । तथा तथायं गुणसंप्रयुक्तः शुभाशुभं कर्मफलं भुनक्ति
॥ २४ ॥ मत्स्यो यथा स्रोत इवाभिपाती तथा कृतं पूर्वमुपैति
कर्म । शुभे त्वसौ तुष्यति दुष्कृते तु न तुष्यते वै परमः शरीरी
॥ २५ ॥ यतो जगत् सर्वमिदं प्रसूतं ज्ञात्वात्मवन्तो व्यतियान्ति
यत्तत् । यन्मन्त्रशब्दैरकृतप्रकाशं तदुच्यमानं शृणु मे [illegible] तत् ॥ २६ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

रसैर्विमुक्तं विविधैश्च गन्धैरशब्दमस्पर्शमरूपवच्च । अग्राह्यमव्यक्तमवर्णमेकं पञ्च प्रकारान् ससृजे प्रजानाम् ॥ २७ ॥ न स्त्री पुमान्नापि नपुंसकञ्च न सन्न चासत् सदसच्च तन्न । पश्यन्ति यद्ब्रह्मविदो मनुष्यास्तदक्षरं न क्षरतीति विद्धि ॥ २८ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि मनुबृहस्पतिसंवादे एकाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

मनुरुवाच । अक्षरात् खं ततो वायुस्ततो ज्योतिस्ततो जलम् । जलात् प्रसूता जगती जगत्यां जायते जगत् ॥ १ ॥ एतैः शरीरैर्जलमेव गत्वा जलाच्च तेजः पवनोऽन्तरीक्षम् । खाद्वै निवर्त्तन्ति न भाविनस्ते मोक्षञ्च ते वै परमाप्नुवन्ति ॥ २ ॥ नोष्णं न शीतं मृदु नापि तीक्ष्णं नाम्लं कषायं मधुरं न तिक्तम् । न शब्दवन्नापि च गन्धवत्तन्न रूपवत्तत् परमस्वभावम् ॥ ३ ॥ स्पर्शन्तनुर्वेद रसञ्च जिह्वा घ्राणञ्च गन्धाञ्छ्रवणौ च शब्दान् । रूपाणि चक्षुर्न च तत् परं यद्गृह्णन्त्यनध्यात्मविदो मनुष्याः ॥ ४ ॥ निवर्त्तयित्वा रसनां रसेभ्यो घ्राणञ्च गन्धाच्छ्रवणौ च शब्दात् । स्पर्शात्त्वचं रूपगुणात्तु चक्षुस्ततः परं पश्यति स्वं स्वभावम् ॥ ५ ॥ यतो गृहीत्वा हि करोति यच्च यस्मिंश्च तामारभते प्रवृत्तिम् । यस्मिंश्च यद्येन च यश्च कर्त्ता यत् कारणन्ते समुदायमाहुः ॥ ६ ॥ यद्वाप्यभूद्व्यापकं साधकञ्च यन्मन्त्रवत् स्थास्यति चापि लोके । यः सर्वहेतुः परमात्मकारी तत् कारणं कार्य्यमतो यदन्यत् ॥ ७ ॥ यथा हि कश्चित् सुकृतैर्मनुष्यः शुभाशुभं प्राप्नुतेऽथाविरोधात् । एवं शरीरेषु शुभाशुभेषु स्वकर्मजैर्ज्ञानमिदं निबद्धम् ॥ ८ ॥ यथा प्रदीप्तः पुरतः प्रदीपः प्रकाशमन्यस्य करोति दीप्यन् । तथेह पञ्चेन्द्रियदीपवृक्षा [illegible]नप्रदीप्ताः परवन्त एव ॥ ९ ॥ यथा च राज्ञो बहवो

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

त्त्वमात्याः पृथक् प्रमाणं प्रवदन्ति युक्ताः। तद्वच्छरीरेषु भवन्ति पञ्च ज्ञानैकदेशाः परमः स तेभ्यः॥ १०॥ यथार्चिषोऽग्नेः पवनस्य वेगो मरीचयोऽर्कस्य नदीषु चापः। गच्छन्ति चायान्ति च सञ्चरन्त्यस्तद्वच्छरीराणि शरीरिणान्तु॥ ११॥ यथा च कश्चित् परशुं गृहीत्वा धूमं न पश्येज्ज्वलनञ्च काष्ठे। तद्वच्छरीरोदरपाणिपादं छित्त्वा न पश्यन्ति ततो यदन्यत्॥ १२॥ तान्येव काष्ठानि यथा विमथ्य धूमञ्च पश्येज्ज्वलनञ्च योगात्। तद्वत् सुबुद्धिः सममिन्द्रियात्मा बुधः परं पश्यति तं स्वभावम्॥ १३॥ यथात्मनोऽङ्गं पतितं पृथिव्यां स्वप्नान्तरे पश्यति चात्मनोऽन्यत्। श्रोत्रादियुक्तः सुमहान् सुबुद्धिर्लिङ्गात्तथा गच्छति लिङ्गमन्यत्॥ १४॥ उत्पत्तिवृद्धिव्ययसन्निपातैर्न युज्यतेऽसौ परमः शरीरी। अनेन लिङ्गेन तु लिङ्गमन्यद्गच्छत्यदृष्टः फलसन्नियोगात्॥ १५॥ न चक्षुषा पश्यति रूपमात्मनो न चापि संस्पर्शमुपैति किञ्चित्। न चापि तैः साधयते तु कार्यं ते तं न पश्यन्ति स पश्यते तान्॥ १६॥ यथा समीपे ज्वलतोऽनलस्य सन्तापजं रूपमुपैति कश्चित्। न चापरं रूपगुणं बिभर्त्ति तथैव तद्दृश्यति रूपमस्य॥ १७॥ तथा मनुष्यः परिमुच्य कायमदृश्यमन्यद्विशते शरीरम्। विसृज्य भूतेषु महत्सु देहं तदाश्रयञ्चैव बिभर्त्ति रूपम्॥ १८॥ खं वायुमग्निं सलिलं तथोर्वीं समं ततोऽभ्याविशते शरीरी। नानाश्रयाः कर्म्मसु वर्त्तमानाः श्रोत्रादयः पञ्च गुणान् श्रयन्ते॥ १९॥ श्रोत्रं खतो घ्राणमथो पृथिव्यास्तेजोमयं रूपमथो विपाकः। जलाश्रयस्तेज उक्तं रसश्च वाय्वात्मकः स्पर्शकृतो गुणश्च॥ २०॥ महत्सु भूतेषु वसन्ति पञ्च पञ्चेन्द्रियार्थाश्च तथेन्द्रियेषु। सर्वाणि चैतानि मनोऽनुगानि बुद्धिं मनोऽन्वेति मनः स्वभावम्॥ २१॥ शुभाशुभं कर्म्म कृतं यदन्यत्तदेव प्रत्याददते स्वदेहे। मनोऽनुवर्त्तन्ति परावराणि जलौकसः स्रोत इवानुकूलम्॥ २२॥ चलं यथा दृष्टिपथं [illegible] सूक्ष्मं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

महद्रूपमिवाभिभाति । स्वरूपमालोचयते च रूपं परं तथा बुद्धिपथं परैति ॥ २३ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि मनुबृहस्पतिसंवादे द्व्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

मनुरुवाच । यदिन्द्रियैस्तूपहितं पुरस्तात् प्राप्तान् गुणान् संस्मरते चिराय । तेष्विन्द्रियेषूपहतेषु पश्चात् स बुद्धिरूपः परमः स्वभावः ॥ १ ॥ यथेन्द्रियार्थान् युगपत् समन्तात् नोपेक्षते कृतस्न-मतुल्यकालम् । तथा चलं सञ्चरते स विद्वांस्तस्मात् स एकः परमः शरीरी ॥ २ ॥ रजस्तमः सत्त्वमथो तृतीयं गच्छत्यसौ स्थानगुणान् विरूपान् । तथेन्द्रियाख्याविशते शरीरी हुताशनं वायुरिवेन्धन-स्थम् ॥ ३ ॥ न चक्षुषा पश्यति रूपमात्मनो न पश्यति स्पर्शन-मिन्द्रियाणाम् । न श्रोत्रलिङ्गं श्रवणेन दर्शनं तथा कृतं पश्यति तद्विनश्यति ॥ ४ ॥ श्रोत्रादीनि न पश्यन्ति स्वं स्वमात्मानमात्मना । सर्वज्ञः सर्वदर्शी च सर्वज्ञस्तानि पश्यति ॥ ५ ॥ तथा हिमवतः पार्श्वं पृष्ठं चन्द्रमसो यथा । न दृष्टपूर्वं मनुजैर्न च तन्नास्ति तावता ॥ ६ ॥ तद्वद्भूतेषु भूतात्मा सूक्ष्मो ज्ञानात्मवानसौ । अदृष्ट-पूर्वश्चक्षुर्भ्यां न चासौ नास्ति तावता ॥ ७ ॥ पश्यन्नपि यथा लक्ष्म जगत् सोमेन विन्दति । एवमस्ति न चोत्पन्नं न च तन्न पराय-णम् ॥ ८ ॥ रूपवन्तमरूपत्वादुदयास्तमने बुधाः । धिया समनु-पश्यन्ति तद्गताः सवितुर्गतिम् ॥ ९ ॥ यथा बुद्धिप्रदीपेन दूरस्थं सुविपश्चितः । प्रत्यासन्नं निनीषन्ते ज्ञेयं ज्ञानाभिसंहितम् ॥ १० ॥ न हि खल्वनुपायेन कश्चिदर्थोऽभिसिध्यति । सूत्रजालैर्यथा मत्-स्यान् वध्नन्ति जलजीविनः ॥ ११ ॥ मृगैर्मृगाणां ग्रहणं पक्षिणां पक्षिभिर्यथा । गजानाञ्च गजैरेवं ज्ञेयं ज्ञानेन गृह्यते ॥ १२ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

अहिरेव ह्यहैः पादान् पश्यतीति हि नः श्रुतम्। तद्वन्मूर्त्तिषु मूर्त्तिस्थं ज्ञेयं ज्ञानेन पश्यति ॥ १३ ॥ नोत्सहन्ते यथा वेत्तुमिन्द्रियैरिन्द्रियाण्यपि। तथैवेह परा बुद्धिः परं बोध्यं न पश्यति ॥१४॥ यथा चन्द्रो ह्यमावास्यामलिङ्गत्वान्न दृश्यते। न च नाशोऽस्य भवति तथा विद्धि शरीरिणम् ॥ १५ ॥ क्षीणकोशो ह्यमावास्यां चन्द्रमा न प्रकाशते। तद्वन्मूर्त्तिविमुक्तोऽसौ शरीरी नोपलभ्यते ॥ १६ ॥ यथाकाशान्तरं प्राप्य चन्द्रमा भ्राजते पुनः। तद्वल्लिङ्गान्तरं प्राप्य शरीरी भ्राजते पुनः ॥ १७ ॥ जन्म वृद्धिः क्षयश्चास्य प्रत्यक्षेणोपलभ्यते। सा तु चान्द्रमसी वृत्तिर्न तु तस्य शरीरिणः ॥ १८ ॥ उत्पत्तिवृद्धिव्ययतो यथा स इति गृह्यते। चन्द्र एव त्वमावास्यां तथा भवति मूर्त्तिमान् ॥ १९ ॥ नोपसर्पद्विमुञ्चद्वा शशिनं दृश्यते तमः। विसृजंश्चोपसर्पंश्च तद्वत् पश्य शरीरिणम् ॥ २० ॥ यथा चन्द्रार्कसंयुक्तं तमस्तदुपलभ्यते। तद्वच्छरीरसंयुक्तः शरीरीत्युपलभ्यते ॥ २१ ॥ यथा चन्द्रार्कनिर्मुक्तः स राहुर्नोपलभ्यते। तद्वच्छरीरनिर्मुक्तः शरीरी नोपलभ्यते ॥ २२ ॥ यथा चन्द्रो ह्यमावास्यां नक्षत्रैर्युज्यते गतः। तद्वच्छरीरनिर्मुक्तः फलैर्युज्यति कर्म्मणः ॥ २३ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि मनुवृहस्पतिसंवादे त्र्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

मनुरुवाच। यथा व्यक्तमिदं शेते स्वप्ने चरति चेतनम्। ज्ञानमिन्द्रियसंयुक्तं तद्वत् प्रेत्य भवाभवौ ॥ १ ॥ यथाम्भसि प्रसन्ने तु रूपं पश्यति चक्षुषा। तद्वत् प्रसन्नेन्द्रियत्वाज्ज्ञेयं ज्ञानेन पश्यति ॥ २ ॥ स एव लुलिते तस्मिन् यथा रूपं न पश्यति। तथेन्द्रियाकुलीभावे ज्ञेयं ज्ञानेन पश्यति ॥ ३ ॥ अबुद्धिरज्ञानकृता अबुद्धा-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

दुष्यते मनः। दुष्टस्य मनसः पञ्च सम्प्रदुष्यन्ति मानसाः॥ ४॥
अज्ञानतृप्तो विषयेष्ववगाढ़ो न दृश्यते। अदृष्टवच्च भूतात्मा विष-
येभ्यो निवर्त्तते॥ ५॥ तर्षच्छेदो न भवति पुरुषस्येह कल्मषात्।
निवर्त्तते तदा तर्षः पापमन्तगतं यदा॥ ६॥ विषयेषु तु संसर्गा-
च्छाश्वतस्य तु संश्रयात्। मनसा चान्यथा काङ्क्षन् परं न प्रतिपद्यते
॥ ७॥ ज्ञानमुत्पद्यते पुंसां क्षयात् पापस्य कर्म्मणः। यथादर्शतले
प्रख्ये पश्यत्यात्मानमात्मनि॥८॥ प्रसृतैरिन्द्रियैर्दुःखी तैरेव नियतैः
सुखी। तस्मादिन्द्रियरूपेभ्यो यच्छेदात्मानमात्मना॥ ९॥ इन्द्रि-
येभ्यो मनः पूर्वं बुद्धिः परतरा ततः। बुद्धेः परतरं ज्ञानं ज्ञानात्
परतरं महत्॥१०॥ अव्यक्तात् प्रसृतं ज्ञानं ततो बुद्धिस्ततो मनः।
मनः श्रोत्रादिभिर्युक्तं शब्दादीन् साधु पश्यति॥ ११॥ यस्तांस्त्यजति
शब्दादीन् सर्वाश्च व्यक्तयस्तथा। विमुञ्चेत् प्राकृतान् ग्रामांस्तान्
मुक्त्वामृतमश्नुते॥ १२॥ उद्यन् हि सविता यद्वत् सृजते रश्मिमण्ड-
लम्। स एवास्तमुपागच्छंस्तदेवात्मनि यच्छति॥ १३॥ अन्तरात्मा
तथा देहमाविश्येन्द्रियरश्मिभिः। प्राप्येन्द्रियगुणान् पञ्च सोऽस्त-
मावृत्य गच्छति॥१४॥ प्रणीतं कर्म्मणा मार्गं नीयमानः पुनः पुनः।
प्राप्नोत्ययं कर्म्मफलं प्रवृत्तं धर्म्ममात्मवित्॥१५॥ विषया विनिवर्त्तन्ते
निराहारस्य देहिनः। रसवर्ज्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्त्तते
॥ १६॥ बुद्धिः कर्म्मगुणैर्हीना यदा मनसि वर्त्तते। तदा सम्पद्यते
ब्रह्म तत्रैव प्रलयं गतम्॥ १७॥ अस्पर्शनमश्रृण्वानमनास्वादमदर्श-
नम्। अघ्राणमवितर्कञ्च सत्त्वं प्रविशते परम्॥ १८॥ मनस्याकृतयो
मग्ना मनस्त्वभिगतं मतिम्। मतिस्त्वभिगता ज्ञानं ज्ञानञ्चाभिगतं
परम्॥ १९॥ इन्द्रियैर्मनसः सिद्धिर्न बुद्धिं बुध्यते मनः। न
बुद्धिर्बुध्यते व्यक्तं सूक्ष्मं त्वेतानि पश्यति॥ २०॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि मनुबृहस्पतिसंवादे
चतुरधिकद्विशततोऽध्यायः॥ २०४॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मनुरुवाच । दुःखोपघाते शारीरे मानसे चाप्युपस्थिते । यस्मिन्नशक्यते कर्त्तुं यत्नस्तं नानुचिन्तयेत् ॥ १ ॥ भैषज्यमेतद्दुःखस्य यदेतन्नानुचिन्तयेत् । चिन्त्यमानं हि चाभ्येति भूयश्चापि प्रवर्त्तते ॥ २ ॥ प्रज्ञया मानसं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः । एतद्विज्ञान-सामर्थ्यं न बालैः समतामियात् ॥ ३ ॥ अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसञ्चयः । आरोग्यं प्रियसंवासो गृध्येत्तत्र न पण्डितः ॥ ४ ॥ न जानपदिकं दुःखमेकः शोचितुमर्हति । अशोचन् प्रति-कुर्वीत यदि पश्येदुपक्रमम् ॥ ५ ॥ सुखाद्बहुतरं दुःखं जीविते नास्ति संशयः । स्निग्धस्य चेन्द्रियार्थेषु मोहान्मरणमप्रियम् ॥ ६ ॥ परित्यजति यो दुःखं सुखं वाप्युभयं नरः । अभ्येति ब्रह्म सोऽत्यन्तं न ते शोचन्ति पण्डिताः ॥ ७ ॥ दुःखमर्था हि युज्यन्ते पालनेन च ते सुखम् । दुःखेन चाधिगम्यन्ते नाशमेषां न चिन्त-येत् ॥ ८ ॥ ज्ञानं ज्ञेयाभिनिर्वृत्तं विद्धि ज्ञानगुणं मनः । प्रज्ञा-करणसंयुक्तं ततो बुद्धिः प्रवर्त्तते ॥ ९ ॥ यदा कर्मगुणोपेता बुद्धि-र्मनसि वर्त्तते । तदा प्रज्ञायते ब्रह्म ध्यानयोगसमाधिना ॥ १० ॥ सेयं गुणवती बुद्धिर्गुणेष्वेवाभिवर्त्तते । अपराद्भिनिःसृत्य गिरेः शृङ्गादिवोदकम् ॥ ११ ॥ यदा निर्गुणमाप्नोति ध्यानं मनसि पूर्वजः । तदा प्रज्ञायते ब्रह्म निकषं निकषे यथा ॥ १२ ॥ मन-स्त्वपहृतं पूर्वमिन्द्रियार्थनिदर्शकम् । न समक्षगुणापेक्षि निर्गु-णस्य निदर्शकम् ॥ १३ ॥ सर्वाण्येतानि संवार्य्य द्वाराणि मनसि स्थितः । मनस्येकाग्रतां कृत्वा तत् परं प्रतिपद्यते ॥ १४ ॥ यथा महान्ति भूतानि निवर्त्तन्ते गुणक्षये । तथेन्द्रियाण्युपादाय बुद्धि-र्मनसि वर्त्तते ॥ १५ ॥ यदा मनसि सा बुद्धिर्वर्त्ततेऽन्तरचारिणी । व्यवसायगुणोपेता तदा सम्पद्यते मनः ॥ १६ ॥ गुणवद्भिर्गुणोपेतं यदा ध्यानगुणं मनः । तदा सर्वान् गुणान् हित्वा निर्गुणं प्रति-पद्यते ॥ १७ ॥ अव्यक्तस्येह विज्ञाने नास्ति तुल्यं निदर्शनम् । यत्र

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

नास्ति पदन्यासः कस्तं विषयमाप्नुयात् ॥ १८ ॥ तपसा चानुमानेन गुणैर्जात्या श्रुतेन च । निनीषेत् परमं ब्रह्म विशुद्धेनान्तरात्मना ॥ १९ ॥ गुणहीनो हि तं मार्गं बहिः समनुवर्त्तते । गुणाभावात् प्रकृत्या वा निस्तर्क्यं ज्ञेयसम्मितम् ॥ २० ॥ नैर्गुण्याद्ब्रह्म चाप्नोति सगुणत्वान्निवर्त्तते । गुणप्रचारिणी बुद्धिर्हुताशन इवेन्धने ॥ २१ ॥ यथा पञ्च विमुक्तानि इन्द्रियाणि स्वकर्मभिः । तथा हि परमं ब्रह्म विमुक्तं प्रकृतेः परम् ॥ २२ ॥ एवं प्रकृतितः सर्वे प्रवर्त्तन्ते शरीरिणः । निवर्त्तन्ते निवृत्तौ च स्वर्गञ्चैवोपयान्ति च ॥ २३ ॥ पुरुषः प्रकृतिर्बुद्धिर्विषयाश्चेन्द्रियाणि च । अहङ्कारोऽभिमानश्च समूहो भूतसंज्ञकः ॥ २४ ॥ एतस्याद्या प्रवृत्तिस्तु प्रधानात् संप्रवर्त्तते । द्वितीया मिथुनव्यक्तिमविशेषान्नियच्छति ॥ २५ ॥ धर्मादुत्कृष्यते श्रेयस्तथा श्रेयोऽप्यधर्मतः । रागवान् प्रकृतिं ह्येति विरक्तो ज्ञानवान् भवेत् ॥ २६ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि मनुबृहस्पतिसंवादे पञ्चाधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

मनुरुवाच । यदा तैः पञ्चभिः पञ्च युक्तानि मनसा सह । अथ तद्द्रक्ष्यते ब्रह्म मणौ सूत्रमिवार्पितम् ॥ १ ॥ तदेव च यथा सूत्रं सुवर्णे वर्त्तते पुनः । मुक्तास्वथ प्रवालेषु मृण्मये राजते तथा ॥ २ ॥ तद्वद्गोऽश्वमनुष्येषु तद्वद्धस्तिमृगादिषु । तद्वत् कीटपतङ्गेषु प्रसक्तात्मा स्वकर्मभिः ॥ ३ ॥ येन येन शरीरेण यद्यत् कर्म करोत्ययम् । तेन तेन शरीरेण तत्तत् फलमुपाश्नुते ॥ ४ ॥ यथा ह्येकरसा भूमिरोषध्यर्थानुसारिणी । तथा कर्मानुगा बुद्धिरन्तरात्मानुदर्शिनी ॥ ५ ॥ ज्ञानपूर्वा भवेल्लिप्सा लिप्सापूर्वाभिसन्धिता । अभिसन्धिपूर्वकं कर्म कर्ममूलं ततः फलम् ॥ ६ ॥ फलं कर्मात्मकं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

विद्यात् कर्म ज्ञेयात्मकं तथा। ज्ञेयं ज्ञानात्मकं विद्याजज्ञानं सद्सद्वात्मकम् ॥ ७ ॥ ज्ञानानाञ्च फलानाञ्च ज्ञेयानां कर्मणां तथा। क्षयान्ते यत् फलं दिव्यं ज्ञानं ज्ञेयप्रतिष्ठितम् ॥ ८ ॥ महद्धि परमं भूतं यत् प्रपश्यन्ति योगिनः। अबुधास्तन्न पश्यन्ति ह्यात्मस्थं गुणबुद्धयः ॥ ९ ॥ पृथिवीरूपतो रूपमपामिह महत्तरम्। अद्भ्यो महत्तरं तेजस्तेजसः पवनो महान् ॥ १० ॥ पवनाच्च महद्व्योम तस्मात् परतरं मनः। मनसो महती बुद्धिर्बुद्धेः कालो महान् स्मृतः ॥ ११ ॥ कालात् स भगवान् विष्णुर्यस्य सर्वमिदं जगत्। नादिर्न मध्यं नैवान्तस्तस्य देवस्य विद्यते ॥ १२ ॥ अनादित्वादमध्यत्वादनन्तत्वाच्च सोऽव्ययः। अत्येति सर्वदुःखानि दुःखं ह्यन्तवदुच्यते ॥ १३ ॥ तद्ब्रह्म परमं प्रोक्तं तद्धाम परमं पदम्। तद्गत्वा कालविषयाद्विमुक्ता मोक्षमाश्रिताः ॥ १४ ॥ गुणेष्वेते प्रकाशन्ते निर्गुणत्वात्ततः परम्। निवृत्तिलक्षणो धर्मस्तथानन्त्याय कल्पते ॥ १५ ॥ ऋचो यजूंषि सामानि शरीराणि व्यपाश्रिताः। जिह्वाग्रेषु प्रवर्त्तन्ते यत्नसाध्या विनाशिनः ॥ १६ ॥ न चैवमिष्यते ब्रह्म शरीराश्रयसम्भवम्। न यत्नसाध्यं तत्‌ब्रह्म नादिमध्यं न चान्तवत् ॥ १७ ॥ ऋचामादिस्तथा साम्नां यजुषामादिरुच्यते। अन्तश्चादिमतां दृष्टो न चादिर्ब्रह्मणः स्मृतः ॥ १८ ॥ अनादित्वादनन्तत्वात्तदनन्तमथाव्ययम्। अव्ययत्वाच्च निर्दुःखं द्वन्द्वाभावस्ततः परम् ॥ १९ ॥ अदृष्टतोऽनुपायाच्च प्रतिसन्धेश्च कर्मणः। न तेन मर्त्त्याः पश्यन्ति येन गच्छन्ति तत् परम् ॥ २० ॥ विषयेषु च संसर्गाच्छाश्वतस्य च दर्शनात्। मनसा चान्यदाकाङ्क्षन् परं न प्रतिपद्यते ॥ २१ ॥ गुणान् यदिह पश्यन्ति तदिच्छन्त्यपरे जनाः। परं नैवाभिकाङ्क्षन्ति निर्गुणत्वाद्गुणार्थिनः ॥ २२ ॥ गुणैर्यस्त्ववरैर्युक्तः कथं विद्यात् परान् गुणान्। अनुमानाद्धि गन्तव्यं गुणैरवयवैः परम् ॥ २३ ॥ सूक्ष्मेण मनसा विद्मो वाचा वक्तुं न शक्नुमः।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मनो हि मनसा ग्राह्यं दर्शनेन च दर्शनम् ॥ २४ ॥ ज्ञानेन निर्मलीकृत्य बुद्धिं बुद्ध्या मनस्तथा। मनसा चेन्द्रियग्राममक्षरं प्रतिपद्यते ॥ २५ ॥ बुद्धिप्रहीणो मनसा समृद्धो निराशिषं निर्गुणमभ्युपैति। परं त्यजन्तीह विलोड्यमाना हुताशनं वायुरिवेन्धनस्थम् ॥ २६ ॥ गुणादाने विप्रयोगे च तेषां मनः सदा बुद्धिपरावराभ्याम्। अनेनैव विधिना सम्प्रवृत्तो गुणादाने ब्रह्मशरीरमेति ॥ २७ ॥ अव्यक्तात्मा पुरुषो व्यक्तकर्मा सोऽव्यक्तत्वं गच्छति ह्यन्तकाले। तैरेवायञ्चेन्द्रियैर्वर्द्धमानैर्ग्लायद्भिर्वा वर्त्तते कामरूपः ॥ २८ ॥ सर्वैरयञ्चेन्द्रियैः संप्रयुक्तो देहं प्राप्तः पञ्चभूताश्रयः स्यात्। नासामर्थ्याद्गच्छति कर्म्मणेह हीनस्तेन परमेणाव्ययेन ॥ २९ ॥ पृथ्व्या नरः पश्यति नान्तमस्या ह्यन्तश्चास्या भविता चेति विद्धि। परं नयन्तीह विलोड्यमानं यथा प्लवं वायुरिवार्णवस्थम् ॥ ३० ॥ दिवाकरो गुणमुपलभ्य निर्गुणो यथा भवेद्व्यपगतरश्मिमण्डलः। तथा ह्यसौ मुनिरिह निर्विशेषवान् स निर्गुणं प्रविशति ब्रह्म चाव्ययम् ॥ ३१ ॥ अनागतं सुकृतवतां परां गतिं स्वयम्भुवं प्रभवनिधानमव्ययम्। अनादिमध्यान्तमव्ययं ध्रुवं विचार्य्य तत् परममृतत्वमश्नुते ॥ ३२ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि मनुबृहस्पतिसंवादे षड़धिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

युधिष्ठिर उवाच। पितामह महाप्राज्ञ पुण्डरीकाक्षमच्युतम्। कर्त्तारमकृतं विष्णुं भूतानां प्रभवाप्ययम् ॥ १ ॥ नारायणं हृषीकेशं गोविन्दमपराजितम्। तत्त्वेन भरतश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छामि केशवम् ॥ २ ॥

भीष्म उवाच। श्रुतोऽयमर्थो रामस्य जामदग्न्यस्य जल्पतः।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

नारदस्य च देवर्षेः कृष्णद्वैपायनस्य च ॥ ३ ॥ असितो देवलस्तात वाल्मीकिश्च महतपाः । मार्कण्डेयश्च गोविन्दे कथयत्यद्भुतं महत् ॥ ४ ॥ केशवो भरतश्रेष्ठ भगवानीश्वरः प्रभुः । पुरुषः सर्वमित्येव श्रूयते बहुधा विभुः ॥ ५ ॥ किन्तु यानि विदुर्लोके ब्राह्मणाः शार्ङ्गधन्वनि । महात्मनि महाबाहो शृणु तानि युधिष्ठिर ॥ ६ ॥ यानि चाहुर्मनुष्येन्द्र ये पुराणविदो जनाः । कर्माणि लिह गोविन्दे कीर्त्तयिष्यामि तान्यहम् ॥ ७ ॥ महाभूतानि भूतात्मा महात्मा पुरुषोत्तमः । वायुर्ज्योतिस्तथाचापः खञ्च गाञ्चानुकल्पयन् ॥ ८ ॥ स दृष्ट्वा पृथिवीञ्चैव सर्वभूतेश्वरः प्रभुः । अप्स्वेव शयनञ्चक्रे महात्मा पुरुषोत्तमः ॥ ९ ॥ सर्वतेजोमयस्तस्मिञ्छयानः पुरुषोत्तमः सोऽग्रजं सर्वभूतानां सङ्कर्षणमकल्पयत् ॥ १० ॥ आश्रयं सर्वभूतानां मनसेतीह शुश्रुमः । स धारयति भूतानि उभे भूतभविष्यती ॥११॥ ततस्तस्मिन्महाबाहो प्रादुर्भूते महात्मनि । भास्करप्रतिमं दिव्यं नाभ्यां पद्ममजायत ॥ १२ ॥ स तत्र भगवान्देवः पुष्करे भ्राजयन्दिशः । ब्रह्मा समभवत्तात सर्वभूतपितामहः ॥ १३ ॥ तस्मिन्नपि महाबाहो प्रादुर्भूते महात्मनि । तमसा पूर्वजो जज्ञे मधुर्नाम महासुरः ॥ १४ ॥ तमुग्रमुग्रकर्माणमुग्रं कर्म समास्थितम् । ब्रह्मणोऽपचितिं कुर्वन् जघान पुरुषोत्तमः ॥ १५ ॥ तस्य तात वधात् सर्वे देवदानवमानवाः । मधुसूदनमित्याहुर्ऋषभं सर्वसात्वताम् ॥ १६ ॥ ब्रह्मानुससृजे पुत्रान्मानसान्दक्षसप्तमान् । मरीचिमत्र्यङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ १७ ॥ मरीचिः कश्यपं तात पुत्रमग्रजमग्रजः । मानसं जनयामास तैजसं ब्रह्मवित्तमम् ॥ १८ ॥ अङ्गुष्ठात् ससृजे ब्रह्मा मरीचेरपि पूर्वजम् । सोऽभवद्भरतश्रेष्ठ दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ १९ ॥ तस्य पूर्वमजायन्त दश तिस्रश्च भारत । प्रजापतेर्दुहितरस्तासां ज्येष्ठाभवद्दितिः ॥ २० ॥ सर्वधर्मविशेषज्ञः पुण्यकीर्त्तिर्महायशाः । मारीचः कश्यपस्तात सर्वासा-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मभवत्पतिः ॥ २१ ॥ उत्पाद्य तु महाभागस्तासामवरजा दश।
ददौ धर्माय धर्मज्ञो दक्ष एव प्रजापतिः ॥ २२ ॥ धर्मस्य वसवः
पुत्रा रुद्राश्चामिततेजसः । विश्वे देवाश्च साध्याश्च मरुत्वन्तश्च भारत
॥ २३ ॥ अपराश्च यवीयस्यस्ताभ्योऽन्याः सप्तविंशतिः । सोमस्तासां
महाभागः सर्वासामभवत्पतिः ॥ २४ ॥ इतरास्तु व्यजायन्त गन्ध-
र्वांस्तुरगान् द्विजान् । गाश्च किं पुरुषान्मत्स्यानुद्भिज्जांश्च वन-
स्पतीन् ॥ २५ ॥ आदित्यानदितिर्जज्ञे देवश्रेष्ठान्महाबलान्।
तेषां विष्णुर्वामनोऽभूद्गोविन्दश्चाभवत् प्रभुः ॥ २६ ॥ तस्य विक्र-
मणाच्चापि देवानां श्रीर्व्यवर्द्धत। दानवाश्च पराभूता दैतेयी चासुरी
प्रजा ॥ २७ ॥ विप्रचित्तिप्रधानांश्च दानवानसृजद्दनुः । दितिस्तु
सर्वानसुरान्महासत्त्वानजीजनत् ॥ २८ ॥ अहोरात्रञ्च कालञ्च
यथर्त्तु मधुसूदनः । पूर्वाह्णञ्चापराह्णञ्च सर्वमेवान्वकल्पयत् ॥ २९ ॥
प्रध्याय सोऽसृजन्मेघांस्तथा स्थावरजङ्गमान् । पृथिवीं सोऽसृज-
द्विश्वां सहितां भूरितेजसा ॥ ३० ॥ ततः कृष्णो महाभागः पुनरेव
युधिष्ठिर । ब्राह्मणानां शतं श्रेष्ठं मुखादेवासृजत् प्रभुः ॥ ३१ ॥
बाहुभ्यां क्षत्रियशतं वैश्यानामूरुतः शतम् । पद्भ्यां शूद्रशतञ्चैव
केशवो भरतर्षभ ॥ ३२ ॥ स एवं चतुरो वर्णान् समुत्पाद्य महा-
तपाः । अध्यक्षं सर्वभूतानां धातारमकरोत् स्वयम् ॥ ३३ ॥ वेद-
विद्याविधातारं ब्रह्माणममितद्युतिम् । भूतमातृगणाध्यक्षं विरू-
पाक्षञ्च सोऽसृजत् ॥ ३४ ॥ शासितारञ्च पापानां पितॄणां सम-
वर्त्तिनम् । असृजत् सर्वभूतात्मा निधिपञ्च धनेश्वरम् ॥ ३५ ॥
यादसामसृजन्नाथं वरुणञ्च जलेश्वरम् । वासवं सर्वदेवानामध्यक्ष-
मकरोत् प्रभुः ॥ ३६ ॥ यावद्यावदभूच्छ्रद्धा देहं धारयितुं नृणाम्।
तावत्तावदजीवंस्ते नासीद्यमकृतं भयम् ॥ ३७ ॥ न चैषां मैथुनो
धर्मो बभूव भरतर्षभ । सङ्कल्पादेव चैतेषामपत्यमुपपद्यते ॥ ३८ ॥
न ह्यभूत्मैथुनो धर्म-
त्रेतायुगे काले संस्पर्शाज्जायते प्रजा । न ह्यभूत्मैथुनो धर्म-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

स्तेषामपि जनाधिप ॥ ३९ ॥ द्वापरे मैथुनो धर्मः प्रजानामभवन्नृप । तथा कलियुगे राजन् द्वन्द्वमापेदिरे जनाः ॥ ४० ॥ एष भूतपतिस्तात स्वध्यक्षश्च तथोच्यते । निरपेक्षांश्च कौन्तेय कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ॥ ४१ ॥ दक्षिणापथजन्मानः सर्वे नरवरान्ध्रकाः । गुहाः पुलिन्दाः शवराश्चुचुका मद्रकैः सह ॥ ४२ ॥ उत्तरापथजन्मानः कीर्त्तयिष्यामि तानपि । यौनकाम्बोजगान्धाराः किराता वर्वरैः सह ॥ ४३ ॥ एते पापकृतस्तात चरन्ति पृथिवीमिमाम् । श्वपाकबलगृध्राणां सधर्माणो नराधिप ॥ ४४ ॥ नैते कृतयुगे तात चरन्ति पृथिवीमिमाम् । त्रेताप्रभृति वर्द्धन्ते ते जना भरतर्षभ ॥ ४५ ॥ ततस्तस्मिन्महाघोरे सन्ध्याकाल उपस्थिते । राजानः समसज्जन्त समासाद्येतरेतरम् ॥ ४६ ॥ एवमेष कुरुश्रेष्ठ प्रादुर्भूतो महात्मवान् । देवं देवर्षिराचष्ट नारदः सर्वलोकदृक् ॥ ४७ ॥ नारदोऽप्यथ कृष्णस्य परं मेने नराधिप । शाश्वतत्वं महाबाहो यथावद्भरतर्षभ ॥ ४८ ॥ एवमेष महाबाहुः केशवः सत्यविक्रमः । अचिन्त्यः पुण्डरीकाक्षो नैष केवलमानुषः ॥ ४९ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि सर्वभूतोत्पत्तौ
सप्ताधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

युधिष्ठिर उवाच । के पूर्वमासन् पतयः प्रजानां भरतर्षभ । के चर्षयो महाभागा दिक्षु प्रत्येकशः स्मृताः ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । श्रूयतां भरतश्रेष्ठ यन्मां त्वं परिपृच्छसि । प्रजानां पतयो येऽस्मिन् दिक्षु ये चर्षयः स्मृताः ॥ २ ॥ एकः स्वयम्भुर्भगवानाद्यो ब्रह्मा सनातनः । ब्रह्मणः सप्त वै पुत्रा महात्मानः स्वयम्भुवः ॥ ३ ॥ मरीचिरत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । वशिष्ठश्च महाभागः सदृशो वै स्वयम्भुवा ॥ ४ ॥ सप्त ब्राह्मणा इत्येते

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

पुराणे निश्चयं गताः। अत ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि सर्वानेव प्रजापतीन्
॥ ५ ॥ अत्रिवंशे समुत्पन्नः ब्रह्मयोनिः सनातनः। प्राचीनवर्हि-
र्भगवांस्तस्मात् प्रचेतसो दश ॥ ६ ॥ दशानां तनयस्त्वेको दक्षो नाम
प्रजापतिः। तस्य द्वे नामनी लोके दक्षः क इति चोच्यते ॥ ७ ॥
मरीचेः कश्यपः पुत्रस्तस्य द्वे नामनी स्मृते। अरिष्टनेमिरित्येके
कश्यपेत्यपरे विदुः ॥ ८ ॥ अत्रेश्चैवौरसः श्रीमान्राजा सोमश्च वीर्य्य-
वान्। सहस्रं यश्च दिव्यानां युगानां पर्य्युपासिता ॥ ९ ॥ अर्य्यमा
चैव भगवान् ये चास्य तनया विभो। एते प्रदेशाः कथिता भुव-
नानां प्रभावनाः ॥ १० ॥ शशबिन्दोश्च भार्य्याणां सहस्राणि दशा-
च्युत। एकैकस्यां सहस्रन्तु तनयानामभूत्तदा ॥ ११ ॥ एवं शत-
सहस्राणि दश तस्य महात्मनः। पुत्राणाञ्च न ते कञ्चिदिच्छ-
न्त्यन्यं प्रजापतिम् ॥ १२ ॥ प्रजामाचक्षते विप्राः पुराणाः शाश-
बिन्दवीम्। स वृष्णिवंशप्रभवो महावंशः प्रजापतेः ॥ १३ ॥ एते
प्रजानां पतयः समुद्दिष्टा यशस्विनः। अतः परं प्रवक्ष्यामि देवां-
स्त्रिभुवनेश्वरान् ॥ १४ ॥ भगोऽंशश्चार्य्यमा चैव मित्रोऽथ वरुण-
स्तथा। सविता चैव धाता च विवस्वांश्च महाबलः ॥ १५ ॥ त्वष्टा
पूषा तथैवेन्द्रो द्वादशो विष्णुरुच्यते। इत्येते द्वादशादित्याः कश्यप-
स्यात्मसम्भवाः ॥ १६ ॥ नासत्यश्चैव दस्रश्च स्मृतौ द्वावश्विनावपि।
मार्त्तण्डस्यात्मजावेतावष्टमस्य महात्मनः ॥ १७ ॥ ते च पूर्वं सुरा-
श्चेति विविधाः पितरः स्मृताः। त्वष्टुश्चैवात्मजः श्रीमान् विश्वरूपो
महायशाः ॥ १८ ॥ अजैकपादहिर्बुध्नो विरूपाक्षोऽथ रैवतः।
हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ॥ १९ ॥ सावित्रश्च जय-
न्तश्च पिनाकी चापराजितः। पूर्वमेव महाभागा वसवोऽष्टौ प्रकी-
र्त्तिताः ॥ २० ॥ एत एवंविधा देवा मनोरेव प्रजापतेः। ते च
पूर्वं सुराश्चेति द्विविधाः पितरः स्मृताः ॥ २१ ॥ शीलयौवनतस्त्वन्य-
स्तथान्यः सिद्धसाध्ययोः। ऋभवो मरुतश्चैव देवानाञ्चोदितो

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

गणाः ॥ २२ ॥ एवमेते समाम्नाता विश्वे देवास्तथाश्विनौ। आदित्याः क्षत्रियास्तेषां विशश्च मरुतस्तथा ॥ २३ ॥ अश्विनौ तु स्मृतौ शूद्रौ तपस्युग्रे समास्थितौ। स्मृतास्त्वङ्गिरसो देवा ब्राह्मणा इति निश्चयः ॥ २४ ॥ इत्येतत् सर्व्वदेवानां चातुर्व्वर्ण्यं प्रकीर्त्तितम्। एतान्वै प्रातरुत्थाय देवान् यस्तु प्रकीर्त्तयेत् ॥ २५ ॥ स्वजादन्यकृताच्चैव सर्व्वपापात् प्रमुच्यते। यवक्रीतोऽथ रैभ्यश्च अर्व्वावसुपरावसू ॥ २६ ॥ औषिजश्चैव कक्षीवान् बलश्चाङ्गिरसः स्मृतः। ऋषिर्मेधातिथेः पुत्रः कण्वो वर्हिषदस्तथा ॥ २७ ॥ त्रैलोक्यभावनास्तात प्राच्यां सप्तर्षयस्तथा। उन्मुचो विमुचश्चैव स्वस्त्यात्रेयश्च वीर्य्यवान् ॥ २८ ॥ प्रमुचश्चेध्मवाहश्च भगवांश्च दृढ़व्रतः। मित्रावरुणयोः पुत्रस्तथागस्त्यः प्रतापवान् ॥ २९ ॥ एते ब्रह्मर्षयो नित्यमास्थिता दक्षिणां दिशम्। उषङ्गुकरुषो धौम्यः परिव्याधश्च वीर्य्यवान् ॥३०॥ एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चैव महर्षयः। अत्रेः पुत्रश्च भगवांस्तथा सारस्वतः प्रभुः ॥ ३१॥ एते चैव महात्मानः पश्चिमामाश्रिता दिशम्। आत्रेयश्च वशिष्ठश्च काश्यपश्च महानृषिः ॥ ३२ ॥ गौतमोऽथ भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ कौशिकः। अथैव पुत्रो भगवान् ऋचीकस्य महात्मनः ॥ ३३ ॥ जमदग्निश्च सप्तैते उदीचीमाश्रिता दिशम्। एते प्रतिदिशं सर्व्वे कीर्त्तितास्तिग्मतेजसः ॥ ३४ ॥ साक्षिभूता महात्मानो भुवनानां प्रभावनाः। एवमेते महात्मानः स्थिताः प्रत्येकशो दिशम् ॥ ३५ ॥ एतेषां कीर्त्तनं कृत्वा सर्व्वपापात् प्रमुच्यते। यस्यां यस्यां दिशि ह्येते तां दिशं शरणं गतः। मुच्यते सर्व्वपापेभ्यः स्वस्तिमांश्च गृहान् व्रजेत् ॥ ३६ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि स्वस्तिके अष्टाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

युधिष्ठिर उवाच । पितामह महाप्राज्ञ युधि सत्यपराक्रम । श्रोतुमिच्छामि कार्त्स्न्येन कृष्णमव्ययमीश्वरम् ॥ १ ॥ यच्चास्य तेजः सुमहत् यच्च कर्म्म पुरा कृतम् । तन्मे सर्वं यथातत्त्वं ब्रूहि त्वं पुरुषर्षभ ॥ २ ॥ तिर्य्यग्योनिगतो रूपं कथं धारितवान् प्रभुः । केन कार्य्यनिसर्गेण तमाख्याहि महाबल ॥ ३ ॥

भीष्म उवाच । पुराहं मृगयां यातो मार्कण्डेयाश्रमे स्थितः । तत्रापश्यन्मुनिगणान् समासीनान् सहस्रशः ॥ ४ ॥ ततस्ते मधुपर्केण पूजाञ्चक्रुरथो मयि । प्रतिगृह्य च तां पूजां प्रत्यनन्दमृषीनहम् ॥ ५ ॥ कथैषा कथिता तत्र कश्यपेन महर्षिणा । मनःप्रह्लादिनी दिव्या तामिहैकमनाः शृणु ॥ ६ ॥ पुरा दानवमुख्या हि क्रोधलोभसमन्विताः । बलेन मत्ताः शतशो नरकाद्या महासुराः ॥ ७ ॥ तथैव चान्ये बहवो दानवा युद्धदुर्म्मदाः । न सहन्ते स्म देवानां समृद्धिं तामनुत्तमाम् ॥ ८ ॥ दानवैरर्द्द्यमानास्तु देवा देवर्षयस्तथा । न शर्म्म लेभिरे राजन् विशमानास्ततस्ततः ॥ ९ ॥ पृथिवीमार्त्तरूपान्ते समपश्यन्दिवौकसः । दानवैरभिसंस्तीर्णां घोररूपैर्म्महाबलैः । भारार्त्तामपहृष्टाञ्च दुःखितां संनिमज्जतीम् ॥ १० ॥ अथादितेयाः सन्त्रस्ता ब्रह्माणमिदमब्रुवन् । कथं शक्यामहे ब्रह्मन् दानवैरभिमर्द्दनम् ॥ ११ ॥ स्वयम्भुस्तानुवाचेदं निसृष्टोऽत्र विधिर्म्मया ॥ १२ ॥ ते वरेणाभिसम्पन्ना बलेन च मदेन च । नावबुध्यन्ति संमूढ़ा विष्णुमव्यक्तदर्शनम् ॥ १३ ॥ वराहरूपिणं देवमधृष्यममरैरपि । एष वेगेन गत्वा हि यत्र ते दानवाधमाः ॥ १४ ॥ अन्तर्भूमिगता घोरा निवसन्ति सहस्रशः । शममिष्यति तच्छ्रुत्वा जहृषुः सुरसत्तमाः ॥ १५ ॥ ततो विष्णुर्महातेजा वाराहं रूपमास्थितः । अन्तर्भूमिं सम्प्रविश्य जगाम दितिजान् प्रति ॥१६॥ दृष्ट्वा च सहिताः सर्व्वे दैत्याः सत्त्वममानुषम् । प्रसह्य तरसा सर्व्वे सन्तस्थुः कालमोहिताः ॥ १७ ॥ ततस्ते समभिद्रुत्य वराहं जगृहुः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

समम् । संक्रुद्धाश्च वराहन्तं व्यकर्षन्त समन्ततः ॥ १८ ॥ दानवेन्द्रा महाकाया महावीर्य्यबलोच्छ्रिताः । नाशक्नुवंश्च किञ्चित्ते तस्य कर्त्तुं तदा विभो ॥ १९ ॥ ततोऽगच्छन् विस्मयन्ते दानवेन्द्रा भयं तथा । संशयं गतमात्मानं मेनिरे च सहस्रशः ॥ २० ॥ ततो देवाधिदेवः स योगात्मा योगसारथिः । योगमास्थाय भगवांस्तदा भरतसत्तम । विननाद महानादं क्षोभयन्दैत्यदानवान् ॥ २१ ॥ संनादिता येन लोकाः सर्वाश्चैव दिशो दश । तेन सन्नादशब्देन लोकानां क्षोभ आगमत् ॥ २२ ॥ सन्त्रस्ताश्च भृशं लोके देवाः शक्रपुरोगमाः । निर्विचेष्टं जगच्चापि बभूवातिभृशं तदा ॥ २३ ॥ स्थावरं जङ्गमञ्चैव तेन नादेन मोहितम् । ततस्ते दानवाः सर्वे तेन नादेन भीषिताः ॥ २४ ॥ पेतुर्गतासवश्चैव विष्णुतेजःप्रमोहिताः । रसातलगतांश्चापि वराहस्त्रिदशद्विषः ॥ २५ ॥ खुरैर्विदारयामास मांसमेदोऽस्थिसञ्चयान् । नादेन तेन महता सनातन इति स्मृतः ॥ २६ ॥ पद्मनाभो महायोगी भूताचार्य्यः स भूतराट् । ततो देवगणाः सर्वे पितामहमुपाद्रवन् ॥ २७ ॥ तत्र गत्वा महात्मान ऊचुश्चैव जगत्पतिम् । नादोऽयं कीदृशो देव नैनं विद्म वयं प्रभो ॥ २८ ॥ कोऽसौ हि कस्य वा नादो येन विह्वलितं जगत् । देवाश्च दानवाश्चैव मोहितास्तस्य तेजसा ॥ २९ ॥ एतस्मिन्नन्तरे विष्णुर्वाराहं रूपमास्थितः । उदतिष्ठन्महाबाहो स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ ३० ॥

पितामह उवाच । निहत्य दानवपतीन्महावर्ष्मा महाबलः । एष देवो महायोगी भूतात्मा भूतभावनः ॥ ३१ ॥ सर्वभूतेश्वरो योगी मुनिरात्मा तथात्मनः । स्थिरीभवत कृष्णोऽयं सर्वविघ्नविनाशनः ॥ ३२ ॥ कृत्वा कर्मातिसाध्वेतदशक्यममितप्रभः । समायातः स्वमात्मानं महाभागो महाद्युतिः ॥ ३३ ॥ पद्मनाभो महायोगी महात्मा भूतभावनः । न सन्तापो न भीः कार्य्या शोको

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वा सुरसत्तमाः ॥ ३४ ॥ विधिरेष प्रभावश्च कालः संक्षयकारकः । लोकान् धारयता तेन नाशो मुक्तो महात्मना ॥ ३५ ॥ स एष हि महाबाहुः सर्व्वलोकनमस्कृतः । अच्युतः पुण्डरीकाक्षः सर्व्वभूतादिरीश्वरः ॥ ३६ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि अन्तर्भूमिविक्रीड़िते नवाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

युधिष्ठिर उवाच । योगं मे परमं तात मोक्षस्य वद भारत । तमहं तत्त्वतो ज्ञातुमिच्छामि वदताम्बर ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । संवादं मोक्षसंयुक्तं शिष्यस्य गुरुणा सह ॥ २ ॥ कश्चिद्ब्राह्मणमासीनमाचार्य्यमृषिसत्तमम् । तेजोराशिं महात्मानं सत्यसन्धं जितेन्द्रियम् ॥ ३ ॥ शिष्यः परममेधावी श्रेयोऽर्थी सुसमाहितः । चरणावुपसंगृह्य स्थितः प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ ४ ॥ उपासनात् प्रसन्नोऽसि यदि वै भगवन्मम । संशयो मे महान् कश्चित्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ५ ॥ कुतश्चाहं कुतश्च त्वं तत् सम्यग्ब्रूहि तत् परम् । कथञ्च सर्व्वभूतेषु समेषु द्विजसत्तम ॥ ६ ॥ सम्यग्वृत्तानि वर्त्तन्ते विपरीताः क्षयोदयाः । वेदेषु चापि यद्वाक्यं लौकिकं व्यापकञ्च यत् । एतद्विद्वन् यथातत्त्वं सर्व्वं व्याख्यातुमर्हसि ॥ ७ ॥

गुरुरुवाच । शृणु शिष्य महाप्राज्ञ ब्रह्म गुह्यमिदं परम् । अध्यात्मं सर्व्वविद्यानामागमानाञ्च यद्वसु ॥ ८ ॥ वासुदेवः परमिदं विश्वस्य ब्रह्मणो मुखम् । सत्यं ज्ञानमथो यज्ञस्तितिक्षा दम आर्ज्जवम् ॥ ९ ॥ पुरुषं सनातनं विष्णुं यन्तं वेदविदो विदुः । सर्गप्रलयकर्त्तारमव्यक्तं ब्रह्म शाश्वतम् ॥ १० ॥ तदिदं ब्रह्म वार्ष्णेयमितिहासं शृणुष्व मे । ब्राह्मणो ब्राह्मणैः श्राव्यो राजन्यः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

क्षत्रियैस्तथा ॥ ११ ॥ वैश्यो वैश्यैस्तथा श्राव्यः शूद्रः शूद्रैर्महा-
मनाः। माहात्म्यं देवदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ॥ १२ ॥ अर्ह-
स्त्वमसि कल्याणं वार्ष्णेयं शृणु यत् परम्। कालचक्रमनाद्यं तं
भावाभावस्वलक्षणम् ॥ १३ ॥ त्रैलोक्यं सर्वभूतेषु चक्रवत् परि-
वर्त्तते। यत्तदक्षरमव्यक्तममृतं ब्रह्म शाश्वतम्। वदन्ति पुरुष-
व्याघ्र केशवं पुरुषर्षभम् ॥ १४ ॥ पितॄन्देवानृषींश्चैव तथा वै यक्ष-
राक्षसान्। नागासुरमनुष्यांश्च सृजते परमोऽव्ययः ॥ १५ ॥ तथैव
वेदशास्त्राणि लोकधर्म्मांश्च शाश्वतान्। प्रलयं प्रकृतिं प्राप्य युगादौ
सृजते पुनः ॥ १६ ॥ यथर्त्तावृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्य्यये।
दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥ १७ ॥ अथ यद्यद्यदा
भाति कालयोगाद्युगादिषु। तत्तदुत्पद्यते ज्ञानं लोकयात्राविधा-
नजम् ॥ १८ ॥ युगान्तेऽन्तर्हितान् वेदान् सेतिहासान्महर्षयः।
लेभिरे तपसा पूर्वमनुज्ञाताः स्वयम्भुवा ॥ १९ ॥ वेदविद्वेद भगवान्
वेदाङ्गानि बृहस्पतिः। भार्गवो नीतिशास्त्रन्तु जगाद जगतो
हितम् ॥ २० ॥ गान्धर्वं नारदो वेद भरद्वाजो धनुर्ग्रहम्। देवर्षि-
चरितं गार्ग्यं कृष्णात्रेयश्चिकित्सितम् ॥ २१ ॥ न्यायतन्त्राण्यनेकानि
तैस्तैरुक्तानि वादिभिः। हेत्वागमसमाचारैर्यदुक्तं तदुपास्यताम्
॥ २२ ॥ अनाद्यं तत् परं ब्रह्म न देवा नर्षयो विदुः। एक-
स्तद्वेद भगवान्धाता नारायणः प्रभुः ॥ २३ ॥ नारायणादृषिगणा-
स्तथा मुख्याः सुरासुराः। राजर्षयः पुराणाश्च परमं दुःखभेषजम्
॥ २४ ॥ पुरुषाधिष्ठितान् भावान् प्रकृतिः सूयते यदा। हेतुयुक्त-
मतः पूर्वं जगत् संपरिवर्त्तते ॥ २५ ॥ दीपादन्ये यथा दीपाः
प्रवर्त्तन्ते सहस्रशः। प्रकृतिः सूयते तद्वदानन्त्यान्नापचीयते ॥ २६॥
अव्यक्तात् कर्म्मजा बुद्धिरहङ्कारं प्रसूयते। आकाशञ्चाप्यहङ्करा-
द्वायुराकाशसम्भवः ॥ २७ ॥ वायोस्तेजस्ततश्चाप अद्भ्योऽथ वसुधो-
द्गता। मूलप्रकृतयोऽष्टौ ता जगदेतास्ववस्थितम् ॥ २८ ॥ ज्ञाने-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

न्द्रियाण्यतः पञ्च पञ्चकर्म्मेन्द्रियाण्यपि । विषयाः पञ्च चैकञ्च विकारे षोड़शं मनः ॥ २९ ॥ श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा घ्राणं ज्ञानेन्द्रियाण्यथ । पादौ पायुरुपस्थश्च हस्तौ वाक्कर्म्मणी अपि ॥ ३० ॥ शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धस्तथैव च । विज्ञेयं व्यापकं चित्तं तेषु सर्व्वगतं मनः ॥ ३१ ॥ रसज्ञाने तु जिह्वेयं व्याहृते वाक् तथोच्यते । इन्द्रियैर्विविधैर्युक्तं सर्व्वं व्यक्तं मनस्तथा ॥ ३२ ॥ विद्यात्तु षोड़शैतानि दैवतानि विभागशः । देहेषु ज्ञानकर्त्तारमुपासीनमुपासते ॥ ३३ ॥ तद्वत् सोमगुणा जिह्वा गन्धस्तु पृथिवीगुणः । श्रोत्रं नभोगुणञ्चैव चक्षुरग्नेर्गुणस्तथा ॥ ३४ ॥ स्पर्शं वायुगुणं विद्यात् सर्व्वभूतेषु सर्व्वदा ॥ ३५ ॥ मनः सत्त्वगुणं प्राहुः सत्त्वमव्यक्तजं तथा । सर्व्वभूतात्मभूतस्थं तस्माद्बुध्येत बुद्धिमान् ॥ ३६ ॥ एते भावा जगत् सर्व्वं वहन्ति सचराचरम् । श्रिता विरजसं देवं यमाहुः प्रकृतेः परम् ॥ ३७ ॥ नवद्वारं पुरं पुण्यमेतैर्भावैः समन्वितम् । व्याप्य शेते महानात्मा तस्मात् पुरुष उच्यते ॥ ३८ ॥ अजरः सोऽमरश्चैव व्यक्ताव्यक्तोपदेशवान् । व्यापकः सगुणः सूक्ष्मः सर्व्वभूतगुणाश्रयः ॥ ३९ ॥ यथा दीपः प्रकाशात्मा ह्रस्वो वा यदि वा महान् । ज्ञानात्मानं तथा विद्यात् पुरुषं सर्व्वजन्तुषु ॥ ४० ॥ श्रोत्रं वेदयते वेद्यं स शृणोति स पश्यति । कारणं तस्य देहोऽयं स कर्त्ता सर्व्वकर्म्मणाम् ॥ ४१ ॥ अग्निर्दारुगतो यद्वच्छिन्ने दारौ न दृश्यते । तथैवात्मा शरीरस्थो भिन्ने देहे न दृश्यते ॥ ४२ ॥ अग्निर्यथा ह्युपायेन मथित्वा दारु दृश्यते । तथैवात्मा शरीरस्थो योगेनैवात्र दृश्यते ॥ ४३ ॥ नदीष्वापो यथा युक्ता यथा सूर्य्ये मरीचयः । सन्ततत्वाद्यथा यान्ति तथा देहाः शरीरिणाम् ॥ ४४ ॥ स्वप्नयोगी यथैवात्मा पञ्चेन्द्रियसमायुतः । देहमुत्सृज्य वै याति तथैवात्रोपलभ्यते ॥ ४५ ॥ कर्म्मणा बाध्यते पूर्व्वं कर्म्मणा चोपलभ्यते । कर्म्मणा नीयतेऽन्यत्र स्वकृतेन बलीयसा ॥ ४६ ॥ स तु

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

देही यथा देहं त्यक्तान्यं प्रतिपद्यते। तथान्यं संप्रवक्ष्यामि भूत-
ग्रामं स्वकर्म्मजम् ॥ ४७ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि वार्ष्णेयाध्यात्म्ये
दशाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २१० ॥

भीष्म उवाच। चतुर्व्विधानि भूतानि स्थावराणि चराणि च।
अव्यक्तप्रभवान्याहुरव्यक्तनिधनानि च। अव्यक्तलक्षणं विद्याद-
व्यक्तात्मात्मकं मनः ॥ १ ॥ यथाश्वत्थकणीकायामन्तर्भूतो महा-
द्रुमः। निष्पन्नो दृश्यते व्यक्तमव्यक्तात् सम्भवस्तथा ॥ २ ॥ अभि-
द्रवत्ययस्कान्तमयो निश्चेतनं यथा। स्वभावहेतुजा भावा यद्वदन्य-
दपीदृशम् ॥ ३ ॥ तद्वदव्यक्तजा भावाः कर्त्तुः कारणलक्षणाः।
अचेतनाश्चेतयितुः कारणादभिसंहताः ॥ ४ ॥ न भूर्न्न खं द्यौ-
र्भूतानि नर्षयो न सुरासुराः। नान्यदासीदृते जीवमासेदुर्न्न तु
संहतम् ॥ ५ ॥ पूर्व्वं नित्यं सर्व्वगतं मनोहेतुमलक्षणम्। अज्ञान-
कर्म्मनिर्द्दिष्टमेतत् कारणलक्षणम् ॥ ६ ॥ तत्कारणैर्हि संयुक्तं
कार्य्यसंग्रहकारकम्। येनैतद्वर्त्तते चक्रमनादिनिधनं महत् ॥ ७ ॥
अव्यक्तनाभं व्यक्तारं विकारपरिमण्डलम्। क्षेत्रज्ञाधिष्ठितं चक्रं
स्निग्धाक्षं वर्त्तते ध्रुवम् ॥ ८ ॥ स्निग्धत्वात् तिलवत् सर्व्वं चक्रे-
ऽस्मिन् पीड्यते जगत्। तिलपीडैरिवाक्रम्य भोगैरज्ञानसम्भवैः
॥ ९ ॥ कर्म्मवत् कुरुते तर्षादहङ्कारपरिग्रहः। कार्य्यकारण-
संयोगी स हेतुरुपपादितः ॥ १० ॥ नाभ्येति कारणं कार्य्यं न कार्य्यं
कारणं तथा। कार्य्याणान्तूपकरणे कालो भवति हेतुमान् ॥ ११ ॥
हेतुयुक्ताः प्रकृतयो विकाराश्च परस्परम्। अन्योऽन्यमभिवर्त्तन्ते
पुरुषाधिष्ठिताः सदा ॥ १२ ॥ राजसैस्तामसैर्भावैश्च्युतो हेतुबला-
न्वितः। क्षेत्रज्ञमेवानुयाति पांशुर्वातेरितो यथा ॥ १३ ॥ न च

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तः सृज्यते भावैर्न ते तेन महात्मना । सरजस्कोऽरजस्कश्च नैव वायुर्भवेत्तथा ॥ १४ ॥ तथैतदन्तरं विद्यात् क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्बुधः । अभ्यासात् स तथायुक्तो न गच्छेत् प्रकृतिं पुनः ॥ १५ ॥ सन्देह-मेतमुत्पन्नमच्छिनद्भगवानृषिः । तथा वार्त्तां समीक्षेत कृतलक्षण-सम्मिताम् ॥ १६ ॥ वीजान्यग्न्युपदग्धानि न रोहन्ति यथा पुनः । ज्ञानदग्धैस्तथा क्लेशैर्नात्मा सम्पद्यते पुनः ॥ १७ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि वार्ष्णेयाध्यात्मे एकादशाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २११ ॥

भीष्म उवाच । प्रवृत्तिलक्षणो धर्म्मो यथायमुपपद्यते । तेषां विज्ञाननिष्ठानामन्यत्तत्त्वं न रोचते ॥ १ ॥ दुर्लभा वेदविद्वांसो वेदोक्तेषु व्यवस्थिताः । प्रयोजनमहत्त्वात्तु मार्गमिच्छन्ति संस्तुतम् ॥ २ ॥ सद्भिराचरितत्वात्तु वृत्तमेतदगर्हितम् । इयं सा बुद्धि-रन्येत्य यया याति परां गतिम् ॥ ३ ॥ शरीरवानुपादत्ते मोहात् सर्वान् परिग्रहान् । क्रोधलोभादिभिर्भावैर्युक्तो राजसतामसैः ॥४॥ नाशुद्धमाचरेत्तस्मादभीप्सन्देहयापनम् । कर्म्मणा विवरं कुर्वन्न लोकानाप्नुयाच्छुभान् ॥ ५ ॥ लोहयुक्तं यथा हेम विपक्वं न विरा-जते । तथा पक्वकषायाख्यं विज्ञानं न प्रकाशते ॥ ६ ॥ यश्च धर्म्मं चरेल्लोभात् कामक्रोधावनुप्लवन् । धर्म्यं पन्थानमाक्रम्य सानुबन्धो विनश्यति ॥ ७ ॥ शब्दादीन् विषयांस्तस्मान्न संरागादयं व्रजेत् । क्रोधो हर्षो विषादश्च जायते ह परस्परात् ॥ ८ ॥ पञ्चभूतात्मके देहे सत्त्वे राजसतामसे । कमभिष्टुवते चायं कं वा क्रोशति किं वदन् ॥ ९ ॥ स्पर्शरूपरसाद्येषु सङ्गं गच्छन्ति वालिशाः । नाव-गच्छन्ति विज्ञानादात्मानं पार्थिवं गुणम् ॥ १० ॥ मृण्मयं शरणं यद्वन्मृदैव परिलिप्यते । पार्थिवोऽयं तथा देहो मृद्विकारान्न

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

नश्यति ॥ ११ ॥ मधु तैलं पयः सर्पिर्म्मांसानि लवणं गुड़ः ।
धान्यानि फलमूलानि मृद्विकाराः महाम्भसा ॥ १२ ॥ यद्वत्
कान्तारमातिष्ठन्नौत्सुक्यं समनुव्रजेत् । ग्राम्यमाहारमादद्या-
दस्वाद्वपि हि यापनम् ॥ १३ ॥ तद्वत् संसारकान्तारमातिष्ठन्
श्रमतत्परः । यात्रार्थमद्यादाहारं व्याधितो भेषजं यथा ॥ १४ ॥
सत्यशौचार्ज्जवत्यागैर्व्वर्च्चसा विक्रमेण च । क्षान्त्या धृत्या च बुद्ध्या
च मनसा तपसैव च ॥ १५ ॥ भावान् सर्व्वानुपावृत्तान् समीक्ष्य
विषयात्मकान् । शान्तिमिच्छन्नदीनात्मा संयच्छेदिन्द्रियाणि च
॥ १६ ॥ सत्त्वेन रजसा चैव तमसा चैव मोहिताः । चक्रवत्
परिवर्त्तन्ते ह्यज्ञानाज्जन्तवो भृशम् ॥ १७ ॥ तस्मात् सम्यक् परी-
क्षेत दोषानज्ञानसम्भवान् । अज्ञानप्रभवं दुःखमहङ्कारं परि-
त्यजेत् ॥ १८ ॥ महाभूतानीन्द्रियाणि गुणाः सत्त्वं रजस्तमः ।
त्रैलोक्यं सेश्वरं कर्म्म अहङ्कारे प्रतिष्ठितम् ॥ १९ ॥ यथेह नियतः
कालो दर्शयत्यार्त्तवान् गुणान् । तद्वद्भूतेष्वहङ्कारं विद्यात् कर्म्म-
प्रवर्त्तकम् ॥ २० ॥ सम्मोहकं तमो विद्यात् कृष्णमज्ञानसम्भवम् ।
प्रीतिदुःखनिबद्धांश्च समस्तांस्त्रीनथो गुणान् ॥ २१ ॥ सत्त्वस्य
रजसश्चैव तमसश्च निबोध तान् । प्रसादो हर्षजा प्रीतिरसन्देहो
धृतिः स्मृतिः । एतान् सत्त्वगुणान् विद्यादिमान्राजसतामसान् ॥२२॥
कामक्रोधौ प्रमादश्च लोभमोहौ भयं क्लमः । विषादशोकावरति-
र्मानदर्पावनार्य्यता ॥ २३ ॥ दोषाणामेवमादीनां परीक्ष्य गुरु-
लाघवम् । विमृषेदात्मसंस्थानमेकैकमनुसन्ततम् ॥ २४ ॥

युधिष्ठिर उवाच । के दोषा मनसा त्यक्ताः के बुद्ध्या
शिथिलीकृताः । के पुनः पुनरायान्ति के मोहादफला इव ॥२५॥
केषां बलाबलं बुद्ध्या हेतुभिर्व्विमृषेद्बुधः । एष मे संशयस्तात तन्मे
ब्रूहि पितामह ॥ २६ ॥

भीष्म उवाच । दोषैर्मूलादवच्छिन्नैर्विशुद्धात्मा विमुच्यते ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

विनाशयति सम्भूतमयस्मयमयो यथा। तथाकृतात्मा सहजैर्दोषैर्नश्यति तामसैः॥ २७॥ राजसं तामसञ्चैव शुद्धात्मकमकल्मषम्। तत् सर्वं देहिनां वीजं सत्त्वमात्मवतः समम्॥ २८॥ तस्मादात्मवता वर्ज्ज्यं रजश्च तम एव च। रजस्तमोभ्यां निर्मुक्तं सत्त्वं निर्म्मलतामियात्॥ २९॥ अथ वा मन्त्रवद्ब्रूयुरात्मादानाय दुष्कृतम्। सैव हेतुरनादाने शुद्धधर्म्मानुपालने॥ ३०॥ राजसाधर्म्मयुक्तानि कार्य्याण्यपि समाप्नुते। अर्थयुक्तानि चात्यर्थं कामान् सर्वांश्च सेवते॥ ३१॥ तमसा लोभयुक्तानि क्रोधजानि च सेवते। हिंसाविहाराभिरतस्तन्द्रीनिद्रासमन्वितः॥ ३२॥ सत्त्वस्थः सात्त्विकान् भावान् शुद्धान् पश्यति संश्रितः। स देही विमलश्रीमान् श्रद्धाविद्यासमन्वितः॥ ३३॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि वार्ष्णेयाध्यात्मे द्वादशाधिकद्विशततोऽध्यायः॥ २१२॥

भीष्म उवाच। रजसा साध्यते मोहस्तमसा भरतर्षभ। क्रोधलोभौ भयं दर्प एतेषां सादनाच्छुचिः॥ १॥ परमं परमात्मानं देवमक्षयमव्ययम्। विष्णुमव्यक्तसंस्थानं विभुं तं देवसत्तमम्॥ २॥ तस्य मायापिनद्धाङ्गा ज्ञानभ्रष्टा विचेतसः। मानवा ज्ञानसंमोहात्ततः क्रोधं प्रयान्ति वै॥ ३॥ क्रोधात् काममवाप्याथ लोभमोहौ च मानवाः। मानदर्पादहङ्कारमहङ्कारात्ततः क्रिया॥ ४॥ क्रियाभिः स्नेहसम्बन्धान् स्नेहाच्छोकमनन्तरम्। सुखदुःखक्रियारम्भाज्जन्माजन्मकृतक्षणाः॥ ५॥ जन्मतो गर्भवासन्तु शुक्रशोणितसम्भवम्। पुरीषमूत्रविक्लेदं शोणितप्रभवाविलम्॥ ६॥ तृष्णाभिभूतस्तैर्बद्धस्तानेवाभिपरिप्लवन्। संसारतन्त्रवाहिन्यस्तत्र बुध्येत योषितः॥ ७॥ प्रकृत्या क्षेत्रभूतास्ता नराः क्षेत्रज्ञलक्षणाः।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तस्मादेता विशेषेण न चाभीयुर्विपश्चितः॥ ८॥ कृत्या ह्येता घोर-
रूपा मोहयन्त्यविचक्षणान्। रजस्यन्तर्हिता मूर्त्तिरिन्द्रियाणां
सनातनी॥ ९॥ तस्मात्तर्षात्मकाद्रागाद्बीजाज्जायन्ति जन्तवः।
स्वदेहजानस्वसंज्ञान् यद्वदङ्गात् कृमींस्त्यजेत्। स्वसंज्ञानस्वकां-
स्तद्वत् सुतसंज्ञान् कृमींस्त्यजेत्॥ १०॥ शुक्रतो रसतश्चैव देहा-
ज्जायन्ति जन्तवः। स्वभावात् कर्म्मयोगाद्वा तानुपेक्षेत बुद्धिमान्
॥ ११॥ रजस्तमसि पर्य्यस्तं सत्त्वञ्च रजसि स्थितम्। ज्ञानाधि-
ष्ठितमव्यक्तं बुद्ध्यहङ्कारलक्षणम्॥ १२॥ तद्बीजं देहिनामाहु-
स्तद्बीजं जीवसंज्ञितम्। कर्म्मणा कालयुक्तेन संसारपरिवर्त्तनम्
॥ १३॥ रमत्ययं यथा स्वप्ने मनसा देहवानिव। कर्म्मगर्भैर्गुणै-
र्देही गर्भे तदुपलभ्यते॥ १४॥ कर्म्मणा वीजभूतेन चोद्यते यद्-
यदिन्द्रियम्। जायते तदहङ्काराद्रागयुक्तेन चेतसा॥ १५॥ शब्द-
रागात् श्रोत्रमस्य जायते भावितात्मनः। रूपरागात्तथा चक्षु-
र्घ्राणं गन्धचिकीर्षया॥ १६॥ स्पर्शने त्वक् तथा वायुः प्राणापान-
व्यपाश्रयः। व्यानोदानौ समानश्च पञ्चधा देहयापनम्॥ १७॥
सञ्जातैर्जायते गात्रैः कर्म्मजैर्ब्रह्मणा वृतः। दुःखाद्यन्तैर्दुःखमध्यै-
र्नरः शारीरमानसैः॥ १८॥ दुःखं विद्यादुपादानादभिमानाच्च
वर्द्धते। त्यागात्तेभ्यो निरोधः स्यान्निरोधज्ञो विमुच्यते॥ १९॥
इन्द्रियाणां रजस्येव प्रलयप्रभवावुभौ। परीक्ष्य सञ्चरेद्विद्वान्
यथावच्छास्त्रचक्षुषा॥ २०॥ ज्ञानेन्द्रियाणीन्द्रियार्थान्नोपसर्पन्त्य-
तर्षुलम्। क्षीणैश्च करणैर्देही न देहं पुनरर्हति॥ २१॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि वार्ष्णेयाध्यात्मे त्र-
योदशाधिकद्विशततोऽध्यायः॥ २१३॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच। अत्रोपायं प्रवक्ष्यामि यथावच्छास्त्रचक्षुषा।
तद्विज्ञानाच्चरन्राजन् प्राप्नुयात् परमां गतिम् ॥ १ ॥ सर्व्वेषामेव
भूतानां पुरुषश्रेष्ठ उच्यते। पुरुषेभ्यो द्विजानाहुर्द्विजेभ्यो मन्त्र-
दर्शिनः ॥ २ ॥ सर्वभूतात्मभूतास्ते सर्वज्ञाः सर्वदर्शिनः। ब्राह्मणा
वेदशास्त्रज्ञास्तत्त्वार्थगतनिश्चयाः ॥ ३ ॥ नेत्रहीनो यथा ह्येकः
कृच्छ्राणि लभतेऽध्वनि। ज्ञानहीनस्तथा लोके तस्माज्ज्ञानविदो-
ऽधिकाः ॥ ४ ॥ तांस्तानुपासते धर्म्मान् धर्म्मकामा यथागमम्। न
तेषामर्थसामान्यमन्तरेण गुणानिमान् ॥ ५ ॥ वाग्देहमनसां शौचं
क्षमा सत्यं धृतिः स्मृतिः। सर्वधर्म्मेषु धर्म्मज्ञा ज्ञापयन्ति गुणा-
ञ्छुभान् ॥ ६ ॥ यदिदं ब्रह्मणो रूपं ब्रह्मचर्य्यमिति स्मृतम्। पर-
न्तत् सर्वधर्म्मेभ्यस्तेन यान्ति परां गतिम् ॥ ७ ॥ लिङ्गसंयोगहीनं
यत् शब्दस्पर्शविवर्ज्जितम्। श्रोत्रेण श्रवणञ्चैतच्चक्षुषा चैव दर्शनम्
॥ ८ ॥ वाक् सम्भाषाप्रवृत्तं यत्तन्मनः परिवर्ज्जितम्। बुद्ध्या
चाध्यवसायीत ब्रह्मचर्य्यमकल्मषम् ॥ ९ ॥ सम्यग्वृत्तिर्ब्रह्मलोकं
प्राप्नुयान्मध्यमः सुरान्। द्विजाग्र्यो जायते विद्वान् कन्यसीं वृत्ति-
माश्रितः ॥ १० ॥ सुदुष्करं ब्रह्मचर्य्यमुपायन्तत्र मे शृणु। सं-
प्रवृत्तमुदीर्णञ्च निगृह्णीयाद्द्विजो रजः ॥ ११ ॥ योषितो न कथा
श्राव्या न निरीक्ष्या निरम्बराः। कथञ्चिद्दर्शनादासां दुर्बलाना-
विशेद्रजः ॥ १२ ॥ रागोत्पन्नश्चरेत् कृच्छ्रमह्नस्त्रिः प्रविशेदपः।
मग्नः स्वप्ने च मनसा त्रिर्ज्जपेदघमर्षणम् ॥ १३ ॥ पाप्मानं निर्द्दहे-
देवमन्तर्भूतरजोमयम्। ज्ञानयुक्तेन मनसा सन्ततेन विचक्षणः
॥ १४ ॥ कुणपामेध्यसंयुक्तं यद्वदच्छिद्रबन्धनम्। तद्वद्देहगतं
विद्यादात्मानं देहबन्धनम् ॥ १५ ॥ वातपित्तकफाग्रक्तं लङ्मांसं
स्नायुमस्थि च। मज्जां देहं शिराजालैस्तर्पयन्ति रसा नृणाम्
॥ १६ ॥ दश विद्याद्धमन्योऽत्र पञ्चेन्द्रियगुणावहाः। याभिः सूक्ष्माः
प्रजायन्ते धमन्योऽन्याः सहस्रशः ॥ १७ ॥ एवमेताः शिरानद्यो

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

रजोदा देहसागरम्। तर्पयन्ति यथाकालमापगा इव सागरम्
॥ १८॥ मध्ये च हृदयस्यैका शिरा तत्र मनोवहा। शुक्रं सङ्कल्पजं
नृणां सर्वगात्रैर्विमुञ्चति ॥ १९॥ सर्वगात्रप्रतापिन्यस्तस्या ह्यनुगताः
शिराः। नेत्रयोः प्रतिपद्यन्ते वहन्त्यस्तैजसं गुणम् ॥ २०॥ पय-
स्यन्तर्हितं सर्पिर्यद्वन्निर्मथ्यते खजैः। शुक्रं निर्मथ्यते तद्वद्देहसङ्क-
ल्पजैः खजैः ॥ २१॥ स्वप्नेऽप्येवं यथाभ्येति मनः सङ्कल्पजं रजः।
शुक्रं सङ्कल्पजं देहात् सृजत्यस्य मनोवहा ॥ २२॥ महर्षिर्भग-
वानत्रिर्वेद तच्छुक्रसम्भवम्। त्रिवीजमिन्द्रदैवत्यं तस्मादिन्द्रिय-
मुच्यते ॥ २३॥ ये वै शुक्रगतिं विद्युर्भूतसङ्कल्पकारिकाम्। विरागा
दग्धदोषास्ते नाप्नुयुर्देहसम्भवम् ॥ २४॥ गुणानां साम्यमागत्य
मनसैव मनोवहम्। देहकर्मानुदन् प्राणानन्तकाले विमुच्यते ॥२५॥
भविता मनसो ज्ञानं मन एव प्रजायते। ज्योतिष्मद्विरजो नित्यं
मन्त्रसिद्धं महात्मना ॥ २६॥ तस्मात्तदभिघाताय कर्म कुर्य्या-
दकल्मषम्। रजस्तमश्च हित्वेह यथेष्टां गतिमाप्नुयात् ॥ २७॥
तरुणाधिगतं ज्ञानं जरादुर्बलतां गतम्। विपक्वबुद्धिः कालेन
आदत्ते मानसं बलम् ॥ २८॥ स दुर्गमिव पन्थानमतीत्य गुण-
बन्धनम्। यथा पश्येत्तथा दोषानतीत्यामृतमश्नुते ॥ २९॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि वार्ष्णेयाध्यात्मे
चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४॥

भीष्म उवाच। दुरन्तेष्विन्द्रियार्थेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः।
ये त्वसक्ता महात्मानस्ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १॥ जन्ममृत्यु-
जरादुःखैर्व्याधिभिर्मानसक्लमैः। दृष्ट्वैव सततं लोकं घटेन्मोक्षाय
बुद्धिमान् ॥ २॥ वाङ्मनोभ्यां शरीरेण शुचिः स्यादनहङ्कृतः।
प्रशान्तो ज्ञानवान् भिक्षुर्निरपेक्षश्चरेत् सुखम् ॥ ३॥ अथ वा

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मनसः सङ्गं पश्यन् भूतानुकम्पया। तत्राप्युपेक्षां कुर्वीत ज्ञात्वा कर्मफलं जगत् ॥ ४ ॥ यत् कृतं स्याच्छुभं कर्म पापं वा यदि वाश्नुते। तस्माच्छुभानि कर्माणि कुर्य्याद्वाग्बुद्धिकर्मभिः ॥ ५ ॥ अहिंसा सत्यवचनं सर्वभूतेषु चार्ज्जवम्। क्षमा चैवाप्रमादश्च यस्यैते स सुखी भवेत् ॥ ६ ॥ तस्मात् समाहितं बुद्ध्या मनो भूतेषु धारयेत्। यश्चैनं परमं धर्मं सर्वभूतसुखावहम् ॥ ७ ॥ दुःखनिःसरणं वेद सर्वज्ञः स सुखी भवेत्। तस्मात् समाहितं बुद्ध्या मनो भूतेषु धारयेत् ॥ ८ ॥ नापध्यायेन्न स्पृहयेन्नाबद्धं चिन्तयेदसत्। अथामोघप्रयत्नेन मनो ज्ञाने निवेशयेत् ॥ ९ ॥ वाचामोघप्रयासेन मनोज्ञं तत् प्रवर्त्तते। विवक्षता च सद्वाक्यं धर्मसूक्ष्ममवेक्षता ॥१०॥ सत्यां वाचमहिंस्राञ्च वदेदनपवादिनीम्। कल्कापेतामपरुषामनृशंसामपैशुनाम् ॥ ११ ॥ ईदृगल्पञ्च वक्तव्यमविक्षिप्तेन चेतसा। वाक्प्रबद्धो हि संसारो विरागाद्वाचरेद्यदि ॥ १२ ॥ बुद्ध्याप्यनुगृहीतेन मनसा कर्म तामसम्। रजोभूतैर्हि करणैः कर्मणा प्रतिपद्यते ॥ १३ ॥ स दुःखं प्राप्य लोकेऽस्मिन्नरकायोपपद्यते। तस्मान्मनो वाक्शरीरैराचरेद्धैर्य्यमात्मनः ॥ १४ ॥ प्रकीर्णमेषभारं हि यद्वद्धार्य्येत दस्युभिः। प्रतिलोमां दिशं बुद्ध्वा संसारमबुधास्तथा ॥ १५ ॥ तानेव च यथा दस्युः क्षिप्त्वा गच्छेच्छिवां दिशम्। तथा रजस्तमःकर्माण्युत्सृज्य प्राप्नुयात् सुखम् ॥ १६ ॥ निःसन्दिग्धमनीहो वै मुक्तः सर्वपरिग्रहैः। विविक्तचारी लघ्वाशी तपस्वी नियतेन्द्रियः ॥ १७ ॥ ज्ञानदग्धपरिक्लेशः प्रयोगरतिरात्मवान्। निष्प्रचारेण मनसा परं तदधिगच्छति ॥ १८ ॥ धृतिमानात्मवान् बुद्धिं निगृह्णीयादसंशयम्। मनो बुद्ध्या निगृह्णीयाद्विषयान्मनसात्मनः ॥ १९ ॥ निगृहीतेन्द्रियस्यास्य कुर्वाणस्य मनो वशे। देवतास्तत् प्रकाशन्ते हृष्टा यान्ति तमीश्वरम् ॥ २० ॥ ताभिः संसक्तमनसो ब्रह्म तत् सम्प्रकाशते। एतैश्चापगतैः सत्त्वे ब्रह्मभूयाय

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

कल्पते ॥ २१ ॥ अथ वा न प्रकाशेत योगतन्त्रैरुपक्रमेत् । येन तन्त्रयतस्तन्त्रं वृत्तिः स्यात्तत्तदाचरेत् ॥ २२ ॥ कणकुल्माषपिण्याकशाकयावकशक्तवः । तथा मूलफलं भैक्ष्यं पर्य्यायेणोपयोजयेत् ॥ २३ ॥ आहारनियमञ्चैव देशे काले च सात्त्विकम् । तत् परीक्ष्यानुवर्त्तेत तत् प्रवृत्त्यनुपूर्वकम् ॥ २४ ॥ प्रवृत्तं नोपरुन्धेत शनैरग्निमिवेन्धयेत् । ज्ञानान्वितं तथा ज्ञानमर्कवत् सम्प्रकाशते ॥२५॥ ज्ञानाधिष्ठानमज्ञानं त्रींल्लोकानधितिष्ठति । विज्ञानानुगतं ज्ञानमज्ञानेनोपकृष्यते ॥ २६ ॥ पृथक्त्वात् संप्रयोगाच्च नासूयुर्वेद शाश्वतम् । स तयोरपवर्गज्ञो वीतरागो विमुच्यते ॥ २७ ॥ वयोऽतीतो जरामृत्यु जित्वा ब्रह्म सनातनम् । अमृतं तदवाप्नोति यत्तदक्षरमव्ययम् ॥ २८ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि वार्ष्णेयाध्यात्मे पञ्चदशाधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

भीष्म उवाच । निष्कल्मषं ब्रह्मचर्य्यमिच्छता चरितुं सदा । निद्रा सर्वात्मना त्याज्या स्वप्नदोषानवेक्षता ॥ १ ॥ स्वप्ने हि रजसा देही तमसा चाभिभूता । देहान्तरमिवापन्नश्चरत्यपगतस्पृहः ॥२॥ ज्ञानाभ्यासाज्जागरणं जिज्ञासार्थमनन्तरम् । विज्ञानाभिनिवेशात्तु जागरत्यनिशं सदा ॥ ३ ॥ तत्राह को न्वयं भावः स्वप्ने विषयवानिव । प्रलीनैरिन्द्रियैर्देही वर्त्तते देहवानिव ॥ ४ ॥ अत्रोच्यते यथा ह्येतद्वेद योगेश्वरो हरिः । तथैतदुपपन्नार्थं वर्णयन्ति महर्षयः ॥ ५ ॥ इन्द्रियाणां श्रमात् स्वप्नमाहुः सर्वगतं बुधाः । मनसस्त्वप्रलीनत्वात्तत्तदाहुर्निदर्शनम् ॥ ६ ॥ कार्य्यव्यासक्तमनसः सङ्कल्पो जाग्रतो ह्यपि । तद्वन्मनोरथैश्वर्य्यं स्वप्ने तद्वन्मनोगतम् ॥७॥ संसाराणामसंख्यानां कामात्मा तदवाप्नुयात् । मनस्यन्तर्हितं सर्वं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वेद सोत्तमपूरुषः ॥ ८ ॥ गुणानामपि यद्येतत् कर्म्मणा चाप्युपस्थितम्। तत्तच्छंसन्ति भूतानि मनो यद्भावितं यथा ॥ ९ ॥ ततस्तमुपवर्त्तन्ते गुणा राजसतामसाः। सात्त्विका वा यथा योगमानन्त्यर्थफलोदयम् ॥ १० ॥ ततः पश्यन्त्यसंबुद्ध्या वातपित्तकफोत्तरान्। रजस्तमोगतैर्भावैस्तदप्याहुर्द्दुरत्ययम् ॥ ११ ॥ प्रसन्नैरिन्द्रियैर्यद्यत् सङ्कल्पयति मानसम्। तत्तत् स्वप्नेऽप्युपगते मनो दृष्टिनिरोक्षते ॥ १२ ॥ व्यापकं सर्वभूतेषु वर्त्ततेऽप्रतिघं मनः। आत्मप्रभावात्तं विद्यात् सर्वा ह्यात्मनि देवताः ॥ १३ ॥ मनस्यन्तर्हितं द्वारं देहमास्थाय मानुषम्। यद्यत् सदसदव्यक्तं स्वपित्यस्मिन्निदर्शनम्। सर्वभूतात्मभूतस्थं तमध्यात्मगुणं विदुः ॥ १४ ॥ लिप्सेत मनसा यश्च सङ्कल्पादैश्वरं गुणम्। आत्मप्रसादं तं विद्यात् सर्वा ह्यात्मनि देवताः ॥ १५ ॥ एवं हि तपसा युक्तमर्कवत्तमसः परम्। त्रैलोक्यप्रकृतिर्देही तमसोऽन्ते महेश्वरः ॥ १६ ॥ तपो ह्यधिष्ठितं देवैस्तपोघ्नमसुरैस्तमः। एतद्देवासुरैर्गुप्तं तदाहुर्ज्ञानलक्षणम् ॥ १७ ॥ सत्त्वं रजस्तमश्चेति देवासुरगुणान् विदुः। सत्त्वं देवगुणं विद्यादितरावासुरौ गुणौ ॥ १८ ॥ ब्रह्म तत् परमं ज्ञानममृतं ज्योतिरक्षरम्। ये विदुर्भावितात्मानस्ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १९ ॥ हेतुमच्छक्यमाख्यातुमेतावज्ज्ञानचक्षुषा। प्रत्याहारेण वा शक्यमक्षरं ब्रह्म वेदितुम् ॥ २० ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि वार्ष्णेयाध्यात्मे
षोड़शाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

भीष्म उवाच। न स वेद परं ब्रह्म यो न वेद चतुष्टयम्। व्यक्ताव्यक्ते च यत्तत्त्वं संप्रोक्तं परमर्षिणा ॥ १ ॥ व्यक्तं मृत्युमुखं विद्यादव्यक्तममृतं पदम्। प्रवृत्तिलक्षणं धर्म्ममृषिर्नारायणोऽब्र-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वीत् ॥ २ ॥ तत्रैवावस्थितं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् । निवृत्ति-
लक्षणं धर्म्ममव्यक्तं ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ३ ॥ प्रवृत्तिलक्षणं धर्म्मं
प्रजापतिरथाब्रवीत् । प्रवृत्तिः पुनरावृत्तिर्निवृत्तिः परमा गतिः
॥ ४ ॥ तां गतिं परमामेति निवृत्तिपरमो मुनिः । ज्ञानतत्त्वपरो
नित्यं शुभाशुभनिदर्शकः ॥ ५ ॥ तदेवमेतौ विज्ञेयावव्यक्तपुरुषा-
वुभौ । अव्यक्तपुरुषाभ्यान्तु यत् स्यादन्यन्महत्तरम् ॥ ६ ॥ तं
विशेषमवेक्षेत विशेषेण विचक्षणः । अनाद्यन्तावुभावेतावलिङ्गौ
चाप्युभावपि ॥ ७ ॥ उभौ नित्यावविचलौ महद्भ्यश्च महत्तरौ ।
सामान्यमेतदुभयोरेवं ह्यन्यद्विशेषणम् ॥ ८ ॥ प्रकृत्या सर्गधर्मिण्या
तथा त्रिगुणधर्म्मया । विपरीतमतो विद्यात् क्षेत्रज्ञस्य स्वलक्षणम्
॥ ९ ॥ प्रकृतेश्च विकाराणां द्रष्टारमगुणान्वितम् । अग्राह्यौ पुरु-
षावेतावलिङ्गत्वादसंहितौ ॥ १० ॥ संयोगलक्षणोत्पत्तिः कर्म्मजा
गृह्यते यया । करणैः कर्म्म निर्वृत्तिः कर्त्ता यद्यद्विचेष्टते । कीर्त्त्यते
शब्दसंज्ञाभिः कोऽहमेषोऽप्यसाविति ॥ ११ ॥ उष्णीषवान् यथा
वस्त्रैस्त्रिभिर्भवति संवृतः । संवृतोऽयं तथा देही सत्त्वराजस-
तामसैः ॥ १२ ॥ तस्माच्चतुष्टयं वेद्यमेतैर्हेतुभिरावृतम् । यथा-
संज्ञो ह्ययं सम्यगन्तकाले न मुह्यति ॥ १३ ॥ श्रियं दिव्यामभि-
प्रेप्सुर्वर्ष्मवान्मनसा शुचिः । शरीरैरिन्द्रियैरुग्रैश्चरेन्निष्कल्मषं तपः
॥ १४ ॥ त्रैलोक्यं तपसा व्याप्तमन्तर्भूतेन भास्वता । सूर्य्यश्च चन्द्रमा-
श्चैव भासतस्तपसा दिवि ॥ १५ ॥ प्रकाशस्तपसो ज्ञानं लोके
संशब्दितं तपः । रजस्तपोघ्नं यत् कर्म्म तपसस्तत् स्वलक्षणम् ॥१६॥
ब्रह्मचर्य्यमहिंसा च शरीरं तप उच्यते । वाङ्मनोनियमः सम्यङ्-
मानसं तप उच्यते ॥ १७ ॥ विधिज्ञेभ्यो द्विजातिभ्यो ग्राह्यमन्नं
विशिष्यते । आहारनियमेनास्य पाप्मा शाम्यति राजसः ॥ १८ ॥
वैमनस्यञ्च विषये यान्त्यस्य करणानि च । तस्मात्तन्मात्र मादद्या-
द्यावदत्र प्रयोजनम् ॥ १९ ॥ अन्तकाले बलोत्कर्षाच्छनैः कुर्य्या-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

दनातुरः । एवं युक्तेन मनसा ज्ञानं यदुपपद्यते ॥ २० ॥ रजो-
वर्ज्योऽप्ययं देही देहवाञ्छब्दवच्चरेत् । कार्य्यैरव्याहतमतिर्वैरा-
ग्यात् प्रकृतिस्थिरः ॥ २१ ॥ आदेहादप्रमादाच्च देहान्ताद्विप्र-
मुच्यते । हेतुयुक्तः सदा सर्गो भूतानां प्रलयस्तथा ॥ २२ ॥ पर-
प्रत्ययसर्गे तु नियतिर्नानुवर्त्तते । भावान्तप्रभवप्रज्ञा आसते ये
विपर्य्ययम् ॥ २३ ॥ धृत्या देहान्धारयन्तो बुद्धिसङ्क्षिप्तचेतसः ।
स्थानेभ्यो ध्वंसमानाश्च सूक्ष्मत्वात्तानुपासते ॥ २४ ॥ यथागमञ्च
गत्वा वै बुद्ध्या तत्रैव बुद्ध्यते । देहान्तं कश्चिदन्वास्ते भावितात्मा
निराश्रयम् ॥ २५ ॥ युक्तं धारणया सम्यक् सतः केचिदुपासते ।
अभ्यस्यन्ति परं देवं विद्युत्संशब्दिताक्षरम् ॥ २६ ॥ अन्तकाले
ह्युपासन्ते तपसा दग्धकिल्विषाः । सर्व्व एते महात्मानो गच्छन्ति
परमां गतिम् ॥ २७ ॥ सूक्ष्मं विशेषणं तेषामवेक्षेच्छास्त्रचक्षुषा ।
देहन्तु परमं विद्याद्विमुक्तमपरिग्रहम् । अन्तरीक्षादन्यतरं धार-
णासक्तमानसम् ॥ २८ ॥ मर्त्त्यलोकाद्विमुच्यन्ते विद्यासंसक्तचेतसः ।
ब्रह्मभूता विरजसस्ततो यान्ति परां गतिम् ॥ २९ ॥ एवमेकायनं
धर्म्ममाहुर्वेदविदो जनाः । यथाज्ञानमुपासन्तः सर्व्वे यान्ति परां
गतिम् ॥ ३० ॥ कषायवर्ज्जितं ज्ञानं येषामुत्पद्यतेऽचलम् । यान्ति
तेऽपि परांल्लोकान् विमुच्यन्ते यथाबलम् ॥ ३१ ॥ भगवन्तमजं
दिव्यं विष्णुमव्यक्तसंज्ञितम् । भावेन यान्ति शुद्धा ये ज्ञानतृप्ता
निराशिषः ॥ ३२ ॥ ज्ञात्वात्मस्थं हरिञ्चैव न निवर्त्तन्ति तेऽव्ययाः ।
प्राप्य तत् परमं स्थानं मोदन्तेऽक्षरमव्ययम् ॥ ३३ ॥ एतावदेत-
द्विज्ञानमेतदस्ति च नास्ति च । तृष्णाबद्धं जगत् सर्व्वं चक्रवत्
परिवर्त्तते ॥ ३४ ॥ बिसतन्तुर्यथैवायमन्तस्थः सर्व्वतो बिसे । तृष्णा-
तन्तुरनाद्यन्तस्तथा देहगतः सदा ॥ ३५ ॥ सूच्या सूत्रं यथा
वस्त्रे संसारयति वायकः । तद्वत् संसारसूत्रं हि तृष्णासूच्या
निबध्यते ॥ ३६ ॥ विकारं प्रकृतिञ्चैव पुरुषञ्च सनातनम् । यो

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

यथावद्विजानाति स विहृष्णो विमुच्यते ॥ ३७ ॥ प्रकाशं भगवा-
नेतदृषिर्नारायणोऽमृतम्। भूतानामनुकम्पार्थं जगाद जगतो-
गतिः ॥ ३८ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि वार्ष्णेयाध्यात्मे
सप्तदशाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

युधिष्ठिर उवाच। केन वृत्तेन वृत्तज्ञ जनको मिथिलाधिपः।
जगाम मोक्षं मोक्षज्ञो भोगानुत्सृज्य मानुषान् ॥ १ ॥
भीष्म उवाच। अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्।
येन वृत्तेन वृत्तज्ञो जगाम सुमहत् सुखम् ॥ २ ॥ जनको जन-
देवस्तु मिथिलायां जनाधिपः। और्द्धदेहिकधर्माणामासीद्युक्तो
विचिन्तने ॥ ३ ॥ तस्य स्म शतमाचार्या वसन्ति सततं गृहे। दर्श-
यन्तः पृथग्धर्मान्नानापाषण्डवासिनः ॥ ४ ॥ स तेषां प्रेत्यभावे च
प्रेत्यजातौ विनिश्चये। आगमस्थः सभूयिष्ठमात्मतत्त्वेन तुष्यति ॥ ५॥
तत्र पञ्चशिखो नाम कापिलेयो महामुनिः। परिधावन्महीं कृत्स्नां
जगाम मिथिलामथ ॥ ६ ॥ सर्वसन्न्यासधर्माणां तत्त्वज्ञानविनि-
श्चये। सुपर्य्यवसितार्थश्च निर्द्वन्द्वो नष्टसंशयः ॥ ७ ॥ ऋषीणा-
माहुरेकं यं कामादवसितं नृषु। शाश्वतं सुखमत्यन्तमन्विच्छन्तं
सुदुर्लभम् ॥ ८ ॥ यमाहुः कपिलं सांख्याः परमर्षिं प्रजापतिम्।
स मन्ये तेन रूपेण विस्मापयति हि स्वयम् ॥ ९ ॥ आसुरेः प्रथमं
शिष्यं यमाहुश्चिरजीविनम्। पञ्चस्रोतसि यः सत्रमास्ते वर्षसह-
स्रिकम् ॥ १० ॥ यत्र चासीनमागम्य कापिलं मण्डलं महत्।
पुरुषावस्थमव्यक्तं परमार्थं न्यवेदयत् ॥ ११ ॥ इष्टसत्रेण संपृष्टो
भूयश्च तपसा सुरिः। क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्व्यक्तिं बुबुधे देवदर्शनः ॥१२॥
यत्तदेकाक्षरं ब्रह्म नानारूपं प्रदृश्यते। आसुरिर्मण्डले तस्मिन्

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

प्रतिपेदे तदव्ययम् ॥ १३ ॥ तस्य पञ्चशिखः शिष्यो मानुष्या पयसा भृतः। ब्राह्मणी कपिला नाम काचिदासीत् कुटुम्बिनी ॥ १४ ॥ तस्याः पुत्रत्वमागम्य स्त्रियाः स पिबति स्तनौ। ततः स कापिलेयत्वं लेभे बुद्धिञ्च नैष्ठिकीम् ॥ १५ ॥ एतन्मे भगवानाह कापिलेयस्य सम्भवम्। तस्य तत् कापिलेयत्वं सर्ववित्त्वमनुत्तमम् ॥ १६ ॥ सामान्यं जनकं ज्ञात्वा धर्म्मज्ञो ज्ञानमुत्तमम्। उपेत्य शतमाचार्य्यान्मोहयामास हेतुभिः ॥ १७ ॥ जनकस्त्वभिसंरक्तः कापिलेयानुदर्शनात्। उत्सृज्य शतमाचार्य्यान् पृष्ठतोऽनुजगाम तम् ॥ १८ ॥ पञ्चस्रोतसि निष्णातः पञ्चरात्रविशारदः। पञ्चज्ञः पञ्चकृत् पञ्चगुणः पञ्चशिखः स्मृतः ॥ १९ ॥

जनक उवाच। यत्तदेकाक्षरं ब्रह्म नानारूपं प्रदृश्यते। तन्मे ब्रूहि द्विजश्रेष्ठ त्वं हि वेत्तास्य तत्त्वतः ॥ २० ॥

भीष्म उवाच। तस्मै परमकल्याय प्रणताय च धर्म्मतः। अब्रवीत् परमं मोक्षं यत्तत् सांख्येऽभिधीयते ॥ २१ ॥ जातिनिर्व्वेदमुक्त्वा स कर्म्मनिर्व्वेदमब्रवीत्। कर्म्मनिर्व्वेदमुक्त्वा च सर्वनिर्व्वेदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ यदर्थं धर्म्मसंसर्गः कर्मणाञ्च फलोदयः। तमनाश्वासिकं मोहं विनाशि चलमध्रुवम् ॥ २३ ॥ दृश्यमाने विनाशे च प्रत्यक्षे लोकसाक्षिके। आगमात् परमस्तीति ब्रुवन्नपि पराजितः ॥ २४ ॥ अनात्मा ह्यात्मनो मृत्युः क्लेशो मृत्युर्जरामयः। आत्मानं मन्यते मोहात्तदसम्यक् परं मतम् ॥ २५ ॥ अथ चेदेवमप्यस्ति यल्लोके नोपपद्यते। अजरोऽयममृत्युश्च राजासौ मन्यते यथा ॥ २६ ॥ अस्ति नास्तीति चाप्येतत्तस्मिन्नसति लक्षणे। किमधिष्ठाय तद्ब्रूयाल्लोकयात्राविनिश्चयम् ॥ २७ ॥ प्रत्यक्षं ह्येतयोर्मूलं कृतान्तैतिह्ययोरपि। प्रत्यक्षेणागमो भिन्नः कृतान्तो वा न किञ्चन ॥ २८ ॥ यत्र यत्रानुमानेऽस्मिन् कृतं भावयतोऽपि च। नान्यो जीवः शरीरस्य नास्तिकानां मते स्थितः ॥ २९ ॥ रेतो

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वटकणीकायां घृतपाकाधिवासनम्। जातिः स्मृतिरयस्कान्तः सूर्य्य-
कान्तोऽम्बभक्षणम् ॥ ३० ॥ प्रेत्यभूतात्ययश्चैव देवताद्युपयाचनम्।
मृते कर्मनिवृत्तिश्च प्रमाणमिति निश्चय ॥ ३१ ॥ न त्वेते हेतवः
सन्ति ये केचिन्मूर्त्तिसंस्थिताः। अमर्त्तस्य हि मर्त्त्येन सामान्यं
नोपलभ्यते ॥ ३२ ॥ अविद्या कर्मतृष्णा च केचिदाहुः पुनर्भवे।
कारणं लोभमोहौ तु दोषाणाञ्च निषेवणम् ॥ ३३ ॥ अविद्यां
क्षेत्रमाहुर्हि कर्मवीजं तथा कृतम्। तृष्णा संजननं स्नेह एष तेषां
पुनर्भवः ॥ ३४ ॥ तस्मिन् गूढ़े च दग्धे च भिन्ने मरणधर्मिणि।
अन्योऽस्माज्जायते देहस्तमाहुः सत्त्वसंचयम् ॥ ३५ ॥ यदा स्वरू-
पतश्चान्यो जातितः शुभतोऽर्थतः। कथमस्मिन् स इत्येव सम्बन्धः
स्यादसंहितम् ॥ ३६ ॥ एवं सति च का प्रीतिर्दानविद्यातपोबलैः।
यदस्याचरितं कर्म सर्वमन्यत् प्रपद्यते ॥ ३७ ॥ अपि ह्ययमिहैवान्यैः
प्राकृतैर्दुःखितो भवेत्। सुखितो दुःखितो वापि दृश्यादृश्यविनि-
र्णयः ॥ ३८ ॥ तथा हि मुषलैर्हन्युः शरीरं तत् पुनर्भवेत्। पृथग्-
ज्ञानं यदन्यच्च येनैतन्नोपपद्यते ॥ ३९ ॥ ऋतुसंवत्सरौ तिथ्यः
शीतोष्णेऽथ प्रियाप्रिये। यथातीतानि पश्यन्ति तादृशः सत्त्व-
संचयः। ४० ॥ जरयाभिपरीतस्य मृत्युना च विनाशिना। दुर्बलं
दुर्बलं पूर्वं गृहस्येव विनश्यति ॥ ४१ ॥ इन्द्रियाणि मनो वायुः
शोणितं मांसमस्थि च। आनुपूर्व्या विनश्यन्ति स्वन्धातुमुपयान्ति
च ॥ ४२ ॥ लोकयात्राविघातश्च दानधर्मफलागमे। तदर्थं वेद-
शब्दाश्च व्यवहाराश्च लौकिकाः ॥ ४३ ॥ इति सम्यङ्मनस्येते वहवः
सन्ति हेतवः। एतदस्तीदमस्तीति न किञ्चित् प्रतिदृश्यते ॥ ४४ ॥
तेषां विमृषतामेव तत्तत् समभिधावताम्। क्वचिन्निविशते बुद्धि-
स्तत्र जीर्य्यति वृक्षवत् ॥ ४५ ॥ एवमर्थैरनर्थैश्च दुःखिताः सर्व-
जन्तवः। आगमैरपकृष्यन्ते हस्तिपैर्हस्तिनो यथा ॥ ४६ ॥ अर्थां-
स्तथात्यन्तसुखावहांश्च लिप्सन्त एते वहवो विशुष्काः। महत्तरं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

दुःखमनुप्रपन्ना हित्वामिषं मृत्युवशं प्रयान्ति ॥ ४७ ॥ विनाशिनो ह्यध्रुवजीवितस्य किं बन्धुभिर्मित्रपरिग्रहैश्च। विहाय यो गच्छति सर्वमेव क्षणेन गत्वा न निवर्त्तते च ॥ ४८ ॥ भूव्योमतोयानल-वायवोऽपि सदा शरीरं प्रतिपालयन्ति। इतीदमालच्य रतिः कुतो भवेद्विनाशिनोऽप्यस्य न शर्म विद्यते ॥ ४९ ॥ इदमनुपधि-वाक्यमच्छलं परमनिरामयमात्मसाक्षिकम्। नरपतिरभिवीक्ष्य विस्मितः पुनरनुयोक्तुमिदं प्रचक्रमे ॥ ५० ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि पञ्चशिखवाक्ये
अष्टादशाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

भीष्म उवाच। जनको जनदेवस्तु ज्ञापितः परमर्षिणा। पुनरेवानुपप्रच्छ साम्पराये भवाभवौ ॥ १ ॥

जनक उवाच। भगवन् यदि न प्रेत्य संज्ञा भवति कस्यचित्। एवं सति किमज्ञानं ज्ञानं वा किं करिष्यति ॥ २ ॥ सर्वमुच्छेद-निष्ठं स्यात् पश्य चैतद्द्विजोत्तम। अप्रमत्तः प्रमत्तो वा किं विशेषं करिष्यति ॥ ३ ॥ असंसर्गो हि भूतेषु संसर्गो वा विनाशिषु। कस्मै क्रियेत कल्प्येत निश्चयः कोऽत्र तत्त्वतः ॥ ४ ॥

भीष्म उवाच। तमसा हि प्रतिच्छन्नं विभ्रान्तमिव चातुरम्। पुनः प्रशमयन् वाक्यैः कविः पञ्चशिखोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ उच्छेदनिष्ठा नेहास्ति भावनिष्ठा न विद्यते। अयं ह्यपि समाहारः शरीरेन्द्रिय-चेतसाम्। वर्त्तते पृथगन्योऽन्यमप्यपाश्रित्य कर्मसु ॥ ६ ॥ धातवः पञ्चधा तोयं खं वायुर्ज्योतिषो धरा। ते स्वभावेन तिष्ठन्ति वियु-ज्यन्ते स्वभावतः ॥ ७ ॥ आकाशं वायुरूष्मा च स्नेहो यश्चापि पार्थिवः। एष पञ्चसमाहारः शरीरमपि नैकधा ॥ ८ ॥ ज्ञान-मूष्मा च वायुश्च त्रिविधः कार्य्यसंग्रहः। इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

स्वभावश्चेतना मनः। प्राणापानौ विकारश्च धातवश्चात्र निःसृताः ॥ ९ ॥ श्रवणं स्पर्शनं जिह्वा दृष्टिर्नासा तथैव च। इन्द्रियाणीति पञ्चैते चित्तपूर्वं गता गुणाः ॥ १० ॥ तत्र विज्ञानसंयुक्ता त्रिविधा चेतना ध्रुवा। सुखदुःखेति यामाहुरदुःखामसुखेति च ॥ ११ ॥ शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च मूर्त्तयः। एते ह्यामरणात् पञ्च षड् गुणा ज्ञानसिद्धये ॥ १२॥ तेषु कर्मनिसर्गश्च सर्वतत्त्वार्थनिश्चयः। तमाहुः परमं शुक्रं बुद्धिरित्यव्ययं महत् ॥ १३ ॥ इमं गुणसमाहारमात्मभावेन पश्यतः। असम्यग्दर्शनैर्दुःखमनन्तं नोपशाम्यति ॥ १४ ॥ अनात्मेति च यद्दृष्टं तेनाहं न ममेत्यपि। वर्त्तते किमधिष्ठाना प्रसक्ता दुःखसन्ततिः ॥ १५ ॥ तत्र सम्यग्वधो नाम त्यागशास्त्रमनुत्तमम्। शृणु यत्तव मोक्षाय भाष्यमाणं भविष्यति ॥१६॥ त्याग एव हि सर्व्वेषां युक्तानामपि कर्मणाम्। नित्यं मिथ्याविनीतानां क्लेशो दुःखवहो मतः ॥ १७ ॥ द्रव्यत्यागे तु कर्माणि भोगत्यागे व्रतान्यपि। सुखत्यागे तपोयोगं सर्व्वत्यागे समापना ॥ १८॥ तस्य मार्गोऽयमद्वैधः सर्वत्यागस्य दर्शितः। विप्रहाणाय दुःखस्य दुर्गतिस्त्वन्यथा भवेत् ॥ १९ ॥ पञ्च ज्ञानेन्द्रियाण्युक्त्वा मनःषष्ठानि चेतसि। बलषष्ठानि वक्ष्यामि पञ्च कर्म्मेन्द्रियाणि तु ॥ २० ॥ हस्तौ कर्म्मेन्द्रियं ज्ञेयमथ पादौ गतीन्द्रियम्। प्रजननानन्दयोः शेफो विसर्गे पायुरिन्द्रियम् ॥ २१ ॥ वाक् च शब्दविशेषार्थमिति पञ्चान्वितं विदुः। एवमेकादशैतानि बुद्ध्याश्वु विसृजेन्मनः ॥ २२ ॥ कर्णौ शब्दश्च चित्तञ्च त्रयः श्रवणसंग्रहे। तथा स्पर्शे तथा रूपे तथैव रसगन्धयोः ॥ २३ ॥ एवं पञ्चत्रिका ह्येते गुणास्तदुपलब्धये। येनायं त्रिविधो भावः पर्य्यायात् समुपस्थितः ॥ २४ ॥ सात्त्विको राजसश्चापि तामसश्चापि ते त्रयः। त्रिविधा वेदना येषु प्रसृताः सर्वसाधनाः ॥ २५ ॥ प्रहर्षः प्रीतिरानन्दः सुखं संशान्तचित्तता। अकुतश्चित् कुतश्चिद्वा चित्ततः सात्त्विको गुणः ॥ २६ ॥ अतुष्टिः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

परितापश्च शोको लोभस्तथाक्षमा । लिङ्गानि रजसस्तानि दृश्यन्ते हेत्वहेतुतः ॥ २७ ॥ अविवेकस्तथा मोहः प्रमादः स्वप्नतन्द्रिता । कथञ्चिदपि वर्त्तन्ते विविधास्तामसा गुणाः ॥ २८ ॥ अत्र यत् प्रीतिसंयुक्तं काये मनसि वा भवेत् । वर्त्तते सात्त्विको भाव इत्यपेक्षेत तत्तथा ॥ २९ ॥ यत्त्वसन्तोषसंयुक्तमप्रीतिकरमात्मनः । प्रवृत्तं रज इत्येवं ततस्तदपि चिन्तयेत् ॥ ३० ॥ अथ यन्मोहसंयुक्तं काये मनसि वा भवेत् । अप्रतर्क्यमविज्ञेयं तमस्तदुपधारयेत् ॥ ३१ ॥ श्रोत्रं व्योमाश्रितं भूतं शब्दः श्रोत्रं समाश्रितः । नोभयं शब्दविज्ञाने विज्ञानस्येतरस्य वा ॥ ३२ ॥ एवं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चेति पञ्चमी । स्पर्शे रूपे रसे गन्धे तानि चेतो मनश्च तत् ॥ ३३ ॥ स्वकर्म्मयुगपद्भावो दशस्वेतेषु तिष्ठति । चित्तमेकादशं विद्धि बुद्धिर्द्वादशमी भवेत् ॥ ३४ ॥ तेषामयुगपद्भावे उच्छेदो नास्ति तामसः । आस्थितो युगपद्भावो व्यवहारः स लौकिकः । इन्द्रियाण्यपि सूक्ष्माणि दृष्ट्वा पूर्व्वश्रुतागमात् । चिन्तयन्नानुपर्य्येति त्रिभिरेवान्वितो गुणैः ॥ ३६ ॥ यत्तमोपहतं चित्तमाशु संहारमध्रुवम् । करोत्युपरमं काये तदाहुस्तामसं बुधाः ॥ ३७ ॥ यद्यदागमसंयुक्तं न कृच्छ्रमनुशास्यति । अथ तत्राप्युपादत्ते तमोऽव्यक्तमिवानृतम् ॥ ३८ ॥ एवमेष प्रसंख्यातः स्वकर्म्मप्रत्ययो गुणः । कथञ्चिद्वर्त्तते सम्यक् केषाञ्चिद्वा निवर्त्तते ॥ ३९ ॥ एतदाहुः समाचारं क्षेत्रमध्यात्मचिन्तकाः । स्थितो मनसि यो भावः स वै क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ ४० ॥ एवं सति क उच्छेदः शाश्वतो वा कथं भवेत् । स्वभावाद्वर्त्तमानेषु सर्व्वभूतेषु हेतुतः ॥ ४१ ॥ यथार्णवगता नद्यो व्यक्तीर्जहति नाम च । नदाश्च ता नियच्छन्ति तादृशः सत्त्वसंचयः ॥ ४२ ॥ एवं सति कुतः संज्ञा प्रेत्यभावे पुनर्भवेत् । प्रतिसंमिश्रिते जीवे गृह्यमाणे च सर्व्वतः ॥ ४३ ॥ इमाञ्च यो वेद विमोक्षबुद्धिमात्मानमन्विच्छति चाप्रमत्तः । न लिप्यते

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

कर्म्मफलैरनिष्टैः पत्रं विसस्येव जलेन सिक्तम् ॥ ४४ ॥ दृढैर्हि पाशैर्बहुभिर्विमुक्तः प्रजानिमित्तैरपि दैवतैश्च । यदा ह्यसौ सुख-दुःखे जहाति मुक्तस्तदाग्र्यां गतिमेत्यलिङ्गः ॥ ४५ ॥ श्रुतिप्रमाणा-गममङ्गलैश्च शेते जरामृत्युभयादभीतः । क्षीणे च पुण्ये विगते च पापे ततो निमित्ते च फले विनष्टे । अलेपमाकाशमलिङ्गमेव-मास्थाय पश्यन्ति महत्यशक्ताः ॥ ४६ ॥ यथोर्णनाभिः परिवर्त्त-मानस्तन्तुक्षये तिष्ठति पात्यमानः । तथा विमुक्तः प्रजहाति दुःखं विध्वंसते लोष्ट इवाद्रिमृच्छन् ॥ ४७ ॥ यथा रुरुः शृङ्गमथो पुराणं हित्वा त्वचं वाप्युरगो यथा च । विहाय गच्छत्यनवेक्ष-माणस्तथा विमुक्तो विजहाति दुःखम् ॥ ४८ ॥ द्रुमं यथा वाप्यु-दके पतन्तमुत्सृज्य पक्षी निपतत्यसक्तः । तथा ह्यसौ सुखदुःखे विहाय मुक्तः परार्द्ध्यां गतिमेत्यलिङ्गः ॥ ४९ ॥ अपि च भवति मैथिलेन गीतं नगरमुपाहितमग्निनाभिवीक्ष्य । न खलु मम हि दह्यतेऽत्र किञ्चित् स्वयमिदमाह किल स्म भूमिपालः ॥ ५० ॥ इद-ममृतपदं निशम्य राजा स्वयमिह पञ्चशिखेन भाष्यमाणम् । निखि-लमभिसमीक्ष्य निश्चितार्थः परमसुखी विजहार वीतशोकः ॥ ५१ ॥ इमं हि य पठति विमोक्षनिश्चयं महीपते सततमवेक्षते तथा । उपद्रवान्नानुभवत्यदुःखितः प्रमुच्यते कपिलमिवेत्य मैथिलः ॥ ५२ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि पञ्चशिखवाक्ये जनविंशत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

युधिष्ठिर उवाच । किं कुर्वन् सुखमाप्नोति किं कुर्वन् दुःख-माप्नुयात् । किं कुर्वन् निर्भयो लोके सिद्धश्चरति भारत ॥ १ ॥
भीष्म उवाच । दममेव प्रशंसन्ति वृद्धाः श्रुतिसमाधयः ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सर्व्वेषामेव वर्णानां ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥ २ ॥ नादान्तस्य क्रियासिद्धिर्यथावदुपपद्यते। क्रिया तपश्च सत्यञ्च दमे सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ३ ॥ दमस्तेजो वर्द्धयति पवित्रं दम उच्यते। विपाप्मा निर्भयो दान्तः पुरुषो विन्दते महत् ॥ ४ ॥ सुखं दान्तः प्रस्वपिति सुखञ्च प्रतिबुध्यते। सुखं लोके विपर्य्येति मनश्चास्य प्रसीदति ॥ ५ ॥ तेजो दमेन ध्रियते तन्न तीक्ष्णोऽधिगच्छति। अमित्रांश्च बहून्नित्यं पृथगात्मनि पश्यति ॥ ६ ॥ क्रव्याद्भ्य इव भूतानामदान्तेभ्यः सदा भयम्। तेषां विप्रतिषेधार्थं राजा सृष्टः स्वयम्भुवा ॥ ७ ॥ आश्रमेषु च सर्व्वेषु दम एव विशिष्यते। यच्च तेषु फलं धर्मे भूयो दान्ते तदुच्यते ॥ ८ ॥ तेषां लिङ्गानि वक्ष्यामि येषां समुदयो दमः। अकार्पण्यमसंरम्भः सन्तोषः श्रद्दधानता ॥ ९ ॥ अक्रोध आर्ज्जवं नित्यं नातिवादोऽभिमानिता। गुरुपूजानसूया च दया भूतेष्वपैशुनम् ॥ १० ॥ जनवादमृषावादस्तुतिनिन्दाविवर्ज्जनम्। साधुकामश्च स्पृहयेन्नायतिं प्रत्ययेषु च ॥ ११ ॥ अवैरकृत् सूपचारः समो निन्दाप्रशंसयोः। सुवृत्तः शीलसम्पन्नः प्रसन्नात्मात्मवान् प्रभुः ॥ १२ ॥ प्राप्य लोके च सत्कारं स्वर्गं वै प्रेत्य गच्छति। दुर्गमं सर्वभूतानां प्रापयन्मोदते सुखी ॥ १३ ॥ सर्वभूतहिते युक्तो न स्म यो द्विषते जनम्। महाह्रद इवाक्षोभ्यः प्रज्ञातृप्तः प्रसीदति ॥ १४ ॥ अभयं यस्य भूतेभ्यः सर्व्वेषामभयं यतः। नमस्यः सर्वभूतानां दान्तो भवति बुद्धिमान् ॥ १५ ॥ न हृष्यति महत्यर्थे व्यसने च न शोचति। स वै परिमितप्रज्ञः स दान्तो द्विज उच्यते ॥ १६ ॥ कर्म्मभिः श्रुतसम्पन्नः सद्भिराचरितः शुचिः। सदैव दमसंयुक्तस्तस्य भुङ्क्ते महाफलम् ॥ १७ ॥ अनसूया क्षमा शान्तिः सन्तोषः प्रियवादिता। सत्यं दानमनायासो नैष मार्गो दुरात्मनाम् ॥ १८ ॥ कामक्रोधौ च लोभश्च परस्येर्षा विकत्थना। कामक्रोधौ वशे कृत्वा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥ १९ ॥ विक्रम्य घोरे

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तपसि ब्राह्मणः शंसितव्रतः । कालाकाङ्क्षी चरेल्लोकान्निरपाय इवात्मवान् ॥ २० ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि दमप्रशंसायां
विंशत्यधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २२० ॥

युधिष्ठिर उवाच । द्विजातयो व्रतोपेता यदिदं भुञ्जते हविः । अन्नं ब्राह्मणकामाय कथमेतत् पितामह ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । अवेदोक्तव्रतोपेता भुञ्जानाः कार्य्यकारिणः । वेदोक्तेषु च भुञ्जाना व्रतलुप्ता युधिष्ठिर ॥ २ ॥

युधिष्ठिर उवाच । यदिदं तप इत्याहुरुपवासं पृथग्जनाः । एतत्तपो महाराज उताहो किं तपो भवेत् ॥ ३ ॥

भीष्म उवाच । मासपक्षोपवासेन मन्यन्ते यत्तपो जनाः । आत्मतन्त्रोपघातस्तु न तपस्तत् सतां मतम् ॥ ४ ॥ त्यागश्च सन्नतिश्चैव शिष्यते तप उत्तमम् । सदोपवासी स भवेत् ब्रह्मचारी सदा भवेत् ॥ ५ ॥ मुनिश्च स्यात् सदा विप्रो दैवतञ्च सदा भवेत् । कुटुम्बिको धर्म्मकामः सदा स्वप्नश्च भारत ॥ ६ ॥ अमांसादी सदा च स्यात् पवित्रश्च सदा भवेत् । अमृताशी सदा च स्यात् देवतातिथिपूजकः ॥ ७ ॥ विघसाशी सदा च स्यात् सदा चैवातिथिव्रतः । श्रद्दधानः सदा च स्याद्दैवतद्विजपूजकः ॥ ८ ॥

युधिष्ठिर उवाच । कथं सदोपवासी स्याद्ब्रह्मचारी कथं भवेत् । विघसाशी कथञ्च स्यात् सदा चैवातिथिव्रतः ॥ ९ ॥

भीष्म उवाच । अन्तरा प्रातराशञ्च सायमाशन्तथैव च । सदोपवासी स भवेद्यो न भुङ्क्तेऽन्तरा पुनः ॥ १० ॥ भार्य्यां गच्छन् ब्रह्मचारी ऋतौ भवति वै द्विजः । ऋतवादी भवेन्नित्यं ज्ञाननित्यश्च यो नरः ॥ ११ ॥ न भक्षयेद्वृथामांसममांसाशी भव-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

त्यपि। दाननित्यः पवित्रश्च अस्वप्नश्च दिवास्वपन् ॥ १२ ॥ भृत्यातिथिषु यो भुङ्क्ते भुक्तवत्सु सदा नरः। अमृतं केवलं भुङ्क्ते इति विद्धि युधिष्ठिर ॥ १३ ॥ अभुक्तवत्सु नाश्नानः सततं यस्तु वै द्विजः। अभोजनेन तेनास्य जितः स्वर्गो भवत्युत ॥ १४ ॥ देवताभ्यः पितृभ्यश्च भृत्येभ्योऽतिथिभिः सह। अवशिष्टन्तु योऽश्नाति तमाहुर्विघसाशिनम् ॥ १५ ॥ तेषां लोका ह्यपर्यन्ताः सदने ब्रह्मणा सह। उपस्थिताश्चाप्सरोभिः परियान्ति दिवौकसः ॥ १६ ॥ देवताभिश्च ये सार्द्धं पितृभिश्चोपभुञ्जते। रमन्ते पुत्रपौत्रैश्च तेषां गतिरनुत्तमा ॥ १७ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि अमृतप्राशिके
एकविंशत्यधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

युधिष्ठिर उवाच। यदिदं कर्म्म लोकेऽस्मिन् शुभं वा यदि वाशुभम्। पुरुषं योजयत्येव फलयोगेन भारत ॥ १ ॥ कर्त्तास्ति तस्य पुरुष उताहो नेति संशयः। एतदिच्छामि तत्त्वेन त्वत्तः श्रोतुं पितामह ॥ २ ॥

भीष्म उवाच। अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्। प्रह्लादस्य च संवादमिन्द्रस्य च युधिष्ठिर ॥ ३ ॥ असक्तं धूतपाप्मानं कुले जातं बहुश्रुतम्। अस्तब्धमनहङ्कारं सत्त्वस्थं समये रतम् ॥४॥ तुल्यनिन्दास्तुतिं दान्तं शून्यागारनिवेशनम्। चराचराणां भूतानां विदितप्रभवाप्ययम् ॥ ५ ॥ अक्रुध्यन्तमहृष्यन्तमप्रियेषु प्रियेषु च। काञ्चने वाथ लोष्टे वा उभयोः समदर्शनम् ॥ ६ ॥ आत्मनि श्रेयसि ज्ञाने धीरं निश्चितनिश्चयम्। परावरज्ञं भूतानां सर्वज्ञं सर्वदर्शनम् ॥ ७ ॥ शक्रः प्रह्लादमासीनमेकान्ते संयतेन्द्रियम्। बुभुत्समानस्तत्प्रज्ञामभिगम्येदमब्रवीत् ॥ ८ ॥ यैः कश्चित् सम्मतो लोके

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

गुणैः स्यात् पुरुषो नृप । भवत्यनपगान् सर्वांस्तान् गुणान् लक्षयामहे ॥ ९ ॥ अथ ते लक्ष्यते बुद्धिः समा बालजनैरिह । आत्मानं मन्यमानः सन् श्रेयः किमिह मन्यसे ॥ १० ॥ बद्धः पाशैश्च्युतः स्थानाद्द्विषतां वशमागतः । श्रिया विहीनः प्रह्लाद शोचितव्ये न शोचसि ॥ ११ ॥ प्रज्ञालाभात्तु दैतेय उताहो धृतिमत्तया । प्रह्लाद स्वस्थरूपोऽसि पश्य व्यसनमात्मनः ॥ १२ ॥ इति सञ्चोदितस्तेन धीरो निश्चितनिश्चयः । उवाच श्लक्ष्णया वाचा स्वां प्रज्ञामनुवर्णयन् ॥ १३ ॥

प्रह्लाद उवाच । प्रवृत्तिञ्च निवृत्तिञ्च भूतानां यो न बुध्यते । तस्य स्तम्भो भवेद्बाल्यान्नास्ति स्तम्भोऽनुपश्यतः ॥ १४ ॥ स्वभावात् सम्प्रवर्त्तन्ते निवर्त्तन्ते तथैव च । सर्वे भावास्तथाभावाः पुरुषार्थो न विद्यते ॥ १५ ॥ पुरुषार्थस्य चाभावे नास्ति कश्चिच्च कारकः । स्वयं नकुर्वतस्तस्य जातु मानो भवेदिह ॥ १६ ॥ यस्तु कर्त्तारमात्मानं मन्यते साध्वसाधु वा । तस्य दोषवती प्रज्ञा अतत्त्वज्ञेति मे मतिः ॥ १७ ॥ यदि स्यात् पुरुषः कर्त्ता शक्रात्मश्रेयसे ध्रुवम् । आरम्भास्तस्य सिद्ध्येयुर्न तु जातु पराभवेत् ॥ १८ ॥ अनिष्टस्य हि निर्वृत्तिरनिर्वृत्तिः प्रियस्य च । लक्ष्यते यतमानानां पुरुषार्थस्ततः कुतः ॥ १९ ॥ अनिष्टस्याभिनिर्वृत्तिमिष्टसम्वृत्तिमेव च । अप्रयत्नेन पश्यामः केषाञ्चित्तत् स्वभावतः ॥ २० ॥ प्रतिरूपतराः केचिद्दृश्यन्ते बुद्धिमत्तराः । विरूपेभ्योऽल्पबुद्धिभ्यो लिप्समाना धनागमम् ॥ २१ ॥ स्वभावप्रेरिताः सर्वे निविशन्ते गुणा यदा । शुभाशुभास्तदा तत्र कस्य किं मानकारणम् ॥ २२ ॥ स्वभावादेव तत्सर्वमिति मे निश्चिता मतिः । आत्मप्रतिष्ठा प्रज्ञा वा मम नास्ति ततोऽन्यथा ॥ २३ ॥ कर्म्मजन्त्विह मन्यन्ते फलयोगं शुभाशुभम् । कर्म्मणां विषयं कृत्स्नमहं वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ २४ ॥ यथा वेदयते कश्चिदोदनं वायसो ह्यदन् । एवं सर्वाणि कर्माणि स्वभावस्यैव

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

लक्षणम् ॥ २५ ॥ विकारानेव यो वेद न वेद प्रकृतिं पराम्।
तस्य स्तम्भो भवेद्वाल्यान्नास्ति स्तम्भोऽनुपश्यतः ॥ २६ ॥ स्वभाव-
भाविनो भावान् सर्वानेवेह निश्चयात्। बुध्यमानस्य दर्पो वा मानो
वा किं करिष्यति ॥ २७ ॥ वेद धर्मविधिं कृत्स्नं भूतानाञ्चाप्य-
नित्यताम्। तस्माच्छक्र न शोचामि सर्वं ह्येवेदमन्तवत् ॥ २८ ॥
निर्ममो निरहङ्कारो निराशीर्मुक्तबन्धनः। स्वस्थो व्यपेतः पश्यामि
भूतानां प्रभवाप्ययौ ॥ २९ ॥ कृतप्रज्ञस्य दान्तस्य वितृष्णस्य निरा-
शिषः। नायासो विद्यते शक्र पश्यतो लोकविद्यया ॥ ३० ॥ प्रकृतौ
च विकारे च न मे प्रीतिर्न च द्विषि। द्वेष्टारञ्च न पश्यामि यो
मामद्य ममायते ॥ ३१ ॥ नोर्द्ध्वं नावाङ् न तीर्य्यक् च न क्वचिच्छक्र
कामये। न हि ज्ञेये न विज्ञाने न ज्ञाने शर्म विद्यते ॥ ३२ ॥

शक्र उवाच। येनैषा लभ्यते प्रज्ञा येन शान्तिरवाप्यते।
प्रब्रूहि तदुपायं मे सम्यक् प्रह्लाद पृच्छतः ॥ ३३ ॥

प्रह्लाद उवाच। आर्ज्जवेनाप्रमादेन प्रसादेनात्मवत्तया। वृद्ध-
शुश्रूषया शक्र पुरुषो लभते महत् ॥ ३४ ॥ स्वभावाल्लभते प्रज्ञां
शान्तिमेति स्वभावतः। स्वभावादेव तत् सर्वं यत्किञ्चिदनुपश्यसि
॥ ३५ ॥ इत्युक्तो दैत्यपतिना शक्रो विस्मयमागमत्। प्रीतिमांश्च
तदा राजंस्तद्वाक्यं प्रत्यपूजयत् ॥ ३६ ॥ स तदाभ्यर्च्च दैतेन्द्रं
त्रैलोक्यपतिरीश्वरः। असुरेन्द्रमुपामन्त्र्य जगाम स्वं निवे-
शनम् ॥ ३७ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि शक्रप्रह्लादसंवादे
द्वाविंशत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

युधिष्ठिर उवाच। यया बुद्ध्या महीपालो भ्रष्टश्रीर्विचरे-
न्महीम्। कालदण्डविनिष्पिष्टस्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच । अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । वासवस्य च संवादं बलेर्वैरोचनस्य च ॥ २ ॥ पितामहमुपागम्य प्रणिपत्य कृताञ्जलिः । सर्वानेवासुरान् जित्वा बलिं पप्रच्छ वासवः ॥ ३ ॥ यस्य स्म ददतो वित्तं न कदाचन हीयते । तं बलिं नाधिगच्छामि ब्रह्मन्नाचक्ष्व मे बलिम् ॥ ४ ॥ स वायुर्वरुणश्चैव स रविः स च चन्द्रमाः । सोऽग्निस्तपति भूतानि जलञ्च स भवत्युत । तं बलिं नाधिगच्छामि ब्रह्मन्नाचक्ष्व मे बलिम् ॥ ५ ॥ स एव ह्यस्तमयते स स्म विद्योतते दिशः । स वर्षति स्म सर्वाणि यथा कालमतन्द्रितः । तं बलिं नाधिगच्छामि ब्रह्मन्नाचक्ष्व मे बलिम् ॥६॥

ब्रह्मोवाच । नैतत्ते साधु मघवन् यदेनमनुपृच्छसि । पृष्टस्तु नानृतं ब्रूयात्तस्माद्वक्ष्यामि ते बलिम् ॥ ७ ॥ उष्ट्रेषु यदि वा गोषु खरेष्वश्वेषु वा पुनः । वरिष्ठो भविता जन्तुः शून्यागारे शचीपते ॥ ८ ॥

शक्र उवाच । यदि स्म बलिना ब्रह्मन् शून्यागारे समेयिवान् । हन्यामेनं न वा हन्यां तद्ब्रह्मन्ननुशाधि माम् ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच । मा स्म शक्र बलिं हिंसीर्न बलिर्वधमर्हति । न्यायस्तु शक्र प्रष्टव्यस्त्वया वासव काम्यया ॥ १० ॥

भीष्म उवाच । एवमुक्तो भगवता महेन्द्रः पृथिवीन्तदा । चचारैरावतस्कन्धमधिरुह्य श्रिया वृतः ॥ ११ ॥ ततो ददर्श स बलिं खरवेशेन संवृतम् । यथाख्यातं भगवता शून्यागारे कृतालयम् ॥ १२ ॥

शक्र उवाच । खरयोनिमनुप्राप्तस्तुषभक्षोऽसि दानव । इयं ते योनिरधमा शोचस्याहो न शोचसि ॥ १३ ॥ अदृष्टं वत पश्यामि द्विषतां वशमागतम् । श्रिया विहीनं मित्रैश्च भ्रष्टवीर्य्यपराक्रमम् ॥ १४ ॥ यत्तद्यानसहस्रैस्त्वं ज्ञातिभिः परिवारितः । लोकान् प्रतापयन् सर्वान् यास्यस्मानवितर्कयन् ॥ १५ ॥ त्वन्मुखाश्चैव दैतेया

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

व्यतिष्ठंस्तव शासने। अकृष्टपच्या च मही तवैश्वर्य्ये बभूव ह।
इदञ्च तेऽद्य व्यसनं शोचस्याहो न शोचसि ॥ १६ ॥ यदातिष्ठः
समुद्रस्य पूर्व्वकूले विलेलिहन्। ज्ञातिभ्यो विभजन् वित्तं तदासीत्ते
मनः कथम् ॥ १७ ॥ यत्ते सहस्रसमिता ननृतुर्देवयोषितः।
बहूनि वर्षपूगानि विहारे दीप्यतः श्रिया ॥ १८ ॥ सर्व्वाः पुष्कर-
मालिन्यः सर्व्वाः काञ्चनसप्रभाः। कथमद्य तदा चैव मनस्ते दानवे-
श्वर ॥ १९ ॥ छत्रं तवासीत् सुमहत् सौवर्णं रत्नभूषितम्।
ननृतुस्तत्र गन्धर्व्वाः षट् सहस्राणि सप्तधा ॥ २० ॥ यूपस्तवासीत्
सुमहान् यजतः सर्व्वकाञ्चनः। यत्राददः सहस्राणि अयुतानां गवां
दश। अनन्तरं सहस्राणि तदासीद्दैत्य का मतिः ॥ २१ ॥ यदा
च पृथिवीं सर्व्वां यजमानोऽनुपर्य्यगाः। शम्याक्षेपेन विधिना तदा-
सीत् किन्नु ते हृदि ॥ २२ ॥ न ते पश्यामि भृङ्गारं न छत्रं व्यजने
न च। ब्रह्मदत्तञ्च ते माल्यं न पश्याम्यसुराधिप ॥ २३ ॥

बलिरुवाच। न त्वं पश्यसि भृङ्गारं न छत्रं व्यजने न च।
ब्रह्मदत्ताञ्च मे मालां न त्वं द्रक्ष्यसि वासव ॥ २४ ॥ गुहायां निहि-
तानि त्वं मम रत्नानि पृच्छसि। यदा मे भविता कालस्तदा त्वं
तानि द्रक्ष्यसि ॥ २५ ॥ न त्वेतदनुरूपन्ते यशसो वा कुलस्य वा।
समृद्धार्थोऽसमृद्धार्थं यन्मां कत्थितुमिच्छसि ॥ २६ ॥ न हि दुःखेषु
शोचन्ते न प्रहृष्यन्ति चर्द्धिषु। कृतप्रज्ञा ज्ञानतृप्ताः क्षान्ताः सन्तो
मनीषिणः ॥ २७ ॥ त्वन्तु प्राकृतया बुद्ध्या पुरन्दर विकत्थसे।
यदाहमिव भावी स्यास्तदा नैवं वदिष्यसि ॥ २८ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि बलिवासवसंवादे
त्रयोविंशत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भीष्म उवाच। पुनरेव तु तं शक्रः प्रहसन्निदमब्रवीत्।
निःश्वसन्तं यथा नागं प्रव्याहाराय भारत॥ १॥

शक्र उवाच। यत्तद्यानसहस्रेण ज्ञातिभिः परिवारितः।
लोकान् प्रतापयन् सर्वान् यास्यस्मानवितर्कयन्॥ २॥ दृष्ट्वा सुकृपणाञ्चेमामवस्थामात्मनो बले। ज्ञातिमित्रपरित्यक्तः शोचस्याहो
न शोचसि॥ ३॥ प्रीतिं प्राप्यातुलां पूर्वं लोकांश्चात्मवशे स्थितान्।
विनिपातमिमं चाद्य शोचस्याहो न शोचसि॥ ४॥

बलिरुवाच। अनित्यमुपलक्ष्येह कालपर्य्यायधर्म्मतः। तस्माच्छक्र न शोचामि सर्वं ह्येवेदमन्तवत्॥ ५॥ अन्तवन्त इमे देहा
भूतानाञ्च सुराधिप। तेन शक्र न शोचामि नापराधादिदं मम॥६॥
जीवितञ्च शरीरञ्च जात्यैव सह जायते। उभे सह विवर्द्धेते उभे
सह विनश्यतः॥ ७॥ न हीदृशमहं भावमवशः प्राप्य केवलम्।
यदेवमभिजानामि का व्यथा मे विजानतः॥ ८॥ भूतानां निधनं
निष्ठा स्रोतसामिव सागरः। नैतत् सम्यग्विजानन्तो नरा मुह्यन्ति
वज्रभृत्॥ ९॥ ये त्वेवं नाभिजानन्ति रजोमोहपरायणाः। ते
कृच्छ्रं प्राप्य सीदन्ति बुद्धिर्येषां प्रणश्यति॥ १०॥ बुद्धिलाभात्तु
पुरुषः सर्वन्नुदति किल्बिषम्। विपाप्मा लभते सत्त्वं सत्त्वस्थः सम्प्रसीदति॥ ११॥ ततस्तु ये निवर्त्तन्ते जायन्ते वा पुनः पुनः।
कृपणाः परितप्यन्ते तैरर्थैरभिचोदिताः॥ १२॥ अर्थसिद्धिमनर्थञ्च
जीवितं मरणं तथा। सुखदुःखफलञ्चैव न द्वेष्मि न च कामये
॥ १३॥ हतं हन्ति हतो ह्येव यो नरो हन्ति कञ्चन। उभौ तौ
न विजानीतो यश्च हन्ति हतश्च यः॥ १४॥ हत्वा जित्वा च मघवन् यः कश्चित् पुरुषायते। अकर्त्ता ह्येव भवति कर्त्ता ह्येव करोति
तत्॥ १५॥ को हि लोकस्य कुरुते विनाशप्रभवावुभौ। कृतं हि
तत् कृतेनैव कर्त्ता तस्यापि चापरः॥ १६॥ पृथिवी ज्योतिराकाशमापो वायुश्च पञ्चमः। एतद्योनीनि भूतानि तत्र का परिदेवना॥१७॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

महाविद्योऽल्पविद्यश्च बलवान् दुर्बलश्च यः । दर्शनीयो विरूपश्च सुभगो दुर्भगश्च यः ॥ १८ ॥ सर्वं कालः समादत्ते गम्भीरः स्वेन तेजसा । तस्मिन् कालवशंप्राप्ते का व्यथा मे विजानतः ॥ १९ ॥ दग्धमेवानुदहति हतमेवानुहन्यते । नश्यते नष्टमेवाग्रे लब्धव्यं लभते नरः ॥ २० ॥ नास्य द्वीपः कुतः पारो नावारः सम्प्रदृश्यते । नान्तमस्य प्रपश्यामि विधेर्दिव्यस्य चिन्तयन् ॥ २१ ॥ यदि मे पश्यतः कालो भूतानि न विनाशयेत् । स्यान्मे हर्षश्च दर्पश्च क्रोधश्चैव शचीपते ॥ २२ ॥ तुषभक्षन्तु मां शाला प्रविविक्तजने गृहे । विभ्रतं गार्द्दभं रूपमागत्य परिगर्हसे ॥ २३ ॥ इच्छन्नहं विकुर्य्यां हि रूपाणि बहुधात्मनः । विभीषणानि यानीक्ष्य पलायेथास्त्वमेव मे ॥ २४ ॥ कालः सर्वं समादत्ते कालः सर्वं प्रयच्छति । कालेन विहितं सर्वं मा कृथा शक्र पौरुषम् ॥ २५ । पुरा सर्वं प्रव्यथितं मयि क्रुद्धे पुरन्दर । अवैमि त्वस्य लोकस्य धर्म्मं शक्र सनातनम् ॥ २६ ॥ त्वमप्येवमवेक्षस्व मात्मना विस्मयं गमः । प्रभवश्च प्रभावश्च नात्मसंस्थः कदाचन ॥ २७ ॥ कौमारमिव ते चित्तं तथैवाद्य यथा पुरा । समवेक्षस्व मघवन् बुद्धिं विन्दस्व नैष्ठिकीम् ॥ २८ ॥ देवा मनुष्याः पितरो गन्धर्वोरगराक्षसाः । आसन् सर्वे मम वशे तत् सर्वं वेत्थ वासव ॥ २९ ॥ नमस्तस्यै दिशेऽप्यस्तु यस्यां वैरोचनो बलिः । इति मामभ्यपद्यन्त बुद्धिमात्सर्य्यमोहिताः ॥३०॥ नाहं तदनुशोचामि नात्मभ्रंशं शचीपते । एवं मे निश्चिता बुद्धिः शास्तुस्तिष्ठाम्यहं वशे ॥ ३१ ॥ दृश्यते हि कुले जातो दर्शनीयः प्रतापवान् । दुःखं जीवन् सहामात्यो भवितव्यं हि तत्तथा ॥३२॥ दौष्कुलेयस्तथा मूढ़ो दुर्ज्जातः शक्र दृश्यते । सुखं जीवन् सहामात्यो भवितव्यं हि तत्तथा ॥ ३३ ॥ कल्याणी रूपसम्पन्ना दुर्भगा शक्र दृश्यते । अलक्षणा विरूपा च सुभगा दृश्यतेऽपरा ॥ ३४ ॥ नैतदस्मत्कृतं शक्र नैतच्छक्र त्वया कृतम् । यस्त्वमेवं गतो वज्रिन्

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

यन्त्राप्येवं गता वयम् ॥ ३५ ॥ न कर्म्म भवताप्येतत् कृतं मम शत-
क्रतो। ऋद्धिर्वाप्यथ वार्नर्द्धिः पर्य्यायकृतमेव तत् ॥ ३६ ॥ पश्यामि
त्वां विराजन्तं देवराजमवस्थितम्। श्रीमन्तं द्युतिमन्तञ्च गर्ज्ज-
मानं ममोपरि ॥ ३७ ॥ एवं नैव न चेत् कालो मामाक्रम्य स्थितो
भवेत्। पातयेयमहं त्वाद्य सवज्रमपि मुष्टिना ॥ ३८ ॥ न तु
विक्रमकालोऽयं शान्तिकालोऽयमागतः। कालः स्थापयते सर्वं
कालः पचति वै तथा ॥ ३९ ॥ माञ्चेदभ्यागतः कालो दानवेश्वर-
पूजितम्। गर्ज्जन्तं प्रतपन्तञ्च कमन्यं नागमिष्यति ॥ ४० ॥ द्वाद-
शानान्तु भवतामादित्यानां महात्मनाम्। तेजांस्येकेन सर्व्वेषां
देवराज धृतानि मे ॥ ४१ ॥ अहमेवोद्वहाम्यापो विसृजामि च
वासव। तपामि चैव त्रैलोक्यं विद्योताम्यहमेव च ॥ ४२ ॥ सं-
रचामि विलुम्पामि ददाम्यहमथाददे। संयच्छामि नियच्छामि
लोकेषु प्रभुरीश्वरः ॥ ४३ ॥ तदद्य विनिवृत्तं मे प्रभुत्वममराधिप।
कालसैन्यावगाढ़स्य सर्वं न प्रतिभाति मे ॥ ४४ ॥ नाहं कर्त्ता न
चैव त्वं नान्यः कर्त्ता शचीपते। पर्य्यायेण हि भुज्यन्ते लोकाः
शक्र यदृच्छया ॥ ४५ ॥ मासमासार्द्धवेश्मानमहोरात्राभिसंवृतम्।
ऋतुद्वारं वर्षमुखमायुर्वेदविदो जनाः ॥ ४६ ॥ आहुः सर्वमिदं
चिन्त्यं जनाः केचिन्मनीषया। अस्याः पञ्चैव चिन्तायाः पर्य्येष्यामि
च पञ्चधा ॥ ४७ ॥ गम्भीरं गहनं ब्रह्म महत्तोयार्णवं यथा।
अनादिनिधनञ्चाहुरक्षरं क्षरमेव च ॥ ४८ ॥ सत्त्वेषु लिङ्गमावेश्य
निर्लिङ्गमपि तत् स्वयम्। मन्यन्ते ध्रुवमेवैनं ये जनास्तत्त्वदर्शिनः
॥ ४९ ॥ भूतानान्तु विपर्य्यासं कुरुते भगवानिति। न ह्येताव-
द्भवेद्गम्यं न यस्मात् प्रभवेत् पुनः ॥ ५० ॥ गतिं हि सर्वभूताना-
मगत्वा क्व गमिष्यसि। यो धावता न हातव्यस्तिष्ठन्नपि न हीयते
॥ ५१ ॥ तमिन्द्रियाणि सर्वाणि नानुपश्यन्ति पञ्चधा। आहुश्चैनं
केचिदग्निं केचिदाहुः प्रजापतिम् ॥ ५२ ॥ ऋतून्मासार्द्धमासांश्च

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

दिवसांश्च क्षणांस्तथा । पूर्वाह्णमपराह्णञ्च मध्याह्नमपि चापरे ॥५३॥ मुहूर्त्तमपि चैवाहुरेकं सन्तमनेकधा । तं कालमिति जानीहि यस्य सर्वमिदं वशे ॥ ५४ ॥ बहूनीन्द्रसहस्राणि समतीतानि वासव । बलवीर्य्योपपन्नानि तथैव त्वं शचीपते ॥ ५५ ॥ त्वामप्यतिबलं शक्र देवराजं बलोत्कटम् । प्राप्ते काले महावीर्य्यः कालः संशमयिष्यति ॥ ५६ ॥ य इदं सर्वमादत्ते तस्माच्छक्र स्थिरो भव । मया त्वया च पूर्वैश्च न स शक्यो निवर्त्तितुम् ॥ ५७ ॥ यामेतां प्राप्य जानीषे राजश्रियमनुत्तमाम् । स्थिता मयीति तन्मिथ्या नैषा ह्येकत्र तिष्ठति ॥ ५८ ॥ स्थिता हीन्द्रसहस्रेषु त्वद्विशिष्टतमेष्वियम् । माञ्च लोला परित्यज्य त्वामगाद्विबुधाधिप ॥ ५९ ॥ मैवं शक्र पुनः कार्षीः शान्तो भवितुमर्हसि । त्वामप्येवंविधं ज्ञात्वा क्षिप्रमन्यं गमिष्यति ॥ ६० ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि बलिवासवसंवादे
चतुर्विंशत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥२२४ ॥

भीष्म उवाच । शतक्रतुरथापश्यद्बलेर्दीप्तां महात्मनः । स्वरूपिणीं शरीराद्धि निष्क्रामन्तीं तदा श्रियम् ॥ १ ॥ तां दृष्ट्वा प्रभयोद्दीप्तां भगवान् पाकशासनः । विस्मयोत्फुल्लनयनो बलिं पप्रच्छ वासवः ॥ २ ॥

शक्र उवाच । बले केयमपक्रान्ता रोचमाना शिखण्डिनी । त्वत्तः स्थिता सकेयूरा दीप्यमाना स्वतेजसा ॥ ३ ॥

बलिरुवाच । न हीमामासुरीं वेद्मि न दैवीं न च मानुषीम् । त्वमेनां पृच्छ वा मा वा यथेष्टं कुरु वासव ॥ ४ ॥

शक्र उवाच । का त्वं बलेरपक्रान्ता रोचमाना शिखण्डिनी । अजानतो ममाचक्ष्व नामधेयं शुचिस्मिते ॥ ५ ॥ का त्वं तिष्ठसि

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मायेव दीप्यमाना स्वतेजसा। दृष्ट्वा दैत्येश्वरं शुभ्रु तत्समाचष्ट्र पृच्छतः॥ ६॥

श्रीरुवाच। न मां विरोचनो वेद नायं वैरोचनो बलिः। आहुर्मां दुःसहेत्येवं विधित्सेति च मां विदुः॥ ७॥ भूतिर्लक्ष्मीति मामाहुः श्रीरित्येवञ्च वासव। त्वं मां शक्र न जानीषे सर्वे देवा न मां विदुः॥ ८॥

शक्र उवाच। किमिदं त्वं मम कृते उताहो बलिनः कृते। दुःसहे विजहास्येनं चिरसंवासिनी सती॥ ९॥

श्रीरुवाच। न धाता न विधाता मां विदधाति कथञ्चन। कालस्तु शक्र पर्य्यागान्मैनं शक्रावमन्यथाः॥ १०॥

शक्र उवाच। कथं त्वया बलिस्त्यक्तः किमर्थं वा शिखण्डिनि। कथञ्च मां न जह्यास्त्वं तन्मे ब्रूहि शुचिस्मिते॥ ११॥

श्रीरुवाच। सत्ये स्थितास्मि दाने च व्रते तपसि चैव हि। पराक्रमे च धर्मे च पराचीनस्ततो बलिः॥ १२॥ ब्रह्मण्योऽयं पुरा भूत्वा सत्यवादी जितेन्द्रियः। अभ्यसूयद्ब्राह्मणान् वै उच्छिष्टश्चास्पृशद्घृतम्॥ १३॥ यज्ञशीलः पुरा भूत्वा मामेव यजतेत्ययम्। प्रोवाच लोकान्मूढ़ात्मा कालेनोपनिपीड़ितः॥ १४॥ अपाकृता ततः शक्र त्वयि वत्स्यामि वासव। अप्रमत्तेन धार्य्यास्मि तपसा विक्रमेण च॥ १५॥

शक्र उवाच। नास्ति देवमनुष्येषु सर्वभूतेषु वा पुमान्। यस्त्वामेको विसहितुं शक्नुयात् कमलालये॥ १६॥

श्रीरुवाच। नैव देवो न गन्धर्वो नासुरो न च राक्षसः। यो मामेको विसहितुं शक्तः कश्चित् पुरन्दर॥ १७॥

शक्र उवाच। तिष्ठेथा मयि नित्यं त्वं यथा तद्ब्रूहि मे शुभे। तत् करिष्यामि ते वाक्यमृतं तद्वक्तुमर्हसि॥ १८॥

श्रीरुवाच। स्थास्यामि नित्यं देवेन्द्र यथा त्वयि निबोध तत्। विधिना वेददृष्टेन चतुर्द्धा विभजस्व माम्॥ १९॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

शक्र उवाच । अहं वै त्वां निधास्यामि यथाशक्ति यथाबलम् ।
न तु मेऽतिक्रमः स्याद्वै सदा लक्ष्मि तवान्तिके ॥ २० ॥ भूमिरेव
मनुष्येषु धारिणी भूतभाविनी । सा ते पादं तितिक्षेत समर्था
हीति मे मतिः ॥ २१ ॥

श्रीरुवाच । एष मे निहितः पादो योऽयं भूमौ प्रतिष्ठितः ।
द्वितीयं शक्र पादं मे तस्मात् सुनिहितं कुरु ॥ २२ ॥

शक्र उवाच । आप एव मनुष्येषु द्रवन्त्यः परिचारिणीः ।
तास्ते पादं तितिक्षन्तामलमापस्तितिक्षितुम् ॥ २३ ॥

श्रीरुवाच । एष मे निहितः पादो योऽयमप्सु प्रतिष्ठितः ।
तृतीयं शक्र पादं मे तस्मात् सुनिहितं कुरु ॥ २४ ॥

शक्र उवाच । यस्मिन् वेदाश्च यज्ञाश्च यस्मिन्देवाः प्रतिष्ठिताः ।
तृतीयं पादमग्निस्ते सुधृतं धारयिष्यति ॥ २५ ॥

श्रीरुवाच । एष मे निहितः पादो योऽयमग्नौ प्रतिष्ठितः ।
चतुर्थं शक्र पादं मे तस्मात् सुनिहितं कुरु ॥ २६ ॥

शक्र उवाच । ये वै सन्तो मनुष्येषु ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ।
ते ते पादं तितिक्षन्तामलं सन्तस्तितिक्षितुम् ॥ २७ ॥

श्रीरुवाच । एष मे निहितः पादो योऽयं सत्सु प्रतिष्ठितः ।
एवं हि निहिताः शक्र भूतेषु परिधत्स्व माम् ॥ २८ ॥

शक्र उवाच । भूतानामिह यो वै त्वां मया विनिहितां
सतीम् । उपहन्यात् स मे धृष्यस्तथा शृण्वन्तु मे वचः । ततस्त्यक्तः
श्रिया राजा दैत्यानां बलिरब्रवीत् ॥ २९ ॥

बलिरुवाच । यावत् पुरस्तात् प्रतपेत्तावद्वै दक्षिणां दिशम् ।
पश्चिमां तावदेवापि तथोदीचीं दिवाकरः ॥ ३० ॥ तथा मध्य-
दिने सूर्यो नास्तमेति यदा तदा । पुनर्देवासुरं युद्धं भावि
जेतास्मि वस्तदा ॥३१॥ सर्व्वलोकान् यदादित्य एकस्थस्तापयिष्यति ।
तदा देवासुरे युद्धे जेताहं त्वां शतक्रतो ॥ ३२ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

शक्र उवाच। ब्रह्मणास्मि समादिष्टो न हन्तव्यो भवानिति। तेन तेऽहं बले वज्रं न विसृजामि मूर्द्धनि॥ ३३॥ यथेष्टं गच्छ दैत्येन्द्र स्वस्ति तेऽस्तु महासुर आदित्यो नावतपिता कदाचिन्मध्यतः स्थितः॥ ३४॥ स्थापितो ह्यस्य समयः पूर्वमेव स्वयम्भुवा। अजस्रं परियात्येष सत्येनावतपन् प्रजाः॥ ३५॥ अयनं तस्य षण्मासानुत्तरं दक्षिणं तथा। येन संयाति लोकेषु शीतोष्णे विसृजन्नविः॥ ३६॥

भीष्म उवाच। एवमुक्तस्तु दैत्येन्द्रो बलिरिन्द्रेण भारत। जगाम दक्षिणामाशामुदीचीन्तु पुरन्दरः॥ ३७॥ इत्येतद्बलिना गीतमनहङ्कारसंज्ञितम्। वाक्यं श्रुत्वा सहस्राक्षः खमेवारुरुहे तदा॥ ३८॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि श्रीसन्निधाने
पञ्चविंशत्यधिकद्विशततोऽध्यायः॥ २२५॥

भीष्म उवाच। अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्। शतक्रतोश्च संवादं नमुचेश्च युधिष्ठिर॥ १॥ श्रिया विहीनमासीनमक्षोभ्यमिव सागरम्। भवाभवज्ञं भूतानामित्युवाच पुरन्दरः॥२॥ बद्धः पाशैश्च्युतः स्थानात् द्विषतां वशमागतः। श्रिया विहीनो नमुचे शोचस्याहो न शोचसि॥ ३॥

नमुचिरुवाच। अनिवार्य्येण शोकेन शरीरञ्चोपतप्यते। अमित्राश्च प्रहृष्यन्ति शोके नास्ति सहायता। तस्माच्छक्र न शोचामि सर्वं ह्येवेदमन्तवत्॥ ४॥ सन्तापाद्भ्रश्यते रूपं सन्तापाद्भ्रश्यते श्रियः। सन्तापाद्भ्रश्यते चायुर्द्धर्म्मश्चैव सुरेश्वर॥ ५॥ विनीय खलु तद्दुःखमागतं वैमनस्यजम्। ध्यातव्यं मनसा हृद्यं कल्याणं संविजानता॥ ६॥ यदा यदा हि पुरुषः कल्याणे कुरुते मनः।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तदा तस्य प्रसिध्यन्ति सर्वार्था नात्र संशयः ॥ ७ ॥ एकः शास्ता न द्वितीयोऽस्ति शास्ता गर्भे शयानं पुरुषं शास्ति शास्ता । तेनानुयुक्तः प्रवणादिवोदकं यथा नियुक्तोऽस्मि तथा वहामि ॥ ८ ॥ भवाभवौ त्वभिजानन् गरीयो ज्ञानाच्छ्रेयो न तु तद्वै करोमि । आशासु धर्म्यासु परासु कुर्वन् यथा नियुक्तोऽस्मि तथा वहामि ॥ ९ ॥ यथा यथास्य प्राप्तव्यं प्राप्नोत्येव तथा तथा । भवितव्यं यथा यच्च भवत्येव तथा तथा ॥ १० ॥ यत्र यत्रैव संयुक्तो धात्रा गर्भे पुनः पुनः । तत्र तत्रैव वसति न यत्र स्वयमिच्छति ॥ ११ ॥ भावो योऽयमनुप्राप्तो भवितव्यमिदं मम । इति यस्य सदा भावो न स मुह्येत् कदाचन ॥ १२ ॥ पर्य्यायैर्हन्यमानानामभियोक्ता न विद्यते । दुःखमेतत्तु यद्द्वेष्टा कर्त्ताहमिति मन्यते ॥ १३ ॥ ऋषींश्च देवांश्च महासुरांश्च त्रैविद्यवृद्धांश्च वने मुनींश्च । कान् वापदो नोपनमन्ति लोके परावराज्ञास्तु न सम्भ्रमन्ति ॥ १४ ॥ न पण्डितः क्रुध्यति नापि सज्जते न चापि संसीदति न प्रहृष्यति । न चातिकृच्छ्रव्यसनेषु शोचते स्थितः प्रकृत्या हिमवानिवाचलः ॥ १५ ॥ यमर्थसिद्धिः परमा न हर्षयेत्तथैव काले व्यसनं न मोहयेत् । सुखञ्च दुःखञ्च तथैव मध्यमं निषेवते यः स धुरन्धरो नरः ॥ १६ ॥ यां यामवस्थां पुरुषोऽधिगच्छेत्तस्यां रमेतापरितप्यमानः । एवं प्रवृद्धं प्रणुदेन्मनोजं सन्तापमायासकरं शरीरात् ॥ १७ ॥ न तत् सदः स परिषत् सभा च सा प्राप्य यां न कुरुते सदा भयम् । धर्म्मतत्त्वमवगाह्य बुद्धिमान् योऽभ्युपैति स धुरन्धरो नरः ॥ १८ ॥ प्राज्ञस्य कर्म्माणि दुरन्वयानि न वै प्राज्ञो मुह्यति मोहकाले । स्थानाच्च्युतश्चेन्न मुमोह गौतमस्तावत् कृच्छ्रामापदं प्राप्य वृद्धः ॥ १९ ॥ न मन्त्रबलवीर्य्येण प्रज्ञया पौरुषेण च । न शीलेन न वृत्तेन तथा नैवार्थसम्पदा । अलभ्यं लभते मर्त्त्यस्तत्र का परिदेवना ॥ २० ॥ यदेवमनुजातस्य धातारो विदधुः पुरा । तदेवानुचरिष्यामि किं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मे मृत्युः करिष्यति ॥ २१ ॥ लब्धव्यान्येव लभते गन्तव्यान्येव गच्छति । प्राप्तव्यान्येव चाप्नोति दुःखानि च सुखानि च ॥ २२ ॥ एतद्विदित्वा कार्त्स्न्येन यो न मुह्यति मानवः । कुशली सुखदुःखेषु स वै सर्वधनो नरः ॥ २३ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि शक्रनमुचिसंवादे षड्विंशत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

युधिष्ठिर उवाच । मग्नस्य व्यसने कृच्छ्रे किं श्रेयः पुरुषस्य हि । बन्धुनाशे महीपाल राज्यनाशेऽथ वा पुनः ॥ १ ॥ त्वं हि नः परमो वक्ता लोकेऽस्मिन् भरतर्षभ । एतद्भवन्तं पृच्छामि तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

भीष्म उवाच । पुत्रदारैः सुखैश्चैव वियुक्तस्य धनेन वा । मग्नस्य व्यसने कृच्छ्रे धृतिः श्रेयस्करी नृप । धैर्य्येण युक्तं सततं शरीरं न विशीर्य्यते ॥ ३ ॥ विशोकता सुखं धत्ते धत्ते चारोग्यमुत्तमम् । आरोग्याच्च शरीरस्य स पुनर्विन्दते श्रियम् ॥ ४ ॥ यश्च प्राज्ञो नरस्तात सात्त्विकीं वृत्तिमास्थितः । तस्यैश्वर्य्यञ्च धैर्य्यञ्च व्यवसायश्च कर्म्मसु ॥ ५ ॥ अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । बलिवासवसंवादं पुनरेव युधिष्ठिर ॥ ६ ॥ वृत्ते देवासुरे युद्धे दैत्यदानवसंक्षये । विष्णुक्रान्तेषु लोकेषु देवराजे शतक्रतौ । इज्यमानेषु देवेषु चातुर्वर्ण्ये व्यवस्थिते । समृध्यमाने त्रैलोक्ये प्रीतियुक्ते स्वयम्भुवि ॥ ७ ॥ रुद्रैर्वसुभिरादित्यैरश्विभ्याञ्च सुरर्षिभिः । गन्धर्वैर्भुजगेन्द्रैश्च सिद्धैश्चान्यैर्वृतः प्रभुः ॥ ८ ॥ चतुर्द्दन्तं सुदान्तञ्च वारणेन्द्रं श्रिया वृतम् । आरुह्यैरावणं शक्रस्त्रैलोक्यमनुसंययौ ॥ ९ ॥ स कदाचित् समुद्रान्ते कस्मिंश्चिद्गिरिगह्वरे । बलिं वैरोचनिं वज्री ददर्शोपससर्प च ॥ १० ॥ तमैरावतमूर्द्धस्थं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

प्रेत्य देवगणैर्वृतम् । सुरेन्द्रमिन्द्रं दैत्येन्द्रो न शुशोच न विव्यथे ॥ ११ ॥ दृष्ट्वा तमविकारस्थं तिष्ठन्तं निर्भयं वलिम् । अधिरूढो द्विजश्रेष्ठमित्युवाच शतक्रतुः ॥ १२ ॥ दैत्य न व्यथसे शौर्य्यादथ वा वृद्धसेवया । तपसा भावितत्वाद्वा सर्व्वथैतत् सुदुष्करम् ॥ १३ ॥ शत्रुभिर्व्वशमानीतो हीनः स्थानादनुत्तमात् । वैरोचने किमाश्रित्य शोचितव्ये न शोचसि ॥ १४ ॥ श्रैष्ठ्यं प्राप्य स्वजातीनां महाभोगाननुत्तमान् । हृतस्वबलराज्यस्त्वं ब्रूहि कस्मान्न शोचसि ॥ १५ ॥ ईश्वरो हि पुरा भूत्वा पितृपैतामहे पदे । तत्त्वमद्य हृतं दृष्ट्वा सपत्नैः किं न शोचसि ॥ १६ ॥ वद्धश्च वारुणैः पाशैर्व्वज्रेण च समाहतः । हृतदारो हृतधनो ब्रूहि कस्मान्न शोचसि ॥ १७ ॥ नष्टश्रीर्व्विभवभ्रष्टो यन्न शोचसि दुष्करम् । त्रैलोक्यराज्यनाशे हि कोऽन्यो जीवितुमुत्सहेत् ॥ १८ ॥ एतच्चान्यच्च परुषं ब्रुवन्तं परिभूय तम् । श्रुत्वा सुखमसम्भ्रान्तो बलिर्वैरोचनोऽब्रवीत् ॥ १९ ॥

बलिरुवाच । निगृहीते मयि भृशं शक्र किं कत्थितेन ते । वज्रमुद्यम्य तिष्ठन्तं पश्यामि त्वां पुरन्दर ॥ २० ॥ अशक्तः पूर्व्वमासीस्त्वं कथञ्चिच्छक्ततां गतः । कस्त्वदन्य इमां वाचं सक्रूरां वक्तुमर्हति ॥ २१ ॥ यस्तु शत्रोर्व्वशस्थस्य शक्तोऽपि कुरुते दयाम् । हस्तप्राप्तस्य वीरस्य तञ्चैव पुरुषं विदुः ॥ २२ ॥ अनिश्चयो हि युद्धेषु द्वयोर्व्विवदमानयोः । एकः प्राप्नोति विजयमेकश्चैव पराजयम् ॥ २३ ॥ मा च ते भूत् स्वभावोऽयमिति दैवतपुङ्गव । ईश्वरः सर्व्वभूतानां विक्रमेण जितो बलात् ॥ २४ ॥ नैतदस्मत्कृतं शक्र नतच्छक्र कृतं त्वया । यत्त्वमेवं गतो वज्रिन् यद्वाप्येवं गता वयम् ॥ २५ ॥ अहमासं यथाद्य त्वं भविता त्वं यथा वयम् । मावमंस्था मया कर्म्म दुष्कृतं कृतमित्युत ॥ २६ ॥ सुखदुःखे हि पुरुषः पर्य्यायेणाधिगच्छति । पर्य्यायेणासि शक्रत्वं प्राप्तः शक्र न कर्म्मणा ॥ २७ ॥ कालः काले नयति मां त्वाञ्च कालो नयत्ययम् । तेनाहं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

त्वं यथा नाद्य त्वञ्चापि न यथा वयम् ॥ २८ ॥ न मातृपितृशुश्रूषा न च दैवतपूजनम्। नान्यो गुणसमाचारः पुरुषस्य सुखावहः ॥ २९ ॥ न विद्या न तपो दानं न मित्राणि न बान्धवाः। शक्नुवन्ति परित्रातुं नरं कालेन पीड़ितम् ॥ ३० ॥ नागामिनमनर्थं हि प्रतिघातशतैरपि। शक्नुवन्ति प्रतिव्योढुमृते बुद्धिबलान्नराः ॥ ३१ ॥ पर्य्यायैर्हन्यमानानां परित्राता न विद्यते। इदन्तु दुःखं यच्छक्र कर्त्ताहमिति मन्यसे ॥ ३२ ॥ यदि कर्त्ता भवेत् कर्त्ता न क्रियेत कदाचन। यस्मात्तु क्रियते कर्त्ता तस्मात् कर्त्ताप्यनीश्वरः ॥ ३३ ॥ कालेन त्वामहमजयं कालेनाहं जितस्त्वया। गन्ता गतिमतां कालः कालः कलयति प्रजाः ॥ ३४ ॥ इन्द्र प्राकृतया बुद्ध्या प्रलयं नावबुध्यसे। केचित्त्वां बहु मन्यन्ते श्रैष्ठ्यं प्राप्तं स्वकर्म्मणा ॥ ३५ ॥ कथमस्मद्विधो नाम जानंल्लोकप्रवृत्तयः। कालेनाभ्याहतः शोचेन्मुह्येद्वाप्यथ विभ्रमेत् ॥ ३६ ॥ नित्यं कालपरीतस्य मम वा मद्विधस्य वा। बुद्धिर्व्यसनमासाद्य भिन्ना नौरिव सीदति ॥ ३७ ॥ अहञ्च त्वञ्च ये चान्ये भविष्यन्ति सुराधिपाः। ते सर्व्वे शक्र यास्यन्ति मार्ग्गमिन्द्रशतैर्गतम् ॥ ३८ ॥ त्वामप्येवं सुदुर्द्धर्षं ज्वलन्तं परया श्रिया। काले परिणते कालः कालयिष्यति मामिव ॥ ३९ ॥ बहूनीन्द्रसहस्राणि दैवतानां युगे युगे। अभ्यतीतानि कालेन कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ४० ॥ इदन्तु लब्ध्वा संस्थानमात्मानं बहु मन्यसे। सर्व्वभूतभवं देवं ब्रह्माणमिव शाश्वतम् ॥ ४१ ॥ न चेदमचलं स्थानमनन्तं वापि कस्यचित्। त्वन्तु बालिशया बुद्ध्या ममेदमिति मन्यसे ॥ ४२ ॥ अविश्वस्ते विश्वसिषि मन्यसे चाध्रुवे ध्रुवम्। नित्यं कालपरीतात्मा भवत्येवं सुरेश्वर ॥ ४३ ॥ ममेयमिति मोहात्त्वं राजश्रियमभीप्ससि। नेयं तव न चास्माकं न चान्येषां स्थिरा सदा ॥ ४४ ॥ अतिक्रम्य बहूनन्यांस्त्वयि तावदियं गता। किञ्चित् कालमियं स्थित्वा त्वयि वासव चञ्चला। गौर्निपान-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

मिवोत्सृज्य पुनरन्यं गमिष्यति ॥ ४५ ॥ राजलोका ह्यतिक्रान्ता यान्न संख्यातुमुत्सहे। त्वत्तो बहुतराश्चान्ये भविष्यन्ति पुरन्दर ॥ ४६ ॥ सवृक्षौषधिरत्नेयं ससत्त्ववनाकरा। तानिदानीं न पश्यामि यैर्भुक्तेयं पुरा मही ॥ ४७ ॥ पृथुरैलो मयो भौमो नरकः शम्बरस्तथा। अश्वग्रीवः पुलोमा च स्वर्भानुरमितध्वजः ॥ ४८ ॥ प्रह्लादो नमुचिर्दक्षो विप्रचित्तिर्विरोचनः। ह्रीनिषेवः सुहोत्रश्च भूरिहा पुष्पवान् वृषः ॥ ४९ ॥ सत्येषुर्ऋषभो बाहुः कपिलाश्वो विरूपकः। बाणः कार्त्तस्वरो वह्निर्विश्वदंष्ट्रोऽथ नैर्ऋतिः ॥ ५० ॥ सङ्कोचोऽथ वरीताक्षो वराहोऽश्वो रुचिप्रभः। विश्वजित् प्रतिरूपश्च वृषाण्डो विष्करो मधुः ॥ ५१ ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव कैटभश्चैव दानवः। दैतेया दानवाश्चैव सर्व्वे ते नैर्ऋतैः सह ॥ ५२ ॥ एते चान्ये च बहवः पूर्व्वे पूर्व्वतराश्च ये। दैत्येन्द्रा दानवेन्द्राश्च यांश्चान्याननुशुश्रुमः ॥ ५३ ॥ बहवः पूर्व्वदैत्येन्द्राः सन्त्यज्य पृथिवीं गताः। कालेनाभ्याहताः सर्व्वे कालो हि बलवत्तरः ॥ ५४ ॥ सर्व्वैः क्रतुशतैरिष्टं न त्वमेकः शतक्रतुः। सर्व्वे धर्म्मपराश्चासन् सर्व्वे सततसत्त्रिणः ॥ ५५ ॥ अन्तरीक्षचराः सर्व्वे सर्व्वेऽभिमुखयोधिनः। सर्व्वे संहननोपेताः सर्व्वे परिघबाहवः ॥ ५६ ॥ सर्व्वे मायाशतधराः सर्व्वे ते कामरूपिणः। सर्व्वे समरमासाद्य न श्रूयन्ते पराजिताः ॥ ५७ ॥ सर्व्वे सत्यव्रतपराः सर्व्वे कामविहारिणः। सर्व्वे वेदव्रतपराः सर्व्वे चैव बहुश्रुताः ॥ ५८ ॥ सर्व्वे सम्मतमैश्वर्य्यमीश्वराः प्रतिपेदिरे। न चैश्वर्य्यमदस्तेषां भूतपूर्व्वो महात्मनाम् ॥ ५९ ॥ सर्व्वे यथार्हदातारः सर्व्वे विगतमत्सराः। सर्व्वे सर्व्वेषु भूतेषु यथावत् प्रतिपेदिरे ॥ ६० ॥ सर्व्वे दाक्षायणीपुत्राः प्राजापत्या महाबलाः। ज्वलन्तः प्रतपन्तश्च कालेन प्रतिसंहृताः ॥ ६१ ॥ त्वञ्चैवेमां यदा भुक्त्वा पृथिवीं त्यक्ष्यसे पुनः। न शक्ष्यसि तदा शक्र नियन्तुं शोकमात्मनः ॥ ६२ ॥ मुञ्चेच्छां कामभोगेषु मुञ्चेमं श्रीभवं मदम्।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

एवं स्वराज्यनाशे त्वं शोकं संप्रसहिष्यसि ॥ ६३ ॥ शोककाले शुचो मा त्वं हर्षकाले च मा हृषः। अतीतानागतं हित्वा प्रत्युत्पन्नेन वर्त्तय ॥ ६४ ॥ मामेवंदभ्यागतः कालः सदा युक्तमतन्द्रितः। क्षमस्व नचिरादिन्द्र त्वामप्युपगमिष्यति ॥ ६५ ॥ त्रासयन्निव देवेन्द्र वाग्भिस्तक्षसि मामिह। संयते मयि नूनं त्वमात्मानं बहु मन्यसे ॥ ६६ ॥ कालः प्रथममायान्मां पश्चात्त्वामनुधावति। तेन गर्जसि देवेन्द्र पूर्वं कालहते मयि ॥ ६७ ॥ को हि स्थातुमलं लोके मम क्रुद्धस्य संयुगे। कालस्तु बलवान् प्राप्तस्तेन तिष्ठसि वासव। यत्तद्वर्षसहस्रान्तं पूर्णं भवितुमर्हति ॥ ६८ ॥ यथा मे सर्वगात्राणि न सुस्थानि महौजसः। अहमैन्द्राच्च्युतः स्थानात्त्वमिन्द्रः प्रकृतो दिवि ॥ ६९ ॥ सुचित्रे जीवलोकेऽस्मिन्नुपास्यः कालपर्य्ययात्। किं हि कृत्वा त्वमिन्द्रोऽद्य किं वा कृत्वा वयं च्युताः ॥ ७० ॥ कालः कर्त्ता विकर्त्ता च सर्वमन्यदकारणम्। नाशं विनाशमैश्वर्य्यं सुखं दुःखं भवाभवौ ॥ ७१ ॥ विद्वान् प्राप्यैवमत्यर्थं न प्रहृष्येन्न च व्यथेत्। त्वमेव हीन्द्र वेत्थास्मान् वेदाहं त्वाञ्च वासव ॥ ७२ ॥ किं कत्थसे मां किञ्च त्वं कालेन निरपत्रप। त्वमेव हि पुरा वेत्थ यत्तदा पौरुषं मम ॥ ७३ ॥ समरेषु च विक्रान्तं पर्य्याप्तं तन्निदर्शनम्। आदित्याश्चैव रुद्राश्च साध्याश्च वसुभिः सह ॥ ७४ ॥ मया विनिर्ज्जिताः पूर्वं मरुतश्च शचीपते। त्वमेव शक्र जानासि देवासुरसमागमे ॥ ७५ ॥ समेता विबुधा भग्नास्तरसा समरे मया। पर्वताश्चासकृत् क्षिप्ताः सवना सवनौकसः ॥ ७६ ॥ सटङ्कशिखरा भग्नाः समरे मूर्द्ध्नि ते मया। किन्तु शक्यं मया कर्त्तुं कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ७७ ॥ न हि त्वां नोत्सहे हन्तुं सवज्रमपि मुष्टिना। न तु विक्रमकालोऽयं क्षमाकालोऽयमागतः। तेन त्वां मर्षये शक्र दुर्मर्षणतरस्त्वया ॥ ७८ ॥ त्वं मां परिणते काले परीतं कालवह्निना। नियतं कालपाशेन बद्धं शक्र विकत्थसे ॥ ७९ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

अयं स पुरुषः श्यामो लोकस्य दुरतिक्रमः। बद्धा तिष्ठति मां रौद्रः पशुं रशनया यथा ॥ ८० ॥ लाभालाभौ सुखं दुःख काम-क्रोधौ भवाभवौ। वधबन्धप्रमोचञ्च सर्वं कालेन लभ्यते ॥ ८१ ॥ नाहं कर्त्ता न कर्त्ता त्वं कर्त्ता यस्तु सदा प्रभुः। सोऽयं पचति कालो मां वृच्चे फलमिवागतम् ॥ ८२ ॥ यान्येव पुरुषः कुर्वन् सुखैः कालेन युज्यते। पुनस्तान्येव कुर्वाणो दुःखैः कालेन योज्यते ॥ ८३ ॥ न च कालेन कालज्ञः स्पृष्टः शोचितुमर्हति। तेन शक्र न शोचामि नास्ति शोके सहायता ॥ ८४ ॥ यदा हि शोचतः शोको व्यसनं नापकर्षति। सामर्थ्यं शोचतो नास्तीत्यतोऽहं नाद्य शोचिमि ॥ ८५ ॥ एवमुक्तः सहस्राचो भगवान् पाकशासनः। प्रतिसंहृत्य संरम्भमित्युवाच शतक्रतुः ॥ ८६ ॥ स वज्रमुद्यतं बाहुं दृष्ट्वा पाशांश्च वारुणान्। कस्येह न व्यथेद्बुद्धिर्मृत्योरपि जिघांसतः ॥ ८७ ॥ सा ते न व्यथते बुद्धिरचला तत्त्वदर्शिनी। ध्रुवं न व्यथसेऽद्य त्वं धैर्य्यात् सत्यपराक्रम ॥ ८८ ॥ को हि विश्वासमर्थेषु शरीरे वा शरीरभृत्। कर्त्तुमुत्सहते लोके दृष्ट्वा सम्प्रस्थितं जगत् ॥ ८९ ॥ अहमप्येवमेवैनं लोकं जानाम्यशाश्वतम्। कालाग्नावाहितं घोरे गुह्ये सततगेऽक्षरे ॥ ९० ॥ न चात्र परिहारोऽस्ति कालस्पृष्टस्य कस्यचित्। सूक्ष्माणां महताञ्चैव भूतानां परिपच्यताम् ॥ ९१ ॥ अनीशस्याप्रमत्तस्य भूतानि पचतः सदा। अनिवृत्तस्य कालस्य चयं प्राप्तो न मुच्यते ॥ ९२ ॥ अप्रमत्तः प्रमत्तेषु कालो जागर्त्ति देहिषु। प्रयत्नेनाप्यपक्रान्तो दृष्टपूर्वो न केनचित् ॥ ९३ ॥ पुराणः शाश्वतो धर्म्मः सर्वप्राणभृतां समः। कालो न परिहार्य्यश्च न चास्यास्ति व्यतिक्रमः ॥ ९४ ॥ अहोरात्रांश्च मासांश्च चणान् काष्ठा लवान् कलाः। संपिण्डयति यः कालो वृद्धिं वार्द्धुषिको यथा ॥ ९५ ॥ इदमद्य करिष्यामि श्वः कर्त्तास्मीति वादिनम्। कालो हरति सम्प्राप्तो नदीवेग इव द्रुमम् ॥ ९६ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

इदानीं तावदेवासौ मया दृष्टः कथं मृतः। इति कालेन क्रियतां प्रलापः श्रूयते नृणाम्॥ ९७॥ नश्यन्त्यर्थास्तथा भोगाः स्थान-मैश्वर्य्यमेव वा। जीवितं जीवलोकस्य कालेनागम्य नीयते॥ ९८॥ उच्छ्रया विनिपातान्ता भावोऽभावः स एव च। अनित्यमध्रुवं सर्वं व्यवसायो हि दुष्करः॥ ९९॥ सा ते न व्यथते बुद्धिरचला तत्त्वदर्शिनी। अहमासं पुरा चेति मनसापि न बुध्यसे॥ १००॥ कालेनाक्रम्य लोकेऽस्मिन् पच्यमाने बलीयसा। अज्येष्ठमकनिष्ठञ्च क्षिप्यमाणो न बुध्यते॥ १०१॥ ईर्षाभिमानलोभेषु कामक्रोधभयेषु च। स्पृहामोहाभिमानेषु लोकः सक्तो विमुह्यति॥ १०२॥ भवांस्तु भावतत्त्वज्ञो विद्वान् ज्ञानतपोऽन्वितः। कालं पश्यति सुव्यक्तं पाणावामलकं यथा॥ १०३॥ कालचारित्रतत्त्वज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः। वैरोचने कृतात्मासि स्पृहणीयो विजानताम्॥ १०४॥ सर्व-लोको ह्ययं मन्ये बुद्ध्यापरिगतस्त्वया। विहरन् सर्वतो मुक्तो न क्वचित् परिसज्जसे॥ १०५॥ रजश्च हि तमश्च त्वां स्पृशतो न जितेन्द्रियम्। निष्प्रीतिं नष्टसन्तापमात्मानं त्वमुपाससे॥ १०६॥ सुहृदं सर्वभूतानां निर्वैरं शान्तमानसम्। दृष्ट्वा त्वां मम सञ्जाता त्वय्यनुक्रोशिनी मतिः॥ १०७॥ नाहमेतादृशं बुद्धं हन्तुमिच्छामि बन्धने। आनृशंस्यं परो धर्मो ह्यनुक्रोशश्च मे त्वयि॥ १०८॥ मोक्ष्यन्ते वारुणाः पाशास्तवेमे कालपर्य्ययात्। प्रजानामपचारेण स्वस्ति तेऽस्तु महासुर॥ १०९॥ यदा श्वश्रूं स्नुषा वृद्धां परि-चारेण योक्ष्यते। पुत्रश्च पितरं मोहात् प्रेषयिष्यति कर्म्मसु॥ ११०॥ ब्राह्मणैः कारयिष्यन्ति वृषलाः पादधावनम्। शूद्राश्च ब्राह्मणीं भार्य्यामुपयास्यन्ति निर्भयाः॥ १११॥ वियोनिषु विमोक्ष्यन्ति बीजानि पुरुषा यदा। सङ्करं कांस्यभाण्डैश्च बलिञ्चैव कुपात्रिकैः॥ ११२॥ चातुर्वर्ण्यं यदा कृत्स्नममर्य्यादं भविष्यति। एकैकस्ते तदा पाशः क्रमशः परिमोक्ष्यते॥ ११३॥ असत्तस्ते भयं नास्ति

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

समयं प्रतिपालय। सुखीभव निराबाधः स्वस्थचेता निरामयः ॥ ११४ ॥ तमेवमुक्त्वा भगवाञ्छतक्रतुः प्रतिप्रयातो गजराजवाहनः। विजित्य सर्वानसुरान् सुराधिपो ननन्द हर्षेण बभूव चैकराट् ॥ ११५ ॥ महर्षयस्तुष्टुवुरञ्जसा च तं वृषाकपिं सर्वचराचरेश्वरम्। हिमापहो हव्यमुवाह चाध्वरे तथामृतं चार्पितमीश्वरोऽपि हि ॥ ११६ ॥ द्विजोत्तमैः सत्वगतैरभिष्टुतो विदीप्ततेजा गतमन्युरीश्वरः। प्रशान्तचेता मुदितः स्वमालयं त्रिपिष्टपं प्राप्य मुमोद वासवः ॥ ११७ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि बलिवासवसंवादे सप्तविंशत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥२२७॥

युधिष्ठिर उवाच। पूर्वरूपाणि मे राजन् पुरुषस्य भविष्यतः। पराभविष्यतश्चैव तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। मन एव मनुष्यस्य पूर्वरूपाणि शंसति। भविष्यतश्च भद्रन्ते तथैव न भविष्यतः ॥ २ ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्। श्रिया शक्रस्य संवादं तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ ३ ॥ महतस्तपसो व्युष्ट्या पश्यंल्लोकौ परावरौ। सामान्यमृषिभिर्गत्वा ब्रह्मलोकनिवासिभिः ॥ ४ ॥ ब्रह्मैवामितदीप्तौजाः शान्तपाप्मा महातपाः। विचचार यथाकामं त्रिषु लोकेषु नारदः ॥ ५ ॥ कदाचित् प्रातरुत्थाय पिस्पृक्षुः सलिलं शुचि। ध्रुवद्वारभवां गङ्गां जगामावततार च ॥ ६ ॥ सहस्रनयनश्चापि वज्री शम्बरपाकहा। तस्या देवर्षिजुष्टायास्तीरमभ्याजगाम ह ॥ ७ ॥ तावाप्लुत्य यतात्मानौ कृतजप्यौ समासतः। नद्याः पुलिनमासाद्य सूक्ष्मकाञ्चनवालुकम् ॥ ८ ॥ पुण्यकर्म्मभिराख्याता देवर्षिकथिताः कथाः। चक्रतुस्तौ तथासीनौ महर्षिकथितास्तथा। पूर्ववृत्तव्यपेतानि कथयन्तौ समा-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ह्निती ॥ ९ ॥ अथ भास्करमुद्यन्तं रश्मिजालपुरस्कृतम्। पूर्व्व-
मण्डलमालोक्य तावुत्थायोपतस्थतुः ॥ १० ॥ अभितस्तूद्यन्त-
न्तमर्कमर्कमिवापरम्। आकाशे ददृशे ज्योतिरुद्यतार्च्चिःसमप्रभम्।
तयोः समीपं सम्प्राप्तं प्रत्यदृश्यत भारत ॥ ११ ॥ तत् सुपर्णार्क-
रचितमास्थितं वैष्णवं पदम्। भाभिरप्रतिमं भाति त्रैलोक्यमव-
भासयत् ॥ १२ ॥ तत्राभिरूपशोभाभिरप्सरोभिः पुरस्कृताम्।
बृहतीमंशुमत्प्रख्यां बृहद्भानोरिवार्च्चिषम् ॥ १३ ॥ नक्षत्रकल्पा-
भरणां तां मौक्तिकसमस्रजम्। श्रियं ददृशतुः पद्मां साक्षात् पद्म-
दलस्थिताम् ॥ १४ ॥ सावरुह्य विमानाग्रादङ्गनानामनुत्तमा।
अभ्यागच्छत्त्रिलोकेशं देवर्षिञ्चापि नारदम् ॥ १५ ॥ नारदानुगतः
साक्षान्मघवांस्तामुपागमत्। कृताञ्जलिपुटो देवीं निवेद्यात्मान-
मात्मना ॥ १६ ॥ चक्रे चानुपमां पूजां तस्याश्चापि स सर्ववित्।
देवराजः श्रियं राजन् वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥ १७ ॥

शक्र उवाच। का त्वं केन च कार्य्येण सम्प्राप्ता चारुहासिनि।
कुतश्चागस्यते सुभ्रु गन्तव्यं क्व च ते शुभे ॥ १८ ॥

श्रीरुवाच। पुण्येषु त्रिषु लोकेषु सर्वे स्थावरजङ्गमाः।
ममात्मभावमिच्छन्तो यतन्ते परमात्मना ॥ १९ ॥ साहं वै पङ्कजे
जाता सूर्य्यरश्मिविबोधिते। भूत्यर्थं सर्वभूतानां पद्मा श्रीः पद्म-
मालिनी ॥ २० ॥ अहं लक्ष्मीरहं भूतिः श्रीश्चाहं बलसूदन।
अहं श्रद्धा च मेधा च सन्नतिर्विजितिः स्थितिः ॥ २१ ॥ अहं धृति-
रहं सिद्धिरहं तद्भूतिरेव च। अहं स्वाहा स्वधा चैव सन्नति-
र्नियतिः स्मृतिः ॥ २२ ॥ राज्ञां विजयमानानां सेनाग्रेषु ध्वजेषु
च। निवासे धर्म्मशीलानां विषयेषु पुरेषु च ॥ २३ ॥ जितकाशिनि
शूरे च संग्रामेष्वनिवर्त्तिनि। निवसामि मनुष्येन्द्रे सदैव बलसूदन
॥ २४ ॥ धर्म्मनित्ये महाबुद्धौ ब्रह्मण्ये सत्यवादिनि। प्रश्रिते
दानशीले च सदैव निवसाम्यहम् ॥ २५ ॥ असुरेष्ववसं पूर्वं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सत्यधर्म्मनिबन्धना । विपरीतांस्तु तान् बुद्धा त्वयि वासमरोचयम् ॥ २६ ॥

शक्र उवाच । कथं वृत्तेषु दैत्येषु त्वमवात्सीर्वरानने । दृष्ट्वा च किमिहागास्त्वं हित्वा दैतेयदानवान् ॥ २७ ॥

श्रीरुवाच । स्वधर्म्ममनुतिष्ठत्सु धैर्य्यादचलितेषु च । स्वर्गमार्गाभिरामेषु सत्त्वेषु निरता ह्यहम् ॥ २८ ॥ दानाध्ययनयज्ञेज्यापितृदैवतपूजनम् । गुरूणामतिथीनाञ्च तेषां नित्यमवर्त्तत ॥ २९ ॥ सुसंमृष्टगृहाश्चासन् जितस्त्रीका हुताग्नयः । गुरुशुश्रूषका दान्ता ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः ॥ ३० ॥ श्रद्दधाना जितक्रोधा दानशीलानसूयवः । भृतपुत्रा भृतामात्या भृतदारा ह्यनीर्षवः ॥ ३१ ॥ अमर्षेण न चान्योऽन्यं स्पृहयन्ते कदाचन । न च जातूपतप्यन्ते धीराः परसमृद्धिभिः ॥ ३२ ॥ दातारः संग्रहीतार आर्य्याः करुणावेदिनः । महाप्रसादा ऋजवो दृढ़भक्ता जितेन्द्रियाः ॥ ३३ ॥ सन्तुष्टभृत्यसचिवाः कृतज्ञाः प्रियवादिनः । यथार्हमानार्थकरा ह्रीनिषेवा यतव्रताः ॥ ३४ ॥ नित्यं पर्वसु सुस्नाताः स्वनुलिप्ताः स्वलङ्कृताः । उपवासतपःशीलाः प्रतीता ब्रह्मवादिनः ॥ ३५ ॥ नैतानभ्युदियात् सूर्य्यो न चाप्यासन् प्रगेशयाः । रात्रौ दधि च सक्तूंश्च नित्यमेव व्यवर्ज्जयन् ॥ ३६ ॥ कल्यं घृतञ्चान्ववैक्षन् प्रयता ब्रह्मवादिनः । मङ्गल्यान्यपि चापश्यन् ब्राह्मणांश्चाप्यपूजयन् ॥ ३७ ॥ सदा हि वदतां धर्म्मं सदा चाप्रतिगृह्णताम् । अर्द्धञ्च रात्र्याः स्वपतां दिवा चास्वपतां तथा ॥ ३८ ॥ कृपणानाथवृद्धानां दुर्व्वलातुरयोषिताम् । दयाञ्च संविभागञ्च नित्यमेवानुमोदताम् ॥ ३९ ॥ त्रस्तं विषण्णमुद्विग्नं भयार्त्तं व्याधितं कृशम् । हृतस्वं व्यसनार्त्तञ्च नित्यमाश्वासयन्ति ते ॥ ४० ॥ धर्म्ममेवान्ववर्त्तन्त न हिंसन्ति परस्परम् । अनुकूलाश्च कार्य्येषु गुरुवृद्धोपसेविनः ॥ ४१ ॥ पितृन्देवातिथींश्चैव यथावत्तेऽभ्यपूजयन् । अवशेषाणि चाश्नन्ति नित्यं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सत्यतपोधृताः ॥ ४२ ॥ नैकेऽश्नन्ति सुसम्पन्नं नागच्छन्त परस्त्रियम् । सर्व्वभूतेष्ववर्त्तन्त यथात्मनि दयां प्रति ॥ ४३ ॥ नैवाकाशे न पशुषु वियोनौ न च पर्व्वसु । इन्द्रियस्य विसर्गन्ते रोचयन्ति कदाचन ॥४४॥ नित्यं दानं तथा दाक्ष्यमार्ज्जवञ्चैव नित्यदा । उत्साहोऽथानहङ्कारः परमं सौहृदं क्षमा ॥ ४५ ॥ सत्यं दानं तपः शौचं कारुण्यं वागनिष्ठुरा । मित्रेषु चानभिद्रोहः सर्व्वन्तेष्वभवत् प्रभो ॥ ४६ ॥ निद्रा तन्द्रीरसम्प्रीतिरसूयार्थानवेक्षिता । अरतिश्च विषादश्च स्पृहा चाप्यविशन्न तान् ॥ ४७ ॥ साहमेवं गुणेष्वेव दानवेष्ववसं पुरा । प्रजासर्गमुपादाय नैकं युगविपर्य्ययम् ॥ ४८ ॥ ततः कालविपर्य्यासे तेषां गुणविपर्य्ययात् । अपश्यं निर्गतं धर्मं कामक्रोधवशात्मनाम् ॥ ४९ ॥ सभासदाञ्च वृद्धानां सतां कथयतां कथाः । प्राहसन्नभ्यसूयंश्च सर्व्ववृद्धान् गुणावराः ॥ ५० ॥ युवानश्च समासीना वृद्धानभिगतान् सतः । नाभ्युत्थानाभिवादाभ्यां यथापूर्व्वमपूजयन् ॥ ५१ ॥ वर्त्तयत्येव पितरि पुत्रः प्रभवते तथा । अभृत्या भृत्यतां प्राप्य ख्यापयन्त्यनपत्रपाः ॥ ५२ ॥ तथा धर्म्मादपेतेन कर्म्मणा गर्हितेन ये । महतः प्राप्नुवन्त्यर्थान् तेषां तत्राभवत् स्पृहा ॥५३ ॥ उच्चैश्चाप्यवदन्रात्रौ नीचैस्तत्राग्निरज्ज्वलत् । पुत्राः पितॄनत्यचरन्नार्य्यश्चात्यचरन् पतीन् ॥ ५४ ॥ मातरं पितरं वृद्धमाचार्य्यमतिथिं गुरुम् । गुरुत्वान्नाभ्यनन्दन्त कुमारान्नान्वपालयन् ॥ ५५ ॥ भिक्षां बलिमदत्त्वा च स्वयमन्नानि भुञ्जते । अनिष्ट्वा संविभज्याथ पितृदेवातिथीन् गुरून् ॥ ५६ ॥ न शौचमन्वरुध्यन्त तेषां सूदजनास्तथा । मनसा कर्म्मणा वाचा भक्ष्यमासीदनावृतम् ॥ ५७ ॥ विप्रकीर्णानि धान्यानि काकमूषिकभोजनम् । अपावृतं पयोऽतिष्ठदुच्छिष्टाश्चास्पृशन् घृतम् ॥ ५८ ॥ कुद्दालं दात्रपिटकं प्रकीर्णं कांस्यभोजनम् । द्रव्योपकरणं सर्व्वं नान्ववैक्षत् कुटुम्बिनी ॥ ५९ ॥ प्राकारागारविध्वंसान्न स्म ते प्रतिकुर्व्वते । नाद्रियन्ते पशून् बद्ध्वा

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

अवसेनोदकेन च ॥ ६० ॥ बालानां प्रेच्यमाणानां स्वयं भच्यमभच-
यन् । तथा भृत्यजनं सर्वमसन्तर्प्य च दानवाः ॥ ६१ ॥ पायसं
कृशरं मांसमपूपानथ शष्कुलीः । अपाचयन्नात्मनोऽर्थे वृथामांसा-
न्यभच्चयन् ॥ ६२ ॥ उत्सूर्य्यशायिनश्चासन् सर्व्वे चासन् प्रगेनिशाः ।
अवर्त्तन् कलहाश्चात्र दिवारात्रं गृहे गृहे ॥ ६३ ॥ अनार्य्याश्चार्य्य-
मासीनं पर्य्युपासन्त तत्र ह । आश्रमस्थान् विधर्म्मस्थाः प्रादिषन्त
परस्परम् । सङ्कराश्चाभ्यवर्त्तन्त न च शौचमवर्त्तत ॥ ६४ ॥ ये च
वेदविदो विप्रा विस्पष्टमृचश्च ये । निरन्तरविशेषास्ते बहुमाना-
वमानयोः ॥ ६५ ॥ हारमाभरणं वेशं गतं स्थितमवेचितम् ।
असेवन्त भुजिष्या वै दुर्ज्जनाचरितं विधिम् ॥ ६६ ॥ स्त्रियः पुरुष-
वेशेन पुंसः स्त्रीवेशधारिणः । क्रीड़ारतिविहारेषु परां मुदमवा-
प्नुवन् ॥ ६७ ॥ प्रभवद्भिः पुरा दायानर्हेभ्यः प्रतिपादितान् । नाभ्य-
वर्त्तन्त नास्तिक्यादवर्त्तन्तः सम्भवेष्वपि ॥ ६८ ॥ मित्रेणाभ्यर्थितं मित्र-
मर्थसंशयिते क्वचित् । वालकोटाग्रमात्रेण स्वार्थेनाघ्नत तद्वसु ॥६९॥
परस्वादानरुचयो विपण्यव्यवहारिणः । अदृश्यन्तार्य्यवर्णेषु शूद्रा-
श्चापि तपोधनाः ॥ ७० ॥ अधीयन्तेऽव्रताः केचिद्वृथा व्रतमथापरे ।
अशुश्रूषुर्गुरोः शिष्यः कश्चिच्छिष्यसखो गुरुः ॥ ७१ ॥ पिता चैव
जनित्री च श्रान्तौ वृत्तोत्सवाविव । अप्रभुत्वे स्थितौ वृद्धावन्नं प्रार्थ-
यतः सुतान् ॥ ७२ ॥ तत्र वेदविदः प्राज्ञा गाम्भीर्य्ये सागरोपमाः ।
कृष्यादिष्वभवन् सक्ता मूर्खाः श्राद्धान्यभुञ्जत ॥ ७३ ॥ प्रातः प्रातश्च
सुप्रश्नं कल्पनं प्रेषणक्रियाः । शिष्यानप्रहितास्तेषामकुर्वन् गुरवः
स्वयम् ॥ ७४ ॥ श्वश्रूश्वशुरयोरग्रे वधूः प्रेष्यानशासत । अन्व-
शासच्च भर्त्तारं समाहूयाभिजल्पती ॥ ७५ ॥ प्रयत्नेनापि चारच-
च्चित्तं पुत्रस्य वै पिता । व्यभजच्चापि संरम्भाद्दुःखवासं तथा वसन्
॥ ७६ ॥ अग्निदाहेन चौरैर्वा राजभिर्वा हृतं धनम् । दृष्ट्वा
द्वेषात् प्राहसन्त सुहृत्सम्भाविता ह्यपि ॥ ७७ ॥ कृतघ्ना नास्तिकाः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

पापा गुरुदाराभिमर्षिणः। अभक्ष्यभक्षणरता निर्मर्य्यादा हत-
त्विषः ॥ ७८ ॥ तेष्वेवमादीनाचारानाचरत्सु विपर्य्यये। नाहं
देवेन्द्र वत्स्यामि दानवेष्विति मे मतिः ॥ ७९ ॥ तन्मां स्वयमनु-
प्राप्तमभिनन्द शचीपते। त्वयार्च्चितां मां देवेश पुरो धास्यन्ति
देवताः ॥ ८० ॥ यत्राहं तत्र मत्कान्ता मद्विशिष्टा मदर्पणाः। सप्त
देव्यो जयाष्टम्यो वासमेष्यन्ति तेऽष्टधा ॥ ८१ ॥ आशा श्रद्धा धृतिः
क्षान्तिर्विजितिः सन्नतिः क्षमा। अष्टमी वृत्तिरेतासां पुरोगा
पाकशासन ॥ ८२ ॥ ताश्चाहञ्चासुरांस्त्यक्त्वा युष्मद्विषयमागताः।
त्रिदशेषु निवत्स्यामो धर्म्मनिष्ठान्तरात्मसु ॥ ८३ ॥ इत्युक्तवचनां
देवीं प्रीत्यर्थञ्च ननन्दतुः। नारदश्चात्र देवर्षिर्वृत्रहन्ता च वासवः
॥ ८४ ॥ ततोऽनलसखो वायुः प्रववौ देववेश्मसु। इष्टगन्धः सुख-
स्पर्शः सर्वेन्द्रियसुखावहः ॥ ८५ ॥ शुचौ चाभ्यर्थिते देशे त्रिदशाः
प्रायशः स्थिताः। लक्ष्मीसहितमासीनं मघवन्तं दिदृक्षवः ॥ ८६ ॥
ततो दिवं प्राप्य सहस्रलोचनः श्रियोपपन्नः सुहृदा महर्षिणा।
रथेन हर्य्यश्वयुजा सुरर्षभः सदः सुराणामभिसत्कृतो ययौ ॥ ८७॥
अथेङ्गितं वज्रधरस्य नारदः श्रियश्च देव्या मनसा विचारयन्।
श्रियै शशंसामरदृष्टपौरुषः शिवेन तत्रागमनं महर्षिः ॥ ८८ ॥
ततोऽमृतं द्यौः प्रववर्ष भास्वती पितामहस्यायतने स्वयम्भुवः। अना-
हता दुन्दुभयोऽथ नेदिरे तथा प्रसन्नाश्च दिशश्चकाशिरे ॥ ८९ ॥
यथर्त्तुशस्येषु ववर्ष वासवो न धर्म्ममार्गाद्विचचाल कश्चन। अनेक-
रत्नाकरभूषणा च भूः सुघोषघोषा भुवनौकसां जये ॥९० ॥ क्रिया-
भिरामा मनुजा मनस्विनो बभुः शुभे पुण्यकृतां पथि स्थिताः।
नरामराः किन्नरयक्षराक्षसाः समृद्धिमन्तः सुमनस्विनोऽभवन् ॥९१॥
न जात्वकाले कुसुमं कुतः फलं पपात वृक्षात् पवनेरितादपि।
रसप्रदाः कामदुघाश्च धेनवो न दारुणा वाग्विचचार कस्यचित्
॥ ९२ ॥ इमां सपर्य्यां सह सर्व्वकामदैः श्रियाश्च शक्रप्रमुखैश्च

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

दैवतैः। पठन्ति ये विप्रसदः समागताः समृद्धकामाः श्रियमाप्नु-
वन्ति ते ॥ ९३ ॥ त्वया कुरूणाम्वर यत् प्रचोदितं भवाभवस्येह
परं निदर्शनम्। तदद्य सर्वं परिकीर्त्तितं मया परीक्ष्य तत्त्वं परि-
गन्तुमर्हसि ॥ ९४ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि लक्ष्मीवासवसंवादे
अष्टाविंशत्यधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

युधिष्ठिर उवाच। किंशीलः किंसमाचारः किंविद्यः किंपरा-
क्रमः। प्राप्नोति ब्रह्मणः स्थानं यत् परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। मोक्षधर्मेषु निरतो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः।
प्राप्नोति ब्रह्मणः स्थानं तत् परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥ २ ॥ अत्राप्युदा-
हरन्तीममितिहासं पुरातनम्। जैगीषव्यस्य संवादमसितस्य च
भारत ॥ ३ ॥ जैगीषव्यं महाप्राज्ञं धर्माणामागतागमम्। अक्रु-
ध्यन्तमहृष्यन्तमसितो देवलोऽब्रवीत् ॥ ४ ॥

देवल उवाच। न प्रीयसे वन्द्यमानो निन्द्यमानो न कुप्यसे।
का ते प्रज्ञा कुतश्चैषा किन्ते तस्याः परायणम् ॥ ५ ॥

भीष्म उवाच। इति तेनानुयुक्तः स तमुवाच महातपाः।
महद्वाक्यमसन्दिग्धं पुष्कलार्थपदं शुचि ॥ ६ ॥

जैगीषव्य उवाच। या गतिर्या परा काष्ठा या शान्तिः पुण्य-
कर्म्मणाम्। तान्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि महतीमृषिसत्तम ॥ ७ ॥ निन्दत्सु
च समा नित्यं प्रशंसत्सु च देवल। निह्नुवन्ति च ये तेषां समयं
सुकृतञ्च यत् ॥ ८ ॥ उक्ताश्च न वदिष्यन्ति वक्तारमहिते हि तम्।
प्रतिहन्तुं न चेच्छन्ति हन्तारं वै मनीषिणः ॥ ९ ॥ नाप्राप्तमनु-
शोचन्ति प्राप्तकालानि कुर्वते। न चातीतानि शोचन्ति न चैव
प्रतिजानते ॥ १० ॥ सम्प्राप्तायाञ्च पूजायां कामादर्थेषु देवल।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

यथोपपत्तिं कुर्वन्ति शक्तिमन्तः कृतव्रताः ॥ ११ ॥ पक्वविद्या महाप्रज्ञा जितक्रोधा जितेन्द्रियाः । मनसा कर्म्मणा वाचा नापराध्यन्ति कर्हिचित् ॥ १२ ॥ अनीर्षवो न चान्योऽन्यं विहिंसन्ति कदाचन । न च जातूपतप्यन्ते धीराः परसमृद्धिभिः ॥ १३ ॥ निन्दाप्रशंसे चात्यर्थं न वदन्ति परस्य ये । न च निन्दाप्रशंसाभ्यां विक्रियन्ते कदाचन ॥ १४ ॥ सर्वतश्च प्रशान्ता ये सर्वभूतहिते रताः । न क्रुध्यन्ति न हृष्यन्ति नापराध्यन्ति कस्यचित् ॥ १५ ॥ विमुच्य हृदयग्रन्थिं चंक्रमन्ति यथासुखम् । न येषां बान्धवाः सन्ति ये चान्येषां न बान्धवाः ॥ १६ ॥ अमित्राश्च न सन्त्येषां ये चामित्रा न कस्यचित् । य एवं कुर्वते मर्त्याः सुखं जीवन्ति सर्वदा ॥ १७ ॥ ये धर्मञ्चानुरुध्यन्ते धर्मज्ञा द्विजसत्तम । ये ह्यतो विच्युता मार्गात्ते हृष्यन्त्युद्विजन्ति च ॥ १८ ॥ आस्थितस्तमहं मार्गमसूयिष्यामि कं कथम् । निन्द्यमानः प्रशस्तो वा हृष्येऽहं केन हेतुना ॥ १९ ॥ यद्यदिच्छन्ति तत्तस्मादभिगच्छन्तु मानवाः । न मे निन्दाप्रशंसाभ्यां ह्रासवृद्धी भविष्यतः ॥ २० ॥ अमृतस्येव संतृप्येदवमानस्य तत्त्ववित् । विषस्येवोद्विजेन्नित्यं सम्मानस्य विचक्षणः ॥ २१ ॥ अवज्ञातः सुखं शेते इह चामुत्र चाभयम् । विमुक्तः सर्वदोषेभ्यो योऽवमन्ता स बध्यते ॥ २२ ॥ परां गतिञ्च ये केचित् प्रार्थयन्ति मनीषिणः । एतद्व्रतं समाहृत्य सुखमेधन्ति ते जनाः ॥ २३ ॥ सर्वतश्च समाहृत्य क्रतून् सर्वान् जितेन्द्रियः । प्राप्नोति ब्रह्मणः स्थानं यत् परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥ २४ ॥ नास्य देवा न गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः । पदमन्ववरोहन्ति प्राप्तस्य परमां गतिम् ॥ २५ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि जैगीषव्यासितसंवादे एकोनत्रिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २२९ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

युधिष्ठिर उवाच। प्रियः सर्वस्य लोकस्य सर्वसत्त्वाभिनन्दिता। गुणैः सर्वैरुपेतश्च को न्वस्ति भुवि मानवः॥ १॥

भीष्म उवाच। अत्र ते वर्त्तयिष्यामि पृच्छतो भरतर्षभ। उग्रसेनस्य संवादं नारदे केशवस्य च॥ २॥

उग्रसेन उवाच। यस्य सङ्कल्पते लोको नारदस्य प्रकीर्त्तने। मन्ये स गुणसम्पन्नो ब्रूहि तन्मम पृच्छत॥ ३॥

वासुदेव उवाच। कुकुराधिप यान्मन्ये शृणु तान्मे विवक्षतः। नारदस्य गुणान् साधून् संक्षेपेण नराधिप॥ ४॥ न चारित्र-निमित्तोऽस्याहङ्कारो देहपातनः। अभिन्नश्रुतचारित्रस्तस्मात् सर्वत्र पूजितः॥ ५॥ अरतिः क्रोधचापल्ये भयं नैतानि नारदे। अदीर्घ-सूत्रः शूरश्च तस्मात् सर्वत्र पूजित॥ ६॥ उपास्यो नारदो वाढ़ं वाचि नास्य व्यतिक्रमः। कामतो यदि वा लोभात् तस्मात् सर्वत्र पूजितः॥ ७॥ अध्यात्मविधितत्त्वज्ञः क्षान्तः शक्तो जितेन्द्रियः। ऋजुश्च सत्यवादी च तस्मात् सर्वत्र पूजितः॥ ८॥ तेजसा यशसा बुद्ध्या ज्ञानेन विनयेन च। जन्मना तपसा वृद्धस्तस्मात् सर्वत्र पूजितः॥ ९॥ सुशीलः सुखसंवेशः सुभोजः स्वादरः शुचिः। सुवाक्यश्चाप्यनीर्षश्च तस्मात् सर्वत्र पूजितः॥ १०॥ कल्याणं कुरुते वाढ़ं पापमस्मिन्न विद्यते। न प्रीयते परानर्थैस्तस्मात् सर्वत्र पूजितः॥ ११॥ वेदश्रुतिभिराख्यानैरर्थानभिजिगीषति। तिति-क्षुरनवज्ञाता तस्मात् सर्वत्र पूजितः॥ १२॥ समत्वाच्च प्रियो नास्ति नाप्रियश्च कथञ्चन। मनोऽनुकूलवादी च तस्मात् सर्वत्र पूजितः॥ १३॥ बहुश्रुतश्चित्रकथः पण्डितोऽलालसोऽशठः। अदी-नोऽक्रोधनोऽलुब्धस्तस्मात् सर्वत्र पूजितः॥ १४॥ नार्थे धने वा कामे वा भूतपूर्वोऽस्य विग्रहः। दोषाश्चास्य समुच्छिन्नास्तस्मात् सर्वत्र पूजितः॥ १५॥ दृढ़भक्तिरनिन्द्यात्मा श्रुतवाननृशंसवान्। वीतसंमोहदोषश्च तस्मात् सर्वत्र पूजितः॥ १६॥ असक्तः सर्व-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

सङ्गेषु सक्तात्मेव च लक्ष्यते । अदीर्घसंशयो वाग्मी तस्मात् सर्वत्र पूजितः ॥ १७ ॥ समाधिर्नास्य कामार्थे नात्मानं स्तौति कर्हिचित् । अनीर्षुर्मृदुसंवादस्तस्मात् सर्वत्र पूजितः ॥ १८ ॥ लोकस्य विविधं चित्तं प्रेक्षते चाप्यकुत्सयन् । संसर्गविद्याकुशलस्तस्मात् सर्वत्र पूजितः ॥ १९ ॥ नासूयत्यागमं कञ्चित् स्वनयेनोपजीवति । अवन्ध्यकालो वश्यात्मा तस्मात् सर्वत्र पूजितः ॥ २० ॥ कृतश्रमः कृतप्रज्ञो न च तृप्तः समाधितः । नित्ययुक्तोऽप्रमत्तश्च तस्मात् सर्वत्र पूजितः ॥ २१ ॥ नापत्रपश्च युक्तश्च नियुक्तः श्रेयसे परैः । अभेत्ता परगुह्यानां तस्मात् सर्वत्र पूजितः ॥ २२ ॥ न हृष्यत्यर्थलाभेषु नालाभेषु व्यथत्यपि । स्थिरबुद्धिरसक्तात्मा तस्मात् सर्वत्र पूजितः ॥ २३ ॥ तं सर्वगुणसम्पन्नं दक्षं शुचिमनामयम् । कालज्ञञ्च प्रियज्ञञ्च कः प्रियं न करिष्यति ॥ २४ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि वासुदेवोग्रसेनसंवादे त्रिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २३० ॥

युधिष्ठिर उवाच । आद्यन्तं सर्वभूतानां ज्ञातुमिच्छामि कौरव । ध्यानं कर्म च कालञ्च तथैवायुर्युगे युगे ॥ १ ॥ लोकतत्त्वञ्च कार्त्स्न्येन भूतानामागतिं गतिम् । सर्गश्च निधनञ्चैव कुत एतत् प्रवर्त्तते ॥ २ ॥ यदि तेऽनुग्रहे बुद्धिरस्मास्विह सतांवर । एतद्भवन्तं पृच्छामि तद्भवान् प्रब्रवीतु मे ॥ ३ ॥ सर्वं हि कथितं श्रुत्वा भृगुभाषितमुत्तमम् । भरद्वाजस्य विप्रर्षेस्ततो मे बुद्धिरुत्तमा ॥ ४ ॥ जाता परमधर्मिष्ठा दिव्यसंस्थानसंस्थिता । ततो भूयस्तु पृच्छामि तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥ ५ ॥

भीष्म उवाच । अत्र ते वर्त्तयिष्येऽहमितिहासं पुरातनम् । जगौ यद्भगवान् व्यासः पुत्राय परिपृच्छते ॥ ६ ॥ अधीत्य वेदा-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

नखिलान् साङ्गोपनिषदस्तथा । अन्विच्छन्नैष्ठिकं कर्म्म धर्म्मनैपुण्य-
दर्शनात् ॥ ७ ॥ कृष्णद्वैपायनं व्यासं पुत्त्रो वैयासकिः शुकः ।
पप्रच्छ सन्देहमिमं छिन्नधर्मार्थसंशयम् ॥ ८ ॥

शुक उवाच । भूतग्रामस्य कर्त्तारं कालज्ञानेन निश्चितम् ।
ब्राह्मणस्य च यत्कृत्यं तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥ ९ ॥

भीष्म उवाच । तस्मै प्रोवाच तत् सर्वं पिता पुत्त्राय पृच्छते ।
अतीतानागते विद्वान् सर्वज्ञः सर्वधर्म्मवित् ॥ १० ॥

व्यास उवाच । अनाद्यन्तमजं दिव्यमजरं ध्रुवमव्ययम् । अप्र-
तर्क्यमविज्ञेयं ब्रह्माग्रे संप्रवर्त्तते ॥ ११ ॥ काष्ठा निमेषा दश पञ्च
चैव त्रिंशत्तु काष्ठा गणयेत् कलान्ताम् । त्रिंशत्कलश्चापि भवे-
न्मुहूर्त्तो भागः कलाया दशमश्च यः स्यात् ॥ १२ ॥ त्रिंशन्मुहूर्त्तन्तु
भवेदहश्च रात्रिश्च संख्या मुनिभि प्रणीता । मासः स्मृतो रात्र्य-
हनी च त्रिंशत् संवत्सरो द्वादशमास उक्तः ॥ १३ ॥ संवत्सरं द्वे
त्वयने वदन्ति संख्याविदो दक्षिणमुत्तरञ्च ॥ १४ ॥ अहोरात्रे
विभजते सूर्य्यो मानुषलौकिके । रात्रिः स्वप्नाय भूतानां चेष्टायै
कर्म्मणामहः ॥ १५ ॥ पित्र्ये रात्र्यहनी मासः प्रविभागस्तयोः
पुनः । शुक्लोऽहः कर्म्मचेष्टायां कृष्णः स्वप्नाय शर्वरी ॥ १६ ॥ दैवे
रात्र्यहनी वर्षः प्रविभागस्तयोः पुनः । अहस्तत्रोदगयनं रात्रिः
स्याद्दक्षिणायनम् ॥ १७ ॥ ये ते रात्र्यहनी पूर्वं कीर्त्तिते जीव-
लौकिके । तयोः संख्याय वर्षाग्रं ब्राह्मे वक्ष्याम्यहःक्षपे ॥ १८ ॥
पृथक् संवत्सराग्राणि प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः । कृते त्रेतायुगे चैव
द्वापरे च कलौ तथा ॥ १९ ॥ चत्वार्य्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्
कृतं युगम् । तस्य तावच्छती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च तथाविधिः ॥ २० ॥
इतरेषु ससन्ध्येषु सन्ध्यांशेषु ततस्त्रिषु । एकपादेन हीयन्ते सह-
स्राणि शतानि च ॥ २१ ॥ एतानि शाश्वतान् लोकान् धारयन्ति
सनातनान् । एतद्ब्रह्मविदां तात विदितं ब्रह्म शाश्वतम् ॥ २२ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

चतुष्पात् सकलो धर्मः सत्यञ्चैव कृते युगे । नाधर्म्मेणागमः कश्चित् परस्तस्य प्रवर्त्तते ॥ २३ ॥ इतरेष्वागमाद्धर्मः पादशस्त्ववरोप्यते । चौर्य्यकानृतमायाभिरधर्म्मश्चोपचीयते ॥ २४ ॥ अरोगाः सर्व्वसिद्धार्थाश्चतुर्वर्षशतायुषः । कृते त्रेतायुगे त्वेषां पादशो ह्रसते वयः ॥ २५ ॥ वेदवादाश्चानुयुगं ह्रसन्तीति ह नः श्रुतम् । आयूंषि चाशिषश्चैव वेदस्यैव च यत् फलम् ॥ २६ ॥ अन्ये कृतयुगे धर्म्मास्त्रेतायां द्वापरे परे । अन्ये कलियुगे नृणां युगह्रासानुरूपतः ॥ २७ ॥ तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुत्तमम् । द्वापरे यज्ञमेवाहुर्द्दानमेकं कलौ युगे ॥ २८ ॥ एतां द्वादशसाहस्रीं युगाख्यं कवयो विदुः । सहस्रपरिवर्त्तन्तद्ब्राह्मं दिवसमुच्यते ॥ २९ ॥ रात्रिसेतावतीञ्चैव तदादौ विश्वमीश्वरः । प्रलये ध्यानमाविश्य सुप्त्वा सोऽन्ते विबुध्यते ॥ ३० ॥ सहस्रयुगपर्य्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः । रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥ ३१ ॥ प्रतिबुद्धो विकुरुते ब्रह्माक्षय्यं क्षपाक्षये । सृजते च महद्भूतं तस्माद्व्यक्तात्मकं मनः ॥ ३२ ॥ ब्रह्मतेजोमयं शुक्रं यस्य सर्व्वमिदं जगत् । एकस्य भूतं भूतस्य द्वयं स्थावरजङ्गमम् ॥ ३३ ॥ अहर्मुखे विबुद्धः सन् सृजतेऽविद्यया जगत् । अग्र एव महद्भूतमाशु व्यक्तात्मकं मनः ॥ ३४ ॥ अभिभूयेह चार्च्चिषान् व्यसृजत् सप्त मानसान् । दूरगं बहुधागामि प्रार्थनासंशयात्मकम् ॥ ३५ ॥ मनःसृष्टिं विकुरुते चोद्यमानं सिसृक्षया । आकाशं जायते तस्मात्तस्य शब्दं गुणं विदुः ॥ ३६ ॥ आकाशात्तु विकुर्व्वाणात् सर्व्वगन्धवहः शुचिः । बलवान् जायते वायुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः ॥ ३७ ॥ वायोरपि विकुर्व्वाणाज्ज्योतिर्भवति भास्वरम् । रोचिष्णु जायते शुक्रं तद्रूपगुणमुच्यते ॥ ३८ ॥ ज्योतिषोऽपि विकुर्व्वाणाद्भवन्त्यापो रसात्मिकाः । अद्भ्यो गन्धस्तथा भूमिः पूर्व्वेषां सृष्टिरुच्यते ॥ ३९ ॥ गुणाः पूर्व्वस्य पूर्व्वस्य प्राप्नुवन्त्युत्तरोत्तरम् । तेषां तावद्यथा यच्च तत्तत्तावद्गुणं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

स्मृतम् ॥ ४० ॥ उपलभ्याप्सु चेद्गन्धं केचिद्ब्रूयुरनैपुणात्। पृथिव्यामेव तं विद्यादपां वायोश्च संश्रितम् ॥ ४१ ॥ एते सप्तविधात्मानो नानावीर्य्याः पृथक् पृथक्। नाशक्नुवन् प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य कृत्स्नशः ॥ ४२ ॥ ते समेत्य महात्मानो ह्यन्योऽन्यमभिसंश्रिताः। शरीराश्रयणं प्राप्तास्ततः पुरुष उच्यते ॥ ४३ ॥ शरीरं श्रयणाद्भवति मूर्त्तिमत् षोड़शात्मकम्। तमाविशन्ति भूतानि महान्ति सह कर्मणा ॥ ४४ ॥ सर्वभूतानि चादाय तपसश्चरणाय च। आदिकर्त्ता स भूतानां तमेवाहुः प्रजापतिम् ॥ ४५ ॥ स वै सृजति भूतानि स्थावराणि चराणि च। ततः स सृजति ब्रह्मा देवर्षिपितृमानवान् ॥ ४६ ॥ लोकान्नदीः समुद्रांश्च दिशः शैलान् वनस्पतीन्। नरकिन्नररक्षांसि वयःपशुमृगोरगान् ॥ ४७ ॥ अव्ययञ्च व्ययञ्चैव द्वयं स्थावरजङ्गमम्। तेषां ये यानि कर्माणि प्राक्सृष्ट्यां प्रतिपेदिरे ॥ ४८ ॥ तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः। हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृतानृते। तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात्तत्तस्य रोचते ॥ ४९ ॥ महाभूतेषु नानात्वमिन्द्रियार्थेषु मूर्त्तिषु। विनियोगञ्च भूतानां धातैव विदधात्युत ॥ ५० ॥ केचित् पुरुषकारन्तु प्राहुः कर्मसु मानवाः। दैवमित्यपरे विप्राः स्वभावं भूतचिन्तकाः ॥ ५१ ॥ पौरुषं कर्म दैवञ्च फलवृत्तिः स्वभावतः। त्रय एतेऽपृथग्भूता न विवेकन्तु केचन ॥ ५२ ॥ एवमेवञ्च नैवञ्च न चोभे नानुभे न च। कर्मस्था विषयं ब्रूयुः सत्त्वस्थाः समदर्शिनः ॥ ५३ ॥ तपो निःश्रेयसं जन्तोस्तस्य मूलं शमो दमः। तेन सर्वानवाप्नोति यान् कामान्मनसेच्छति ॥ ५४ ॥ तपसा तदवाप्नोति तद्भूतं सृजते जगत्। स तद्भूतश्च सर्वेषां भूतानां भवति प्रभुः ॥ ५५ ॥ ऋषयस्तपसा वेदानध्यैषन्त दिवानिशम्। अनादिनिधना विद्या वागुत्सृष्टा स्वयम्भुवा। आदौ वेदमयी दिव्या यतः सर्वाः प्रवृत्तयः ॥ ५६ ॥ ऋषीणां नामधेयानि याश्च वेदेषु सृष्टयः। नानारूपञ्च

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

भूतानां कर्मणाञ्च प्रवर्त्तनम् ॥ ५७ ॥ वेदशब्देभ्य एवादौ निर्मिमीते स ईश्वरः । नामधेयानि चर्षीणां याश्च वेदेषु दृष्टयः ॥ ५८ ॥ शर्व्वर्य्यन्ते सुजातानामन्येभ्यो विदधात्यजः ॥ ५९ ॥ नामभेदतपःकर्मयज्ञाख्या लोकसिद्धयः । आत्मसिद्धिस्तु वेदेषु प्रोच्यते दशभिः क्रमैः ॥ ६० ॥ यदुक्तं वेदवादेषु गहनं वेददर्शिभिः । तदन्तेषु यथायुक्तं क्रमयोगेन लक्ष्यते ॥ ६१ ॥ कर्मजोऽयं पृथग्भावो द्वन्द्वयुक्तोऽपि देहिनः । आत्मसिद्धिस्तु विज्ञानाज्जहाति पुरुषो बलात् ॥ ६२ ॥ द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परञ्च यत् । शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ६३ ॥ आलम्भयज्ञाः क्षत्राश्च हविर्यज्ञा विशः स्मृताः । परिचारयज्ञाः शूद्रास्तु तपोयज्ञा द्विजातयः ॥ ६४ ॥ त्रेतायुगे विधिस्त्वेव यज्ञानां न कृते युगे । द्वापरे विप्लवं यान्ति यज्ञाः कलियुगे तथा ॥ ६५ ॥ अपृथग्धर्मिणो मर्त्त्या ऋक्सामानि यजूंषि च । काम्या दृष्टीः पृथग्दृष्ट्वा तपोभिस्तप एव च ॥ ६६ ॥ त्रेतायान्तु समस्ता ये प्रादुरासन्महाबलाः । संयन्तारः स्थावराणां जङ्गमानाञ्च सर्वशः ॥ ६७ ॥ त्रेतायां संहता वेदा यज्ञा वर्णाश्रमास्तथा । संरोधादायुषस्त्वेते भ्रश्यन्ते द्वापरे युगे ॥ ६८ ॥ दृश्यन्ते न च दृश्यन्ते वेदाः कलियुगेऽखिलाः । उत्सीदन्ते सयज्ञाश्च केवला धर्मपीड़िताः ॥ ६९ ॥ कृते युगे यस्तु धर्मो ब्राह्मणेषु प्रदृश्यते । आत्मवत्सु तपोवत्सु श्रुतवत्सु प्रतिष्ठितः ॥ ७० ॥ सधर्मव्रतसंयोगं यथाधर्मं युगे युगे । विक्रियन्ते स्वधर्मस्था वेदवादा यथागमम् ॥ ७१ ॥ यथा विश्वानि भूतानि वृष्ट्या भूयांसि प्रावृषि । सृजन्ते जङ्गमस्थानि तथा धर्मा युगे युगे ॥ ७२ ॥ यथर्त्तुष्वृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्य्यये । दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा ब्रह्महरादिषु ॥ ७३ ॥ विहितं कालनानात्वमनादिनिधनं तथा । कीर्त्तितं तत्पुरस्तात्ते तत् सूते चात्ति च प्रजाः ॥ ७४ ॥ दधाति भवति स्थानं भूतानां समयो मतम् ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

स्वभावेनैव वर्त्तन्ते द्वन्द्वयुक्तानि भूरिशः ॥ ७५ ॥ सर्गकालक्रिया वेदाः कर्त्ता कार्य्यक्रियाफलम् । प्रोक्तन्ते पुत्र सर्वं वै यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ७६ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने एकत्रिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

व्यास उवाच । प्रत्याहारन्तु वक्ष्यामि शर्वर्य्यादौ गतेऽहनि । यथेदं कुरुतेऽध्यात्मं सुसूक्ष्मं विश्वमीश्वरः ॥ १ ॥ दिवि सूर्य्यास्तथा सप्त दहन्ति शिखिनोऽर्च्चिषः । सर्वमेतत्तदार्च्चिर्भिः पूर्णं जाज्वल्यते जगत् ॥ २ ॥ पृथिव्यां यानि भूतानि जङ्गमानि ध्रुवाणि च । तान्येवाग्रे प्रलीयन्ते भूमित्वमुपयान्ति च ॥ ३ ॥ ततः प्रलीने सर्वस्मिन् स्थावरे जङ्गमे तथा । निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिर्दृश्यते कूर्म्मपृष्ठवत् ॥ ४ ॥ भूमेरपि गुणं गन्धमपि आददते यदा । आत्तगन्धा तदा भूमिः प्रलयत्वाय कल्पते ॥ ५ ॥ आपस्तत्र प्रतिष्ठन्ति ऊर्मिमत्यो महास्वनाः । सर्वमेवेदमापूर्य्य तिष्ठन्ति च चरन्ति च ॥ ६ ॥ अपामपि गुणं तात ज्योतिराददते यदा । आपस्तदा त्वात्तगुणा ज्योतिःषूपरमन्ति वै ॥ ७ ॥ यदादित्यं स्थितं मध्ये गूहन्ति शिखिनोऽर्च्चिषः । सर्वमेवेदमर्च्चिर्भिः पूर्णं जाज्वल्यते नभः ॥ ८ ॥ ज्योतिषोऽपि गुणं रूपं वायुराददते यदा । प्रशाम्यति ततो ज्योतिर्वायुर्दोधूयते महान् ॥ ९ ॥ ततस्तु स्वनमासाद्य वायुः सम्भवमात्मनः । अधश्चोर्द्ध्वञ्च तिर्य्यक् च दोधवीति दिशो दश ॥१०॥ वायोरपि गुणं स्पर्शमाकाशं ग्रसते यदा । प्रशाम्यति तदा वायुः खन्तु तिष्ठति नादवत् ॥ ११ ॥ अरूपमरसस्पर्शमगन्धं न च मूर्त्तिमत् । सर्वलोकप्रणादितं खन्तु तिष्ठति नादवत् ॥ १२ ॥ आकाशस्य गुणं शब्दमभिव्यक्तात्मकं मनः । मनसो व्यक्तमव्यक्तं ब्राह्मः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

स प्रतिसञ्चरः ॥ १३ ॥ तदात्मगुणमाविश्य मनो ग्रसति चन्द्रमाः । मनस्युपरते चापि चन्द्रमस्युपतिष्ठते ॥ १४ ॥ तन्तु कालेन महता सङ्कल्पं कुरुते वशे । चित्तं ग्रसति सङ्कल्पस्तच्च ज्ञानमनुत्तमम् ॥ १५ ॥ कालो गिरति विज्ञानं कालं बलमिति श्रुतिः । बलं कालो ग्रसति तु तं विद्या कुरुते वशे ॥ १६ ॥ आकाशस्य तदा घोषं तं विद्वान् कुरुतेऽत्मनि । तदव्यक्तं परं ब्रह्म तच्छाश्वतमनुत्तमम् ॥ १७ ॥ एवं सर्वाणि भूतानि ब्रह्मैव प्रतिसञ्चरः ॥ १८ ॥ यथावत् कीर्त्तितं सम्यगेवमेतदसंशयम् । बोध्यं विद्यामयं दृष्ट्वा योगिभिः परमात्मभिः ॥ १९ ॥ एवं विस्तारसंक्षेपौ ब्रह्माव्यक्तः पुनः पुनः । युगसाहस्रयोरादावह्नोरात्रस्तथैव च ॥ २० ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि शुकानुप्रश्ने
द्वात्रिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

व्यास उवाच । भूतग्रामे नियुक्तं यत् तदेतत् कीर्त्तितं मया । ब्राह्मणस्य तु यत् कृत्यं तत्ते वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ १ ॥ जातकर्म्मप्रभृत्यस्य कर्मणां दक्षिणावताम् । क्रिया स्यादासमावृत्तेराचार्य्ये वेदपारगे ॥ २ ॥ अधीत्य वेदानखिलान् गुरुशुश्रूषणे रतः । गुरूणामनृणो भूत्वा समावर्त्तेत यज्ञवित् ॥ ३ ॥ आचार्य्येणाभ्यनुज्ञातश्चतुर्णामेकमाश्रमम् । आविमोक्षाच्छरीरस्य सोऽनुतिष्ठेद्यथाविधि ॥ ४ ॥ प्रजासर्गेण दारैश्च ब्रह्मचर्य्येण वा पुनः । वने गुरुप्रकाशे वा यतिधर्म्मेण वा पुनः ॥ ५ ॥ गृहस्थस्त्वेष धर्माणां सर्वेषां मूलमुच्यते । यत्र पक्वकषायो हि दान्तः सर्वत्र सिध्यति ॥ ६ ॥ प्रजावाञ्छ्रोत्रियो यज्वा मुक्त एव ऋणैस्त्रिभिः । अथान्यानाश्रमान् पश्चात् पूतो गच्छेत कर्मभिः ॥ ७ ॥ यत् पृथिव्यां पुण्यतमं विद्यात् स्थानं तदा वसेत् । यतेत तस्मिन् प्रामाण्यं गन्तुं यशसि चोत्तमे ॥ ८॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तपसा वा सुमहता विद्यानां पारगेन वा । इज्यया वा प्रदानैर्वा विप्राणां वर्द्धते यशः ॥ ९ ॥ यावदस्य भवत्यस्मिन् कीर्त्तिर्लोके यशस्करी । तावत् पुण्यकृतां लोकाननन्तान् पुरुषोऽश्नुते ॥ १० ॥ अध्यापयेदधीयीत याजयीत यजेत वा । न वृथा प्रतिगृह्णीयान्न च दद्यात् कथञ्चन ॥ ११ ॥ याज्यतः शिष्यतो वापि कन्याया वा धनं महत् । यदागच्छेत् यजेत् दद्यान्नैकोऽश्नीयात् कथञ्चन ॥१२॥ गृहमावसतो ह्यस्य नान्यत्तीर्थं प्रतिग्रहात् । देवर्षिपितृगुर्वर्थं वृद्धातुरबुभुक्षताम् ॥ १३ ॥ अन्तर्हितारितप्तानां यथाशक्ति बुभूषताम् । द्रव्याणामतिशक्त्यापि देयमेषां कृतादपि ॥ १४ ॥ अर्हतामनुरूपाणां नादेयं ह्यस्ति किञ्चन । उच्चैःश्रवसमप्यश्वं प्रापणीयं सतां विदुः ॥ १५ ॥ अनुनीय यथाकामं सत्यसन्धो महाव्रतः । स्वैःप्राणैर्ब्राह्मणप्राणान् परित्राय दिवं गतः ॥ १६ ॥ रन्तिदेवश्च साङ्कृत्यो वशिष्ठाय महात्मने । अपः प्रदाय शीतोष्णा नाकपृष्ठे महीयते ॥ १७ ॥ आत्रेयश्चेन्द्रदमनो ह्यर्हते विविधं धनम् । दत्त्वा लोकान् ययौ धीमाननन्तान् स महीपतिः ॥ १८ ॥ शिविरौशीनरोऽङ्गानि सुतञ्च प्रियमौरसम् । ब्राह्मणार्थमुपाहृत्य नाकपृष्ठमितो गतः ॥ १९ ॥ प्रतर्द्दनः काशिपतिः प्रदाय नयने स्वके । ब्राह्मणायातुलां कीर्त्तिमिह चामुत्र चाश्नुते ॥ २० ॥ दिव्यमष्टशलाकन्तु सौवर्णं परमर्द्धिमत् । छत्रं देवावृधो दत्त्वा सराष्ट्रोऽभ्यपतद्दिवम् ॥ २१ ॥ साङ्कृतिश्च तथात्रेयः शिष्येभ्यो ब्रह्म निर्गुणम् । उपदिश्य महातेजा गतो लोकाननुत्तमान् ॥ २२ ॥ अम्बरीषो गवां दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः प्रतापवान् । अर्बुदानि दशैकञ्च सराष्ट्रोऽभ्यपतद्दिवम् ॥ २३ ॥ सावित्री कुण्डले दिव्ये शरीरं जनमेजयः । ब्राह्मणार्थे परित्यज्य जग्मतुर्लोकमुत्तमम् ॥ २४ ॥ सर्वरत्नं वृषादर्भिर्युवनाश्वः प्रियाः स्त्रियः । रम्यमावसथञ्चैव दत्त्वा स्वर्लोकमास्थितः ॥ २५ ॥ निमी राष्ट्रञ्च वैदेहो जामदग्न्यो वसु-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

न्धराम्। ब्राह्मणेभ्यो ददौ चापि गयश्चोर्वीं सपत्तनाम् ॥ २६ ॥
अवर्षति च पर्ज्जन्ये सर्वभूतानि भूतकृत्। वशिष्ठो जीवयामास
प्रजापतिरिव प्रजाः ॥ २७ ॥ करन्धमस्य पुत्रस्तु कृतात्मा मरुत-
स्तथा। कन्यामङ्गिरसे दत्त्वा दिवमाशु जगाम ह ॥ २८ ॥ ब्रह्म-
दत्तश्च पाञ्चाल्यो राजा बुद्धिमतां वरः। निधिं शङ्खं द्विजाग्र्येभ्यो
दत्त्वा लोकानवाप्तवान् ॥ २९ ॥ राजा मित्रसहश्चापि वशिष्ठाय
महात्मने। मदयन्तीं प्रियां दत्त्वा तया सह दिवं गतः ॥ ३० ॥
सहस्रजिच्च राजर्षिः प्राणानिष्टान्महायशाः। ब्राह्मणार्थं परि-
त्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् ॥ ३१ ॥ सर्वकामैश्च संपूर्णं दत्त्वा
वेश्म हिरण्मयम्। मुद्गलाय गतः स्वर्गं शतद्युम्नो महीपतिः ॥३२॥
नाम्ना च द्युतिमान्नाम शाल्वराजः प्रतापवान्। दत्त्वा राज्यमृचीक-
काय गतो लोकाननुत्तमान् ॥ ३३ ॥ मदिराश्वश्च राजर्षिर्दत्त्वा
कन्यां सुमध्यमाम्। हिरण्यहस्ताय गतो लोकान्देवैरभिष्टुतान्
॥ ३४ ॥ लोमपादश्च राजर्षिः शान्तां दत्त्वा सुतां प्रभुः। ऋष्य-
शृङ्गाय विपुलैः सर्वकामैरयुज्यत ॥ ३५ ॥ दत्त्वा शतसहस्रन्तु
गवां राजा प्रसेनजित्। सवत्सानां महातेजा गतो लोकाननु-
त्तमान् ॥ ३६ ॥ एते चान्ये च बहवो दानेन तपसैव च। महा-
त्मानो गताः स्वर्गं शिष्टात्मानो जितेन्द्रियाः ॥ ३७ ॥ तेषां प्रति-
ष्ठिता कीर्त्तिर्यावत् स्थास्यति मेदिनी। दानयज्ञैः प्रजासर्गैरेते हि
दिवमाप्नुवन् ॥ ३८ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने
त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

व्यास उवाच। त्रयीविद्यामवेक्षेत वेदेषूक्तामथाङ्गतः। ऋक्-
सामवर्णाक्षरतो यजुषोऽथर्वणस्तथा। तिष्ठत्येतेषु भगवान् षट्सु

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

कर्म्मस्तु संस्थितः ॥ १ ॥ वेदवादेषु कुशला ह्यध्यात्मकुशलाश्च ये।
सत्त्ववन्तो महाभागाः पश्यन्ति प्रभवाव्ययम् ॥ २ ॥ एवं धर्म्मेण
वर्त्तेत क्रियां शिष्टवदाचरेत्। असंरोधेन भूतानां वृत्तिं लिप्सेत
वै द्विजः ॥ ३ ॥ सद्भ्य आगतविज्ञानः शिष्टः शास्त्रविचक्षणः।
स्वधर्म्मेण क्रिया लोके कर्म्मसत्त्वस्वसङ्करः। तिष्ठते तेषु गृहवान्
षट्सु कर्म्मसु स द्विजः ॥ ४ ॥ पञ्चभिः सततं यज्ञैः श्रद्दधानो
यजेत च। धृतिमानप्रमत्तश्च दान्तो धर्म्मविदात्मवान्। वीतहर्ष-
मदक्रोधो ब्राह्मणो नावसीदति ॥ ५ ॥ दानमध्ययनं यज्ञस्तपो
ह्रीरार्ज्जवं दमः। एतैर्वर्द्धयते तेजः पाप्मानञ्चापकर्षति ॥ ६ ॥
धूतपाप्मा च मेधावी लघ्वाहारो जितेन्द्रियः। कामक्रोधौ वशे
कृत्वा निनीषेद्ब्रह्मणः पदम् ॥ ७ ॥ अग्नींश्च ब्राह्मणांश्चार्च्चेद्देवताः
प्रणमेत च। वर्ज्जयेदुशतीं वाचं हिंसां चाधर्म्मसंहिताम् ॥ ८ ॥
एषा पूर्वंगता वृत्तिर्ब्राह्मणस्य विधीयते। ज्ञानागमेन कर्म्माणि
कुर्वन् कर्मसु सिध्यति ॥ ९ ॥ पञ्चेन्द्रियजलां घोरां लोभमूलां
सुदुस्तराम्। मन्युपङ्कामनाधृष्यां नदीं तरति बुद्धिमान् ॥ १० ॥
कालमभ्युद्यतं पश्येन्नित्यमत्यन्तमोहनम्। महता विधिदृष्टेन बले-
नाप्रतिघातिना ॥ ११ ॥ स्वभावस्रोतसा वृत्तमुह्यते सततं जगत्
॥ १२ ॥ कालोदकेन महता वर्षावर्त्तेन सन्ततम्। मासोर्म्मिणर्त्तु-
वेगेन पक्षोलपतृणेन च ॥ १३ ॥ निमेषोन्मेषफेनेन अहोरात्र-
जलेन च। कामग्राहेण घोरेण वेदयज्ञप्लवेन च ॥ १४ ॥ धर्म्म-
द्वीपेन भूतानां चार्थकामजलेन च। ऋतवाङ्मोक्षतीरेण विहिंसा-
तरुवाहिना ॥ १५ ॥ युगह्रदौघमध्येन ब्रह्मप्रायभवेन च। धात्रा
सृष्टानि भूतानि कृष्यन्ते यमसादनम् ॥ १६ ॥ एतत् प्रज्ञामयैर्धीरा
निस्तरन्ति मनीषिणः। प्लवैरप्लवन्तो हि किं करिष्यन्त्यचेतसः ॥ १७ ॥
उपपन्नं हि यत् प्राज्ञो निस्तरन्नेतरो जनः। दूरतो गुणदोषौ
हि प्राज्ञः सर्वत्र पश्यति ॥ १८ ॥ संशयं सत्त्वकामात्मा चलचित्तो-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ऽल्पचेतनः। अप्राज्ञो न तरत्येनं यो ह्यास्ते न स गच्छति ॥ १९ ॥ अप्लवो हि महादोषमुह्यमानो नियच्छति। कामग्राहगृहीतस्य ज्ञानमप्यस्य न प्लवः ॥ २० ॥ तस्मादुन्मज्जनस्यार्थे प्रयतेत विचक्षणः। एतदुन्मज्जनं तस्य यदयं ब्राह्मणो भवेत् ॥ २१ ॥ अवदातेषु सञ्जातस्त्रिसन्देहस्त्रिकर्मकृत्। तस्मादुन्मज्जने तिष्ठेत् प्रज्ञया निस्तरेद्यथा ॥ २२ ॥ संस्कृतस्य हि दान्तस्य नियतस्य यतात्मनः। प्राज्ञस्यानन्तरा सिद्धिरिह लोके परत्र च ॥ २३ ॥ वर्त्तेत तेषु गृहवानक्रुध्यन्ननसूयकः। पञ्चभिः सततं यज्ञैर्विघसाशी यजेत च ॥ २४ ॥ सतां धर्म्मेण वर्त्तेत क्रियां शिष्टवदाचरेत्। असंरोधेन लोकस्य वृत्तिं लिप्सेदगर्हिताम् ॥ २५ ॥ श्रुतविज्ञानतत्त्वज्ञः शिष्टाचारो विचक्षणः। स्वधर्म्मेण क्रियावांश्च कर्म्मणा सोऽप्यसङ्करः ॥ २६ ॥ क्रियावान् श्रद्दधानो हि दान्तः प्राज्ञोऽनसूयकः। धर्माधर्म्मविशेषज्ञः सर्वं तरति दुस्तरम् ॥ २७ ॥ धृतिमानप्रमत्तश्च दान्तो धर्म्मविदात्मवान्। वीतहर्षमदक्रोधो ब्राह्मणो नावसीदति ॥ २८ ॥ एषा पुरातनी वृत्तिर्ब्राह्मणस्य विधीयते। ज्ञानवत्त्वे च कर्माणि कुर्वन् सर्वत्र सिध्यति ॥ २९ ॥ अधर्म्मं धर्म्मकामो हि करोति ह्यविचक्षणः। धर्मं वा धर्म्मसङ्काशं शोचन्निव करोति सः ॥ ३० ॥ धर्मं करोमीति करोत्यधर्ममधर्मकामश्च करोति धर्मम्। उभे बालः कर्मणी न प्रजानन् स जायते म्रियते चापि देही ॥ ३१ ॥

इति शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि शुकानुप्रश्ने चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

व्यास उवाच। अथ चेद्रोचयेदेतद्द्रुह्येत स्रोतसा यथा। उन्मज्जंश्च निमज्जंश्च ज्ञानवान् प्लववान् भवेत् ॥ १ ॥ प्रज्ञया निश्चिता धीरास्तारयन्त्यबुधान् प्लवैः। नाबुधास्तारयन्त्यन्यान्नात्मानं वा

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

कथञ्चन ॥ २ ॥ छिन्नदोषो मुनिर्योगान्युक्तो युञ्जीत द्वादश। देश-कर्म्मानुरागार्थानुपायापायनिश्चयः। चक्षुराहारसंहारैर्मनसा दर्शनेन च ॥ ३ ॥ यच्छेद्वाङ्मनसी बुद्ध्या य इच्छेज्ज्ञानमुत्तमम्। ज्ञानेन यच्छेदात्मानं य इच्छेच्छान्तिमात्मनः ॥ ४ ॥ एतेषाञ्चेदनुद्रष्टा पुरुषोऽपि सुदारुणः। यदि वा सर्व्ववेदज्ञो यदि वाप्यनृचो द्विजः। यदि वा धार्मिको यज्वा यदि वा पापकृत्तमः। यदि वा पुरुषव्याघ्रो यदि वा क्लैब्यधारितः। तरत्येवं महादुर्गं जरामरणसागरम् ॥ ६ ॥ एवं ह्येतेन योगेन युञ्जानो ह्येकमन्ततः। अपि जिज्ञासमानोऽपि शब्दब्रह्मातिवर्त्तते ॥ ७ ॥ धर्म्मोपस्थो ह्रीवरूथ उपायापायकूवरः। अपानाक्षः प्राणयुगः प्रज्ञायुर्जीवबन्धनः ॥ ८ ॥ चेतनाबन्धुरश्चारुश्चाचारग्रहनेमिमान्। दर्शनस्पर्शनवहो घ्राणश्रवणवाहनः ॥ ९ ॥ प्रज्ञानाभिः सर्व्वतन्त्रप्रतोदो ज्ञानसारथिः। क्षेत्रज्ञाधिष्ठितो धीरः श्रद्धादमपुरःसरः ॥ १० ॥ त्यागसूक्ष्मानुगः क्षेम्यः शौचगो ध्यानगोचरः। जीवयुक्तो रथो दिव्यो ब्रह्मलोके विराजते ॥ ११ ॥ अथ सन्त्वरमाणस्य रथमेवं युयुक्षतः। अक्षरं गन्तुमनसो विधिं वक्ष्यामि शीघ्रगम् ॥ १२ ॥ सप्त या धारणाः कृत्स्ना वाग्यतः प्रतिपद्यते। पृष्ठतः पार्श्वतश्चान्यास्तावत्यस्ताः प्रधारणाः ॥ १३ ॥ क्रमशः पार्थिवं यच्च वायव्यं खं तथा पयः। ज्योतिषो यत्तदैश्वर्य्यमहङ्कारस्य बुद्धितः। अव्यक्तस्य तथैश्वर्य्यं क्रमशः प्रतिपद्यते ॥ १४ ॥ विक्रमाश्चापि यस्यैते यथा युक्तेषु योगतः। तथा योगस्य युक्तस्य सिद्धिमात्मनि पश्यतः ॥ १५ ॥ निर्मुच्यमानः सूक्ष्मत्वाद्रूपाणीमानि पश्यतः। शैशिरस्तु यथा धूमः सूक्ष्मः संश्रयते नभः ॥ १६ ॥ तथा देहाद्विमुक्तस्य पूर्व्वरूपं भवत्युत। अथ धूमस्य विरमे द्वितीयं रूपदर्शनम् ॥ १७ ॥ जलरूपमिवाकाशे तथैवात्मनि पश्यति। अपां व्यतिक्रमे चास्य वह्निरूपं प्रकाशते ॥ १८ ॥ तस्मिन्नुपरते चास्य पीतशस्त्रवदम्बुजः।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

जर्य्यारूपसवर्णस्य तस्य रूपं प्रकाशते ॥ १९ ॥ अथ श्वेतां गतिं गत्वा वायव्यं सूक्ष्ममप्युत। अमूर्त्तं चेतसः सौक्ष्ममप्युक्तं ब्राह्मणस्य वै ॥ २० ॥ एतेष्वपि हि जातेषु फलजातानि मे शृणु। जातस्य पार्थिवैश्वर्य्यैः सृष्टिरत्र विधीयते ॥ २१ ॥ प्रजापतिरिवाक्षोभ्यः शरीरात् सृजते प्रजाः। अङ्गुल्यङ्गुष्ठमात्रेण हस्तपादेन वा तथा ॥ २२ ॥ पृथिवीं कम्पयत्येको गुणो वायोरिति स्मृतिः। आकाश-भूतश्चाकाशे सवर्णत्वात् प्रकाशते। वर्णतो गृह्यते चापि कामात् पिबति चाशयान् ॥ २३ ॥ न चास्य तेजसा रूपं दृश्यते शाम्यते तथा। अहङ्कारेऽस्य विजिते पञ्चैते स्युर्वशानुगाः ॥ २४ ॥ षण्णा-मात्मनि बुद्धौ च जितायां प्रभवत्यथ। निर्द्दोषप्रतिभा ह्येनं कृत्स्ना समभिवर्त्तते ॥ २५ ॥ तथैव व्यक्तमात्मानमव्यक्तं प्रतिपद्यते। यतो विसृते लोको भवति व्यक्तसंज्ञकः ॥ २६ ॥ तत्राव्यक्तमयीं विद्यां शृणु त्वं विस्तरेण मे। तथा व्यक्तमयञ्चैव सांख्ये पूर्वं निबोध मे ॥ २७ ॥ पञ्चविंशतितत्त्वानि तुल्यान्युभयतः समम्। योगे सांख्ये-ऽपि च तथा विशेषं तत्र मे शृणु ॥ २८ ॥ प्रोक्तं तद्व्यक्तमित्येव जायते वर्द्धते च यत्। जीर्य्यते म्रियते चैव चतुर्भिर्लक्षणैर्युतम् ॥ २९ ॥ विपरीतमतो यत्तु तदव्यक्तमुदाहृतम्। द्वावात्मानौ च वेदेषु सिद्धान्तेष्वप्युदाहृतौ ॥ ३० ॥ चतुर्लक्षणजं त्वाद्यं चतुर्वर्गं प्रचक्षते। व्यक्तमव्यक्तजञ्चैव तथा बुद्धमचेतनम् ॥ ३१ ॥ सत्त्वं चैवज्ञ इत्येतद्द्वयमप्यनुदर्शितम्। द्वावात्मनौ च वेदेषु विषयेष्वनु-रज्यतः ॥ ३२ ॥ विषयात् प्रतिसंहारः सांख्यानां विद्धि लक्षणम्। निर्ममश्चानहङ्कारो निर्द्वन्द्वश्छिन्नसंशयः। नैव क्रुध्यति न द्वेष्टि नानृता भाषते गिरः ॥ ३३ ॥ आक्रुष्टस्ताडितश्चैव मैत्रेण ध्याति नाशुभम्। वाग्दण्डकर्ममनसां त्रयाणाञ्च निवर्त्तकः ॥ ३४ ॥ समः सर्व्वेषु भूतेषु ब्रह्माणमभिवर्त्तते। नैवेच्छति न चानिच्छो यात्रा-मात्राव्यवस्थितः ॥ ३५ ॥ अलोलुपोऽव्यथो दान्तो न कृती न

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

निराकृतिः। नास्येन्द्रियमनेकाग्रं नाविच्छिन्नमनोरथः ॥ ३६ ॥ सर्व-
भूतसदृङ्मैत्रः समलोष्टककाञ्चनः। तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्य-
निन्दात्मसंस्तुतिः ॥ ३७ ॥ अस्पृहः सर्वकामेभ्यो ब्रह्मचर्य्यदृढ़व्रतः।
अहिंस्रः सर्वभूतानामीदृक्सांख्यो विमुच्यते ॥ ३८ ॥ यथा योगा-
द्विमुच्यन्ते कारणैर्यैर्निबोध तत्। योगैश्वर्य्यमतिक्रान्तो यो निष्क्रा-
मति मुच्यते ॥ ३९ ॥ इत्येषा भावजा बुद्धिः कथिता ते न संशयः।
एवं भवति निर्द्वन्द्वो ब्रह्माणञ्चाधिगच्छति ॥ ४० ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने
पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥२३५॥

व्यास उवाच। अथ ज्ञानप्लवं धीरो गृहीत्वा शान्तिमात्मनः।
उन्मज्जंश्च निमज्जंश्च ज्ञानमेवाभिसंश्रयेत् ॥ १ ॥

शुक उवाच। किन्तज्ज्ञानमथो विद्यां यया निस्तरते द्वयम्।
प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो निवृत्तिरिति वा वद ॥ २ ॥

व्यास उवाच। यस्तु पश्यन् स्वभावेन विना भावमचेतनः।
पुष्यते च पुनः सर्वान् प्रज्ञया मुक्तहेतुकान् ॥ ३ ॥ येषाञ्चैकान्त-
भावेन स्वभावात् कारणं मतम्। श्रुत्वा तृणाग्रशीर्णास्वा ते लभन्ते
न किञ्चन ॥ ४ ॥ ये चैनं पक्षमाश्रित्य निवर्त्तन्त्यल्पमेधसः। स्वभावं
कारणं ज्ञात्वा न श्रेयः प्राप्नुवन्ति ते ॥ ५ ॥ स्वभावो ह्य विना-
शाय मोहकर्ममनोभवः। निरुक्तमेतयोरेतत् स्वभावपरिभावयोः
॥ ६ ॥ कृष्यादीनीह कर्माणि शस्यसंहरणानि च। प्रज्ञावद्भिः
प्रकॢप्तानि यानासनगृहाणि च ॥ ७ ॥ आक्रीड़ानां गृहाणाञ्च
गदानामगदस्य च। प्रज्ञावन्तः प्रयोक्तारो ज्ञानवद्भिरनुष्ठिताः
॥ ८ ॥ प्रज्ञा संयोजयत्यर्थैः प्रज्ञा श्रेयोऽधिगच्छति। राजानो
भुञ्जते राज्यं प्रज्ञया तुल्यलक्षणाः ॥ ९ ॥ परावरन्तु भूतानां

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

ज्ञानेनैवोपलभ्यते। विद्यया तात सृष्टानां विद्यैवेह परा गतिः
॥ १० ॥ भूतानां जन्म सर्वेषां विविधानाञ्चतुर्विधम्। जरायुजा-
ण्डजोद्भिज्जस्वेदजञ्चोपलक्षयेत्॥ ११ ॥ स्थावरेभ्यो विशिष्टानि
जङ्गमान्युपधारयेत्। उपपन्न हि यच्चेष्टा विशिष्येत विशिष्यया
॥ १२ ॥ आहुर्वै बहुपादानि जङ्गमानि द्वयानि तु। बहुपाद्भ्यो
विशिष्टानि द्विपदानि बहून्यपि ॥ १३ ॥ द्विपदानि द्वयान्याहुः
पार्थिवानीतराणि च। पार्थिवानि विशिष्टानि तानि ह्यन्नानि
भुञ्जते ॥ १४ ॥ पार्थिवानि द्वयान्याहुर्मध्यमान्युत्तमानि तु। मध्य-
मानि विशिष्टानि जातिधर्मोपधारणात्॥ १५ ॥ मध्यमानि द्वया-
न्याहुर्धर्मज्ञानीतराणि च। धर्मज्ञानि विशिष्टानि कार्य्याकार्य्योप-
धारणात् ॥ १६ ॥ धर्मज्ञानि द्वयान्याहुर्वेदज्ञानीतराणि च।
वेदज्ञानि विशिष्टानि वेदो ह्येषु प्रतिष्ठितः॥ १७ ॥ वेदज्ञानि
द्वयान्याहुः प्रवक्तृणीतराणि च। प्रवक्तृणि विशिष्टानि सर्वधर्मोप-
धारणात्॥ १८ ॥ विज्ञायन्ते हि यैर्वेदाः सधर्माः सक्रियाफलाः।
सधर्मा निखिला वेदाः प्रवक्तृभ्यो विनिःसृताः॥ १९ ॥ प्रवक्तृणि
द्वयान्याहुरात्मज्ञानीतराणि च। आत्मज्ञानि विशिष्टानि जन्मा-
जन्मोपधारणात्॥ २० ॥ धर्मद्वयं हि यो वेद स धर्मज्ञः स धर्म-
वित्। स त्यागी सत्यसङ्कल्पः सत्यः शुचिरथेश्वरः॥ २१ ॥ ब्रह्म-
ज्ञानप्रतिष्ठं हि तं देवा ब्राह्मणं विदुः। शब्दब्रह्मणि निष्णातं परे
च कृतनिश्चयम्॥ २२ ॥ अन्तःस्थञ्च वहिःस्थञ्च साधियज्ञाधिदैव-
तम्। ज्ञानान्विता हि पश्यन्ति ते देवास्तात ते द्विजाः॥ २३ ॥
तेषु विश्वमिदं भूतं सर्वञ्च जगदाहितम्। तेषां माहात्म्यभावस्य
सदृशं नास्ति किञ्चन॥ २४ ॥ आद्यन्ते निधनञ्चैव कर्म चातीत्य
सर्वशः। चतुर्विधस्य भूतस्य सर्वस्येशाः स्वयम्भुवः॥ २५ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने
षट्त्रिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः॥२३६ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

व्यास उवाच। एषा पूर्वतरा वृत्तिर्ब्राह्मणस्य विधीयते।
ज्ञानवानेव कर्म्माणि कुर्वन् सर्वत्र सिध्यति ॥ १ ॥ अत्र चेन्न भवे-
देवं संशयः कर्म्मसिद्धये। किन्तु कर्म्मस्वभावोऽयं ज्ञानं कर्म्मेति वा
पुनः ॥ २ ॥ तत्र वेदविधिः स स्याज्ज्ञानञ्चेत् पुरुषं प्रति। उप-
पत्त्युपलब्धिभ्यां वर्णयिष्यामि तच्छृणु ॥ ३ ॥ पौरुषं कारणं
केचिदाहुः कर्म्मसु मानवाः। दैवमेके प्रशंसन्ति स्वभावमपरे
जनाः ॥ ४ ॥ पौरुषं कर्म्म दैवञ्च कालवृत्तिस्वभावतः। त्रयमेतत्
पृथग्भूतमविवेकन्तु केचन ॥ ५ ॥ एतदेवञ्च नैवञ्च न चोभे नानुभे
तथा। कर्म्मस्था विषयं ब्रूयुः सत्त्वस्थाः समदर्शिन ॥ ६ ॥ त्रेतायां
द्वापरे चैव कलिजाश्च ससंशयाः। तपस्विनः प्रशान्ताश्च सत्त्वस्थाश्च
कृते युगे ॥ ७ ॥ अपृथग्दर्शनाः सर्वे ऋक्सामसु यजुःषु च।
कामद्वेषौ पृथक् कृत्वा तपः कृत उपासते ॥ ८ ॥ तपोधर्म्मेण संयुक्त-
स्तपोनित्यः सुसंशितः। तेन सर्वानवाप्नोति कामान् यान्मनसेच्छति
॥ ९ ॥ तपसा तदवाप्नोति यद्भूत्वा सृजते जगत्। तद्भूतश्च ततः सर्वो
भूतानां भवति प्रभुः ॥ १० ॥ तदुक्तं वेदवादेषु गहनं वेददर्शिभिः।
वेदान्तेषु पुनर्व्यक्तं क्रमयोगेन लक्ष्यते ॥ ११ ॥ आरम्भयज्ञाः क्षत्राश्च
हविर्यज्ञाः विशः स्मृताः। परिचारयज्ञाः शूद्राश्च जपयज्ञा द्विजा-
तयः ॥ १२ ॥ परिनिष्ठितकार्य्यो हि स्वाध्यायेन द्विजो भवेत्। कुर्य्या-
दन्यन्न वा कुर्य्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ १३ ॥ त्रेतादौ केवला वेदा
यज्ञा वर्णाश्रमास्तथा। संरोधादायुषस्त्वेते व्यस्यन्ते द्वापरे युगे
॥ १४ ॥ द्वापरे विप्लवं यान्ति वेदाः कलियुगे तथा। दृश्यन्ते
नापि दृश्यन्ते कलेरन्ते पुनः किल ॥ १५ ॥ उत्सीदन्ति स्वधर्म्माश्च
तत्राधर्म्मेण पीड़िताः। गवां भूमेश्च ये चापामोषधीनाञ्च ये
रसाः ॥ १६ ॥ अधर्म्मान्तर्हिता वेदा वेदधर्म्मास्तथाश्रमाः। विक्रि-
यन्ते स्वधर्म्मस्थाः स्थावराणि चराणि च ॥ १७ ॥ यथा सर्वाणि
भूतानि वृष्टिर्भौमानि वर्षति। सृजते सर्वतोऽङ्गानि तथा वेदा

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

युगे युगे ॥ १८ ॥ निश्चितं कालनानात्वमनादिनिधनञ्च यत् । कीर्त्तितं यत् पुरस्तात्ते सूते यच्चात्ति च प्रजाः ॥ १९ ॥ यच्चेदं प्रभवस्थानं भूतानां संयमो यमः । स्वभावेनैव वर्त्तन्ते द्वन्द्वसृष्टानि भूरिशः ॥ २० ॥ सर्गः कालो धृतिर्वेदाः कर्त्ता कार्य्यं क्रिया फलम् । एतत्ते कथितं तात यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ २१ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने
सप्तत्रिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २३७॥

भीष्म उवाच । इत्युक्तोऽतिप्रशस्यैतत् परमर्षेस्तु शासनम् । मोक्षधर्मार्थसंयुक्तमिदं प्रष्टुं प्रचक्रमे ॥ १ ॥

शुक उवाच । प्रज्ञावान् श्रोत्रियो यज्वा कृतप्रज्ञोऽनसूयकः । अनागतमनैतिह्यं कथं ब्रह्माधिगच्छति ॥ २ ॥ तपसा ब्रह्मचर्य्येण सर्वत्यागेन मेधया । सांख्ये वा यदि वा योग एतत् पृष्टो वदस्व मे ॥ ३ ॥ मनसश्चेन्द्रियाणाञ्च यथैकाग्र्यमवाप्यते । येनोपायेन पुरुषैस्तत्त्वं व्याख्यातुमर्हसि ॥ ४ ॥

व्यास उवाच । नान्यत्र विद्यातपसो नान्यत्रेन्द्रियनिग्रहात् । नान्यत्र सर्वसंत्यागात् सिद्धिं विन्दति कश्चन ॥ ५ ॥ महाभूतानि सर्वाणि पृथक् सिद्धिः स्वयम्भुवः । भूयिष्ठं प्राणभृद्ग्रामे निविष्टानि शरीरिषु ॥ ६ ॥ भूमेर्देहो जलात् स्नेहो ज्योतिषश्चक्षुषी स्मृते । प्राणापानाश्रयो वायुः खेष्वाकाशं शरीरिणाम् ॥ ७ ॥ क्रान्ते विष्णुर्बले शक्रः कोष्ठेऽग्निर्भोक्तुमिच्छति । कर्णयोः प्रदिशः श्रोत्रं जिह्वायां वाक् सरस्वती ॥ ८ ॥ कर्णौ त्वक् चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी । दर्शनीयेन्द्रियोक्तानि द्वाराण्याहारसिद्धये ॥ ९ ॥ शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गन्धश्च पञ्चम । इन्द्रियार्थान् पृथग्-विद्यादिन्द्रियेभ्यस्तु नित्यदा ॥ १० ॥ इन्द्रियाणि मनो युङ्क्ते

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

वश्यान् यन्तेव वाजिनः । मनश्चापि सदा युङ्क्ते भूतात्मा हृदया-
श्रितः ॥ ११ ॥ इन्द्रियाणां तथैवैषां सर्व्वेषामीश्वरं मनः । नियमे
च विसर्गे च भूतात्मा मनसस्तथा ॥ १२ ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च
स्वभावश्चेतना मनः । प्राणापानौ च जीवश्च नित्यं देहेषु देहि-
नाम् ॥ १३ ॥ आश्रयो नास्ति सत्त्वस्य गुणाः शब्दो न चेतना ।
सत्त्वं हि तेजः सृजति न गुणान् वै कथञ्चन ॥ १४ ॥ एवं सप्तदशं
देहे वृतं षोड़शभिर्गुणैः । मनीषी मनसा विप्रः पश्यत्यात्मान-
मात्मनि ॥ १५ ॥ न ह्ययं चक्षुषा दृश्यो न च सर्व्वैरपीन्द्रियैः ।
मनसा तु प्रदीपेन महानात्मा प्रकाशते ॥ १६ ॥ अशब्दस्पर्शरूप-
न्तदरसागन्धमव्ययम् । अशरीरं शरीरेषु निरीक्षेत निरिन्द्रियम्
॥ १७ ॥ अव्यक्तं सर्वदेहेषु मर्त्त्येषु परमाश्रितम् । योऽनुपश्यति
स प्रेत्य कल्पते ब्रह्मभूयसे ॥ १८ ॥ विद्याभिजनसम्पन्ने ब्राह्मणे
गवि हस्तिनि । शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥ १९॥
स हि सर्व्वेषु भूतेषु जङ्गमेषु ध्रुवेषु च । वसत्येको महानात्मा येन
सर्वमिदं ततम् ॥ २० ॥ सर्व्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।
यदा पश्यति भूतात्मा ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥ २१ ॥ यावानात्मनि
वेदात्मा तावानात्मा परात्मनि । य एवं सततं वेद सोऽमृतत्वाय
कल्पते ॥ २२ ॥ सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वभूतहितस्य च । देवापि
मार्गे मुह्यन्ति अपदस्य पदैषिणः ॥ २३ ॥ शकुन्तानामिवाकाशे
मत्स्यानामिव चोदके । यथा गतिर्न दृश्येत तथा ज्ञानविदाङ्गतिः
॥ २४ ॥ कालः पचति भूतानि सर्वाण्येवात्मनात्मनि । यस्मिंस्तु
पच्यते कालस्तं वेदेह न कश्चन ॥ २५ ॥ न तदूर्द्ध्वं न तिर्य्यक् च
नाधो न च पुनः पुनः । न मध्ये प्रतिगृह्णीते नैव किञ्चित् कुतश्चन
॥ २६ ॥ सर्व्वेऽन्तःस्था इमे लोका वाह्यमेषां न किञ्चन । यद्यजस्रं
समागच्छेद्यथा वाणो गुणच्युतः ॥ २७ ॥ नैवान्तं कारणस्येया-
द्यद्यपि स्यान्मनोजवः । तस्मात् सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरं नास्ति स्थूल-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

तरं ततः॥ २८॥ सर्वतः पाणिपादं तत् सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम्।
सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति॥ २९॥ तदेवाणोरणुतरं
तन्महद्भ्यो महत्तरम्। तदन्तः सर्वभूतानां ध्रुवं तिष्ठन्न दृश्यते
॥ ३०॥ अक्षरञ्च क्षरञ्चैव द्वैधीभावोऽयमात्मनः। क्षरः सर्वेषु
भूतेषु दिव्यं त्वमृतमक्षरम्॥ ३१॥ नवद्वारं पुरं गत्वा हंसो हि
नियतो वशी। ईशः सर्वस्य भूतस्य स्थावरस्य चरस्य च॥ ३२॥
हानिभङ्गविकल्पानां नवानां सञ्चयेन च। शरीराणामजस्याहु-
र्हंसत्वं पारदर्शिनः॥ ३३॥ हंसोक्तञ्चाक्षरञ्चैव कूटस्थं यत्तदक्षरम्।
तद्विद्वानक्षरं प्राप्य जहाति प्राणजन्मनी॥ ३४॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने
अष्टत्रिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः॥ २३८॥

व्यास उवाच। पृच्छतस्तव सत्पुत्र यथावदिह तत्त्वतः।
सांख्यज्ञानेन संयुक्तं यदेतत् कीर्त्तितं मया॥ १॥ योगकृत्यन्तु ते
कृत्स्नं वर्त्तयिष्यामि तच्छृणु। एकत्वं बुद्धिमनसोरिन्द्रियाणाञ्च
सर्वशः॥ २॥ आत्मनो व्यापिनस्तात ज्ञानमेतदनुत्तमम्। तदेत-
दुपशान्तेन दान्तेनाध्यात्मशीलिना॥ ३॥ आत्मारामेण बुद्धेन
वोद्धव्यं शुचिकर्म्मणा। योगदोषान् समुच्छिद्य पञ्च यान् कवयो
विदुः॥ ४॥ कामं क्रोधञ्च लोभञ्च भयं स्वप्नञ्च पञ्चमम्। क्रोधं
शमेन जयति कामं सङ्कल्पवर्ज्जनात्॥ ५॥ सत्त्वसंसेवनाद्धीरो
निद्रामुच्छेत्तुमर्हति। धृत्या शिश्नोदरं रक्षेत् पाणिपादञ्च चक्षुषा
॥ ६॥ चक्षुःश्रोत्रे च मनसा मनो वाचञ्च कर्म्मणा। अप्रमादाद्भयं
जह्याद्दम्भं प्राज्ञोपसेवनात्॥ ७॥ एवमेतान् योगदोषान् जये-
न्नित्यमतन्द्रितः। अग्नींश्च ब्राह्मणांश्चार्च्चेद्देवताः प्रणमेत च॥ ८॥
वर्ज्जयेदुशतीं वाचं हिंसायुक्तां मनोनुदाम्। ब्रह्मतेजोमयं शुक्रं

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

यस्य सर्वमिदं रसः ॥ ९ ॥ एतस्य भूतं भूतस्य दृष्टं स्थावरजङ्गमम् । ध्यानमध्ययनं दानं सत्यं ह्रीरार्ज्जवं क्षमा ॥ १० ॥ शौचमाचारसंशुद्धिरिन्द्रियाणाञ्च निग्रहः । एतैर्विवर्द्धते तेजः पाप्मानाञ्चापकर्षति ॥ ११ ॥ सिध्यन्ति चास्य सर्वार्था विज्ञानञ्च प्रवर्त्तते । समः सर्वेषु भूतेषु लब्धालब्धेन वर्त्तयन् ॥ १२ ॥ धूतपाप्मा तु तेजस्वी लघ्वाहारो जितेन्द्रियः । कामक्रोधौ वशे कृत्वा निनीषेद्‌ ब्रह्मणः पदम् ॥ १३ ॥ मनसश्चेन्द्रियाणाञ्च कृत्वैकाग्र्यं समाहितः । पूर्वरात्रापरार्द्धे च धारयेन्मन आत्मनि ॥ १४ ॥ जन्तोः पञ्चेन्द्रियस्यास्य यदेकं छिद्रमिन्द्रियम् । ततोऽस्य स्रवते प्रज्ञा दृतेः पादादिवोदकम् ॥ १५ ॥ मनस्तु सर्वमादद्यात् कुमीनमिव मत्स्यहा । ततः श्रोत्रं ततश्चक्षुर्ज्जिह्वा घ्राणञ्च योगवित् ॥ १६ ॥ तत एतानि संयम्य मनसि स्थापयेद्यतिः । तथैवापोह्य सङ्कल्पान्मनो ह्यात्मनि धारयेत् ॥ १७ ॥ पञ्चेन्द्रियाणि सन्धाय मनसि स्थापयेद्यतिः । यदैतान्यवतिष्ठन्ति मनःषष्ठान्यथात्मनि ॥ १८ ॥ प्रसीदन्ति च संस्थाय तदा ब्रह्म प्रकाशते । विधूम इव दीप्तार्चिरादित्य इव दीप्तिमान् ॥ १९ ॥ वैद्युतोऽग्निरिवाकाशे दृश्यतेत्मा तथात्मनि । सर्वस्तत्र स सर्वत्र व्यापकत्वाच्च दृश्यते ॥ २० ॥ तं पश्यन्ति महात्मानो ब्राह्मणा ये मनीषिणः । धृतिमन्तो महाप्राज्ञाः सर्वभूतहिते रताः ॥ २१ ॥ एवं परिमितं कालमाचरन् संशितव्रतः । आसीनो हि रहस्येको गच्छेदक्षरसाम्यताम् ॥ २२ ॥ प्रमोहो भ्रम आवर्त्तो घ्राणश्रवणदर्शने । अद्भुतानि रसस्पर्शे शीतोष्णमारुताकृतिः ॥ २३ ॥ प्रतिभामुपसर्गांश्चाप्युपसंगृह्य योगतः । तांस्तत्त्वविदनादृत्य आत्मन्येव निवर्त्तयेत् ॥ २४ ॥ कुर्य्यात् परिचयं योगी त्रैकाल्ये नियतो मुनिः । गिरिशृङ्गे तथा चैत्ये वृक्षाग्रेषु च योजयेत् ॥ २५ ॥ संनियम्येन्द्रियग्रामं कोष्ठे भाण्डमना इव । एकाग्रं चिन्तयेन्नित्यं योगान्नोद्वेजयेन्मनः ॥ २६ ॥ येनोपायेन

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

शक्येत संनियन्तुं चलं मनः। तच्च युक्तो निषेवेत न चैव विचले-त्ततः॥ २७॥ शून्या गिरिगुहाश्चैव देवतायतनानि च। शून्यागाराणि चैकाग्रो निवासार्थमुपक्रमेत्॥ २८॥ नाभिव्रजेत् परं वाचा कर्म्मणा मनसापि वा। उपेक्षको यताहारो लब्धालब्धे समो भवेत्॥ २९॥ यश्चैनमभिनन्देत यश्चैनमपवादयेत्। समस्तयोश्चाप्युभयोर्नाभिध्यायेच्छुभाशुभम्॥ ३०॥ न प्रहृष्येत लाभेषु नालाभेषु च चिन्तयेत्। समः सर्व्वेषु भूतेषु सधर्म्मा मातरिश्वनः॥ ३१॥ एवं स्वस्थात्मनः साधोः सर्वत्र समदर्शिनः। षण्मासान्नित्ययुक्तस्य शब्दब्रह्मातिवर्त्तते॥ ३२॥ वेदनार्त्ताः प्रजा दृष्ट्वा समलोष्टाश्मकाञ्चनः। एतस्मिन् विरतो मार्गे विरमेन्न च मोहितः॥ ३३॥ अपि वर्णावकृष्टस्तु नारी वा धर्म्मकाङ्क्षिणी। तावप्येतेन मार्गेण गच्छेतां परमां गतिम्॥ ३४॥ अजं पुराणमजरं सनातनं यदिन्द्रियैरुपलभ्येत निश्चलैः। अणोरणीयो महतो महत्तरं तदात्मना पश्यति युक्तमात्मवान्॥ ३५॥ इदं महर्षेर्वचनं महात्मनो यथावदुक्तं मनसानुदृश्य च। अवेक्ष्य चेमां परमेष्ठिसाम्यतां प्रयान्ति चाभूतगतिं मनीषिणः॥ ३६॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने एकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः॥ २३९॥

शुक उवाच। यदिदं वेदवचनं कुरु कर्म त्यजेति च। कां दिशं विद्यया यान्ति कांश्च गच्छन्ति कर्मणा॥ १॥ एतद्वै श्रोतुमिच्छामि तद्भवान् प्रब्रवीतु मे। एतच्चान्योऽन्यवैरूप्ये वर्त्तेते प्रतिकूलतः॥ २॥

भीष्म उवाच। इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं पराशरसुतः सुतम्। कर्मविद्यामयावेतौ व्याख्यास्यामि क्षराक्षरौ॥ ३॥ यां दिशं विद्यया यान्ति यांश्च गच्छन्ति कर्मणा। शृणुष्वैकमना वत्स गह्वरं ह्येत-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

न्तरम् ॥ ४ ॥ अस्ति धर्म इति प्रोक्तं नास्तीत्यत्रैव यो वदेत्। तस्य पक्षस्य सदृशमिदं मम भवेदथ ॥ ५ ॥ द्वाविमावथ पन्थानौ यत्र वेदाः प्रतिष्ठिताः। प्रवृत्तिलक्षणो धर्मो निवृत्तौ च सुभाषितः ॥ ६ ॥ कर्मणा बध्यते जन्तुर्विद्यया तु प्रमुच्यते। तस्मात् कर्म न कुर्वन्ति यतयः पारदर्शिनः ॥ ७ ॥ कर्मणा जायते प्रेत्य मूर्त्तिमान् षोड़शात्मकः। विद्यया जायते नित्यमव्यक्तं ह्यव्ययात्मकम् ॥ ८ ॥ कर्म लोके प्रशंसन्ति स्वल्पबुद्धिरता नराः। तेन ते देहजालानि रमयन्त उपासते ॥ ९ ॥ ये तु बुद्धिं परां प्राप्ता धर्मनैपुण्यदर्शिनः। न ते कर्म प्रशंसन्ति कूपं नद्यां पिबन्निव ॥१०॥ कर्मणः फलमाप्नोति सुखदुःखे भवाभवौ। विद्यया तदवाप्नोति यत्र गत्वा न शोचति ॥ ११ ॥ यत्र गत्वा न म्रियते यत्र गत्वा न जायते। न पुनर्जायते यत्र यत्र गत्वा न वर्त्तते ॥ १२ ॥ यत्र तद्ब्रह्म परममव्यक्तमचलं ध्रुवम्। अव्याकृतमनायासममृतञ्चावियोगि च ॥ १३ ॥ द्वन्द्वैर्न यत्र बाध्यन्ते मानसेन च कर्मणा। समाः सर्वत्र मैत्राश्च सर्वभूतहिते रताः ॥ १४ ॥ विद्यामयोऽन्यः पुरुषस्तात कर्ममयोऽपरः। विद्धि चन्द्रमसं दर्शे सूक्ष्मया कलया स्थितम् ॥ १५ ॥ तदेतदृषिणा प्रोक्तं विस्तरेणानुमीयते। नवजं शशिनं दृष्ट्वा वक्रतन्तुमिवाम्बरे ॥ १६ ॥ एकादशविकारात्मा कलासम्भारसम्भृतः। मूर्त्तिमानिति तं विद्धि तात कर्मगुणात्मकम् ॥ १७ ॥ देवो यः संश्रितस्तस्मिन्नब्बिन्दुरिव पुष्करे। क्षेत्रज्ञं तं विजानीयान्नित्यं योगजितात्मकम् ॥ १८ ॥ तमो रजश्च सत्त्वञ्च विद्धि जीवगुणात्मकम्। जीवमात्मगुणं विद्यादात्मानं परमात्मनः ॥ १९ ॥ सचेतनं जीवगुणं वदन्ति स चेष्टते जीवयते च सर्वम्। ततः परं क्षेत्रविदो वदन्ति प्राकल्पयद्यो भुवनानि सप्त ॥ २० ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने चत्वारिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २४० ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

शुक उवाच । क्षरात् प्रभृति यः सर्गः सगुणानिन्द्रियाणि च । बुद्ध्यैश्वर्यातिसर्गोऽयं प्रधानस्यात्मनः श्रुतम् ॥ १ ॥ भूय एव तु लोकेऽस्मिन् सद्वृत्तिं कालहैतुकीम् । यया सन्तः प्रवर्त्तन्ते तदिच्छाम्यनुवर्त्तितुम् ॥ २ ॥ वेदे वचनमुक्तन्तु कुरु कर्म त्यजेति च । कथमेतद्विजानीयां तच्च व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥ लोकवृत्तान्ततत्त्वज्ञः पूतोऽहं गुरुशासनात् । कृत्वा बुद्धिं विमुक्तात्मा द्रक्ष्याम्यात्मानमव्ययम् ॥ ४ ॥

व्यास उवाच । यथा वै विहिता वृत्तिः पुरस्ताद्ब्रह्मणा स्वयम् । एषा पूर्वतरैः सद्भिराचीर्णा परमर्षिभिः ॥ ५ ॥ ब्रह्मचर्य्येण वै लोकान् जयन्ति परमर्षयः । आत्मनश्च ततः श्रेयांस्यन्विच्छन्मनसात्मनि ॥ ६ ॥ वने मूलफलाशी च तप्यन् सुविपुलं तपः । पुण्यायतनचारी च भूतानामविहिंसकः ॥ ७ ॥ विधूमे सन्नमूषले वानप्रस्थप्रतिश्रये । काले प्राप्ते चरन् भैक्ष्यं कल्पते ब्रह्मभूयसे ॥ ८ ॥ निःस्तुतिर्निर्नमस्कारः परित्यज्य शुभाशुभे । अरण्ये विचरेकाकी येन केनचिदाशितः ॥ ९ ॥

शुक उवाच । यदिदं वेदवचनं लोकवादे विरुध्यते । प्रमाणे चाप्रमाणे च विरुद्धे शास्त्रता कुतः ॥ १० ॥ इत्येतच्छ्रोतुमिच्छामि प्रमाणन्तूभयं कथम् । कर्मणामविरोधेन कथं मोक्षः प्रवर्त्तते ॥ ११ ॥

भीष्म उवाच । इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं गन्धवत्याः सुतः सुतम् । ऋषिस्तत् पूजयन् वाक्यं पुत्रस्यामिततेजसः ॥ १२ ॥

व्यास उवाच । ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः । यथोक्तचारिणः सर्वे गच्छन्ति परमां गतिम् ॥ १३ ॥ एको वाप्याश्रमानेतान् योऽनुतिष्ठेद्यथाविधि । अकामद्वेषसंयुक्तः स परत्र विधीयते ॥ १४ ॥ चतुष्पदी हि निःश्रेणी ब्रह्मण्येषा प्रतिष्ठिता । एतामारुह्य निःश्रेणीं ब्रह्मलोके महीयते ॥ १५ ॥ आयुषस्तु चतुर्भागं ब्रह्मचार्य्यनसूयकः । गुरौ वा गुरुपुत्रे वा वसेद्धर्मार्थ-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

कोविदः ॥ १६ ॥ जघन्यशायी पूर्वं स्यादुत्थाय गुरुवेश्मनि। यच्च शिष्येण कर्त्तव्यं कार्य्यं दासेन वा पुनः ॥ १७ ॥ कृतमित्येव तत् सर्वं कृत्वा तिष्ठेत पार्श्वतः । किङ्करः सर्वकारी स्यात् सर्वकर्म्मसु कोविदः ॥ १८ ॥ कर्मातिशेषेण गुरावध्येतव्यं बुभूषता । दक्षिणोऽनपवादी स्यादाहूतो गुरुमाश्रयेत् ॥ १९ ॥ शुचिर्दक्षो गुणोपेतो ब्रूयादिष्टमिवान्तरा। चक्षुषा गुरुमव्यग्रो निरीक्षेत जितेन्द्रियः ॥ २० ॥ नाभुक्तवति चाश्नीयादपीतवति नो पिबेत् । नातिष्ठति तथासीत नासुप्ते प्रस्वपेत च ॥ २१ ॥ उत्तानाभ्याञ्च पाणिभ्यां पादावस्य मृदु स्पृशेत्। दक्षिणं दक्षिणेनैव सव्यं सव्येन पीड़येत् ॥ २२ ॥ अभिवाद्य गुरुं ब्रूयादधीष्व भगवन्निति। इदं करिष्ये भगवन्निदञ्चापि कृतं मया।. ब्रह्मंस्तदपि कर्त्तास्मि यद्भवान् वक्ष्यते पुनः ॥ २३ ॥ इति सर्वमनुज्ञाप्य निवेद्य च यथाविधि। कुर्य्यात् कृत्वा च तत् सर्वमाख्येयं गुरवे पुनः ॥ २४ ॥ यांस्तु गन्धान्रसान् वापि ब्रह्मचारी न सेवते। सेवेत तान् समावृत्त इति धर्मेषु निश्चयः ॥ २५ ॥ ये केचिद्विस्तरेणोक्ता नियमा ब्रह्मचारिणः । तान् सर्वानाचरेन्नित्यं भवेच्चानपगो गुरौ ॥ २६ ॥ स एवं गुरवे प्रीतिमुपहृत्य यथाबलम् । आश्रमादाश्रमेष्वेव शिष्यो वर्त्तेत कर्म्मणा ॥ २७ ॥ वेदव्रतोपवासेन चतुर्थे चायुषो गते। गुरवे दक्षिणां दत्त्वा समावर्त्तेद्यथाविधि ॥ २८ ॥ धर्म्मलब्धैर्युतो दारैरग्नीनुत्पाद्य यत्नतः। द्वितीयमायुषो भागं गृहमेधी भवेद्व्रती ॥२९॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने एकचत्वारिंशदधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २४१ ॥

व्यास उवाच। द्वितीयमायुषो भागं गृहमेधी गृहे वसेत्। धर्म्मलब्धैर्युतो दारैरग्नीनाहृत्य सुव्रतः ॥ १ ॥ गृहस्थे वृत्तयश्चैव

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

चतस्रः कविभिः स्मृताः। कुशूलधान्यः प्रथमः कुम्भधान्यस्त्वनन्तरम् ॥ २ ॥ अश्वस्तनोऽथ कापोतीमाश्रितो वृत्तिमाहरेत्। एषां परः परो ज्यायान् धर्म्मतो धर्म्मजित्तमः ॥ ३ ॥ षट्कर्मा वर्त्तयत्येकस्त्रिभिरन्यः प्रवर्त्तते। द्वाभ्यामेकश्चतुर्थस्तु ब्रह्मसत्रे व्यवस्थितः ॥४॥ गृहमेधिव्रतान्यत्र महान्तीह प्रचक्षते। नात्मार्थं पाचयेदन्नं न वृथा घातयेत् पशून् ॥ ५ ॥ प्राणी वा यदि वाप्राणी संस्कारं यजुषार्हति। न दिवा प्रस्वपेज्जातु न पूर्वापररात्रिषु ॥ ६ ॥ न भुञ्जीतान्तराकाले नानृतावाह्वयेत् स्त्रियम्। नास्यानश्नन् गृहे विप्रो वसेत् कश्चिदपूजितः ॥ ७ ॥ तथास्यातिथयः पूज्या हव्यकव्यवहाः सदा। वेदविद्याव्रतस्नाताः श्रोत्रिया वेदपारगाः ॥ ८ ॥ स्वधर्म्मजीविनो दान्ताः क्रियावन्तस्तपस्विनः। तेषां हव्यञ्च कव्यञ्चाप्यर्हणार्थं विधीयते ॥ ९ ॥ नखरैः सम्प्रयातस्य स्वधर्म्मज्ञापकस्य च। अपविद्धाग्निहोत्रस्य गुरोर्वालीककारिणः ॥ १० ॥ संविभागोऽत्र भूतानां सर्वेषामेव शिष्यते। तथैवापचमानेभ्यः प्रदेयं गृहमेधिना ॥ ११ ॥ विघसाशी भवेन्नित्यं नित्यञ्चामृतभोजनः। अमृतं यज्ञशेषं स्याद्भोजनं हविषा समम् ॥ १२ ॥ भृत्यशेषन्तु योऽश्नाति तमाहुर्विघसाशिनम्। विघसं भृत्यशेषन्तु यज्ञशेषमथामृतम् ॥ १३ ॥ स्वदारनिरतो दान्तो ह्यनसूयुर्जितेन्द्रियः ॥ १४ ॥ ऋत्विक्पुरोहिताचार्य्यैर्मातुलातिथिसंश्रितैः। वृद्धबालातुरैर्वैद्यैर्ज्ञातिसम्बन्धिबान्धवैः ॥ १५ ॥ मातापितृभ्यां जामीभिर्भ्रात्रा पुत्रेण भार्य्यया। दुहित्रा दासवर्गेण विवादं न समाचरेत् ॥ १६ ॥ एतान् विमुच्य संवादान् सर्वपापैर्विमुच्यते। एतैर्जितस्तु जयति सर्वान् लोकान्न संशयः ॥ १७ ॥ आचार्य्यो ब्रह्मलोकेशः प्राजापत्ये पिता प्रभुः। अतिथिस्त्विन्द्रलोकस्य देवलोकस्य चर्त्विजः। जामयोऽप्सरसां लोके वैश्वदेवे तु ज्ञातयः ॥ १८ ॥ सम्बन्धिबान्धवा दिक्षु पृथिव्यां मातृमातुलौ। वृद्धबालातुरकृशास्त्वाकाशे

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

प्रभविष्णव ॥ १९ ॥ भ्राता ज्येष्ठः समः पित्रा भार्य्या पुत्रः सका तनुः । छाया स्वा दासवर्गश्च दुहिता कृपणं परम् ॥ २० ॥ तस्मादेतैरधिक्षिप्तः सहेन्नित्यमसंज्वरः । गृहधर्म्मपरो विद्वान् धर्म्मशीलो जितक्लमः ॥ २१ ॥ न चार्थबद्धः कर्म्माणि धर्म्मवान् कश्चिदाचरेत् । गृहस्थवृत्तयस्तिस्रस्तासां निःश्रेयसं परम् ॥ २२ ॥ परं परं तथैवाहुश्चातुराश्रम्यमेव तत् । ये चोक्ता नियमास्तेषां सर्वं कार्य्यं बुभूषता ॥ २३ ॥ कुम्भधान्यैरुञ्छशिलैः कापोतीञ्चास्थितास्तथा । यस्मिंश्चैते वसन्त्यर्हास्तद्राष्ट्रमभिवर्द्धते ॥ २४ ॥ पूर्वापरान् दश परान् पुनाति च पितामहान् । गृहस्थवृत्तिञ्चाप्येता वर्त्तयेद्यो गतव्यथः ॥ २५ ॥ स चक्रधरलोकानां सदृशीमाप्नुयाद्गतिम् । जितेन्द्रियाणामथ वा गतिरेषा विधीयते ॥ २६ ॥ स्वर्गलोको गृहस्थानामुदारमनसां हितः । स्वर्गो विमानसंयुक्तो वेददृष्टः सुपुष्पितः ॥ २७ ॥ स्वर्गलोको गृहस्थानां प्रतिष्ठा नियतात्मनाम् ॥ २८ ॥ ब्रह्मणा विहिता योनिरेषा यस्माद्विधीयते । द्वितीयं क्रमशः प्राप्य स्वर्गलोके महीयते ॥ २९ ॥ अतः परं परममुदारमाश्रमं तृतीयमाहुस्त्यजतां कलेवरम् । वनौकसां गृहपतिनामनुत्तमं शृणुष्व संश्लिष्टशरीरकारिणाम् ॥ ३० ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्म्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने
द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

भीष्म उवाच । प्रोक्ता गृहस्थवृत्तिस्ते विहिता या मनीषिभिः । तदनन्तरमुक्तं यत् तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ १ ॥ क्रमशस्त्ववधूयैनां तृतीयां वृत्तिमुत्तमाम् । संयोगव्रतखिन्नानां वानप्रस्थाश्रमौकसाम् ॥ २ ॥ श्रूयतां पुत्र भद्रन्ते सर्वलोकाश्रमात्मनाम् । प्रेक्षापूर्वं प्रवृत्तानां पुण्यदेशनिवासिनाम् ॥ ३ ॥

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

व्यास उवाच । गृहस्थस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमात्मनः ।
अपत्यस्यैव चापत्यं वनमेव तदाश्रयेत् ॥ ४ ॥ तृतीयमायुषो भागं
वानप्रस्थाश्रमे वसेत् । तानेवाग्नीन् परिचरेद्यजमानो दिवौकसः
॥ ५ ॥ नियतो नियताहारः षष्ठभक्तोऽप्रमत्तवान् । तदग्निहोत्रं
ता गावो यज्ञाङ्गानि च सर्वशः ॥ ६ ॥ अकालकृष्टं व्रीहियवं
नीवारं विघसानि च । हवींषि सम्प्रयच्छेत मखेष्वत्रापि पञ्चसु
॥ ७ ॥ वानप्रस्थाश्रमेऽप्येताश्चतस्रो वृत्तयः स्मृताः । सद्यः प्रक्षा-
लकाः केचित् केचिन्मासिकसञ्चयाः ॥ ८ ॥ वार्षिकं सञ्चयं केचित्
केचिद्द्वादशवार्षिकम् । कुर्वन्त्यतिथिपूजार्थं यज्ञतन्त्रार्थमेव वा ॥९॥
अभ्रावकाशा वर्षासु हेमन्ते जलसंश्रयाः । ग्रीष्मे च पञ्चतपसः
शश्वच्च मितभोजनाः ॥ १० ॥ भूमौ विपरिवर्त्तन्ते तिष्ठन्ति प्रपदै-
रपि । स्थानासनैर्वर्त्तयन्ति सवनेष्वभिषिञ्चते ॥ ११ ॥ दन्तो-
लूखलिकाः केचिदश्मकुट्टास्तथा परे । शुक्लपक्षे पिबन्त्येके यवागुं
क्वथितां सकृत् ॥ १२ ॥ कृष्णपक्षे पिबन्त्यन्ये भुञ्जते वा यथागमम् ।
मूलैरेके फलैरेके पुष्पैरेके दृढव्रताः । वर्त्तयन्ति यथान्यायं
वैखानसगतिं श्रिताः ॥ १३ ॥ एताश्चान्याश्च विविधा दीक्षास्तेषां
मनीषिणाम् । चतुर्थश्चौपनिषदो धर्मः साधारणः स्मृतः । वान-
प्रस्थात् गृहस्थाच्च ततोऽन्यः सम्प्रवर्त्तते ॥ १४ ॥ अस्मिन्नेव युगे
तात विप्रैः सर्वार्थदर्शिभिः । अगस्त्यः सप्त ऋषयो मधुच्छन्दोऽघ-
मर्षणः । सांकृतिः सुदिवातण्डिर्यथावासोऽकृतश्रमः ॥ १५ ॥ अहो-
वीर्यस्तथा काव्यस्ताण्ड्यो मेधातिथिर्बुधः । बलवान् कर्णनिर्वाकः
शून्यपालः कृतश्रमः ॥ १६ ॥ एवं धर्मं कृतवन्तस्ततः स्वर्गमुपा-
गमन् । तात प्रत्यक्षधर्माणस्तथा यायावरा गणाः ॥ १७ ॥ ऋषी-
णामुग्रतपसां धर्मनैपुण्यदर्शिनाम् । अन्ये चापरिमेयाश्च ब्राह्मणा
वनमाश्रिताः ॥ १८ ॥ वैखानसा वालिखिल्याः सैकताश्च तथापरे ।
कर्मभिस्ते निरानन्दा धर्मनित्या जितेन्द्रियाः ॥ १९ ॥ गताः प्रत्यक्ष-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

धर्माणस्ते सर्वं वनमाश्रिताः। अनच्चवास्त्वनाधृष्या दृश्यन्ते ज्योतिषां गणाः ॥ २० ॥ जरया च परिद्यूनो व्याधिना च प्रपीड़ितः। चतुर्थे चायुषः शेषे वानप्रस्थाश्रमं त्यजेत् ॥ २१ ॥ सद्यस्कारां निरूप्येष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम्। आत्मयाजी सोऽत्मरतिरात्मक्रीड़ात्मसंश्रयः ॥ २२ ॥ आत्मन्यग्नीन् समारोप्य त्यक्त्वा सर्वपरिग्रहान्। सद्यस्कांश्च यजेद्यज्ञानिष्टीश्चैवेह सर्वदा ॥ २३ ॥ यदैव याजिनां यज्ञादात्मनीज्या प्रवर्त्तते। त्रींश्चैवाग्नीन् यजेत् सम्यगात्मन्येवात्ममोक्षणात् ॥ २४ ॥ प्राणेभ्यो यजुषः पञ्च षट् प्राश्नीयादकुत्सयन्। केशलोमनखान् वाप्य वानप्रस्थो मुनिस्ततः ॥ २५ ॥ आश्रमादाश्रमं पुण्यं पूतो गच्छति कर्मभिः। अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यः प्रव्रजेद्द्विजः। लोकास्तेजोमयास्तस्य प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते ॥ २६ ॥ सुशीलवृत्तो व्यपनीतकल्मषो न चेह चामुत्र च कर्त्तुमीहते। अरोषमोहो गतसन्धिविग्रहो भवेदुदासीनवदात्मविन्नरः ॥ २७ ॥ यमेषु चैवानुगतेषु न व्यथेत् स्वशास्त्रसूत्राहुतिमन्त्रविक्रमः। भवेद्यथेष्टा गतिरात्मवेदिनि न संशयो धर्मपरे जितेन्द्रिये ॥ २८ ॥ अतः परं श्रेष्ठमतीव सद्गुणैरधिष्ठितं त्रीनधिवृत्तिमुत्तमम्। चतुर्थमुक्तं परमाश्रमं शृणु प्रकीर्त्त्यमानं परमं परायणम् ॥ २९ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने
त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

शुक उवाच। वर्त्तमानस्तथैवात्र वानप्रस्थाश्रमे यथा। योक्तव्योत्मा कथं शक्त्या वेद्यं वै काङ्क्षता परम् ॥ १ ॥

व्यास उवाच। प्राप्य संस्कारमेताभ्यामाश्रमाभ्यां ततः परम्। यत् कार्य्यं परमार्थन्तु तदिहैकमनाः शृणु ॥ २ ॥ कषायं पाचयित्वाशु श्रेणिस्थानेषु च त्रिषु। प्रव्रजेच्च परं स्थानं पारिव्राज्यमनु-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

त्तमम ॥ ३ ॥ तद्भवानेवमभ्यस्य वर्त्ततां श्रूयतां तथा । एक एव चरेद्धर्मं सिद्ध्यर्थमसहायवान् ॥ ४ ॥ एकश्चरति यः पश्यन्न जहाति न हीयते । अनग्निरनिकेतश्च ग्राममन्नार्थमाश्रयेत् ॥ ५ ॥ अश्वस्तनविधाता स्यान्मुनिर्भावसमाहितः । लघ्वाशी नियताहारः सकृदन्ननिषेविता ॥ ६ ॥ कपालं वृक्षमूलानि कुचेलमसहायता । उपेक्षा सर्वभूतानामेतावद्भिक्षुलक्षणम् ॥ ७ ॥ यस्मिन् वाचः प्रविशन्ति कूपे त्रस्ता द्विपा इव । न वक्तारं पुनर्यान्ति स कैवल्याश्रमे वसेत् ॥ ८ ॥ नैव पश्येन्न शृणुयादवाच्य जातु कस्यचित् । ब्राह्मणानां विशेषेण नैव ब्रूयात् कथञ्चन ॥ ९ ॥ यद्ब्राह्मणस्य कुशलं तदेव सततं वदेत् । तूष्णीमासीत निन्दायां कुर्वन् भैषज्यमात्मनः ॥ १० ॥ येन पूर्णमिवाकाशं भवत्येकेन सर्वदा । शून्यं येन जनाकीर्णं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ ११ ॥ येन केनचिदाच्छिन्नो येन केनचिदाशितः । यत्र क्वचन शायी च तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ १२ ॥ अहेरिव गणाद्भीतः सौहित्यान्नरकादिव । कुणपादिव च स्त्रीभ्यस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ १३ ॥ न क्रुध्येन्न प्रहृष्येच्च मानितोऽमानितश्च यः । सर्वभूतेष्वभयदस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ १४ ॥ नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् । कालमेव प्रतीक्षेत निदेशं भृतको यथा ॥ १५ ॥ अनभ्याहतचित्तः स्यादनभ्याहतवाग्भवेत् । निर्मुक्तः सर्वपापेभ्यो निरमित्रस्य किं भयम् ॥ १६ ॥ अभयं सर्वभूतेभ्यो भूतानामभयं यतः । तस्य मोहाद्विमुक्तस्य भयं नास्ति कुतश्चन ॥ १७ ॥ यथा नागपदेऽन्यानि पदानि पदगामिनाम् । सर्वाण्येवापिधीयन्ते पदजातानि कौञ्जरे ॥ १८ ॥ एवं सर्वमहिंसायां धर्मार्थमपि हीयते । अमृतः स नित्यं वसति यो हिंसां न प्रपद्यते ॥ १९ ॥ अहिंसकः समः सत्यो धृतिमान्नियतेन्द्रियः । शरण्यः सर्वभूतानां गतिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २० ॥ एवं प्रज्ञानतृप्तस्य निर्भयस्य निराशिषः ।

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

न मृत्युरतिगो भावः स मृत्युमधिगच्छति ॥ २१ ॥ विमुक्तं सर्व-सङ्गेभ्यो मुनिमाकाशवत् स्थितम् । अस्वमेकचरं शान्तं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ २२ ॥ जीवितं यस्य धर्मार्थं धर्मोहर्थ्यर्थमेव च । अहोरात्राश्च पुण्यार्थं तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ २३ ॥ निराशिष-मनारम्भं निर्नमस्कारमस्तुतिम् । निर्मुक्तं बन्धनैः सर्वैस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ २४ ॥ सर्वाणि भूतानि सुखे रमन्ते सर्वाणि दुःखस्य भृशं वसन्ते । तेषां भयोत्पादनजातखेदः कुर्य्यान्न कर्माणि हि श्रद्दधानः ॥ २५ ॥ दानं हि भूताभयदक्षिणायाः सर्वाणि दानान्यधितिष्ठतीह । तीक्ष्णां तनुं यः प्रथमं जहाति सोऽनन्त्य-माप्नोत्यभयं प्रजाभ्यः ॥ २६ ॥ उत्तान आस्ये न हविर्जुहोति लोकस्य नाभिर्जगतः प्रतिष्ठा । तस्याङ्गमङ्गानि कृताकृतञ्च वैश्वानरः सर्व-मिदं प्रपेदे ॥ २७ ॥ प्रादेशमात्रे हृदि निःसृतं यत्तस्मिन् प्रा-णानात्मयाजी जुहोति । तस्याग्निहोत्रं हुतमात्मसंस्थं सर्वेषु लोकेषु सदेवकेषु ॥ २८ ॥ दैवं त्रिधातुं त्रिवृतं सुपर्णं ये विद्युरग्र्यां परमात्मताञ्च । ते सर्वलोकेषु महीयमाना देवाः समर्त्याः सुकृतं वदन्ति ॥ २९ ॥ वेदांश्च वेद्यन्तु विधिञ्च कृत्स्नमथो निरुक्तं पर-मार्थताञ्च । सर्वं शरीरात्मनि यः प्रवेद तस्यैव देवाः स्पृहयन्ति नित्यम् ॥ ३० ॥ भूमावसक्तं दिवि चाप्रमेयं हिरण्मयं योऽण्डज-मण्डमध्ये । पतत्रिणं पक्षिणमन्तरीक्षे यो वेद भोग्यात्मनि रश्मि-दीप्तः ॥ ३१ ॥ आवर्त्तमानमजरं विवर्त्तनं षण्णाभिकं द्वादशारं सुपर्व । यस्येदमास्योपरि याति विश्वं तत् कालचक्रं निहितं गुहायाम् ॥ ३२ ॥ यः सम्प्रसादं जगतः शरीरं सर्वान् स लोका-नधिगच्छतीह । तस्मिन् हि सन्तर्पयतीह देवांस्ते वै तृप्तास्तर्प-यन्त्यास्यमस्य ॥ ३३ ॥ तेजोमयो नित्यमयः पुराणो लोकाननन्ता-नभयानुपैति । भूतानि यस्मान्न त्रसन्ते कदाचित् स भूतानां न त्रसते कदाचित् ॥ ३४ ॥ अगर्हणीयो न च गर्हतेऽन्यान् स वै विप्रः

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

परमात्मानमीक्षेत्। विनीतमोहो व्यपनीतकल्मषो न चेह चामुत्र च सोऽन्नमर्च्छति ॥ ३५ ॥ अरोषमोहः समलोष्टकाञ्चनः प्रहीणकोशो गतसन्धिविग्रहः। अपेतनिन्दास्तुतिरप्रियाप्रियश्चरन्नुदासीनवदेष भिक्षुकः ॥ ३६ ॥

इति शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि शुकानुप्रश्ने चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २४४ ॥

व्यास उवाच। प्रकृत्यास्तु विकारा ये क्षेत्रज्ञस्तैरधिष्ठितः। न चैनं ते प्रजानन्ति स तु जानाति तानपि ॥ १ ॥ तैश्चैवं कुरुते कार्य्यं मनःषष्ठैरिहेन्द्रियैः। सुदान्तैरिव संयन्ता दृढैः परमवाजिभिः ॥ २ ॥ इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यः परमं मनः। मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान् परः ॥ ३ ॥ महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् परतोऽमृतम्। अमृतान्न परं किञ्चित् सा काष्ठा सा परा गतिः ॥ ४ ॥ एवं सर्व्वेषु भूतेषु गूढोत्मा न प्रकाशते। दृश्यते त्वग्रया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ ५ ॥ अन्तरात्मनि संलीय मनःषष्ठानि मेधया। इन्द्रियाणीन्द्रियार्थांश्च बहुचिन्त्यमचिन्तयन् ॥ ६ ॥ ध्यानेनोपरमं कृत्वा विद्यासम्पादितं मनः। अनीश्वरः प्रशान्तात्मा ततोऽर्च्छत्यमृतं पदम् ॥ ७ ॥ इन्द्रियाणान्तु सर्व्वेषां वश्यात्मा चलितस्मृतिः। आत्मनः सम्प्रदानेन मर्त्त्यो मृत्युमुपाश्नुते ॥ ८ ॥ आहत्य सर्वसङ्कल्पान् सत्त्वे चित्तं निवेशयेत्। सत्त्वे चित्तं समावेश्य ततः कालञ्जरो भवेत् ॥ ९ ॥ चित्तप्रसादेन यतिर्ज्जहातीह शुभाशुभम्। प्रसन्नात्मात्मनि स्थित्वा सुखमत्यन्तमश्नुते ॥ १० ॥ लक्षणन्तु प्रसादस्य यथा स्वप्ने सुखं स्वपेत्। निवाते वा यथा दीपो दीप्यमानो न कम्पते ॥ ११ ॥ एवं पूर्वापरे काले युञ्जन्नात्मानमात्मनि। लघ्वाहारो विशुद्धात्मा पश्यत्या-

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

रानन्त ९.

तस्य का इति विशेषेण समुल्लिख्य

उद्देश्यसिद्धेश्च स्वल्पैव सम्भावना। संख्या च प्रेषितस्य प्रतिखण्डस्य वेष्टनपत्रे नाम्नः प्रारम्भे उपर्य्येव वा लिख्यते। सा च सर्वथा स्मर्त्तव्या इति।

द्वितीयसंस्करणे मुद्रितस्य भारत ग्रन्थस्य संख्या न चिरेणैव क्षयमेष्यति। सार्द्धपादाधिकमुद्राषट्कसहितमावेदनपत्रं प्रेषणीयमिति प्रेप्सवः प्रार्थ्यन्ते। धार्य्यञ्चैतेषां ग्रन्थानां पुनः संस्करणं नो भावि। अतएव विज्ञाप्यते प्रेप्सवस्तूर्णमावेदयन्तु।

इंलण्डीय भाषयानुवादित भारतस्यापि द्वित्रि खण्डानि शेषतामायातानि। ततः प्रार्थिनो विमुखीकृताः। तच्च न सम्यगिति धिया तेषामपि कियत्संख्यया पुनःसंस्करणमारभ्यते। विज्ञाप्यते च प्रार्थिनो तूर्णमावेदयन्तु। अधुना तान् ग्राहकश्रेण्यां सन्निविश्य विराटात् पुस्तकं प्रदास्यामः। पश्चात् पूर्वं पूर्वं खण्डानि यथा यथा मुद्रितानि तथा तथा प्रेषयिष्यामः। पत्रादीनि चैंलण्डीयभाषया देवभाषया वा लेखनीयानि।

श्रीप्रतापचन्द्र रायः।

Printed and Published by Protap Chandra Roy,
1, Raja Gooroo Dass' Street, Calcutta.

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri

CC-0. Jangamwadi Math Collection. Digitized by eGangotri